

ISSN 2311-5491

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 5

Педагогічні науки:
реалії та перспективи

Випуск 81

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ФАХОВЕ ВИДАННЯ
затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 886
від 02.07.2020 р. (додаток 7) (педагогічні науки, соціальна робота)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 23508-13348 ПР від 03.08.2018 р.

**Науковий журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Офіційний сайт видання: www.chasopys.ps.npu.kiev.ua

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 10 від 26 квітня 2021 року)

Редакційна колегія:

- Биковська О. В.* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри позашкільної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
- Борисов В. В.* – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і методики навчання, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія;
- Гевко І. В.* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій, Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;
- Дем'яненко Н. М.* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
- Захаріна Є. А.* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичних основ фізичного та адаптивного виховання, Класичний приватний університет;
- Кивлюк О. П.* – кандидат педагогічних наук, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри методології науки та міжнародної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
- Кононенко А. Г.* – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач науково-організаційного відділу, Інститут професійно-технічної освіти НАПН України;
- Макаренко Л. Л.* – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційних систем і технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
- Олефіренко Т. О.* – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету педагогіки і психології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
- Савенкова Л. В.* – кандидат педагогічних наук, доцент, директор, Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;
- Слабко В. М.* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (*головний редактор*);
- Смирнова І. М.* – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної роботи, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія»;
- Хижна О. П.* – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
- Андрушкевич Фабіан* – доктор педагогічних наук, професор, Опольський університет, Польща;
- Конрад Яновський* – PhD, ректор, Економіко-гуманітарний університет у Варшаві, Польща;
- Мудрецька Ірена* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної освіти, Опольський університет, Польща.

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
Н 34 М. П. ДРАГОМАНОВА. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.** Збірник наукових праць /
М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Випуск 81. – Київ : Видавничий
дім «Гельветика», 2021. – 230 с.

УДК 37.013(006)

У статтях розглядаються результати теоретичних досліджень і експериментальної роботи з питань педагогічної науки; розкриття педагогічних, психологічних та соціальних аспектів, які обумовлюють актуалізацію поставленої проблеми і допоможуть її вирішувати на сучасному етапі розвитку освіти.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2311-5491

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

NAUKOWYI CHASOPYS

NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 5

Pedagogical sciences:
reality and perspectives

Issue 81

UDC 37.013(006)
H 34

PROFESSIONAL EDITION
By Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No 886
dated 02.07.2020 (annex 7) (*pedagogical sciences, social work*)

The State Committee for Television and Radio-Broadcasting of Ukraine
Certificate of state registration of print media Series KB 23508-13348IIP dated 03.08.2018

**The journal is included in the international scientometric database
Index Copernicus International (the Republic of Poland)**

Official web-site: www.chasopys.ps.npu.kiev.ua

*Approved by the Decision of Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(Minutes No 10 dated April 26, 2021)*

Editorial board:

- Bykovska O. V.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Extracurricular Education, M.P. Dragomanov National Pedagogical University;
- Borysov V. V.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Teaching Methods, Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy;
- Hevko I. V.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Computer Technologies Department, Volodymyr Hnatyuk Ternopil State Pedagogical University;
- Demianenko N. M.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Higher School, National Pedagogical Dragomanov University;
- Zakharina Ye. A.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Chair of Theoretical Foundations of Physical and Adaptive Education, Classical Private University;
- Kyvliuk O. P.* – Candidate of Pedagogical Sciences, Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Methodology of Science and International Education, M.P. Dragomanov National Pedagogical University;
- Kononenko A. H.* – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Research and Organization Department, Institute of Vocational Education and Training of NAES of Ukraine;
- Makarenko L. L.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor, Department of Information Systems and Technologies, M.P. Dragomanov National Pedagogical University;
- Olefirenko T. O.* – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology, National Pedagogical Dragomanov University;
- Savenkova L. V.* – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director of the Scientific Library, M.P. Dragomanov National Pedagogical University;
- Slabko V. M.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Adult Education Department, M.P. Dragomanov National Pedagogical University (Editor in Chief);
- Smyrnova I. M.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific and Pedagogical Work, Danube Institute of the National University of Odessa Naval Academy;
- Khyzhna O. P.* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methods of Music Education, Choral Singing and Conducting, M.P. Dragomanov National Pedagogical University;
- Andrushkevych Fabian* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor, Opole University, Poland;
- Konrad Janowski* – PhD, Rector, University of Economics and Human Sciences in Warsaw, Poland;
- Mudrecka Irena* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Special Education Department, Opole University, Poland.

NAUKOVYI CHASOPYS NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY. Series 5.
H 34 *Pedagogical sciences: realias and perspectives.* Collection of research articles / the Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University. – Issue 81. – Kyiv : Publishing House «Helvetica», 2021. – 230 p.

UDC 37.013(006)

The articles deal with the results of theoretical studies and experimental work on pedagogical science; the disclosure of pedagogical, psychological and social aspects that cause actualization of the problem and help it to be solved at the present stage of education development of education.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДОСТУПНОСТІ В СУЧАСНІЙ СУРДОПЕДАГОГІЦІ

У науковій статті розкрито причину зміни термінології в сучасній сурдопедагогіці, яка пов'язана з розглядом проблеми глухоти.

Висвітлено вплив впровадження ідей інклюзивності на пристосування освітнього середовища до можливостей здобувача освіти з порушеннями слуху. Побіжно розкрито зміст Саламанської декларації (1994) про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами.

Зазначено, що ключовою проблемою для забезпечення якісної освіти осіб із порушеннями слуху є питання налагодження комунікації в освітньому процесі. Розкрито поняття контексту "інформаційна доступність освітнього середовища" для глухих осіб. Акцентовано увагу, що комунікативні потреби здобувача освіти з порушеннями слуху пов'язані з використанням засобів комунікації в середовищі, в якому він зростає. Зазначені потреби здобувачів освіти з порушеннями слуху визначаються як сукупність передумов для забезпечення якісної комунікації здобувачів зазначеної категорії в освітньому процесі. Наголошено, що забезпечені комунікативні потреби виявляються в повноцінному доступі здобувача до змісту освіти й освітнього процесу.

Розкрито й охарактеризовано класифікацію комунікативних потреб, а саме: мовні та власне комунікативні, які у своїй групі мають власні різновиди. Висвітлено забезпечення комунікативних потреб і усунення бар'єрів у комунікації в освітньому процесі, що є основою для проєктування доступного освітнього середовища для здобувачів освіти з порушеннями слуху. Звернено увагу на спеціальний комунікативний дизайн у сурдопедагогіці, який ґрунтується на основі прогнозування та усунення можливих бар'єрів у комунікації, що можуть виникати у здобувачів із порушеннями слуху в освітньому процесі.

Зазначено, що комунікативна доступність освітнього середовища для здобувачів освіти з порушеннями слуху передбачає цілеспрямоване проєктування освітнього процесу на основі прогнозування ймовірності виникнення та усунення бар'єрів у комунікації між здобувачем освіти з порушеннями слуху та іншими учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: здобувач освіти, комунікативна доступність, комунікативні потреби, комунікативне середовище, особа з порушеннями слуху.

Термінологічне поле сурдопедагогіки з часів її виокремлення в самостійну наукову галузь майже не зазнавало істотних змін. Це зумовлено тривалим домінуванням біолого-медичного підходу до розгляду проблеми глухоти як ключової проблеми сурдопедагогіки. Цей підхід розглядав порушення слуху як біологічний розлад, відхилення, що потребує застосування медико-технічних засобів в освітньому процесі, корекційних впливів на розвиток вимови та усного мовлення.

Утім, відкриття в інших галузях наукового знання, зокрема в лінгвістиці, природних жестових мов (ЖМ) зумовили зміну погляду на глухоту з тлумачення її як біолого-медичної проблеми, на розуміння її як соціокультурної особливості. Це втілилося у формулюванні основних позицій соціокультурного підходу, у межах якого природні ЖМ розглядаються як повноцінний і достатній засіб для комунікації в освітньому процесі [3].

Поряд із цим інтенсивні процеси впровадження ідеї інклюзивності в освіту сприяли зміні погляду на сприймання "інакшості", зростанню поваги до різноманіття й унікальності. Зважаючи на це, відбулася зміна біолого-медичної моделі на біопсихосоціальну модель організації освіти осіб з особливими освітніми потребами. У межах цього підходу не здобувач із порушеннями розвитку мав пристосуватися до освітнього середовища, а освітнє середовище мало стати пристосованим до особливостей і можливостей здобувача освіти [4; 6; 9].

Це сформувало актуальну потребу в перегляді ключової проблематики спеціальної освіти загалом і сурдопедагогічної науки зокрема.

Метою статті є розгляд проблем комунікативної доступності в сучасній сурдопедагогіці.

У цьому контексті ключем до осучаснення поглядів сурдопедагогічної науки є її розгляд через призму фундаментальної проблеми освітнього процесу осіб із порушеннями слуху – проблеми комунікації як основного механізму, що забезпечує освітній процес і здобуття освіти такими особами. Йдеться саме про проблему комунікації, а не усного мовлення чи слухового сприймання, як це було до останнього часу [2; 8].

Поняттям, що має стати центральним для сучасної сурдопедагогічної науки в цьому контексті, є термін "комунікативна доступність". Введення цього терміна визначається центральною роллю комунікації в освітньому процесі здобувачів освіти з порушеннями слуху [5; 7].

Зокрема, у Саламанській декларації про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами в 1994 р. було окремо зазначено, що категорія здобувачів із порушеннями слуху, на відміну від інших категорій осіб з особливими освітніми потребами, характеризується своєрідними комунікативними потребами, що виникають в освітньому процесі. Отже, забезпечення комунікатив-

них потреб і усунення бар'єрів у комунікації в освітньому процесі є основою для проєктування доступного освітнього середовища для здобувачів освіти з порушеннями слуху [5; 7].

Водночас теоретичний аналіз (В. Азін, Л. Байда, Я. Грибальський, О. Красюкова-Еннс, Н. Левчук, С. Шишкін та ін.) свідчить, що проблема доступності в освіті розглядається через такі категорії, як "транспортна доступність", "архітектурна доступність", "інформаційна доступність".

Транспортна та архітектурна доступність переважно розглядаються в контексті забезпечення прав і створення необхідних умов для маломобільних груп населення. Зокрема, у цьому контексті до освітнього середовища закладу висувається низка технічних вимог і принципів проєктування споруд та інфраструктури, що ґрунтуються на врахуванні обмежень у пересуванні зазначених осіб.

Водночас інформаційна доступність переважно розглядається вченими в контексті забезпечення прав осіб із сенсорними порушеннями. Йдеться про доступність форм подання інформації через застосування аудіальної та візуальної форм дублювання інформації та сигналізації. Втім, питання забезпечення інформаційної доступності освітнього середовища не вичерпує суті проблеми, адже в цьому контексті втрачається соціальний контекст взаємодії – спілкування як основа передачі не лише інформації, а й базис для формування вмінь, ставлень, розумінь, цінностей, досвіду, які є результатами саме комунікації між різними поколіннями [1, 3, 4]. Питання забезпечення інформаційної доступності середовища варто розглядати саме в контексті універсального дизайну, який впроваджується наскрізно в усіх аспектах суспільного життя. Натомість розгляд проблеми доступності освітнього середовища потребує застосування спеціального дизайну в освіті, тобто спеціальних заходів для створення спеціального комунікативного середовища, що є доступним для забезпечення комунікативних потреб здобувачів освіти з порушеннями слуху [5].

Зауважимо, що спеціальний комунікативний дизайн у сурдопедагогіці ґрунтується на основі прогнозування й усунення можливих бар'єрів у комунікації, що можуть виникати у здобувачів із порушеннями слуху в освітньому процесі.

Специфічні комунікативні бар'єри не визначаються безпосередньо порушеннями слуху здобувача, а виникають на межі контакту між здобувачем освіти та освітнім середовищем. Якщо можливості здобувача та умови освітнього середовища дають змогу здійснювати активність та участь певному здобувачеві в цих умовах, то це середовище є для нього безбар'єрним, а отже доступним. Наприклад, глуха дитина, яка народилася і виховується в родині, де спілкуються ЖМ. Для такої дитини жестомовне середовище родини є комунікативно доступним, вона здатна здійснювати в ньому будь-яку діяльність і повноцінну участь без обмежень, що пов'язані з процесами її комунікації [1; 7]. Натомість, якщо глуха дитина перебуває в середовищі, де спілкуються тільки усним мовленням, то через нездатність його повноцінного сприймання така дитина відчуватиме значні труднощі в комунікації з оточенням, що обмежуватиме її активність і звукуватиме її участь в актуальному родинному контексті. Аналогічно й в освітньому середовищі.

Водночас комунікативні потреби здобувачів із порушеннями слуху не є безпосередньо спрямованими та пов'язаними з використанням ЖМ. Ці потреби значно варіюються, зважаючи на те, в якому середовищі зростає здобувач освіти, які засоби використовувало оточення для комунікації з дитиною [8]. Адже оточення, в якому попередньо перебував здобувач освіти, визначає способи комунікації, які здобувач вміє використовувати. Тому, якщо на попередньому етапі здобувач з порушеннями слуху опанував мануоральним артикулюванням як засобом підтримки усного мовлення, то саме в такому способі комунікації він відчуватиме необхідність і саме таким чином забезпечуватимуться його комунікативні потреби [6].

Отже, комунікативні потреби не є чимось від початку заданим, ці потреби формуються під впливом досвіду розв'язання проблем комунікації та комунікативними умовами навколишнього середовища, в якому перебував чи перебуває здобувач із порушеннями слуху.

А. Замша, О. Федоренко та інші диференціюють комунікативні потреби на дві категорії – мовні та власне комунікативні.

Мовні потреби ґрунтуються на використанні певної мови чи кількох мов як знакових систем для комунікації з оточенням. У контексті здобувачів освіти з порушеннями слуху мовні потреби можуть розподілятися на три різновиди: жестомовні потреби, словесномовні потреби та бімодально-білінгвальні потреби [4; 6; 9].

Жестомовні потреби здобувача освіти з порушеннями слуху передбачають необхідність налагодження комунікації з навколишніми засобами природної ЖМ.

Словесномовні потреби таких здобувачів полягають у використанні словесної мови як засобу комунікації з оточенням за умови їхньої додаткової підтримки візуально-мануальними чи жестовими засобами. До візуально-мануальних засобів підтримки усного мовлення належить мануоральне артикулювання, а до жестових засобів підтримки усного мовлення належить кальковане жестове мовлення, що фактично є формою "жестової транслітерації", де жести в реченні добираються та вибудовуються за правилами усного мовлення словесної мови.

Бімодально-білінгвальні потреби здобувача з порушеннями слуху передбачають використання двох мов як національної жестової, так і словесної як засобів комунікації. У цьому випадку вибір мови для комунікації визначається комунікативною готовністю здобувача з порушеннями слуху до сприймання і продукування висловлювань щодо певного змісту освіти. Наприклад, глуха дитина може не мати вдосталь словникового запасу для розуміння змісту, що вивчається, і який переданий у словесній формі.

Власне комунікативні потреби полягають у функціональному забезпеченні процесу комунікації, що насамперед передбачає використання певних різновидів мовлення з опорою на засоби їх візуально-мануальної підтримки, і яка змінює опорний аналізатор із порушеного слухового на збережений зоровий і тактильний.

Комунікативні потреби здобувачів освіти з порушеннями слуху визначаються нами як сукупність передумов для забезпечення якісної комунікації здобувачів із порушеннями слуху в освітньому процесі. Забезпечені комунікативні потреби виявляються в повноцінному доступі здобувача до змісту освіти й освітнього процесу.

Доступність передбачає усунення бар'єрів. Комунікативна доступність водночас передбачає усунення саме бар'єрів у комунікації здобувачів освіти з порушеннями слуху. Ці бар'єри виникають через невідповідність комунікативним можливостям здобувача освіти комунікативних умов освітнього середовища. Відтак усунення бар'єрів у цьому контексті передбачає усунення цієї невідповідності та створення гармонізації умов середовища з можливостями здобувача освіти з порушеннями слуху.

Способи усунення комунікативних бар'єрів можуть класифікуватися за двома напрямками: зміни комунікативного компонента освітнього середовища та формування комунікативних можливостей здобувача з порушеннями слуху.

Проектування комунікативно доступного освітнього середовища для здобувачів освіти передбачає два компоненти – мовний і комунікативно-функціональний. Мовний компонент передбачає використання в освітньому процесі двох мов національної жестової та словесної. Водночас зазначеними мовами мають користуватися всі суб'єкти освітнього процесу. Комунікативно-функціональний компонент передбачає використання візуально-мануальних засобів підтримки тих видів мовлення, які через порушення слуху є недоступними для здобувача освіти.

Формування комунікативних можливостей здобувача з порушеннями слуху передбачає його мовну підготовку, зокрема вивчення національної словесної та жестової мов на рівні достатньому для комунікації. Крім того, зазначене передбачає й опанування здобувачами освіти з порушеннями слуху візуально-мануальними засобами підтримки тих різновидів мовлення, користування якими відбувається з оперттям на функціонально порушені аналізатори.

Отже, комунікативна доступність освітнього середовища для здобувачів освіти з порушеннями слуху передбачає цілеспрямоване проектування освітнього процесу на основі прогнозування ймовірності виникнення та усунення бар'єрів у комунікації між здобувачем освіти з порушеннями слуху та іншими учасниками освітнього процесу.

Висновки. З огляду на зазначене можемо констатувати, що:

- ключовою проблемою для забезпечення якісної освіти осіб із порушеннями слуху є питання налагодження комунікації в освітньому процесі;
- забезпечення комунікативних потреб і усунення бар'єрів у комунікації в освітньому процесі є основою для проектування доступного освітнього середовища для здобувачів освіти з порушеннями слуху;
- спеціальний комунікативний дизайн у сурдопедагогіці ґрунтується на основі прогнозування й усунення можливих бар'єрів у комунікації, що можуть виникати у здобувачів із порушеннями слуху в освітньому процесі;
- комунікативні потреби формуються під впливом досвіду розв'язання проблем комунікації та комунікативними умовами навколишнього середовища, в якому перебував чи перебуває здобувач із порушеннями слуху;
- комунікативні потреби здобувачів освіти з порушеннями слуху визначаються як сукупність передумов для забезпечення якісної комунікації здобувачів із порушеннями слуху в освітньому процесі;
- комунікативна доступність освітнього середовища для здобувачів освіти з порушеннями слуху передбачає цілеспрямоване проектування освітнього процесу на основі прогнозування ймовірності виникнення та усунення бар'єрів у комунікації між здобувачем освіти з порушеннями слуху та іншими учасниками освітнього процесу.

Використана література:

1. Адамюк Н. Б. Особливості вивчення лексики української жестової мови глухими учнями початкової школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2012. 221 с.
2. Адамюк Н. Б. Стан забезпечення комунікативних потреб здобувачів освіти з порушеннями слуху. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70. Т. 1. С. 120–125.
3. Адамюк Н. Б. Технологія жестомовного асистування студентам з порушеннями слуху. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. № 72. Т.1. С. 5–8.
4. Адамюк Н., Дробот О., Замша А., Федоренко О. Бімодальний білінгвізм: новий підхід в освіті осіб із порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. Вип. 1 (90). С. 35–41.
5. Адамюк Н., Дробот О., Замша А., Федоренко О. До проблеми розроблення вітчизняної концепції бімодально-білінгвального підходу до навчання глухих та напівглухих осіб. *Науковий журнал "Інноваційна педагогіка"*. 2018. Вип. 7. Т. 1. С. 125–130.
6. Дробот О., Замша А., Федоренко О. Бімодально-білінгвальний підхід до організації навчання глухих та слабкочуючих. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2017. № 4 (84). С. 37–46.

7. Замша А. В., Федоренко О. Ф. Шкільна освіта глухих – виклик для інклюзивної практики навчання. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and vectors of development*: Collective monograph. Riga, Latvia: Izdevniecība Baltija Publishing, 2021.
8. Adamiuk N. B. Sign Language as a new educational subject in a special school for the deaf : pluses and minuses. *International scientific-practical conference "Personality: Family and Society: Issue of Pedagogy. Psychology. Politology and Sociology"*: Conference Proceedings, June 16-17, 2017. Shumen : Konstantin Preslavsky University of Shumen. P. 8-10.
9. Zamsha A., Adamiuk N. Principles of designing bimodal-bilingual educational environment for the deaf and hard-of-hearing learners. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 6(34), vol. 1. P. 45-49.

References:

1. Adamiuk, N. B. (2012). Osoblyvosti vyvchennia leksyky ukrainskoi zhestovoi movy hlukhymy uchniamy pochatkovoї shkoly [Features of studying the vocabulary of Ukrainian Sign Language by deaf elementary school students]. PhD thesis. Kyiv: ISP of NAES of Ukraine [in Ukrainian].
2. Adamiuk, N. B. (2020). Stan zabezpechennia komunikatyvnykh potreb zdobuvachiv osvity z porushenniamy slukhu [State of communication needs of hearing-impaired learners]. *Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education school*, Vol 70, Part 1, pp. 120-125 [in Ukrainian].
3. Adamiuk, N. B. (2020). Tekhnolopiia zhestomovnoho asystuvsnnia studentam z porushenniamy slukhu [Technology of gestural assistance for students with hearing impairments]. *Pedagogical sciences: realities and prospects*, 2020, Vol 72, Part 1, pp. 5-8. [in Ukrainian].
4. Adamiuk, N., Drobot, O., Zamsha, A., Fedorenko, O. (2019). Bimodalnyi bilinhvizm: novyi pidkhid v osviti osib iz porushenniamy slukhu [Bimodal Bilingualism: a new approach to education of hearing impairment persons]. *Exceptional Child: Teaching and Upbringing*, Vol.1(90): 35-41. <https://doi.org/10.33189/ectu.v1i90.15> [in Ukrainian].
5. Adamiuk N, Drobot O., Zamsha A., Fedorenko O, (2018). Do problemy rozroblennia vitchyznianoї kontseptsii bimodalno-bilinhvalnoho pidkhodu do navchannia hlukhykh ta napivhlukhykh osib [Issues to development the Ukrainian conception of bimodal-bilingual approach to education of deaf and hard-of-hearing]. *Innovative Pedagogy*, 2019, Vol 7, Part 1, pp.125-130 [in Ukrainian].
6. Drobot, O., Zamsha, A., Fedorenko, O. (2017). Bimodalno-bilinhvalnyi pidkhid do orhanizatsii navchannia hlukhykh ta slabkochuiuchykh [Bimodal-Bilingual Approach in Deaf and Hard-of-Hearing Education]. *Exceptional Child: Teaching and Upbringing*, Vol. 4(84): 37–46. [in Ukrainian].
7. Zamsha, A. V., Fedorenko, O. F. (2021). School education for the deaf is a challenge for inclusive education practice. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and vectors of development*: Collective monograph. Riga, Latvia: Izdevniecība Baltija Publishing. [in Ukrainian].
8. Adamiuk, N. B. (2017). Sign Language as a new educational subject in a special school for the deaf : pluses and minuses. *International scientific-practical conference "Personality: Family and Society: Issue of Pedagogy. Psychology. Politology and Sociology"*: Conference Proceedings, June 16-17, 2017. Shumen : Konstantin Preslavsky University of Shumen, p.8-10. [in English].
9. Zamsha, A., Adamiuk, N. (2020). Principles of designing bimodal-bilingual educational environment for the deaf and hard-of-hearing learners. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 6(34), vol. 1, p.45-49. [in English].

Adamiuk N. B. The communicative accessibility as a problem of modern deaf education science

The scientific article reveals the reason for the change of terminology in modern deaf pedagogy, which is related to the problem of deafness.

The influence of the introduction of inclusion ideas on the adaptation of the educational environment to the capabilities of the learner with hearing impairments is highlighted. The content of the Salaman Declaration (1994) on principles, policy and practice in the field of education of persons with special educational needs is briefly disclosed.

It is noted that the key problem for ensuring quality education for persons with hearing impairments is the issue of establishing communication in the educational process. The concept of the context "information accessibility of the educational environment" for deaf people is revealed. It is emphasized that the communicative needs of an applicant for education with hearing impairments are associated with the use of communication tools in the environment in which he grew up. These needs of students with hearing impairments are defined as a set of prerequisites for ensuring quality communication of students of this category. It is emphasized that the provided communicative needs are in full access of the applicant to the content of education and the educational process.

The classification of communicative needs is revealed and characterized, namely: linguistic and communicative needs, which in their group have their own varieties. The provision of communication needs and the removal of barriers to communication in the educational process, which is the basis for designing an accessible educational environment for students with hearing impairments, is revealed. Attention is paid to a special communicative design in deaf pedagogy, which is based on the prediction and elimination of possible barriers to communication that may arise in students with hearing impairments.

It is noted that the communicative accessibility of the educational environment for students with hearing impairments involves targeted design of the educational process based on predicting the likelihood and elimination of barriers to communication between students with hearing impairments and other participants in the educational process.

Key words: *applicant for education, communicative accessibility, communicative needs, communicative environment, person with hearing impairments.*

УДК 174:364

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.02>

Анацька Н. В., Новіков Б. В., Свідло Т. М.

ЕТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПЕРВИННИЙ ЕТАП

У статті розкрито соціально-філософський аспект еволюції етичного знання, моральних цінностей у практиці соціальної роботи, починаючи від первісного суспільства, тобто її первинний етап.

Розглянуто соціальні, політичні, економічні, екологічні, етичні передумови виникнення соціальної роботи в первинний період, у різних регіонах, а відтак розкрито відмінність у становленні етики соціальної роботи в давніх суспільствах.

Досліджено, що система соціальної допомоги еволюціонувала від філантропного підходу задля заступництва нужденних, безкорисливої підтримки людей, які потрапили в нелегкі життєві обставини до появи професійної допомоги, а саме – соціальної роботи. Соціальна робота спрямована на підтримку розв'язання життєвих проблем різного рівня складності – це і поліпшення матеріального добробуту людей, і зростання їхніх духовних можливостей, і вміння активувати внутрішні ресурси для подолання життєвих криз, і мистецтво морального вдосконалення задля позитивної самореалізації у практичній діяльності та особистому житті.

З етичного погляду обґрунтовано необхідність у фаховій освіті соціальних працівників, яка передбачає фундаментальне оволодіння системою науково-професійного, філософського, екологічного, соціально-політичного знання тощо, а відтак знання процесу становлення етики соціальної роботи. Пізнання генезису етики соціальної роботи дає можливість аналізувати не лише нові знання про соціальну діяльність, але й переосмислити власний досвід і обізнаність, окреслити нове перспективне бачення подальшого розвитку вітчизняної соціальної роботи з привнесенням і втіленням моральних цінностей у її практичну діяльність.

Наголошено, що засаднича дилема етики соціальної роботи – це сприяти розв'язанню глобальних проблем суспільства, а саме завдяки освіті та моральному вихованню творити етичні цінності поруч із моральними потребами.

Ключові слова: етика, етичні цінності, моральні норми соціальна етика, соціальна робота, соціальний працівник, освіта, моральне виховання, практика.

Остаточне становлення соціальної роботи як сучасної професії приписують на кінець XIX століття. У тогочасному суспільстві постійно зростав попит щодо системи соціальної допомоги. Проте еволюція і формування засад, концепцій, принципів, методів соціальної практики сягає тисячолітньої давнини. Через те досить важливо дати соціально-філософське обґрунтування та узагальнення генезису професії соціального працівника у світі та в Україні саме її початку. З огляду на це утвердження статусу соціального працівника як професіонала з тисячолітнім шляхом від примітивної допомоги задля виживання до морально-цивілізованих форм соціальної роботи є нагальною етико-філософською проблемою сучасності.

Актуальність етичного знання зумовлена значним розширенням гуманістичної регуляції сфери соціальної роботи, поширенням її як на природне середовище, так і на середовище життя людини, тому що соціальна незахищеність є однією із першорядних проблем сьогочасного соціуму. Тут ідеться про те, щоб соціальний працівник як професіонал не лише вирішував актуальні суспільні проблеми, але й працював над попередженням цих проблем, підпорядковуючи технологічний процес настановам гуманістично-зорієнтованої раціональної політики, зробивши його підвладним запитам моральної відповідальності, моральної свідомості особистості в соціальній роботі, де звертається нагальна увага на життєво-ціннісні орієнтації, моральні якості соціальних працівників їх поведінку згідно з етичними стандартами соціальної роботи.

У сьогочасному процесі зростання українського суспільства можна простежити певні тенденції щодо необхідності змін при підготовці фахівців у закладах вищої освіти, в тому числі і соціальних працівників, що зумовлює необхідність інновацій у системі вищої освіти спрямованих на підвищення якості підготовки креативних, самостійних, толерантних, морально відповідальних, готових до практичної діяльності фахівців з соціальної роботи. Отже подальшим завданням освіти у формуванні етичного світогляду особистості соціального працівника є прагнення органічного поєднання раціонального і емоційного змісту у свідомості, у його ставленні до людини, до природи тощо. Надзвичайно важливо, щоб в процесі освіти емоційно-естетичне ставлення до світу не відривалося від морально-ціннісного ставлення, а в межах морально-ціннісного ставлення моральні почуття б доповнювалися й підсилювалися раціональним усвідомленням смисложиттєвої цінності суспільного буття. У цьому разі стає зрозумілим, що теперішня ситуація вимагає від освіти створити нову етику соціальної роботи, головною категорією якої була б категорія відповідальності, тобто здатність передбачати наслідки наших дій і прагнення перешкодити можливому негативному розвитку подій у соціумі [1].

Значний вплив на формування етики соціальної роботи стали праці видатних філософів як зарубіжних А. Адлера, К.-О. Аппеля, Г. Йонаса, Е. Фромма, К. Юнга, так і українських В. Гура, С. Ішук, Г. Лактіонової, Т. Семигіної, В. Малахова, Т. Щириці та інших. Моральні цінності соціальної роботи затверджені в документі “Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України”, яким керуються сучасні соціальні працівники. Питання про генезис соціальної роботи висвітлено у наукових працях А. Горілого, М. Підгурської, В. Поліщук, Г. Попович, А. Рижанової, С. Харченко А. Фурман та інших. Концепції щодо підготовки фахів-

ців з соціальної роботи надано у дослідженнях С. Архипової, О. Безпалько, В.Багрій, І.Зверєвої, І. Ларіонової, Б. Новікова, В. Полтавця, Л. Романовської та інших. Однак ці питання наразі продовжують бути предметом наукових розвідок.

Метою статті є дослідження еволюції процесу становлення етики соціальної роботи її первинний етап та спрямування професійної діяльності соціального працівника на вищі цінності.

Соціальна робота, або професійна поміч, являє собою синтез допомоги та взаємодопомоги в їх еволюційному поступі, який був засадою існування найдавніших людських суспільств. Загалом допомога і взаємодопомога у своїй єдності представляли інтегративний механізм виживання первісного суспільства, механізм консолідації, захисту, що визначали сутність архаїчного патерналізму життя первісної людини. Розбудові соціальної роботи саме як професії перували передусім допрофесійні етапи надання соціальної допомоги через різні структури: релігійної, громадської, державної благодійності. В той час були закладені основні її засади, які через багато віків сприяли становленню наукової, етичної концепції сучасної соціальної роботи. “Численні археологічні розкопки і антропологічні дослідження дають підстави для висновку про те, що в стародавніх суспільствах застосування примітивних засобів праці і побуту змушувало людей жити і діяти як єдине ціле, розподіляючи порівну засоби існування, проявляючи таким чином турботу про ближнього” [4, с. 5]. У той же час етичні цінності принаймні дещо відмінні від їх теперішнього розуміння розвивались уже в первісному суспільстві. Таким чином, мораль первісного суспільства зосереджувалась на забезпеченні виживання і носила колективну природу. “Зародження перших механізмів допомоги та взаємодопомоги відбувається на стадії родового суспільства, коли складаються відносини реціпрокації і редистрибуції. Перші з них пов’язані з дарообміном, допомогою у побутовій та господарській сферах, другі – з розподілом надлишків продуктів. Уже на цій стадії відбувається оформлення суб’єктів допомоги, ідеології, а також принципів, що регулюють зв’язки дарообміну і підтримки між суб’єктами родового простору” [14, с. 100]. У той час починає зароджуватись мораль взаємодопомоги, тобто поведінка кожного члена племені була спрямована на забезпечення колективних потреб таких, як безпека, продовження роду тощо. “Людський розвиток і, таким чином, людська мораль, починаються з того моменту історії, коли суспільство набуває можливості підтримувати існування слабких... і цим кладе початок відокремленню ідеології від практичної діяльності, зближенню зв’язку поколінь (накопиченню соціального досвіду, соціальної спадковості)” [4, с. 49]. Така установка етичного ставлення послаблювала соціальне напруження і урятувала не одне людське життя.

Відомо, що у стародавньому Вавилоні за часів правління царя Хаммурапі був створений Кодекс Хаммурапі, або Зведення законів, – це один із первинних і збережених законодавчих кодексів, куди було вписано засади соціальної допомоги, де зазначалось, що в часи випробувань люди мають одне одному допомагати. Соціальні послуги різним категоріям населення надавались у культових храмах: військовополоненим, рабам, незаконнонародженим тощо. Крім того, дітей з незможних сімей віддавали у храми на утримання. Здійснюючи таку безперервну соціальну допомогу культурі установи користувалися авторитетом у громадян і перетворилися в значну соціальну, а відтак і політичну силу. “...справедливі закони, утверджені Хаммурапі, переможним царем, що встановив справжнє благополуччя і добре управління в країні... Я .. ніколи не був недбайливим, відшукував ...безпечні місця [проживання], полегшував великі лиха, давав сяяти на них світові. ...я вигнав ворогів нагорі і вниз, вгамував чвари, дарував країні благоденство, дав людям жити в захищених селищах, не допускав їх до тривоги. ...я правив в мирі, вкривав їх своєю мудрістю. Для того, щоб сильний не кривдив слабого, щоб з сиротою і вдовою чинили справедливо, у Вавилоні, місті,... в храмі, основа якого міцна, як небо і земля, щоб судив суд у країні, щоб ухвалювали вирок в країні, щоб з пригнобленим чинили справедливо, я вирізьбив мої дорогоцінні слова на моїй стелі і поставив перед зображенням моїм, царя справедливого” [8]. У Кодексі Хаммурапі етичні засади соціальної допомоги проявлялися в наданні добровільної помочі у вигляді різних дарів, милостині, пожертвувань і головне в справедливості.

Правові документи Стародавньої Індії, які регулювали соціальні питання серед них механізми успадкування, забезпечували певні соціальні гарантії необхідно згадати “Закони Ману”. Закони Ману – давньоіндійський збірник приписів релігійного, морального і громадського обов’язку, так званий “кодекс честі аріїв”. Досить характерною особливістю Стародавньої Індії було розмежування всього населення на варни: брахманів – священнослужителів, кшатріїв – воїнів та правителів, вайшіїв – землеробів та ремісників і шудр – слуг, рабів. Закони Ману чітко регулювали правила успадкування майна, де з імовірних спадкоємців виключалися діти, хворі, розумово відсталі, убогі. Недійсними вважались угоди, які були укладені людиною або у стані сп’яніння, або у стані горя чи гніву, шляхом обману, або шляхом насильницьких дій. “Слово “дхарма” ... означало сукупність правових, моральних, і інших норм, що визначають добродіяння людини і правила життя в залежності від його суспільного становища ... Дхармашастри були тільки основою законодавства, але аж ніяк не кодексами самих діючих законів. Адже чим більше людина вивчає науки, тим більше розуміє, і [тим більше] сяють його знання, як земля підтримує в рівній мірі всі живі істоти, так [діяльність царя], котрий піклувався про всіх живих істот, подібна образу дій [богині землі] Притхиви. Користуючись цими та іншими заходами, завжди невтомний, нехай цар приборкує злодіїв в своїй країні і навіть в чужій” [6].

У буддизмі добродіяність, благодіяння були піднесені до закону космосу, дотримуючись якого, вірянин може досягти найвищої мети свого життя – нірвани. Поклоніння перед знаннями в Буддизмі призводить до того, що поширення “Вчення” вважається найвищою формою благодійності, а людинолюбчець володіє

більшістю моральних чеснот. З часом це призвело до появи в еволюції етики соціальної співпраці і взаємодопомоги наступного періоду – філантропічного.

Як бачимо, слово “філантропія” – це людинолюбство, допомога, благодійність і започаткували даний філантропічний період перші рабовласницькі держави. Засадою їхнього розвитку було виховання підрастаючого покоління, яке вирізнялось як окрема соціальна діяльність в суспільстві, а благодіяння та соціальна підтримка злидених стали доброю справою. “Однак перше виділення даного явища з багатьох сфер людської діяльності відбувається в Стародавній Греції. Це було пов’язано з тим, що людство, накопичивши певний духовний і господарський досвід, серед інших сфер свого існування починає виділяти особливу сферу, де проявляються його дружні почуття, афекти, моральні зв’язки і відносини. Так зароджується поняття “філантропія” (в перекладі з грецького любов до людей)... Але вже в IV ст. н.е. воно знаходить інший, більш широкий зміст: доброзичливе ставлення одного індивіда до іншого” [14, с. 100–101]. Звідси випливає, що в Стародавній Греції різновидами філантропії були громадські трапези, роздача грошей бідним, будівництво храмів і лазень тощо. “У Греції для фінансування всенародних свят та видовищ багаті люди відправляли літургії – своєрідні повинності, які полягали в покритті витрат. Розмір літургій наперед не визначався і залежав від того, наскільки багаті люди намагалися здобути прихильність і симпатію в народі чи перевершити один одного в багатствах і розкошах” [15, с.14]. Тому у Стародавній Греції склалася особлива традиція соціальної допомоги, коли благочинні функції брали на себе і заможні громадяни, і держава.

Філософ-енциклопедист Арістотель, окрім власних філософських здобутків, довгий час займався освітньою діяльністю у заснованій ним філософській школі “Лікей”, або ще їх називали “Перипатетики”, оскільки вважав, що цілеспрямоване етичне виховання особистості з самого дитинства – один із засобів зміцнення державного порядку. Завдання держави – утвердження в народі добродетельності тим самим і моральна, і наукова складова освіти важливіші за будь-які завоювання. Виховання має бути гармонійним, охоплювати і взаємодоповнювати розумову, моральну, фізичну сторони. Арістотель не заперечував проти розподілу товарів на користь бідних, радив організовувати допомогу таким чином, щоб кожен міг зібрати засоби, необхідні для придбання земельної ділянки. “Те, що людина є істота політична більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини, видно з такого. Природа, як ми твердимо, нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина має здатність говорити... Але мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, достоту як і те, що справедливе і несправедливе... тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість тощо. Сукупність усього цього і складає основу сім’ї та держави. ...Поняття ж справедливості пов’язане з увявленням про державу, бо вона впорядковує засади політичного об’єднання. А правосуддя є мірилом справедливості” [2]. Такі норми соціальної допомоги і взаємодопомоги з часом будуть притаманні і для інших держав.

У Стародавньому Римі одним із засобів досягнення влади набула соціальна допомога нужденним. Стародавня мораль – благодійність вважала як першу і невідкладну повинність. “У Старому Завіті зустрічаються вказівки на такі види філантропії: допомогти бідному, нагодувати голодного, напоїти спраглою, одягнути голого, допомогти хворому і каліці, надати гостинність бездомним і мандрівникам, подбати про в’язнів” [13, с. 367]. Така позиція дає змогу не лише толерантно ставитися до людей, а й поважати їх права.

Доречно звернути увагу на позицію римського філософа стоїка Сенеки. Як справжній стоїк, Сенека зневажає людські вади, запевняє, що жодна людина володіти не може усіма позитивними моральними якостями. Він також не може заперечити почуття дружби і любові, допомоги ближньому. В моральних листах філософ доводить, що на першому місці повинно бути заняття філософією, а далі виховання наступного покоління повинно дотримуватись засад моральної філософії. “І ніяке знання, нехай саме піднесене і благотворне, але лише для мене одного, не дасть мені задоволення. Якби мені подарували мудрість, але з однією умовою: щоб я тримав її при собі і не ділився нею, – я б від неї відмовився. Будь-яке благо нам не на радість, якщо ми володіємо їм поодиночі” [10]. Про те, людина повинна бути готова до різних поворотів долі, а саме в усіх своїх бажаннях притримуватися помірності та бідності, хоча Сенека виступає не проти багатства, якщо воно не стає хворобою і не руйнує мораль. Зміст “Моральних листів до Луцилія” Сенеки – це цілий курс моральної філософії і соціальної допомоги, де Сенека відкидає соціальну нерівність між вільними, вільновідпущениками та рабами.

В історії Давнього Китаю в розвитку ідей етики соціальної допомоги має моральна система поглядів Конфуція, який вважав засобом доброго, справедливого стану в суспільстві не закон, а дотримання традицій і моральних цінностей, котрі закріплюють образ ідеальної поведінки, суспільно корисної діяльності, гідних людини діянь. Видатний філософ Конфуцій навчав: “Любити батьків і родичів більше за інших людей, виявляти пошану перестарілим, співчуття до калік і милосердя до дітей” [15, с. 11]. Отже, у правових документах Давнього Китаю нагальними були ритуали, звичаї, а норми моралі базувалися на ідеях допомоги, поваги і поважного ставлення до батьків, людей похилого віку, ґрунтувались на милосерді до дітей, калік, бідних тощо.

Як відомо, що в Україні витоки етики соціальної роботи слід шукати в зародженні системи підтримки, допомоги та взаємодопомоги у східнослов’янських племен, які перебували на стадії свого становлення, що відповідало саме первісному суспільству. Варто нагадати, що предкам українців була притаманна ласкава вдача серед рис характеру притаманні: гостинність, добросердечність, співчутливість, доброзичливість та інші. Більше того досвід надання захисту в системі роду, сім’ї, громади знайшла своє відображення у кон-

кретних формах допомоги з різноманітними сакральними атрибутами. Це означає, що прикладом такої культової форми підтримки може слугувати вшанування богів, поклоніння древніх слов'ян колесу, що вказує на оберіг від злих духів, на родовий обряд вшанування померлих предків, оскільки вважалося, що це сприяло родючості та гарному врожаю. “Основними заняттями стародавніх слов'ян були землеробство і скотарство, що вимагали виконання трудомістких робіт груповими і навіть колективними зусиллями. Саме тому у плині повсякденного життя слов'ян такого великого значення набула громада як орган місцевого селянського самоуправління. До його компетенції належали земельні переділи, оподаткування, судові справи, а також питання допомоги нужденним” [15, с. 24]. Тому спосіб життя породжував характер взаємовідносин і моральні норми поведінки кожного окремого народу. Зокрема у слов'ян окрім мирних видів занять, географічних, кліматичних, природних умов проживання значний вплив на творення етики соціальної допомоги справило більш тривале, ніж у інших країнах існування родового устрою суспільних відносин. Отже, перш за все основні форми допомоги і взаємодопомоги у стародавніх слов'янських громадах – це культові обряди для підтримки і захисту роду, сім'ї, поселення, а також господарські форми допомоги тощо.

Особливість еволюції етики соціальної роботи полягає в тому, що на ранніх етапах свого становлення вона розвивалася як цілісний комплекс, який об'єднав в собі релігійні практики, мораль, систему уявлень. Ця тріада стала архетипом подальших історичних форм допомоги, аж до сучасних професійних моделей соціальної роботи. Отже, етика соціальної роботи формувалася в ході історичного розвитку як складний раціональний, пізнавальний, моральний, релігійний процеси, що в подальшому утворили певний конструкт духовно-когнітивних практик, ставши професією і областю пізнання.

Сучасна соціальна робота – це заснована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності та поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальними і гуманітарними науками, а також місцевими знаннями соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту [9, с. 79], де завдання етики традиційно вбачали у створенні бездоганної моделі між людських взаємин.

Генезис етики соціальної роботи в світі проходить у постійних дискусіях. Одне з дискусійних питань – це питання про місце етики соціальної роботи в системі наук про людину і суспільство, її саморозвиток як науки. Саморозвиток етичного знання в соціальній роботі – встановлений факт. Ба більше, потреба нової дисципліни стає нагальною в наш час, де до традиційної проблеми співвідношення емпіричного компоненту науки, який тяжіє до потреб практики, та теоретико-методологічного компоненту, який зберігає тенденцію самовиробництва, саморозвитку додається проблема впливу нових наукових дисциплін, за допомогою яких еволюціонує і область етичного знання. У цьому смислі теоретична компонента наукової дисципліни як етика соціальної роботи еволюціонує під впливом психотерапевтичних, психологічних, соціологічних, філософських, правових, екологічних тощо концепцій, шкіл, напрямків та домінуючих парадигм названих вище дисциплін.

Висновки. Історія формування основних ідей, підходів, концепцій, технологій, методів, засобів соціальної практики досить давня і ґрунтується на поступовому їх розвитку й удосконаленні уявлень соціуму про зміст, структуру, особливості людинознавчої діяльності, про способи налагодження ситуативної соціальної взаємодії.

Особливість періодизації етики соціальної роботи з позицій генезису суспільної практики допомоги полягає в тому, що досліджується більш широкий контекст її філософського обґрунтування, тобто різні історичні періоди. Водночас первинний етап етики соціальної роботи філософськи обґрунтовується в контексті тих процесів допомоги, з яких в подальшому буде оформлятися професійна етика соціальної роботи.

Перспективи подальших досліджень етики соціальної роботи полягають в утвердженні чітких завдань щодо формування у соціальних працівників інтересу до постійного оновлення інтелектуального потенціалу, удосконалення практичних умінь, регулювання суспільних взаємин і гармонійного вирішення етичних питань через дослідження періодизації етики соціальної роботи з позицій генезису суспільної практики допомоги в наступних історичних епохах.

Використана література:

1. Анацька Н. Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук : 09.00.10 – філософія освіти. К., 2016. 220 с.
2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (дата звернення: 14.04.2021).
3. Горілий А. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон, 2004. 174 с.
4. Етика: навчальний посібник / В. Лозовой, М. Панов, О. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. Лозового. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 224 с. Бібліограф.: с. 219-221.
5. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text> (дата звернення: 26.08.2019).
6. Законы Ману – древнеиндийский сборник предписаний религиозного, морально-нравственного и общественного долга (дхармы) “закон ариев” или “кодекс чести ариев” (перевод Г. Ф. Ильина). URL: <http://www.bharatiya.ru/india/zakonmanu.html> (дата звернення: 14.04.2021).

7. Ішук С. Етика соціальної роботи: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2008. 59 с. Кодекс законів Цар Хаммурапі. URL: <http://thales2002.narod.ru/chammurtext.html> (дата звернення: 14.04.2021).
8. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
9. Сенека Луцій Анней. Нравственные письма к Луцилию. URL: https://librebook.me/epistulae_morales_ad_lucilium/vol1/3 (дата звернення: 14.04.2021).
10. Харабет В., Хижняк Л., Андрищенко А Социальная работа: история, теория и практика : монография. Мариуполь : ПГТУ, 2015. 390 с. URL: https://studylib.ru/doc/197461/razdel-2.-teoriya-social._noj-raboty (дата звернення: 14.04.2021).
11. Стремецька В. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. М.: ЧДУ, 2004. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/index.php?m=3&b=8> (дата звернення: 14.04.2021).
12. Тофтун М. Сучасний словник з етики: Словник. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/етика-1.pdf> (дата звернення: 14.04.2021).
13. Фирсов М. Історія соціальної роботи: учебное пособие. М.: КНОРУС, 2012. 400 с. (Для бакалавров).
14. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.
15. Шарин В. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. URL: http://nebook.net/book_storya-socalno-roboti_652_page_1 (дата звернення: 14.04.2021).

References:

1. Anatska N. (2016) Ekolohichna osvita: znannia i zhyttievo-tinnisni orientatsii suchasnoi liudyny: dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk : 09.00.10 – filozofia osvity. [Environmental education: knowledge and life and value orientations of modern human: dis. for the degree of candidate of philosophical sciences: special. 09.00.10 – philosophy of education]. K., 220 s. [in Ukrainian]
2. Aristotel. (2000) Polityka / Per. z davnohr. ta peredm. O. Kysliuka. [Aristotle. Politics / Per. from ancient Greek and foreword. O. Kislyuk]. K.: Osnovy, 239 s. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (data zvernennia: 17.03.2021).
3. Horilyi A. (2004) Istoriia sotsialnoi roboty. Navchalnyi posibnyk. [History of social work]. Ternopil: Vydavnytstvo Aston, 174 s. [in Ukrainian]
4. Etyka: navchalnyi posibnyk (2002) [Ethics: a textbook] / V. Lozovoi, M. Panov, O. Stasevska ta in.; Za red. prof. V. Lozovoho. K.: Yurinkom Inter, 224 s. Bibliograf.: s. 219-221. [in Ukrainian]
5. Etychnyi kodeks spetsialistiv iz sotsialnoi roboty Ukrainy [Code of ethics for social work specialists of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text> (data zvernennia: 26.08.2019).
6. Zakony Manu – drevneindiyskiy sbornik predpisaniy religioznogo, moralno-nravstvennogo i obshchestvennogo dolga (dkharmy) “zakon ariyev” ili “kodeks chesti ariyev”. [The Laws of Manu is an ancient Indian collection of precepts of religious, moral and social duty (dharma), the “law of the Aryans” or the “code of honor of the Aryans”] (perevod G. Ilina) URL: <http://www.bharatiya.ru/india/zakonmanu.html> (data zvernennia: 12.04.2021).
7. Ishchuk S. (2008) Etyka sotsialnoi roboty. Kurs lektzii. [Ethics of social work. Lecture course]. Ternopil, TDPU, 59 s. [in Ukrainian]
8. Kodeks zakoniv Tsar Khammurapi [Code of Laws of Tsar Khammurapi] URL: <http://thales2002.narod.ru/chammurtext.html> (data zvernennia: 12.04.2021).
9. Semyhina T. (2020) Suchasna sotsialna robota. [Modern social work]. Kyiv: Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turizmu, 275 s. [in Ukrainian]
10. Seneka Lutsiy Anney. Nравственные письма к Лутсилью [Moral letters to Lucilius]. URL: https://librebook.me/epistulae_morales_ad_lucilium/vol1/3 (data zvernennia: 12.04.2021).
11. SoTsialnaya rabota: istoriya, teoriya i praktika : monografiya (2015)[Social work: history, theory and practice: monograph]/V. Harabet [i dr.]; pod red. V. Harabeta, L. Hizhnyak, A. Andriyushenko. Mariupol: PGTU, 390 s. URL: https://studylib.ru/doc/197461/razdel-2.-teoriya-social._noj-raboty (data zvernennia: 12.04.2021).
12. Stremetska V. (2004) Istoriia sotsialnoi roboty: navchalnyi posibnyk [History of social work: a textbook] / V.O. Stremetska. M.: ChDU. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/index.php?m=3&b=8> (data zvernennia: 12.04.2021).
13. Toftun M. (2014) Suchasnyi slovnyk z etyky : Slovnyk. [Modern Dictionary of Ethics: Dictionary]. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 416 s. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/етика-1.pdf> (data zvernennia: 12.04.2021).
14. Firsov M. (2012) Istoriya sotsialnoy raboty : uchebnoe posobie [A History of Social Work: A Study Guide]. M. : KNORUS, 400 s. (Dlya bakalavrov) [in Russian]
15. Furman A., Pidhurska M. (2014) Istoriia sotsialnoi roboty: [navchalnyi posibnyk] [The history of social robots]. Ternopil: TNE, 174 s. [in Ukrainian]
16. Sharyn V. Istoriia sotsialnoi roboty. URL: http://nebook.net/book_storya-socalno-roboti_652_page_1 (data zvernennia: 12.04.2021).

Anatska N. V., Novikov B. V., Svidlo T. M. Social work ethics: primary stage

The article discloses the social and philosophical aspect of the evolution of ethical studies, moral values within practical social work starting from the foraging society i.e. the primary stage.

It analyses social, political, economic, ecological and ethical preconditions of the origin of social work in different regions in the primary period and, thus, it discloses the difference in the formation of the social work ethics in ancient societies.

It is studied that the social assistance system evolved from a philanthropic approach for the protection of the needy, disinterested support of people in difficult life circumstances to the emergence of professional assistance, i.e. social work. Social work is aimed at supporting the solution of life problems of different levels of complexity. They include the improvement of the material well-being of people, the growth of their spiritual capabilities, the ability to activate internal resources to overcome life crises, and the art of moral improvement for positive self-realization in practical activities and personal life.

From an ethical point of view, the article justifies the need for the professional education of social workers which involves a fundamental mastery of the system of scientific, professional, philosophical, ecological, socio-political knowledge, etc., and thus knowledge of the formation process of social work ethics. Studying the genesis of social work ethics allows to analyze not only new knowledge about social activity but also to reconsider own experience and awareness, to outline a new perspective vision of further development of domestic social work with introduction and implementation of moral values in practice.

It is emphasized that the fundamental dilemma of social work ethics is to promote the solution of global problems of society, namely, to create ethical values along with moral needs through school and moral education.

Key words: ethics, ethical values, moral norms, moral education, social ethics, social work, social worker, education, practice.

КВАЗИПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ В УНІВЕРСИТЕТІ

Важливим концептом професійної підготовки майбутнього вчителя фізики є не лише ознайомлення студентів із сучасними методами, засобами та формами навчання, що мають місце у майбутній професії, а їх занурення до реальних професійних ситуацій. Використання ідей контекстного підходу стало підґрунтям для авторського задуму щодо реалізації двокомпонентної системи підготовки майбутніх учителів фізики до організації інноваційної діяльності учнів; перший (навчальний) її компонент пов'язаний з цілеспрямованою навчальною діяльністю студента у контексті формування його готовності до організації інноваційної діяльності учнів, другий (професійний) компонент реалізується у процесі квазіпрофесійної діяльності майбутнього вчителя, під час якої він є організатором інноваційної діяльності учнів. Квазіпрофесійною діяльністю майбутніх учителів фізики вважаємо різновид їх освітньої діяльності, що має навчальний та професійний аспекти та дає змогу реалізувати педагогічну взаємодію “викладач ↔ студент”, “студент ↔ студент”, “студент ↔ учень” (за можливою участю представників підприємств і наукових установ, вчителів ЗЗСО).

Мета статті полягає у презентації пріоритетних напрямів квазіпрофесійної діяльності майбутніх учителів фізики в процесі їх професійної підготовки в університеті. Квазіпрофесійна діяльність студентів – майбутніх учителів фізики забезпечує занурення їх до реальних професійних ситуацій та створює сприятливі умови для формування у них здатностей до здійснення інноваційної педагогічної діяльності. Пріоритетними напрямками квазіпрофесійної діяльності майбутніх учителів фізики в процесі їх професійної підготовки в університеті є такі: розроблення завдань та участь в організації і проведенні фізичних олімпіад, квестів, пробних тренінгів із підготовки до ЗНО та інших масових заходів фізико-технічного спрямування; участь у наукових конференціях, написання тез доповідей та статей; керівництво науково-дослідною роботою учнів; проведення профорієнтаційних зустрічей та інші.

Ключові слова: квазіпрофесійна діяльність, майбутній вчитель фізики, професійна підготовка, контекстний підхід, авторська педагогічна діяльність.

Нині вища освіта взагалі та професійна підготовка майбутнього вчителя фізики зокрема зазнають докорінних змін. Змінюються не лише організаційно-педагогічні умови навчання, але й концептуальні підходи до професійної підготовки. Важливим концептом такої підготовки є не лише ознайомлення студентів із сучасними методами, засобами та формами навчання, що мають місце у майбутній професії, а їх занурення до реальних професійних ситуацій.

Не викликає сумнівів, що освітня й професійна діяльності майбутнього вчителя фізики мають розглядатися в єдності як два етапи розвитку єдиної діяльності. На першому (навчальному) етапі підготовки студента відбувається становлення його майбутньої професійної діяльності – студент цілеспрямовано набуває необхідні для цього знання, здатності, цінності, які на другому (професійному) етапі підготовки мають стати засобами здійснення його професійної діяльності [1]. Такий висновок ґрунтується на ідеях контекстного підходу, відповідно до яких зміст освітнього процесу у ЗВО має бути пов'язаний з професійними ситуаціями майбутньої діяльності фахівця. Контекстним А. О. Вербицький називає навчання, в якому за допомогою системи дидактичних форм, методів і засобів моделюється предметний та соціальний зміст майбутньої професійної діяльності фахівця, а засвоєння ним абстрактних знань як знакових систем відбувається у контексті цієї діяльності [2, с. 32].

За контекстного підходу в освітній діяльності студента виділяють три основні форми: навчальну діяльність академічного типу (власне навчальна діяльність), квазіпрофесійну та професійну. Провідну роль для першої форми відіграють лекційні та семінарські заняття, для другої – ділові ігри, а для третьої – науково-дослідна діяльність, виробнича практика [2, с. 62]. Саме такий підхід до побудови освітнього процесу, зазначається там же, дозволяє усунути протиріччя, пов'язане з тим, що форми організації освітньої діяльності студентів не є адекватними до форм їх майбутньої професійної діяльності.

Окреслені ідеї контекстного підходу стали підґрунтям для авторського задуму щодо реалізації двокомпонентної системи підготовки майбутніх учителів фізики до організації інноваційної діяльності учнів; перший (навчальний) її компонент пов'язаний з цілеспрямованою навчальною діяльністю студента у контексті формування його готовності до організації інноваційної діяльності учнів, другий (професійний) компонент реалізується у процесі квазіпрофесійної діяльності майбутнього вчителя, під час якої він є організатором інноваційної діяльності учнів. Квазіпрофесійною діяльністю майбутніх учителів фізики вважаємо різновид їх освітньої діяльності, що має навчальний та професійний аспекти та дає змогу реалізувати педагогічну взаємодію “викладач ↔ студент”, “студент ↔ студент”, “студент ↔ учень” (за можливою участю представників підприємств і наукових установ, вчителів ЗЗСО).

Окремі приклади організації квазіпрофесійної діяльності майбутніх учителів фізики були пов'язані з використанням методу *проблемних ситуацій* у процесі розроблення організаційно-методичних засад професійної підготовки майбутніх учителів [3] та з використанням форм, методів і засобів навчання, що влас-

тиві майбутній професійній діяльності вчителя [4]. Проте залишається актуальним організаційний аспект квазіпрофесійної діяльності, роль та місце її окремих напрямів в освітньому процесі підготовки майбутніх учителів фізики.

Мета статті полягає у презентації пріоритетних напрямів квазіпрофесійної діяльності майбутніх учителів фізики в процесі їх професійної підготовки в університеті.

Для виявлення стану розробленості досліджуваної проблеми та визначення завдань дослідження нами було проведено аналіз і порівняння даних науково-методичної літератури, дисертаційних робіт та авторефератів, монографій. Розроблення концептуальних положень щодо організації квазіпрофесійної діяльності майбутніх учителів фізики здійснювалося з урахуванням аналізу авторської педагогічної діяльності та передбачало моделювання процесу підготовки майбутніх учителів фізики в Запорізькому національному університеті.

Розглянемо пропонувані нами пріоритетні напрямки квазіпрофесійної діяльності студентів – майбутніх вчителів фізики, що реалізовані у Запорізькому національному університеті у межах підготовки здобувачів освіти за спеціальністю 014 Середня освіта предметної спеціальності 014.08 Середня освіта (Фізика).

1. Створення і проведення навчальних фізичних квестів. Ефективним засобом організації квазіпрофесійної діяльності студентів є створення і проведення навчальних *фізичних квестів*. Розроблення цього методу навчання здійснювалося завдяки аналізу авторської педагогічної діяльності та передбачало створення методики використання квестів під час організації та проведення виробничої педагогічної практики здобувачів освіти, які навчаються за спеціальністю 014 Середня освіта предметної спеціальності 014.04 Середня освіта (Фізика). Так, під час практики студенти під керівництвом авторів статті розробили цикл квестів “Лабіринтами фізики”, що пройшли апробацію у процесі проведення профорієнтаційних зустрічей з абітурієнтами в рамках проєкту “Корисні STREAM-канікули”. Досвід впровадження цієї форми освітньої діяльності в процес професійної підготовки майбутніх учителів фізики засвідчив її цінність для реалізації квазіпрофесійної діяльності студентів, становлення їх як фахівців, які здатні організувати творчу педагогічну взаємодію з учнями та мотивувати їх до вивчення фізики [5].

2. Організація фізичних олімпіад. Дієвим засобом організації квазіпрофесійної діяльності студентів є залучення їх до процесу підготовки та проведення *фізичних олімпіад*. Наприклад, у 2020/21 навчальному році Запорізький національний університет започаткував обласні відкриті учнівські олімпіади. Олімпіада з фізики проводилася з метою популяризації фізико-математичної освіти, мотивації учнів до вивчення фізики та математики, забезпечення неперервності олімпіадного руху в Україні. В олімпіаді ЗНУ з фізики взяли участь понад 20 учнів старших класів закладів загальної середньої освіти. Створення та впровадження цієї олімпіади здійснювалося з урахуванням аналізу авторської педагогічної діяльності, а також досвіду запровадження вже існуючих масових заходів фізико-технічного спрямування.

Започаткована авторами статті відкрита обласна олімпіада з фізики відіграє не лише важливе значення для активізації творчої діяльності учнів у навчанні фізики, але також є дієвою організаційною формою професійної підготовки студентів – майбутніх учителів фізики. Здобувачі вищої освіти залучалися до підготовки олімпіади, були консультантами під час її проведення, а також брали участь в обговоренні з членами журі авторських розв’язків задач [6].

3. Організація пробних тренінгів із підготовки учнів до ЗНО з фізики. Результативним засобом організації квазіпрофесійної діяльності студентів є створення і проведення *пробних тренінгів з підготовки учнів до ЗНО з фізики*. У 2020/21 навчальному році у зв’язку з пандемією і переходом до дистанційної форми навчання студенти спеціальності 014 Середня освіта предметної спеціальності 014.08 Середня освіта (Фізика) були залучені до розробки завдань тренінгу з підготовки до ЗНО з фізики та завантаження їх до системи електронного забезпечення навчання на платформі Moodle Запорізького національного університету. Запропонований авторами статті тренінг з фізики дає можливість учням оцінювати рівень підготовки до проходження ЗНО. Перевагами саме цього програмного продукту є: можливість у дистанційному форматі ознайомитись із процедурою проведення ЗНО, структурою та змістом тестового зошита; можливість переглянути правильність відповідей одразу після тестування; тестові зошити з фізики не потрібно завантажувати, а після виконання заносити свої відповіді до спеціального сервісу “Визначення результатів пробного зовнішнього незалежного оцінювання”; наявність завдань для перевірки експериментаторських знань та вмінь учнів з фізики [7].

Крім того, студенти залучаються до організаційної роботи під час проведення пробних тренінгів з підготовки до ЗНО з фізики в очному форматі, а також беруть участь в обговоренні отриманих результатів під час проведення аналітичних семінарів для вчителів фізики. Ці семінари започатковані авторами та щорічно проводяться у співробітництві зі стейкхолдерами спеціальності 014 Середня освіта предметної спеціальності 014.08 Середня освіта (Фізика).

4. Створення та проведення авторських заходів з навчання фізики. Продуктивним засобом організації квазіпрофесійної діяльності студентів є залучення їх до організації та проведення авторської форми позаурочної діяльності учнів у навчанні фізики – *Міського конкурсу творчих робіт з удосконалення фізичного демонстраційного експерименту*. Даний конкурс був започаткований авторами статті та вже десять років поспіль проводиться у м. Запоріжжя. Основною метою цього конкурсу є: популяризація знань з фізики серед

5. Андреев А. М., Тихонська Н. І. Посилення освітньої ролі квесту як інтерактивної форми навчання фізики. Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка. Вип. 8 (164) *Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*; гол. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК, 2020. С. 127–131.
6. Андреев А. М., Дорошенко В. Р., Тихонська Н. І. Особливості організації квазіпрофесійної діяльності студентів під час обласної учнівської олімпіади з фізики у запорізькому національному університеті. *Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті: збірник матеріалів XI-ї Міжнародної науково-практичної онлайн-інтернет-конференції*, м. Кропивницький, 7 травня – 14 травня 2021 року / Відп. ред. М. І. Садовий. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С. 22-23.
7. Андреев А. М., Тихонська Н. І. Методичні особливості створення тренінгу з підготовки до ЗНО з фізики в умовах дистанційної форми навчання. *Збірник наукових праць "Педагогічні науки"*. Херсон : ХДУ, 2021. Вип. 94. С. 24–31.
8. Андреев А. М., Тихонська Н. І. Міський конкурс творчих робіт з удосконалення фізичного демонстраційного експерименту як форма залучення учнівської молоді до інноваційної діяльності. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. Scientific Journal of Khortytzia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота): наук. журн. / [редкол.: В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя, 2020. № 1(2). С. 55–63.

References:

1. Andriev A. M. (2019) Teoretyko-metodychni zasady pidgotovky maibutnoho vchytelia fizyky do orhanizatsii innovatsiinoi diialnosti uchniv u navchalnomu protsesi [Theoretical and methodical bases of preparation of the future teacher of physics for the organization of innovative activity of pupils in educational process]: avtoref. dys ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Zaporizhzhia, 40 s. [in Ukrainian].
2. Verbickij A. A. (1991) Aktivnoe obuchenie v vysshej shkole: kontekstnyj podhod [Active Learning in Higher Education: A Contextual Approach] : metod. posobie. Moskva: Vysshaya shkola, 207 s. [In Russian].
3. Andriev A. M. (2013) Metod problemnykh sytuatsii z enerhozberezhennia u navchalnomu protsesi z fizyky [Method of problem situations on energy saving in the educational process in physics]. *Zasoby i tekhnolohii suchasnoho navchalnoho seredovyscha : materialy konf.*, Kirovohrad : PP "Ekskliuzyv-System", S. 77–79. [in Ukrainian].
4. Andrijejev A. M. (2018) Pidgotovka majbutnjogho vchytelja fizyky do orghanizatsiji innovacijnoji dijalnosti uchniv u navchalnomu protsesi [Preparation of the future physics teacher for the organization of innovative activity of students in the educational process] : monohrafiya. Zaporizhzhja : Status. 380 s. [in Ukrainian].
5. Andriev A. M., Tykhonska N. I. (2020) Posylennia osvitnoi roli kvestu yak interaktyvnoi formy navchannia fizyky [Increasing the educational role of the quest as an interactive form of teaching physics]. *Bulletin of the T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*. Vyp. 8 (164) Chernihiv : NUChK, S. 127–131. [in Ukrainian].
6. Andriev A. M., Doroshenko V. R., Tykhonska N. I. (2021) Osoblyvosti orhanizatsii kvaziprofesiinoi diialnosti studentiv pid chas oblasnoi uchnivskoi olimpiady z fizyky u zaporizkomu natsionalnomu universyteti [Features of the organization of quasi-professional activity of students during the regional student's Olympiad in physics at Zaporozhye National University]. *Problemy ta innovatsii v pryrodnycho-matematychnii, tekhnolohichnii i profesiinii osviti: zbirnyk materialiv KhI-yi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi onlain-internet konferentsii*, Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka, Ukraine. S. 22-23. [in Ukrainian].
7. Andriev A. M., Tykhonska N. I. (2021) Metodychni osoblyvosti stvorennia treninhu z pidgotovky do ZNO z fizyky v umovakh dystantsiinoi formy navchannia [Methodological features of creating an online training in preparing for zno (external independent evaluation) in physics]. *Collection of scientific works "Pedagogical sciences"*. Kherson, Ukraine: KhDU, Vyp. 94. S. 24–31. 8. [in Ukrainian].
8. Andriev A. M., Tykhonska N. I. (2020) Miskyi konkurs tvorchykh robіt z udoskonalennia fizychnoho demonstratsiinoho eksperymentu yak forma zaluchennia uchnivskoi molodi do innovatsiinoi diialnosti [City competition of creative work on improvement of physical demonstration experiment as a form of involvement of student youth to innovative activity]. *Scientific Journal of Khortytzia National Academy. (Series: Pedagogical sciences. Social work. No 1(2). Zaporizhzhia, Ukraine C. 55–63. [in Ukrainian].*

Andreev A. M., Tikhonskaya N. I. Quasi-professional activity as an important component of training a future teacher of physics at the university

An important concept of professional training of future physics teachers is not only to acquaint students with modern methods, tools and forms of education that take place in the future profession, but their immersion in real professional situations. The use of the ideas of the contextual approach became the basis for the author's idea to implement a two-component system of training future physics teachers to organize innovative activities of students; the first (educational) component is connected with purposeful educational activity of the student in the context of formation of his readiness for the organization of innovative activity of pupils, the second (professional) component is realized in the course of quasi-professional activity of the future teacher.

We consider quasi-professional activity of future physics teachers to be a kind of their educational activity that has educational and professional aspects and allows to realize pedagogical interaction "teacher-student", "student-student", "student-student" (with possible participation of representatives of enterprises and scientific institutions, teachers of secondary education institutions). The purpose of the article is to present the priority areas of quasi-professional activities of future physics teachers in the process of their professional training at the university. Quasi-professional activity of students – future teachers of physics provides their immersion in real professional situations and creates favorable conditions for the formation of their abilities to carry out innovative pedagogical activities.

The priority areas of quasi-professional activity of future physics teachers in the process of their professional training at the university are: development of tasks and participation in the organization and conduct of physical competitions, quests, trial trainings in preparation for external evaluation and other mass physical and technical activities; participation in scientific conferences, writing abstracts and articles; management of research work of students; conducting career guidance meetings and others.

Key words: *quasi-professional activity, future physics teacher, professional training, contextual approach, author's pedagogical activity.*

ВПЛИВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ СЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ ВОЛЕЙБОЛОМ НА РУХОВИЙ РОЗВИТОК ВИСОКОРОСЛИХ ПІДЛІТКІВ

Статтю присвячено проблемі особливостей рухового розвитку високорослих підлітків (хлопців). Дослідження доповнює та розширює дані стосовно особливостей рухового розвитку високорослих школярів у процесі секційних занять волейболом. Розроблена нами експериментальна програма секційних занять волейболом була спрямована на оптимізацію фізичного стану високорослих підлітків з акцентом на удосконалення аеробної, силової витривалості та гнучкості у процесі шкільних секційних занять.

Відмінними ознаками цієї програми були: акцент на використання засобів для підвищення аеробної, силової витривалості й гнучкості; визначення оптимальних пульсових режимів під час виконання вправ на удосконалення аеробної витривалості для високорослих учнів з різним рівнем рухового розвитку.

Після 36 тижнів формульованого експерименту проведені дослідження рухового розвитку в експериментальній і контрольній групах учнів-волейболістів. У формульованому педагогічному експерименті взяли участь 190 осіб, котрі займаються у секції з волейболу. Контрольна група – 98 осіб (14-річних – 32, 15-річних – 30 та 16-річних – 36), експериментальна – 92 особи (14-річних – 32, 15-річних – 30 та 16-річних – 30).

Установлено, що при диференційованому впливі у процесі формульованого експерименту відбулися істотні позитивні зміни статичної витривалості у 15 та 16 років і гнучкості у 14–16 років у школярів експериментальної групи. Також в експериментальній групі порівняно з контрольною достовірно зросли показники абсолютної кистьової динамометрії у 16 років та в 15 і 16 років – відносної, динамічної силової витривалості в 14–16 років; координаційних здібностей у 14 років; латентного часу рухової реакції на звук у 14 і 16 років; латентного часу рухової реакції на світло в 14 років.

Результати дослідження об'єктивно показують, що впровадження розробленої і запропонованої нами експериментальної програми секційних занять волейболом для високорослих підлітків 14-16 років є ефективним засобом оптимізації фізичного стану та зокрема рухового розвитку.

Ключові слова: високорослі підлітки, руховий розвиток, секційні заняття, оптимізація фізичного стану, волейболісти.

Фізична підготовка учнів-спортсменів у сучасному волейболі набуває особливого значення у зв'язку з розширенням діапазону ігрових дій, збільшенням напруги гри, що потребує від спортсменів максимальних фізичних зусиль у ситуаціях, які швидко змінюються на волейбольному майданчику [1; 4].

Високорослі підлітки є проблемною групою, оскільки в них виявлено особливості морфофункціонального та рухового розвитку організму. Порівняно з однолітками, які мають меншу довжину тіла, у високорослих спортсменів спостерігаються нижча фізична працездатність, низка особливостей функціонування кардіореспіраторної системи, та енергетичного забезпечення організму [2; 3], нижчі показники швидкісних здібностей і спеціальної витривалості [5].

Мета статті – дослідити вплив експериментальної програми секційних занять волейболом на руховий розвиток високорослих підлітків.

У дослідженні використано теоретичний аналіз й узагальнення науково-методичної літератури (аналіз і синтез; узагальнення; систематизацію наукових, методичних літературних джерел), методи математичної статистики (описова статистика), методи вивчення фізичної підготовленості за результатами батареї тестів “EUROFIT” [109, 230]. Визначення латентного часу рухової реакції на звук і світло проводили за допомогою електроміорефлексометра “EMR-01”, точність вимірювання якого становила $\pm 0,1$ мс

Після 36 тижнів формульованого експерименту проведені дослідження рухового розвитку в експериментальній і контрольній групах учнів-волейболістів. У формульованому педагогічному експерименті взяли участь 190 осіб, котрі займаються у секції з волейболу. Контрольна група – 98 осіб (14-річних – 32, 15-річних – 30 та 16-річних – 36), експериментальна – 92 особи (14-річних – 32, 15-річних – 30 та 16-річних – 30).

Підлітки, які увійшли до експериментальної групи, займалися за експериментальною програмою секційних занять із волейболу, спрямованою на оптимізацію фізичного стану. Учні-волейболісти контрольної групи займалися за програмою, рекомендованою Міністерством для проведення секційних занять із волейболу. Підлітки контрольної та експериментальної груп мали по три тренувальні заняття в тиждень (6 год). Програма передбачала проведення бесід, спортивних та рухливих ігор, вправ для розвитку фізичних якостей, акробатичних вправ, вправ для розвитку якостей, необхідних при виконанні передачі, подачі, нападаючих ударів та блокування, техніко-тактичних вправ, навчальних та контрольних ігор із завданнями, змагань з фізичної, технічної підготовки та волейболу, екскурсій, суддівської практики, медико-педагогічного контролю із застосуванням комплексної методики оцінювання рівня морфофункціонального та рухового розвитку високорослих учнів-волейболістів.

Розроблена експериментальна програма складалась із трьох етапів. Перший етап (вересень-жовтень) був спрямований на визначення рівня морфофункціонального та рухового розвитку високорослих учнів-волейболістів та адаптацію їхнього організму до фізичних навантажень. Другий етап (листопад-квітень)

був спрямований на покращення фізичного стану високорослих підлітків з акцентом на розвиток аеробної витривалості, силовій витривалості та гнучкості. Третій етап (травень) спрямований на підтримку досягнутого фізичного стану високорослих підлітків 14–16 років.

Нами визначено оптимальні пульсові режими під час виконання вправ на удосконалення аеробної витривалості для високорослих підлітків з різним рівнем морфофункціонального та рухового розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Оптимальні величини частоти серцевих скорочень (ЧСС, уд.·

Рівні морфофункціонального та рухового розвитку	Потужність навантаження (% від МСК)	ЧСС, уд.·		
		Вік, роки		
		14	15	16
Низький та нижче за середній	55–60	109–119	108–118	107–117
Середній	60–65	120–129	120–128	119–127
Вище за середній та високий	65–75	130–149	130–148	129–148

Ефективність експериментальної програми секційних занять із волейболу, спрямованої на оптимізацію фізичного стану високорослих підлітків 14-16 років, досліджувалася за допомогою порівняння цих показників у контрольній та експериментальній групах наприкінці навчального року. Висновки про ефективність запропонованої програми робили, використовуючи такі критерії: кількість досліджуваних показників, значення яких протягом експерименту суттєво (на рівні від $p < 0,05$ до $p < 0,001$) змінилися; кількість досліджуваних показників, що наприкінці відзначалися найбільшими величинами вияву.

Дослідження проводили на базі лабораторії функціональної діагностики та фізичної реабілітації Луцького інституту розвитку людини Університету “Україна” та експериментального майданчика НВО-ДНЗ-ЗОШ № 20 м. Луцька.

Важливою характеристикою фізичної працездатності школярів є сила м'язів. Дослідження сили за показниками кистьової динамометрії виявили її збільшення з віком як в контрольній, так і в експериментальній групах (табл. 2).

Вивчення сили за абсолютними показниками кистьової динамометрії виявило статистично достовірну відмінність між школярами експериментальної і контрольної груп у 16 років за $p < 0,05$. Абсолютні показники сили м'язів недостатньо інформативні, тому що обстежувані навіть одного віку відрізняються один від одного масою і складом тіла. Тому для порівняльної оцінки використовують відносні показники сили, які вираховуються на одиницю маси тіла в процентах. Відносні показники кистьової динамометрії в експериментальній групі були достовірно більшими в 15 та 16 років при $p < 0,05$.

Дослідження гнучкості за тестом “Нахил вперед з положення сидячи” виявило статистично значиму різницю між обстеженими групами в усіх вікових періодах. У підлітків експериментальної групи мали статистично значимо кращі показники в порівнянні з групою контролю в 14-16 років (табл. 2).

Під час проведення досліджень вибухової сили за тестом “Стрибок в довжину з місця” показало покращення її з віком в учнів-волейболістів як контрольної, так і експериментальної груп, а також не виявило статистично значимої різниці між показниками обстежених (табл. 2).

Вивчення силовій витривалості за тестом “Підйом в сід з положення лежачи за 30 С” виявив значне покращення цього показника з віком в експериментальній групі зі статистично значимою різницею між показниками обстежених у всіх вікових групах при $p < 0,05$, $p < 0,05$ та $p < 0,001$ відповідно (табл. 2).

Дослідженнями силовій витривалості за тестом “Вис на зігнутих руках” встановлено (табл. 2), що за даною руховою якістю спостерігалось значне покращення в експериментальній групі зі статистично значимою різницею між обстеженими школярами в 15 та 16 років за $p < 0,05$ та $p < 0,01$ відповідно.

Під час проведення досліджень координаційних здібностей за тестом “Човниковий біг 10x5 м” виявлено, що дана рухова якість зростає з віком в учнів-волейболістів як контрольної, так і експериментальної груп. Підлітки експериментальної групи достовірно випереджали за показниками своїх однолітків з контрольної групи в 14 років ($p < 0,05$) та значимо не відрізнялись від експериментальної групи в 15 та 16 років (табл. 2).

Дослідженнями рівноваги за тестом “Утримання рівноваги на одній нозі на опорі” (поза “Фламінго”) встановлено (табл. 2), що за цією руховою якістю статистично значимої різниці між показниками обстежених не виявлено.

Вивчення швидкісних здібностей за тестом “Частота постукувань” встановлено (табл. 2), що за даною руховою якістю спостерігалось покращення з віком у хлопців як контрольної, так і експериментальної груп в 15 років за $p < 0,001$ і $p < 0,01$ відповідно, а також не виявило статистично значимої різниці між показниками обстежених.

Аналіз вихідних даних латентного часу рухової реакції на звук (ЛЧРР на звук) показав, що значимо менший час реагування був в учнів-волейболістів експериментальної групи у 14 та 16 років при $p < 0,001$ та $p < 0,05$ відповідно (табл. 2). Зі свого боку, між підлітками експериментальної та контрольної груп у 15 років не виявлено статистично достовірної різниці в часі простої реакції.

Таблиця 2
Показники рухової підготовленості в учнів-волейболістів 14-16 років експериментальної та контрольної груп після формувального дослідження

Рухові здібності, вид тестування	Вік, група, кількість											
	14				15				16			
	К		Е		К		Е		К		Е	
	n=32	S	$\bar{x}$	n=32	S	$\bar{x}$	n=30	S	$\bar{x}$	n=36	S	$\bar{x}$
Силові здібності, "Кистьова динамометрія маси тіла", кг·см ²	32,71	0,77	33,04	0,65	36,57	1,76	38,85	1,46	43,56	1,20	47,03*	0,69
Силові здібності, "Кистьова динамометрія маси тіла", кг·см ² ·кг ⁻¹	0,53	0,01	0,54	0,01	0,53	0,01	0,57*	0,08	0,59	0,02	0,63*	0,01
Гнучкість, "Нахил вперед з положення сидячи", см	20,25	0,36	23,27***	0,37	19,07	0,84	23,73***	0,56	17,33	1,17	22,03***	0,12
Швидкісна сила (вибухова), "Стрибок у довжину з місця", см	186,50	3,57	187,75	3,49	219,80	3,60	220,77	3,34	227,89	4,93	233,16	4,02
Динамічна силова витривалість, "Підйом тулуба в сід із положення лежачи", разів/30 с	30,00	0,60	31,59	0,50*	32,87	1,20	36,30*	0,72	30,61	0,50	33,84***	0,63
Статична силова витривалість, "Вис на зігнутих руках", с	26,99	2,20	28,06	1,67	19,90	1,96	25,72*	1,53	22,35	1,41	27,88**	1,25
Спритність, "Човниковий біг 10×5", С	18,58	0,24	17,85*	0,25	16,37	0,16	16,08	0,10	16,38	0,18	16,15	0,16
Рівновага, "Утримання рівноваги на одній нозі на опорі" (поза "Фламінго"), к-сть спроб за 1 хв	9,75	0,44	9,03	0,65	10,40	0,63	9,93	0,65	10,72	0,53	9,17	0,60
Швидкісні здібності, "Частота постукування", с	12,65	0,15	12,47	0,16	11,60	0,22	11,54	0,22	12,68	0,99	11,21	0,39
ЛЧРР на звук, мс.	216,38	2,67	199,28***	2,09	191,23	2,97	192,50	2,92	193,22	3,21	183,25*	2,00
ЛЧРР на світло, мс.	245,00	7,47	210,22***	5,29	198,10	2,84	197,87	2,33	210,0	3,33	206,88	3,43

Примітки: відмінність статистично достовірна за * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$.

При проведенні досліджень латентного часу рухової реакції на світло виявлено (ЛЧРР на світло), що значимо менший час реагування був в учнів-волейболістів експериментальної групи у 14 років при $p < 0,001$ (табл. 2). В свою чергу, між школярами експериментальної та контрольної груп у 15 та 16 років не виявлено статистично достовірної різниці в часі простотої реакції.

Отже, за диференційованого впливу у процесі формувального експерименту відбулися істотні позитивні зміни ($p < 0,001-0,05$) статичної витривалості у 15 (на 29,24%) та 16 років (на 24,74%) і гнучкості у 14-16 років (на 8,81%, 13,04% і 3,07%) у школярів експериментальної групи. Також в експериментальній групі порівняно з контрольною достовірно зросли показники абсолютної кистьової динамометрії у 16 років (на 7,9%) та в 15 і 16 років – відносної (на 14,02% і 9,53%), динамічної силової витривалості в 14-16 років (на 5,32%, 7,04% і 6,88%); координаційних здібностей у 14 років (на 5,65%); ЛЧРР на звук у 14 і 16 років (на 8,55% і 5,23%); ЛЧРР на світло в 14 років (на 14,28%).

Висновки. За диференційованого впливу у процесі формувального експерименту відбулися істотні позитивні зміни ($p < 0,001-0,05$) статичної витривалості у 15 (на 29,24%) та 16 років (на 24,74%) і гнучкості у 14-16 років (на 8,81%, 13,04% і 3,07%) у школярів експериментальної групи. Також в експериментальній групі порівняно з контрольною достовірно зросли показники абсолютної кистьової динамометрії у 16 років (на 7,9%) та в 15 і 16 років – відносної (на 14,02% і 9,53%), динамічної силової витривалості в 14-16 років (на 5,32%, 7,04% і 6,88%); координаційних здібностей у 14 років (на 5,65%); ЛЧРР на звук у 14 і 16 років (на 8,55% і 5,23%); ЛЧРР на світло в 14 років (на 14,28%).

Результати дослідження об'єктивно показують, що впровадження розробленої і запропонованої нами експериментальної програми секційних занять волейболом для високорослих підлітків 14-16 років є ефективним засобом оптимізації фізичного стану та зміцнення здоров'я. Це дає підстави рекомендувати її для практичного використання у процесі секційних занять з волейболу у загальноосвітніх школах для високорослих підлітків 14-16 років.

Потребують вивчення проблеми розроблення програм занять різними видами спорту для високорослих підлітків.

Використана література:

1. Вовк В. М., Приймак А. Ю. Адаптація і закономірності її впливання на процес преемственности здорового образа жизни старшеклассников и студентов первого курса. *Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2013. № 8. С. 17-20.
2. Козіна Ж. Л., Гринь Л. В. Результаты определения уровня специальной физической подготовленности и функционального состояния баскетболистов студенческой команды. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей* : сб. научн. тр. под ред. проф. Ермакова С. С. Харьков: ХГАДИ (ХХПИ), 2009. № 4. С. 60-68.
3. Логачева Г. С., Старовойтова С. П. Синдром дисплазии соединительной ткани в практике спортивного врача. *І Медицинський форум Сибіри : сборник матеріалів конф.* Новосибирск : Издательство "Сибпринт", 2011. С. 111-112.
4. М'ягкий О. В. Аналіз показників серцево-судинної системи юнаків старшої школи після стандартного навантаження до уроку фізичної культури в порівнянні з іншими віковими групами. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15 "Науково-педагогічні проблеми фізичної культури. Фізична культура і спорт"* : зб. наук. праць / за ред. Г. М. Арзютова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 13. С. 403-411.
5. Смоленский А. В. Михайлова А. В. Основные направления развития спортивной кардиологии. *Наука и спорт: современные тенденции*. Том 1. № 1. 2013. С. 67-79.

References:

1. Vovk V. M., Priymak A. Yu. Adaptatsiya i zakonomernosti evo vliyaniya na protsess preemstvennosti zdorovogo obraza zhizni starsheklassnikov i studentov pervogo kursa. [Adaptation and the laws of its influence on the process of continuity of a healthy lifestyle of high school students and first-year students]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical and sports*. 2013. pp. 17-20. [in Russian].
2. Kozina Zh. L., Grin L. V. Rezultatyi opredeleniya urovnya spetsialnoy fizicheskoy podgotovlennosti i funktsionalnogo sostoyaniya basketbolistov studencheskoy komandyi. [The results of determining the level of special physical fitness and functional state of the student team basketball players]. *Physical education of students of creative specialties*: sb. nauchn. tr. pod red. prof. Ermakova S. S. Harkov: HGADI (HHPI), 2009. pp. 60-68. [in Russian].
3. Logacheva G. S., Starovoytova S. P. Sindrom displazii soedinitelnoy tkani v praktike sportivnogo vracha. [Connective tissue dysplasia syndrome in the practice of a sports doctor]. *I Medical Forum of Siberia: a collection of conference materials*. Novosibirsk : Izdatelstvo "Sibprint", 2011. pp. 111-112. [in Russian].
4. Miahkyi O. V. Analiz pokaznykiv sertsevo-sudynnoi systemy yunakiv starshoi shkoly pislia standartnoho navantazhennia do uroku fizychnoi kultury v porivnianni z inshymy vikovymy hrupamy. [Analysis of indicators of the cardiovascular system of junior high school students after standard exercise before physical education lessons compared to other age groups]. *Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture. Physical Education and Sports*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova/ Vyp. 13. 2011. pp. 403-411. [in Ukrainian].
5. Smolenskiy A. V. Mihaylova A. V. Osnovnyie napravleniya razvitiya sportivnoy kardiologii. [The main directions of development of sports cardiologists]. *Science and sport: current trends*. Vyp. 1. 2011. pp. 67-79. [in Russian].

Andriychuk Yu. M., Gordiychuk V. S., Dyshko O. L. Influence of experimental program of sectional engaging in volley-ball is on motive development of tall adolescents

The article is devoted to the problem of peculiarities of motor development of tall teenagers (boys). The study complements and expands the data on the peculiarities of motor development of tall students in the process of sectional volleyball lessons. The experimental program of sectional volleyball classes developed by us was aimed at optimizing the physical condition of tall teenagers with an emphasis on improving aerobic, strength endurance and flexibility in the process of school sectional classes.

Distinctive features of this program were: emphasis on the use of tools to increase aerobic, strength endurance and flexibility; determination of optimal pulse regimes during exercises to improve aerobic endurance for tall students with different levels of motor development.

After 36 weeks of the formative experiment, studies of motor development in the experimental and control groups of volleyball students were conducted. The formative pedagogical experiment was attended by 190 people involved in the volleyball section. The control group – 98 people (14-year-old – 32, 15-year-old – 30 and 16-year-old – 36), experimental – 92 people (14-year-old – 32, 15-year-old – 30 and 16-year-old – 30).

It was found that with differentiated influence in the process of forming experiment there were significant positive changes in static endurance at 15 and 16 years and flexibility at 14–16 years in students of the experimental group. Also in the experimental group, compared with the control group, the indicators of absolute wrist dynamometry significantly increased at the age of 16 and at the age of 15 and 16-relative, dynamic strength endurance at the age of 14–16; coordination skills at age 14; latency of motor reaction to sound at 14 and 16 years; latency of motor reaction to light in 14 years.

The results of the study objectively show that the implementation of the developed and proposed experimental program of sectional volleyball for tall adolescents 14 to 16 years is an effective means of optimizing physical condition and in particular motor development.

Key words: tall teenagers, motor development, sectional classes, optimization of physical condition, volleyball players.

РОЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В АКАДЕМІЧНІЙ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто проблеми академічної мобільності студентів як засобу поширення міжнародних інтеграційних процесів у сучасному освітньому просторі, яка набирає більшого значення для успішної інтеграції українських закладів вищої освіти у міжнародний простір. Підкреслено готовність майбутніх фахівців до академічної мобільності, яка охоплює професійну підготовку та вивчення іноземної мови, необхідно приділити більше уваги іншомовно-комунікативній компетентності студентів, яка сприяє міжнародній мобільності, дає змогу контактувати зі студентами та учасниками різних освітніх проектів. Обґрунтовується сформованість професійної мобільності як передумова професійної самореалізації, яка залежить від особистісних якостей та сприятливого середовища. Наголошується на посиленні міждисциплінарних зв'язків дисциплін у формуванні загальнокультурної компетентності майбутнього фахівця, яка спрямована на забезпечення освітнього середовища навчання з урахуванням суспільних потреб, професійних запитів студентів та для ефективної іншомовної комунікації. Увага приділена розвитку умінь готовності студента, що дає реалізувати на необхідному рівні обмін інформацією, передбачає формування мотивації до успішного опанування освітньої програми, формування навичок планування освітньої та професійної діяльності. Навчання орієнтовано на виконання практичних завдань, які формують професійні навички, щоб забезпечити перехід пізнавальної діяльності в професійну згідно мотивів, дій і отримання результату, накопичити інтелектуальний потенціал у академічному середовищі. Підкреслено важливість віртуальної академічної мобільності, переміщення в освітньому просторі від одного закладу освіти до іншого з метою отримання знань та для обміну досвідом. Використання інтернет-технологій передбачає збільшення контактів, дає можливість обмінюватися соціокультурними цінностями, подолати комунікативний бар'єр, розвивати творчий потенціал.

Ключові слова: мобільність, академічна мобільність, заклади вищої освіти, іноземна мова, іншомовно-комунікативна компетентність, мотивація, міждисциплінарна інтеграція, самоорганізованість.

Сьогодні в умовах інтенсивного розвитку світового ринку праці мобільність розглядається як конкурентна перевага фахівця. Академічна мобільність студентів є необхідною характеристикою майбутнього фахівця на ринку праці і в освітньому процесі, яка набирає все більшого значення для успішної інтеграції українських закладів вищої освіти у міжнародний простір. Вона надає доступ до дослідницьких можливостей, сприяє якості вищої освіти та формуванню нових прогресивних освітніх програм.

Змінюється освітній та науковий простір вищої освіти України та кількість академічно-мобільних студентів зростає. У розвитку академічної мобільності в Україні важлива Програма Еразмус +, яка є програмою Європейського Союзу. Вона створена з метою підтримки проектів співпраці, партнерства, заходів і мобільності у сфері освіти, професійної підготовки та головною потребою є відповідні знання англійської, тобто рівень B2. Реалізація напряму включає надання кращих можливостей для розвитку іншомовно-комунікативної компетентності у майбутніх фахівців, розкриття їхніх можливостей шляхом включення в освітнє середовище інших країн.

Мета статті – проаналізувати роль англійської мови для академічної мобільності студентів у контексті ідей освіти. Для фахівців стає важливим рівень сформованості їхньої іншомовно-комунікативної компетентності (ІКК) та готовності до професійного усного та писемного спілкування англійською мовою. Аналіз документів, розроблених експертами Ради Європи, праць дослідників різних університетів показав, що на сьогодні існує декілька описів рівнів володіння іноземною мовою. Вивченню рівневого підходу присвячені наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених (Є. Азимов, А. Бермус, І. Бім, Н. Бориско, Н. Гальскова, Т. Маркова, С. Ніколаєва, В. Черниш, Е. Olstain, J. Reeves, S. Sempleski, В. Tomalin). С. Ніколаєва визначає рівневий підхід одним з пріоритетних у системі навчання іноземних мов. В. Черниш приділяє особливу увагу рівням англійської професійно орієнтованого говоріння.

Науковець В. Триндюк вважає, що готовність майбутніх фахівців до академічної мобільності охоплює професійну підготовку, мовну підготовку [5], тобто необхідно приділити більше уваги іншомовно-комунікативній готовності студентів, яка сприяє міжнародній мобільності, дає змогу контактувати з фахівцями і студентами, учасниками різних освітніх проектів. Важливість англійської мови для доступу та розширенню освітніх і професійних можливостей відображена в ряді освітніх стратегій, де володіння англійською мовою є вагомим питанням. Участь у освітніх програмах, проектах та міжнародна співпраця є пріоритетом розвитку освіти.

С. Робертсон, підкреслює, що академічна мобільність підвищує якість програм, зміцнює співпрацю, надає потенціал процесам академічної та культурної спрямованості вищої освіти [7], сприяє розвитку особистості, вивченню відмінностей, отже, важливо визначити та покращити основні напрямки програм, які необхідні для формування академічної мобільності студентів технічних університетів. Підготовка студентів передбачає сформованість у них мотиваційних настанов, також важливо, щоб вони володіли знаннями і навичками, які їм будуть необхідні, включаючи знання економічних, технічних та технологічних процесів. Отже, необхідно розвивати здатність успішно контактувати з суб'єктами освітнього процесу, обирати та реа-

лізувати стратегії взаємодії, яка спрямована на планування ефективної навчальної і професійної діяльності та самоорганізацію студентів. У цьому процесі дедалі більше уваги приділяють потребі застосовувати професійно орієнтовані та іншомовні навички у практичній діяльності.

Пошуку нових шляхів удосконалення професійної підготовки фахівців у вищій школі присвятили свої праці такі вчені, як І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, Ж. Таланова, С. Сисоєва та ін. Увагу академічній мобільності приділено в наукових працях А. Бьома, М. Фоларі, С. Джонса, Н. Кемпа, Д. Міреса, Д. Піерса та ін. Різні аспекти мобільності студентів досліджували С. Вербицька, Л. Гурч, Н. Дмитрієва, О. Дядченко, Л. Зновенко, Д. Єрова, Р. Пріма та ін. Проведений аналіз науково-методичної літератури дає нам можливість розглядати академічну мобільність як один із компонентів соціальної мобільності, як інтегративну готовність й здатність студентів до опанування професійними знаннями, підвищення рівня компетентності в різноманітних видах професійної діяльності, кар'єрне зростання та діяльність в різних соціально-професійних спільнотах.

Для того, щоб студенти могли приймати активну участь у навчальному процесі вищого навчального закладу за кордоном, МОН України було впроваджено програму конкурсних відборів на навчання або стажування у провідних закладах вищої освіти світу для студентів та аспірантів [2]. На формування готовності до академічної мобільності студентів впливає те, яку саме участь вони приймають в цьому процесі, який спрямований на оволодіння знаннями, навичками і вміннями, та їх позитивне ставлення до навчальної та професійної діяльності, також формування мотивації майбутніх фахівців до планування. Навчання є взаємопов'язаною діяльністю, яка забезпечує оволодіння змістом предмета, що складається з різних дисциплін. Важливо, щоб увага була приділена міждисциплінарним зв'язкам гуманітарних і спеціальних дисциплін у формуванні загальнокультурної компетентності майбутнього фахівця, яка спрямована на забезпечення освітнього середовища навчання з урахуванням суспільних потреб, особистісних професійних запитів студентів, які є необхідними для ефективної іншомовної комунікації.

Науковці трактують професійне навчання як керований педагогічний процес придбання знань, умінь, навичок у певній професійній галузі. Визначають, що професійна освіта є однією зі складових в системі освіти, до якої також враховують досвід, інтеграцію і розвиток креативності. Однією з основних цілей є створення умов для іншомовного професійно орієнтованого навчання, отримання знань відповідно до інтересів, тому процес навчання повинен бути організований так, щоб конкретні знання, вміння, навички, набуті на заняттях, могли бути використані для вирішення завдань в процесі майбутньої професійної діяльності. Важливим стає розвиток умінь як складових соціально-психологічної готовності студента, що дає не лише реалізувати на необхідному рівні обмін професійно орієнтованої інформації, а й передбачає формування мотивації до успішного опанування програми, формування навичок планування освітньої та професійної діяльності, розвиток якостей [6], які сприяють успішному оволодінню майбутньою професією. Послідовно формувати певні знання й уміння, розвивати здібності, формувати мотиваційну сферу, тобто визначити мотиви, цілі, спрямованість особистості, включаючи професійне мислення. Професійні знання майбутнього фахівця спрямовані на оцінювання певної предметної діяльності, аналіз проблемної ситуації і планування відповідних дій. Основні принципи освітньої парадигми спрямовані на розвиток особливостей студента, їхніх потреб в самореалізації, соціально значущих якостей. Визначено якості для формування особистісної мобільності студентів: комунікабельність, креативність та необхідність саморозвитку [6]. Навчання спрямовано на виконання практичних завдань, які формують професійні навички, щоб забезпечити перехід пізнавальної діяльності в професійну згідно мотивів, дій і отримання результату. На сучасному етапі потрібно докласти зусилля, щоб досягти відповідної якості навчання іноземної мови за рахунок використання знань з предметів. Соціально-економічні перетворення вимагають оновлення організації навчально-виховного процесу, необхідності пошуку нових організаційних форм і методів професійно орієнтованого навчання. Забезпечення інтелектуального розвитку студентів та залучення в діяльність в різних областях знань, завдяки об'єднанню інформаційних і професійно орієнтованих технологій, методів і способів навчання, створення ситуацій включення студентів в різні види діяльності такі як спілкування, вирішення проблем, дискусії, виконання проектів і формування у них значущих для майбутньої професійної діяльності якостей особистості. Отже, сформованість професійно орієнтованої англійської компетентності спрямована на розвиток умінь, формування мислення і розвиток якостей майбутнього фахівця, таких як цілеспрямованість, комунікативна грамотність.

Дослідження зарубіжного досвіду специфіки формування академічної мобільності майбутніх бакалаврів дало змогу з'ясувати, що вона виявляється у прагненні накопичити інтелектуальний потенціал у академічному середовищі. Змінюються підходи до здобуття вищої освіти, проаналізовано досвід в різних країнах, напрямки роботи та практики участі в освітніх програмах, все це спрямовано на те, щоб збагатитися досвідом та надати якісну вищу освіту, також представити обмін культурними традиціями країн в умовах освітньої комунікації. Необхідними стають знання англійської мови для доступу та розширення освітніх і професійних можливостей, які відображені в ряді національних стратегій, де володіння мовою є важливим, тобто підвищити рівень володіння англійською мовою у випускників закладів вищої освіти. Якщо студент має рівень англійської мови B2, то це дозволяє йому брати участь у освітніх та професійних програмах на міжнародному рівні, тому студенти прагнуть самостійності і їх мотивація спрямована на підвищення

рівня володіння англійською мовою. Значну роль у впровадженні програм міжнародної співпраці відіграють організації, що пропонують широкий спектр програм навчання і стажування, а саму інформацію про конкурси для участі у цих програмах та про перелік напрямків представлено на інформаційних порталах та спеціалізованих сайтах. Для участі у програмах академічної мобільності студентів, як правило, необхідно засвідчувати рівень володіння іноземною мовою. Ці вимоги привели до необхідності переосмислення ролі іноземної мови у професійному становленні фахівця, відповідно, до навчання іноземної мови з урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку освіти, приділяючи увагу міждисциплінарній інтеграції, використанню ІКТ [3].

Оволодіння іноземною мовою актуалізується практичною діяльністю, спробами брати участь в реальному спілкуванні, а також розвитком сучасних технологій і ознайомленням з інформацією англійською мовою. Важливо приділити більше уваги організації навчання іноземної мови. Визначити вимоги до навчального процесу і його складових, що дозволить структурувати процес навчання для відбору і використання навчального матеріалу. Для навчання англійського професійно орієнтованого спілкування приділяємо увагу практичному опануванню студентами вмінь достатньому для здійснення іншомовного спілкування в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: читанні, аудіюванні, говорінні та письмі. Писемне мовлення у сфері міжкультурної комунікації вимагає високої мотиваційної готовності студентів, пов'язаної з їх пізнавальними інтересами, розвитку умінь для поширення інформації та отримання доступу до нових знань. Робота з інформацією передбачає цілий комплекс операцій з пошуку, систематизації, переробки і продукування нової інформації [1].

Нові вимоги до діяльності майбутніх фахівців, змінюють вимоги до викладання іноземної мови, рівня практичного оволодіння студентами вміннями спілкування в усній і писемних формах відповідно до мотивів, цілей і соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях. Дослідники також підтримують віртуальну академічну мобільність, під якою розуміють академічну мобільність, що надає можливість переміщення в освітньому просторі від одного закладу освіти до іншого з метою отримання знань та для обміну досвідом [4]. Реалізація віртуальної академічної мобільності включає використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, дистанційної освіти, що дає змогу створити відкрите інформаційно-освітнє середовище для студентів. Інтеграція цифрових технологій у навчальний процес допомагає підвищити ефективність освіти, тому важливо активно опановувати нові можливості. E-learning розширює діапазон застосовуваних технічних засобів, які стають невід'ємною складовою навчального процесу. Згідно з доповіддю Єврокомісії "Цифрове навчання в школах Європи", починаючи з 2019 року вже більше половини країн впроваджують комплексний підхід e-learning, і позитивний результат цього процесу був проаналізований. Всі знають про освітні платформи Moodle, Google Classroom для навчальних закладів з метою створення, завдань, щоб прискорити процес поширення інформації, яка підходить і для перевірки знань студентів шляхом тестування. Програми надають можливість створювати завдання для перевірки навичок читання, письма, аудіювання.

Використання інтернет-технологій передбачає збільшення контактів, дає можливість обмінюватися соціокультурними цінностями, посилено вивчати іноземну мову, подолати комунікативний бар'єр, розвивати творчий потенціал, ресурси Інтернету можна застосовувати для пошуку необхідної інформації в рамках проектної діяльності, для розвитку творчого потенціалу. Для ознайомлення з лексичним матеріалом, зразками висловлювань та для закріплення і застосування сформованих знань, умінь і навичок комп'ютерні програми можуть допомогти у різних комунікативних завданнях і ситуаціях. Вони створюють умови для освоєння програмного матеріалу, забезпечуючи достатнє навантаження для студентів. Під час планування використання навчальних комп'ютерних програм і мультимедійних засобів при вивченні іноземної мови і інших дисциплін необхідно враховувати такі аспекти: відповідність програми загальному курсу; як сприяє програма кращому засвоєнню матеріалу; визначити чи виправданий вибір пропонованих завдань та чи правильно подається матеріал, чи достатньо надається часу для виконання самостійних робіт; оцінити як вплине програма на мотивацію студентів, на їхнє ставлення до предмету; проаналізувати як правильно спланувати заняття із застосуванням інформаційних технологій.

Онлайн-навчання сприяє формуванню різних навичок, тому що паралельно із засвоєнням мови студенти отримують змогу удосконалення вмінь і навичок роботи з різноманітними освітніми ресурсами та програмами, роботу в яких пропонують їм викладачі під час дистанційного навчання. Дистанційна освіта дає потужний поштовх до розвитку вмінь продукування нових текстів, які є важливими під час удосконалення знань у вивченні іноземної мови. Гнучкість дистанційної освіти передбачає, що викладач і студент можуть організувати свій час і виконувати кожен свої завдання, матеріали для вивчення повинні бути спрямовані на розвиток іншомовної комунікативної компетентності, набуття та тренування всіх необхідних лінгвістичних навичок, забезпечувати необхідні умови для засвоєння лексичного матеріалу з подальшим практичним використанням.

Висновки. Академічна мобільність як форма інтернаціоналізації вищої освіти сприяє інтеграції майбутнього фахівця у міжнародну академічну спільноту в межах освітнього простору; забезпечує доступ до освітніх здобутків країн світу. Необхідно приділяти більше уваги формуванню іншомовно-комунікативної компетентності студентів, яка сприяє міжнародній мобільності, дає змогу контактувати з учасниками різних освітніх проектів.

Використана література:

1. Антоненко І. І. Різні підходи у навчанні англійського професійно орієнтованого писемного мовлення. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2019. Вип. № 4 (2). Т.2 (84). С. 155–163.
2. Василюшина Н. М., Скірда Т. С. Методичні рекомендації щодо академічної мобільності студентів у закладах вищої освіти в сучасному просторі. Київ: НАУ, 2020. 37 с.
3. Міхненко Г. Е. Формування інтелектуальної мобільності майбутніх інженерів в умовах освітнього середовища технічного університету.: автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 23 с.
4. Сімак К. В. Віртуальна академічна мобільність студентів: досвід Канади. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 35–40.
5. Триндюк В. А. Формування готовності до академічної мобільності у студентів вищого технічного навчального закладу : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2017. 22 с.
6. Чіжова Н. В., Антоненко І. І. Особистісна мобільність: ключі до управління. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Вип. 79. Т. 2. С. 192–195.
7. Robertson S. L. Critical response to Special Section: International academic mobility. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. 2010. Vol. 31/5. pp. 641-647.

References:

1. Antonenko I. I. (2019). *Rizni pidkhody u navchanni anhliiskoho profesiino oriientovanoho pysemnoho movlennia* [Different approaches to teaching professionally oriented written communication in English]. *Vyscha osvita Ukrainy u konteksti intehtatsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru*, 4(2), 155-163. [in Ukrainian].
2. Vasylyshyna N. M., Skyrda T. S. (2020). *Metodychni rekomendatsii shchodo akademichnoi mobilnosti studentiv u zakladakh vyshchoi osvity v suchasnomu prostori* [Methodical recommendations on academic mobility of students in higher education institutions in the modern space]. Kyiv: NAU. [in Ukrainian]
3. Mikhnenko G. E. (2016). *Formuvannia intelektualnoi mobilnosti maibutnikh inzheneriv v umovakh osvitnoho seredovyscha tekhnichnoho universytetu* [The Formation of Intellectual Mobility of Future Engineers in a Technical University Educational Environment]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Simak K. V. (2017). *Virtualna akademichna mobilnist studentiv: dosvid Kanady* [Virtual academic mobility of students: Canadian experience]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 2, 35-40. [in Ukrainian].
5. Tryndiuk V. A. (2017). *Formuvannia hotovnosti do akademichnoi mobilnosti u studentiv vyshchoho tekhnichnoho navchalnoho zakladu* Formation of academic mobility readiness of students of higher technical educational establishment. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].
6. Chizhova N., Antonenko I. (2021). *Osobystisna mobilnist: kiuchi do upravlinnia*. [Personal mobility: keys to governance]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova*. Serii 5. 79 (2). 192-195. [in Ukrainian].
7. Robertson S. L. (2021) Critical response to Special Section: International academic mobility. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. Vol. 31/5. 641-647.

Antonenko I. I., Chizhova N. V. The role of English language in the academic mobility of students

The article deals with the problems of academic mobility of students as a means of spreading international integration processes in the modern educational space, which is becoming more important for the successful integration of Ukrainian universities in a foreign environment. The readiness of future specialists for academic mobility, which includes professional training and learning a foreign language, is emphasized, it is necessary to pay more attention to foreign language communicative competence of students, which promotes international mobility, allows contact with specialists and students participating in various educational projects. The formation of professional mobility as a prerequisite for professional self-realization, which depends on personal qualities and a favorable environment, is substantiated. Emphasis is placed on strengthening interdisciplinary links between the disciplines in the formation of general cultural competence of the future specialist, which is aimed at providing an educational environment taking into account social needs, professional needs of students and effective foreign language communication. Attention is paid to the development of student skills, which allows to implement the exchange of professionally oriented information at the required level, involves the formation of motivation to successfully master the educational program, the formation of skills for planning educational and professional activities. Training is focused on the implementation of practical tasks that form professional skills to ensure the transition from cognitive to professional activities according to motives, actions and results, to accumulate intellectual potential in the academic environment. The importance of virtual academic mobility, which provides the opportunity to move in the educational space from one educational institution to another in order to gain knowledge and share experiences, is emphasized. The use of Internet technologies provides increasing in contacts, gives the opportunity to share socio-cultural values, overcome the communication barrier; develop creative potential.

Key words: *mobility, academic mobility, higher education, foreign language teaching, foreign language communicative competence, motivation, interdisciplinary integration, self-organization.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У статті теоретично обґрунтовано показники мовленнєвого розвитку у дітей з розладами аутистичного спектра. Метою дослідження є теоретичне вивчення особливостей розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра. Завдання дослідження: висвітлити теоретичний аналіз наукових досліджень, як класичної так і сучасної медичної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми вивчення; розглянути причини виникнення аутизму його види за Міжнародною класифікацією хвороб (дитячий аутизм, атипичний аутизм, синдром Ретта і синдром Аспергера); охарактеризувати психічний стан та особливості розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра. У результаті науково-теоретичних досліджень було встановлено, що залежно від специфіки порушень та ступеня ураження кори головного мозку розвиток мовлення у дітей із порушеннями спектра аутизму має своєрідну варіативність та особливості: визначається мінливістю розвитку мовлення; виявлено різні рівні розвитку мовлення залежно від типу аутизму. У науковому дослідженні висвітлено різні групи дітей з аутистичним спектром та визначено розвиток їх активного мовлення. Діти першої групи мають порушення мовлення через розумову відсталість. Порушення мовлення у дітей другої групи характеризуються затримкою в організації свідомості. У дітей третьої групи спостерігається порушення мовлення з кататонічними симптомами. Порушення мовлення через психічний регрес виявлено у четвертій групі дітей. Мовленнєві порушення у п'ятій групі дітей пов'язані з патологією асоціативного процесу. У дітей із розладами аутистичного спектра виявлено затримку у розвитку мовлення, не достатньо сформований словниковий запас, мовлення незрозуміле, безглузде, обмежене, з наявною ехололією, аграматизмом, відсутністю мотивації до спілкування, комунікативна депривація, діти цієї категорії потребують особливого навчально-корекційного підходу. Під час формування впливу вони мають можливість опанувати базові комунікативні функції: розгорнуте фразове мовлення, набуті соціально-емоційні навички, що значно полегшить їх взаємодію з близьким оточенням.

Ключові слова: діти з розладами аутистичного спектра, мовлення, порушення мовлення.

Мовлення є важливим психічним складником, його сформованість під час навчальної діяльності забезпечує дитину певними знаннями, вміннями та навичками. Сучасна інформаційна насиченість вимагає від дитини ініціативного вербального включення через сприймання оточуючої дійсності (фонематичне сприйняття), її обміркування (програмування у внутрішнє мовлення), запам'ятовування (формування словника) і подальшого використання (звукове та граматичне оформлення). Окрім того, важливим аспектом інкорпорування дитини у соціальний простір стає її комунікативний розвиток. Несформована мовленнєва готовність у дітей з розладами аутистичного спектра впливає на рівень засвоєння дітьми навчальної програми у спеціальних закладах освіти та взаємини дитячим колективом та з близьким оточенням. Здійснений теоретичний аналіз з проблеми вивчення дозволить виділити групи дітей з розладами аутистичного спектра; розглянути особливості розвитку їх мовлення в залежності від ступеню виразності та складності порушень.

Завдання дослідження: висвітлити теоретичний аналіз наукової літератури, як класичних так і сучасних досліджень щодо проблеми вивчення особливостей розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра розглянувши причини порушень, види аутизму за класифікацією хвороб; особливості розвитку мовлення відповідно означених груп.

У спеціальній психології та педагогіці простежено причини виникнення порушень (В. Башина, 1993; У. Мамохіна, 2017; Т. Скрипник, 2010; В. Тарасун, 2016; L. Jackson, 1950 та ін.) [3; 6; 11; 12; 24], особливості розвитку дітей із розладами аутистичного спектра (В. Bettelheim, 1967) [18], їхній психічний (К. Туганбекова, А. Арбабасва, У. Мадетова 2016; М. Cunningham, 1968 та ін.) [13; 20] та мовленнєвий розвиток (Н. Базима, 2014; М. Шеремет, С. Кондукова, 2010; Т. Морозова, 2002; М. Свідерська, 2018; Е. Carr, 1985; R. Ekstein, 1964; Н. Tager-Flusberg, 1995) [1; 15; 7; 10; 19; 21; 30]. Описано діагностичні методи (К. Лебединська, О. Нікольська, 1991; М. Rutter, 1978) [4; 29], навчальну (S. Freeman, & L. Dake, 1997) [22] та корекційну роботу з розвитку мовлення (Н. Базима, 2014; В. Башина, Н. Симашкова, 1993; Т. Морозова, 2002; Д. Шульженко, Н. Андрєєва, 2011; О. Янушко, 2004) [1; 2; 7; 16; 17]. й комунікації (Н. Базима, 2014; D. Garfin, & K. Lord, 1986 R. Jordan, 1993 та ін.) [1; 23; 25]. Вчені також указують на важливість мотиву під час спілкування (Koegel, R. Koegel, 1995) [26], розглядають розвиток мовлення шляхом модифікації поведінки (O. Lovaas, 1977; O. Lovaas, J. Simmons, R. Koegel, J. Stevens-Long 1973) [27; 28].

Метою статті є теоретичне дослідження особливостей розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра.

Є різні теорії та припущення щодо виникнення у дітей аутизму: генетична схильність; слабка Х-хромосома; перенасиченість гормону тестостерону в чоловіків (вплив на розвиток лівої півкулі); генний конфлікт (надмірна активність чоловічих генів); патологія гена неурексин-1 та гена в одинадцятій хромосомі; нестача білка Cdk-5; вплив зовнішніх чинників на мозок дитини в період внутрішньоутробного розвитку, на момент народження, в перші роки життя; дія на мозкові структури важких металів тощо.

Згідно з Міжнародною класифікацією хвороб (МКХ-10) до розладу аутистичного спектра відносять: дитячий аутизм (F84.0), атиповий аутизм (F84.1), синдром Ретта (F84.2) і синдром Аспергера (F84.5).

За дослідженнями науковців (Н. Базима, 2014; У. Мамохіна, 2017; К. Островська, 2012; К. Туганбекова, 2016; Д. Шульженко, 2011; L. Jackson, 1950; R. Jordan, 1993; L. Coegel, R. Coegel, 1995 та ін.), рівень пізнавального розвитку в дітей із аутизмом може бути різним: від глибоких інтелектуальних порушень до обдарованості в окремих галузях знань. Зазвичай такі діти чутливі, образливі, надають перевагу предметному зосередженню ігноруючи людські стосунки [1; 6; 9; 13; 16; 24; 25; 26]. Добре розвинена емоційна пам'ять впливає на стереотипізацію навколишнього світу. Вони мають мовленнєві проблеми, відхилення в розвитку моторики, уваги, відчуттів, сприйняття та інших пізнавальних та емоційних процесів [13].

Різні типи аутизму представлені також науковцями ХХ століття. Одна з таких класифікацій належить К. Лебединській (1989, 1991). Науковиця на основі етіопатогенетичного підходу виділяє п'ять видів раннього дитячого аутизму, який виникає внаслідок захворювання центральної нервової системи, психогенних порушень, шизофренічної етіології, порушень обміну речовин, хромосомних патологій [4; 5].

К. Туганбекова (2016) та інші вчені зазначають, що аутичні діти мають труднощі у встановленні емоційних зв'язків з людьми, котрі їх оточують [13]. Це зумовлено особливими порушеннями їхнього психічного розвитку й особливостями мовлення: затримкою в розвитку експресивного мовлення (M. Cunningham, 1968) [20]; наявністю ехोलалій; не виживання особового займенника "Я"; стереотипністю мовлення; невикористання діалогу (К. Лебединська, О. Нікольська, 1989; V. Bettelheim, 1967; M. Rutter, 1978) [5; 18; 29]; відсутністю мотиву до спілкування (L. Coegel, R. Coegel, 1995) [26]; відсутністю мовлення в чималій частині дітей з аутизмом (Н. Базима, 2014) [1].

Мовлення в аутичних дітей за дослідженнями К. Лебединської (1991), О. Нікольської (1991), В. Башинної (1993) та інших вчених, має різну варіативність за ступенем тяжкості та проявами [2; 4]. Відповідно до цього твердження вчені виділили групи дітей за розвитком у них мовленнєвої активності. *Діти першої групи* мають порушення мовлення через затримку психічного розвитку. Це призводить до пізньої реалізації передмовленнєвих реакцій, хоча перші слова з'являються набагато раніше, ніж при типовому розвитку; слова не завжди відповідають ознакам предмета, особі, діям, але вимовляються виразно, інтонаційно. Відставання в розвитку мовлення в цієї категорії дітей починається під кінець другого року життя. В подальшому частина з них втрачає мовлення й під час комунікації використовує лише звуки, вокалізацію, бормотання. Якщо зовнішнє мовлення в них є порушеним, то внутрішнє залишається збереженим і згодом розвивається.

Мовні порушення *в дітей другої групи* характеризуються затримкою організації свідомості. Основні ознаки мовленнєвої несформованості проявляються вже з раннього віку. Саме тоді спостерігають знижений темп у розвитку передмовленнєвих реакцій. У два або в три роки з'являються перші слова, які не мають конкретного значення і не забезпечують фразове мовлення смислом. Функціонують сталі порушення звуковимови (перестановка звуків у словах); темпу мовлення (уповільнений темп, ехोलалія); мовленнєвої мотивації (відсутність мотиву до спілкування); словникового запасу (словник збіднений, поповнюється повільно); в побудові речень (аграматизм, відсутність прийменників, прикметників, особового займенника, дієслова переважно в невизначеній формі, слова не змінюються за родом та числом) тощо.

У дітей третьої групи спостережені мовні порушення кататонічної симптоматики (вербіґерація, ехोलалія, егоцентричність, мутизм, скандування, різний темп тощо). Спочатку окреслюють стрімкий розвиток мовлення: з 6 до 12 місяців з'являються перші слова; з 12 до 16 місяців – перші речення (граматично складні); швидкий темп збагачення словника; самостійне міркування; розуміння зверненого мовлення. Водночас діти з раннім аутизмом мають проблеми, пов'язані з комунікативним простором, оскільки їхнє мовлення охоплює стереотипність (наслідування дорослого мовлення), інтерес тільки до емоційно забарвленого мовлення, тривалих монологів (на зацікавлені теми, діалог – не активний діти не готові до мовленнєвої взаємодії з іншими людьми), складних граматичних конструкцій, звукового розуміння слова; словотворчості. Мовлення в дітей цієї групи має свої особливості: напруженість голосу (підвищений тонус м'язів), швидкий темп, невимова закінчень у словах, пропуски або заміна звуків, нечітка вимова.

Порушення мовлення через психічний регрес спостерігають у *четвертій групі дітей*, яке на початковому етапі раннього дитинства наближається до показників їхніх однолітків із типовим психофізичним розвитком. Проте вже на третьому році життя (з 2,5 років) мовленнєва активність загальмовується, і цей процес триває до кінця дошкільного віку (5-6 років). Мовленнєва регресія призводить до збіднення активного словника (пасивний збережений); аграматичних висловлювань (порівняно з особами, що мають інтелектуальні порушення), зникнення фразового мовлення, пізні використання особового займенника; появи ехोलалій; порушень звуковимови. Науковці (К. Лебединська, 1991; О. Нікольська, 1991; К. Туганбекова, 2016; Н. Tager-Flusberg, 1995 та ін.) також стверджують, що діти з аутизмом цієї групи, зосереджуючись на емоційній складовій мовлення, здатні правильно і чітко вимовляти звуки в слові; їм притаманна надзвичайна чутливість до структури слова (правильне вживання складів у слові); темп мовлення зазвичай уповільнений, можливе заїкання; розуміння зверненого мовлення на високому рівні [4; 13; 30]. Дошкільники зацікавлені семантичною характеристикою мовлення, його емоційно-ритмічною будовою (полюбують вірші). Крім того, у них відсутня реакція на соціальний світ, що слугує захисним механізмом від уявної небезпеки (L. Jackson, 1950; R. Ekstein, 1964) [21; 24].

Порушення мовлення в п'ятій групі дітей пов'язане з патологією асоціативного процесу (порушення смислового розуміння мовлення у вигляді незавершених, непослідовних асоціацій, контамінації та ін.).

Учені (Н.Базима, 2014; М. Свідерська, 2018; А. Хаустов, 2017; О. Lovaas, J. Simmons, R. Koegel, J. Stevens-Long 1973 та ін.) доводять, що внаслідок навчально-корекційного впливу діти з раннім аутизмом мають можливість опанувати базові комунікативні функції: розгорнуте фразове мовлення (без зосередження на окремих ситуаціях), а також соціально-емоційні навички (повідомлення про свої емоції, ініціатива під час спілкування тощо). Це значно полегшує взаємодію дітей з близьким оточенням [1; 10; 14; 28].

Висновки. Аналіз теоретичного вивчення проблеми розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра показав: 1) існування різноманітних теорій та припущень щодо виникнення у дітей аутизму; 2) до розладу аутистичного спектра відповідно Міжнародної класифікації хвороб відносять: дитячий аутизм, атипичний аутизм, синдром Ретта і синдром Аспергера; 3) залежно від складних уражень кори головного мозку, мовлення в цієї категорії дітей визначається специфічністю; від розвитку мовленнєвої активності здійснено поділ їх на групи. Визначено, що не сформованість компонентів мовлення, проблеми у комунікації, відсутність мотивації до спілкування для цієї категорії дітей потребує особливого навчально-корекційного підходу.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є вивчення мовленнєвої готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку з логопатологією.

Використана література:

1. Базима Н. В. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2014. 22 с.
2. Башина В. М., Симашкова Н. В. К особенностям коррекции речевых расстройств у больных с синдромом детского аутизма. *Исцеление: Альманах*. Москва, Вып. 1. 1993. С. 154–160.
3. Башина В. М. Ранний детский аутизм. *Исцеление: Альманах*. Москва, 1993. С. 154–165.
4. Лебединская К. С., Никольская О.С. *Диагностика раннего детского аутизма: начальные проявления*. Москва : Просвещение, 1991. 53 с.
5. Лебединская К. С., Никольская О. С., Баенская Е. Р. *Дети с нарушениями общения: Ранний детский аутизм*. Москва : Просвещение, 1989. 95 с.
6. Мамохина У. А. Особенности речи при расстройствах аутистического спектра. *Аутизм и нарушения развития*. Т. 15. № 3. 2017. С. 24–33.
7. Морозова Т. И. Отклонения в речевом развитии при детском аутизме и принципы их коррекции. *Аутизм: метод. рек. по коррекционной работе*. Москва, 2002. С. 88–109.
8. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. *Аутичный ребенок: Пути помощи*. Москва : Теревинф, 1997. 342 с.
9. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. *Монографія*. Львів : Тріада. 2012. 520 с.
10. Свідерська М. М. Погляди батьків та вчителів на розуміння мовлення молодшими школярами з аутизмом. *Актуальні питання корекційної освіти*. Вип. 11. 2018. С. 273–282.
11. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ : Фенікс, 2010. 388 с.
12. Тарасун В. В. Напрямі сучасних досліджень причин виникнення розладів аутичного спектра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2016. С. 154–160.
13. Туганбекова К. М., Арбабаева А. Т., Мадетова У. Н. Особенности психического и речевого развития детей с ранним детским аутизмом. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. № 12.8. 2016. С. 1559–1562.
14. Хаустов А. В. Развитие речевой коммуникации у детей с аутистическими нарушениями. *Детский аутизм: исследования и практика*. 2017. С. 208–235.
15. Шермет М. К., Кондукова С. В. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з РДА. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2010. № 15. С. 102–106.
16. Шульженко Д. І., Андреева Н. С. *Корекційний розвиток аутичної дитини : (книга для батьків та педагогів)*. Київ : Д. М. Кейдун, 2011. 344 с.
17. Янушко Е. А. *Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия*. Москва : Терефинф, 2004. 136 с.
18. Bettelheim B. *The empty fortress: Infantile autism and the birth of the self*. New York: Free Press, 1967.
19. Carr E.G. Behavioral approaches to language and communication. *Communication problems in autism*. New York : Plenum Press, 1985. P. 37–57.
20. Cunningham M.A. A comparison of the language of psychotic and non-psychotic children who are mentally retarded. *Journal of child psychology and psychiatry*. Vol. 9. 1968. P. 229–244.
21. Ekstein R. On the acquisition of speech in the autistic child. *Reiss-Davis clinical bulletin*. Vol. 2. 1964. P. 63–71.
22. Freeman S., Dake L. *Teach me language. A language manual for children with autism, Asperger's syndrom and related developmental disorders*, 1997.
23. Garfin D. G., Lord K. *Communication as a social problem in autism. Social behavior in autism*. New York: Plenum Press, 1986.
24. Jackson L. "Non-speaking" children. *British journal of medical psychology*. Vol.2 3. 1950. P. 87–100.
25. Jordan R. The nature of linguistic and communication difficulties of children with autism. *In D.J. Messer and G.J. Turner (eds) Critical influences on child language acquisition and development*. New York: St. Martin's Press, 1993.
26. Koegel L. K., Koegel R. L. Motivating communication in children with autism. *Learning and cognition in autism*. New York : Plenum press, 1995. P. 73–87.
27. Lovaas O. I. *The autistic child: Language development through behavior modification*. New York: Irvington publishers, 1977.
28. Lovaas O. I., Simmons J. Q., Koegel R. L., Stevens-Long J. Some generalization and follow-up measures on autistic children in behavior therapy. *Journal of applied behavior analysis*. 1973. Vol. 6. pp. 131–166.

29. Rutter M. Diagnostic and definition of childhood autism. *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia*. Vol.8. 1978. P. 139–161.
 30. Tager-Flusberg H. Psycholinguistic approaches to language and communication in autism. *Communication problems in autism*. New York : Plenum, 1985. P. 69–87.

References:

31. Bazyma, N. V. (2014). Formuvannya movlennievoi aktyvnosti u ditei z autystychnymy porushenniamy starshoho doshkilnoho viku. [Formation of speech activity in children with autistic disorders of senior preschool age]. Avtoref. dys. National Pedagogical Dragomanov University. [in Ukrainian].
 32. Bashina, V. M., Simashkova N. V. (1993). K osobennostyam korrektsii rechevykh rasstroystv u bolnykh s sindromom detskogo autizma. [On the features of the correction of speech disorders in patients with childhood autism syndrome]. *Istseleniye: Almanakh*. 1, 154 s. [in Russian].
 33. Bashina, V. M. (1993). Ranniy detskiy autizm. [Early childhood autism]. *Istseleniye: Almanakh*, 154-165. [in Russian].
 34. Lebedinskaya, K. S., Nikolskaya, O. S. (1991). Diagnostika rannego detskogo autizma: nachalnye proyavleniya. [Diagnosis of early childhood autism: initial manifestations]. *Prosveshcheniye*, 53 s. [in Russian].
 35. Lebedinskaya, K. S., Nikolskaya, O. S., Bayenskaya E. R. (1989). Deti s narusheniyami obshcheniya. Ranniy detskiy autizm. [Children with communication disorders: Early childhood autism]. *Prosveshcheniye*. 95 s. [in Russian].
 36. Mamokhina, U. A. (2017). Osobennosti rechi pri rasstroystvakh autisticheskogo spektra. [Features of speech in autism spectrum disorders]. *Autizm i narusheniya razvitiya*, 15, 3, 24–26. [in Russian].
 37. Morozova, T. I. (2002). Otkloneniya v rechevom razvitiy pri detskom autizme i printsipy ikh korrektsii. [Features of speech in autism spectrum disorders]. *Autizm: metod. rek. po korrektsionnoy rabote*, 88–109. [in Russian].
 38. Nikolskaya, O. S., Bayenskaya, E. R., Libling, M. M. (1997). Autichnyy rebenok: Puti pomoshchi. [Autistic child]. *Terevinf*, 342 s. [in Russian].
 39. Ostrovska, K. O. (2012). Zasady kompleksnoi psikhologo-pedahohichnoi dopomohy ditiam z autyzmom. [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism]. *Monohrafiya. Triada*. 520 s. [in Ukrainian].
 40. Sviderska, M. M. (2018). Pohliady batkiv ta vchyteliv na rozuminnia movlennia molodshymy shkoliaramy z autyzmom. [Views of parents and teachers on the speech comprehension of junior students with autism]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity*, 11, 273–282. [in Ukrainian].
 41. Skrypnyk, T. V. (2010). Fenomenolohiia autyzmu. [Phenomenology of autism]. *Monohrafiya. Feniks*, 388 s. [in Ukrainian].
 42. Tarasun V. V. (2016). Napriamy suchasnykh doslidzhen prychnyn vynykennia rozladiv autychnoho spektru. [Areas of modern research into the causes of autism spectrum disorders]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, 154–160. [in Ukrainian].
 43. Tuganbekova, K. M., Arbabayeva, A. T., Madetova, U. N. (2016). Osobennosti psikhicheskogo i rechevogo razvitiya detey s rannim detskim autyzmom. [Features of mental and speech development of children with early childhood autism]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovaniy*. 12.8, 1559 [in Russian].
 44. Khaustov, A. V. (2017). Razvitiye rechevoy kommunikatsii u detey s autisticheskimi narusheniyami. [Development of speech communication in children with autistic disorders]. *Detskiy autizm: issledovaniya i praktika*, 208–235. [in Russian].
 45. Sheremet, M. K., Kondukova, S. V. (2010). Osoblyvosti movlennievoho rozvytku ditei z RDA. [Features of speech development of children with RDA]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriya: Sotsialno-pedahohichna*. 15, 102–106.
 46. Shulzhenko, D. I., Andriieva, N. S. (2011). Korektsiinyi rozvytok autychnoi dytyny. [Corrective development of an autistic child]. *D. M. Keidun*, 344 s. [in Ukrainian].
 47. Yanushko, E. A. (2004). Iгры s autichnym rebenkom. Ustanovleniye kontakta. sposoby vzaimodeystviya, razvitiye rechi, psikhoterapiya. [Games with an autistic child. Establishing contact, methods of interaction, speech development, psychotherapy.]. *Terofinf*, 136 s. [in Russia].
 48. Rutter, M. (1978). Diagnostic and definition of childhood autism. *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia*, 8, 139–161.
 49. Tager-Flusberg, H. (1985). Psycholinguistic approaches to language and communication in autism. *Communication problems in autism*. New York : Plenum, 69–87.
 50. Lovaas, O. I. (1977). *The autistic child: Language development through behavior modification*. New York: Irvington publishers.
 51. Lovaas, O. I., Simmons J. Q., Koegel R. L., Stevens-Long J. (1973). Some generalization and follow-up measures on autistic children in behavior therapy. *Journal of applied behavior analysis*, 6, 131 – 166.
 52. Jordan, R. (1993). The nature of linguistic and communication difficulties of children with autism. In D. J. Messer and G. J. Turner (eds) *Critical influences on child language acquisition and development*. New York: St. Martin's Press.
 53. Koegel, L. K., Koegel, R. L. (1995). Motivating communication in children with autism. *Learning and cognition in autism*. New York : Plenum press, 73–87.
 54. Jackson, L. (1950). "Non-speaking" children. *British journal of medical psychology*, 23, 87–100.
 55. Bettelheim, B. (1967). *The empty fortress: Infantail autism and the birth of the self*. New York: Free Press.
 56. Carr, E. G. (1985). Behavioral approaches to language and communication. *Communication problems in autism*. New York : Plenum Press, 37–57.
 57. Cunningham, M. A. (1968). A comparison of the language of psychotic and non-psychotic children who are mentally retarded. *Journal of child psychology and psychiatry*, Vol.9, 229–244.
 58. Ekstein, R. (1964). On the acquisition of speech in the autistic child. *Reiss-Davis clinical bulletin*, 2, 63–71.
 59. Freeman, S., Dake L. (1997). *Teach me language. A language manual for children with autism, Asperger's syndrom and related developmental disorders*.
 60. Garfin, D. G., Lord K. (1986). *Communication as a social problem in autism. Social behavior in autism*. New York: Plenum Press.

Bielova O. B. Features of speech development in children with autistic spectrum disorders

In scientific work, the theoretical analysis on the problem of studying the indicators of speech development in children with autism spectrum disorders. The purpose of the study is a theoretical study of features of speech development in children with autistic spectrum disorders. Objectives of the study: to highlight the theoretical analysis of the scientific literature, both classical and modern research, on the problem of study; consider the causes of autism, the causes of speech disorders, and features of speech development for children autistic disorders; described species according to the International Classification of Diseases. As a result of scientific and theoretical research it was determined that depending on the specifics of disorders and the degree of lesions of the cerebral cortex, speech development in children with autism spectrum disorders have its own characteristics; the variability of speech development is determined; revealed a different levels of development of speech depending on the type of autism. The study described different groups of children with autism spectrum in the determine development of their active speech. Children in the first group have speech disorders due to mental retardation. Speech disorders in children of the second group are characterized by a delay in the organization of consciousness. In children of the third group, speech disorders of catatonic symptoms were observed. Speech disorders due to mental regression are observed in the fourth group. Speech disorders in the fifth group of children are associated with the pathology of the associative process. Delay in speech development, depleted vocabulary, unclear, meaningless, limited speech, the presence of echolalia, agrammatism, lack of motivation to communicate, communicative deprivation, requires a special training and correction approach.

Key words: children with autism spectrum disorders, speech, speech disorders.

УДК 339.13:796.4:614.46

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.07>

Бистра І. І., Чайченко Н. Л., Клименко Г. В., Ковальова А. О.

АНАЛІЗ РИНКУ ФІТНЕС-ПОСЛУГ В ОЗДОРОВЧО-СПОРТИВНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Державна підтримка розвитку сфери фізкультурно-спортивних послуг має велике політичне та соціальне значення. Інтенсивний розвиток спортивного руху безпосередньо пов'язаний зі зміцненням здоров'я громадян. Активний інтерес населення до спорту полягає в організації процесу тренувань, розвитку та вдосконалення сил і можливостей людини, а саме: фізичних, емоційних, адаптаційних, духовних. Фітнес-індустрія розглядається як сфера послуг, сукупність різних суб'єктів фітнес-діяльності. У статті проаналізовано всі обмеження та правила роботи фітнес-центрів в умовах карантину та розглянуто проблеми і моніторинг сучасних фітнес-клубів. За оцінками експертів, у більшості мережевих клубів добре представлено тренажерні зали та групові заняття, однак кількість басейнів не покриває споживчих запитів.

Провівши аналіз, можна довести, що ця специфіка спортивних клубів є безпечною та повністю відповідає санітарним нормам. Вивчення аналізу ринку фітнес-послуг в оздоровчо-спортивній сфері в умовах карантину доводить, що споживачі не готові до повного переходу на дистанційну форму занять із тренерами. Респонденти визначають, що ідеальний фітнес-клуб – це такий, в якому враховують такі фактори: індивідуальні можливості та рівень фізичної підготовки, альтернативні онлайн-програми, створення комфортних умов для занять і тренувань. Ключовою особливістю брендових мережевих клубів є надання комплексу всіх можливих оздоровчо-спортивних послуг в одному клубі.

Незважаючи на те, що мережі сильно розширилися завдяки відкриттю нових клубів, поодинокі клуби також активно відкриваються та врівноважують картину, де в повному обсязі представлено тренажерні зали та групові заняття. Є хвиби в цьому напрямі: споживачі не готові до повного переходу на дистанційну форму занять із тренерами, а також закриття спортивних клубів. Усе це негативно вплинуло на комерціалізацію фітнес-клубів. В умовах карантину спортивна сфера зазнала значних втрат.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, оздоровчо-спортивна сфера, пандемія, фітнес, фітнес-клуби, фітнес-послуги.

Нині активно спостерігається заохочення споживачів до оздоровчих та спортивно-оздоровчих послуг у фітнес клубах. Активний інтерес населення до спорту полягає в організації процесу тренувань, розвитку сил і можливостей людини, а саме – фізичних, емоційних, адаптаційних, духовних. Фітнес-індустрія розглядається як сфера послуг, сукупність різних суб'єктів фітнес-діяльності (фітнес-клуби, фітнес-центри, спортивні клуби, студії, спортивно-оздоровчі центри, оздоровчі центри, тренажерні зали), що надають фітнес-послуги, із залученням до здорового способу життя, підтримки, збереження та зміцнення здоров'я людини, а також досягнення високих результатів із корекції фігури. Останніми роками попит на користування спортивно-оздоровчими та фітнес-послугами дедалі більше зростає [1; 2].

На жаль, погіршилася ситуація з відвідуванням фітнес-центрів під час карантину. Нині в Україні складна епідеміологічна ситуація. Триває загальнонаціональний карантин через поширення вірусу COVID-19. Обмежено авіаційне та залізничне сполучення з іншими країнами, компанії та заклади перейшли на віддалену роботу, людей закликають не виходити з дому без потреби, обмежено масові заходи. Постає питання: як саме це вплинуло на роботу фітнес-центрів? [3].

Пандемія COVID 19 значно змінила повсякденне життя кожної людини. Адже такі звичні колись речі, як похід у басейн і спортзал, стали майже не можливими. Сьогодні це одне з найбільш популярних місць дозвілля людей різних вікових категорій. Здоровий спосіб життя в сучасному світі нині в тренді. На період адаптивного карантину було розроблено вимоги та правила, які дали можливість не припиняти тренування та тримати себе у формі.

Якщо чітко дотримуватися всіх настанов, що розробили провідні епідеміологи, то можна тренуватися, не наражаючи себе та оточення на небезпеку. Зміни зачепили й роботу фітнес-центрів.

У цьому випадку розглянуто надання оздоровчо-спортивних послуг під час пандемії у брендових мережних фітнес-клубах і відокремлених маленьких фітнес-студіях у місті Києві. Така стратегія передбачає комплексний моніторинг ринку в екстремальній ситуації в період карантину. Було вивчено використання багатьох методик покращення та підтримки здоров'я, гарного самопочуття, реалізації принципів якісного життя, а саме: дієтологія, використання різних фітнес-програм, психологічної релаксації, гармонізації, комфортних фізичних навантажень, включно зі спортивно-оздоровчими заняттями, доглядом за тілом і зовнішністю, інших форм оздоровлення [4; 5].

Проблемам надання послуг у сфері фітнесу присвячено низку наукових праць М. М. Булатової, І. Л. Гасюк, С. В. Бірючинської, К. Ю. Литвинової, М. Е. Кутепова та інших. Також проблеми розвитку фітнес-індустрії знайшли своє зображення в дослідженнях Ю. П. Мічуди й А. В. Ольшевського.

Проте методологічні та практичні аспекти, які формують ситуацію сьогодення у вітчизняних фітнес-клубах під час карантину, та надання фітнес-послуг споживачам потребують подальшого вивчення.

До активного моніторингу підлягає сегмент брендових мережних фітнес-клубів через велику кількість відвідувачів. Збільшення попиту на фітнес-послуги дає змогу порівняти прибутковість та якість послуг. Авторами було проведено аналіз ринку фітнес-послуг в оздоровчо-спортивній сфері клубів у м. Києві. Також досліджено якість надання фітнес-послуг мережі фітнес-центрів середнього цінового сегмента (фітнес-студій у місті Києві: "Sportstudio", "Формула тіла" та "Фактура") та брендових фітнес-клубів ("FitCurves", "SportLife", "Спортленд").

Головний державний санітарний лікар України своєю постановою від 2 червня 2020 р. №33 дав рекомендації для тимчасової організації протиепідемічних заходів у закладах фізичної культури і спорту на період карантину через поширення коронавірусу (COVID-19) [7].

Загальні вимоги: на початку занять проводити температурний скринінг усім працівникам і відвідувачам закладів; особи, температура тіла яких була понад 37,2°C або мали ознаки респіраторних захворювань, не допускались до роботи та тренувань.

Одночасно у приміщенні не дозволяється перебування більш ніж однієї особи на 10 м² площі зали для індивідуальних занять і не більш однієї особи на 5 м² площі зали для групових/командних занять (максимум 10 людей у групі). Проведення таких занять дозволено виключно за попереднім записом. На вході до фітнес-центру повинно бути місце для обробки рук спиртовмісними антисептиками з концентрацією активної речовини понад 60% для ізопропілових спиртів і понад 70% для етилових спиртів.

Рекомендовано встановити яскраву вказівку про необхідність дезінфекції рук (плакат, наклейка та ін.). У зонах проведення занять – облаштувати додаткові місця для оброблення рук антисептиками, паперові рушники, закриті урни для їх утилізації. Розмістити дошку з нагадуванням для клієнтів про необхідність дотримання гігієни, дезінфекції рук і спортивного інвентарю після тренування. Обмежити одночасне користування роздягальнями та душовими кабінами (не більш як 50%), закрити кожну другу шафу для роздягання/душову кабіну та нанести відповідні позначки, щоб унеможливити контакти між клієнтами. Кількість людей, що перебувають у центрі, не повинна допускати скупчення їх у роздягальнях, санітарних кімнатах та адмінзонах. Тренажери, призначені для кардіотренувань, що мають довгий цикл користування однією людиною, повинні бути розташовані не менше як за 2,5 метра один від одного [3].

Забороняється використовувати багаторазові рушники (окрім особистих рушників клієнтів): доступ відвідувачів до рекламних листівок, журналів та газет; робота SPA-зон і послуги масажу; дія фітнес-барів і кулерів із водою; функціонування дитячих кімнат; користування багатофункціональними тренажерами декількома відвідувачами одночасно; проведення занять групами, де є більш ніж десять осіб, та інших занять, що передбачають безпосередній фізичний контакт.

Вимоги до працівників і роботодавців фітнес-центрів: працівники повинні бути в масках або респіраторах; після кожного заняття мінати маску та обробляти антисептиком чи мити руки; адміністрація закладу повинна забезпечити своїх працівників запасом масок та антисептиків щонайменше на п'ять днів та організувати утилізацію використаних індивідуальних засобів; забезпечити наявність рідкого мила та паперових рушників у санвузлах, дезінфікувати поверхні що дві години, провітрювати приміщення, та робити вологе прибирання з дезінфекційними засобами якомога частіше [7].

Метою статті є вивчення ринку фітнес-послуг в оздоровчо-спортивній сфері в умовах карантину.

Для досягнення мети було використано такі методи дослідження: аналіз даних науково-методичної літератури та необхідних інтернет-ресурсів; анкетування (опитування) клієнтської бази клубів, участь у якому взяли 130 респондентів, з яких 36% становили чоловіки та 64% – жінки.

Структура розподілу фітнес-клубів за ознакою мережевий/немережевий порівняно за період із 3 грудня 2020 р. до 18 березня 2021 р. Незважаючи на те, що мережі значно розширилися завдяки відкриттю нових клубів, поодинокі клуби також активно набирають обертів і зрівноважують картину. За оцінками експертів, у більшості мережевих клубів досить представлено тренажерні зали та групові заняття, однак кількість басейнів не покриває споживчих запитів. Ключовою особливістю SportLife є надання комплексу всіх можливих оздоровчо-спортивних послуг в одному клубі. У кожному фітнес-клубі є тренажерний зал, студії групових програм, басейни (спортивний, дитячий, для немовлят), дитячий фітнес, сквош-корти, боксерські ринги та лаунж-зони. SportLife – це також найбільша мережа банних комплексів в Україні, яка включає SPA-програми, пілінг тіла, скраби, мильні масажі, водні процедури обгортання – усе це під одним дахом. FitCurves – міжнародна франшиза і лідер у сфері фітнес-послуг для жінок, це найбільш швидкозростаюча франчайзингова мережа в світі за версією Книги рекордів Гіннеса. За 10 років понад 120 підприємств в Україні відкрили свої клуби та окупили початкові інвестиції в період 6–18 місяців завдяки системній підтримці фахівців компанії та програмі оперативного управління “Кайдзен”.

Натомість, невеликі та немережеві фітнес-студії “Sport studio”, “Формула тіла” та “Фактура” набувають сили та обертів завдяки індивідуальному підходу до клієнтів і споживачів фітнес-послуг, раціональному ціноутворенню та компетентному тренерському складу. За даними опитування споживачів фітнес-послуг, на жаль, на першому місці стоїть вартість послуг, а також їхня доступність. Менш вагомим споживачі вважають асортимент послуг. І хоча професіоналізм тренерського складу досі не посідає лідерських позицій, кількість опитаних, які надали значення цьому параметру, зростає. Отже, з’ясувалося, що зі збільшенням кількості клубів та популярності фітнесу в м. Києві споживач буде більш вимогливим до якості фітнес-послуг. Фітнес-тренди, які набувають популярності: високоінтенсивні інтервальні тренування; групові програми в маленьких групах; персональний та індивідуальний тренінг; вправи з вагою власного тіла; силовий тренінг; йога; тренування на свіжому повітрі; функціональний фітнес.

Актуальними напрямками за період дослідження респонденти вважають: вправи для зниження ваги, функціональний тренінг, персональні тренування в мінігрупах (2–4 людини), тренування на відкритому повітрі; міофасціальний реліз для поліпшення гнучкості та рухливості м’язів; коловий тренінг; кросфіт; спортивні тренування (змагання).

Цікавими були причини, через які клієнти не бажають користуватися додатковими послугами в оздоровчо-спортивному закладі: активне поширення онлайн-занять, не виходячи з дому (33,7%); немає послуг, які були б до вподоби (41,3%); вистачає занять фізичними вправами на відкритому повітрі (24%); відсутність бажання (2,1%). Під час анкетування респонденти зазначили, що ідеальний фітнес-клуб – це такий, у якому враховують такі фактори: індивідуальні можливості та рівень фізичної підготовки (16,7%); пропонують альтернативні онлайн-програми, у разі якщо особа не встигає за всіма або в неї зовсім не виходить (10, 3%); працівники докладають максимальних зусиль, щоби створити комфортні умови для занять фізичними вправами й оздоровлення (27,4%); фахівці постійно вдосконалюються (відвідують семінари, конференції, курси), для того щоб заняття завжди були цікавими (35,5%); можна після занять фітнесом відпочити, відновитись і покинути заклад у прекрасному самопочутті (10,1%). Із перелічених відвідувачами послуг, якими вони користуються у фітнес-клубах, центрах, студіях, на першому місці відвідування тренажерної зали (42,0%). На другому – групові направлення (20,3%). Має попит відвідування басейнів (18,7%). Після занять фітнесом відвідують сауну – 14,3% респондентів, а порадами дієтолога користуються – 2,7%. Частка досліджуваних, які, окрім фітнес-послуг, користуються ще й додатковими “Spa” і “Wellness” послугами та яким до вподоби їхня якість, становить 61,4%, і, відповідно, не задоволені – 38,2% клієнтів. Цікавими були причини, через які клієнти не бажають користуватися додатковими послугами в оздоровчому закладі. Респонденти пояснюють це так: на це не вистачає коштів (33,7%); немає послуг, які були б до вподоби (41,3%); вистачає занять фізичними вправами (24%); відсутність бажання (2,1%).

Висновки. Отже, проаналізувавши всі обмеження та правила роботи фітнес-центрів в умовах карантину, можна довести, що ця специфіка спортивних клубів є безпечною й повністю відповідає санітарним нормам. Вивчення аналізу ринку фітнес-послуг в оздоровчо-спортивній сфері в період пандемії доводить, що споживачі не готові до повного переходу на дистанційну форму занять із тренерами. Респонденти визначають, що ідеальний фітнес-клуб – це такий, у якому враховують такі фактори: індивідуальні можливості та рівень фізичної підготовки, пропонують альтернативні онлайн-програми, працівники докладають максимальних зусиль, щоби створити комфортні умови для занять і тренувань. Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на пошук нових видів ринку фітнес-послуг в оздоровчо-спортивній сфері в умовах карантину.

Використана література:

1. Благій О. В., Лисакова Н. О. Тенденції розвитку групових фітнес-програм. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2013. № 2. С. 54–58.
2. Ващук Л. М. Передумови розвитку та становлення фітнесу в Україні. *Physical education, sports and health culture in modern society*. 2013. № 3 (23). С. 7–9.
3. Вимоги до робот фітнес центрів. URL: <https://news.dtki.ua/labor/labor-relations/62920> (дата звернення: 12.02.2021).
4. Кандаурова Н. В., Лобанов Н. А. Підприємницька діяльність і особливості маркетингу фізичної культури і спорту. *Вчені записки університету*. Санкт-Петербург, 2013. № 11 (105). С. 28–31.

5. Леонов Я. В., Приходько И. И., Путятин Г. Н. Внутренний ресурс развития сферы физической культуры и спорта в новой экономике Украины. *Теория и практика физической культуры*. 2013. № 3. С. 65–67.
6. Обов'язкові умови фітнес-центрів на карантині. URL: <https://wz.lviv.ua/article/411502-vykhid-z-karantynu-fitness-tsentri-i-kinoteatry-treba-vidkryvaty-odnymy-z-ostannikh>. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/169047-yak-pratsyuvatimut-sportzali-pid-chas-karantynu-nazvali-obovyazkovi-umovi> (дата звернення: 07.04.2021).
7. Правила роботи фітнес-центрів на карантині. URL: <https://covid.unian.ua/poslablennya-karantynu-pravila-roboti-baseyniv-sportzalive-fitness-centriv-11018555.html> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Русинович С. В. Обзор рынка фитнес услуг Украины. *Дело*. 2018. № 32. С. 86–90.
9. Чеховська Л. М. Характеристика діяльності мережі фітнес-клубів "FITCURVES". *Спортивна наука України*. 2018. № 2 (84). С. 48–54.

References:

1. Blaghij O. V., Lysakova N. O. (2013) Tendenciji rozvytku ghrupovykh fitness-proghram. [Trends in the development of group fitness programs] *Teoriya i metodyka fizychnogho vykhovannja i sportu*. 2013. # 2. S. 54-58.
2. Vashhuk L. M. (2013) Peredumovy rozvytku ta stanovlennja fitnessu v Ukrajinі. [Prerequisites for the development and formation of fitness in Ukraine] *Physical education, sports and health culture in modern society*. 2013. (23). S. 7-9.
3. Vymoghy do robot fitness centriv. [Regusrements for robot fitness centers]. URL: <https://news.dtki.ua/labor/labor-relations/62920>. (data zvernennja 12.02.2021). [in Ukrainian].
4. Kandaurova N. V., Lobanov N. A. (2013) Predprynymateljskaja dejatel'nostj y osobennosty marketyngha fizycheskoj kul'tury y sporta. [Entrepreneurial activity and features of marketing of physical culture and sports] *Uchenye zapysky unyversyteta. S-P*. 2013. # 11 (105). S. 28-31.
5. Leonov Ya. V., Prihodko I. I., Putyatina G. N. Vnutrennij resurs razvitiya sfery fizicheskoy kul'tury i sporta v novoy ekonomike Ukrainy. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*. 2013. # 3. S. 65-67.
6. Obov'язkovi umovy fitness centry na karantyni. [Quarantine fitness centers are required]. URL: <https://wz.lviv.ua/article/411502-vykhid-z-karantynu-fitness-tsentri-i-kinoteatry-treba-vidkryvaty-odnymy-zostannikh>. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/169047-yak-pratsyuvatimut-sportzali-pid-chas-karantynu-nazvali-obovyazkovi-umovi>. (data zvernennja 07.04.2021). [in Ukrainian].
7. Pravyly roboty fitness centriv na karantyni. [Rules of operation of fitness centers in quarantine]. URL: <https://covid.unian.ua/poslablennya-karantynu-pravila-roboti-baseyniv-sportzalive-fitness-centriv-11018555.html>. (data zvernennja 20.01.2021). [in Ukrainian].
8. Rusinovich S. V. Obzor ryinka fitness uslug Ukrainy. *Delo*. 2018. # 32. S. 86-90.
9. Chekhovskaja L. M. (2018) Kharakterystyka dijajlnosti merezhi fitness-klubiv "FITCURVES". [Characteristics of the network of fitness clubs "FITCURVES"] *Sportyvna nauka Ukrajinu*. # 2 (84). S. 48-54.

Бустра І. І., Чаиченко Н. Л., Клуменко Г. В., Ковалова А. О. Analysis of the market of fitness services in the health and sports sphere in quarantine conditions

State support for the development of physical culture and sports services have a political and social importance. Intensive development of sports movement is directly related to strengthening the health of citizens. The active interest of the population in sports is to organize the process of training, development and improvement of human strengths and abilities, namely physical, emotional, adaptive, spiritual. The fitness industry is considered as a sphere of services, a set of different subjects of fitness activity. In the article analyzes all the restrictions and rules of fitness centers in quarantine and considered the problems and monitoring of modern fitness clubs. According to experts, most network clubs has well-represented gyms and group classes, but the number of pools does not cover consumer demands. After analyzing all the restrictions and rules of fitness centers in quarantine, we can prove that this specificity of sports clubs is safe and fully in compliance with sanitary norms. A study of the analysis of the market of fitness services in the field of health and sports in quarantine conditions proves that consumers are not ready for a full transition to a remote form of training with coaches. Respondents determine that the ideal fitness club, which is one that takes into, accounts the following factors: individual possibilities and level of physical training, offer alternative online programs, employees make every effort to create comfortable conditions for classes and training. A key feature of brand network clubs is the provision of a range of all possible sports and wellness services in one club. Despite the fact that, the networks have greatly expanded due to the opening of new clubs, individual clubs are also actively opening and balancing the picture, where gyms and group classes are well represented. There are shortcomings in this area, where consumers are not ready for a full transition to a remote form of training with coaches and the closing of sports clubs – all this has negatively affected the commercialization of fitness clubs. In quarantine, the sports sector suffered significant losses.

Key words: healthy lifestyle, health and sports, pandemic, fitness, fitness clubs, fitness services.

КЛЮЧОВІ СКЛАДНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕДИЧНОГО ФАХІВЦЯ

У статті наведено ключові складники професійної компетентності медичного фахівця з позицій компетентнісного підходу. Медична діяльність розглядається як особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на виконання професійних обов'язків і надання ефективної медичної допомоги пацієнтам. Пропонується професійну компетентність медичної сестри-бакалавра розглядати як інтегративну якість високомотивованої особистості, що визначається сукупністю професійних знань, умінь і навичок, професійно особистісних якостей, які забезпечують внутрішню готовність здійснювати фахову професійну діяльність згідно з кваліфікаційними вимогами та морально-етичними нормами, що проявляється в реалізації особистісного потенціалу, удосконаленні досвіду та прагненні до безперервного професійного розвитку.

Компетентність фахівців галузі знань “Охорона здоров'я” передбачає безперервне вдосконалення фахових знань і вмінь, підвищення свого професійного рівня впродовж життя, визначення оцінки стану пацієнтів та їхніх потреб, здійснення загального та спеціального догляду й супроводу пацієнтів, надання долікарської допомоги в разі гострих захворювань і нещасних випадків, оволодіння методами обстеження та основними лікувально-діагностичними маніпуляціями, участь у профілактиці захворювань, лікувально-діагностичному процесі та освіті пацієнтів із дотриманням етико-деонтологічних принципів, врахування соціально-економічних чинників розвитку патологічних процесів, сприяння збереженню здоров'я нації, здатність до соціальної взаємодії та міжособистісної комунікації. Медичні фахівці зобов'язані надавати професійну допомогу пацієнтам незалежно від їхнього віку, статі, характеру захворювання, національної належності, освіти, соціального статусу, релігійних, політичних переконань, культурного походження тощо.

Ключові слова: професійна компетентність, безперервний професійний розвиток, компетентнісний підхід, медичні сестри-бакалаври.

Сьогодні в Україні професія фахівця спеціальності 223 “Медсестринство” галузі знань “Охорона здоров'я” є затребуваною через погіршення здоров'я нації та потребу розв'язання багатьох медичних проблем і задоволення нагальних потреб людей, що виникають під час їх захворювання різного характеру. Одним із найважливіших складників системи охорони здоров'я є паліативна допомога, що забезпечує реалізацію прав людини на максимально можливе зменшення болю, страждань і гідне завершення життя.

Реформування суспільних відносин, модернізація системи медичної освіти та розроблення стандартів вищої освіти висувають нові вимоги до якості підготовки медичних фахівців. Національна освітня парадигма спрямована на реалізацію основних положень і принципів Болонської декларації з метою формування у випускників закладів вищої медичної освіти професійної компетентності як визначального критерію якісної підготовки професіоналів. На сучасному етапі зростає потреба в розвинених, компетентних спеціалістах, які спроможні будувати взаємодію з урахуванням принципів гуманізації, що вимагає від них упевненості в собі, здатності до саморозвитку та самореалізації. Конкурентоспроможний фахівець має бути професіоналом своєї справи, не відчувати напруженості та тривожності під час здійснення професійної діяльності.

Формування компетентних сестер медичних – бакалаврів спеціальності 223 “Медсестринство” сьогодні набуває дедалі більшої актуальності через зростання рівня вимог соціуму до професіоналізму медичних працівників та якості медичних послуг. Забезпечення кваліфікованої медичної допомоги населенню є одним із пріоритетних завдань держави, про що зазначається у ст. 49 Конституції України. Запровадження системи страхової медицини вимагає посилення вимог саме до формування професійної компетентності медичних працівників. Через це відбуваються процеси модернізації вищої медичної освіти. З урахуванням компетентнісного підходу активно розробляються нові освітні програми та державні освітні стандарти.

Незважаючи на це, дотепер немає єдиного переліку компетентностей, складників професійної компетентності, якими повинен володіти медичний фахівець освітнього ступеня “бакалавр”. На жаль, у наукових джерелах співіснують різні тлумачення поняття “компетентність” бакалаврів медицини, по-різному визначаються її структурні компоненти, критерії та показники.

Науково-теоретичне опрацювання публікацій українських і зарубіжних науковців засвідчує активне розроблення таких аспектів зазначеної проблеми дослідження: професійна компетентність як компонент професіоналізму (В. Адольф, І. Зязюн, А. Маркова, А. Рацул, О. Реан, К. Bridis, Н. Schaerer та інші); визначення сутнісних ознак і структури професійної компетентності (В. Краєвський, В. Луговий, А. Хуторський, Ю. Шапран та інші); з'ясування психологічних аспектів формування професійної компетентності (І. Бех, А. Маркова, Л. Мітіна, Ю. Швалб та інші); розроблення компетентнісної моделі підготовки фахівців (В. Болотов, В. Введенський, В. Серіков, П. Станкевич та інші); діагностика професійної компетентності (О. Кофанова, Р. Матюшова, Т. Савичева, Н. Чистякова, О. Штепа та інші). Питання формування професійної компетентності студентів медичних закладів освіти, які готують спеціалістів ступенів “бакалавр” і “магістр”, розглядається в працях А. Арасланової, Л. Васильєвої, Л. Дудікової, О. Постнікової і Н. Константиновської, К. Спаської, О. Усовича та інших.

Мета статті полягає у визначенні ключових складників професійної компетентності сестер медичних – бакалаврів із позицій компетентнісного підходу.

У дослідженнях О. Слюсаренко “компетентність” виступає як самостійна реалізована спроможність, яка зумовлена набутими знаннями та життєвим досвідом, цінностями і здібностями, розвиненими в результаті пізнавальної діяльності та освітньої практики. Автор доводить, що це спосіб існування знань, вмінь, освіченості, який сприяє особистісній самореалізації; ознака особистості, що є ширшою за знання, вміння та навички. Компетентність, на думку автора, передбачає не лише набуті й цілеспрямовані вміння, а й можливість їхньої реалізації та застосування на практиці. Отже, поняття компетентності безпосередньо пов’язане з виконанням складних практичних завдань, що потребують не лише відповідних знань і вмінь, а й їх застосування на практиці. Отже, О. Слюсаренко вважає компетентність інтегральною характеристикою якості особистості, результативним блоком опанування досвідом, знаннями, вміннями на поведінковими реакціями, що передбачає здатність успішно задовольняти індивідуальні та суспільні потреби, ефективно діяти і продуктивно виконувати поставлені завдання [8, с. 290].

В. Огарьов розглядає “компетентність” як оцінну категорію, що характеризує людину як суб’єкта спеціалізованої діяльності, де розвиток здібностей дає можливість виконувати кваліфіковану роботу й ухвалювати певні рішення у проблемних ситуаціях, що призводять до раціонального й успішного досягнення запланованої мети. У склад компетентності, на його думку, входять п’ять компонентів: розуміння сутності явищ під час розв’язування завдань і проблем; ґрунтовні знання та вміння в певній галузі; здатність обирати способи дій, що адекватні конкретним обставинам; відповідальність за отримані результати; спроможність вчитись і вносити корективи у процес досягнення мети [6, с. 10].

Узагальнюючи сутність поняття “компетентність”, Ю. Татур визначає такі його сутнісні ознаки:

- інтегральна властивість, характеристика особистості;
- характеристика успішної діяльності в певній галузі;
- здатність людини реалізувати свій людський потенціал під час професійної діяльності.

Науковець зазначає важливу роль у формуванні фахівця його ціннісно-змістової орієнтації. Від доводить, що компетентність є сумою вмінь, що помножена на морально-вольові якості людини, її мотивацію й прагнення. Автор акцентує увагу на збиральному, інтегративному характері поняття “компетентність”.

Отже, поняття “компетентність” ширше за поняття “знання, уміння та навички” і містить їх у собі та охоплює морально-вольові якості медичного фахівця, його мотивацію й прагнення, здібності, здатності, готовність до діяльності та безперервного професійного розвитку.

Компетентність є результатом набуття компетенції. Найбільш поширеним у сучасній психолого-педагогічній літературі є визначення компетенції Н. Бібік як відчуженої від суб’єкта, наперед заданої соціальної норми (вимоги) до освітньої підготовки учня, необхідної для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто *соціально закріпленій результат* [4, с. 409].

Із позиції І. Зимньої, компетенції – це “*певні внутрішні, потенційні, приховані психічні новоутворення* (знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей і відношень), які згодом виявляються в компетентностях людини [5, с. 23]”.

Отже, у дослідженнях сучасних науковців компетенції розглядаються як: соціально закріпленій освітній результат; здатність і готовність застосовувати знання та вміння під час розв’язання фахових завдань у різноманітних галузях; психічні утворення, які дають можливість особистості ефективно здійснювати професійну діяльність; сукупність знань, вмінь і навичок, яка дає змогу ставити мету й досягати її тощо.

У сучасних наукових статтях часто автори вживають поняття “компетенція” і “компетентність” як синонімічні та обґрунтовують свою позицію недосконалістю перекладу слова “competence” в іноземних виданнях.

У нашому дослідженні притримуємося позиції, що зазначені дефініції потрібно розмежувати. Нам імпонує підхід до визначення поняття “компетенція”, запропонований А. Савенковим, який виділяє два види компетентності – формальну і реальну. Компетенція, що розглядається як обсяг повноважень заданої соціальної норми – це формальна компетентність. Вона поширена в таких сферах, як юриспруденція, дипломатія, управління, а також подібних до них видах діяльності й науках, де провідними є наявність або відсутність офіційних повноважень із метою реалізації визначених функцій. Із цього погляду компетентність – це особливість сприймання людини іншими людьми. Визнання компетентності людини аналогічно досягненню певного соціального статусу, що дає право називати його компетентним фахівцем (Р. Стернберг). “Реальну компетентність” можна співвіднести з досягнутим у процесі життя професійним досвідом [7, с. 119–122].

Визначаючи сутність понять “компетентність” і “професійна компетентність бакалаврів медицини” у нашому дослідженні, спиралися на особливості медичної діяльності. Л. Дудікова зазначає, що фахову медичну діяльність потрібно розглядати як особливий вид соціальної діяльності, спрямованої насамперед на надання медичної допомоги пацієнтам і на передавання накопиченого досвіду від старших поколінь до молодших із метою підготовки їх до виконання професійних обов’язків у суспільстві. Автор визначає поняття “компетентність” як досконале знання своєї справи, всіх процесів, явищ, зв’язків, можливих способів її виконання. У зміст компетентності науковець включає також рівень загальноосвітньої та професійної освіти, вміння акумулювати професійний і життєвий досвід, знання форм, методів і засобів впливу на особистість, можливих наслідків цього впливу [3, с. 40]. Вважаємо, що в медсестринському процесі значну роль

відіграє сестра медична, яка у своїй діяльності вимушена контактувати з людьми різного віку, соціального походження, стану здоров'я, з різними стадіями захворювання. Отже, *професійна компетентність сестри медичної* визначається сукупністю професійних знань, умінь і навичок, професійно-особистісних якостей, що забезпечують внутрішню готовність здійснювати професійну діяльність згідно із кваліфікаційними вимогами та морально-етичними нормами.

Л. Васильєва наголошує, що професійна компетентність медичного працівника формується вже на стадії професійної підготовки фахівця у стінах закладу освіти. Навчання є процесом формування якісних основ професійної компетентності на засадах діяльній позиції суб'єкта у співвідношенні з розвитком ціннісної сфери особистості. Автор наголошує, що професійна компетентність медичного фахівця передбачає наявність творчого складника, що характеризується новизною в професійній діяльності і може проявлятися в особистісній і професійній сферах діяльності [2]. А. Арасланова результативність формування професійної діяльності випускника медичного коледжу вбачає в можливості працювати самостійно, формувати мету власної професійної діяльності, концентрувати увагу на виявленні та розв'язанні професійно-орієнтованих завдань, використовувати новітні технології навчання, в умінні плідно співпрацювати, планувати та якісно здійснювати свою професійну діяльність на підґрунті милосердя, толерантності, емпатії, з урахуванням вимог організації, вміння бачити та реально оцінювати власну професійну діяльність із позицій її ефективності та цілеспрямованості [1, с. 127].

Професійну компетентність медичного фахівця (бакалавра медицини, сестри медичної) розглядаємо як інтегративну якість високомотивованої особистості, що визначається сукупністю професійних знань, умінь і навичок, професійно-особистісних якостей, які забезпечують внутрішню готовність здійснювати професійну діяльність згідно із кваліфікаційними вимогами та морально-етичними нормами, що проявляється в реалізації особистісного потенціалу, удосконаленні досвіду та прагненні до безперервної самоосвіти.

Професійна компетентність бакалаврів медицини передбачає здатність до застосування професійних стандартів і нормативно-правових актів у повсякденній медичній практиці, вміння задовольняти потреби пацієнта протягом різних періодів життя (зокрема, процес умирання), шляхом обстеження, діагностики, планування та виконання медичних втручань, оцінювання результату та корекції індивідуальних планів догляду та супроводу пацієнта. Одними з основних компетентностей є здатність до самоменеджменту у професійній медичній діяльності, співпраці з пацієнтом, його оточенням, з іншими медичними й соціальними працівниками на засадах сімейно-орієнтованого підходу, враховуючи особливості здоров'я або перенесені хвороби та фізичні, соціальні, культурні, психологічні, духовні чинники і фактори довкілля, здійснювати освіту пацієнта.

У межах професійної компетентності сестри медичної – бакалаври повинні досконало використовувати сукупність професійних навичок (умінь) під час підготовки та проведення діагностичних досліджень і застосування фармакологічних засобів у професійній діяльності. Гарантувати безпеку пацієнта, дотримуватися принципів інфекційної та особистої безпеки, зберігати здоров'я у процесі здійснення догляду, виконання маніпуляцій, процедур, під час переміщення та транспортування пацієнта, надання екстреної медичної допомоги. Фахово застосовувати сукупності втручань і дій для забезпечення пацієнту гідного ставлення, конфіденційності, захисту його прав, фізичних, психологічних і духовних потреб на засадах транскультурального медсестринства, толерантної та неосудної поведінки.

Медичний фахівець повинен виявляти співчуття і повагу до життя пацієнта. Він зобов'язаний поважати право пацієнта на полегшення страждань відповідно до сучасного рівня медичних знань. Бакалавр медицини відповідальний, у межах своєї компетенції, за забезпечення прав пацієнта, проголошених Всесвітньою медичною асоціацією, Всесвітньою організацією охорони здоров'я та нормативною законодавчою базою України, повинен із повагою ставитися до права вмираючого на гуманне ставлення та гідну смерть. Він зобов'язаний досконало володіти необхідними знаннями та вміннями в галузі паліативної медичної допомоги, що надає вмираючому можливість гідно закінчити життя. Серед його професійних обов'язків важливу роль відіграє запобігання та полегшення страждань, пов'язаних із процесом вмирання, надання вмираючому та його родині належної психологічної підтримки, дотримання медичної етики у власній поведінці, виявлення широго співчуття до пацієнтів, вміння розраджувати їх. Навмисні дії медичного працівника з метою припинення життя вмираючого пацієнта (евтаназія), навіть на його прохання, є неприпустимими. Він зобов'язаний ставитися шанобливо до померлого пацієнта, враховувати національні та релігійні звичаї.

Висновки. Отже, професійну компетентність бакалавра медицини розглядаємо як інтегративну якість високомотивованої особистості, що визначається сукупністю професійних знань, умінь і навичок, професійно-особистісних якостей, які забезпечують внутрішню готовність здійснювати професійну діяльність, що проявляється в реалізації особистісного потенціалу, вдосконаленні досвіду та прагненні до безперервної самоосвіти. Подальші дослідження варто спрямувати на забезпечення методичного і технологічного інструментарію формування професійної компетентності сестер медичних – бакалаврів.

Використана література:

1. Арасланова А. Педагогические условия формирования культуры профессионального общения студентов медицинского колледжа. *Вестник Башкирского университета*. 2007. Вып. 2. С. 125–128.
2. Васильева Л. Компетентностная модель выпускника медицинского колледжа. *Проблемы и перспективы развития образования: материалы I Междунар. науч. конф.* Пермь : Меркурий, 2011. С. 7–9.
3. Дудікова Л. Особливості формування етнокультурної компетентності майбутніх лікарів в умовах глобалізації. *Наукові записи. Сер. Педагогіка*. 2012. Вип. 4. С. 7–9.
4. *Енциклопедія освіти / за ред. В. Кремень*. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Зимняя И. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании: авторская версия. Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 40 с.
6. Огарев В. Компетентное образование: социальный аспект. Санкт-Петербург : РАИ ИОВ, 1995. 197 с.
7. Савенков А. Педагогическая психология : учеб. для студ. высш. учебн. заведений . Москва : Академия, 2009. 240 с.
8. Слюсаренко О. Кваліфікаційна критеріальність компетентності: понятійно-методологічні аспекти. *Філософія освіти*. 2009. Вип. 1–2 (8). С. 287–298.

References:

1. Araslanova A. (2007) Pedagogicheskie usloviya formirovaniya kul'turyi professionalnogo obscheniya studentov meditsinskogo kolledzha [Pedagogical conditions of formation of culture of professional communication of students of medical college]. *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, Vyip. 2. 125-128 s. [in Russian].
2. Vasileva L. (2011) Kompetentnostnaya model vyipusknika meditsinskogo kolledzha [Competence model of a medical college graduate]. Perm: Merkuriiy. 7-9 s. [in Russian].
3. Dudikova L. (2012) Osoblyvosti formuvannya etnokulturnoi kompetentnosti maibutnix likariv v umovakh hlobalizatsii [Features of formation of ethnocultural competence of future doctors in the conditions of globalization]. *Naukovi zapysy. Ser. Pedagogika*. Vyp. 4. 7-9 s. [in Ukrainian].
4. Kremen V. (Ed.). (2008) [Encyclopedia of Education]. Kyiv : Yurinkom Inter. 1040 s. [in Ukrainian].
5. Zimnyaya I. (2004) Klyucheveye kompetentnosti kak rezultativno-tselevaya osnova kompetentnostnogo podhoda v obrazovanii [Key competencies as a result-based basis of the competency approach in education]. Moskva : Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 40 s. [in Russian].
6. Ogarev V. (1995) Kompetentnoe obrazovanie: sotsialnyiy aspekt [Competent education: social aspect]. Sankt-Peterburg: RAI IOV. 197 s. [in Russian].
7. Savenkov A. (2009) Pedagogicheskaya psihologiya [Pedagogical psychology]. Moskva : Akademiya. 240 s. [in Russian].
8. Sliusarenko O. (2008) Kvalifikatsiina kryterialnist kompetentnosti: poniatiino-metodolohichni aspekty [Qualification criterion of competence: conceptual and methodological aspects]. *Filosofia osvity*. Vyp.1-2 (8). 287-298 s. [in Ukrainian].

Bilyk L. V. Key components of a medical specialist's professional competence

The article presents the key components of the professional competence of a medical specialist in terms of a competence approach. Medical activity is considered as a special type of social activity aimed at performing professional duties and providing effective medical care to patients. It is proposed to consider the professional competence of the bachelor nurse as an integrative quality of a highly motivated person, determined by a set of professional knowledge, skills and abilities, professionally personal qualities, ensuring internal readiness to carry out professional activities in accordance with qualification requirements, moral and ethical standards. It is manifested in the realization of personal potential, improvement of experience and the desire for continuous professional development.

The competence of specialists in the field of knowledge "Healthcare" involves the continuous improvement of professional knowledge and skills, evaluating their professional level throughout life, the assessment of the patient's condition and needs, general and special care and support of patients, provision of pre-hospital care in acute diseases and accidents, mastering the methods of examination and basic therapeutic and diagnostic manipulations; participation in disease prevention, treatment and diagnostic process and education of patients in compliance with ethic and deontological principles; taking into account socio-economic factors in the development of pathological processes, preserving the health of the nation, manifestation of the ability to social interaction and interpersonal communication.

Medical professionals are obliged to provide professional care to patients regardless of their age, gender, nature of the disease, nationality, education, social status, religious, political beliefs, cultural background, etc.

Key words: professional competence, continuous professional development, competence approach, bachelor nurses.

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНІХ ФОРМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Статтю присвячено обґрунтуванню значущості інтеграції в освітньому процесі початкової ланки освіти. Розглядаються окремі аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм навчання в професійній діяльності. Здійснено рефлексію наукових джерел із зазначеної проблеми.

У межах публікації проаналізовано словникові тлумачення понять “підготовка”, “готовність”, “інтеграція”, а також наявні дефініції зазначених термінів у науковому доробку вітчизняних і зарубіжних учених. Розкрито сутність формування готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм освітнього процесу (складне, цілісне особистісне утворення, що становить єдність мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, рефлексивного компонентів, професійних якостей і здібностей, наявність і ступінь сформованості яких забезпечують результативність освітнього процесу).

Доведено, що процес підготовки майбутніх учителів початкової школи у ЗВО до проведення інтегрованих уроків має враховувати соціальне замовлення суспільства щодо підготовки фахівців, базуватися на наукових підходах, сприяти формуванню позитивної мотивації студентів щодо застосування інтегрованих форм навчання в початковій школі, набуттю відповідних знань і вмінь, формувати готовність до цієї діяльності та прагнення до подальшого саморозвитку та самореалізації.

Здійснено узагальнення наявних у сучасному психолого-педагогічному дискурсі поглядів щодо визначення компонентів готовності майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності та на їх основі визначено структурні компоненти готовності до застосування інтегрованих форм навчання (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний).

Ключові слова: інтегроване навчання, готовність, професійна підготовка, майбутні вчителі початкової школи, молодші школярі.

В умовах кардинальних змін української школи одним із пріоритетних напрямів розвитку вищої педагогічної освіти постає підготовка кваліфікованих учителів початкової ланки, здатних забезпечувати гармонійний всебічний розвиток своїх учнів, формувати в них ключові та предметні компетентності, закладаючи тим самим міцну основу для подальшої освіти, розвитку й виховання.

Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм організації навчання в цьому процесі відіграє важливу роль, адже їх застосування не лише сприяє активізації навчальної діяльності, а й уможлиблює всебічний розгляд явищ і понять, сприяє інтенсифікації інформаційного та емоційного сприймання школярами навчального матеріалу, а отже, задовольняє потребу й здатність молодших школярів до цілісного пізнання дійсності. До того ж введення інтегрованих форм навчання дає змогу також ущільнювати освітній процес, підвищувати узагальненість засвоєних дітьми знань і вмінь, що сприяє розвитку логічності й гнучкості мислення особистості, формуванню її системного світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує складність і багатовекторність проблеми дослідження професійної підготовки й формування готовності до професійної діяльності. Обґрунтуванню теоретичних засад професійної підготовки майбутніх учителів присвячено наукові розвідки В. Гриньової, В. Євдокимова, І. Зязюна, В. Лозової, О. Мороз, В. Семиченко, А. Троцько, І. Прокопенко.

Висвітлення основ педагогічної інтеграції знаходимо в науковому доробку вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: В. Безрукової, М. Берулави, Т. Дмитренко, В. Доманського, І. Климової, І. Колеснікової, М. Прокоф'євої, І. Ревенко.

Зазначимо, що окремі науковці здійснили низку дослідних розвідок у напрямі розроблення інтегрованого змісту професійної педагогічної освіти та шляхів його засвоєння (О. Гилязова, В. Горшкова, О. Мариновська, Ю. Колесніченко, О. Абдуліна, Ю. Сьомін, С. Гончаренко, Ю. Тюнніков).

Проте ґрунтовні розвідки вказують на незначний відсоток наукових напрацювань, присвячених проблемі підготовки майбутніх учителів початкових класів до застосування інтегрованих форм організації навчального процесу.

Мета статті полягає у визначенні сутності підготовки й характеристикі структурних компонентів готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм організації навчання.

Особливе місце в суспільстві посідає педагогічна освіта, найважливішим завданням якої стає забезпечення неперервності, ступінчастості, гнучкості в підготовці спеціалістів широкого профілю. Швидке оновлення знань, інтеграція та трансформація наукових дисциплін принципово вплинули на функції вищої освіти та вимоги до фахового рівня його випускників. Тож реалізація цілісної системи підготовки педагогічних кадрів, яка повинна забезпечити їхні соціальні потреби, піднесення престижу вчительської праці в складних ринково-економічних умовах, вимагає суттєвих змін в організації всіх складників освітнього процесу сучасних вищих навчальних закладів.

Усе це зумовлює неминучість змін у системі підготовки конкурентоспроможних фахівців у ЗВО, здатних до інноваційної педагогічної діяльності на рівні світових стандартів.

Отже, у межах публікації вважаємо доречним здійснити аналіз наявних дефініцій термінів “готовність”, “підготовка”, “професійна підготовка”, “інтеграція” та на їх основі запропонувати авторське визначення поняття “готовність майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм навчання”.

Аналіз наукових педагогічних джерел дає змогу засвідчити багатовекторність поняття “готовність”: категорія теорії діяльності, тобто певний стан особистості, підготовленої до діяльності (О. Бондарчук, О. Ростунов); результат процесу професійної підготовки фахівця у ЗВО (Ю. Поваренков, Н. Пов'якель); активний стан особистості в діяльності (П. Шавір); характер свідомості майбутнього фахівця в ситуації відповідальних професійних дій або підготовки до них (В. Семиченко, З. Решитова); цілісне поєднання всіх сторін особистості: пізнавальної, емоційної, мотиваційної (Н. Антонова, А. Деркач); суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною й підготовленою до певного виду діяльності (Л. Суботіна, О. Хрущ-Ріпська); мета і результат професійної підготовки (О. Душлійчук) [1].

Зазначимо, що дослідники О. Абдуліна та А. Серих уважають поняття “підготовка” й “готовність” взаємопов'язаними та взаємозумовленими. Водночас Н. Руденко в дисертації зазначає, що ці поняття диференціюються.

Поняття “професійна підготовка” розглядається в контексті декількох значень, а іноді й узагалі отожднюється із професійною готовністю. Остання є не лише результатом, а й метою професійної підготовки, початковою й основною умовою ефективної реалізації можливостей кожної особистості. Отже, таке розмежування вказує на діалектичний характер готовності як якості та стану, а також динамічного процесу й дає змогу більш чітко аналізувати й тлумачити поняття професійної підготовки.

У словнику з професійної освіти знаходимо обґрунтування терміна “інтеграція” (від лат. *integration* – поповнення, відновлення) – об'єднання в ціле будь-яких окремих частин. Водночас “інтеграція навчання” трактується як відбір та об'єднання навчального матеріалу з декількох дисциплін для цілісного і різнобічного вивчення важливих наскрізних тем (тематична інтеграція) [5, с. 129].

Інтеграція – це процес взаємодії елементів із заданими властивостями, що забезпечують встановлення, ускладнення й посилення суттєвих зв'язків між ними. Результатом інтеграції є сформований цілісний інтегрований об'єкт (система) з якісно новими властивостями, у структурі якого збережено окремі характерні вихідні елементи.

Інтеграція в системі освіти виступає фактором розвитку освітньої системи, процесом і результатом взаємодії структурних елементів змісту освіти, що призводить до зростання системності знань в учнів. Суттєво й те, що інтегроване навчання ґрунтується на комплексному підході. Отже, інтеграція – це процес адаптації та об'єднання різнорідних елементів в єдине ціле за умови їхньої цільової та функціональної однорідності, а інтегроване навчання розглядаємо крізь призму цілісної картини світу, що не піддається поділу на окремі предмети.

Цінними для нас є погляди М. Пушкарської, яка розглядає інтегрований урок як спеціально організовану форму організації навчального процесу, мета якої може бути досягнута лише під час об'єднання знань із декількох навчальних предметів, спрямованих на розгляд і розв'язання будь-якої прикладної проблеми, що дає змогу домогтися цілісного, синтезованого сприйняття учнями досліджуваного явища [4].

Конструктивне осмислення зазначеної проблеми потребує опертя на висловлювання відомої української педагогині О. Савченко, яка наголошувала на тому, що провідною метою введення інтегрованих уроків у тканину освітнього процесу в початковій школі є забезпечення передумов для всебічного розгляду певного об'єкта, поняття або явища, формування системного мислення, збудження уваги, формування позитивного емоційного ставлення до пізнання, творчих пізнавальних здібностей учнів, цілісного світогляду. У науковому доробку дослідниці знаходимо чітке обґрунтування відмінності інтегрованих уроків від використання міжпредметних зв'язків на уроках. Особливість інтегрованого уроку вчена вбачає в поєднанні блоків знань із різних навчальних предметів, що підпорядковані одній темі.

Ми погоджуємося з поглядами вчених О. Іонової та Н. Сінопальнікової, які *інтегровані форми організації навчання* розглядають як чітку організацію навчальної діяльності з оволодіння інтегрованим змістом освіти. До переліку інтегрованих форм організації навчання в початковій школі дослідники відносять: інтегрований урок (виклад навчальних тем, схожих за змістом, логічно взаємопов'язаних, об'єднаних провідною ідеєю, реалізація якої забезпечує цілісність уроку, підвищення його пізнавальної цінності); інтегровані дні (проведення серії уроків протягом навчального дня з урахуванням загальних навчально-пізнавальних цілей і завдань); проєктну роботу (групове та індивідуальне розв'язання учнями комплексних педагогічних завдань, що передбачає поєднання знань й умінь із різних шкільних дисциплін) [3, с. 36].

Отже, характеризуючи ключові поняття цього дослідження: “підготовка”, “готовність”, “професійна підготовка”, “інтеграція”, логічно перейти до застосування та осмислення сутності базового поняття – “готовність майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм навчання”.

Ефективність процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до застосування інтегрованих форм навчання, без сумніву, значною мірою залежить від опанування в процесі навчання знаннями, вміннями, навичками та на їх основі сформованого досвіду застосування інтегрованих форм орга-

нізації навчання. Тому процес підготовки майбутніх учителів початкової школи у ЗВО до проведення інтегрованих уроків має враховувати соціальне замовлення суспільства щодо підготовки фахівців, базуватися на наукових підходах, сприяти формуванню позитивної мотивації в контексті застосування інтегрованих форм організації навчання в початковій школі, набуття відповідних фахових знань і вмінь, формувати прагнення до подальшого саморозвитку та самореалізації.

У межах публікації *готовність майбутнього вчителя початкової школи до застосування інтегрованих форм освітнього процесу* розглядаємо як складне, цілісне особистісне утворення, що становить єдність мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, рефлексивного компонентів, професійних якостей і здібностей, наявність і ступінь сформованості яких забезпечують результативність освітнього процесу.

Набуття стану готовності передбачає наявність не тільки певної професійної підготовки в майбутнього вчителя, а й психологічної здатності реалізовувати наявні вміння в майбутній професійній діяльності. Поєднання високої професійної підготовки та психологічної готовності вважаємо передумовою досягнення високих результатів в організації освітнього процесу в початковій школі із застосуванням інтегрованих форм навчання.

У контексті розгляду структури готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм навчання вважаємо доречним звернути увагу на праці дослідників М. Дьяченко та Л. Кандибовича. У змісті структури готовності вони виділяють такі взаємопов'язані між собою компоненти: мотиваційний – виражається в наявності потреби успішно виконувати поставлене завдання, інтересі до об'єкта діяльності, способах її здійснення, прагненні до успіху; орієнтаційний – передбачає знання та уявлення про особливості та умови діяльності; операціональний – передбачає володіння способами та прийомами діяльності, вміннями та навичками; вольовий – характеризує внутрішню потребу в управлінні діями; оцінний – передбачає самооцінку своєї підготовленості та відповідності процесу розв'язання професійних завдань встановленим зразкам.

Розглядаючи компоненти готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм навчання, звертаємо увагу на погляди Н. Іпполітової. У структурі готовності майбутнього вчителя до професійної педагогічної діяльності дослідниця виділяє три взаємопов'язаних компоненти: особистісний (морально-педагогічна готовність учителя до професійної діяльності, що зображає ступінь сформованості ціннісних орієнтацій, інтересу до професії); когнітивний (інформованість про сутність і зміст педагогічної діяльності, рівень загальнопедагогічних, методичних, спеціально-предметних знань, необхідних для ефектively професійно-педагогічної діяльності); практикологічний (професійні вміння й навички, що забезпечують реалізацію функцій педагогічної діяльності) [2].

Аналіз структурних компонентів готовності, запропонованих різними вченими, дає змогу дійти висновку, що єдиного підходу з цього питання немає. Тому на основі зазначеного вище у структурі готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм освітнього процесу виділяємо чотири взаємопов'язаних компоненти: *мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний*.

Мотиваційний компонент характеризується ціннісними орієнтаціями, потребами, інтересами, мотивами, цілями, переконаннями, що забезпечують обізнаність і позитивне ставлення майбутніх учителів до формування цілісних уявлень учнів про навколишній світ, і передбачає активність та інтерес до оволодіння теорією та практикою застосування інтегрованих форм організації освітнього процесу в початковій школі, бажання досягати ефективного результату; прагнення до творчого пошуку.

Когнітивний компонент передбачає наявність специфічних знань майбутнього вчителя початкової школи, що є передумовою ефективності процесу застосування інтегрованих форм навчання в професійній діяльності. Реалізація зазначеного складника передбачає опанування студентами в процесі фахової підготовки в ЗВО психолого-педагогічними й предметно-методичними знаннями та уявленнями про сучасні інтеграційні тенденції та процеси в початковій освіті; набуття здатності диференціювати поняття “інтеграція”, “педагогічна інтеграція”, “інтегровані організаційні форми”; формування здатності визначати алгоритми інтеграції змісту початкової освіти й форми його засвоєння, базові поняття та надпредметні (ключові), міжпредметні, предметні компетентності, що забезпечує початкова освіта, види інтегрованих форм організації навчання молодших школярів, способи їх упровадження, функції й результати навчання на інтегрованій основі.

Діяльнісний компонент передбачає комплекс специфічних умінь, навичок і досвіду майбутніх учителів, необхідних для успішного використання інтегрованих форм організації навчання, що сприяють прагненню до професійного самовдосконалення фахівця.

Рефлексивний компонент поєднує в собі здатність до критичного аналізу й оцінювання педагогічної ефективності інтегрованих форм освітнього процесу; аналіз якості реалізації дидактичних функцій інтеграції, власної обізнаності із сучасними інтеграційними тенденціями в початковій освіті та педагогічним досвідом їх застосування в навчальному освітньому процесі.

Підсумовуючи, структуру готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування інтегрованих форм навчання в професійній діяльності визначаємо як сукупність мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного компонентів, що сприяють формуванню готовності студентів до активного застосування інтегрованих форм навчання в початковій школі.

Висновки. Отже, професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до застосування інтегрованих форм навчання повинна відповідати новим соціальним запитам суспільства. Структуру готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації зазначеного феномену в професійній діяльності визначаємо як сукупність мотиваційного; когнітивного; діяльнісного та рефлексивного компонентів.

Зазначена проблема в сучасних умовах є актуальною й потребує більш глибокого наукового осмислення шляхів її розв'язання. Подальшу перспективу вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів до застосування інтегрованих організаційних форм навчання.

Використана література:

1. Бірюк Л. Я., Ремньова Н. Ю. Готовність учителя початкової школи до застосування технології розвитку критичного мислення: сутність і структура. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* № 74. Київ, 2020. С. 5–9.
2. Ипполитова Н. В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза : личностный аспект : монография. Шадринск : Исеть, 2006. 236 с.
3. Іонова О. М., Сінопальнікова Н. М. Теоретичні питання підготовки майбутніх учителів до застосування інтегрованих форм організації навчального процесу початкової школи. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Педагогіка і психологія". Педагогічні науки.* № 2 (6). 2013. С. 35–39.
4. Пушкарьова Т. О. Програма інтегрованого курсу "Навколишній світ". *Початкова школа.* 2001. № 8. С. 31–36.
5. Гончаренко С. У. та ін. Професійна освіта: Словник : навч. посібник / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 280 с.

References:

1. Biriuk L. Ya., Remnova N. Yu. (2020) Hotovnist uchytelia pochatkovoї shkoly do zastosuvannia tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia: sutnist i struktura [Readiness of an elementary school teacher to apply the technology of critical thinking development: essence and structure]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvu* № 74. Kyiv. 2020. S. 5-9 [in Ukrainian].
2. Ippolitova N. V. (2006). Sistema professionalnoy podgotovki studentov pedagogicheskogo vuza: lichnostnyi aspect [The system of professional training of students of a pedagogical university: personal aspect] monografiya. Shadrinsk: Iset, 236 s. [in Russian].
3. Ionova O. M., Sinopalnikova N. M. (2013) Teoretychni pytannia pidhotovky maibutnikh uchyteliv do zastosuvannia intehrovanykh form orhanizatsii navchalnoho protsesu pochatkovoї shkoly [Theoretical issues of preparation of future teachers for the application of integrated forms of organization of the educational process of primary school]. *Visnyk Dnipropetrovskoho univertsytetu imeni Alfreda Nobelii. Seriiia "Pedahohika i psykholohiia". Pedahohichni nauky.* № 2 (6). 2013. S. 35-39 [in Ukrainian].
4. Pushkarova T. (2001) Prohrama intehrovanoho kursu "Navkolyshnii svit" [The program of the integrated course "Surrounding World"] *Pochatkova shkola.* № 8. S. 31–36 [in Ukrainian].
5. Honcharenko S. U. ta in. (2000) Profesiina osvita: Slovyk [Vocational education: Dictionary]. Navch. posibnyk., Za red. N. H. Nychkalo. K.: Vyshcha shk.. 280 s [in Ukrainian].

Biriuk L. Ya., Holubenko S. M. The essence and structure or readiness of future primary school teachers to apply integrated forms of the educational process

The article is devoted to substantiating the importance of integration in the educational process of primary education. Some aspects of preparation of future primary school teachers' for the use of integrated forms of education in professional activities are considered. Reflection of scientific sources on the specified problem is carried out.

Within the framework of this publication, the dictionary analyzes the interpretation of the concepts "preparation", "readiness", "integration", as well as the existing definitions of these terms in the scientific achievements of domestic and foreign scientists. The essence of forming the readiness of future primary school teachers to use integrated forms of educational process (complex, holistic personal education, representing the unity of motivational, cognitive, activity, reflective components, professional qualities and abilities, the presence and degree of which ensure the effectiveness of the educational process).

It is proved that the process of preparation of future primary school teachers' in higher education institutions to conduct integrated lessons should take into account the social order of society to train specialists, be based on scientific approaches, promote positive motivation of students to use integrated forms of primary school education, acquire relevant knowledge and skills. readiness for this activity and the desire for further self-development and self-realization.

The generalizations of the views available in modern psychological and pedagogical discourse on determining the components of readiness of future primary school teachers' for professional activity and on their basis the structural components of readiness for the use of integrated forms of learning (motivational; cognitive; activity; reflexive) are determined.

Key words: *integrated education, readiness, professional training, future primary school teachers', primary school students.*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-МУЗИКАНТА

Культурні реалії сьогодення важко уявити без комп'ютерно-інформаційних технологій, тому інформаційні технології можуть застосовуватися як допоміжний технічний засіб у процесі професійної діяльності педагога-музиканта, концертмейстера. На глибоке переконання авторів статті, ефективність наукової, навчальної, навчально-методичної діяльності багато в чому визначається можливістю доступу фахівців до новітньої наукової, технічної мистецької інформації та світових інформаційних ресурсів. Використання інформаційних технологій є надзвичайно корисним для педагога-музиканта, концертмейстера, а також зроби́ть професійну діяльність більш різноманітною. У статті аналізуються особливості використання інформаційних технологій у професійній діяльності педагога-музиканта, концертмейстера. Зазначається, що доцільним є залучення програмного забезпечення для запису музичного матеріалу під час репетиційного процесу задля його подальшого моніторингу. Визначено можливість використання програм, що забезпечують здатність здійснювати відео- та аудіочати, реалізують ідею проведення репетицій на відстані. Окреслено необхідність здійснення пошуку в мережі Інтернет задля винайдення нотних прикладів цікавих інтерпретаційних версій і нових методів. Вказано на потребу в поєднанні традиційного підходу та інноваційного, який пов'язаний з освоєнням можливостей, що надаються завдяки інформаційним технологіям. Автори статті вважають, що використання інформаційних технологій не повинно замінювати традиційні підходи в роботі педагога-музиканта, концертмейстера. Наприкінці хочемо зазначити, що можливість використання інформаційних технологій педагогом-музикантом, концертмейстером справді має всеосяжний характер, вона містить методику роботи з інтернет-технологіями в пошуку спеціальної літератури та різноманітних методик використання навчальних відеопрограм.

Ключові слова: інформаційні технології, медіа, педагог-музикант, концертмейстер, виконавець, програмне забезпечення.

Без участі концертмейстерів неможлива виконавська діяльність педагога-музиканта у сфері музичного мистецтва. Доволі часто їхні роль і значення у формуванні фахівців залишаються недооціненими. Проте цей вид діяльності потребує високого освітнього рівня, наявності кваліфікації, здатності до універсальності, прагнення до саморозвитку. Ці якості, необхідність наявності яких була сформована в процесі виконавської практичної діяльності, відтепер мають доповнюватись й іншими. Культурні реалії сьогодення важко уявити без комп'ютерно-інформаційних технологій, відповідно, їх введення в підготовчий і репетиційний етапи роботи педагога-музиканта, концертмейстера та соліста-виконавця стає відповіддю на запити часу. Необхідність перегляду сучасних методичних настанов, пов'язаних із виконавською діяльністю, є актуальним завданням, що не має достатнього висвітлення в науково-педагогічному дискурсі.

Аналіз специфіки медіатехнологій та їхні особливості окреслюються в роботах О. Горюнової та Н. Духаніної. Особливості концертмейстерської діяльності визначаються у працях О. Короткової та Т. Молчанової. У публікації І. Кравченко змальовуються деякі специфічні риси, притаманні роботі концертмейстера хореографічних дисциплін. Певні аспекти розвитку сучасної музичної освіти висвітлюються в праці Ю. Чекана. Роль сучасних музично-комп'ютерних технологій у фаховій діяльності у сфері музичного мистецтва розроблено в статті К. Кушнір.

Попри те, що наявна низка робіт, у яких окреслюються проблемні аспекти, пов'язані з діяльністю концертмейстера, питання застосування в ній комп'ютерних інформаційних технологій не здобуло обґрунтування. Проте сучасні реалії потребують здатності до постійного оновлення, зокрема адаптації до умов ринку праці.

Метою статті є аналіз особливостей використання комп'ютерно-інформаційних технологій (зокрема, устаткування, спеціальних програм) у професійній діяльності педагога-музиканта, концертмейстера.

Неодмінним компонентом сучасного виконавства є концертмейстерська діяльність. На чималу роль концертмейстера, що супроводжує творчість виконавців-солістів на різних етапах їхнього музичного життя, вказували різні дослідники.

Вивчаючи особливості концертмейстерської діяльності, О. Короткова наводить спектр тих обов'язків, які мають виконувати концертмейстери, спираючись на дані, представлені в "Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників у галузі "драматичне мистецтво та інша розважальна діяльність", затвердженому наказом Міністерства культури і мистецтв України. "Професійні вимоги до педагога-музиканта, концертмейстера передбачають знання основних напрямів розвитку сучасної музики, найбільш значних музичних творів класичного та сучасного репертуару; методів самостійної роботи над музичним твором, а також методів вокальної педагогіки, ансамблевого (хорового) співу; методики роботи з інструменталістами різних спеціальностей; природи вокалу, ансамблево-інструментальної музики" [3, с. 52]. Як бачимо, цей перелік демонструє багатопрофільність діяльності педагога-музиканта, концертмейстера, який не лише має виконувати роль, подібну до соліста-виконавця, але й часто перебирає на себе функції викладача та фахівця з різних сфер, починаючи від музичної акустики до мистецтва ансамблевої злагожденості виконання.

Є чимало робіт, де акцентується увага на тих обов'язках, які виконує концертмейстер. Досить вагомий висновок стосовно специфіки діяльності концертмейстера робить у своїй праці Т. Молчанова. Вона наголошує на тому, що внаслідок акценту на роль соліста в музичному мистецтві концертмейстер відходив на другий план, проте саме його практика мала доповнювати та взаємодіяти з “першою скрипкою”. “Отже, мистецтво піаніста-концертмейстера – виконавський різновид, що гнучко фіксував трансформацію становлення та динаміку розвитку мистецтва спільного музикування, що еволюціонувало синхронно з безперервною зміною історичної структури музичної культури та з кожним етапом оновлювало магістральний напрям, широту обривів. Крокуючи хронологічними сходами, поступово наповнювалися джерела “життєзабезпечення” цього мистецтва, додалися огріхи попередніх періодів, відбувалася органічна кореляція асимілятивних процесів у межах кожного століття” [6, с. 216]. Удосконалення та постійний розвиток концертмейстерської діяльності демонструють необхідність реагувати на зміни в суспільно-культурній практиці та виступати рушієм змін. Концертмейстер має обов'язки не лише виконувати власні функції, але й продукувати нові підходи для досягнення спільної ансамблевої гри з різними виконавцями. У процесі спільного ансамблевого виконавства має бути відповідність ритмічному характеру, яка буде виявлятися у правильній зміні темпу, динаміки, чіткому дотриманні агогіки (*staccato*, *legato*), семантичному поділі музичної тканини. Водночас чітке дотримання занотованого в тексті матеріалу не стане запорукою правильного його відтворення, адже потрібне визначення єдиних виконавських ремарок, яке досягається тільки шляхом тривалих і регулярних тренувань. Лише за умови детального вивчення всіх труднощів, що є у творі, до того ж вони мають здійснювати кореляцію згідно з авторськими вказівками, можливий подібний результат. Однак не завжди є можливість дотримуватися того графіку, який встановлено в межах навчального закладу чи у процесі професійної діяльності концертмейстера. Саме задля заповнення цієї прогалини можуть використовуватися можливості, які виникають завдяки інформаційним технологіям.

Зазначимо, що протягом останніх десятиліть музичний світ зазнав чимало змін, пов'язаних із розвитком засобів відтворення, створення та продукування музичного цілого. Засадження технологій звукозапису, поява різного програмного забезпечення, пов'язаного з підсиленням, корекцією звуку та його формуванням, істотно змінили рівновагу в популярності академічного напрямку музичної культури та виконання наживо. Проте було б неправильно відкидати ті можливості, які відкриваються завдяки новітнім аудіопрограмам і комп'ютерному устаткуванню. У низці напрямів музичного мистецтва слідування за останніми новинками є фактично необхідним складником на шляху до професійного становлення, як, наприклад, у роботі звукорежисера, виконавців естрадного спрямування та тому подібного. Проте досить часто виконавці у сфері академічного мистецтва залишають усі ці новації поза власною увагою. Хоча інтерес до інформаційних технологій і в музичній діяльності, і у процесі підготовки молодих фахівців відіграє неабияку роль. Ми цілком згодні з поглядами К. Кушнір, яка вважає, що “застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні суттєво доповнює традиційні погляди на методику викладання, структуру й організацію навчальної діяльності, робить навчання предметів більш цікавим, змістовним, наочним. Воно дає змогу підготувати студентів музичних спеціальностей із певними якостями та практичними вміннями, здатних не лише вміло користуватися накопиченим досвідом своєї професії, але й активно збагачувати його новими цінностями, сприяючи розвитку ціннісних компетентностей, надає безмежні можливості для реалізації творчих задумів як викладача, так і студента, змінюючи роль студента з пасивного слухача на активно-творчого, самостійного учасника процесу” [5, с. 262].

На наше глибоке переконання, діяльність педагога-музиканта, концертмейстера може мати більш продуктивний характер, враховуючи ті можливості, що відкриваються завдяки технологіям. Точніше йдеться про медіатехнології, до яких дослідники зараховували технічні засоби, що супроводжували людину з давніх часів. “Медіа умовно ділять на п'ять типів: ранні (писемність), друковані (друкарство, літографія, фотографія), електричні (телеграф, телефон, звукозапис), масмедіа (кінематограф, телебачення), цифрові (комп'ютер, Інтернет)” [1]. Отже, у сьогоденні важливу роль відіграють саме цифрові медіатехнології. Насамперед у разі фізичної відсутності виконавця-соліста з певних причин на занятті його можна провести з концертмейстером, використовуючи програми на кшталт Skype, Viber, Messenger, у яких є функція відеочату. За умов наявності якісного інтернет-зв'язку можна отримати безперервне з'єднання, використовуючи яке можна провести репетицію, відпрацювати проблемні моменти. Така технологія може стати в пригоді і в разі відсутності одного з учасників дуету через хворобу, участь у міжнародному конкурсі чи іншому змаганні. Ця можливість не повинна повністю замінювати звичайний формат занять, хоча нині досить поширеною практикою є проведення конференцій за допомогою програми Skype. Це програмне забезпечення дає змогу створювати чати для спілкування не лише між двома учасниками, а й цілою групою, завдяки чому за грою виконавців може спостерігати в реальному часі викладач, надаючи власні рекомендації та здійснюючи правки.

Наступний рівень включення програмного забезпечення пов'язаний із репетиційним процесом, а саме – з оцінкою якості виконання. Доцільним є використання програм для запису аудіозвуку у процесі самостійної роботи соліста та дуетного виконання соліста та концертмейстера. Після програвання твору можливий аналіз його виконання, оцінювання дотримання метро-ритмічних особливостей, правильної агогіки, наявності естетико-художньої подачі музичного матеріалу. Якщо використовувати комп'ютерні програми, які здійснюють запис твору під час його програвання, то їх є надзвичайно багато, до того ж функціональні можливості будуть

різними. Можна звертатися до функції запису аудіо у Cubase, NanoStudio, Ableton, MadTracker, Audition, Sound Forge Pro, Traktor PRO та інших програмах. Таке програмне забезпечення дає можливість сконцентрувати увагу саме на звучанні твору. За допомогою функції метроному можна коригувати ритмічний бік виконання під час виступу або здійснювати його результати, прослуховуючи готовий запис. На значення звукозапису як соціокультурного рушія, який не можна не брати до уваги, вказує провідний вітчизняний мистецтвознавець Ю. Чекан: “Звукозапис є одним із кардинальних відкриттів музичної сучасності, що повністю змінив її конфігурації. Саме звукозапис і пов’язані з ним канали поширення інформації змінювали у XX столітті співвідношення різних інтонаційних практик, справляючи вирішальний вплив на смаки та пріоритети аудиторії, переформовуючи музичний ринок і впливаючи на сферу авторського права та суміжних прав” [7, с. 51].

Безперечно, широкі можливості надаються й завдяки тим можливостям, що виникають завдяки мережі Інтернет. Існування ресурсів для зберігання та доступу до файлів надають можливість зберігати чимало нотних прикладів, які можна отримати будь-якої миті. Відеохостинги, тобто сайти, що дають змогу завантажувати та переглядати відео у браузері, наприклад, через спеціальний програвач, створюють можливість для ознайомлення з виконавськими версіями різних виконавців. Прослуховування та їх аналіз допомагають педагогу-музиканту, концертмейстеру обрати найкращу інтерпретацію, яка може стати зразком для його дуету із солістом.

Важко переоцінити вплив медіатехнологій на життя сучасної людини, адже вони мають значення для формування зацікавленості в освітньому процесі. “Застосування досягнень новітніх медіатехнологій відкриває перед викладачами та студентами нові можливості, значно розширює та урізноманітнює зміст навчання, методи та організаційні форми навчально-виховного процесу, забезпечує високий науковий і методичний рівень викладання. Медіаосвітні технології якнайкраще відповідають принципам особистісного підходу. Їх застосування підвищує ефективність подання нового матеріалу, розвиває їхні розумові та творчі здібності. Медіатехнології – це потужна мотивація студентів до навчання” [2, с. 191].

Звісно, що використання інформаційних технологій не повинно замінювати традиційні підходи до роботи із солістами – як з учнями, так і з професійними виконавцями. Більш доцільним є поєднання здобутків, що надаються завдяки технічним відкриттям, і тих методик, які використовувались до їх появи. Сучасний дослідник І. Кравченко зазначає, що можливість використовувати інформаційно-комп’ютерні технології концертмейстером може мати справді всеосяжний характер, що буде містити також методіку роботи з інтернет-технологіями, як-от пошук спеціальної літератури та методіку використання навчальних відеопрограм. “Сучасні комп’ютерні технології у мистецькій освіті базуються на ідеї їх інтеграції з традиційними навчальними методиками” [4, с. 122].

Висновки. У професійній діяльності сучасного педагога-музиканта, концертмейстера велика роль має відводитись освоєнню тих можливостей, які відкриваються завдяки інформаційним технологіям, новітньому комп’ютерному устаткуванню та програмному забезпеченню, що мають стосунок до музичного мистецтва. Використання медіатехнологій у поєднанні з традиційними підходами, які пов’язані з ансамблевим виконанням твору солістом і концертмейстером, видається перспективним напрямом шляху вироблення доцільних і продуктивних напрямів поліпшення якості кінцевого результату, тобто точної інтерпретації твору.

Використана література:

1. Горюнова О. Медиа история экспансии. Краткий конспект курса лекций. 2001. URL: https://www.mediagram.ru/.../h_0d87ec60c5df8019c1ca38e2ef3eb.
2. Духаніна Н., Медіатехнології як мотивація студентів до навчання. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Вища освіта України*. Дод. 3. Т. V. (12). 2008. С. 189–193.
3. Короткова О. Деякі історичні аспекти становлення професії акомпаніатора-концертмейстера. *Молодий вчений*. 2017. № 8 (48). С. 52–55.
4. Кравченко І. Специфіка роботи концертмейстера хореографічних дисциплін. *Мистецька освіта в Україні: проблеми теорії і практики: тези за мат-ми Всеукр. наук.-метод. конф.-сем. Київ* : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014. С. 120-122.
5. Кушнір К. Роль сучасних музично-комп’ютерних технологій у фаховій підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Актуальні питання культурології: альманах наукового товариства “Афіна” кафедри культурології та музеєзнавства*. Рівне : РДГУ, 2017. Вип. 17. С. 259–263.
6. Молчанова Т. Мистецтво піаніста-концертмейстера у соціокультурному контексті сучасності. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2013. Вип. 19 (1). С. 212–217.
7. Чекан Ю. Сучасна соціокультурна ситуація і проблеми музичної освіти. *Українська музика*. 2013. Вип. 3 (9). С. 41–53.

References:

1. Horiunova O. (2001) Medya istoryia ekspansyy. Kratyki konseptk kursa lektsyi. [Media expansion history. Brief outline of the course of lectures] URL: https://www.mediagram.ru/.../h_0d87ec60c5df8019c1ca38e2ef3eb [in Russian].
2. Dukhanina N. (2008) Mediatekhnolohii yak motyvatsiia studentiv do navchannia. Vyscha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru: Vyscha osvita Ukrainy [Media technologies as motivation of students to study. Higher education in Ukraine in the context of integration into the European educational space: Higher education in Ukraine] Dod. 3. T. V. (12). 189-193 s. [in Ukrainian].
3. Korotkova O. (2017) Deiaki istorychni aspekty stanovlennia profesii akompaniatora-kontsertmeistera. Molodyi vchenyi [Some historical aspects of the formation of the profession of accompanist-concertmaster. Molodyi vchenyi] № 8 (48). 52-55 s. [in Ukrainian].

4. Kravchenko I. (2014) Spetsyfika roboty kontsertmeistera khoreorafichnykh dystsyplin. Mystetska osvita v Ukraini: problemy teorii i praktyky: tezy za mat-my Vseukr. nauk.-metod. konf.-sem [The specifics of the work of the accompanist of choreographic disciplines. Art education in Ukraine: problems of theory and practice: theses on mat-my All-Ukrainian. scientific method conf.-sem] Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. 120-122 s. [in Ukrainian].
5. Kushnir K. (2017) Rol suchasnykh muzychno-kompiuternykh tekhnolohii u fakhovii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [The role of modern music and computer technologies in the professional training of future music teachers] Aktualni pytannia kulturolohii: almanakh naukovoho tovarystva "Afina" kafedry kulturolohii ta muzeiezhnavstva Rivne: RDHU, Vyp. 17. 259-263 s. [in Ukrainian].
6. Molchanova T. (2013) Mystetstvo pianista-kontsertmeistera u sotsiokulturnomu konteksti suchasnosti. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku [The art of pianist-accompanist in the socio-cultural context of modernity. Ukrainian culture: past, present, ways of development] Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Rivne : Vyp. 19 (1) 212-217 s. [in Ukrainian].
7. Chekan Yu. (2013) Suchasna sotsiokulturna sytuatsiia i problemy muzychnoi osvity [Current socio-cultural situation and problems of music education] Ukrainska muzyka. Vyp. 3 (9) 41-53 s. [in Ukrainian].

Vrubel H. F., Mitieva A. M. Features of use information technologies in the professional activity of the music-teacher

Today's cultural realities are difficult to imagine without computer information technology, so information technology can be used as an auxiliary technical tool in the professional activity of a music teacher, accompanist. The authors are deeply convinced that the effectiveness of scientific, educational, educational and methodological activities is largely determined by the possibility of access of specialists to the latest scientific, technical and artistic information, and world information resources. The use of information technology is extremely useful for a music teacher, accompanist, and will also make professional activities more diverse. The article analyzes the features of the use of information technology in the professional activity of a teacher – musician, accompanist. It is noted that it is advisable to involve software for recording music during the rehearsal process for its further monitoring. The possibility of using programs that provide the ability to perform video and audio chats, implement the idea of rehearsals at a distance. The necessity of searching on the Internet in order to invent musical examples of interesting interpretive versions and new methods is outlined. The need for a combination of traditional and innovative approaches, which is associated with the development of opportunities provided by information technology. The authors of the article believe that the use of information technology should not replace traditional approaches in the work of a teacher-musician, accompanist. Finally, we would like to note that the possibility of using information technology by a music teacher, accompanist is really comprehensive, it contains methods of working with Internet technologies in search of special literature and various methods of using educational video programs.

Key words: *information technologies, media, concertmaster, music-teacher, performer, software.*

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

У статті охарактеризовано особливості формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності у вищих військових навчальних закладах на засадах акмеологічного підходу; розглянуто сучасні інтерпретації терміну “акмеологія”; виокремлено особливості військової акмеології як окремого практичного напрямку дослідження. Запропоновано етапи професійного становлення особистості (професіоналізм особистості, професіоналізм діяльності, творчість і творчий результат) та значущі риси кар’єрного зростання військовослужбовця (техніко-функціональна грамотність, продуктивний менеджмент, служіння та виклик). Проаналізовано етапи процесу формування готовності до професійного зростання: самоусвідомлення курсантом необхідності до професійного вдосконалення, вміння самостійно приймати рішення щодо свого професійного самовдосконалення, вміння визначати самостійну роботу над собою, займатися практичною діяльністю згідно програми самоосвіти та самовиховання, здатність проводити самоаналіз, самооцінку та підбивати підсумки своєї професійної майстерності.

Зазначено, що в структурі позаслужбового часу курсанта є вільний час, як можливість займатися самоосвітою та самовихованням. У статті вільний час розглядається як засіб досягнення курсантами “акме” своєї професійної майстерності. Встановлено, що формування готовності на засадах акмеологічного підходу у майбутніх офіцерів до професійної діяльності у вищих військових навчальних закладах сприятиме організації об’єктивних (покращення матеріально-технічної бази вищого військового навчального закладу, наслідування військовим традиціям, організації навчальних занять завдяки інтерактивним формам навчання) та суб’єктивних (демократизація взаємодії, запровадження методик професійного та особистісного вдосконалення) чинників.

Ключові слова: готовність, професійна діяльність, акмеологія, особистість, професійне становлення, Збройні сили України, акмеологічний підхід, професіоналізм.

Інтерес до розв’язання проблеми готовності людини до професійної діяльності не згасає тривалий час. Залишається потреба по-новому усвідомити стан і завдання професійної підготовки фахівців у всіх галузях науки, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування духовних та матеріальних цінностей суспільства. Тому тема професіоналізму не перестає бути актуальною в сучасних умовах.

У великому тлумачному словнику української мови, термін “професійна готовність” відсутній. Однак визначення слів “професійний” та “готовність” засвідчують про незавершеність процесу, його інтенсивність.

Л. Клік на основі аналізу наукових публікацій зазначає, що поняття готовності становлять такі властивості, риси та прояви: позитивне ставлення до діяльності, адекватні вимоги до неї, професійні риси характеру; здібності, темперамент, мотивації, необхідні знання, навички і вміння; стійкі, професійно важливі особливості сприйняття, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів [8].

Серед вагомих наукових напрямів, що дають змогу конструктивно вирішувати проблему професійної підготовки, зокрема, підвищувати ефективність підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти, можна виокремити акмеологію, що виникла й розвивається в процесі пошуку взаємозв’язку психології та педагогіки як осередку в системі наук про людину.

Метою статті є розгляд особливостей формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності у вищих військових навчальних закладах на засадах акмеологічного підходу.

Слово “акмеологія” виникло від грецьких “акме” – вершина, вістря і “логос” – слово, поняття, вчення; “...логія”.

У науковий обіг поняття “акмеологія” ввів у 1928 році М. Рибніков, який позначив ним розділ вікової психології – психологію зрілості або дорослості. У такому ж значенні це поняття акмеології як психології розвитку зрілої (дорослої) людини використовували пізніше Б. Ананьєв, О. Бодалев та ін. Формування акмеології відбувалося в науковій школі Петербурзького університету. Започаткували її такі вчені як В. Бехтерев, М. Ковалевський, Є. Кузьмін, В. Масищев, П. Сорокін. Б. Ананьєв, завдяки великій серії досліджень, заклав основи експериментальної акмеології, обґрунтував необхідність створення науки, яка б об’єднувала пошуки вчених різних напрямів наукового пізнання, зосередивши увагу на індивідуальних, особистісних і суб’єктивних характеристиках фізично і психічно зрілої дорослої людини [3].

Активізація у 90-х роках ХХ століття наукових досліджень у галузі акмеології призвела до появи основних наукових напрямів: загальна та акмеологія управління (О. Анисимов, А. Деркач, В. Ситников та ін.), що досліджують загальні закономірності діяльності людини та їх відображення в управлінській діяльності і кар’єрі, і педагогічна акмеологія (Н. Вишнякова, Н. Кузьміна, Реан Ю. Гагін, Н. Вишнякова та ін.), що досліджує об’єктивні та суб’єктивні моделювання педагогічних систем.

Як стверджує Н. Кузьміна, “акмеологія – нова галузь наукових знань у системі наук про людину – досліджує фундаментальну закономірність творчості і самосвідомості людини” [11].

Професіоналізм – ключове поняття акмеології, яке відповідає всім стандартам та принципам акмеології, відношень особистості та діяльності. Це дві паралелі одного і того ж факту, категорії, яка зображає властивості, що носять подібний характер, перебувають у єдності. Проте на різних етапах розвитку професіоналізму одна із сторін професіоналізму (особистість чи діяльність) буде домінувати [12].

Ми погоджуємося з С. Архиповою, яка виокремлює три основних складових творчого результату в діяльності: професіоналізм особистості, професіоналізм діяльності та творчість [2].

Ми вважаємо, що означена формула успіху є необхідною складовою у готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів у контексті акмеологічного підходу. А. Деркач та Л. Рибалко трактують акмеологічний підхід як цілий комплекс принципів, прийомів і методів, цілеспрямованих на розкриття особистісного потенціалу суб'єктів освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі та його актуалізацію в освітню, професійну та повсякденну життєдіяльність [7; 17]. У контексті формули успіху потрібно виділити акме як “зоряну годину” особистості, кульмінацію розвитку її професійного зростання, майстерність особистості та як розквіт, що охоплює досягнення людиною періоду зрілості, тобто такого, який виступає найбільш активним розвитком моральних, естетичних почуттів інтелектуальної активності, врегулювання і стабілізації характеру, володіння людиною повною структурою соціальних функцій, які охоплюють цивільні, суспільно-політичні, професійно-трудова. Підсумовуючи вищевказані ознаки, сформулюємо “акме” як вищий для кожної людини рівень її фізіологічного та психічного станів, які взаємодіють між собою таким чином, що людина здобуває найбільші результати, підкреслюючи себе як особистість, індивід та суб'єкт діяльності.

Спираючись на певні ознаки акмеологічного підходу, ми пропонуємо такі етапи професійного зростання майбутніх офіцерів, що охоплюють: професіоналізм особистості, професіоналізм діяльності, творчість і творчий результат. Охарактеризуємо їх.

Професіоналізм особистості – якісна індивідуальна риса суб'єкта праці, що характеризує професійну кваліфікацію і компетентність, варіацію ефективних професійних умінь та навичок (включаючи і ті, що базуються на творчих досягненнях), опанування сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних задач, які дозволяють здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю. Ця риса вимагає постійного розвитку й вдосконалення.

Особистісно-професійний розвиток – це перебіг розвитку особистості, який зорієнтований переважно на високий рівень професіоналізму і професійних досягнень, що відбувається за рахунок навчання і саморозвитку, професійних взаємодій та професійної діяльності. Професіоналізм особистості передбачає досягнення високого результату.

Досягнення творчого результату є можливим лише за умови отримання певного рівня професіоналізму індивідуальності, професіоналізму діяльності і творчості. Професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності виокремлюють Н. Кузьміна і А. Маркова. Проте А. Маркова вважає, що професіоналізм має дві сторони: операційну сферу професійної діяльності та мотиваційну сферу [13].

Творчість у вищевказаних авторів виступає основною складовою професіоналізму, але вони не виділяють її як самостійний елемент.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях велика увага приділяється поняттю “творчість”.

Творчість – вид діяльності, що вирізняється неповторністю та винахідливістю. Творчість є своєрідною рисою для людини, тобто завжди вбачає творця – індивіда творчої діяльності.

Творчість – свідомо, активна, цілеспрямована діяльність людини, зумовлена на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних предметів з метою покращення матеріального та духовного життя суспільства [18].

А. Маркова, обгрунтовуючи операційну сферу професіоналізму, розглядає професійні здібності та професійно важливі психічні якості, професійну свідомість, мислення і професійну творчість. Вчена стверджує, що для гарантування успіху у професійній діяльності людина змушена володіти всіма перерахованими якостями [13].

Професіоналізм творчості у Н. Кузьміної залучений до структури професіоналізму діяльності педагога. В А. Маркової професійна творчість також відноситься до цієї сфери. Це не створює заперечень, але беручи до уваги, що творчість може виявлятися не лише в професійній діяльності, а й у самовдосконаленні, в організації життєдіяльності людини, потрібно виділити творчий результат як окрему складову [12; 13].

Водночас залишається відкритою і проблема готовності до професійної діяльності, високого рівня майстерності у майбутніх офіцерів – курсантів вищого військового навчального закладу, тобто такої сукупності стійких знань, умінь, навичок та професійно важливих якостей особистості, які б забезпечили високий рівень володіння зброєю, бойовою технікою, способів їх застосування в різноманітних умовах бойової діяльності. Тут доцільно виділити військову акмеологію, як практичну складову акмеологічної теорії, яка на сьогоднішній день виступає науковим та прикладним напрямком акмеології.

У центрі уваги військової акмеології виступає військовий фахівець, воїн і командир, який здійснює свою військову працю на належному рівні. У загальній проблематиці військової акмеології виділяються такі проблеми, як професіоналізм військової діяльності в особливих і екстремальних умовах небезпечних спеціальностей [4].

Відповідно до воєнної доктрини 2015 року розроблено концепцію збройних сил України з метою вдосконалення підготовки збройних сил України, де визначені основні положення для реалізації вимог щодо поглиблення співпраці з НАТО [10]. Стандарти підготовки НАТО є основою для впровадження (розроблення) стандартів з підготовки та інших регламентуючих, організаційних, програмних документів, спрямованих на удосконалення окремих складових підготовки ЗС України, їх форм і методів.

Нині військова акмеологія перебуває в процесі визначення та закріплення своїх соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби. Даний напрям дослідження наповнюється інформаційною масою, зміст якої дає змогу обґрунтовано виділити предметне поле військової акмеології, дослідити теоретико-методологічні та прикладні засади для вирішення широкого кола практичних та наукових питань. Всі вони знаходяться в основі цілісної акмеологічної концепції [4].

Для військової акмеології одним з новаторських завдань є висвітлення феномена “акме” захисника Вітчизни, а також групового суб’єкта військової служби. Принциповим значенням є положення загальної акмеології про те, що справжній професіоналізм не може виникнути у людини, що займається тільки однією діяльністю, він не можливий без розвитку спеціальних і загальних здібностей готовності до професійної діяльності [4].

Згідно з наказом Міністерства оборони України поняття готовності ототожнюється з спроможністю – властивість, що дозволяє здійснювати певні дії для досягнення конкретної мети з урахуванням визначених ресурсів.

Оперативні (бойові) спроможності – сукупність властивостей, які визначають здатність органу військового управління, військової частини (підрозділу, корабля) виконати поставлені завдання відповідно до визначених стандартів; індивідуальна спроможність військовослужбовця – рівень його теоретичних знань та практичних умінь, психологічні та фізичні якості, які необхідно мати для виконання функціональних обов’язків за обійманою посадою [15].

Військова майстерність – це “акме” військової справи. Але сьогодні офіцер повинен мати не тільки суто військово-професійні знання, уміння та навички, він також повинен володіти широким світоглядом, розуміти геополітичні, соціально-економічні, правові, культурні процеси, які відбуваються в державі та світі.

З акмеологічних позицій оцінка кваліфікації військового фахівця враховує зовнішні (успішність, продуктивність діяльності, кар’єрне зростання) і внутрішні (стійка мотивація до поступального саморозвитку, стан задоволеності, стан незадоволеності від результату діяльності, відкритість для засвоєння нового, інтегративний спосіб мислення при виробленні оптимальних стратегій діяльності, здатність до об’єктивної самооцінки своїх професійних досягнень та лінії поведінки) показники ефективності його діяльності [20].

Серед зовнішніх показників дослідники виокремлюють кар’єрні домагання майбутнього офіцера, фахівця, оскільки досягнення професійної акме – вершини традиційно пов’язується з його кар’єрним зростанням. Тут доцільно розглянути так звані “якір кар’єри”, що є важливим рушієм професійного становлення та росту майбутнього військового фахівця. Як відзначають науковці О. Гавалешко, Т. Кривко, В. Пасніченко, якір кар’єри у структурі особистості, виникає в початковий період професійної діяльності, відрізняється стійкістю, може залишатися стабільним тривалий час [5].

О. Марченко виділяє такі умови кар’єрного зростання військового фахівця як його техніко-функціональна грамотність, продуктивний менеджмент, служіння, виклик (змагальна потреба), що характеризуються наявністю певних значущих рис. Характеристика найбільш вагомих рис запропонована у табл. 1 [14].

Таблиця 1

Значущі риси кар’єрного зростання військовослужбовця

“Якір кар’єри”	Значущі риси
Техніко-функціональна грамотність, продуктивний менеджмент	У міру засвоєння спеціальності проявляється величезна мотивація до зазначеного типу роботи, згодом проявляються здібності, технічні чи функціональні навички, де спеціаліст перевершує інших, в результаті чого він відчуває себе професійним знавцем, у нього відбувається ототожнення зі змістом виконуваної роботи. Помічається здатність до участі в постановці організаційних питань, після досягнення мети появляється бажання отримати неабиякі ресурси й можливості для старанного виконання поставлених цілей. Професійне зростання встановлюється здебільшого вертикальною кар’єрою.
Служіння	Військовослужбовець з таким орієнтуванням мріє продовжувати роботу в одному спрямуванні, навіть у разі змінення свого місця служби. Можлива ідентифікація із сильною організацією чи професією.
Виклик	Військовослужбовець робить ставку на те, щоб “кидати виклик”. Професійна ситуація розглядається з позиції “виграв-програв”, і тому процес боротьби більш важливий, ніж конкретна сфера діяльності й кваліфікація. Можуть бути непорозуміння у керівництві з такими людьми пов’язані з розвитком та мотивацією. Саме вони є високо вмотивованими й самі можуть бути відданими організації, що пропонує їм адекватні можливості. Водночас така проблема може спричиняти емоційні проблеми для всіх оточуючих.

Успіх у професійній діяльності військовослужбовця проявляється в першу чергу в досягненні ним своєї мети, у переборюванні або перетворенні умов, які перешкоджають досягненню поставленої мети та високих результатів діяльності.

Зовнішні та внутрішні показники тісно взаємопов'язані, оскільки основу кар'єри військовослужбовця складає успішна, продуктивна діяльність, що сфокусована на підходах міцних мотивів, об'єднує фундаментальні та професійні знання, професійні вміння та гарантує успіх як досягнення значливої мети й високих та похвальних результатів праці.

Формуванню стійкої мотивації до самовдосконалення, саморозвитку майбутнього військового фахівця сприятиме особистий приклад оточуючих (викладачів, курсових командирів, начальників, сержантів), їх культура, навички, досвід, спосіб життя, поведінка, манера спілкування, виховання.

Зрозуміло, що особистісний розвиток майбутнього військового фахівця у вищому військовому навчальному закладі має набути професійного забарвлення. О. Гаркович акцентує увагу на тому, що сам процес готовності до професійного зростання являє собою такі етапи:

1. Важливість самоусвідомлення курсантом необхідності до професійного самовдосконалення.
2. Самостійно ухвалювати рішення щодо професійного самовдосконалення.
3. Програмування самостійної роботи над собою.
4. Невимушена практична діяльність щодо виконання програм самоосвіти та самовиховання.
5. Самоаналіз, самооцінка та підбиття підсумків щодо виконання програми самовдосконалення [6].

Проте здобуття знань, формувань умінь і навичок у курсантів відбувається не лише у службовий час. У структурі позаслужбового часу є особливий елемент – вільний час. Значна його частина присвячена інтелектуальному і фізичному розвитку курсантів. Саме простір вільного часу курсанти заповнюють науковою, суспільною, естетичною, спортивно-масовою, інформаційно-комунікативною, культурно-дозвіллевою діяльністю. Саме в цьому просторі вони займаються самоосвітою та самовихованням. Тому доречно розглядати вільний час як засіб досягнення курсантами “акме” військової справи.

Участь у суспільних заходах навчального закладу, виконання суспільних доручень, що здійснюється курсантами головним чином у вільний час, є прерогативою суспільної діяльності [9].

Естетична діяльність формує у майбутніх офіцерів естетичні почуття, смаки, судження, художні здібності. Цей вид діяльності спрямований на розвиток здатності сприймати та перетворювати дійсність за законами краси у всіх сферах.

Досягнення певного рівня військової майстерності неможливе без діяльності з самоосвіти та самовиховання, що охоплює безпосередньо систематичну та організовану працю курсантів із метою закріплення та вдосконалення раніше здобутих на практиці умінь і навичок, а також оволодіння новими; формування в самих себе позитивних якостей особистості згідно з усвідомленими потребами відповідати вимогам військової служби та діяльності [20].

Висновки. Отже, спираючись на принципи акмеологічного підходу у формуванні готовності до професійного зростання майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах сприятиме організації об'єктивних (удосконалення матеріально-технічної бази ВВНЗ, естетизація, слідування військовим традиціям, інтерактивні форми організації навчальних занять, побудова індивідуальної освітньої траєкторії курсанта), суб'єктивних (гуманізація, демократизація взаємодії, запровадження методик особистісного та професійного самовдосконалення) умов особистісного розвитку особистості курсанта, його впевненого просування до акме – вершин на етапі професійної підготовки.

Використана література:

1. Акмеология как сфера научных исследований. Українська академія акмеології: вебсайт. URL: http://acmeology.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=69 (дата звернення: 29.05.2021).
2. Архипова С. Акмеологічні технології особистісно-професійного зростання, зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 145.
3. Бодалев А. Акмеология. Москва: РАГС, 2002. 650 с.
4. Військова акмеологія: веб-сайт. URL: <http://medbib.in.ua/voennaya-akmeologiya32387.html> (дата звернення 02.06.2021).
5. Гавалешко В., Пасніченко В. Акмеологія з основами психол кар'єри: навч. посібн. Чернівці: Рута, 2004. 84 с.
6. Гаркович О. Освітнє середовище як система: наукові записки. Кіровоград: ВВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. 36-40 с.
7. Деркач А., Зазикин В. Акмеология: учебн. пособие / СПб.: Питер, 2003. 256 с.
8. Клік Л. Формування готовності студентів магістратури до професійної діяльності. Наук. вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. Педагогіка, психологія, філософія. 2014. Вип. 199(1). С. 135-139.
9. Кожедуб О. Акмеологічні проблеми вільного часу курсантів вищого військового навчального закладу. Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. С. 45.
10. Концепція підготовки Збройних сил України. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html> (дата звернення: 01.06.2021).
11. Кузьміна Н. Акмеология. Методические та методологические проблемы / под ред. СПб.: ЛА, 2000. 55 с.
12. Кузьміна Н. Творческий потенциал специалиста. Акмеологические проблемы развития. Гуманизация образования, 1995. 74 с.
13. Маркова А. Психология профессионализма. Москва: Международный гуманитарный фонд “Знание”, 1996. 308 с.
14. Марченко О. Акмеологічні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах, зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 345.
15. Наказ Міністерства оборони України від 29.05.2013, м. Київ, №352. URL: https://www.mil.gov.ua/content/other/MOU352_2013.pdf (дата звернення: 01.06.2021).

16. Пальчевський С. Акмеологія-поклик майбутнього. Акмеологія в Україні: навч. посіб. Київ: КОНДОР, 2008. 7-13 с.
17. Рибалко Л. Методологія – теоретичні засади професійно – педагогічної самореалізації вчителя (акмеологічний аспект): монографія. Запоріжжя: ЗДМУ, 2007. 443 с.
18. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
19. Тепла Ю. Педагогічна акмеологія, Теоретико-методологічні засади акмеології. Національна доктрина розвитку освіти / Всеукр. з'їзд працівників освіти. Київ, 2014. 137-155 с.
20. Ягупов В. Основи військово-дидактичних знань: навч. посіб. Київ, 1999. 55 с.

References:

1. Akmeolohiia yak sfera naukovykh doslidzhen. Ukrainka akademiia akmeolohii [Acmeology as a field of research. Ukrainian Academy of Acmeology]. URL: http://acmeology.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=69 (data zvernennia: 29.05.2021).
2. Arkhypova S. P. (2014) Akmeolohichni tekhnolohii osobystisno-profesiinoho zrostantia [Acmeological technologies of personal and professional development] zb. materialiv IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, S. 145. [in Ukrainian]
3. Bodalev A. A. (2002) Akmeolohiia [Acmeology]. Moskva: RAHS, 650 s. [in Russian]
4. Viiskova akmeolohiia. [Military acmeology]. URL: <http://medbib.in.ua/voennaya-akmeologiya32387.html> (data zvernennia 02.06.2021). [in Ukrainian]
5. Havaleshko V., Pasnichenko V., (2004) Akmeolohiia z osnovamy psykhol kariery [Acmeology with the basics of a psychological career]. Chernivtsi: Ruta, 84 s. [in Ukrainian]
6. Harkovych O. (2005) Osvitnie seredovyshe yak systema [Educational environment as a system]. Naukovi zapysky. Kirovohrad: VVV KDPU im. V. Vynnychenka, 36-40 s. [in Ukrainian]
7. Derkach A., Zazykyn V. (2003) Akmeolohiia [Acmeology]. Uchebn. posobyie / SPb. : Pyter, 256 s. [in Ukrainian]
8. Klik L. V. (2014) Formuvannia hotovnosti studentiv magistratury do profesiinoi diialnosti [Formation of readiness of master's students for professional activity]. Nauk. visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser. Pedahohika, psykholohiia, filosofii. Vyp. 199(1). S. 135 -139. [in Ukrainian]
9. Kozhedub O. V. (2013) Akmeolohichni problemy vilnoho chasu kursantiv vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu [Acmeological problems of cadets' free time in higher military educational institution]. Zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, S. 45. [in Ukrainian]
10. Kontsepsiia pidgotovky Zbroinykh syl Ukrainy [The concept of training the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html> (data zvernennia 01. 06. 2021).
11. Kuzmina N. V. (2000) Akmeolohiia. Metodicheskye ta metodolohicheskye problemy [Acmeology. Methodological and methodological problems]. pod red. SPb.: LA, 55 s. [in Ukrainian]
12. Kuzmyna N. V. (1995) Tvorcheskyye potentsyal spetsyalysta. Akmeolohicheskye problemy razvytiia [The creative potential of a specialist. Acmeological problems of development]. Humanyzysyia obrazovaniia, 74 s. [in Russian]
13. Markova A. K. (1996) Psykholohiia professyonalizma [Psychology of professionalism]. Moskva: Mezhdunarodnyi humanytarnyi fond "Znanye", 308 s. [in Russian]
14. Marchenko O. H., (2014) Akmeolohichni zasady formuvannia osvithnoho seredovysheha u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh [Acmeological principles of formation of educational environment in higher military educational institutions]. Zb. materialiv IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, S. 345. [in Ukrainian]
15. Nakaz Ministerstva Oborony Ukrainy vid 29.05.2013 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 29.05.2013]. Kyiv, №352. URL: https://www.mil.gov.ua/content/other/MOU352_2013.pdf (data zvernennia 01.06. 2021).
16. Palchevskiy S.S. (2008) Akmeolohiia-poklyk maibutnoho. Akmeolohiia v Ukraini [Acmeology- challenge of the future]. Navch. posib. Kyiv: KONDOR, 7-13 s. [in Ukrainian]
17. Rybalko L. S. (2007) Metodoloho – teoretychni zasady profesiino – pedahohichnoi samorealizatsii vchytelia (akmeolohichni aspekt) [Methodological and theoretical foundations of professional and pedagogical self-realization of the teacher (acmeological aspect)] Monohrafiia. Zaporizhzhia: ZDMU, 443 s. [in Ukrainian]
18. Sysoieva S. O. (2006) Osnovy pedahohichnoi tvorchosti [Fundamentals of pedagogical creativity]. Navch. posib. Kyiv: Milenium, 344 s. [in Ukrainian]
19. Tepla Y. (2014) Pedahohichna akmeolohiia, Teoretyko – metodolohichni zasady akmeolohii [Pedagogical Acmeology, Theoretical and Methodological Foundations of Acmeology]. Natsionalna doktryna rozvytku osvity / Vseukr. zizd pratsivnykiv osvity. Kyiv, 137–155 s. [in Ukrainian]
20. Yahupov V. V. (1999) Osnovy viiskovo-dydaktychnykh znan [Fundamentals of military didactic knowledge] navch. posib. Kyiv, 55 s. [in Ukrainian]

Havryshkiv O. B. Formation of readiness for professional activity in future officers on the basis of the acmeological approach

The article presents peculiarities of formation of future officers' readiness for professional activity in higher military educational institutions on the basis of the acmeological approach; considers modern interpretations of the term "acmeology"; singles out features of military acmeology as a separate practical research field. The stages of professional development of personality (professionalism of personality, professionalism of activity, creativity and creative result) and significant features of career development of a serviceman (technical-functional literacy, productive management, service and challenges) are suggested. The stages of the process of formation of readiness for professional development are analyzed: the cadet's awareness of the need for professional improvement, the ability to make independent decisions concerning professional self-improvement, the ability to determine what independent work on himself is needed, engagement in practical activities within self-education program, the ability to conduct self-analysis, self-assessment and summing up his professional skills.

It is noted that the structure of a cadet's off-duty time includes free time, which is an opportunity to engage in self-education. The article considers free time as a means for cadets to achieve the "acme" of their professional skills. It is established that formation of future officers' readiness for professional activity in higher military educational institutions on the basis of the acme approach will promote organization of objective (improvement of material and technical base of higher military educational institutions, adhering to military traditions, organization of instruction using interactive forms of training) and subjective (democratization of interaction, introduction of techniques of professional and personal improvement) factors.

Key words: *readiness, professional activity, acmeology, personality, professional formation, Armed Forces of Ukraine, acmeological approach, professionalism.*

УДК 378.004

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.43>

Гладун Т. С.

НАВЧАЛЬНО- ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА МАГІСТРАНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МЕТОДИК НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Розглядаються питання, що стосуються навчально-дослідницької і науково-дослідницької роботи магістрантів під час вивчення природничих дисциплін. За час навчання в університеті магістранти повинні навчитися методів самостійного пошуку знань, уміння розширювати і їх поглиблювати, оволодіти основами методики наукових досліджень. Вирішення цих питань перебуває у тісному зв'язку зі станом навчально-дослідницької і науково-дослідницької роботи магістрантів у процесі вивчення методики природничих дисциплін. Характер занять (лекцій, практичних занять, семінарів, лабораторних занять, педагогічної і наукової практики, виконання магістерських робіт) дає широкі можливості для організації навчальних і наукових досліджень магістрантів.

Найбільших труднощів в організації наукових досліджень майбутні магістри природничих дисциплін зазнають під час роботи над науково-методичною літературою. У цьому разі рекомендується проводити систематичний огляд підручників, навчальних посібників, статей зі спеціальності, кваліфіковано аналізувати їх.

Зазначено, що магістерські дослідження з методик природничих дисциплін повинні починатися з перенесення відомих теоретичних положень, які містяться в лекційному матеріалі, на розв'язання конкретних методичних завдань. Для цього магістрам пропонуються індивідуальні завдання, виконання яких має навчально-дослідницький характер, сприяє засвоєнню і закріпленню лекційного матеріалу.

Виконання магістерської роботи слід розглядати як серйозну самоосвітню роботу магістранта, яка забезпечує високий рівень науково-методичних знань для успішної наукової і педагогічної діяльності. Темі робіт повинні бути актуальними, пов'язаними з удосконаленням навчально-виховного процесу в будь-якому навчальному закладі, а самі роботи – представляти самостійне творче дослідження відповідної наукової і методичної проблеми.

Ключові слова: навчання магістрантів, навчально-дослідницька робота, науково-дослідницька робота, методика навчання, природничі дисципліни.

Важливою складовою частиною проблеми формування професійно-педагогічних навичок магістрантів є їх підготовка до творчої діяльності, а саме:

- навчання вміння самостійно аналізувати різні педагогічні явища і методичні ситуації, бачити причини як успіхів, так і помилок;
- знаходити нові шляхи, форми і методи, які сприяють покращенню і вдосконаленню навчально-виховного процесу;
- передбачити результати своєї діяльності;
- прогнозувати застосування методів і засобів навчання і виховання, що дають можливість досягнути поставлених цілей на уроці;
- проводити дослідницьку роботу в процесі викладання навчального природничого предмета.

За час навчання в університеті магістранти повинні навчитися методів самостійного пошуку знань, уміння розширювати їх і поглиблювати, оволодіти основами методики наукових досліджень. Вирішення цих питань перебуває у тісному зв'язку зі станом навчально-дослідницької і науково-дослідницької роботи магістрантів у процесі вивчення методики природничих дисциплін. Характер занять (лекцій, практичних занять, семінарів, лабораторних занять, педагогічної і наукової практики, виконання магістерських робіт) дає широкі можливості для організації навчальних і наукових досліджень магістрантів [4].

Розглянемо зміст і форми цієї роботи.

1. Робота з інформаційними джерелами. Найбільших труднощів в організації наукових досліджень майбутні магістри природничих дисциплін або предметів, як правило, зазнають під час роботи над науково-методичною літературою.

Оскільки творча робота над темою або проблемою, яка виникла, звично починається зі складання бібліографічних джерел, перегляду і відбору літературних джерел, їх опису, анотації, конспектування на різних носіях інформації, рецензування, то перш за все магістрантів варто залучати у всі ці види роботи з науково-методичною інформацією, спонукати їх до самостійного її вивчення. Для майбутнього викладача і вчителя це означає самостійне вивчення педагогічного спадку провідних педагогів і методистів, літератури із сучасних проблем навчання і виховання студентів та учнів спеціальних питань методик навчання природничих наук.

Наприклад, під час розробки конспекту уроку магістрант не може обмежуватися використанням тільки стабільних підручників. Він повинен вивчати науковий зміст теми з вищівського курсу; її виклад у шкільних підручниках; вивчати методичну літературу, зокрема статті в журналах і мережі Інтернет; біографії вчених, які застосовували свої методи дослідження; знайти інформацію про зв'язок уроку із життям тощо.

Початкове ознайомлення магістрантів із системою роботи з науково-методичною інформацією здійснюється на лекціях з методики навчання природничих дисциплін. У цьому разі рекомендується проводити систематичний огляд підручників, навчальних посібників, статей зі спеціальності, кваліфіковано аналізувати їх, ознайомлювати магістрантів з методикою наукових досліджень.

Навички роботи з науково-методичною літературою магістранти отримують на практичних заняттях. Так, у семінарські заняття можна ввести рубрику “Методика. Досвід. Пошук”, “Візьміть на уроки” тощо, де розміщуються статті магістрантів у журналі “Фізика та астрономія в рідній школі” з обговорюваної проблеми. З метою набуття необхідних навичок магістрантам можна запропонувати такі завдання: “Складіть і мотивуйте бібліографію навчально-методичної літератури з питань...”, “Складіть анований вказівник статей, опублікованих у науково-методичних журналах за ... рік з проблеми...”; “Зробіть рецензію статті...”, “Ознайомтеся з однією з указаних статей (список складається викладачем). У формі реферату передайте її основний зміст і рекомендації, виділіть ті рекомендації, які ви вважаєте корисними і обов’язковими для себе” тощо.

Виконання подібних завдань озброює магістрантів навичками роботи з науково-методичною інформацією і полегшує їхню подальшу дослідницьку діяльність [5].

2. Виконання завдань навчально-дослідницького характеру.

Лекції. Магістерські дослідження з методик природничих дисциплін повинні починатися з перенесення відомих теоретичних положень, які містяться в лекційному матеріалі, на розв’язання конкретних методичних задач. Для цього магістрам пропонуються індивідуальні завдання, виконання яких має навчально-дослідницький характер, сприяє закріпленню відповідного лекційного матеріалу, більш міцному його засвоєнню.

Наводимо приклади таких завдань.

1. Опишіть послідовність формування (будь-якого на вибір) поняття з урахуванням викладених на лекції вимог.

2. Опишіть фрагмент уроку (тему вибрати на свій погляд) з постановкою проблеми і способами її вирішення.

3. Обґрунтуйте вибір методів навчання до серії уроків з теми... (тему вибрати на свій погляд).

4. Складіть план уроку узагальнюючого повторення (тему вибрати самостійно).

5. Підготуйте презентацію з вибраної вами теми.

Під час вивчення питань методик навчання природничих дисциплін у вищій школі доцільно звернутися до досвіду магістрантів, запропонувавши такі завдання.

1. Опишіть, чому і яка з університетських лекцій сподобалась вам найбільше і запам’яталася.

2. Які види самостійних робіт найбільше подобаються вам і виконуються творчо і з цікавістю.

Матеріали подібних завдань часто слугують хорошими, живими ілюстраціями на лекціях з методик навчання природничих наук у вищій школі.

Семінарські заняття. Для більш глибокого оволодіння матеріалом теми, що виноситься на обговорення на занятті, магістрантам доцільно пропонувати виконання індивідуальних навчально-дослідницьких завдань з певної теми, а саме:

1. Розробіть зміст і методику роботи з підручником під час вивчення теми “...” в ... класі.

2. Спробуйте узагальнити досвід проблемного навчання, відображеного в джерелах, указаних викладачем; виділіть найбільш значні рекомендації із вказаного питання і розмістіть їх у відповідній системі; наведіть приклади.

3. Розробіть систему різних видів самостійних робіт учнів з теми “...” в ... класі.

4. Розробіть методику використання дидактичних засобів під час вивчення теми “...” в ... класі.

5. Виберіть тему факультативного курсу з природничих дисциплін. Складіть за нею бібліографію. Вкажіть, які джерела можуть бути рекомендовані учням. Сплануйте вивчення теми. Складіть план проведення одного із занять.

Особливо важливо для майбутніх викладачів і вчителів природничих дисциплін і предметів оволодіння шкільним елементарним курсом. Підвищити ефективність засвоєння магістрантами основних тем шкільних курсів можна шляхом виконання ними завдань зі структурно-логічного аналізу тієї чи іншої теми.

Такий аналіз проводиться на основі змісту програм з природничих наук для відповідного класу з урахуванням методичних рекомендацій щодо вивчення конкретної теми. При цьому виділяються основні й допоміжні явища та природні процеси, виділяється логіка і послідовність їх вивчення, визначаються шляхи і методика формування основних понять теми, встановлюються види і місце експериментальних занять, добираються запитання і задачі для закріплення знань учнів.

Завдання виконується у вигляді структурно-логічної схеми, форма якої може бути вибрана кожним магістрантом довільно. Як приклад наведемо орієнтовний перелік елементів, які доцільно використовувати під час структурування матеріалу: назва теми, її місце в навчальній програмі; явища і процеси; фізичні величини; нові поняття; закони природи; експериментальні факти; зв’язок між величинами; наукові теорії; використання моделей, аналогій; відомості з історії природничих наук, життя вчених; практичне застосування матеріалу теми; сутність проблем, які підлягають розробці у майбутньому.

Структурування матеріалу шкільних природничих предметів дає змогу на глибокому рівні розуміння ознайомити з будовою, логічною структурою і структурними зв’язками всередині тієї чи іншої теми, навчити засвоювати матеріал великими “блоками”, використовуючи надійно працюючий пізнавальний апарат.

Практикум з проведення експериментальних досліджень. Виконання магістрантами навчально-дослідницьких завдань під час підготовки до експериментальних досліджень передбачає вироблення вмінь і навичок

чок використання спеціальних методичних інформаційних джерел для розробки системи дослідження з певної теми, стимулює глибоке проникнення в його сутність і зміст.

Наведемо приклади завдань.

1. Розробіть систему експериментальних завдань під час вивчення теми "...” в ... класі.
2. Розробіть систему експериментальних домашніх дослідів і спостережень учнів з теми "...” в ... класі.
3. Дайте порівняльний аналіз різних способів експериментального підтвердження того чи іншого закону.
4. Проведіть порівняльний аналіз різних прийомів проведення експериментальних робіт з природничих предметів.

5. Складіть картотеку експериментальних досліджень з теми "...” в ... класі.

Завдання можуть мати як фронтальний, так і індивідуальний характер з урахуванням в останньому випадку ступеня підготовки магістранта. Їх виконання виховує в магістрантів науково-педагогічні інтереси, формує навички самоосвітньої діяльності.

Щоб уникнути перевантаження магістрантів, подібні завдання повинні бути нескладними, на їх виконання магістранти повинні витратити не більше 2 годин на тиждень. Характер і продуктивність роботи магістрантів під час виконання завдань залежать від змісту запропонованих їм дидактичних засобів. Тому необхідно, щоб рекомендовані інформаційні джерела відповідали програмним вимогам, щоб у них містилася цінна науково-педагогічна інформація, дидактичні матеріали були в достатній кількості і доступні.

3. Виконання магістерських робіт з методик природничих дисциплін і предметів.

Виконання магістерської роботи слід розглядати як серйозну самоосвітню роботу магістранта, яка забезпечує високий рівень науково-методичних знань для успішної наукової і педагогічної діяльності.

Теми робіт повинні бути актуальними, пов'язаними з удосконаленням навчально-виховного процесу в будь-якому навчальному закладі, а самі роботи – представляти самостійне творче дослідження відповідної наукової і методичної проблеми.

Виконання магістерської роботи магістрантом під керівництвом наукового керівника включає такі види роботи, як:

- вибір теми роботи, яка була пов'язана з попередніми роками навчання;
- підготовка рефератів, виступи з доповідями на конференціях тощо;
- консультації з науковим керівником, на яких магістрант отримує орієнтацію у напрямках дослідження певної проблеми, ознайомлюється з кінцевою метою роботи, з методами дослідження після затвердження теми;
- затвердження програми-графіка виконання роботи; встановлення термінів і форм звітності про роботу, їх коротка характеристика; визначення науковим керівником форм і термінів контролю магістерської роботи;
- ознайомлення з інформаційними джерелами, що стосуються теми роботи; визначення вихідних позицій окремих авторів з проблеми дослідження; порівняння їх; огляд наукової літератури з метою викладення питання про те, в якому стані перебуває така проблема у сучасній методичній науці;
- ознайомлення з методами дослідження, накопичення і систематизація наявних методик. Бажано на кафедрі мати базу даних з описом різних методик дослідження. Опис кожної методики проводиться за схемою: а) проблема, у вирішенні якої вона використана; б) джерело, з якого взято її опис; в) завдання дослідження, які вирішувалися з її допомогою; г) опис самої методики; г) результати дослідження; д) висновки щодо дослідження, проведеного за допомогою цієї методики. Вдалий вибір методики дослідження здебільшого визначає успіх виконання магістерської роботи;
- визначення бази дослідження, збір фактичного матеріалу; проведення науково-педагогічного експерименту;
- під час написання роботи слід критично розглянути різні науково-педагогічно обґрунтовані варіанти вирішення вибраної проблеми, які відображені в науково-методичній літературі; узагальнити опрацьований матеріал, результати спостережень й експериментальних досліджень; сконструювати оптимальний варіант вирішення проблеми. Якщо магістрант у процесі педагогічної і наукової практики мав можливість застосувати елементи свого дослідження і переконатися в практичному їх значенні, він використовує і власний досвід. При цьому він повинен виявити вміння творчо мислити і добре орієнтуватися у професійній інформації, що є доведенням високого рівня його підготовки;
- у результаті виконання роботи магістрант доходить певних висновків, пропозицій і рекомендацій, які є результатом власних спостережень, узагальнення матеріалів експерименту, статистичних даних, а також наслідком глибокого вивчення науково-методичної літератури з проблеми дослідження. Немає нічого дивного, якщо ці висновки і пропозиції збігатимуться з уже наявними в літературі. Цінним є те, що магістрант дійшов до них своїм шляхом, навів аргумент для їх обґрунтування. Якщо ж висновки роботи містять елементи об'єктивної наукової новизни, то наукова цінність роботи дуже велика, магістрант може продовжити дослідження після закінчення університету в порядку підготовки кандидатської дисертації;
- суттєвим етапом у магістерській роботі є оформлення бібліографії, уточнення і деталізація матеріалу, підготовка матеріалів для додатків, доопрацювання тексту відповідно до зауважень наукового керівника;
- керівництво магістерською роботою передбачає вироблення у магістрантів самостійності суджень, думок і оцінок у роботі з науково-методичною літературою, в обговоренні результатів досліджень; формування вміння користуватися різними варіантами методик збору фактичного матеріалу, вміння системати-

зувати, аналізувати факти, робити узагальнення; стимулювання магістрантів до самостійних пошуків, до творчої діяльності;

– матеріали досліджень, проведених під час виконання магістерської роботи, заслуховуються й обговорюються на студентських семінарах і конференціях. Крім того, можливі виступи магістрантів з доповідями перед учителями базових шкіл, де вони проходили педагогічну практику; участь у факультетській науковій студентській конференції тощо;

– процедура захисту магістерської роботи також має велике значення. Важливо, щоб магістрант перед ЕК у відкритій дискусії обґрунтував правильність своїх спостережень і значення отриманих результатів, показав, як науковий апарат виконаного ним дослідження підвищив його підготовку в науковому і професійному відношенні.

Результати наукових досліджень магістрантів, висновки і рекомендації їх магістерських робіт повинні бути адресовані учителям природничих предметів, щоб вони могли організувати навчальний процес на більш високому рівні і відповідно до завдань, які постали перед сучасною школою.

Одним із видів впровадження результатів магістерських досліджень у навчальний процес є їх використання під час навчання методик природничих предметів і дисциплін [1–4].

Використана література:

1. Ботвинников А. Д. Об организации и методах деятельности исследователя. *Советская педагогика*. 1982. № 4. С. 85–94.
2. Вітвицька С. С. Системно-історичний аналіз етапів становлення магістратури в Україні та Росії. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2005. № 25. С. 249–252.
3. Осадчук Л. А. Методика преподавания физики: дидактические основы. Киев–Одесса : Вища школа, 1984. 356 с.
4. Макаренко Л. Л., Мірзоева А. Т. Застосування диференціальних рівнянь у шкільному курсі фізики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи* : збірник наукових праць. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 47. С. 169–176.
5. Розенберг М. И. Использование методов научного исследования в образовании. *Советская педагогика*. 1978. № 3. С. 62–63.
6. Указания и материалы к исследовательской работе / под ред. М. Н. Скаткина. Москва, 1967. 122 с.

References:

1. Botvinnikov A. D. (1982). Ob organizacii i metodah deyatel'nosti issledovatelya [On the organization and methods of the researcher]. *Sovetskaya pedagogika*. No. 4. S. 85–94 [in Russian].
2. Vitvytska S. S. (2005). Systemno-istorychnyi analiz etapiv stanovlennia mahistratury v Ukraini ta Rosii [System-historical analysis of the stages of master's degree formation in Ukraine and Russia]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka*. No. 25. S. 249–252 [in Ukrainian].
3. Makarenko L. L., Mirzoyeva A. T. (2014). Zastosuvannya dy'ferencial'ny'h rivnyan' v shkil'nomu kursy fizy'ky' [Application of differential equations in the school course of physics]. *Naukovy'j chasopy's Nacional'nogo pedagogichnogo universy'tetu imeni M. P. Dragomanova. Seriya 5: Pedagogichni nauky': realiyi ta perspekty'vy' [zbirny'k naukovy'h prac']*. M-vo osvity' i nauky' Ukrainy', Nacz. ped. un-t im. M. P. Dragomanova. Kyiv: Vy'd-vo NPU im. M. P. Dragomanova. Vy'p. 47. S. 169–176 [in Ukrainian].
4. Osadchuk L. A. (1984). Metodika prepodavaniya fiziki: didakticheskie osnovy [Physics Teaching Methodology: Didactic Foundations]. Kiev–Odessa : Visha shkola, 1984. 356 s. [in Russian].
5. Rozenberg M. I. (1978). Ispolzovanie metodov nauchnogo issledovaniya v obrazovanii [The use of research methods in education]. *Sovetskaya pedagogika*. No. 3. S. 62–63 [in Russian].
6. Ukazaniya i materialy k issledovatskoj rabote [Directions and materials for research work] / pod red. M. N. Skatkina. Moskva : Izdatelstvo RSFSR, 1967. 122 s. [in Russian].

Gladun T. S. Educational research and research work of undergraduates in the process of studying methods of teaching natural disciplines

The article considers issues related to teaching and research work of undergraduates in the study of natural sciences. During their studies at the university, undergraduates must learn the methods of independent search for knowledge, the ability to expand and deepen them, to master the basics of research methods. The solution of these issues is closely related to the state of educational and research work of undergraduates in the process of studying the methods of natural sciences. The nature of classes (lectures, practical classes, seminars, laboratory classes, pedagogical and scientific practice, master's theses) provides ample opportunities for the organization of educational and scientific research of undergraduates.

Future masters of natural sciences experience the greatest difficulties in organizing scientific research while working on scientific and methodological literature. In this case, it is recommended to conduct a systematic review of textbooks, manuals, articles in the specialty, to analyze them competently.

It is noted that master's research in the methods of natural sciences should begin with the transfer of known theoretical provisions contained in the lecture material, to solve specific methodological problems. To do this, masters are offered individual tasks, the implementation of which has an educational and research nature, promotes the assimilation and consolidation of lecture material.

Execution of the master's thesis should be considered as a serious self-educational work of the undergraduate, which provides a high level of scientific and methodological knowledge for successful scientific and pedagogical activities. The topics of the works should be relevant, related to the improvement of the educational process in any educational institution, and the works themselves should represent an independent creative research of the relevant scientific and methodological problems.

Key words: training of undergraduates, research work, research work, teaching methods, natural disciplines.

UDC 378.147: 378.14

DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.12

Holubova H. V.

PHD STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE STUDIES IN THE EDUCATIONAL SPACE OF HIGHER SCHOOL

The article is devoted to the PhD students' foreign language teaching in the educational space of higher educational institution. The analysis of the scientific fund on the research subject substantiated that modern higher school is an educational and cultural center that acts as a special educational space defining the vectors of personal and professional self-determination and self-development. Thereby, the organization of educational process in the higher school should be based on the principles of scientific, cognitive, information and methodological support, which contribute to the acquired knowledge comprehension, as well as stimulate creative research activities at all higher education levels. The content of the educational space was characterized. It was established that in the process of PhD students' foreign language training it is advisable to use such learning technologies, as: developmental, problem-searching, functional, information-developmental, personality-oriented. Based on the theoretical analysis of the psychological and pedagogical literature, it was determined, firstly, that the educational space is characterized by the availability of at least two dimensions: objective and subjective; secondly, in the process of PhD students' foreign language training such tasks are implemented, as developmental, communicative, cognitive, which contribute to the advancement of the following skills: fluent reading; capability of translating authentic foreign texts; ability to shape the information received from foreign sources in the form of translation, review, annotation; capability to communicate in a foreign language in a professional and scientific environment; to perform written scientific communication on the theme of dissertation research; possession of speech etiquette in scientific communication; ability to perform logical operations; thirdly, the training should be based on such principles, as: systematicity and consistency, accessibility, connection with life, emotionality, usage of authentic materials, involvement of professional disciplines teachers in joint teaching and research activities, interdisciplinary approach, integrity of educational, scientific and practical activities, etc.

Key words: educational space, PhD students (postgraduate students), foreign language training, communication skills, intercultural scientific communication.

The preparation of candidates for the degree of Doctor of Philosophy requires due attention to the issues of language education, further development of foreign language communicative competence and preparation for intercultural communication. Since foreign language proficiency is an integral part of social development in modern times, especially significant is further improvement of theoretical and practical aspects of foreign language education for PhD students, which will promote effective foreign language mastery as a means of intercultural and professional communication in various fields of scientific activity.

The main purpose of teaching a foreign language in postgraduate school is to achieve a level of practical language proficiency, which provides scientist' communicative independence in the fields of vocational and academic communication in oral and written forms, allows its appliance in the research and professional activities, promotes the development of a creative personality capable of self-development and self-improvement. Therefore, the problem of creating a favorable educational space as the most viable form of organizing the PhD students' effective training is of high priority.

Numerous scientists have devoted their research to various aspects of the PhD students' foreign language training, including theoretical, methodological and practical issues on teaching a foreign language in postgraduate school of non-linguistic institutions of higher education (G. Buyanova, O. Peunova, T. Popova, M. Fedotova, O. Yaroslavova), to the investigation of the features of organizing PhD students' individual work in the process of learning a foreign language (A. Kinderknecht, L. Pelekh, N. Shumakova). Such scholars as E. Bondarevskaya, N. Borytko, A. Gavrilin, S. Gershunsky, D. Grigoriev, I. Kolesnikova, Yu. Manuilov, A. Mudryk, L. Novikova, N. Rybka, N. Selivanova, I. Shalaye, G. Shcheveleva, V. Slobodchikov, A. Veryaev, M. Vilensky, V. Yasvin and others devoted their research to the investigation of various aspects of the educational space.

Despite the considerable attention turned to this problem, it needs further research due to the fact that contemporaneity poses difficult and sometimes controversial tasks as regards to organizing the educational process under the conditions of increasing demands upon the degree of training the third-level higher education applicants. In the process of training PhD students there is a requirement to take into account, first of all, the peculiarities of the educational space of institution of higher education they study in.

The aim of the article is to consider the peculiarities of the PhD students' foreign language training in the educational space of higher school.

The main direction of a modern higher school development is creating conditions for personal and professional progress of the future specialist, who should possess a high level of general and professional competence, navigate firmly through modern educational space and use its resources for self-development and self-improvement. The main content of higher educational institutions activity at the present time is the formation of educational space, which contributes to the comprehensive development of the future specialist' personality, as well as to the formation of his / her professional and foreign language competence. In this regard, the organization of the educational process

in institutions of higher education should be based on the principles of scientific, cognitive, information and methodological support, which contribute to comprehension of the knowledge acquired, as well as stimulates creative research activities of higher education applicants.

Doctor of Philosophy is the first scientific degree obtained at the third level of higher education on the basis of Master's degree. The main form of training for the degree of Doctor of Philosophy at the third (educational and scientific) level of higher education is postgraduate school. Postgraduate studies are the continuation of the classical system of professional education of lower levels, involving its basic characteristics with the priority of scientific activity.

Studying at the third educational level and obtaining the Doctor of Philosophy degree involves not only preparation and defense of dissertation, mastering of methodological and philosophical foundations in a particular scientific field, acquiring by the applicant of higher education the skills, theoretical knowledge, abilities and other competencies sufficient for scientific research, having scientific novelty; theoretical and practical knowledge for producing new ideas, solving problems in the professional and research areas, but also for further development of foreign language communicative competence. There are requirements put forward both for practical foreign language knowledge and for its use as a means of obtaining and exchanging the necessary information, taking into account the specifics of the PhD students' studies, which involves investigation and is related to the processing of scientific information.

PhD students are trained according to educational and scientific programs of scientific institutions and higher educational institutions, which are developed according to the European integration processes in higher education of our country, providing for the creation of an integrative scientific space. The PhD students' training involves mastering an interconnected set of disciplines from fundamental to those directly related to the specifics of professional activity, which involves a spectra of various scientific branches. The researcher must understand the specifics of professionally oriented training. Thus, implementation of new disciplines, which are interdisciplinary, since created as a result of sciences integrity, is a prerequisite for educational and scientific training programs for PhD students.

For postgraduate students who have dedicated themselves to research, it becomes clear that high level of communication skills possession makes a significant contribution to further successful career in academia and competitiveness in the modern world, the development of the ability for self-education and self-improvement, readiness for self-development.

It is obvious that improving the quality of professional education and forming the high level of foreign language competence can be achieved only by activating all the factors that fall within the educational space of higher school. In the conditions of continuous development of society, higher educational institutions are in search of effective models of their own improvement. Regarding this, the formation of an individual trajectory for the development of the PhD students' competencies is the main guideline for the modernization of the third level of education. As to the educational space of the university, it should not only be adequate to the needs of the real sector in vocational training at appropriate professional and cultural levels, but also be flexible, able to respond to the professional reality and provide a high level of training professionals who create and apply professional culture standards. The task of a modern higher educational institution is not only to provide knowledge advancement, but to combine education, science and innovation, promote the state's integration into the world educational and scientific space.

Educational space is characterized by the amount of educational services, capacity and intensity of educational information, educational infrastructure of society [5]. Educational space is identified by at least two dimensions: objective and subjective. The objective dimension is represented by the really existing elements of a specially formed educational space, represented by social conditions, information and legislative support, individual educational systems with their programs and events that actually exist and have their impact on a particular subject of the educational process to a certain (greater or lesser) extent. The subjective dimension is introduced by those elements of the educational space that exist virtually in the human mind; it is the space of yet unrealized norm, the ideal, which exposes the connection with the reality also to a certain (greater or lesser) extent [5].

The educational space of higher school reflects the peculiarities of constructing interpersonal interaction between the subjects of the educational process. Achieving of the abovementioned objectives of effective interaction is provided by constructing of such an educational space of higher school, which involves the development and implementation of learning technologies based on the strategies of enrichment, complexity of educational content, widening, intensifying PhD students' educational activities. Planning, selecting the forms and types of postgraduate students' activities in foreign language classes should be a flexible process of adaptation to the external factors changes. Thus, in the context of PhD students' foreign language training not only the final result is important, but also the process of acquiring knowledge, developing skills to independently resolve cognitive, exploratory tasks, the solution of which leads to the formation of the skills for successful research.

Postgraduate education is aimed at the development of creative skills that promote activeness, production of original ideas, application of a creative approach to problems solving. Purposeful creation of an appropriate space in the higher school is possible only on the basis of interaction and cooperation, so an important role is played by the active search and collaborative creativity of teachers and PhD students, their interest in achieving the results, successful activities on the formation of a comprehensively developed personality of the higher education applicant, who is involved in an active creative educational process. PhD student's motivation for scientific research work is formed mainly by the teacher – a scientist who has mastered the methodology and technology of scientific knowl-

edge, who encourages the postgraduate students to independently search for the scientific truth. The organization of any work, including individual, independent scientific research of the postgraduate student, is based on the activities that are directed and controlled by the teacher. The most effective solution to the pedagogical tasks of the university educational space offers the democratic style of teaching guidance, which takes into account individual characteristics of higher education applicants, their personal experience, the specifics of their needs and capabilities, provides for the deepening of theoretical and practical training for scientific and pedagogical activities and scientific consulting in the field of education, the development of research skills for independent investigations, training and research in the field of education.

Foreign language studies in postgraduate school are aimed at improving the knowledge and skills of working with scientific discourse, acquaintance with grammatical and lexical features of the scientific and technical literature style, syntactic means in scientific and technical texts; improving of scientific-written and scientific-business communication skills, readiness for effective translation of scientific and technical foreign literature, improving the ability to communicate in a foreign language in the professional and scientific environment [1, p. 491].

The process of foreign language training of the PhD students should be aimed at organizing their proactive educational and cognitive activities, i.e. the development of abilities and skills to acquire knowledge independently [3]. The following learning technologies are considered effective in the process of the postgraduate students' foreign language training: information-developmental (aimed at the development of erudition and foreign language knowledge), functional (consisting in the development of a specialist capable of solving professional tasks using a foreign language), developing problem-searching (aimed at the development of postgraduate students' mental activity), personality-oriented technologies (associated with the formation of an active personality capable of organizing his / her professional and educational activities) [4, p. 51-53].

The result of the PhD students' foreign language training should be the demonstration of a high level of professionally oriented intercultural communicative competence. In the process of achieving this goal, the communicative, cognitive and developmental tasks are implemented, which contribute to the development of the following skills: read fluently foreign language scientific texts in the chosen specialty; translate authentic foreign texts on a topic related to the PhD student' sphere of scientific interests, proficiently use the knowledge of terminology, grammatical structures, methods of translation transformations; arrange the information received from foreign sources in the form of a translation, review, annotation; communicate in a foreign language in a professional and scientific environment (reports, presentations, round tables, discussions, participation in conferences, etc.); written scientific communication on the topic of dissertation research (annotations, abstracts, scientific articles, academic essays); effectively master the speech etiquette of scientific communication; perform logical operations (analysis, synthesis, argumentation, generalization, conclusions, commenting) [1, p. 489].

Of particular importance is the issue of creating a favorable educational space as the most viable form of organizing the effective future professionals' training. The higher educational institution should provide the effective educational, cognitive, research and practical work of the PhD students, give ample opportunities for self-expression and self-assertion, characterized by maturity and the tendency for self-development.

The development of foreign language communication skills of all the levels graduates at non-language specialties of a modern higher educational institution should be based on the principles of systematicity and consistency, accessibility, connection with life, emotionality, usage of authentic materials, involvement of professional disciplines teachers in joint research and teaching activities, interdisciplinary approach, integrity of educational, scientific and practical activities, individual approach while working with PhD students, personal significance, free choice, consciousness and activeness, adaptation to the changes in external factors [2].

Knowledge of a foreign language is a factor in promoting a number of professional competencies development, as they provide awareness in various aspects of professional activities, which is ensured by the ability to extract, analyze, process, generate and use information in a foreign language. Moreover, active promoting of scientific developments at the international level is associated with the ability to present the results of their research in the form of the reports at international conferences, seminars; scientific publications (including publications in the Web of Science, Scopus indexed journals), etc. [6].

Thus, taking into account the influence of educational space of the higher school on PhD students' foreign language communicative competence, its goal-oriented formation is an important issue in modern science.

Conclusions. A complex multifaceted formation, covering a set of external factors (in which the educational activities are implemented, active educational processes and relationships are performed), is the educational space of higher school, the main purpose of which is to stimulate maximum potential and professional development of a higher education applicant. The main purpose of teaching a foreign language in postgraduate school is to achieve a level of practical language proficiency, which allows its use in professional activities and research, provides the scientist's communicative independence in the field of professional and academic communication in verbal and written forms.

The prospects for further research in this area are seen in classifying the methods of foreign language teaching to the PhD students, taking into account the impact of the educational space of higher school.

Bibliography:

1. Духаніна Н. М. Особливості навчання іноземних мов здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD). *Молодий вчений*. 2018. № 4 (2). С. 489–492.
2. Золотова С. Г., Міхно С. В. Розвиток навичок іншомовної комунікації студентів та аспірантів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2017. Вип. 34. С. 93–101.
3. Кузнецов И. А. Иноязычная подготовка аспирантов в системе непрерывного образования технического вуза. *Среднее профессиональное образование*. 2015. № 4. С. 48–50.
4. Обучение иностранному языку в аспирантуре неязыкового вуза : актуальные вопросы : монография / Г. В. Буянова, А. С. Киндеркнехт, Т. В. Попова, Е. В. Пеунова; науч. ред. А. С. Киндеркнехт; М-во с.-х. РФ, федеральное гос. бюджетное образов. учреждение высшего образования "Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д. Н. Прянишникова". Пермь : ИПЦ "Прокрость", 2017. 188 с.
5. Шалаев И. К., Веряев А. А. От образовательных сред к образовательному пространству : понятие, формирование, свойства. *Педагог*. 1999. № 4. С. 73–84.
6. Ярославова Е. Н., Федотова М. Г. Концепция непрерывного профессионально-ориентированного иноязычного образования как условие самореализации будущего специалиста высшей квалификации. Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2010. 316 с.

References:

1. Dukhanina N. M. Osoblyvosti navchannya inozemnykh mov zdobuvachiv vyshchoyi osvity stupenya doktora filosofiyi (PhD) [Features of teaching foreign languages to the graduates of the Doctor of Philosophy degree (PhD)]. *Molodyy vcheny*. 2018. № 4 (2). S. 489–492. [in Ukrainian]
2. Zolotova S. H., Mikhno S. V. Rozvytok navychok inshomovnoyi komunikatsiyi studentiv ta aspirantiv [Development of foreign language communication skills of students and postgraduate students]. *Visnyk Hlukhivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka*. 2017. Vyp. 34. S. 93–101. [in Ukrainian]
3. Kuznetsov I. A. Inoyazychnaya podgotovka aspirantov v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya tekhnicheskogo vuza [Foreign language training of postgraduate students in the system of continuous education of a technical university]. *Sredneye professional'noye obrazovaniye*. 2015. № 4. S. 48–50. [in Russian]
4. Obucheniye inostrannomu yazyku v aspiranture neyazykovogo vuza : aktual'nyye voprosy : monografiya [Teaching a foreign language in postgraduate school of a non-linguistic university : topical issues : monograph] / G. V. Buyanova, A. S. Kinderknekht, T. V. Popova, Ye. V. Peunova; nauch. red. A. S. Kinderknekht; M-vo s.-kh. RF, federal'noye gos. byudzhethnoye obrazov. uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya "Permskaya gos. s. kh. akad. im. akad. D. N. Pryanishnikova". Perm' : IPTS "Prokrost'", 2017. 188 s. [in Russian]
5. Shalaev I. K., Veryayev A. A. Ot obrazovatel'nykh sred k obrazovatel'nomu prostranstvu: ponyatiye, formirovaniye, svoystva [From educational environments to the educational space : concept, formation, properties]. *Pedagog*. 1999. № 4. S. 73–84. [in Russian]
6. Yaroslavova Ye. N., Fedotova M. G. Kontseptsiya nepreryvnogo professional'no-oriyentirovannogo inoyazychnogo obrazovaniya kak usloviye samorealizatsii budushchego spetsialista vysshey kvalifikatsii [The concept of continuous professionally-oriented foreign language education as a condition for self-realization of a future higher qualification specialist]. *Chelyabinsk : Izdatel'skiy tsentr YUUrGU*, 2010. 316 s. [in Russian]

Голубова Г. В. Іншомовна підготовка аспірантів в освітньо-виховному просторі закладу вищої освіти

Статтю присвячено іншомовній підготовці аспірантів в освітньо-виховному просторі закладу вищої освіти. Здійснений аналіз наукового фонду з предмета дослідження надав змогу встановити, що сучасний заклад вищої освіти є освітньо-культурним центром, який виступає особливим освітньо-виховним простором, що визначає вектори особистісного та професійного самовизначення й саморозвитку особистості. З огляду на це організація навчально-виховного процесу у вищій школі має базуватися на принципах наукового, пізнавального, інформаційного та методичного забезпечення, що сприяє осмисленню отриманих знань, а також стимулює творчу науково-дослідну діяльність здобувачів вищої освіти всіх рівнів. Охарактеризовано змістовне наповнення конструкту "освітньо-виховний простір". Встановлено, що у процесі іншомовної підготовки аспірантів доцільно використовувати такі технології навчання, як: розвивальні, діяльнісні, проблемно-пошукові, інформаційно-розвивальні, особистісно-орієнтовані. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури визначено, що, по-перше, освітній простір вирізняється наявністю щонайменше двох вимірів: об'єктивного і суб'єктивного; по-друге, у процесі іншомовної підготовки аспірантів реалізуються розвивальні, комунікативні, когнітивні завдання, які сприяють розвитку наступних умінь: вільно читати; перекладати автентичні іншомовні тексти; оформлювати отриману з іноземних джерел інформацію у вигляді перекладу, огляду, анотації; здійснювати комунікацію іноземною мовою у професійному та науковому середовищі; умінь письмового наукового спілкування за темою дисертаційного дослідження; навичок мовленнєвого етикету наукового спілкування; вміння здійснювати логічні операції; по-третє, така підготовка повинна ґрунтуватися на наступних принципах: системності та послідовності, доступності, зв'язку з життям, емоційності, використання автентичних матеріалів, залучення викладачів фахових дисциплін до спільної науково-викладацької діяльності, міждисциплінарного підходу, єдності навчальної, наукової та практичної діяльності тощо.

Ключові слова: освітньо-виховний простір, аспіранти (здобувачі вищої освіти третього рівня), іншомовна підготовка, комунікативні вміння, міжкультурна наукова комунікація.

УДК 373.2.015.31:82

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.13>

Грицькова Ю. В.

ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТВАРИН ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Статтю присвячено проблемі виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до тварин – ставлення, в основі якого лежить розуміння дитиною цінності та унікальності їхнього життя, бажання піклуватися та дбати про них, допомагати в разі потреби. Серед дієвих методів і засобів, які використовують у сучасних закладах вищої освіти задля зазначеної вище мети, увага звернена на художню літературу – засіб, який містить чудові зразки гуманної та антигуманної поведінки і активно впливає на почуття та розум дитини. Автором описано методику виховання у дітей шостого року життя гуманного ставлення до тварин засобами художньої літератури; представлено стислий перелік творів, які можна використовувати у роботі з дітьми. Обґрунтовано, що добирати художні твори необхідно за принципом “доступності” і з врахуванням вікових особливостей вихованців, а читати – використовуючи інтонаційно-виразні засоби, роблячи змістовні акценти у тих місцях твору, що характеризують переживання діючих персонажів, їх відчуття. Задля кращого усвідомлення морального правила, закладеного у змісті твору, необхідним є проведення бесід, у тому числі і етичних, рекомендації щодо підготовки яких також висвітлені автором на сторінках статті.

Оскільки читання, розповідання, аналіз і обговорення, бесіда за змістом художніх творів є не єдиними прийомами роботи з художньою літературою, що використовуються сьогодні у практиці закладів дошкільної освіти, у статті розкрито значення ігор-драматизацій, театралізованих виступів дітей, лялькових театрів тощо, організація яких передбачає відтворення вихованцями літературного тексту за ролями і дозволяє дітям психологічно зблизитися з героями твору. Крім того, доведена цінність такого прийому, як переписування дітьми старшого дошкільного віку казок та оповідань, адже така робота не тільки цікава дітям, але і має значні діагностичні можливості: дописуючи свій кінець або вставляючи необхідні персонажі, дитина сама обирає найбільш відповідний розвиток подій і знаходить найрозумліший та найтиповіший варіант розв'язання ситуації, характерний для неї у повсякденному житті.

Ключові слова: виховання, гуманне ставлення, тварини, дошкільники, література, художні твори, етичні бесіди, моральні правила.

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є проблема взаємодії людини з природою, взаємодії, яка б в умовах посилення антропогенного впливу на природу, сприяла б подоланню руйнівних процесів у ній та збереженню і примноженню її багатств. Можливим шляхом вирішення означеної проблеми є відмова від агресивного використання природних ресурсів і перебудова системи цінностей, організація взаємодії з природою на засадах ціннісного, гуманного ставлення до неї.

Особливо сприятливим для формування ціннісного, гуманного ставлення до природи вважаємо дошкільний вік. У цьому віці закладаються основи моральної спрямованості, формуються гуманні почуття. У діяльності, у спілкуванні з природою виникають емоційні переживання, з'являється розуміння цінності життя кожного з її представників, відчуття його унікальності й усвідомлення неповторності.

Разом з тим, незважаючи на існуючі передумови, не всі діти навіть у старшому дошкільному віці гуманно ставляться до представників флори і фауни. І якщо до рослин вони можуть зовсім не виявляти інтересу, то тварини дуже часто виступають рівноправними, рівноцінними суб'єктами спілкування, переживання, ігор дітей, під час яких, поряд з проявами дитячої любові, непоодинокими можуть бути й прояви жорстокості. Крім того, байдужість чи жорстокість може спостерігатись й під час спілкування дітей з зовнішньо непривабливими тваринами. У більшості випадків жорстока поведінка дошкільників обумовлена невмінням співпереживати, адекватно виражати свої почуття, небажанням знаходити компроміси між власними примхами і природними звичками, потребами пухнастого чи пернатого друга, невмінням ставати на місце іншої істоти. Тому вектор нашого наукового пошуку спрямовано на вирішення саме означеної проблеми.

Метою статті є розгляд проблеми виховання в дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до тварин.

У ході наукового пошуку було встановлено, що сучасна дошкільна педагогіка володіє великим арсеналом методів і засобів виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до тварин – ставлення, пронизаного доброзичливістю, турботливістю, психологічну основу якого становить готовність вихованців відчутти внутрішній стан тварини, “побачити ситуацію” її очима та, у разі потреби, надати допомогу. У закладах дошкільної освіти сьогодні організують спостереження за представниками фауни; розповідають про значення тварин у природі і житті людей, про важливість їх збереження; використовують дидактичні ігри за цією тематикою, словесні логічні завдання; залучають дітей до праці у природі. І, безумовно, читають твори про тварин та проводять бесіди за їх змістом.

Варто зазначити, що у контексті нашого дослідження саме художню літературу вважаємо потужним засобом виховання у підростаючого покоління гуманного ставлення до представників фауни. Літературний матеріал містить чудові зразки гуманної та антигуманної поведінки, активно впливає на почуття та розум

дитини, розвиває її сприйнятливості, емоційність. Недостатній розвиток цих якостей психіки дошкільника призводить до штучного обмеження його можливостей, до виховання людини, що не відчуває, не розуміє, а сліпо слідує засвоєним правилам поведінки [3; 4].

Виховання художнім словом призводить до значних змін емоційної сфери дитини, що сприяє появі у неї живого відгуку на різні ситуації, перебудовує її суб'єктивний світ. За словами О. Нікіфорової, Б. Теплової, художня література захоплює різноманітні сторони психіки: уяву (робота уяви лежить в основі безпосереднього сприймання, відтворення і переживання образів), мислення (робота мислення лежить в основі розуміння ідейного змісту твору), почуття (через почуття відбувається вплив на особистість дитини), розвиває свідомість та самосвідомість, формує світосприйняття [1].

Сприйняття художньої літератури є активним вольовим процесом, який передбачає не пасивне споглядання, а діяльність, для якої характерні внутрішнє сприяння, співпереживання персонажам творів, уявне перенесення на себе подій, у результаті чого виникає ефект особистої присутності, особистої участі у подіях. У процесі сприймання художніх творів дитина поводить себе дуже щиро, активно входить, вживається у літературні образи та подані ситуації, подумки бере участь у житті персонажів – як людей, вчинки яких описуються, так і інших героїв – тварин; стає на бік добрих і мужніх, жаліє скривджених, слабких, беззахисних. Усвідомлюючи зміст, дитина знайомиться із загальнолюдськими чеснотами, вчиться емоційно реагувати на різноманітні ситуації, і чим сильніше її переживання, тим більш багатими стають її почуття і уявлення про дійсність. Дитина хоче бути схожою на позитивних літературних героїв, приносити користь, захищати слабших, якими виступають у творах тварини, – так формується її характер. Важливо, щоб діти не просто “проковтнули” прочитане, а й пропустили його крізь себе. А для цього потрібно допомогти їм краще усвідомити поведінку персонажів творів, загострити увагу на вчинках дієвих осіб, побачити наслідки таких учинків у природі [2; 5].

Зазначимо, що високе виховне значення художньої літератури оцінювали багато науковців (Л. Дунаєвська, Н. Карпинська, О. Потебня, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Вони наголошували, що якщо дітям повторювати хоч тисячу разів одну й ту саму моральну сентенцію, вона для них все ж залишиться мертвою літерою; але якщо прочитати оповідання або розповіді казки – народну чи авторську, проникнуту тією ж думкою, – малюк буде схвилюваний й зворушений ними. Причину успіху художніх творів педагоги вбачали у тому, що їх простота й безпосередність відповідають тим самим властивостям дитячої психіки.

Так, у старшому дошкільному віці дітей знайомлять з творами української класичної літератури і творами сучасних дитячих письменників А. Беленької, Г. Бойко, Ю. Будяка, М. Вінграновського, П. Воронько, Г. Григоренка, Б. Грінченка, Н. Забіли, О. Іваненко, І. Калинець, Т. Коломієць, А. М'ястківського, Д. Павличко, К. Перелісної, В. Сухомлинського, Л. Українки, І. К. Ушинського, Франка, Т. Шевченка, Є. Ярошинської та ін.; творами зарубіжної літератури дитячих письменників Г. Андерсена, В. Біанкі, Братів Грім, Ш. Перро, М. Носова, Л. Толстого, М. Пришвіна та ін. Серед них – вірші, легенди, оповідання та найулюбленіший серед дітей вид художньої прози – казка, фантастичний світ якої сповнений чудес, таємниць і чарівності. Образна мова казок зворушує малюків, формує уявлення про добро й зло, байдужість та відчайдушність, доброту та жорстокість.

Вірші, оповідання, казки цих письменників подобаються дітям. Крім того, вони сприяють формуванню у них моральних уявлень, почуттів, якостей. Разом з тим, цінність їх як засобу морального виховання певною мірою залежить від їх вмілого використання у педагогічному процесі. Особливу увагу слід звернути на добір творів, методику читання та проведення бесід за змістом [4].

Так, добирати художні твори необхідно за принципом “доступності” і з врахуванням вікових особливостей вихованців, а також залежно від конкретних виховних задач. Наприклад, з метою виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманних почуттів до тварин можна використовувати такі казки, як “Гидке каченя” Г. Андерсена, “Сліпий кінь” К. Ушинського, “Сіра шийка” Д. Мамина-Сибиряка, “Пригоди маленького цуценя” В. Діснея, оповідання О. Толстого “Жовтухін”, Л. Толстого “Пташка”, Л. Андрєєва “Кусака”, К. Паустовського “Квакша”, “Кіт – ворюга”, Л. Воронкової “Маленький Соколик”, Є. Чарушина “Вовчеченя”, Н. Гаріна-Михайловського “Тьома і Жучка”, М. Вінграновського “Гусенятко”, Г. Снегірьова “Шпак”, М. Пришвіна “Хлоп'ята та утятя”, вірші “Поїхали” А. Барто, “На волю” Б. Грінченка, П. Грабовського “Метеличок” тощо. Зовсім не обов'язково читати дітям багато художніх творів, але важливо, щоб всі вони були високохудожніми та глибокими за змістом.

Читаючи оповідання, казку, вірш педагог має акцентувати увагу дітей на емоційному переживанні літературних персонажів, які потрапили у біду чи потребують допомоги, передаючи своє ставлення до їх переживання, спонукаючи дітей активно співчувати їм. Змістовні акценти при читанні доцільно робити у тих місцях твору, що характеризують переживання діючих персонажів, їх відчуття. Досягається це інтонаційно-виразними засобами: модуляціями голосу вихователя, його мімікою, паузами, показом ілюстрацій. Дані засоби допомагають привернути увагу дітей до небезпечних моментів, пробуджують активне співпереживання за скривджених або тих, хто потрапив у біду. Схвилюваність дітей робить їх не тільки слухачами, але й співучасниками події.

Зауважимо, що вихователю слід ретельно готуватися до того, щоб розкрити емоційні переживання персонажів, схвилювати дітей. Доцільно декілька разів прочитати оповідання для того, щоб розставити акценти,

продумати інтонацію і паузи, підібрати ілюстрації тощо, адже саме виразне читання, зацікавленість педагога, його емоційний контакт з дітьми підвищують ступінь впливу художнього слова [4].

Ознайомлювати дошкільників з художніми творами педагоги (С. Литвиненко, Л. Стрелкова, В. Сухомлинський та ін.) радять у спеціальній емоційній атмосфері. Слухати художні твори можна у колі на килимку групової кімнати, у куточку казки або у так званій “кімнаті казок”. Читанню може передувати коротка бесіда, що підготує дітей до сприйняття, актуалізує та пов’яже їх особистий досвід, поточні події з темою твору.

Бесіда проводиться з дітьми і після читання художнього твору. Залежно від поставленої мети, вона може бути: за запитаннями автора твору (якщо твір закінчується запитаннями); на відтворення прочитаного (запитання на послідовність розгортання подій у творі); на тему прочитаного (наприклад, після читання оповідання Л. Андрєєва “Кусака” може відбутися бесіда про жорстоке ставлення до тварин, оповідання Л. Толстого “Пташка” – бесіда про безвідповідальність); морально-оцінювального характеру (бесіда, під час якої вихованці аналізують і оцінюють вчинки героїв, мотивують власне ставлення до них, порівнюють з власними вчинками, поведінкою); на розуміння засобів художньої виразності твору (наприклад: “Якими словами почалася казка?”, “Як ви здогадалися, що Кусака сумує?”, “Як ви гадаєте, добре чи погано ставиться автор до цього героя? Як ви про це здогадалися?”) [6].

Органічно з бесідою поєднуються й різноманітні творчі завдання, що допомагають дітям краще зрозуміти ідею художнього твору, наприклад, уявлюваний діалог з героями твору – зі скривдженою твариною чи її кривдником, написання листа або складання телеграми їм (кожна дитина розповідає, що б вона написала персонажам твору) та ін.; проблемні запитання (наприклад: “Чому виє собака?”, “Як його заспокоїти?”, “Які ласкаві слова для тварини ви б придумали, щоб заспокоїти її?” і т.п.). Після читання творів доцільно ввести прислів’я або приказки цієї ж тематики (прикладоми прислів’їв та приказок про добро, співчуття, гарне й турботливе ставлення до тварин є “Добро роби – добре й буде”, “Співчуття під час нещастя подібно дощу під час посухи”, “Ми відповідаємо за тих, кого приручили”, “Гладь коня вівсом, а не батогом”, “Худий собака – ганьба для господаря”, “Пошануй худобу раз – вона тебе десять раз пошанує” та ін.).

Окремими заняттями зі старшими дошкільниками можна провести етичні бесіди. Важливість їх пояснюємо тим, що діти, ще не маючи достатнього життєвого досвіду, не завжди можуть зрозуміти головну думку автора, правильно оцінити вчинки позитивних чи негативних героїв. Під час етичних бесід у вихованців з’являється співчуття до тварини, бажання допомогти, захистити її.

Зауважимо, що етичні бесіди, як зазначено у методичних рекомендаціях до Освітньої програми для дітей від двох до семи років “Дитина”, проводяться з метою узагальнення знань, вражень, отриманих з раніше прочитаних творів, плануються у формі фронтального чи групового заняття, і складаються з трьох частин – вступної, основної та заключної.

Так, вступна частина проводиться з метою зацікавлення дітей темою бесіди і має кілька варіантів: проблемна ситуація; звернення до власного досвіду дітей (Чи сподобалося б вам, якби ваші друзі були жорстокими? Чому? Кого ми називаємо жорстоким?); опис конкретного факту або події (Хочу розповісти вам про один випадок, який трапився...); читання оповідання з подальшим його обговоренням.

Основна частина має на меті роз’яснення дітям змісту моральної категорії, її усвідомлення, формування позитивного ставлення до її дотримання та складається з питань та відповідей, спрямованих на аналіз вчинків героїв художніх творів, мотивів їх поведінки, встановлення причинно-наслідкових зв’язків (поведінка – наслідок). Крім питань, тут можна використовувати проблемні ситуації, аналіз приказок та прислів’їв за темою бесіди, заздалегідь підготовлені невеликі інсценівки за участю окремих дітей.

Заключна частина проводиться з метою узагальнення уявлень про ту чи іншу норму, виведення морального правила [6].

Підкреслимо, що готуючись до бесіди за прочитаним художнім твором, необхідно заздалегідь продумати питання, які будуть задаватися дитині. Якщо бесіда за прочитаним твором буде складатися з непередуманих питань, зауважень і повчань, вона тільки заплутає дитину: зауваження і повчання ослаблять ті емоції, які отримала дитина від твору.

Зайвою вважається і велика кількість питань – це заважатиме дитині зрозуміти головну ідею художнього твору, знизить враження від прочитаного. Більш конкретна система питань, наприклад: “З чого почалося оповідання?”, “Що подарували герою?”, “Де жила пташка?”, “Що з нею трапилось?”, буде доречною у тому випадку, коли вихователь переслідуватиме мету – розвинути пам’ять дітей, мовлення, навчити переказу. Коли ж мова йде про розвиток морально-етичної свідомості, виховання гуманного ставлення до тварин, доцільно ставити інші питання, які викликають у дошкільників інтерес до вчинків, мотивів поведінки героїв, їх внутрішнього світу, переживань (наприклад, “Як ви гадаєте, чому так сталося з пташкою?”, “Хто винен у тому, що з нею трапилось?”, “Що було б, якби герой оповідання прислухався до матері?”, “Як би вчинили ви, якби опинилися у такій ситуації?” і т.п.). Ці питання мають допомогти дитині розібратися у правильності чи неправильності вчинків персонажу та зрозуміти їх наслідки, відчувати та пропустити через себе біль тих, кого ображають, хто не здатен на жорстокість і не завжди може відповісти – братів наших менших, висловити своє ставлення до ситуації (якщо оцінка ситуації складна, пропонуються додаткові запитання, які полегшують це завдання); допомогти педагогу зрозуміти душевний стан дитини під час читання, виявити її здатність порівнювати й узагальнювати прочитане; а також повинні стимулювати дискусію серед дітей, яка сприятиме активізації їх почуттів, розвиватиме їх самостійне мислення [3].

Почуття дитини необхідно закріплювати, розвивати. Для цього доцільно добирати художні твори, близькі за змістом, обговорювати одразу обидва твори, формуючи у дошкільників порівняльну оцінку образів, вчинків героїв. Водночас бесіду з дітьми необхідно будувати так, щоб морально-етичні уявлення набули для них відповідного яскравого, живого змісту. Тоді і гуманні почуття дошкільників розвиватимуться більш інтенсивно.

Зазначимо, що читання, розповідання, аналіз і обговорення, бесіда за художніми творами є не єдиними прийомами роботи з художньою літературою, що використовуються у практиці сучасних ЗДО з метою виховання у старших дошкільників гуманного ставлення до тварин. Цікавим для дітей є й переписування казок та оповідань. Зауважимо, що переписування казок та оповідань є важливим діагностичним матеріалом – переписуючи художній твір, дописуючи свій кінець або вставляючи необхідні персонажі, дитина сама обирає найбільш відповідний розвиток подій і знаходить варіант розв'язання ситуацій, який зазвичай є характерним для неї в повсякденні.

Значний виховний потенціал містить також інсценування художніх творів – їх відтворення за ролями. Основними видами інсценування у старшій групі закладу дошкільної освіти є гра-драматизація, театралізований виступ дітей, ляльковий театр тощо. Вони дозволяють вихованцям психологічно зблизитися з героями твору, прожитися їхніми емоціями, проявити співчуття. Тимчасове і умовне ігрове перевтілення є важливою умовою для перебудови емоційної сфери дитини та утвердження позитивного емоційного ставлення.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволило констатувати, що художня література містить значні можливості для виховання у старших дошкільників гуманного ставлення до тварин. Перевага її як виховного засобу – в емоційній оцінці дійсності. Художня література активно впливає на почуття та розум дитини, розвиває емоційність, що сприяє виникненню у неї живого відгуку на різноманітні події життя. Завдяки емоційному характеру впливу художніх образів відбувається узагальнення закладеного у правилі змісту. Дитина не тільки вчиться робити правильні висновки, але й вчиться співпереживати. Головне завдання вихователя при цьому – переключити співпереживання, співчуття дитини у співдію, спонукати її допомагати тваринам, турбуватися про них, цінувати їх життя, тобто перенести почуття, які дитина відчувала під час читання та обговорення художнього твору, у реальний світ.

Використана література:

1. Артемова Л. В., Таранова О. А. Моральне виховання дошкільників. Київ : Рад. школа. 1984. 135 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1986. 386 с.
3. Буре Р. С., Година Г. Н., Шатова А. Д. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников : Книга для воспитателей детского сада. Москва : Просвещение. 1989. 96 с.
4. Коченгіна М. В. Використання художньої літератури для дітей у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу : науково-методичний посібник. Харків : Харківська академія неперервної освіти, 2012. 180 с.
5. Левина Е. Р. Психология восприятия художественной литературы. Учебное пособие МГУ. Москва : МГИК, 1989. 55 с.
6. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від двох до семи років “Дитина” / Г. В. Беленька та ін. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2016. 352 с.

References:

1. Artemova L. V., Taranova O. A. (1984) *Moralne vykhovannia doshkilnykiv* [Moral education of preschool children]. Kyev : Rad. shkola. 135 s. [in Ukrainian]
2. Bozhovich L. I. (1986) *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste* [Personality and her forming are in child's age]. Moskva : Prosveschenie. 386 s. [in Russian]
3. Bure R. S., Hodyna H. N., Shatova A. D. (1989) *Vospitanie нравstvennykh chuvstv u starshih doshkolnikov : Kniga dlya vospitateley detskogo sada* [Education of the moral feelings for senior preschool children : Book for the educators of kindergarten]. Moskva : Prosveschenie. 96 s. [in Russian]
4. Kochenigina M. V. (2012) *Vykorystannia khudozhnoyi literatury dlia ditei u navchalno-vykhovnomu protsesi doshkilnoho navchalnoho zakladu : naukovo-metodychnyi posibnyk* [Use of literature for children in the educational process of preschool educational establishment : scientifically-methodical manual]. Kharkiv : Kharkivska akademiia nepererвної osvity. 180 s. [in Ukrainian]
5. Levina E. R. (1989) *Psihologiya vospriyatiya hudozhestvennoy literatury. Uchebnoe posobie MGU*. [Psychology of perception of literature. Train aid of the Moscow State University]. Moskva : MGIK. 55 s. [in Russian]
6. Bielienka H. V., Bohinich O. L., Vertuhina V. M., Volynets Yu. O., Havrysh N. V., Harashchenko L. V. et. al (2016) *Metodychni rekomendatsii do Osvitnoi prohramy dlia ditei vid dvokh do semy rokiv “Dytyna”* [Methodical recommendations to the Educational program for children from two to seven years old “Child”]. Kyev : Kyivskiy universytet imeni B. Hrinchenka. 352 s. [in Ukrainian]

Hrytskova Yu. V. Education of human attitude towards animals in senior preschoolers by means of works of literature

The article is devoted to the problem of senior preschoolers education in a humane attitude towards animals – an attitude based on the child's understanding of the value and uniqueness of their lives, the desire to care for them and help when needed. Among the effective methods and tools used in modern higher education institutions for the above-mentioned purpose, attention is paid to fiction – a tool that contains excellent examples of humane and inhumane behavior and actively affects the feelings and mind of the child. The author describes the method of educating 6-year-old children of humane treatment of animals by means of the works of literature; a short list of works that can be used with children is presented. The necessity of selecting the works of literature according to the principle of “accessibility” and taking into account the age of pupils, as well as using intonation and expressive means, making meaningful accents in those places of the work that characterize the experiences

of characters while reading is substantiated. It is necessary to conduct interviews, including ethical ones, in order to better understand the main idea of the work. The recommendations for their preparation are also covered in the article by the author.

Since reading, storytelling, analysis and discussion, conversation on the works of literature content are not the only methods of working with fiction used today in preschool education, the article reveals the importance of dramatization games, theatrical performances of children, puppet theaters, etc. They allow children to get psychologically closer to the heroes of the work. In addition, the value of rewriting fairy tales and stories by senior preschoolers is proven. As such work is not only interesting for children, but also has significant diagnostic capabilities: finishing the story or inserting the necessary characters the child chooses the most appropriate developments and finds the most clear and typical way of solving problems, characteristic for him/her in everyday life.

Key words: education, humane attitude, animals, preschoolers, works of literature, ethical conversations, moral rules.

УДК 37

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.14>

Гузь І. Б.

ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ

Входження України в єдиний європейський простір зумовлює модернізацію та пошук ефективних шляхів, технологій, форм щодо забезпечення якості освітніх послуг. Важливого значення в освітньому процесі набуває всебічний розвиток особистості, формування здатності до творчого самовираження, реалізація свого природного потенціалу, підготовка до готовності навчатися впродовж життя. Формування творчих навичок відбувається з дошкільного віку через включення дитини у різноманітні види мистецької діяльності.

У статті висвітлено теоретичні питання проблеми впливу художньо-продуктивної діяльності на всебічний розвиток старшого дошкільника зі зниженим зором. Проведено науковий аналіз ступеня розробки проблеми фахівцями. Дослідження багатьох учених у галузі тифлопедагогіки та тифлопсихології довели, що художня діяльність має корекційний вплив на розвиток особистості дитини з порушеннями зору, оскільки у дитини розвиваються сприймання, почуття, креативне мислення, уява, творчі здібності, впевненість у своїх силах, що допомагає дитині з порушеннями зорового аналізатору почуватися впевненіше, розвиваються її комунікативні здібності тощо. Різні види художньої діяльності мають величезний вплив на особистість дитини з порушеннями зору, її подальший розвиток, становлення та соціалізацію.

Головне завдання художньо-продуктивної діяльності дітей дошкільного віку полягає в емпіричному, чуттєвому пізнанні світу; вихованні пізнавальної і творчої активності; осмисленні краси в усіх її формах; особливості, неповторності, що передана в яскравих кольорах, цікавих формах, візерунках, розписах, малюнках; прилученні дитини до світу мистецтва.

У статті наведено корекційні завдання у межах навчання художньо-продуктивної діяльності. Указано, що художньо-продуктивна діяльність є основою загального розвитку дитини, впливає на розв'язання завдань усіх напрямів виховання. Конкретизовано, що корекційно-педагогічна робота полягає в тому, щоб навчити дітей з порушеннями зору бачити прекрасне в навколишньому, у житті, природі, у суспільних відносинах людей, емоційно збагатити особистість дитини, якому багато чого недоступно для безпосередньо-почуттєвого сприйняття дійсності.

Ключові слова: художньо-продуктивна діяльність, старші дошкільники зі зниженим зором, слабозорі діти, всебічний розвиток.

У сьогоденні дошкільна освіта в Україні перебуває в стані модернізації та пошуку ефективних шляхів, технологій, форм щодо забезпечення якості освітніх послуг. Важливого значення в освітньому процесі набуває всебічний розвиток особистості, формування здатності до творчого самовираження, реалізація свого природного потенціалу, підготовка до готовності навчатися впродовж життя. Формування творчих навичок відбувається з дошкільного віку через включення дитини у різноманітні види мистецької діяльності.

Сучасні батьки, під впливом і поширенням інформаційних технологій, опікуються логіко-математичним та мовленнєвим розвитком дитини, використовуючи традиційні прийоми, характерні для початкової школи: навчання читати та писати. Водночас недооцінюють такий вид мистецької діяльності як художньо-продуктивний. Саме художньо-продуктивна діяльність сприяє становленню духовного світу дитини, розвитку творчих здібностей, виробленню її естетичних смаків, життєвих цінностей.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [7, с. 1].

Входження України в єдиний європейський простір зумовлює поступові зміни в стратегії розвитку Національної системи дошкільної освіти. В умовах модернізації змісту дошкільної освіти, гуманізації її цілей та принципів, відбувається переорієнтація на особистісний розвиток дитини дошкільного віку як обов'язкової складової у формуванні соціальних механізмів та компетентностей особистості.

Вчені стверджують, що художньо-продуктивна діяльність має важливе значення для всебічного розвитку особистості (Л. Божович, Т. Комарова, В. Мухіна, Н. Сакуліна, Є. Фльоріна). Особливості навчання дітей дошкільного віку малюванню, ліпленню, аплікації відображено в працях Р. Арнхейма, Г. Григор'євої, Т. Доронової, Н. Дяченко, В. Інжестойкової, Т. Казакової, А. Казарян, Н. Кириченко, Т. Комарової, В. Косминської, В. Котляра, Г. Лабунської, І. Ликової, Б. Маршак, Ю. Полуянова, Л. Редькіної, Н. Сакуліної, О. Трусової, Н. Халезової та ін.

Науковці вивчають та досліджують проблему ознайомлення дошкільників з творами мистецтва, зокрема: розвиток уяви й творчості в дитячому віці вивчав Л. Виготський, складові сприйняття й навчання – Л. Венгер, систему естетичного виховання в дитячому садочку розробила Н. Веллугіна, методику художнього виховання дітей – В. Котляр, проблемі розгляду ілюстрацій, картин художників та розповідям за ними присвячені праці Н. Гавриш, Л. Шелествої.

Дослідження багатьох учених у галузі тифлопедагогіки та тифлопсихології (Ю. Бондаренко, Л. Вавіна, Т. Дегтяренко, М. Земцова, В. Кобильченко, Л. Куненко, О. Литвак, І. Моргуліс, С. Покутнєва, Є. Синьова, Л. Солнцева та ін.) довели, що художня діяльність має корекційний вплив на розвиток особистості дитини з порушеннями зору, оскільки в дитини розвиваються сприймання, почуття, креативне мислення, уява, творчі здібності, впевненість у своїх силах, що допомагає дитині з порушеннями зорового аналізатору почуватися впевненіше, розвиваються її комунікативні здібності тощо. Різні види художньої діяльності мають величезний вплив на особистість дитини з порушеннями зору, її подальший розвиток, становлення та соціалізацію.

Період дошкільного дитинства найсприятливіший для всебічного гармонійного розвитку особистості. Адже саме в цей період закладається фундамент художньо-творчого розвитку особистості. Тому одним із актуальних питань, що стоять перед педагогами, є необхідність розвитку здатності дитини практично реалізувати свій художньо-естетичний потенціал для отримання бажаного результату.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми впливу художньо-продуктивної діяльності на розвиток дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

Дошкільна освіта є невіддільним складником і першим рівнем у системі освіти, стартовою платформою особистісного розвитку дитини. Зміст та організація освітнього процесу у сфері дошкільної освіти максимально активізує діяльність дитини в пізнанні навколишнього світу, реалізації її творчих задумів та мрій.

Державний стандарт, який визначає вимоги до змісту та результатів освіти дитини дошкільного віку, а також умов, за яких вони можуть бути досягненні, є Базовий компонент дошкільної освіти. Стандарт представляє взаємозв'язок між цінностями дошкільної освіти, напрямками освіти (змістом), процесом формування досвіду дитини в різних видах діяльності, що забезпечує освітній результат – компетентність дитини старшого дошкільного віку [1].

Освітній напрям Базового компоненту дошкільної освіти «Дитина в світі мистецтва» передбачає розвиток мистецько-творчої компетентності дошкільника, залучення вихованців до різних видів мистецької діяльності в умовах, спеціально створених для розвитку їхніх здібностей, формування здатності до самовираження з пріоритетом розвитку емоційної сфери, спрямованість на здобуття ними життєвих навичок під час освітньої та самостійної художньої діяльності, спрямованість зусиль педагогів і батьків на виявлення дитячої творчості в контексті мистецької діяльності [6]. У мистецьких видах діяльності відбувається формування навичок, які стануть базовими в дорослому житті: уміння слухати та чути, дивитися і бачити, естетичний смак, основи декорування, розвиток дрібної моторики як основа підготовки руки до письма, розвиток інтонаційної та емоційної виразності мовлення, розвиток пластичності, відчуття ритму, яке є основою читання та письма, правила етикету та інше [3].

Однією з пріоритетних видів мистецької діяльності для формування мистецько-творчої компетентності дошкільника є художньо-продуктивна діяльність, яка включає в себе малювання, ліплення, аплікацію. Під час художньо-продуктивної діяльності дитина дошкільного віку має змогу втілити свої задуми та реалізувати творчі здібності, незалежно від дорослого.

Головне завдання художньо-продуктивної діяльності дітей дошкільного віку полягає в емпіричному, чуттєвому пізнанні світу; вихованні пізнавальної і творчої активності, спрямуванні її на естетичне сприйняття мінливості й різнобарвності світу, його краси; осмисленні краси в усіх її формах, а також естетичних якостей предметів та об'єктів оточуючого; особливості, неповторності, що передана в яскравих кольорах, цікавих формах, візерунках, розписах, малюнках; прилученні дитини до світу мистецтва.

Зміст навчання дошкільників зі зниженим зором художньо-продуктивної діяльності полягає у сприянні своєчасному психічному та особистісному розвитку, розвитку загальних здібностей. При цьому пріоритетним завданням навчання художньо-продуктивної діяльності є формування мотивів образотворчої діяльності, оскільки визначальним чинником життєдіяльності творчої особистості можна вважати мотиваційні механізми як систему збуджувальних чинників, що стимулюють та спрямовують поведінку об'єктів.

Окрім того, до головних завдань художньо-продуктивної діяльності також відносять формування вміння сприймати навколишній світ, розвиток уяви, формування власне образотворчих дій та естетичне виховання. У межах навчання художньо-продуктивної діяльності вирішуються й корекційні завдання: розвиток зорового сприймання та включення його у полісенсорну діяльність, дрібної моторики, орієнтації у просторі, формування, уточнення та корекція уявлень про навколишній світ тощо (І. Моргуліс, Л. Плаксіна, Л. Солнцева, Л. Уфимцева та ін.).

У процесі художньо-продуктивної діяльності у дітей зі зниженим зором формується вміння зосереджувати увагу на об'єкті, обстежувати його форму за допомогою зору та рухів руки, порівнювати її з еталонами форми (коло, квадрат, трикутник тощо), встановлювати асоціації «На що схоже?» за допомогою уяви і фантазії.

Художньо-продуктивна діяльність має важливе значення для всебічного розвитку особистості. Під час створення зображення в дитині формуються спостережливість, естетичне сприйняття, художній смак, творчі здібності. У процесі творчості особливого значення набувають саморозвиток, самовираження та самореалізація, які є важливими чинниками розвитку кожної особистості. Творча особистість здатна реалізувати свій потенціал у різних сферах життєдіяльності.

Малювання, ліплення, аплікацію поєднує художньо-продуктивна діяльність у практиці закладів дошкільної освіти. Ці види діяльності спрямовані на створення певного продукту, вимагають оволодіння особливими способами дій та здійснюють специфічний вплив на психічний розвиток дітей [2].

Продуктивні види діяльності мають моделюючий характер. Продуктивна діяльність, моделюючи предмети навколишнього світу, призводить до створення реального продукту, в якому уявлення про предмет, явище, ситуації отримує матеріальне втілення в малюнку, конструкції, об'ємному зображенні [11].

В умовах художньо-продуктивної діяльності у дітей із порушеннями зору формуються складні художньо-естетичні образи. Водночас формування таких образів носить системний характер і здійснюється при опорі на слухові, тактильні, кінестетичні й інші сенсорні функції, включаючи залишковий зір. Полісенсорна основа сприйняття дійсності й просторово-орієнтовної діяльності слабозорих дітей має важливе компенсаторне значення. Усе це є важливим джерелом одержання дітьми естетичної інформації з навколишньої дійсності.

Освоюючи художньо-продуктивну діяльність, дитина зі зниженим зором вчиться виділяти в реальному предметі ті сторони, які можуть бути відображені в тому чи іншому її вигляді. У слабозорого дошкільника складатиметься вміння варіативно використовувати виражальні засоби та знаряддя, виникають узагальнені способи зображення об'єктів навколишнього світу.

Художньо-продуктивна діяльність тісно пов'язана із сенсорним вихованням. Дитині, щоб намалювати, зіпшити будь-який предмет, потрібно попередньо ретельно його обстежити. Формування уявлень про предмети потребує засвоєння знань про властивості та якості, форму та колір, величину та положення в просторі. Дошкільники виокремлюють ці якості, порівнюють предмети, виділяють схоже та відмінне, тобто виконують розумові дії. Отже, зображувальна діяльність сприяє сенсорному вихованню, розвитку наочно-образного мислення [10].

Педагог у процесі художньо-продуктивної діяльності формує вміння дошкільнят сприймати колір, бачити і сприймати світ очима художників, діяти, як художники в процесі спілкування з кольором, використання його у власній художньо-продуктивній діяльності. Колір стає важливою характеристикою світу та себе в ньому.

Під час художньо-продуктивної діяльності діти оволодівають еталонами величини, дізнаються, що предмет може розглядатися як «великий» порівняно з іншим предметом, який у тому разі є «маленьким». В художньо-продуктивній діяльності поняття «величина» набуває значення для виразності зображення і композиційного рішення. Діти здатні зрозуміти, що віддалені предмети в малюнку потрібно зображати зменшеними, а зображення переднього плану – збільшеними. Так складаються уявлення щодо передавання простору, глибини, перспективи в малюнку [4, с. 106].

На заняттях із художньо-продуктивної діяльності розвивається мовлення дітей: засвоєння назв, форм, кольорів та їх відтінків, просторових значень сприяє збагаченню словника, висловлювання у процесі спостережень за предметами та явищами, в обстеженні предметів, а також під час розглядання ілюстрацій, репродукцій картин художників позитивно впливають на розширення словникового запасу та формування мовлення.

У процесі занять із художньо-продуктивної діяльності в дітей формуються морально-вольові якості: потреба та вміння доводити розпочату справу до кінця, зосереджено й цілеспрямовано займатися, допомагати одноліткам, долати труднощі тощо. Заняття сприяють вихованню в дітей доброти, справедливості, формування працелюбності пов'язане з розвитком таких вольових якостей особистості, як наполегливість, витримка, виховується вміння працювати, досягати бажаного результату.

Корекційно-педагогічна потреба полягає в тому, щоб навчити дітей із порушеннями зору бачити прекрасне в навколишньому, у житті, природі, у суспільних відносинах людей, емоційно збагатити особистість дитини, якому багато чого недоступно для безпосередньо-почуттєвого сприйняття дійсності. Важливо ознайомлювати дітей зі зниженим зором із соціальною дійсністю, творами образотворчого мистецтва, художньою практикою, залучати до джерел народної культури. Необхідно створювати умови для того, щоб

слабозорі дошкільнята навчалися емоційно відгукуватись на красу навколишнього оточення, помічати, сприймати, бачити, відчувати і шанувати цю красу, бажати відтворювати її в естетичних діях, іграх, на заняттях з художньо-продуктивної діяльності, під час самостійної художньо-продуктивної діяльності, називати відповідними словами та передавати особисті враження від неї за допомогою різних матеріалів і зображувальних технік, переживати почуття захоплення, радості, здивування, творчого піднесення, самоцінності.

Отже, художньо-продуктивна діяльність відіграє унікальну роль у розвитку й удосконалюванні особистості слабозорих дошкільнят. Водночас принципово важливо, що почуття прекрасного не є вродженим – воно здобувається людиною в ході засвоєння соціального досвіду.

Висновки. Одним із чинників усебічного гармонійного розвитку особистості є її художньо-продуктивна діяльність. Це складова частина освітньо-виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Шляхи залучення молодого покоління до прекрасного мають одне призначення – будувати ширі й доброзичливі взаємини між дітьми дорослими.

Художньо-продуктивна діяльність має корекційний вплив на розвиток особистості дитини зі зниженим зором, оскільки у дитини розвиваються сприймання, почуття, креативне мислення, уява, творчі здібності, впевненість у своїх силах, що допомагає дитині з порушеннями зорового аналізатору почуватися впевненіше, розвиваються її комунікативні здібності тощо. Різні види художньо-продуктивної діяльності на відповідних заняттях чи в час проведення самостійної художньої діяльності мають величезний вплив на особистість дитини зі зниженим зором, її подальший розвиток, становлення та соціалізацію.

Використана література:

1. Базовий компонент дошкільньої освіти / М-во освіти та науки України. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення 28.04.2021).
2. Гагаріна Н. П. Художньо-продуктивна компетенція дошкільників. Діти і картини : навч.-метод. посіб. Кропивницький : КЗ «КОШПО ім. Василя Сухомлинського», 2017. 48 с.
3. Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільньої освіти. / М-во освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf> (дата звернення 29.04.2021).
4. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / за ред. Г. В. Сухоруквої. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 376 с.
5. Особливості розвитку особистості з порушеннями зору / Л. С. Вавіна, І. М. Гудим, С. М. Кондратенко, К. С. Довгопола, Л. А. Нафікова. Київ : Педагогічна думка, 2012. 132 с.
6. Половина О. Дитина в світі мистецтва. *Дошкільне виховання*. 2021. № 2. С. 3–8.
7. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Синьова Є. П. Тифлопедагогіка. Теорія навчання та виховання сліпих та слабозорих дітей. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2009. 325 с.
9. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : підручник. Київ : Знання, 2008. 365с.
10. Швайко Г. С. Заняття по изобразительной деятельности в детском саду. Москва : ВЛАДОС, 2001. 325 с.
11. Шевчук А. Мистецька освіта дітей. Традиції та інновації в оновленому БКДО. *Дошкільне виховання*, 2021. № 4. С. 20-23.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of preschool education]. / Ministerstvo osvity ta nauky Ukrainy. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (data zvernennia 28.04.2021).
2. Naharina N. P. (2017) Khudozhno-produktyvna kompetentsiia doshkilnykiv. Dity i kartyny (navch.-metod. posib.) [Artistic and productive competence preschoolers. Children and pictures (educat. and method. manual)]. Kropyvnytskyi: KZ «KOIPPO im. Vasylia Sukhomlynskoho». 48 s. [in Ukrainian]
3. Metodychni rekomendatsii do onovlenoho Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity [Methodical recommendations to the updated Basic component of preschool education]. / M-vo osvity ta nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf> (data zvernennia 29.04.2021).
4. Obrazotvorche mystetstvo z metodykoiu vykladannia v doshkilnomu navchalnomu zakladi [Fine arts with teaching methods in preschool education] / za red. H. V. Sukhorukovoi. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo», 2010. 376 s. [in Ukrainian]
5. Osoblyvosti rozvytku osobystosti z porushenniamy zoru [Features of personality development with visual impairments] / L. S. Vavina, I. M. Hudym, S. M. Kondratenko, K. S. Dovhopola, L. A. Nafikova. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2012, 132 s. [in Ukrainian]
6. Polovina O. (2021) Dytyna v sviti mystetstva [Child in the world of art]. Doshkilne vykhovannia. № 2. S. 3-8.
7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05 ver. 2017 r. № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine of September 5. 2017 № 2145-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 27.04.2021).
8. Synova Ye. P. (2009) Tyflopedahohika. Teoriia navchannia ta vykhovannia slipykh ta slabozorykh ditei [Typhlopedagogy. Theory of education and upbringing of blind and partially sighted children]. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichniy universytet im. M. Dragomanova. 325 s. [in Ukrainian]
9. Synova Ye.P. (2008) Tyflopsykholohiia: pidruchnyk [Typhlopsychology: a textbook]. Kyiv: Znannia. 365s. [in Ukrainian]
10. Shvaiko H.S. (2001) Zaniatyie po yzobrazytelnoi deiatelnosti v detskom sadu [Classes on fine arts in kindergarten]. Moskva: VLADOS. 325 s. [in Russian]
11. Shevchuk A. (2021) Mystetska osvita ditei. Tradytzii ta innovatsii v onovlenomu BKDO [Art education of children. Traditions and innovations in the updated BCPE]. Doshkilne vykhovannia. № 4. S. 20-23. [in Ukrainian]

Huz I. B. Artistic and productive activities of senior preschoolers with reduced vision

Ukraine's entry into the single European space determines the modernization and search for effective ways, technologies, forms to ensure the quality of educational services. The comprehensive development of the personality, the formation of the ability to creative self-expression, the realization of one's natural potential, and the preparation for readiness to learn throughout life acquire importance in the educational process. The formation of creative skills occurs from preschool age through the inclusion of the child in various artistic activities.

This article highlights the theoretical issues of the problem of the impact of artistic and productive activities on the comprehensive development of senior preschoolers with low vision. A scientific analysis of the degree of problem development by specialists has been carried out. Studies by many scientists in the field of typhlopedagogy and typhlopsychology have shown that artistic activity has a corrective effect on the development of personality of a child with visual impairments, as the child develops perception, feelings, creative thinking, imagination, creativity, self-confidence, helping a child with disabilities. visual analyzer to feel more confident, develop her communication skills, etc. Different types of artistic activity have a huge impact on the personality of a child with visual impairments, its further development, formation and socialization.

The main task of artistic and productive activities of preschool children is empirical, sensory cognition of the world; education of cognitive and creative activity; comprehension of beauty in all its forms; features, uniqueness, transmitted in bright colors, interesting shapes, patterns, paintings, drawings; involving the child in the world of art.

The article presents correctional tasks within the framework of teaching artistic and productive activities. It is indicated that artistic and productive activity is the basis of the general development of the child, influences the solution of problems of all directions of education. It is specified that correctional and pedagogical work is to teach children with visual impairments to see the beautiful in the environment, in life, nature, in public relations, emotionally enrich the personality of the child, who has much inaccessible to direct sensory perception of reality.

Key words: artistic and productive activity, senior preschoolers with low vision, visually impaired children, comprehensive development.

УДК 373.3.016: 51

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.15>

Дубровська Л. О., Дубровський В. Л.

**ВИКОРИСТАННЯ ЛЕГО-ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Предмет дослідження авторів статті – використання ЛЕГО-технологій на уроках математики в початковій школі. Розглянуто поняття “ЛЕГО-технологія”, “LEGO-конструктор” і основні положення щодо застосування ЛЕГО-технології в навчанні учнів початкової школи. Авторами охарактеризовано різні підходи до застосування ЛЕГО-технології на уроках математики, проаналізовано вплив ЛЕГО-технологій на розвиток молодших школярів, переваги та напрями застосування.

Представлено розроблену систему вправ за підручником “Математика” С. Логачевської, Т. Логачевської, О. Комар для 2 класу НУШ, яка сприятиме всебічному розвитку учнів початкової школи, формуванню уявлення про геометричні фігури, симетрію, просторові відношення, основні арифметичні дії тощо. Розглянута ЛЕГО-технологія допомагатиме здобувачеві освіти у формі пізнавальної гри створити багато цікавих ідей, розвинути необхідні навички творчої і суспільно активної особистості, здатної самостійно згенерувати креативні ідеї та приймати нестандартні рішення.

Запропоновано авторами вправи під час вивчення різних тем у 2 класі допоможуть педагогу: показати, як додавати і множити числа, порівнювати їх; знайомити учнів з арифметичними діями; познайомити зі складом числа і закріпити його; сформувати і розвивати вміння складати і вирішувати завдання вивчених видів; показати, як утворюються числа другого десятка, розкрити їх особливості; знайомити з геометричним матеріалом (фігури, периметр, форма); ознайомити з поняттями половини, третини і четвертої частини; розвивати логіку і мислення; розвивати дрібну моторику рук, орієнтування в просторі і на площині; виховувати акуратність і чіткість у роботі, колективізм, взаємодопомогу (учні вчать працювати в колективі та спільно знаходити рішення завдань); розвивати творчі здібності учнів.

Ключові слова: ЛЕГО-конструктор, ЛЕГО-технологія, учні початкової школи.

Новий Державний стандарт початкової освіти передбачає застосування в освітньому процесі оновлених педагогічних технологій. Використання ЛЕГО-технології створить умови для всебічного розвитку особистості дитини, залученню її до пізнавальної діяльності, сприятиме підвищенню якості навчання, активності дітей під час навчального процесу, створить ефективні умови для роботи на уроці, підвищить успішність. Використання ЛЕГО-конструктора на уроках математики робить таку технологію універсальним інструментом, який спрямований на подолання низки типових труднощів під час вивчення програмового матеріалу здобувачами освіти у початковій школі. ЛЕГО-цеглинка є наочно-образними моделями тих інтелектуальних операцій, які учні проводять у ході пізнавальної діяльності. ЛЕГО-технологія сприяє розвитку творчих здібностей дітей, комунікативних навичок, вирішенню пізнавальних і дослідницьких завдань.

Окремі аспекти застосування LEGO-технології досліджували такі науковці, як: Т. Бондаренко (використання LEGO-конструювання в освітньому процесі) [2]; С. Бедер та Є. Драгунова (LEGO-технологія у сенсорному розвитку дітей дошкільного віку) [1]; О. Кошелєв, С. Грицай (компетентнісний потенціал lego education у початковій школі) [4]; М. Деркач (використання LEGO в освітньому просторі НУШ) [3]; Л. Романенко та Н. Воловенко (застосування LEGO-технології на уроках математики в початковій школі) [7]; Ю. Новопашена (LEGO-технології на уроках) [6] та ін.

У сучасній педагогічній літературі проведено багато досліджень та створено величезну кількість розробок щодо застосування LEGO-технології у початковій школі на уроках з різних предметів, проте їх більшість не розглядає питання застосування вказаних технологій на уроках математики школярів 2 класу. Відсутність методичної розробки систематичного застосування LEGO-конструктора і LEGO-технології у навчанні математики у початкових класах і необхідність розробки організаційно-методичного супроводу застосування LEGO-технології зумовили вибір теми статті.

Мета статті – розробити систему вправ з використанням LEGO-конструктора на уроках математики в початковій школі для учнів 2 класу.

LEGO-конструювання – одна з найпоширеніших і найвідоміших педагогічних систем, яка широко використовує предметно-ігрове середовище і тривимірні моделі реального світу для навчання учня початкової школи. В останні десятиліття широке застосування в педагогічній освіті отримали LEGO-технології, спрямовані на здійснення плавного переходу від предметної та ігрової діяльності до навчальної.

Багаторічний досвід педагогічної діяльності переконує в тому, що використання LEGO-конструювання в освітньому процесі сприяє розвитку у здобувачів освіти навичок комунікації, розкриттю творчого потенціалу дітей, формує вміння взаємодіяти з оточуючими, самостійно приймати рішення, розвиває логічне мислення, мотивує до вивчення наук, надає уявлення про навколишній світ, відкриває здібності до конструювання, моделювання, елементарного програмування.

Сучасна педагогіка не дає чіткого визначення концепції “LEGO-технологія”.

Дослідник Т. Лусс стверджує, що LEGO-технологія – це вид моделюючої творчо-продуктивної діяльності, що сприяє всебічному розвитку дитини [9].

Л. Романенко і Н. Воловенко розглядають LEGO-технологію як сукупність методів інтерактивного та ігрового навчання, яка спонукає здобувачів освіти до моделюючої творчо-продуктивної діяльності в освітньому предметно-ігровому середовищі та розвиває їхнє критичне мислення. LEGO-технологія включає такі компоненти: спонукальний (потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання брати участь у моделюванні/грі); орієнтувальний (вибір методів, засобів/елементів і способів моделюючої творчо-продуктивної діяльності); виконавчий (дії, операції, які дають можливості реалізувати дидактичну мету); контрольно-оцінювальний (коригування та стимулювання активності в моделюючій творчо-продуктивній діяльності) [7, с. 430].

LEGO-технології, відзначає О. Кошелєв, сприяють застосуванню сучасних комунікаційних та інформаційних технологій для розвитку навичок спілкування, творчих здібностей дітей, для вирішення пізнавальних, дослідницьких і комунікативних завдань [4].

З огляду на вищесказане нами було розроблено систему вправ з використанням освітнього конструктора LEGO за підручником “Математика” С. Логачевської, Т. Логачевської та О. Комар [5] для учнів 2 класу НУШ, яка сприятиме розвитку конструктивних і творчих навичок здобувача освіти, сформує уявлення у школяра про геометричні фігури, арифметичні дії, симетрію, просторові відношення, числа, дробі, величини, забезпечить формування в дітей цілісної картини світу, сформує необхідні навички для розвитку творчої і суспільно активної особистості, яка здатна самостійно приймати нестандартні рішення і генерувати нові ідеї.

Пропонуємо низку універсальних вправ з використанням LEGO-конструктора, спрямованих на розвиток уваги, пам’яті, логічного мислення, орієнтації в просторі (праворуч-ліворуч, вгорі-вниз), які можна застосувати на будь-якому уроці математики у 2 класі.

Також може бути вправа “Знайди закономірність”. Під час її виконання школярі повинні побудувати ряд деталей з дотриманням будь-якої закономірності. За декілька секунд вони розглядають зразок, потім по пам’яті збирають те ж саме (рис. 1).

Рис. 1. Знайди закономірність

Під час виконання вправи “Зберіть модель по пам’яті” учні працюють у парах. Потім вони збирають модель з 5–7 деталей, розглядають моделі один одного протягом кількох секунд, прибирають свої моделі і створюють моделі напарника по пам’яті. Виграє той, у кого модель буде зібрана найбільш точно. За іншим варіантом учитель пропонує об’єднатися у пари. Один напарник збирає модель з 5–7 деталей, дає розглянути її за кілька секунд. Потім непомітно міняє в ній положення 1–2 деталей або замінює 1–2 деталі на інші, після чого знову показує модель і просить розповісти, що змінилося.

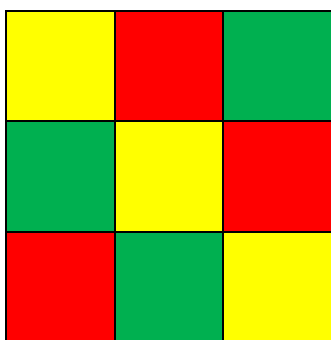

Рис. 2. Вправа «Світлофор»

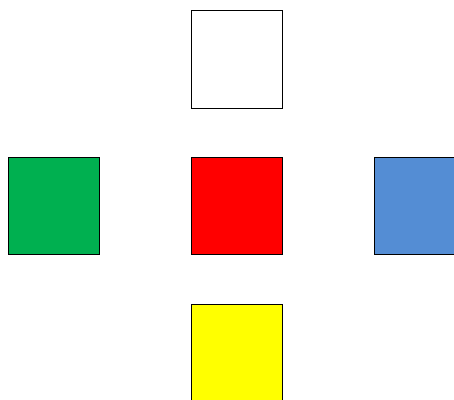

Рис. 3. Вправа «Орієнтація в просторі»

Цікавою є також вправа “Світлофор”, яка спрямована на розвиток уваги, пам’яті, логічного мислення, орієнтації в просторі. Учитель пропонує школярам цеглинки трьох кольорів: червоного, жовтого, зеленого. Учні повинні розв’язати завдання, змагаючись з напарником, хто більше складе варіантів та хто зробить це швидше: Скільки можна скласти світлофорів так, щоб цеглинки жовтого, червоного і зеленого кольору стояли в різному порядку? (див. рис. 2).

Під час виконання вправи “Знайди скарб” діти об’єднуються у пари. Один з напарників кріпить на ЛЕГО-пластину деталі різних форм і кольорів. Під однією з них він ховає скарб (будь-яку маленьку іграшку або фігурку, яка поміщається під кубиком Лего). Інший напарник шукає скарб за підказками першого: “Скарб не під червоною фігурою”, значить всі червоні фігурі можна прибрати. “Скарб не під квадратною фігурою” – забираються всі квадратики. Так триває, поки не залишається одна-єдина фігура. Потім напарники міняються ролями.

Вправа “Орієнтація в просторі” пропонує використання будь-яких деталей ЛЕГО різного кольору. Перший варіант націлений на те, щоб діти навчилися орієнтуватися в просторі: спочатку вони ставлять червоний кубик, а праворуч від нього – синій, зліва – зелений, зверху від червоного – білий, знизу – жовтий кубик (рис. 3).

Другий варіант виконання вправи може бути таким: діти розставляють 3 кубики так, щоб праворуч від червоного стояв жовтий, а праворуч від жовтого – синій (рис. 4).

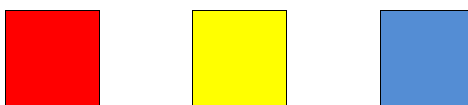

Рис. 4.

Пропонуємо вправи з використанням ЛЕГО-технологій, які поглиблюють у дітей уявлення про геометричні фігури, арифметичні дії, симетрію, просторові відношення, числа, дроби, величини.

У разі повторення теми “Круглі числа” можна запропонувати вправу “Продовж логічний ряд”. Дітям потрібно зробити вежу. При цьому вони беруть кубики: білий, червоний, жовтий, синій, білий, червоний, жовтий. Завдання: продовжити вежу. Який кубик повинен бути наступним? Підписати кубики в порядку зростання числами від 10 до 100 (рис. 5). Назвати попередні числа для поданих 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90 [2, с. 8].

10	20	30	40	50	60	70	?	?	?
----	----	----	----	----	----	----	---	---	---

Рис. 5. Вправа “Продовж логічний ряд”

На різних етапах уроку під час вивчення тем “Складені задачі на віднімання суми від числа”, “Додавання одноцифрового числа до двоцифрового виду $24 + 8$. Спосіб округлення”, “Додавання двоцифрових чисел виду $67 + 29$ ”, “Перевірка дій додавання і віднімання” ми рекомендуємо використати графічний диктант у вигляді вправи “Побудуй змійку”.

На ЛЕГО-пластині, використовуючи одинарні модулі, починайте з лівого нижнього кута. Варіанти диктанту можуть бути різними.

Розглянемо приклад. Два модуля вправо. Три модуля вгору. Два модуля вправо. Чотири модуля вгору. П’ять модулів вправо. Чотири модуля вгору. Три модуля вліво. Два модуля вниз. Три модуля вліво (див. рис. 6).

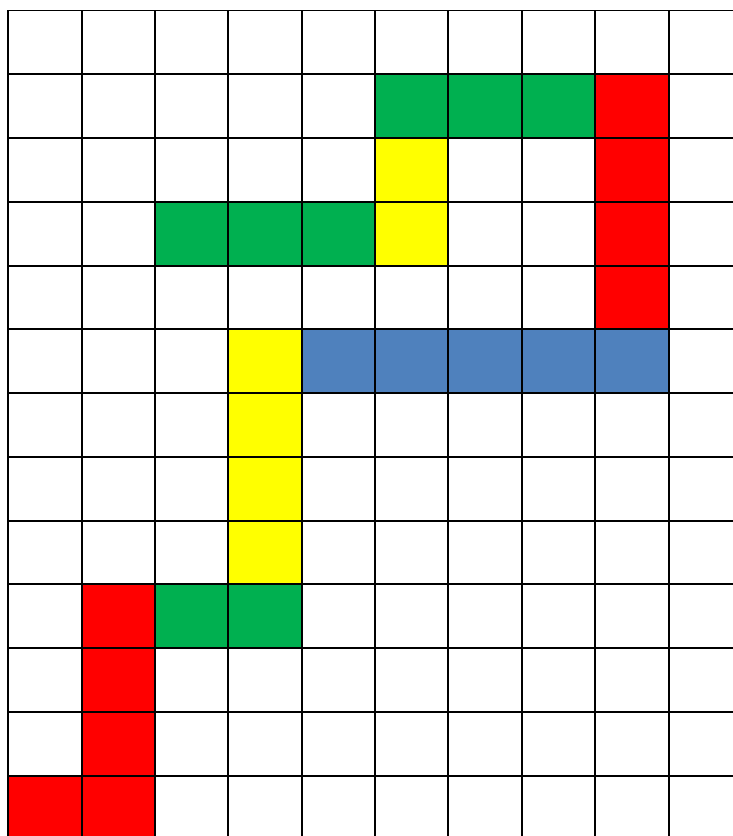

Рис. 6. Вправа “Побудуй змійку”

Учням потрібно порахувати загальну кількість цеглинок. Потім вони прибирають червоні цеглинки і здогадуються, скільки залишилося цеглинок. Далі вони забирають зелені цеглинки та рахують, скільки цеглинок на пластині.

Вивчаючи теми геометричного змісту “Чотирикутники”, “Периметр многокутника”, для закріплення поняття “периметр” можна скористатися вправою “Побудуй квадрат і прямокутник із заданими сторонами” (рис. 7).

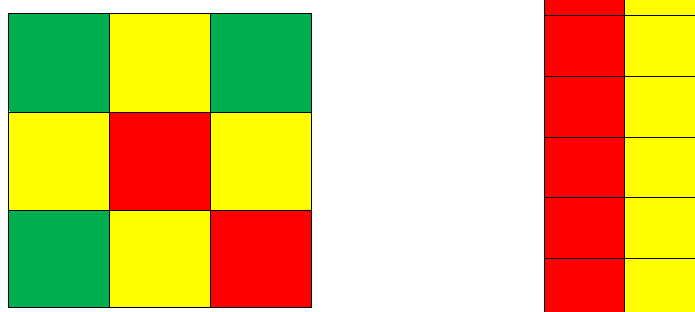

Рис. 7. Вправа “Побудуй квадрат і прямокутник із заданими сторонами”

При цьому учні розв’язують задачу: Чому дорівнює периметр цих фігур, якщо 1 цеглинка – це 1 см? 2 дм? 3 см? Школярі повинні порахувати кубики та перевірити результат.

Вивчаючи теми “Переставний закон додавання”, “Додавання і віднімання двоцифрових чисел без переходу через десяток”, “Таблиця множення числа 2”, “Закріплення таблиці множення числа 2”, “Переставний закон множення”, “Дія ділення”, “Таблиця ділення на 2”, “Задачі на збільшення числа на кілька одиниць і збільшення числа в кілька разів”, “Множення числа 10. Ділення на 10”, “Вправи з одиницями вимірювання”, вчитель пропонує вправу “Знайомство з числами”. Завдання до вправи:

1) Побудуй вежі різної висоти з кубиків від 1 до 10. Написати на кожній цифру, що позначає число кубиків у вежі (варіант 1) (рис. 8).

2) Побудуй вежі різної висоти з кубиків від 10 до 100 (Один кубик – це 1 десяток. Написати на кожній цифру, що позначає число кубиків у вежі (варіант 2).

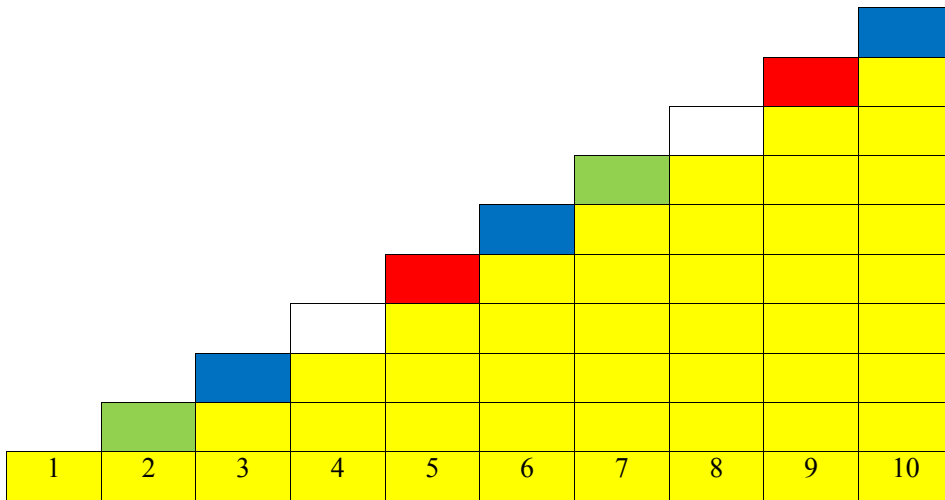

Рис. 8. Вправа “Знайомство з числами”

Порівняйте вежі. Яка з них більша: з 1 кубика або з двох? На скільки кубиків більша? І т.д.

Побудуйте вежу з довільної кількості кубиків. Порахуйте, скільки використано кубиків. Побудуйте вежу меншої висоти. Якщо 1 кубик – це 1 кг, то де буде 1 ц? Якщо 1 кубик – це 1 см, то скільки кубиків складе 1 м, 1 дм? Порахуйте кількість кубиків. Порівняйте числа.

У скільки разів число 2 більше за 4? 6? 8? 10?

4) Побудуй стіну з цеглинок (на ЛЕГО-пластині). Перший ряд – 10 цеглин. Другий ряд – на дві цеглини менший, ніж перший. Третій ряд – у два рази менший, ніж другий. Скільки цеглин у кожному ряду? Який ряд найдовший? Найкоротший? Як зробити, щоб ряди були рівними? (рис. 9).

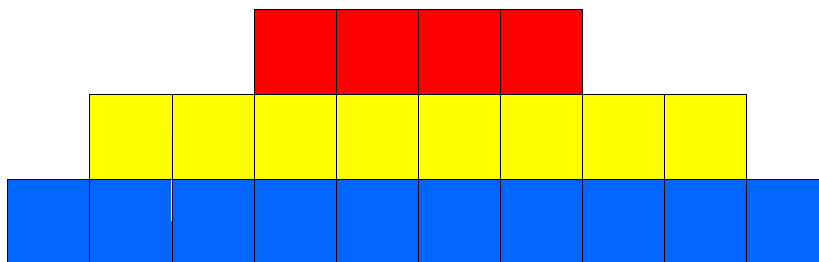

Рис. 9. Завдання 4 до вправи “Знайомство з числами”

Для кращого розуміння понять половини, третини і четвертої частини числа у разі вивчення тем “Знаходження третини числа”, “Знаходження четвертої частини числа” варто запропонувати дітям вправу “Вивчаємо частини” (рис. 10). Окрім того, учні, спілкуючись у групах під час її виконання, будуть вчитися комунікувати та нестандартно вирішувати проблеми.

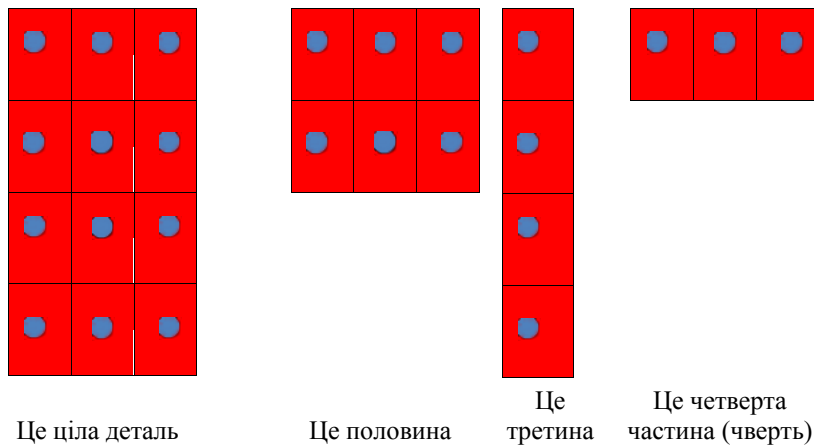

Рис. 10. Вправа “Вивчаємо частини”

Застосування вправ з LEGO під час уроків математики сприятиме розвитку логічного мислення, вмінню приймати правильні нестандартні рішення, розвиватиме дрібну моторику рук; розвиватиме здатність моделювати реальні ситуації завдяки математичному апарату, груповій та парній діяльності тощо.

Висновки. Запропонована нами система вправ з використанням освітнього конструктора LEGO за підручником “Математика” С. Логачевської, Т. Логачевської та О. Комар для учнів 2 класу НУШ, на наш погляд, сприяє розвитку критичного мислення учнів, формуватиме їхню пізнавальну активність, розвиватиме уяву і творчу активність, комунікативні навички.

Використання LEGO-технологій на уроках математики дозволяє вчителю показати, як утворюються числа, порівнювати їх; знайомити учнів з арифметичними діями і сприяє формуванню обчислювальних навичок; знайомити зі складом числа; формувати і розвивати вміння складати і вирішувати завдання вивчених видів; показувати, як утворюються числа другого десятка, розкрити особливості їх назви; знайомити з геометричним матеріалом (фігури, периметр, площа); вивчати добуток і частки та багато інших тем; розвивати логіку і мислення; розвивати дрібну моторику рук, орієнтуватися в просторі і на площині; виховувати акуратність і чіткість у роботі, колективізм, взаємодопомогу (учні вчаться працювати в колективі і спільно знаходити рішення завдань); розвивати творчі здібності учнів.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні моделі використання LEGO-технології на уроках математики в початковій школі.

Використана література:

1. Бедер С. О., Драгунова Є. А. LEGO-технологія як засіб сенсорного розвитку дітей дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2018. С. 194–197.
2. Бондаренко Т. Г. Включение LEGO-конструирования в образовательный процесс. *Початкова школа*. 2012. № 1. С. 3–5.
3. Деркач М. Г. Використання LEGO в освітньому просторі нової початкової школи. URL: http://316shkola.kiev.ua/sites/default/files/languages/derkach_mariya_grygorivna1.pdf (дата звернення: 28.06.2021).
4. Кошелев О. Л., Грицай С. М. Компетентнісний потенціал lego education у початковій школі. *Молодий вчений*. 2017. № 9.2 (49.2). С. 5–8. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/9.2/2.pdf> (дата звернення: 23.06.2021).
5. Логачевська С. П. Математика: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти / С. П. Логачевська, Т. А. Логачевська, О. А. Комар. Київ : Літера ЛТД, 2019. 128 с.
6. Новопашена Ю. А. Використання LEGO на уроках. *Блог учителя початкових класів*. URL: https://znz20novopashen.blogspot.com/p/blog-page_91.html (дата звернення: 23.06.2021).
7. Романенко Л. В., Воловенко Н. П. Застосування LEGO-технології на уроках математики в початковій школі: теоретичний вимір. *Молодий вчений*. 2020. Т. 10, № 86. С. 429–434. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/10/88.pdf> (дата звернення: 20.06.2021).
8. Типові освітні програми для 1–2 класів НУШ. Типові освітні програми для 3–4 класів НУШ (Савченко О. Я., Шияна Р. Б.). Навчальні програми для 1–4 класів. Міністерство освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/osvita> (дата звернення: 01.06.2021).
9. Фишина Е. В. LEGO-конструирование в детском саду : учебно-методическое пособие. Сфера, 2012. 144 с.

References:

1. Beder S. O., Drahunova Ye. A. (2018) LEGO-tekhnohohiia yak zasib sensornoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [LEGO-technology as a means of sensory development of preschool children]. *Innovatsiina pedahohika*. P. 194–197. [in Ukrainian].
2. Bondarenko T. G. (2012) Vklucheniye LEGO-konstruirovaniya v obrazovatelnyy protsess [Inclusion of LEGO construction in the educational process]. *Pachatkovaya shkola*. No. 1. P. 3–5 [in Belarusian].
3. Derkach M. H. Vykorystannia LEHO v osvitnomu prostori novoi pochatkovoi shkoly. URL: http://316shkola.kiev.ua/sites/default/files/languages/derkach_mariya_grygorivna1.pdf (data zvernennia: 12.05.2021).
4. Koshelev O. L., Gritsay S. M. (2017) Competence potential of lego education in primary school. *Young Scientist*. Vol. 9.2 (49.2), pp. 5–8. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/9.2/2.pdf> (data zvernennia: 23.06.2021).
5. Lohachevska S. P. (2019). *Matematyka: pidruchnyk dlia 2 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Mathematics: a textbook for the 2nd grade of general secondary education] / S. P. Lohachevska, T. A. Lohachevska, O. A. Komar. Kyiv: Litera LTD, 128 s. [in Ukrainian].
6. Novopashena Yu. A. Vykorystannia LEGO na urokakh. Bloh vchytelia pochatkovykh klasiv. URL: https://znz20novopashen.blogspot.com/p/blog-page_91.html (data zvernennia: 23.06.2021).
7. Romanenko L. V., Volovenko N. P. (2020) The use of LEGO technologies in mathematics lessons in primary school: a theoretical approach. *Young Scientist*. Vol. 10 (86), pp. 429–434. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/10/88.pdf> (data zvernennia: 20.06.2021).
8. Typovi osviti prohramy dlia 1–2 klasiv NUSH. Typovi osviti prohramy dlia 3–4 klasiv NUSH (Savchenko O. Ya., Shyiana R. B.). Navchalni prohramy dlia 1–4 klasiv. Ministerstvo osvity i nauky. URL: <https://mon.gov.ua/osvita> (data zvernennia: 01.06.2021).
9. Fishina E. V. (2012) LEGO-konstruirovaniye v detskom sadu: uchebno-metodicheskoye posobiye [Lego design in kindergarten: a textbook]. Sphere, 144 p. [in Russian].

Dubrovskaya L. O., Dubrovsky V. L. Use of LEGO-technologies in mathematics lessons in primary school

The subject of the authors' research is the use of LEGO-technologies in mathematics lessons in primary school. The concepts of “LEGO-technology”, “LEGO-constructor” and the main provisions for the use of LEGO-technology in the education of primary school students are considered. The authors describe different approaches to the use of Lego technology in mathematics lessons, analyze the impact of LEGO-technology on the development of primary school children, the benefits and directions of application.

The developed system of exercises according to the textbook "Mathematics" S. Logachevska, T. Logachevska, O. Komar is presented for the 2nd grade of NUS, which will contribute to the comprehensive development of primary school students, the formation of ideas about geometric shapes, symmetry, spatial relationships, basic arithmetic operations, etc. The considered LEGO-technology will help the learner in the form of a cognitive game to create many interesting ideas, develop the necessary skills of a creative and socially active person, able to generate creative ideas and make non-standard decisions.

The exercises offered by the authors during the study of various topics in the 2nd grade will help the teacher: show how to add and multiply numbers, compare them; to acquaint students with arithmetic operations; to acquaint with structure of number and to fix it; to form and develop the ability to compose and solve problems of the studied species; show how the numbers of the second ten are formed, reveal their features; to acquaint with geometrical material (figures, perimeter, form); to acquaint with the concept of half, third and fourth part; develop logic and thinking; to develop fine motor skills of hands, orientation in space and on the plane; to bring up accuracy and clarity in work, collectivism, mutual aid (students learn to work in collective and together to find the decision of problems); to develop creative abilities of students.

Key words: LEGO-constructor, LEGO-technology, elementary school students.

УДК 372.87

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.16>

Дяченко А. В.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ В МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ

В умовах глобалізаційних змін і прискореного розвитку науки, техніки, технології та інновацій кожна країна має за мету зберегти свою культурну ідентичність та спадщину. Вагома роль у контексті розв'язки такої проблематики належить безпосередньо мистецьким закладам, які здійснюють підготовку у сфері мистецтва, дизайну, архітектури і тим самим формують думку та прагнення зберігати національну культуру, освіту та мистецтво. Тому для досягнення та реалізації навчальних цілей у межах розвитку системи українського національного дизайну (іншими словами – етнодизайну) необхідно першочергово шукати перспективні напрями подальшого розвитку національної культури та традицій, що у майбутньому дасть змогу сформувати потужну цілісну систему етнічної теорії української нації.

Розкриття проблематики розвитку українського національного дизайну вимагає проведення комплексного дослідження. З огляду на це першочергово необхідно розглянути позиції українських та зарубіжних науковців щодо змісту та особливостей такого наукового напрямку, як етнодизайн.

У роботі розглянуто перспективи розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах на прикладі освітньо-наукових програм факультету декоративно-прикладного мистецтва та факультету дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, а також освітньо-наукової програми "Етнодизайн", що застосовується у вищих мистецьких закладах. Під час дослідження застосовувалися методи аналізу і порівняння. На підставі вивчення особливостей підготовки здобувачів у мистецьких закладах було визначено перспективні напрями розвитку системи українського національного дизайну. Варто відзначити, що основна мета етнодизайну як окремої освітньо-наукової програми націлена на досягнення відповідного рівня екологічного ставлення до різних історико-етнографічних регіонів України в контексті збереження культурних цінностей і духовності українських етносів.

Ключові слова: етнодизайн, національний дизайн, мистецький заклад, національна культура, освітньо-наукова програма.

Однією із тенденцій сучасної мистецької освіти є дизайн, що створений на основі етнокультурних мотивів. Світовим трендом сучасності серед провідних країн є етнодизайн.

Метою дослідження є визначення перспектив розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах.

Відповідно до мети дослідження встановлено такі завдання:

- 1) розкрити зміст та особливості українського національного дизайну у мистецьких закладах;
- 2) встановити мету та визначити об'єкт освітньо-наукової програми "Етнодизайн";
- 3) представити перспективні напрями розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах.

М. Кухта та Е. Пелевін стверджують, що термін "етнодизайн" зародився ще в епоху модернізму та трактувався як процес дотримання традицій формоутворення і вивчення особливостей культури в контексті організації візуальних зв'язків [1].

Водночас колектив науковців на чолі із М.В. Спіріною відзначають, що зміст поняття "етнодизайн" потрібно розглядати як процес створення предметів у сучасному дизайні, але із нахилом до елементів народного прикладного мистецтва і ремесел [2].

При цьому А. Найгі під поняттям “етнодизайн” пропонує розуміти ідеопластичну проекцію особливостей певного етносу в контексті міфологічних концепцій. Також науковець наголошує на використанні етнодизайну в контексті просування сучасних цифрових технологій у середовищі [3].

Окрім зазначеного вище, Л. Оршанський зауважує, що етнодизайн – це система культурно-естетичних зв'язків, які впливають на емоційну сферу особистості. Поряд із цим етнодизайнерська компонента в контексті освітньо-навчальної підготовки підвищує рівень креативності студентів та підсилює почуття змагальності [4, с. 39].

Водночас З.Я. Максимова, С.Я. Лаврентьев, Д. Крилов та Е.В. Кондратьєва зазначають, що до основних засобів етнодизайну потрібно віднести графічно-експресивні засоби, які є спільними як для дизайну, так і для пластичного мистецтва з позиції етнічної ідентифікації, зокрема це: пропорції, кольори, текстура, форми, об'єм, простір [5, с. 298].

У процесі дослідження Ю.В. Роїк визначено основні етапи становлення етнодизайну як окремої цілісної категорії. Тому етнодизайн як окремий напрям навчання у мистецьких закладах витіснявся через:

- 1) протодизайн (опредмечування образів у художній уяві);
- 2) художнє конструювання (домінування предметів над їхньою художньо-естетичною привабливістю);
- 3) художнє проектування (домінування середовища життєдіяльності людини) [6].

Матеріальною базою нашого дослідження щодо перспектив розвитку системи українського національного дизайну виступають освітньо-наукові програми факультету декоративно-прикладного мистецтва і факультету дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука. У дослідженні використані такі методи, як аналіз (для вивчення наукової літератури та освітньо-наукових програм із професійної підготовки у сфері декоративно-прикладного мистецтва, дизайну середовища, графічного дизайну та промислового дизайну) і порівняння (для вивчення особливостей освітньо-наукової програми “Етнодизайн” у мистецьких закладах).

У ключі розкриття тематики наукової статті необхідно відзначити, що головна мета етнодизайну як освітньо-наукової програми полягає у формуванні у здобувачів свідомості щодо [7, с. 75]:

- цілісного адекватного мислення;
- естетичного адекватного методу поведінки;
- екологічного світогляду.

У контексті проведеного дослідження з'ясовано, що етнодизайн доцільно також розглядати як ключовий засіб розвитку етнічної ідентичності здобувачів у мистецьких закладах. При цьому розвиненою етнічна ідентичність здобувачів у мистецьких закладах вважається лише за високого рівня етнічної ідентичності, який формується у сприятливому освітньому середовищі [8].

Поряд із цим методика вивчення етнодизайну має базуватися насамперед на формуванні особистості як майбутнього художника декоративного і прикладного мистецтва та дизайну. При цьому використовується цілісна система методів, технологій і стилів навчання, яка має також враховувати індивідуальний досвід здобувача [9].

Водночас, опираючись на результати [8, с. 42], слід відзначити, що одним із ефективних способів організації навчального процесу у напрямі українського національного дизайну у мистецьких закладах має стати орієнтація на дотримання принципів етнокультурності, екологічності та економічності.

Тому об'єктом освітньо-наукової програми “Етнодизайн”, яка поєднує у собі освітньо-наукові (професійні) програми факультету декоративно-прикладного мистецтва і факультету дизайну середовища, графічного дизайну та промислового дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, виступає вивчення комплексу феноменів, проблем та теоретичних практик українського національного дизайну.

У процесі дослідження варто також проаналізувати специфіку напрямів провідних мистецьких закладів України щодо вивчення особливостей становлення і подальшого розвитку системи українського національного дизайну. З огляду на це, у табл. 1 наведено низку провідних українських мистецьких закладів, які здійснюють підготовку здобувачів освіти у сфері етнодизайну (а саме прикладного мистецтва, промислового дизайну, графічного дизайну тощо).

Для визначення перспективних напрямів розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах слід вивчити сучасну наукову думку щодо цієї проблематики.

Так, А.В. Дяченко у контексті дослідження сучасного стану розвитку мистецької освіти у системі українського національного дизайну доводить, що перспективи розвитку українського національного дизайну залежать насамперед від рівня матеріально-технічної бази мистецьких закладів. Тому у перспективі рекомендується покращувати матеріально-технічну базу мистецьких закладів з орієнтацією на провідні світові мистецькі заклади [11].

З огляду на зазначено вище, а також, поділяючи позицію В. Тименка та І. Тропіної [12], варто відзначити, що однією із перспектив розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах повинно стати поєднання творчих здобутків національного мистецького та педагогічного досвіду із здобутками світової практики дизайну.

Таблиця 1

Напрями вищих мистецьких навчальних закладів України щодо розвитку системи українського національного дизайну (етнодизайну)

Вищі мистецькі навчальні заклади України	Основні напрями українського національного дизайну
Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука	1) декоративно-прикладне мистецтво (монументально-декоративний живопис, художній текстиль, художнє моделювання костюма, художня вишивка та моделювання костюма, художнє дерево та декоративна скульптура, художня кераміка, художній метал)
	2) дизайн (графічний дизайн (фотодизайн, реклама, упаковка, корпоративний стиль), дизайн середовища (дизайн ландшафту, інтер'єру), промисловий дизайн (веб-дизайн, дизайн транспортного засобу, меблі)
Київський університет імені Бориса Грінченка	дизайн (орнаментика та етнодизайн)
Львівська національна академія мистецтв	дизайн (графічний дизайн, дизайн середовища, дизайн костюму)
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв	дизайн (графічний дизайн, дизайн середовища, рисунок, живопис та скульптури)
Харківська державна академія дизайну і мистецтв	дизайн (графічний дизайн, дизайн середовища)
Національний університет "Львівська політехніка"	дизайн (етнодизайн)
Прикарпатський національний університету імені Василя Стефаника	дизайн (етнодизайн)
Мистецький факультет ЦДПУ ім. В. Винниченка	образотворче мистецтво та дизайн (художнє проектування виробів на основі використання українських народних традицій, що дозволяє передавати досвід виробництва формотворення та декорування із врахуванням регіональних традицій та інновацій)

Джерело: сформовано на основі [10]

Виходячи з інформації, наведеної у [13], подальший розвиток етнодизайну необхідно проводити у напрямі:

1) формотворення як зв'язку естетичного та утилітарного у дизайн-об'єкті;

2) стильового вирішення як явища ідеологічних настанов;

3) використання національних етномотивів для творчої інтерпретації творів декоративно-прикладного і образотворчого мистецтва та архітектури.

Опираючись на результати, наведені у [8], перспективними напрямками декоративно-прикладного мистецтва в контексті забезпечення розвитку системи українського національного дизайну є: вишивання, художній розпис, писанкарство, художнє плетіння, різьблення, металопластика, кераміка, в'язання.

Тут слід наголосити на принципах, яких потрібно дотримуватися під час реалізації напрямів декоративно-прикладного мистецтва. Зокрема, серед них визначальне місце посідають: принцип етнокультурності, принцип екологічності, принцип економічності, принцип універсальності знань про пластичні види мистецтва, принцип правдивості народного мистецтва у регіонах, принцип конструктивності, принцип пластичності тощо [8].

При цьому ключовими перспективними напрямками дослідження етнодизайну як науки є етнодизайн ландшафтів, етнодизайн інтер'єрів, промисловий етнодизайн та графічний етнодизайн.

Також тут доцільно відзначити, що позитивні результати розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах можна отримати в контексті поєднання в один цілісний елемент трьох компонентів, таких як:

1) творчі здобутки етнодизайну;

2) викладацько-педагогічний досвід;

3) світова практика дизайну.

Висновки. Таким чином, на підставі вивчення особливостей підготовки здобувачів у мистецьких закладах України за освітньо-науковим напрямом "Етнодизайн" слід назвати такі перспективні напрями розвитку системи українського національного дизайну у недалекому майбутньому, як:

1) етнодизайн-розробки художнього текстилю та моделювання одягу;

2) етнодизайн-розробки художньої кераміки скульптур і металів;

3) етнодизайн-розробки монументально-декоративного живопису;

4) досягнення високого рівня екологічного ставлення до різних історико-етнографічних регіонів України;

5) збереження культурних цінностей і духовності українських етносів.

Використана література:

1. Кухта М., Пелевін Е. Етно-дизайн як основа формування толерантного ставлення до традицій різних культур. *Процедія – Соціальні та поведінкові науки*. 2015. Том 166. 680–683 с.
2. Спіріна М.В., Садомова Н.І., Лаврентьєва О. С., Іванова Є. Ю., Карличук Т. В. Етнокультурний компонент в сучасному дизайні. *Журнал Глобал Медіа*. 2016. 3–13 с.

3. Nairi A. L'ethno-design à l'ère numérique: valorisation ou banalisation des signes identitaires berbères. *Interfaces numériques*, 2019. vol. 8, № 1. p. 98–117.
4. Оршанський Л. Етнодизайн як інноваційний художньо-естетичний компонент технологічної освіти. *Молодь і ринок*. 2011. № 1 (72). 38–41 с.
5. Максимова З.Ю., Лаврентьев С.Ю., Крилов Д.В., Кондратенко О.В. Етнічний дизайн як засіб педагогічного консультування майбутніх вчителів технології. Матеріали 6-ї Міжнародної конференції з освіти та соціальних наук Інтцес 2019. № 4–6. 295–299 с.
6. Роїк Ю.В. Етнодизайн як проблема зарубіжних наукових досліджень. *Мистецька освіта: методологія, теорія, практика: збірник наукових праць*. 2019. Випуск 1. 47–56 с.
7. Тименко В.П. Теоретичні засади етнічного дизайну в професійній освіті. *Навчання і виховання обдарованої дитини*. 2017. Вип. 1. 75–84 с.
8. Руденченко А.А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах : автореферат дис. докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2017. 42 с.
9. Близнюк М.М. Наукові підходи дослідження, структурування і проектування методичних систем навчання етнодизайну. *Фізико-математична освіта: науковий журнал*. 2017. Випуск 2 (12). 31–36 с.
10. Освіта в Україні. URL: <https://www.education.ua/ua/universities> (дата звернення 30.03.2020).
11. Дяченко А.В. Становлення і розвиток мистецької освіти в системі українського національного дизайну. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Педагогіка*. 2019. № 2. 30–37 с.
12. Тименко В., Тропіна І. Етнодизайн в контексті освітньо-культурного синтезу. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія "Педагогічні науки"*. 2018. № 11. 59–74 с.
13. Сиваш І.О. Концептуальні засади етнодизайну в Україні. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 3. 416–420 с.

References:

1. Kukhta, M., Pelevin, E. (2015). Ethno-design as the Basis for the Formation of a Tolerant Attitude to the Traditions of Different Cultures. [Kukhta M., Pelevin E. Ethno-design as a basis for the formation of a tolerant attitude to the traditions of different cultures]. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 166, 680–683 [in Ukrainian].
2. Spirina, M.V., Sadowova, N.I., Lavrenteva, O.S., Ivanova, E.Y., Karlychuk, T.V. (2016). Ethno-cultural Component in Modern Design. [Spirina MV, Sadowova N.I., Lavrentieva O.S., Ivanova E.Y., Karlichuk T.V. Ethnocultural component in modern design]. *Global Media Journal*, 3–13 [in Ukrainian].
3. Nairi, A. (2019). L'ethno-design à l'ère numérique: valorisation ou banalisation des signes identitaires berbères. [Nairi A. L'ethno-design à l'ère numérique: valorization ou banalisation des signes identitaires berbères.] *Interfaces numériques*, 8(1), 98–117 [in Italian].
4. Orshanskyj, L. (2011). Etnodyzajn jak innovacijnyj khudozhnjo-estetychnyj komponent tekhnologichnoji osvity. [Orshansky L. Ethnodyzajn as an innovative artistic and aesthetic component of technological education]. *Molodj i rynek*, 1 (72), 38–41 [in Ukrainian].
5. Maksimova, Z.Y., Lavrentiev, S. Y., Krylov, D., Kondratenko, E. V. (2019). Ethnic design as means of pedagogical consulting for future teachers of technology. [Maksimova Z. Yu., Lavrentyev S. Yu., Krylov D.V., Kondratenko O.V. Ethnic design as a means of pedagogical counseling of future teachers of technology]. *Proceedings of INTCESS 2019- 6th International Conference on Education and Social Sciences*, 4–6, 295–299 [in Ukrainian].
6. Rojik, Ju.V. (2019). Etnodyzajn jak problema zarubizhnykh naukovykh doslidzhenj. [Roik Y.V. Ethnodesign as a problem of foreign research]. *Mystecjka osvita: metodologhija, teorija, praktyka: zbirnyk naukovykh pracj*, 1, 47–56 [in Ukrainian].
7. Tymenko, V.P. (2017). Teoretychni zasady etnichnogho dyzajnu v profesijnij osviti. Navchannja i vykhovannja obdarovanoji dytyny. [Timenko V.P. Theoretical principles of ethnic design in vocational education. Education and upbringing of a gifted child]. 1, 75–84 [in Ukrainian].
8. Rudenchenko, A.A. (2017). Teoretychni i metodychni zasady navchannja etnodyzajnu studentiv u vyshhykh mystecjkykh navchalnykh zakladakh [Rudenchenko A.A. Theoretical and methodical principles of teaching ethnodesign of students in higher art schools] avtoreferat dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.02. Kyjiv, 42 [in Ukrainian].
9. Blyznjuk, M.M. (2017). Naukovi pidkhody doslidzhennja, strukturuvannja i proektuvannja metodychnykh system navchannja etnodyzajnu. [Blyznjuk M.M. Scientific approaches to research, structuring and design of methodological systems for teaching ethnic design]. *Fyzyko-matematychna osvita: naukovyj zhurnal*, 2 (12), 31–36 [in Ukrainian].
10. Osvita v Ukrajinі. [Education in Ukraine]. Available at: <https://www.education.ua/ua/universities> (data zvernennja 30.03.2020). [in Ukrainian].
11. Diachenko, A.V. (2019). Stanovlennja i rozvytok mystecjkoi osvity v systemi ukrajinsjkogho nacionaljnogho dyzajnu. [Dyachenko A.V. Formation and development of art education in the system of Ukrainian national design]. *Naukovi zapysky Ternopiljsjkogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka. Serija: Pedagoghika*, 2, 30–37 [in Ukrainian].
12. Tymenko, V., Tropina, I. (2018). Etnodyzajn v konteksti osvityjno-kulturnogho syntezu. [Tymenko V., Tropina I. Ethnodesign in the context of educational and cultural synthesis]. *Naukovi zapysky Maloji akademiji nauk Ukrajinjy. Serija: Pedagoghichni nauky*, 11, 59–74 [in Ukrainian].
13. Syvash, I.O. (2018). Konceptualjni zasady etnodyzajnu v Ukrajinі. [Sivash I.O. Conceptual principles of ethnic design in Ukraine]. *Visnyk Nacionaljnoji akademiji kerivnykh kadriv kultury i mystectv*, 3, 416–420 [in Ukrainian].

Dyachenko A. V. Prospects for the development of the system of ukrainian national design in artistic institutions

In the context of globalization and the accelerated development of science, technology, technology and innovation, each country aims to preserve its cultural identity and heritage. An important role in the context of solving such problems belongs directly to art institutions that provide training in the field of art, design, architecture, and thus, form the idea and desire to preserve national culture, education and art. Therefore, to achieve and implement educational goals within development of the system of Ukrainian national design (in other words – ethnic design) it is necessary to first look for promising areas for

further development of national culture and traditions, which in the future will form a powerful holistic system of ethnic theory of the Ukrainian nation.

Disclosure of the problems of development of Ukrainian national design requires a comprehensive study. Given that, it is first necessary to consider the positions of Ukrainian and foreign scholars on the content and features of such a scientific field as ethnodesign.

The paper considers the prospects of development of the Ukrainian national design system in art institutions on the example of educational and scientific programs of the Faculty of Decorative and Applied Arts and the Faculty of Design of the Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after Mykhailo Boychuk, used in higher art institutions. Methods of analysis and comparison were used during the study. On the basis of studying the peculiarities of the training of applicants in art institutions, perspective directions of development of the system of Ukrainian national design were determined. It should be noted that the main purpose of ethnodesign as a separate educational and scientific program is aimed at achieving the appropriate level of ecological attitude to different historical and ethnographic regions of Ukraine in the context of preserving cultural values and spirituality of Ukrainian ethnic groups.

Key words: *ethnodesign, national design, art institution, national culture, educational and scientific program.*

УДК 378.14:070

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.17>

Дяченко М. Д.

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ

У статті розкрито зміст і сутність понять “журналістський професіоналізм” і “професійна відповідальність журналіста”. Окреслено специфіку та параметри формування професійної відповідальності майбутнього журналіста. Визначено внутрішні й зовнішні чинники впливу на відповідальність особистості. Висвітлено наукову дискусію навколо проблеми формування професійної відповідальності майбутніх фахівців у процесі навчання в закладах вищої освіти. Акцентується на ролі соціальної відповідальності мас-медіа за якість контенту та формування громадської думки суспільства. Зазначено, що розвиток громадянського суспільства значною мірою залежать від професіоналізму та професійної відповідальності особистості кожного фахівця, в тому числі журналіста. Підкреслюється, що від діяльності засобів масової комунікації залежать настрої, думки, позиція і свідомість мас щодо суспільно значущих питань. Наголошується на тому, що умови інформаційного суспільства детермінують посилення професійної відповідальності представників мас-медіа як соціального інституту.

Наведено динаміку розвитку уявлень майбутніх журналістів про складники журналістського професіоналізму. Наведено результати кількох етапів анкетування, що засвідчили кількісні зміни, які підтвердили якісні перетворення щодо уявлень студентів спеціальності 061 “Журналістика” про професійну відповідальність журналіста. Звертається увага на те, що під впливом медійних технологій створюється новий тип журналістського професіоналізму, журналістстві сьогодні треба бути не лише чесною, відповідальною, компетентною, культурною, високоморальною, комунікабельною, але і творчою особистістю, здатною конкурувати в умовах ринкових відносин. Перспективи інтеграції України в європейський комунікаційний простір зумовлюють нові вимоги до професійної підготовки майбутніх журналістів, а сучасний рівень суспільно-економічного розвитку України вимагає від фахівців ЗМІ конкурентоспроможності та високого рівня професіоналізму і професійної відповідальності.

Ключові слова: *журналістика, майбутній журналіст, професіоналізм, професійна відповідальність, професійна підготовка, розвиток, формування.*

Розвиток громадянського суспільства значною мірою залежать від професіоналізму та професійної відповідальності особистості кожного фахівця, в тому числі журналіста. В умовах модернізації сучасної освіти та інтеграції України в європейський соціокультурний простір посилюються нові вимоги до підготовки майбутніх журналістів. У зв'язку з цим особливої актуальності набирає проблема правильних акцентів у підготовці студентів спеціальності 061 “Журналістика” у ЗВО України з метою розвитку в них не лише важливих професійних рис, але і їхньої особистої професійної відповідальності.

Український соціум потребує висококваліфікованих журналістів, справжніх представників інформаційної еліти, з національною ідеєю, інноваційним мисленням, з глибоким знанням та дотриманням принципів журналістської етики, здатних оперативно реагувати на зміни в усіх сферах життя, не лише на високому рівні володіти професійними технологіями, а й глибоко усвідомлювати відповідальність перед законом та власним сумлінням за виконання професійних функцій і соціальних ролей, розвивати цінності громадянського суспільства, сприяти консолідації нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної держави, майбутнє якої значною мірою залежить від професіоналізму журналістів як представників четвертої влади.

Тому постає необхідність пошуку нових шляхів, змісту, науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх журналістів до професійної діяльності в умовах глобалізаційного інформаційного суспільства.

Адже забезпечити інноваційні перетворення в організації сучасної системи журналістики як масово-інформаційного виробництва здатні фахівці медіа з високим рівнем професійної відповідальності та професіоналізму.

Метою статті є розгляд змісту й сутності понять “журналістський професіоналізм” і “професійна відповідальність журналіста”.

Проблему формування професіоналізму майбутніх фахівців досліджували С. Дружинін, Е. Зеєр, Є. Климов, А. Маркова, Т. Сорочан та ін. Питанням журналістського професіоналізму присвячено праці А. Бобкова, Р. Бухарцева, О. Дорошук, В. Здоровеги, М. Кіма, С. Корконосенка, І. Михайлина, В. Олешка, Л. Світич та ін. Проте вивчення аспекту професійної надійності в контексті журналістського професіоналізму потребує ще додаткового висвітлення.

Теоретична значущість проблеми формування професійної відповідальності майбутніх журналістів у контексті їхнього професіоналізму визначили тему статті, метою якої є розкриття змісту, сутності, специфіки понять “журналістський професіоналізм” та “професійна відповідальність журналіста”.

Професіоналізм (із лат. profession – професія, profiteer) у довідкових джерелах має різні тлумачення, зокрема: “сформована у процесі навчання та практичної діяльності готовність до компетентного виконання функціональних обов’язків, які оплачуються; рівень майстерності у професійній діяльності, що відповідає рівню складності роботи, сукупність знань, навичок поведінки та дій, що свідчать про професійну підготовку, навченість, придатність людини до виконання професійних функцій” [4, с. 742]; “певний рівень успішності виконання професійної діяльності” [17, с. 300]; якісна характеристика суб’єкта діяльності, яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок й умінь, що дає можливість здійснювати діяльність з високою продуктивністю є джерелом потенціального розвитку держави і суспільства [3] тощо.

Професіоналізм у сучасному світі “припускає не тільки володіння на високому рівні професійними технологіями, а й глибоке усвідомлення відповідальності за свою діяльність, здатність до прогнозування наслідків, які вона може зумовити, передбачає погляд на людину, як на мету будь-якої діяльності та міру усіх речей, причетність до ключових проблем людства” [6, с. 71].

На визначення поняття “професіоналізм журналіста” впливають соціальні ролі представників ЗМІ, пов’язані зі становленням інформаційного суспільства, що впливає на цільові установки журналістської діяльності: управління інформаційними та комунікаційними секторами ринку, орієнтація на навігаційну функцію журналістики в інформаційному просторі [8, с. 137]. На думку В. Мойсеева, професіоналізм журналіста залежить від рівня суспільних очікувань результатів журналістської діяльності [14].

У площині наукових досліджень професіоналізм журналіста – це особливий спосіб сприйняття реальності, “своєрідний спосіб сприйняття світу, спосіб мислення і світовідчуття” [7, с. 72], “свіжість погляду, оригінальність думки мужність і сміливість, а вже опісля – дуже важлива професійна вправність” [там само, с. 73].

У сучасних умовах інформаційного суспільства дедалі більше посилюється роль мас-медіа як соціального інституту, що, безумовно, детермінує актуальність професійної відповідальності представників ЗМІ. Тому в процесі фахової підготовки майбутніх журналістів необхідно приділяти особливу увагу формуванню цієї риси у студентів спеціальності 061 “Журналістика”. Це повинна бути і моральна відповідальність, і соціальна, і службова; це – відповідальність за кожне сказане чи написане слово: перед суспільством, державою, аудиторією, перед власним сумлінням тощо.

Таблиця 1

Сутність поняття “відповідальність” у наукових дослідженнях

Автор	Дефініція поняття “відповідальність”
М. Савчин [19]	Особистісна основа відповідальної поведінки, яка є смисловим утворенням особистості, своєрідним загальним принципом співвіднесення в межах цілісної мотиваційно-смислової сфери мотивів, цілей та засобів життєдіяльності
І. Сагань [20]	Інтегральна властивість суб’єкта життєвого шляху, внутрішній принцип свідомого проживання людиною власного життя, яке передбачає її готовність відповідати за наслідки власних дій, виборів, рішень та виступати причиною особливостей розгортання власного життя
О. Безрукова [1]	Одна з найважливіших якостей особистості, що допускає єдність свідомості і дії особистості, фактор соціальної безпеки, поєднує особистість у групи в соціумі.
О. Лазорко [11]	Особистісна характеристика, а пов’язана з поглибленням соціалізації людини на основі розширення процесів технологізації та глобалізації, що є характерним для сучасного цивілізаційного розвитку.
Н. Кибальна [9]	Інтегративна якість, що виявляється у здатності приймати обґрунтовані рішення у сфері своєї професійної діяльності, наполегливості і сумлінності у їх реалізації та готовності відповідати за їхні результати та наслідки.
К. Назаренко [15]	Сутність професії, що базується на професійній совісті.

Соціальна відповідальність, зокрема, – це “ступінь відповідності дій соціальних суб’єктів (особистостей, соціальних груп, спільнот, держави) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим соціальним нормам, загальним інтересам; виступає засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної інтеграції” [22, с. 42].

На думку Д. Мак-Квейла, необхідно розрізняти поняття “відповідальність” і “зобов’язаність”, оскільки відповідальність насамперед пов’язана з дотриманням певних обов’язків, а зобов’язаність – із певними очікуваннями та нормами поведінки. Як стверджує дослідник, “згідно з принципом відкритості, ми повинні віддавати перевагу прозорим, добровільним формам відповідальності, які ґрунтуються на активних зв’язках, на діалозі та дебатах” [12, с. 189].

Дослідницею Л. Сатановською визначено параметри формування професійної відповідальності: мотивацію відповідальної поведінки, систему знань і уявлень про відповідальність як особистісну якість; систему професійних умінь, досвід відповідального розв’язання проблем, готовність до самоконтролю; ціннісні орієнтації, особистісний сенс відповідальної поведінки; погляди і переконання особистості, світоглядну готовність її до відповідальності; моральну, психологічну, інтелектуальну, комунікативну, інформаційну готовність до відповідальної поведінки [21].

Як зазначає І. Сагань, чинниками відповідальності є внутрішні особистісні детермінанти, пов’язані з суб’єктом відповідальності – особистістю та зовнішні ситуативні, пов’язані з контекстом відповідальності – ситуацією [20].

На думку І. Гамули, формування відповідальності повинно відбуватися на всіх етапах становлення особистості під впливом об’єктивних та суб’єктивних чинників. Основними умовами формування відповідальності є формування мотиваційної основи відповідальності; розширення самостійності у різних сферах діяльності; індивідуальний підхід до кожного з суб’єктів освітнього процесу з урахуванням рівня сформованості відповідальності; раціональне використання різних видів діяльності включаючи теоретичну та практичну підготовку що здійснюються в освітньому процесі; підвищення виховних можливостей освітнього процесу; вдосконалення навчального процесу; формування навичок відповідальної поведінки; вдосконалення процесу самовиховання; оптимізація будови професійної діяльності [2].

У цьому контексті важливою є думка В. Різуна про те, що журналіст повинен бути правдивим і чесним. Чесним насамперед перед собою. Але він не буде чесним, якщо безвідповідальний за своє слово, людей, країну. Безвідповідальна людина не може бути правдивою, бо правду висловлює тільки з великої відповідальності за справу і за когось. Щоб говорити правду, треба вміти її бачити, шукати і знати, коли і для чого говорити. Для цього треба бути критичним у значенні здатним аналізувати, ретельно вивчати факти, бути прискіпливим до дрібниць. З одного боку, журналіст повинен бути в сфері подій, щоб їх розуміти, але не має бути заангажованим й об’єктивно відображати події [18].

Як справедливо зауважує К. Назаренко, особиста відповідальність працівника сфери мас-медіа, наприклад журналіста, не менш важлива за відповідальність керівника та власника засобу масової комунікації [15]. “Роль соціальної відповідальності мас-медіа підкреслюється і у формуванні громадської думки. Зокрема, від діяльності засобів масової комунікації залежать настрої, думки, позиція і свідомість мас щодо суспільно значущих питань. Якщо говорити про соціальну відповідальність мас-медіа, то це, перш за все, відповідальність за формування суспільної думки та, звісно, відповідальність за якість контенту” [там само, с. 246–247].

На думку А. Маслоу, набуті певні якості, особливості свідомості та діяльності людини – це результат процесу самореалізації, а самоактуалізація є “вищою межею, далекою метою, а не динамічним процесом, не активним і насиченим життям: тобто Буттям, а не Становленням” [13, с. 51]. Однією з основних рис, що відрізняють “людину самоактуалізації” від інших людей, за визначенням вченого, є відчуття її причетності до життя всього людства, що є особливо актуальним для професії журналіста.

Для успішності процесу самотворення соціально зрілого майбутнього журналіста-професіонала необхідно створити професійно спрямовані педагогічні умови, що передбачають пошук таких форм і методів навчання для активізації саморозвитку та самовдосконалення професійних умінь і навичок особистості майбутнього журналіста, створення психологічно сприятливого клімату й ситуації успіху в межах педагогічно комфортного освітнього журналістського середовища.

Застосування діагностичного комплексу підтвердило, що в результаті педагогічного експерименту відбулися суттєві кількісні зміни щодо уявлень студентів спеціальності 061 “Журналістика” щодо професійної відповідальності, що стали відображенням значущих якісних перетворень у їхній свідомості й поведінці та засвідчило суттєву позитивну динаміку готовності майбутніх журналістів до відповідальної професійної діяльності в сучасних медіа. У процесі кількох етапів анкетування змінювалися уявлення студентів про журналістський професіоналізм і значущість його складників, у тому числі – професійної відповідальності. Якщо на стадії констатувального етапу (КЕ) експерименту для відповідальності як складника професіоналізму журналіста за значущістю студентами відводилося 12,5%, то до кінця формуального етапу (ФЕ) цей показник зріс більш ніж у 2 рази (до 27,5%); зріс на 1% і показник професійної свідомості як складника журналістського професіоналізму з 3,0% до 10,3% (табл. 2).

Під час практичних занять, виробничої практики студент має можливість не лише самостійно перевірити свою готовність до майбутньої професійної діяльності у сфері журналістики, а й переконатися у правиль-

ності свого професійного і соціального самовизначення, від чого безпосередньо залежить якість виконання ним майбутніх фахових функцій і його професійна відповідальність.

Таблиця 2

Динаміка розвитку уявлень майбутніх журналістів про складники журналістського професіоналізму

Складники професіоналізму	КЕ	ФЕ
Професійні знання (ПЗн)	25,5%	15,0%
Відповідальність (В)	12,5%	27,5%
Чесність (Ч)	10,5%	10,5%
Професійна свідомість (ПС)	5,5%	6,5%
Критичне мислення (КМ)	7,0%	10,5%
Креативність (Кр)	8,0%	11,0%
Технологічні професійні вміння та навички (ТПВН)	14,0%	10,0%
Комунікабельність (Км)	17,0%	9,0%

У процесі підготовки майбутніх журналістів необхідно формувати у них професійну свідомість, на основі якої розвиваються професійно важливі особистісні якості, які й забезпечують розвиток і формування психологічної готовності до професійної діяльності [5]. Професійна самосвідомість майбутнього журналіста, в якій формується певний збірний образ професіоналізму, що відповідає вимогам часу, сприяє сформованості професійних умінь, професійному самовираженню.

Якість вищої освіти, за словами С. Ніколаєнка, визначається “не стільки затратними кредитами, які чомусь вимірюють переважно кількістю годин, скільки рівнем професійного розвитку майбутнього фахівця, його професійної культури і громадянською позицією, яку він займає в житті” [16, с. 24]. З новим осмисленням професійних функцій та соціальної ролі журналіста на теренах незалежної України постала необхідність пошуку нових шляхів і підходів до підготовки майбутніх фахівців ЗМІ.

Журналіст у демократичному суспільстві виконує не лише інформаційну й аналітичну функції – він водночас є просвітителем і вихователем, який глибоко усвідомлює своє професійне призначення й соціальну роль, бо безпосередньо впливає на формування громадської думки й суспільних орієнтирів, на моральні й духовні цінності нації. Професійна освіта не може бути по-справжньому успішною, якщо вона не одухотворена моральним вихованням особистості [10, с. 147].

Робота журналіста полягає в тому, щоб представити реальність максимально об’єктивно. Роль кожного журналіста, що поважає себе, полягає у надійному інформуванні одержувачів та розширенні їхнього кругозору [23].

Висновки. Отже, закладаючи основи професіоналізму у майбутніх журналістів під час навчального процесу, на наш погляд, треба акцентувати увагу на формуванні в них професійної допитливості, турботи за долю держави й суспільства, інтересу до людини, професійної готовності до всебічного інформування громадськості про реальні події та явища, поєднання технологічної грамотності з бездоганним виконанням соціальних ролей і професійних функцій з постійним почуттям професійної відповідальності. Під впливом медійних технологій створюється новий тип журналістського професіоналізму, журналістові сьогодні треба бути не лише чесною, відповідальною, компетентною, культурною, високоморальною, комунікабельною, але і творчою особистістю, здатною конкурувати в умовах ринкових відносин. Перспективи інтеграції України в європейський комунікаційний простір зумовлюють нові вимоги до професійної підготовки майбутніх журналістів, а сучасний рівень суспільно-економічного розвитку України вимагає від фахівців ЗМІ конкурентоспроможності й високого рівня професіоналізму та професійної відповідальності.

Використана література:

1. Безрукова О.А. Соціальна відповідальність у сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження. Запоріжжя, 2015. 36 с.
2. Гамула І.А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 18 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинський оберіг, 2011. 552 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком інтер, 2008. 1040 с.
5. Жирун О.А. Вплив психологічної готовності до професійної діяльності та формування професійної самосвідомості студентів-редакторів. URL: http://novyn.kpi.ua/2009-1/06_Gurin.pd.
6. Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные / под ред. А.Г. Качкаевой. Москва, 2010. 200 с.
7. Здоровега В. Європейський вибір: що брати з минулого, а чого вчитися українським ЗМІ. *Про журналістику і журналістів: статті, есе, виступи*. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. № 3 (27). 141 с.
8. Калмыков А.А., Коханова А.А. Интернет-журналистика: учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по спец. “Журналистика”. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 383 с.
9. Кибальна М. Дефініція “професійна відповідальність” у контексті підготовки майбутнього фахівця цивільного захисту. *Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2014. Випуск 25. С. 77–86.

10. Кудін В.О. Засоби масової інформації та професійна освіта: філософсько-педагогічний аспект дослідження. Харків, 2002. 207 с.
11. Лазорко О.В. Психологічні детермінанти відповідальності менеджерів промислового підприємства : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2007. 19 с.
12. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / пер. з англ. О. Возьна, Г. Сташків. Львів : Літопис, 2010. 538 с.
13. Маслоу А. На подступах к психологии бытия / пер. с англ. Москва : Рефл-бук, 1997. 304 с.
14. Моисеев В.А. Журналистика и журналисты. Киев : Дакор, 2002. 402 с.
15. Назаренко К.С. Принципи соціальної відповідальності в діяльності сучасних українських мас-медіа. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи"*. 2017. Випуск 39. С. 244–252.
16. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. Київ : Знання, 2005. С. 24–30.
17. Педагогіка вищої школи : словник-довідник / упорядник О.О. Фунтікова. Запоріжжя : ГУ "ЗІДМУ", 2007. 404 с.
18. Різун В.В. Основи журналістики у відповідях та заувагах. Київ, 2004. 80 с.
19. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... д-ра психол. наук. Київ, 1997. 447 с.
20. Сагань І.А. Соціально-психологічні особливості відповідальності особистості в умовах складних життєвих ситуацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2010. 22 с.
21. Сатановська Л. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*. 2015. №1. С. 65–70.
22. Соціологія : терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / уклад. : В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. 2-ге вид., стереотип. Львів, 2002. 480 с.
23. Odpowiedzialność zawodowa dziennikarzy. URL: <http://prasaimedia.pl/odpowiedzialnosc-zawodowa-dziennikarzy/>.

References:

1. Bezrukova O.A. (2015). Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: sotsiolohichna kontseptualizatsiia ta dosvid empirychnoho doslidzhennia [Social responsibility in modern Ukrainian society: sociological conceptualization and experience of empirical research]. *Zaporizhzhia*. 36 s. [in Ukrainian].
2. Namula I.A. (2002). Formuvannia vidpovidalnosti v kursantiv viiskovykh instytutiv [Formation of responsibility in cadets of military institutes] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
3. Ghoncharenko S.U. (2011). Ukrainjskij pedagoghichnyj encyklopedychnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Rivne : Volynskij oberigh. 552 s. [in Ukrainian].
4. Encyklopedija osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; ghol. red. V.Gh. Kremenj. Kyjiv : Jurinkom inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].
5. Zhyrun O.A. Vplyv psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti ta formuvannia profesiinoi samosvidomosti studentiv-redaktoriv [Influence of psychological readiness for professional activity and formation of professional self-consciousness of students-editors]. URL: http://novyn.kpi.ua/2009-1/06_Gurin.pdf. [in Ukrainian].
6. Zhurnalistika i konvergencija: pochemu i kak tradicionnye SMI prevrashhajutsja v mul'timedijnye [Journalism and convergence: why and how traditional media are becoming multimedia] / pod red. A.G. Kachkaevoj. Moskva, 2010. 200 s. [in Russian].
7. Zdroveha V. (2004). Yevropejskiy vybir: sheho braty z mynuloho, a choho vchytysia ukrainskym ZMI [European choice: what to take from the past and what to learn from the Ukrainian media]. *Pro zhurnalistyku i zhurnalistiv: statii, ese, vystupy*. Lviv : VTs LNU im. I. Franka. № 3 (27). 141 s. [in Ukrainian].
8. Kalmykov A.A., Kohanova A.A. (2005). Internet-zhurnalistika : ucheb. posob. dlja stud. vuzov, obuchajushhihsja po spec. "Zhurnalistika" [Internet journalism: textbook. manual. for stud. universities studying on specials. "Journalism"]. Moskva : JuNI-TI-DANA. 383 s. [in Russian].
9. Kybalna M. (2014). Definiitsia "profesiina vidpovidalnist" u konteksti pidhotovky maibutnoho fakhivtsia tsyvilnoho zakhystu [Definition of "professional responsibility" in the context of training future civil defense professionals]. *Liudynoznavchi studii. Serii: Pedahohika*. Vypusk 25. S. 77–86. [in Ukrainian].
10. Kudin V. O. (2002). Zasoby masovoi informatsii ta profesiina osvita: filosofsko-pedahohichni aspekt doslidzhennia [Mass media and professional education: philosophical and pedagogical aspect of research]. *Kharkiv*. 207 s. [in Ukrainian].
11. Lazorko O.V. (2007). Psykholohichni determinanty vidpovidalnosti menedzheriv promyslovoho pidpryemstva [Psychological determinants of responsibility of managers of an industrial enterprise] : avtoreferat dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.05. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
12. Mak-Kveil D. (2010). Teoriia masovoi komunikatsii [Theory of mass communication] / per. z anhl. O. Vozna, H. Stashkiv. Lviv : Litopys. 538 s. [in Ukrainian].
13. Maslou A. (1997). Na podstupah k psihologi bytija [Approaching the psychologists of being] / per. s angl. Moskva : Refl-buk. 304 s. [in Russian].
14. Moiseev V.A. (2002). Zhurnalistika i zhurnalisty [Journalism and Journalists]. Kiev : Dakor. 402 s. [in Russian].
15. Nazarenko K.S. (2017). Pryntsyipy sotsialnoi vidpovidalnosti v diialnosti suchasnykh ukrainskykh mas-media [Principles of social responsibility in the activities of modern Ukrainian mass media]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii "Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody"*. Vypusk 39. S. 244–252. [in Ukrainian].
16. Nikolaienko S.M. (2005). Vyshcha osvita – dzherelo sotsialno-ekonomichnoho i kulturnoho rozvytku suspilstva [Higher education is a source of socio-economic and cultural development of society]. Kyiv : Znanye. S. 24–30. [in Ukrainian].
17. Pedagoghika vyshhoji shkoly : slovnyk-dovidnyk [Higher school pedagogy: dictionary-reference book] / uporjadnyk O. O. Funtikova. Zaporizhzhja: GhU "ZIDMU", 2007. 404 s. [in Ukrainian].
18. Rizun V.V. (2004). Osnovy zhurnalistyky u vidpovidakh ta zauvahakh [Fundamentals of journalism in answers and remarks]. Kyiv. 80 s. [in Ukrainian].
19. Savchyn M. V. (1997). Psykholohichni osnovy rozvytku vidpovidalnoi povedinky osobystosti [Psychological bases of development of responsible behavior of the person]: dys. ... d-ra psykhol. nauk. Kyiv. 447 s. [in Ukrainian].
20. Sahan I.A. (2010). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti vidpovidalnosti osobystosti v umovakh skladnykh zhyttievkykh sytuatsii [Socio-psychological features of personal responsibility in difficult life situations] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.05. Kyiv. 22 s. [in Ukrainian].

21. Satanovska L. (2015). Formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh menedzheriv osvity v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Formation of professional responsibility of future managers of education in the conditions of higher educational institution]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Pedahohika. № 1. S. 65–70 [in Ukrainian].
22. Sotsiolohiia : terminy, poniattia, personalii : navch. slovnyk-dovidnyk [Sociology: terms, concepts, personalities: textbook. dictionary-reference book]. / uklad. : V. M. Picha, Yu. V. Picha, N. M. Khoma ta in. ; za zah. red. V. M. Pichi. 2-he vyd., stereotyp. Lviv, 2002. 480 s. [in Ukrainian].
23. Odpowiedzialność zawodowa dziennikarzy [Professional liability of journalists]. URL: <http://prasaimedia.pl/odpowiedzialnosc-zawodowa-dziennikarzy/> [in Polish].

Diachenko M. D. Professional responsibility in the context of forming the professionalism of future journalists

The article reveals the content and essence of the concepts "journalistic professionalism" and "professional responsibility of a journalist". The specifics and parameters of formation of professional responsibility of the future journalist are outlined. Internal and external factors influencing the responsibility of the individual are identified. The scientific discussion on the problem of formation of professional responsibility of future specialists in the process of studying in higher education institutions is highlighted. Emphasis is placed on the role of social responsibility of the media for the quality of content and the formation of public opinion in society. It is noted that the development of civil society largely depends on the professionalism and professional responsibility of the personality of each specialist, including the journalist. It is emphasized that the mood, thoughts, position and consciousness of the masses on socially important issues depend on the activity of the mass media. It is emphasized that in the information society the role of professional responsibility of mass media representatives as a social institution is determined. The dynamics of development of ideas of future journalists about the components of journalistic professionalism is given.

The results of several stages of the survey were presented, which showed quantitative changes, which confirmed the qualitative changes in the perceptions of students majoring in 061 "Journalism" about the professional responsibility of the journalist. Attention is drawn to the fact that under the influence of media technologies a new type of journalistic professionalism is being created. Today a journalist must be not only honest, responsible, competent, cultural, highly moral, sociable, but also a creative person able to compete in market relations. Prospects for Ukraine's integration into the European communication space determine new requirements for the professional training of future journalists, and the current level of socio-economic development of Ukraine requires from media professionals competitiveness and a high level of professionalism and professional responsibility.

Key words: journalism, future journalist, professionalism, professional responsibility, professional training, development, formation.

УДК 364(477):303.444

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.18>

Євдокимова І. А., Бутиліна О. В.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УКРАЇНІ: СПРОБА ПРОГНОЗУВАННЯ

Стаття присвячена огляду можливих тенденцій розвитку соціальної роботи в Україні в майбутньому. Автори надають стислий огляд головних етапів розвитку соціального прогнозування на Заході, а також методів, які можуть бути застосовані для розроблення соціальних прогнозів: опитування, екстраполяції та моделювання. У статті здійснено спробу застосувати деякі з них для окреслення стану соціальної роботи в майбутньому.

На основі аналізу думок різних авторів щодо професій майбутнього у статті з'ясовується місце соціальної роботи серед них. У статті зроблено висновок, що соціальна робота не зникає у суспільстві майбутнього, але окремі її напрями можуть певним чином трансформуватися під впливом розвитку інформаційних технологій, а також вочевидь можливе виникнення зовсім нових напрямів у відповідь на потреби людей інформаційного суспільства. Крім того, зроблено висновок, що в суспільстві майбутнього безперечно залишаться види професійної діяльності, в яких роботи або інформаційні технології не зможуть повністю замінити людину та спілкування з нею та які спрямовані на вирішення проблем, що постійно супроводжують людство (соціальна нерівність, ізоляції, виключення тощо). Саме до таких видів професійної діяльності належить і соціальна робота.

Застосування методу екстраполяції дало змогу авторам встановити також певні тренди у чисельності соціальних працівників в Україні. Статистичні дані вказують на те, що приблизно з 2015 до 2019 року відбувається певне скорочення фахівців із соціальної роботи в Україні, зокрема, тих, хто працює із сім'ями, дітьми та молоддю. Звернення до державних нормативно-правових документів дало змогу авторам зробити висновок про появу з 2019 року іншої тенденції – збільшення кількості соціальних працівників в Україні під впливом принаймні двох головних чинників: реформи з децентралізації та COVID-19.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, соціальне прогнозування, прогностика, методи соціального прогнозування, соціальна робота.

У багатьох суспільствах, у тому числі й в Україні, на тлі загострення соціальних проблем, збільшення чисельності вразливих верств населення, індивідів та груп, які неспроможні самостійно впоратися зі складними життєвими обставинами, надзвичайно актуальною є соціальна робота як особливий напрям професій-

ної діяльності. Але в умовах трансформації суспільства, його переходу до постіндустріальної, інформаційної стадії, або до “третьої хвилі” в суспільному розвитку, одним із питань, яке цікавить усіх, чия професійна діяльність пов’язана із соціальною роботою, є питання, чи буде ця професія актуальною й надалі.

Вивченню різних аспектів стану соціальної роботи в майбутньому присвячені публікації Т. Семігіної, Г. Слозанської, О. Карпенко та інших. Водночас слід відзначити, що праці цих науковців зазвичай зосереджені на розгляді особливостей підготовки майбутнього соціального працівника або новітніх напрямів соціальної роботи. Публікації ж, які би були присвячені розгляду макротенденцій розвитку соціальної роботи в інформаційному суспільстві або в українському суспільстві в середньостроковій перспективі, майже відсутні.

Мета статті – спрогнозувати можливі тенденції розвитку соціальної роботи в Україні в умовах становлення інформаційного суспільства.

Прагнення пізнати майбутнє закладено в самій природі людини. Протягом усієї історії люди намагалися передбачити майбутні події. З розвитком науки майбутнє стає предметом також і її вивчення. При цьому ХХ та ХХІ століття стали не тільки періодом суттєвого сплеску інтересу до майбутнього, становлення власне наукових досліджень майбутнього, але й певного розчарування в них. Саме з другої половини ХХ століття в багатьох країнах здійснюється розроблення нових дисциплін – прогностики і футурології, що покликані займатися вивченням майбутнього та які деякі автори вважають “самостійними течіями соціологічної думки” [2; 9].

Зазвичай виокремлюють такі етапи в розвитку прогнозування на Заході. Перший пов’язують із появою на початку ХХ століття нової науки – футурології як науки про майбутнє. Однак із середини ХХ століття серед науковців поступово поширюється переконання в тому, що, на відміну від “науки про минуле” (історії), “науки про майбутнє” в принципі бути не може. Приблизно в 1960-х рр. вчені стали більше схилитися до можливості створення науки про прогнозування, яка одержала назву “прогностика”. Її предметом виступає прогнозування як різновид наукових досліджень, його теорія та методологія.

Другий етап у розвитку прогнозування на Заході пов’язують із проведенням прогностичних досліджень, появою безлічі дослідницьких прогностичних центрів, розробленням методологічних питань прогнозування та певним “бумом прогнозів”.

1970–1980-ті рр. стали періодом створення різних футурологічних асоціацій, а також розроблення відомих футурологічних концепцій. Саме в цей період з’являються концепції постіндустріального суспільства Д. Белла [1], суспільства “третьої хвилі” Е. Тоффлера або інформаційного суспільства [12]. У своїх працях ці автори виокремили такі риси суспільства майбутнього, як зростання впливу знань, науки, дезінтеграція, децентралізація, зростання значення сфери послуг, індустрії дозвілля тощо. Ці автори дали суттєвий поштовх для розвитку теорії та методології соціального прогнозування, а також запропонували концепції, які виявилися виправданими часом та й досі є основою для аналізу соціальних процесів.

В арсеналі сучасної прогностики є досить багато методів, які можуть бути застосовані для розроблення соціальних прогнозів. Найчастіше говорять про три групи методів: методи опитування, методи моделювання та методи екстраполяції. Методи опитування орієнтовані переважно на збирання та узагальнення думок експертів щодо особливостей розвитку та стану в майбутньому досліджуваного явища. Методи екстраполяції застосовують для розроблення трендових прогностичних моделей соціальних об’єктів та для оперування з ними з метою розроблення, як правило, короткострокових та середньострокових прогнозів. Головна особливість трендових моделей полягає в тому, що вони є моделями процесів, тобто відображають зміну станів або характеристик об’єкта протягом певного часу та не враховують фактори (окрім часу), під впливом яких ці зміни здійснюються. У прогностиці розроблені різні класифікації екстраполяційних моделей, у межах яких прийнято виділяти неформальні та формальні моделі, лінійні і нелінійні; логістичні, експоненційні та інші моделі. До методів власне екстраполяційного прогнозування, наприклад, В.Я. Матвієнко у роботі “Прогностика” відносить методи якісного та кількісного екстраполяційного прогнозування [7].

Спробуємо застосувати деякі з цих методів для розроблення прогнозу щодо стану соціальної роботи в українському суспільстві в майбутньому.

Для визначення стану соціальної роботи в інформаційному суспільстві проаналізуємо думки філософів та науковців, які намагалися скласти переліки професій майбутнього. Так, наприклад, в одному з випусків відомого на Заході журналу Futurist за 1984 р. автори відзначили, що в майбутньому можуть з’явитися такі нові професії, як аналітик у галузі благодійництва, дитячий адвокат, консультант із проблем алкоголізму, консультант зі здорового способу життя, працівник на “телефоні довіри”, порадник у справах пенсіонерів, помічник із домогосподарства, проблемолог, сімейний посередник-терапевт, співробітник реабілітаційного центру, соціопсихолог, соціоеколог, які, на наш погляд, хоча й не мають безпосередньо назви “соціальний працівник” або “фахівець із соціальної роботи”, але за змістом мають спільні риси із соціальною роботою [3, с. 155–158]. У цьому ж журналі за 1991 рік у статті, яка базується на даних Міністерства праці США, до найбільш перспективних 50 професій США були віднесені консультант служби соціального захисту (15 позиція), працівник гуманітарних служб (20 позиція), співробітник служби зайнятості, інтерв’юер (26 позиція), власне соціальний працівник (45 позиція). Отже, ми бачимо, що соціальна робота посіла певне місце серед професій майбутнього, на думку науковців кінця ХХ століття, і сучасна ситуація підтверджує правильність їх прогнозів [3, с. 244–247].

Попередній аналіз опублікованих на початку XXI століття в україномовному, російськомовному та англomовному сегментах мережі інтернет переліків професій майбутнього дає змогу висловити припущення, що досить часто до цих переліків автори включають професії, які пов'язані з використанням інформаційних технологій (веб-дизайнер, програміст, дизайнер віртуальної реальності, віртуальний екскурсовод, куратор персональних даних тощо) [8]. Що стосується професій соціальної сфери, то до перспективних через 15–20 років автори іноді відносять ті, які досить близькі сучасній соціальній роботі та дають змогу спростити комунікацію людей з новими інформаційними технологіями або з “просунутими” сучасниками та представниками інших культур, такі як: соціальні модератори, медіатори соціальних конфліктів, спеціалісти з адаптації до роботи в інтернеті, спеціалісти з адаптації мігрантів, спеціалісти з краудсорсингу для вирішення суспільних проблем тощо [11].

Отже, аналіз думок різних авторів щодо професій майбутнього дає нам змогу припустити, що соціальна робота не зникне в суспільстві майбутнього, але окремі її напрями можуть певним чином трансформуватися під впливом розвитку інформаційних технологій, а також вочевидь можливе виникнення зовсім нових напрямів у відповідь на потреби людей інформаційного суспільства. До цього слід також додати те, що в суспільстві майбутнього, безперечно, залишаться галузі та види професійної діяльності, в яких роботи або інформаційні технології не зможуть повністю замінити людину та спілкування з нею та які спрямовані на вирішення проблем, що постійно супроводжують людство (наприклад, проблема соціальної нерівності, ізоляції, виключення тощо). Саме до таких видів професійної діяльності належить і соціальна робота.

Застосування методу кількісної екстраполяції для визначення тенденцій розвитку соціальної роботи в Україні є доволі проблематичним, адже дані щодо, наприклад, кількості власне фахівців із соціальної роботи не надаються у відкритих базах даних, наприклад, Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики тощо, або надаються у прихованому вигляді – як такі, що містяться в інших категоріях. Тому аналіз таких даних для встановлення тенденцій щодо розвитку соціальної роботи в Україні слід доповнювати застосуванням інших методів, зокрема методів якісної екстраполяції, в тому числі методу історичної аналогії, коли здійснюється зіставлення двох аналогічних за природою аналітичних рядів, між якими є певний часовий проміжок.

Так, наприклад, за даними Державної служби статистики, динаміка кількості зайнятих в Україні в охороні здоров'я та соціальній допомозі, до складу яких входять і фахівці із соціальної роботи, свідчить про наявність тенденції скорочення таких працівників до 2019 року включно (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Зайняте населення в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги у 2012–2019 роках (у віці 15–70 років; тис. осіб) [4]¹

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	1171,8	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4	974,2

З іншого боку, наприклад, у державних документах знаходимо таку інформацію: у 2012–2013 роках із державного бюджету місцевим бюджетам виділялися кошти на утримання 12 тис. посад фахівців із соціальної роботи із сім'ями та дітьми, а вже в 2014 році відбувається їх поступове скорочення у зв'язку зі скороченням видатків із соціального бюджету. Станом на 2020 рік соціальну роботу із сім'ями та дітьми в Україні загалом забезпечували 3084 фахівці. Із них: 2643 – в районних і міських центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; 441 – в об'єднаних територіальних громадах [7].

Отже, ці дані також вказують на те, що приблизно з 2015 року до 2019 року відбувається певне скорочення фахівців із соціальної роботи в Україні, зокрема тих, хто працює із сім'ями, дітьми та молоддю.

Але водночас звернення до інших державних документів свідчить про появу з 2019 року іншої тенденції – збільшення кількості соціальних працівників в Україні під впливом принаймні двох головних чинників: реформи з децентралізації та COVID-19.

Так, наприклад, на основі аналізу ситуації, яка склалася в Україні станом на 2020 рік, у Стратегічному плані діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021–2022 роки) [13], робиться висновок про збільшення кількості користувачів соціальних послуг та соціальних служб у зв'язку з реформою децентралізації та недостатню кількість соціальних працівників, фахівців із соціальної роботи на рівні громад, що призводить до неможливості вчасного виявлення проблем та надання необхідної допомоги.

У Пояснювальній записці до проекту постанови Кабінету Міністрів України “Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо організації соціальної роботи в громаді в умовах децентралізації” відзначається, що в ситуації вимушеної самоізоляції, спричиненої заходами запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, загострилися такі проблеми, як неналежне виконання батьками своїх обов'язків, вживання алкоголю, наркотичних засобів, домашнє насильство, жорстоке поводження з дітьми тощо [9].

¹ Дані за 2012–2019 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, з 2015 року – також без частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Слід також додати, що постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 “Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2” органам соціального захисту населення доручено забезпечити соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, члени яких хворіють або мають високий ризик захворіти на COVID-19. Такий супровід також повинні здійснювати фахівці із соціальної роботи [8].

Щоби виправити цю складну ситуацію, яка пов'язана з актуалізацією перелічених проблем, з одного боку, та недостатньою кількістю соціальних працівників – з іншого, абзацом п'ятим підпункту “в” пункту 8 статті 1 Указу Президента України від 08.11.2019 № 837 доручено до 31.12.2020 вжити заходів щодо відновлення інституту фахівців із соціальної роботи для виявлення і супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, розвинути систему соціального інспектування тощо [16]. Крім того, планується, що запровадження пілотного проекту “Організація соціальної роботи із сім'ями та дітьми, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, в умовах децентралізації” дасть можливість забезпечити діяльність 11 тис. фахівців із соціальної роботи в територіальних громадах міст, селищ та сіл для охоплення соціальною роботою та соціальними послугами всіх вразливих категорій сімей із дітьми (порівняно з 2020 р. – 3084 фахівці) [13].

Отже, ми бачимо, що з 2019 року в Україні під впливом реформи з децентралізації та COVID-19 уряд проводить поступову політику, яка спрямована на збільшення кількості соціальних працівників в Україні. Відповідно, ми можемо припустити, що ця тенденція збережеться й надалі (принаймні в короткотерміновій перспективі), адже соціальні проблеми та кількість вразливих груп в Україні не зменшуються.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає нам змогу зробити висновок про те, що соціальна робота не зникає в умовах переходу до інформаційного суспільства, але окремі її напрями, скоріше за все, певним чином трансформуються під впливом розвитку інформаційних технологій, а також з'являються зовсім нові. Що стосується особливостей, властивих нашій країні, то можна відзначити певний тренд із 2019 року щодо цілеспрямованого збільшення кількості соціальних працівників під впливом реформи з децентралізації в Україні та наслідків пандемії COVID-19, який, скоріше за все, матиме довготривалий характер. На наш погляд, такі висновки можуть слугувати певним позитивним сигналом для активного розвитку цього виду професійної діяльності в Україні й надалі.

Використана література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социологического прогнозирования. Москва : Academia, 1999. 956 с.
2. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Социальное прогнозирование. Курс лекций. Москва : Педагогическое общество России, 2002. 392 с.
3. Впереди 20 век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952–1999. Редактор-составитель и автор предисловия академик РАО И.В. Бестужев-Лада. Москва : Academia, 2000. 480 с.
4. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012–2019 роках (КВЕД-2010). Державна служба статистики. URL : <http://csr2.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 30.05.2021).
5. Матвієнко В.Я. Прогностика. Київ : Українські пропілеї, 2000. 484 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 “Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона вірусом”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.06.2021)
7. Пояснювальна записка до проекту постанови Кабінету Міністрів України “Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо організації соціальної роботи в громаді в умовах децентралізації”. Сайт Міністерства соціальної політики України. URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/597/> (дата звернення 30.05.2021).
8. Профессии будущего: ТОП-20 новых и перспективных. URL : <https://info-profi.net/professii-budushhego/> (дата звернення 30.05.2021).
9. Социальное прогнозирование: Учебное пособие / П.В. Агапов, В.В. Афанасьев, Г.Н. Качура. М. : “Канон” РОО “РЕАБИЛИТАЦИЯ”, 2009. 272 с.
10. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021–2022 роки). Затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 97. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html> (дата звернення 30.05.2021).
11. 100 профессий будущего. URL : <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d6e48529a794777002717b#p11> (дата звернення 30.05.2021).
12. Тоффлер Е. Третья волна / 3 англ. пер. А. Євса. Київ : Вид. дім “Всесвіт”, 2000. 480 с.
13. Указ Президента України Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави від 08.11.2019 № 837. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> (дата звернення 30.05.2021).

References:

1. Bell D. (1999) Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt sociologicheskogo prognozirovaniya [The coming post-industrial society. The experience of sociological forecasting]. Moskva : Academia. 956 s. [in Russian].
2. Bestuzhev-Lada I.V., Namestnikova G.A. (2002) Social'noe prognozirovanie. Kurs lekciy [Social forecasting. Lecture course]. Moskva : Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2002. 392 s. [in Russian].
3. Vpered 20 vek: perspektivy, prognozy, futurologi. Antologiya sovremennoj klassicheskoy prognostiki. 1952–1999 (2000) [The 20th century is ahead: prospects, forecasts, futurologists. Anthology of modern classical prognostics. 1952–1999]. Redaktor-sostavitel' i avtor predisloviya akademik RAO I.V. Bestuzhev-Lada. Moskva : Academia, 2000. 480 s. [in Russian].

4. Zajnyate naseleennya za vidami ekonomichnoi diyal'nosti u 2012–2019 rokah (KVED-2010). [Employed population by type of economic activity in 2012–2019 (NACE-2010)]. *Derzhavna sluzhba statistiki*. URL : State Statistics Service. URL: <http://csrv2.ukrstat.gov.ua/> [Data zvernennia: 31.05.2021] [in Ukrainian].
5. Matvienko V.Ya. (2000) Prognostika [Prognosis]. Kiiv : Ukraïns'ki propilei, 2000. 484 s. [in Ukrainian].
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 11 bereznya 2020 r. № 211 „Pro zapobigannya poshirennyu na teritorii Ukraïni gastroï respiratornoi hvorobi COVID-19, sprichinenoi koronavirusom. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 11, 2020 № 211 “On prevention of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus on the territory of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> [Data zvernennia: 31.05.2021] [in Ukrainian].
7. Poyasnyval'na zapiska do proektu postanovi Kabinetu Ministriv Ukraïni „Deyaki pitannya realizacii pilotnogo proektu shchodo organizacii social'noi roboti v gromadi v umovah decentralizacii” . [Explanatory note to the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of the pilot project on the organization of social work in the community in a decentralized environment"]. *Websajt Ministerstvo social'noi politiki Ukraïni*. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/597/> [Data zvernennia: 30.05.2021] [in Ukrainian].
8. Professii budushchego: TOP-20 novyh i perspektivnyh. [Professions of the future: TOP-20 new and promising]. URL: <https://info-profi.net/professii-budushchego/> [Data zvernennia: 30.05.2021] [in Russian].
9. Social'noe prognozirovanie: Uchebnoe posobie (2009) [Social forecasting: Textbook]. / P.V. Agapov, V.V. Afanas'ev, G.N. Kachura. M. : “Kanon” ROOO “REABILITACIYA”, 2009. 272 s. [in Russian].
10. Strategichnij plan diyal'nosti Ministerstva social'noi politiki Ukraïni na 2020 byudzhetnij rik i dva byudzhetni periodi, shcho nastayut' za planovim (2021–2022 roki). [Strategic action plan of the Ministry of Social Policy of Ukraine for the 2020 budget year and the two budget periods following the planned one (2021–2022)]. Zatverdzeno Nakazom Ministerstva social'noi politiki Ukraïni vid 07.02.2020 № 97. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html> [Data zvernennia: 31.05.2021] [in Ukrainian].
11. 100 professij budushchego. [100 professions of the future]. URL: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d6e48529a794777002717b#p11> [Data zvernennia: 30.05.2021] [in Russian].
12. Toffler E. (2000) Tretya hvilya [The third wave]. / Z angl. per. A. Ćvsa. Kiiv : Vid. dim “Vsesvit”, 2000. 480 s. [in Ukrainian].
13. Ukaz Prezidenta Ukraïni Pro nevidkladni zahodi z provedennya reform ta zmichnennya derzhavi vid 08.11.2019 № 837. [Decree of the President of Ukraine on urgent measures to reform and strengthen the state]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> [Data zvernennia: 31.05.2021] [in Ukrainian].

Yevdokymova I. A., Butylina O. V. Social work in Ukraine: an attempt to forecast

The article is devoted to an overview of possible trends in the development of social work in Ukraine in the future. The authors provide a brief overview of the main stages of development of social forecasting in the West, as well as methods that can be used to develop social forecasts: surveys, extrapolations and modeling. The article attempts to use some of them to outline the state of social work in the future.

Based on the analysis of opinions of different authors about the professions of the future, the article clarifies the place of social work among them. The article concludes that social work does not disappear in the society of the future, but some of its areas may be transformed in some way under the influence of information technology, and obviously the emergence of completely new areas in response to the needs of information society. In addition, it is concluded that in the society of the future there will undoubtedly be types of professional activities in which robots or information technology can not completely replace man and communication with him, and which are aimed at solving problems that constantly accompany humanity (social inequality, isolation, exceptions, etc.). Such types of professional activity include social work.

The application of the extrapolation method allowed the authors to establish certain trends in the number of social workers in Ukraine. Statistics indicate that from about 2015 to 2019, there is a certain reduction in social work professionals in Ukraine, in particular, those who work with families, children and youth. The reference to state legal documents allowed the authors to conclude that from 2019 another trend will appear – an increase in the number of social workers in Ukraine under the influence of at least two main factors: decentralization reforms and COVID-19.

Key words: *post-industrial society, information society, social forecasting, forecasting, methods of social forecasting, social work.*

УДК 811.161.2:373.5.016

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.19>

Зайцева В. В., Яремчук Н. С.

ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті окреслено причини, що зумовлюють потребу в дослідженні дидактичних засобів навчання української мови, визначено мету, враховано дані сучасних досліджень учених про застосування традиційних і новітніх засобів навчання мови та досвід роботи в загальноосвітній школі, обґрунтовано значущість правильного комплексного відбору засобів залежно від навчально-виховних завдань і навчального матеріалу, з'ясовано поняття засобів навчання української мови, названо основні засоби навчання, компоненти, функції, завдання, виділено сутнісні характеристики традиційних і новітніх технічних засобів навчання, виявлено вимоги до технічних засобів навчання в реалізації завдань сучасного уроку української мови, визначено ефективні технічні засоби навчання мови (візуальні – sms-повідомлення, кодоскоп, діапозитиви, діапроектори, відеопроектори, електронні посібники, підручники, енциклопедії; аудитивні – магнітофонні записи мовленнєвих висловлювань (монологів, діалогів, трілогів, полілогів, діалогічних єдностей, реплік), платівки, радіо, телефон; аудіовізуальні – комп'ютер, Інтернет, мультимедійні проєктори, звукові кінофільми, діафільми, відеофільми, відеофрагменти, відеопрезентація, мультфільми), виокремлено окрему групу допоміжних технічних засобів, що об'єднують засоби малої автоматизації та апарати для допоміжних цілей (радіомікрофон, електронні дошки, світлові й електронні таблиці, відеокамери, фонограма, диктофон, електронна пошта, пристрої дистанційного керування комплексами ТЗН), висвітлено ефективні технічні засоби навчання мови, що сприяють успішному вивченню і засвоєнню матеріалу, активізації пізнавальної діяльності, розвитку соціально значущих рис, загальнолюдських моральних якостей і компетентностей школярів, проаналізовано роль дидактичного матеріалу для технічних засобів (спроектовані ситуаційні завдання, моделі діалогів; тексти-зразки з навідними запитаннями; початкові стимульовальні репліки, репліки-реакції), а також наочності для технічних засобів (фото, тематичні слайди, картини, малюнки, таблиці, схеми, моделі об'єктів, ілюстрації), сформульовано висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Ключові слова: засоби навчання української мови, що забезпечують розвиток мовної особистості учня, засоби вдосконалення комунікативних умінь і навичок, технічні засоби.

Однією з вимог Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” є створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить умови, технології і засоби для навчання учнів. З метою досягнення освітніх цілей і успішної самореалізації школярів учитель-словесник має орієнтуватися в нових процесах сучасної школи, підходах до змісту та структури уроку, оволодіти методикою оптимального застосування не тільки традиційних та інноваційних методів і прийомів, а й ефективних засобів навчання української мови, що забезпечують розвиток мовної особистості учня і формування комунікативної компетентності особистості.

Метою статті є визначення засобів навчання української мови, обґрунтування ефективності застосування технічних засобів навчання української мови як матеріальних джерел інформації, що полегшують організацію навчального процесу, забезпечують пізнавальну активність школярів, удосконалюють комунікативні вміння і навички.

Визначенню ефективних засобів навчання мови приділяли увагу О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Караман, І. Кочан, Л. Кравець, Л. Мамчур, Е. Палихата, М. Пентилюк, Т. Симоненко, А. Фасоля. Дослідники трактують засоби навчання як “предмети, що викликають сенсомоторні стимули (впливають на зір, слух, дотик тощо) і полегшують учням пізнання дійсності [1, с. 124]”, як “будь-які прилади, обладнання та устаткування, що використовуються для передавання інформації у процесі навчання [2, с. 51]”, як “сукупність необхідних матеріальних, предметних, звукових, образних і словесних реальностей та уособлень, ідей та певних дій, що є обов'язковою умовою реалізації поставленої особистісно орієнтованої мети в навчально-виховному процесі [3, с. 45]”. На нашу думку, для точного визначення засобів навчання української мови необхідно спиратися на наукові розвідки М. Пентилюк, яка називає матеріальні засоби навчання (підручники, посібники, таблиці, збірники вправ, текстів, словники, звукозаписи, технічні) і доводить, що засоби складаються з трьох компонентів: 1) навчального матеріалу, що складає зміст навчання (мовні поняття і терміни, що входять до шкільної програми, їх визначення, правила, приклади мовних одиниць, ужитих у текстах вправ і завдань, тексти для аналізу); 2) методів і прийомів навчання, спрямованих на засвоєння мовної теорії і формування комунікативних умінь і навичок; 3) організації навчально-виховної роботи (екскурсії, позакласні та позашкільні заняття, самостійні домашні завдання, проєкти, презентації тощо) [4, с. 56]. У зв'язку з цим можемо стверджувати, що засоби навчання мови – це допоміжні опори, що забезпечують ґрунтовність знань, логічність операцій, пізнавальну активність, самостійність учнів згідно з мовними, мовленнєвими та соціокультурними аспектами вивчення. На думку вчених (Н. Захлюпана, І. Кочан, М. Пентилюк), основними засобами, що можуть впливати на збагачення матеріально-джерельного аспекту методів навчання української мови, є *дидактичний матеріал* (слова, словосполучення, речення, тексти для аналізу; картки із запитаннями, завданнями, вправами; методичні посібники для вчителя, словники; ілюстрації і репродукції картин для бесід і творів), *наочність* (демонстраційні, порівняльні, узагальнювальні, опорні, текстові, словникові, динамічні таблиці, таблиці-схеми, моделі, картини, малюнки), *технічні засоби* (комп'ютер, магні-

тофон, радіопередачі, телепередачі, грамзапис, відеофільми) [6, с. 93], [4, с. 56]. Усі засоби виконують такі завдання: проілюструвати теоретичні положення; сприяти успішному розвитку мовних і мовленнєвих умінь та навичок, збагаченню інтелектуальної й емоційної сфери учнів; формувати духовну мовну особистість [7, с. 57]. Слід зазначити, що засоби (допоміжні опори) також удосконалюють комунікативні вміння і навички школярів, дають змогу створити ситуацію спілкування згідно з метою навчання, сприяють активності, самостійності, засвоєнню соціальних норм, цінностей. Тому, досліджуючи засоби вдосконалення комунікативних умінь і навичок, Л. Мамчур справедливо підкреслює такі функції: не тільки створення, але й видозміну ситуацій спілкування; надання зразків мовленнєвих жанрів і зразків мовленнєвої поведінки [3, с. 47]. Е. Палихата стверджує, що засоби вдосконалення комунікативних умінь і навичок повинні однозначно, оглядово й естетично відображати суттєве; описувати ситуацію спілкування таким чином, щоби співрозмовникам неможливо було не говорити; мати методичну основу; подаватися зрозуміло й доступно; слугувати реалізації мети навчання процесу діалогування; бути науково обґрунтованими; досягати максимальної високої методичної ефективності при мінімальних економічних затратах [5, с. 157]. Серед запропонованих дослідницею засобів, що сприяють продукуванню висловлювань, виділимо *вербальні* – штучні ситуації, початкові стимульовальні репліки, тексти; *візуальні* – діапозитиви, ілюстрації та їхні серії, малюнки, картини, інтерактивна дошка, схеми; *вербально-візуальні* – моделі діалогічних текстів із навідними завданнями, діалогічні репліки з навідними завданнями, ілюстрації та вербально описані ситуації; *аудіювальні* – магнітофонні записи мовленнєвих висловлювань – монологів, діалогів, трилогів, полілогів, діалогічних єдностей, реплік, платівки, стимульовальні запитання; *аудіовізуальні* – комп'ютер, звукові кінофільми, діафільми, кодоскоп, відеофільми, відеофрагменти; *природні ситуації* – життєві ситуації, що дають змогу схвалити, засудити, виправдати під час створення діалогічних (полілогічних) висловлювань із використанням мовно-мовленнєвого матеріалу.

Безсумнівно, якість сучасного уроку української мови неможлива без організованого застосування визначених засобів, що забезпечать розвиток мовної особистості учня і формування комунікативної компетентності кожного учасника процесу навчання. Проте в оновленні та модернізації мовної освіти особливу роль відіграють технічні засоби як сукупність пристроїв із дидактичним забезпеченням. За цілями, дидактичним призначенням технічні засоби поділяють на *мотиваційно-пізнавальні* (створюють емоційний настрій, викликають інтерес до вивчуваного матеріалу, спонукають до самостійної діяльності), *проблемні* (створюють умови для виникнення проблемної ситуації, активізують пізнавальну діяльність), *навчальні* (виступають джерелом нових знань); за видом сприйняття: *звукові* – вплив на слухові органи (магнітофони, музичні центри, програвачі), *екранні* – вплив на органи зору (діапроектори, кінопроектори, графопроектори, відеопроектори), *екранно-звукові* – вплив на органи зору і слуху (телевізори, Інтернет, відеомагнітофони) [8, с. 3]. За способом впливу технічних засобів на учнів визначено *візуальні* – sms-повідомлення, кодоскоп, діапозитиви, електронні посібники, підручники, енциклопедії; *аудитивні* – магнітофонні записи мовленнєвих висловлювань (монологів, діалогів, трилогів, полілогів, діалогічних єдностей, реплік), платівки, радіо, телефон, фонограма; *аудіовізуальні* – комп'ютер, Інтернет, мультимедійні проектори, звукові кінофільми, діафільми, відеофільми, відеофрагменти, мультфільми. Класифікації дали змогу вченим трактувати технічні засоби навчання як сучасне обладнання навчального процесу, що впливає на зорові, слухові аналізатори учнів, реалізує принципи наочності, емоційності в навчанні, посилює інтерес учнів до навчання з метою підвищення ефективності навчального процесу [4, с. 124].

У дослідженні виділяємо окрему групу допоміжних технічних засобів, що об'єднують засоби малої автоматизації і апарати для допоміжних цілей: радіомікрофон, електронні дошки, світлові й електронні таблиці, відеокамери, диктофон, електронна пошта, пристрої дистанційного керування комплексами ТЗН. Система цих засобів наведена на рис. 1.

Важлива роль дидактичного матеріалу для застосування технічних засобів безперечна. Вимоги до дидактичного матеріалу (забезпечувати всі принципи навчання, виховні й пізнавальні завдання шкільного курсу мови; бути бездоганим стосовно норм літературної мови, лексичного багатства мови та різноманітності форм; мати в своїй основі зв'язний текст) допомагають доцільно впроваджувати технічні засоби навчання з метою досягнення задекларованих освітніх завдань. Визначивши специфіку й значущість текстів інтернет-середовища, Л. Кравець справедливо визначає текст ефективним засобом навчання мови в комп'ютерних програмах, що дають змогу створювати й змінювати різноманітні тексти, шукати й переглядати фрагменти, конвертувати кодування символів, працювати у вікі (гіпертекстовій збірці документів) й вебі (інтернет-просторі) тощо [5, с. 32].

Аналізуючи тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення, їх зміст, структуру та мовні засоби, учні засвоюють його комунікативні якості (роль у спілкуванні), стилістичну належність та функції мовних одиниць, а отже, формують і вдосконалюють свою мовну й мовленнєву компетенції. Аналіз структурно-сміслової єдності тексту, мовних засобів зв'язку між його окремими реченнями є підґрунтям якісних, комунікативно доречних власних висловлювань, що репрезентують зв'язне мовлення і забезпечують спілкування. На текстах-зразках (монологів, діалогів, полілогів) учитель може продемонструвати зміст і структуру спілкування, ознайомити учнів із вербальними й невербальними засобами мовлення, показати їхню відповідність цілям, умовам ситуації, прогнозувати, моделювати ситуацію спілкування. Крім того, аналіз довершених,

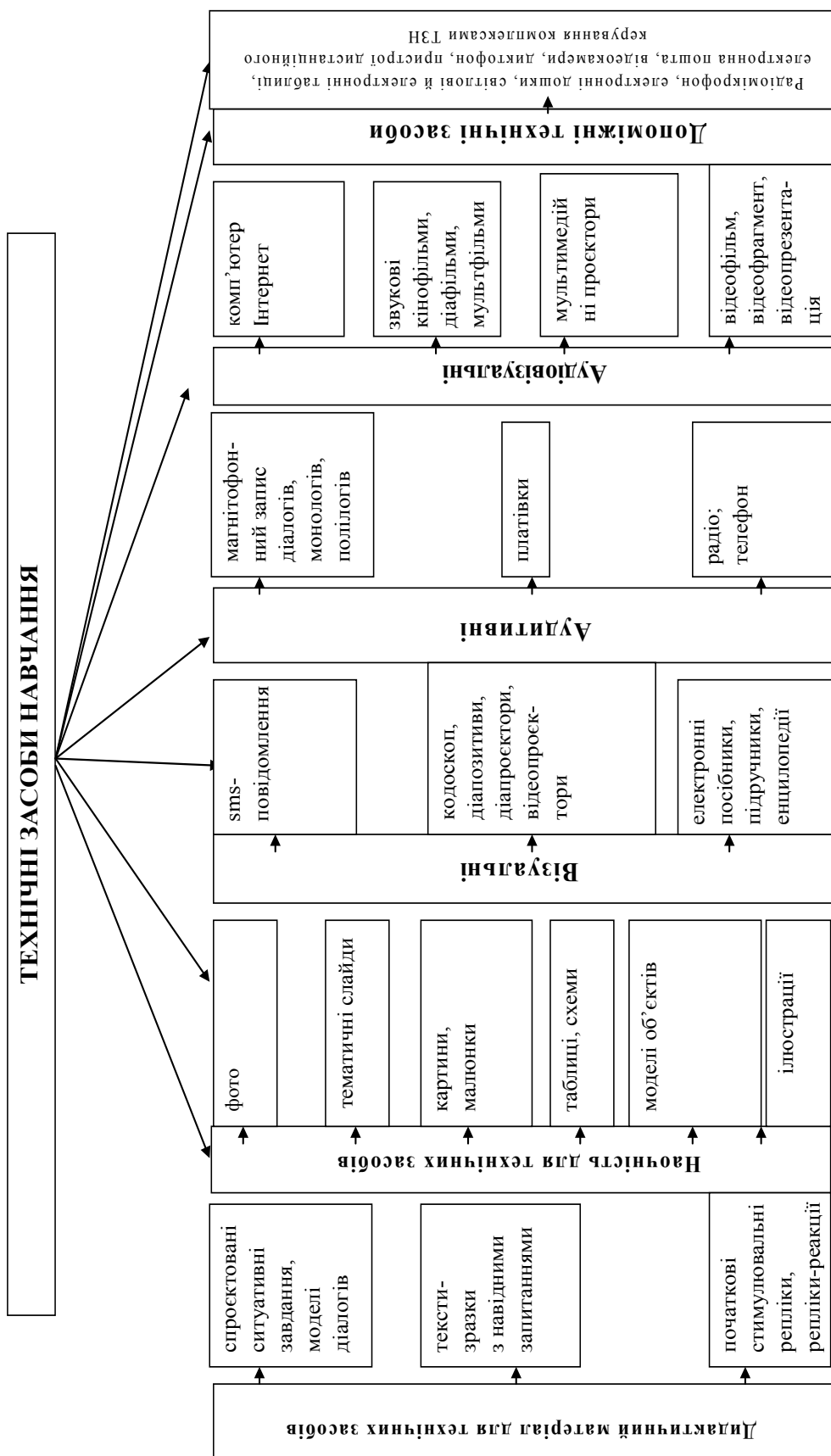

Рис. 1.

високохудожніх зразків словесної творчості позитивно впливає на процес продукування висловлювань учнів, розвиток емоційного інтелекту та мовленнєвої культури в різних ситуаціях, виховує естетичні смаки, відповідальність за свої мовленнєві дії.

До засобів формування мовленнєвих і комунікативних умінь на уроках української мови О. Глазова, Т. Донченко, Е. Палихата, Н. Подлевська, Л. Шевцова, Г. Шелехова та ін. відносять спроектовані ситуативні завдання. Е. Палихата справедливо стверджує, що мовленнєві ситуації дають змогу “активізувати розмовні формули, відповідну лексику, граматичні структури, не фіксуючи увагу на них, будять уяву учнів, примушуючи їх правильно оформлювати свою думку [9, с. 92] Навчальна ситуація (наприклад, побудувати діалог, відредагувавши тексти етикетних повідомлень засобами sms-спілкування) зумовлює ту чи іншу реакцію з метою навчання, природна (наприклад, обговорення події, що відбулася в класі, школі, державі чи за її межами) дає змогу проаналізувати життєву проблему, штучна (уявіть продовження розмови) – мотивує учнів при створенні уявного діалогу. Виконуючи їх, учні вчаться орієнтуватися в умовах спілкування, планувати, створювати та коригувати власні висловлювання відповідно до ситуації, добирати мовні засоби. За допомогою таких завдань учитель спонукує учнів до роздумів, пошуку рішень, формує навички мовленнєвого етикету, виробляє внутрішню потребу говоріння, розвиває необхідність у самореалізації.

Комп’ютерна техніка дає змогу учневі активно взаємодіяти з динамічними таблицями, опорними схемами-моделями, сигналами й алгоритмами, картинками, малюнками, ілюстраціями та їхніми серіями, тематичними слайдами, що є об’єктами логічних операцій, засобом пошуку інформації, матеріалом для створення власних висловлювань, самостійних висновків. Найпоширенішим засобом вивчення української мови є демонстраційні таблиці, що часто служать ілюстрацією до відповідного матеріалу.

Актуальним є застосування на уроках української мови візуальних технічних засобів (електронні підручники, посібники, енциклопедії, діапозитиви, діапроектори, кодоскоп, відеопроектори). Інтерактивні (електронні) підручники дають змогу самостійно навчатися в режимі моментального самоконтролю та корекції якості знань. Визначивши переваги використання електронного підручника (максимальний рівень наочності, комплексність сприймання інформації всіма видами аналізаторів, інтерактивність, пристосування до індивідуальних потреб учня, можливість організації дистанційної допомоги та самонавчання, дистанційного навчання, мобільність), Ю. Барановська, Ю. Балаховська трактують електронний підручник як дидактично доцільний, методично наповнений і технічно досконалий мультимедійний навчальний ресурс, який забезпечує організовану вчителем або самостійну навчальну діяльність учня з певного предмета [10, с. 3]. На думку Л. Скуратівського, електронний підручник як підручник-тренажер і комплекс словесно-логічних і матричних моделей опорних схем, таблиць, планів, блоку методик і тренінгів творчого стимулювання, мовленнєвого розвитку дає змогу істотно розширити в учнів можливість самостійного використання зразків додержання правил спілкування, виконаних засобами мультиплікації або ж у вигляді фрагментів ігрових фільмів, наведених анімаційних чи ігрових зразків, виконаних однолітками, ситуативних діалогів, зразків проведення дискусій з певної проблеми, зразків комунікативних ситуацій для визначення комунікативної проблеми, що спонукує учнів до розв’язання, активізації асоціативних зв’язків, мислення, уяви, пам’яті. Учений зазначає значущість у навчальному процесі й електронного посібника як засобу роботи з учнями, які належать до різних груп, розподілених за рівнями пізнавальних можливостей школярів.

Діапозитиви (транспаранти та слайди), що демонструються за допомогою діаскопів, епідіаскопів, кадропроекторів, є ефективним засобом для ознайомлення з новим матеріалом, заочних екскурсій під час проведення нетрадиційних уроків тощо; відеопроектори, діапроектори, проектори для комп’ютерних презентацій допомагають відтворити зображення тексту, малюнка, фотографії, унаочнюють матеріал для спостережень і висновків, сприяють розвитку пізнавальних інтересів, свідомому засвоєнню знань.

Магнітофонний запис текстів, грамзаписи, аудіозаписи належать до аудитивних технічних засобів, що формують правильність висловлювань школярів, удосконалюють навички слухати, аналізувати інформацію, поважати альтернативну думку, прагнути до діалогу, висловлювати точку зору, аргументувати й дискутувати, уникати конфліктів, шукати компроміси, контролювати мовленнєву поведінку.

Поряд із традиційно відпрацьованими технічними засобами навчання звукового та зорового сприйняття (магнітофон, програвач тощо) у практиці сучасної школи використовують аудіовізуальні технічні засоби, серед яких виділяємо комп’ютер, що “матеріалізує” мовленнєву наочність за допомогою звукових, кольорних, графічних форм, динаміки зображення тощо, створює необхідну для занять мовну ситуацію, залучає учнів до активної взаємодії з динамічними таблицями, опорними схемами, сигналами й алгоритмами.

С. Караман охарактеризував створюване мовне середовище в комп’ютері можливістю керування навчальною діяльністю учня як учителем, так і самим учнем; активністю (навчальна діяльність учня відбувається в процесі взаємодії з комп’ютером); динамічністю (ситуація, в якій учень розв’язує навчальні завдання, змінюється залежно від цілей, умов і перебігу навчання); проблемністю (перед учнем комплекс взаємопов’язаних проблем, які повинен розв’язати); природністю (спілкування відбувається за умов комунікативної ситуації, імітованої на екрані у формі природного людського діалогу між учнем і комп’ютером) [11, с. 124]. Л. Скуратівський пояснює ефективність комп’ютера як інноваційного засобу навчання застосуванням нового принципу комунікації, що виявляється в організації діалогу між комп’ютером і суб’єктом пізнання, у процесі якого учень одержує підказки та поради щодо виходу зі складної ситуації під час вико-

нання пізнавального завдання, планування подальших мовленнєвих дій [12, с. 9]. Такий вид роботи допомагає активізувати пізнавальну діяльність, підвищити рівень якості знань, умінь і навичок учнів, поглибити їх та вдосконалити під час самостійної роботи, поліпшити контроль та самоконтроль на основі зворотного зв'язку, відпрацювати навички спілкування. Крім того, на рівні змісту навчальної діяльності комп'ютер може показати результат формальної операції, імітувати ситуацію з реальним об'єктом, на рівні ж відтворення – продемонструвати хід міркувань, у процесі якого учень може порівняти еталонне рішення з власним для досягнення оптимального варіанту.

Серед технічних засобів навчання на базі інформаційних комп'ютерних технологій виокремлюють Інтернет. Костенко І. Г. стверджує, що за допомогою мережі Інтернет можна реалізувати дидактичні й соціокультурні завдання: формування навичок читання; удосконалення навичок писемного мовлення, умінь і навичок аудіювання на основі звукових текстів, монологічного і діалогічного мовлення на основі проблемного обговорення матеріалів мережі, збагачення словникового запасу школярів; ознайомлення з мовним етикетом, особливостями мовної поведінки в умовах спілкування, особливостями культури мови [13, с. 171]. Додамо, що активне застосування інформаційно-комунікаційних технологій забезпечує контроль якості знань, умінь і навичок, індивідуальний підхід до учнів, розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту, формує життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації, суб'єкт – суб'єктної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Основними дидактичними можливостями Інтернет-технологій є: 1) транспортування необхідної інформації, 2) повсякденне та професійне спілкування; 3) безпосереднє використання у навчально-виховному процесі [8, с. 3]. Взаємодія з Інтернет-технологіями (філологічні, лінгвістичні Інтернет-сайти, онлайн-ресурси, вебсторінка мовознавця, електронний словник, довідник, електронний журнал, електронна газета, електронна пошта, проєкти, презентація, аудіозапис текстів у виконанні майстрів слова, відеоконференція) сприяє компетентно-діалогічному наповненню мотиваційної, змістової, операційної сторін комунікативної й пізнавальної діяльності через заохочення взаємодії в спілкуванні, розв'язання творчих завдань і проблемних ситуацій. Мультимедіа-технології дають змогу здійснювати поєднання в одному програмному продукті різноманітних видів інформації – традиційних (тексти, таблиці, ілюстрації, фото тощо) й оригінальних (звук, музика, фрагменти відеофільмів, анімація та інші ефекти), що стимулює комунікативну та пізнавальну активність учнів у процесі продукування висловлювань, забезпечує комплексний вплив вправ на учня, різноманітної інформації у вигляді друкованого тексту, живої мови, статичної і динамічної наочності при підтримці взаємодії учня з комп'ютером, моделює реальні комунікативні ситуації, долає протиріччя між мовою як засобом природного спілкування, пізнанням навколишнього світу та штучністю традиційного навчального середовища [11, с. 129]. Аудіовізуальні засоби (кінофільми, діафільми) служать джерелом нової інформації, зацікавлюють учнів, дають змогу ознайомити школярів із взірцями усних висловлювань, створювати різноманітні життєві ситуації щодо продуктивності й комфортності спілкування. Відеоматеріали (відеофільми та відеофрагменти), що забезпечують звуко-зоровий синтез, дають змогу спостерігати за мовленнєвою поведінкою співрозмовників, аналізувати зразки усних текстів різних стилів мовлення.

Отже, зміст та організація сучасного уроку української мови залежать від продуманого комплексного відбору й використання технічних засобів залежно від навчально-виховних завдань і виучуваного матеріалу, що сприяють успішному вивченню і засвоєнню матеріалу, активізації пізнавальної діяльності, розвитку соціально значущих рис, загальнолюдських моральних якостей і компетентностей школярів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у визначенні й обґрунтуванні ролі інформаційно-комунікаційних технологій, що регулюють стосунки між співрозмовниками, розвивають емоційну та інтелектуальну сфери, створюють умови для мовленнєвої взаємодії.

Використана література:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник, Київ: Либідь, 1997. 376 с.
2. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / за наук. ред. Є.Р. Чернишової. Київ: ДВНЗ “Університет менеджменту освіти”, 2014. 230 с.
3. Мамчур Л. Основні засоби забезпечення розвитку комунікативних умінь учнів на уроках рідної мови. *Азимут наукових досліджень: педагогіка і психологія*. № 1. 2014. С. 45–48.
4. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2003. 149 с.
5. Кравець Л. Інформативність електронного тексту. *Дивослово*. 2017. № 1. С. 32 – 35.
6. Захлопана Н.М., Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 250 с.
7. Практикум з методики навчання української мови / за ред. М.І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2003. 302 с.
8. Терещенко Т., Романов О., І. Козинець Методичні рекомендації щодо використання в навчальному процесі засобів навчання. Дніпропетровськ: ДДФА, 2006. 17 с.
9. Палихата Е.Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: монографія. Тернопіль, 2002. 271 с.
10. Балаховська Ю., Романенко Ю. Вимоги до електронних підручників української мови та літератури в умовах дистанційного навчання. *Українська мова і література в школі*. № 2. 2020. С. 2–7.
11. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
12. Скуратівський Л. Інформаційні технології як засіб мовленнєвого розвитку учнів у процесі навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 4. С. 7–10.
13. Костенко І. Використання Інтернет-ресурсів на уроках англійської мови. *Таврійський вісник освіти*, 2013. № 1. С. 170–176.

References:

1. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 376 s. [in Ukrainian]
2. Terminolohichnyi slovnyk z osnov pidhotovky naukovykh ta naukovo-pedahohichnykh kadriv pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Terminological dictionary on the basics of training scientific and scientific-pedagogical staff of postgraduate pedagogical education] / za nauk. red. Ye. R. Chernyshovoi. Kyiv: DVNZ "Universytet menezhmentu osvity", 2014. 230 s. [in Ukrainian]
3. Mamchur L. Osnovni zasoby zabezpechennia rozvytku komunikatyvnykh umin uchniv na urokakh ridnoi movy [Main means of ensuring the students' communicative skills development in the lessons of their native language]. *Azymut nauchnykh issledovanyi: pedahohyka y psykholohyia*. № 1. 2014. S. 45–48. [in Ukrainian]
4. Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky: navch. posib. [Reference Dictionary on the Ukrainian Language Didactics] / za red. M. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2003. 149 s. [in Ukrainian]
5. Kravets L. Informatyvnist elektronnoho tekstu [Electronic text information capability]. *Dyvoslovo*. 2017. № 1. S. 32–35. [in Ukrainian]
6. Zakhliupana N. M., Kochan I. M. Slovnyk-dovidnyk z metodyky vykladannia ukrainskoi movy [Reference Dictionary on Methods of Teaching the Ukrainian language]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2002. 250 s. [in Ukrainian]
7. Praktykum z metodyky navchannia ukrainskoi movy [Workshop on Methods of Teaching the Ukrainian language] / za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2003. 302 s. [in Ukrainian]
8. Tereshchenko T., Romanov O., I. Kozynets. Metodychni rekomendatsii shchodo vykorystannia v navchalnomu protsesi zasobiv navchannia [Guide on the use of teaching aids in the educational process]. Dnipropetrovsk: DDFA, 2006. 17 s. [in Ukrainian]
9. Palykhata E. Ya. Metodyka navchannia ukrainskoho usnogo dialohichnogo movlennia uchniv osnovnoi shkoly: monohrafiia [Methods of teaching Ukrainian oral dialogic speech to primary school students: a monograph]. Ternopil, 2002. 271 s. [in Ukrainian]
10. Balakhovska Yu., Romanenko Yu. Vymohy do elektronnykh pidruchnykiv ukrainskoi movy ta literatury v umovakh dystantsiinoho navchannia [Requirements for electronic textbooks of Ukrainian language and literature in terms of distance learning]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. № 2. 2020. S. 2–7. [in Ukrainian]
11. Metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvityakh [Methods of teaching the Ukrainian language in secondary schools] / za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2004. 400 s. [in Ukrainian]
12. Skurativskiy L. Informatsiini tekhnolohii yak zasib movlennievoho rozvytku uchniv u protsesi navchannia ukrainskoi movy v osnovnii shkoli [Information technologies as a means of students' speech skills development in the process of teaching the Ukrainian language in primary school]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2005. № 4. S. 7–10. [in Ukrainian]
13. Kostenko I. Vykorystannia Internet-resursiv na urokakh anhliiskoi movy [Use of the Internet resources in English language lessons]. *Tavriiskiy visnyk osvity*, 2013. № 1. S. 170–176. [in Ukrainian]

Zaitseva V. V., Yaremchuk N. S. Technical means of teaching the Ukrainian language

The article outlines topical reasons for the Ukrainian language didactic teaching aids research. The main objectives are thoroughly defined; the data of contemporary studies of traditional and modern teaching aids use are taken into consideration. The research also discusses the experience of secondary school teaching process. The work reveals the importance of proper comprehensive selection of tools depending on educational tasks and study material, and clarifies the concept of Ukrainian language teaching aids. Besides that, the basic teaching aids, components, functions and assignments are named, the essential characteristics of traditional and newest technical teaching means are singled out, the requirements to technical teaching aids in realization of tasks of a modern Ukrainian language lesson are outlined (visual – sms-messages, overhead projector, slides, slide projectors, video projectors, electronic manuals, textbooks, encyclopedias; audial – tape recordings of speech utterances (monologues, dialogues, trilogues, polylogues, dialogic units, remarks), records, radio, telephone; audiovisual – computer, the Internet, multimedia projectors, sound films, filmstrips, video films, video clips, video presentation, cartoons); a peculiar group of auxiliary technical means which combine small automatic devices (radio microphone, electronic boards, light and electronic tables, video cameras, phonograms, dictaphone, e-mail, remote control devices of TME complexes) is indicated; The article highlights effective technical means of language learning, those which contribute to the successful study and mastery of material, as well as to facilitation of cognitive activity, development of socially significant traits, universal moral qualities and competencies of students. The role of didactic material for technical educational means (designed situational tasks, dialogue models; sample texts with leading questions, initial stimulus remarks, remarks-reactions) is analyzed; visual aids for technical means (photos, thematic slides, pictures, drawings, tables, diagrams, models of objects, illustrations) are discussed. The article highlights effective technical means of language learning, those which contribute to the successful study and mastery of material, as well as to facilitation of cognitive activity, development of socially significant traits, universal moral qualities and competencies of students. The role of didactic material for technical educational means (designed situational tasks, dialogue models; sample texts with leading questions, initial stimulus remarks, remarks-reactions) is analyzed; visual aids for technical means (photos, thematic slides, pictures, drawings, tables, diagrams, models of objects, illustrations) are discussed. The results of the research are summed up in conclusions and prospects for further scientific studies.

Key words: key means of teaching the Ukrainian language, which ensure student's language personality development, means of improving communication skills, technical means.

УДК 811.161.2: 81'06:070:159.9.316.6:316.46
DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.20>

Ільченко О. А., Ткач П. Б.

ІНТЕГРУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕДІАГРАМОТНОСТІ В КУРС ЛІДЕРСТВА ДЛЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦГВАРДІЇ

У XXI столітті особливо гостро постала проблема впливу медіа на діяльність військових організацій, адже медіа може стати як сприятливим фактором у військовій діяльності, так і перешкодою. Саме тому військові лідери мають бути здатні протидіяти негативним наслідкам впливу медіа, а також використовувати їх потужності в інтересах армії. Мета розвідки – намітити шляхи інтегрування елементів медіаграмотності в курс “Лідерства” для майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Зазначено, що з огляду на необхідність сформувати в майбутніх лідерів Національної гвардії України компетентність вибудовувати комунікацію з медіа на засадах інтересів організації, варто сфокусуватися на формуванні навичок критичного мислення й імунітету до маніпуляцій громадською свідомістю та пропаганди. З цією метою подано проєкт програми “Основи медіаграмотності”. Наведено приклади вправ із медіаграмотності для інтегрування в заняття з “Лідерства” для курсантів Національної академії Національної гвардії України. Запропоновано орієнтовні теми фінального проєкту з медіаграмотності в межах дисципліни “Лідерство”. Зазначено, що сьогодні успішне виконання професійних обов’язків не в останню чергу залежить від здатності військового лідера вибудувати ефективну взаємодію з громадянським суспільством у медіапросторі, який повсякчас змінюється. Саме тому важливою складовою частиною професійної компетентності лідера Національної гвардії України визначено здатність орієнтуватися в медіапросторі, добирати інформацію, аналізувати її з огляду на доцільність і достовірність, використовувати медіаресурси для досягнення цілей організації, а також протистояти інформаційним загрозам. Для цього необхідно систематично впроваджувати засади медіаграмотності в усіх сферах військового навчання й професійної діяльності Національної гвардії України.

Ключові слова: лідерство, військовий лідер, медіаграмотність, комунікація, інформація, медіа, офіцер Національної гвардії України, інфомедійна грамотність.

У XXI ст. особливо гостро постала проблема впливу медіа на діяльність військових організацій. В американському статуті “Армійське лідерство: компетентне, впевнене і гнучке” [9, р. 10-2] зазначено, що вплив медіа є одним із викликів для військового лідерства, адже медіа може стати як сприятливим фактором у військовій діяльності, так і перешкодою. Саме тому військові лідери мають бути здатні протидіяти негативним наслідкам впливу медіа, а також використовувати їх потужності в інтересах армії [9, р. 10-2]. Особливо актуально це в епоху інформаційно-психологічних викликів, коли представники військової галузі мають “озброїтися” навичками критичного декодування медіапродукції й використання медіа в своїх цілях. Викладачі навчальних закладів мають перетворювати здобувачів вищої освіти на свідомих і творчих користувачів медіа, сприяти виробленню імунітету до маніпулятивної дії екрану [5, с. 39], а це неможливо без опанування основ інфомедійної грамотності. Цим і зумовлена актуальність теми цієї статті.

Зростання ролі медіа в освітніх процесах, зміна дидактичних умов і пріоритетів навчання здобувачів вищої освіти, підготовка до життя в інформатизованому суспільстві вимагають визначення змісту медіаосвіти і шляхів її впровадження в педагогічну практику. Цим питанням було присвячено Шосту міжнародну науково-методичну конференцію “Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи” (м. Київ, 2018 р.) [2]; Сьому міжнародну науково-методичну конференцію “Сучасний простір медіаграмотності та перспективи його розвитку” (м. Київ, 2019 р.) [1] та ін. Проблемам інформаційної культури військового лідера, інформаційної безпеки та протидії інформаційній війні присвячені розвідки конференції “Сучасна війна: гуманітарний аспект” [7].

Рефлексію на поставлені завдання можна вважати посібник для вчителя “Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін” [6], проєкт “Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність” і розроблений командою цього проєкту посібник для тренера “Інфомедійна грамотність онлайн” (конструктор із 61 практичної вправи – мотиваційної, тематичної і підсумкової) [4]; онлайн-курси з медіаграмотності: двомовний онлайн-курс “Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності” (verified.ed-era.com), просвітницький онлайн-курс “Новинна грамотність” (<https://video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>), курси на платформі “Prometheus” – “Медіаграмотність для освітян”, “Медіаграмотність: практичні навички”, “Інтернет-медіа”, “Інформаційні війни” (prometheus.org.ua) та ін.

У військовій сфері проблемам взаємодії сектору безпеки з медіа присвячено низку навчальних робіт. Так, у Типовому базисному навчальному плані “Generic Officer Professional Military Education – Reference Curriculum” один із підрозділів присвячено проблемам комунікації і взаємодії з медіа [10]. Авторський колектив Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка видав навчальний посібник “Сучасні комунікаційно-контентні процеси в безпековій сфері” [8], метою якого є навчити курсантів і офіцерів Збройних Сил України приймати адекватні управлінські рішення з метою ефективної взаємодії між армією та медіа в площині відносин “суспільство – сектор безпеки”.

Мета статті – намітити шляхи інтегрування елементів медіаграмотності в курс “Лідерства” для майбутніх офіцерів Національної гвардії України (*далі* – НГУ). Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) репрезентувати проєкт програми “Основи медіаграмотності” як інтегрованого курсу; 2) розробити вправи і завдання для розвитку медіаграмотності на заняттях із “Лідерства”.

Українське суспільство потребує вироблення навичок формування медійної й інформаційної грамотності в умовах пропагандистсько-психологічних війн [6]. Освітні заклади – саме ті інституції, які мають усі можливості для того, щоб долучитися до формування медіаграмотного споживача. Чітко намічаються такі шляхи інтеграції інфомедійної грамотності в освітньо-професійну програму підготовки майбутніх офіцерів: 1) впровадження окремого курсу; 2) запуск онлайн-курсу або мотивація майбутніх офіцерів проходити наявні; 3) організація гуртка; 4) включення окремих тем / змістових модулів / блоків змістових модулів до існуючих у програмі дисциплін; 5) введення окремих вправ, що сприятимуть розвиткові критичного аналізу медіаконтенту, у план занять із дисциплін суспільно-гуманітарного циклу.

З огляду на необхідність сформувати в майбутніх лідерів НГУ компетентність вибудовувати комунікацію з медіа на засадах інтересів НГУ, науково-педагогічний склад Національної академії Національної гвардії України (*далі* – НАНГУ) вже вніс істотні зміни до мотивації та змісту медіаосвіти з фокусом на формуванні навичок критичного мислення й імунітету до маніпуляцій громадською свідомістю та пропаганди: основи медіаграмотності досліджуються на заняттях з “Основ теорії мовної комунікації”, “Комунікативного аспекту діяльності військового командира”, “Лідерства”, “Основ стратегічних комунікацій”, “Комунікативної взаємодії НГУ з громадськістю” тощо. Завдяки плідній співпраці з радником командувача НГУ зі стратегічних комунікацій Дмитром Бруком у межах названих дисциплін проводяться бінарні заняття із залученням практикуючих журналістів Харкова. Для курсантів організовано гурток “Лідерство”, до програми якого інтегровано вправи, націлені на відпрацювання практичних навичок інфомедійної грамотності. Запущено онлайн-курс “Кожен ЗМІ” для молодих офіцерів НГУ.

“Мета курсу з медіаграмотності – озброїти здобувачів вищої освіти інструментами критичного аналізу медіаконтенту; розвивати інтерактивні навички (здатність спілкуватися за допомогою медіа й виконувати різні медіаролі) та креативність, яка полягає у формуванні навичок створювати й інтерпретувати медіаконтент” [3, с. 109].

Раніше одна із авторок цієї розвідки впорядкувала проєкт програми “Основи медіаграмотності” як інтегрованого курсу для здобувачів вищої освіти, що й визначає зміст медіаосвіти.

Тематика проєкту програми “Основи медіаграмотності”:

1. Роль масмедіа в житті сучасної людини.
2. Традиційні медіа.
3. Редакційна політика.
4. Соціальні медіа.
5. Дезінформація та медіаманіпуляція [3, с. 108].

Формати проведення занять: комунікативні ігри, експерименти, вебквести, воркшопи, аналіз першоджерел (постерів, медіастатей, інтерв’ю, дописів у соціальних мережах тощо). Майбутні лідери НГУ працюють у парах чи командах або індивідуально.

Приклади вправ із медіаграмотності для інтегрування в заняття з “Лідерства” для курсантів НАНГУ:

Вправа 1. “Друге знайомство”: розкажіть про себе, хобі (можна в гумористичній формі). Розповідь доповніть фотографією. Нехай ваші одногрупники розмежують правдиву, жартівливу й вигадану інформацію. Поміркуйте, як людина себе представляє в медіареальності. Чи завжди вона подає вичерпну достовірну інформацію? Чи залежить це від особистісних якостей дописувача? Як виявляється лідерська позиція автора публікації?

Вправа 2. Пригадайте сюжет і героїв казки “Колобок”, оберіть свою “роль” – Колобка, Зайця, Лисиці, Ведмеда, Діда, Баби. Усі “герої” об’єднані спільною метою – з’їсти Колобка (роль Колобка виконує викладач або ведучий). Кожен із “героїв” отримає інтенційне маркування реалізації своєї ролі: Колобок резюмуватиме процес дискусії, підбиватиме підсумки після кожної репліки; Засєць генеруватиме ідеї для вирішення спільної проблеми, шукатиме альтернативні рішення; Ведмідь змальовуватиме песимістичні наслідки будь-якого розвитку подальших подій; Лисиця, заручниця інтуїції, апелюватиме до власних емоцій, переживань; Дід – раціональна ланка дискусійного процесу, він аналізуватиме факти, репродукуватиме винятково інформаційний контент; Баба – джерело оптимізму, вона в усьому бачитиме переваги, ігноруючи недоліки запропонованих рішень.

Після завершення дискусії учасники визначають переможця цієї комунікативної активності (того, хто з’їсть Колобка). Необхідно обговорити вправу й пояснити, що стало запорукою успіху. Важливо, щоб курсанти усвідомили, що для того, щоб отримати бажане, треба буде проявити лідерські якості, серед яких провідну роль відіграє комунікативна вправність. Орієнтовні запитання, відповідь на які полегшить обговорення: 1. Чим відрізнялися дії переможців від дій інших? 2. Як переможець побудував комунікацію з іншими? 3. Назвіть конкретні висловлення, які, на Вашу думку, могли допомогти йому перемогти. 4. Чи використав переможець дії або слова інших на свою користь? 5. Перемога була результатом реалізації чіткого плану чи випадковістю або результатом прорахунку інших?

Вправа 3. Підготуйте допис, орієнтований на поширення в соціальних мережах на одну із запропонованих тем. Репрезентуйте його однокласникам. Проведіть дискусію із розподілом медіаролей: блогер (автор допису) і фоловер, френд, проплачений коментатор, хейтер, хайпер. Виконавець ролі блогера буде відомим усім, а решта ролей – приховані. Під час обговорення підтримуйте інтенцію, передбачену Вашою медіароллю. Важливо враховувати, що військовий лідер у будь-якій діяльності представляє не лише себе, а й усю організацію. Саме тому допис має базуватися на принципах доброчесності й формування позитивного іміджу НГУ.

Після дискусії спробуйте розпізнати, хто яку медіароль виконував. Проаналізуйте свою поведінку, стиль гри. Орієнтовні запитання: 1. Чи вдалося зіграти роль? 2. У який момент дискусія Вас захоплювала, Ви поводитися природно й забували про запропоновану роль? 3. Як інші сприйняли допис? 4. Чи всі схвальні відгуки були справедливими? 5. Чи всі зауваження були справедливими? 6. Чи вдалося створити позитивний імідж НГУ завдяки допису? 7. Чи не було допущено помилок у комунікації з дописувачами, які коментували допис? 8. Якщо помилки були, проаналізуйте їх і те, як вони впливають на ставлення відвідувачів соцмереж до НГУ?

Орієнтовні теми для обговорення

1. Лідерські якості на службі й у повсякденному житті.
2. Взаємодія в колективі: можливість чи необхідність?
3. Що перше – лідер чи команда?
4. Друг, колега чи суперник: міжособистісні комунікації в команді.
5. Сучасний військовий лідер: хто потрібен сьогодні НГУ?
6. Гендерні аспекти лідерства в армії.
7. Лідер чи керівник: хто потрібен сучасній армії?
8. Мистецтво впливати – джерело лідерства чи його функція?
9. Харизматичний військовий лідер – очікування і реальність.
10. Підлеглі чи послідовники – кого веде за собою військовий лідер?

Вправа 4. Візьміть два аркуші паперу й обведіть олівцем свої долоні на кожному із них, намалюйте рукавички, витніть і розмалуйте. Складіть в одну коробку всі вироби. Вкладач перемішує “рукавички” в коробці й роздає кожному по дві. Ваше завдання – зібрати пару однакових виробів, вимінюючи в однокласників бажаний предмет. У процесі обміну застосовуйте всі свої комунікативні навички впливу на співрозмовника. Якщо ви вже ознайомлені з маніпулятивними техніками, то ваше завдання – у процесі обміну “рукавичками” застосовувати ці техніки. Наприкінці вправи необхідно проаналізувати діалоги й визначити застосовані маніпулятивні техніки. Орієнтовні запитання: 1. Яку роль відіграє вплив у діяльності лідера? 2. Чому лідеру важливо вміти впливати на людей? 3. Чиї способи впливу були успішними? Чому? 4. Чиї способи виявилися менш успішними? Чому? 5. Як співвідносяться маніпуляція і вплив? 6. Чи всі маніпулятивні техніки виявилися дієвими? (пояснити відповідь). 7. За якої умови маніпуляція не спрацьовує?

Вправа 5. І (індивідуальне завдання). Перегляньте сьогоднішній вечірній випуск новин таких телеканалів: “1+1”, “Інтер”, “Україна”, “СТБ” (можна додати телеканали вашого регіону). Визначте тематику випуску кожного телеканалу. З’ясуйте, яким темам який канал приділяє більше часу, який матеріал ставиться на початок випуску, на якому акцентовано увагу, а що лишилося поза увагою редакції. Дайте відповідь на запитання: яку роль відіграє музичний супровід (якщо він є) у репрезентації новин? Порівняйте оцінку імплікатуру матеріалу кожного з джерел інформації на спільні теми, якщо є відмінності, спробуйте пояснити, чим це зумовлено. (Порівняйте добір матеріалу, його впорядкування, інтерпретацію фактів всеукраїнських і регіональних телеканалів.) З’ясуйте, хто власники медіаканалів. Подумайте, як власник медіа може впливати на інформаційне наповнення випуску новин. А як би ви впорядкували матеріал, виконуючи обов’язки головного редактора телеканалу?

II (рольова гра). Розподіліть ролі, обравши контент-редактора, редактора мультимедійного контенту, редактора сформованого читачем контенту, редактора стрічки новин. Підготуйте анонс тижневого випуску новин за такими рубриками:

- новини НАНГУ;
- новини вашої групи;
- новини гуманітарного факультету НАНГУ;
- новини НГУ.

Установіть черговість розміщення рубрик та висвітлення подій. Поміркуйте, які новини можна віднести до міжнародних, регіональних, національних, а які до локальних. Як ви розмежували новини за тематичним критерієм: які новини вважаєте загальними, а які нішовими або спеціалізованими. Як територіальна і тематична ознаки вплинули на черговість аносування новин?

Поділіться враженнями від командної роботи. Хто брав на себе відповідальність? Хто пропонував більше ідей? Хто виступив виконавцем? Чи прораховували ви враження, яке справлять ваші новини на реципієнта? Як Ви сформулювали очікуваний результат? Чи вважаєте ви, що вдалося його досягти? Як позначиться на вашій професійній діяльності поява таких новин?

Наприкінці вивчення матеріалу курсанти готують і репрезентують індивідуальні фінальні проекти: пишуть дописи, знімають відео, створюють медіапрезентації, меседжі та медіамеседжі. Орієнтовні теми фінального проєкту з медіаграмотності в межах дисципліни “Лідерство”:

1. Створити медіамеседж для курсантів за темою: “Військовий лідер – еліта сучасного світу”.
2. Створити іміджтворчий (відео) контент про свій підрозділ, групу чи курс.
3. Створити допис для цивільного населення в соціальних мережах, присвячений одному з аспектів навчання в НАНГУ.
4. Підготувати медіапрезентацію “Творчий потенціал сучасного військового лідера”.
5. Створити допис у соціальних мережах, присвячений гендерному паритету в НАНГУ.
6. Підготувати медіамеседж для різних цільових аудиторій, присвячений особливостям строкової й контрактної служби.

Висновки. В епоху цифровізації інформаційна активність медіапростору стала значним викликом для сектору безпеки, який завжди був прихований від уваги суспільства. Сьогодні успішне виконання професійних обов’язків не в останню чергу залежить від здатності військового лідера вибудувати ефективну взаємодію з громадянським суспільством у медіапросторі, який повсякчас змінюється. Адже офіцер несе відповідальність не лише за себе, а й за свій підрозділ, за інформацію, яку він надає іншим, інформацію, яку ті, у свою чергу, можуть розповсюджувати, за те, як урешті-решт ця інформація може вплинути на весь сектор безпеки, на взаємодію з цивільним населенням і на виконання службово-бойових завдань.

З огляду на це, важливою складовою частиною професійної компетентності лідера НГУ є здатність орієнтуватися в медіапросторі, добирати інформацію, аналізувати її з огляду на доцільність і достовірність, використовувати медіаресурси для досягнення цілей організації, а також протистояти інформаційним загрозам. Для цього необхідно систематично впроваджувати засади медіаграмотності у всіх сферах військового навчання й професійної діяльності НГУ.

Використана література:

1. Збірник статей Сьомої міжнародної науково-методичної конференції “Сучасний простір медіаграмотності та перспективи його розвитку” / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2019. 435 с.
2. Збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції “Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи” / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси, 2018. 244 с. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/Zbirnyk_statey_AUP2018.pdf.
3. Ільченко О.А. Медіаграмотність у суспільно-гуманітарному циклі дисциплін освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends: Collective monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2020. P. 104–118. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-023-0-7>. URL: <https://cutt.ly/2xfxqAQ>.
4. Інфомедійна грамотність онлайн: посібник для тренера / за заг. ред. Тараненко О. / Розроблено в рамках проєкту “Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність”. Київ: IREX, 2021. 400 с. URL: <https://www.aup.com.ua/mm/>.
5. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції “Медіаосвіта – пріоритетний напрям в освіті XXI століття: проблеми, досягнення і перспективи” (25-27 жовтня 2013 року) / за заг. ред. канд. пед. наук Л.Д. Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2013. 268 с.
6. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Посібник для вчителя / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. 201 с. URL: <https://www.slideshare.net/mobile/ssuser9b9413/ss-63773058>.
7. Сучасна війна: гуманітарний аспект: Матеріали IV Міжнародної наукової конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба “Сучасна війна: гуманітарний аспект” (21–22 травня 2020 року). URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/nauka/konferencii-kursantiv-ta-studentiv/suchasna-vijna-gumanitarnij-aspekt-21-22-travnja-2020-roku/>.
8. Сучасні комунікаційно-контентні процеси в безпековій сфері: навчальний посібник / Клубань О.М., Курбан О.В., Любо-вель Г.В., Король В.Г., Савчук Р.П. Київ: ВІКНУ, 2016. 170 с.
9. Army Leadership: Competent, Confident, and Agile. Field Manual. No. 6-22. Headquarters Department of the Army Washington, DC, 12 October 2006. URL: <https://www.armywriter.com/fm6-22.pdf>.
10. Generic Officer Professional Military Education: Reference Curriculum. 21.09.2011. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_10/20151013_151013-generic-officer-eng.pdf.

References:

1. Ivanov, V., & Volosheniuk, O. (Eds.). (2019). Zbirnyk statei Somoi mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii “Suchasnyi prostir mediahramotnosti ta perspektivy joho rozvytku” [Collection of articles of the Seventh International Scientific and Methodological Conference “Modern space of media literacy and prospects for its development”]. Kyiv: Tsentr vilnoi presy, Akademiia ukrainsoi presy. 435 p. [in Ukrainian].
2. Ivanov, V., & Volosheniuk, O. (Eds.). (2018). Zbirnyk statei Shostoї mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii “Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektivy” [Collection of articles of the Sixth international scientific and methodological conference “Practical media literacy: international experience and Ukrainian perspectives”]. Kyiv: Tsentr vilnoi presy, Akademiia ukrainsoi presy. 244 p. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/Zbirnyk_statey_AUP2018.pdf [in Ukrainian].
3. Ilchenko, O.A. Mediahramotnist u suspilno-humanitarnomu cykli dyscyplin osvitno-profesiinoi prohramy pidhotovky zdobuvachiv vyschoi osvity [Media literacy in the social-humanitarian cycle of disciplines of the educational-professional program of

- preparation of applicants for higher education]. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends: Collective monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2020. P. 104–118. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-023-0-7>. URL: <https://cutt.ly/2xfxqAQ> [in Ukrainian].
4. Taranenko, O. (Eds.). (2021). Infomedijna gramotnist onlajn: posibnyk dla trenera [Infomedial literacy online: a guide for coaches]. Kyiv: IREX, 2021. 400 p. URL: <https://www.aup.com.ua/mm/> [in Ukrainian].
  5. Pokroieva, L.D. (Eds.). (2013). Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii "Mediaosvita – prioritetnyi napryam v osviti XXI stolittia: problemy, dosiahnennia i perspektyvy" [Proceedings of the International scientific and practical Internet conference "Media education is a priority direction in education of the XXI century: problems, achievements and prospects"]. Kharkiv: Kharkivska akademiia neperervnoi osvity. 268 p. [in Ukrainian].
  6. Ivanov, V., & Volosheniuk, O., & Mokrohuz, O. (Eds.). (2016). Mediahramotnist na urokakh suspilnykh dystsyplin [Media literacy in the lessons of social disciplines]. Kyiv: Tsentri vilnoi presy, Akademiia ukrainskoi presy. 201 p. URL: <https://www.slideshare.net/mobile/ssuser9b9413/ss-63773058> [in Ukrainian].
  7. Suchasna viina: humanitarnyi aspekt: Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo konferentsii Kharkivskoho natsionalnoho univer-sytetu Povitrianykh syl imeni Ivana Kozheduba "Suchasna viina: humanitarnyi aspekt" [Modern war: the humanitari anaspect: Proceedings of the International scientific conference of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University] (21-22.05.2020). URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/nauka/konferencii-kursantiv-ta-studentiv/suchasna-vijna-gumanitarnij-aspekt-21-22-travnya-2020-roku/> [in Ukrainian].
  8. Suchasni komunikatsiino-kontentni protsesy v bezpekovii sferi: navchalnyi posibnyk [Modern communication and content processes in the security field] / Kluban O.M., Kurban O.V., Liubovets H.V., Korol V.H., Savchuk R.P. Kyiv, 2016. 170 s. [in Ukrainian].
  9. Army Leadership: Competent, Confident, and Agile. Field Manual No. 6-22. Headquarters Department of the Army Washington, DC, 12 October 2006. URL: <https://www.armywriter.com/fm6-22.pdf>
  10. Generic Officer Professional Military Education: Reference Curriculum. 21.09.2011. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_10/20151013_151013-generic-officer-eng.pdf

Ilchenko O. A., Tkach P. B. Integration of media literacy elements into the leadership course for future National Guard officers

In the 21st century, the problem of the media's influence on the activities of military organizations has become particularly acute, as the media can become both a favorable factor in military activities and an obstacle. That is why military leaders must be able to counter the negative effects of media influence, as well as use their power in the interests of the military. The purpose of the article is to outline ways to integrate elements of media literacy into the Leadership course for future officers of the National Guard of Ukraine. It is noted that given the need to form in future leaders of the National Guard of Ukraine the competence to build communication with the media on the basis of the interests of the organization, it is worth focusing on developing critical thinking skills and immunity to manipulation of public consciousness and propaganda. A draft program "Fundamentals of Media Literacy" was submitted. Examples of media literacy exercises for integration into Leadership classes for cadets of the National Academy of the National Guard of Ukraine are given. Approximate topics of the final project on media literacy within the discipline "Leadership" are offered. It is noted that today the successful performance of professional duties depends not least on the ability of the military leader to build effective interaction with civil society in the ever-changing media space. That is why an important component of the professional competence of the leader of the National Guard of Ukraine is the ability to navigate in the media space, select information, analyze it for feasibility and reliability, use media resources to achieve organizational goals and resist information threats. So it is necessary to systematically implement the principles of media literacy in all spheres of military training and professional activity of the National Guard of Ukraine.

Key words: *leadership, military leader, information and media literacy, communication, information, mass media, officer of the National Guard of Ukraine, media literacy.*

ПРИНЦИПИ Й ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ ВЗАЄМИН ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ДОРОСЛИМИ ТА ОДНОЛІТКАМИ

У статті наведено теоретичне узагальнення проблеми гуманізації дошкільної освіти, принципів і закономірностей формування колективних взаємин дошкільників із дорослими й однолітками; обґрунтовано підхід до вирішення зазначеної проблеми у виховному процесі під час використання системи виховних дій у процесі занять і самостійної діяльності дітей, організованої вихователем: ігор, вправ, бесід, читання, обговорення й інсценування художніх творів; розкрито особливості діагностування та формування колективних взаємин старших дошкільників під час проведення спеціально організованих занять.

У роботі розкрито проблему однієї з перших моральних потреб – потреби у спілкуванні, яка задовольняється у процесі взаємодії з дорослими, що добирають педагогічно доцільний зміст і засоби спілкування. У ньому дитина отримує перший досвід моральної поведінки та спілкування з дорослими, що у подальшому полегшує взаємини з однолітками.

Включення дитини в організовану дорослим діяльність, у процесі якої розгортаються багатопланові відносини, закріплює форми суспільної поведінки, формує потребу діяти відповідно до моральних зразків, які виступають як мотиви, спонукаючи діяльність і регулюючи взаємостосунки дітей.

Важливим показником гуманності дітей дошкільного віку є їх вміння спілкуватися з однолітками: встановлювати відносини з партнерами з діяльності, контактувати з різних приводів, уміти підібрати слова для переконання однолітків у своїй правоті, уміти погодитися із справедливими претензіями на свою адресу тощо. Як показують дослідження вчених, у дитини старшого дошкільного віку виявляються несформованими способи спілкування з однолітками та присутні егоїстичні тенденції або, навпаки, яскраво виявляється позитивна спрямованість у спілкуванні з однолітками. Крайнім показником цих особливостей є спільна діяльність, що вимагає об'єднання та розподілу зусиль для досягнення результату.

Ключові слова: однолітки, соціальні взаємини, колектив, гуманність, загальнолюдські цінності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати залежність колективних взаємин дітей старшого дошкільного віку від педагогічних умов у закладі дошкільної освіти на принципах особистісно орієнтованого педагогічного підходу; розкрити значення гуманних стосунків та морального виховання у становленні особистості дітей дошкільного віку.

Вивчаючи роль середовища в розвитку людини, сучасна педагогіка акцентує увагу на значенні соціальних контактів у становленні особистості, розвитку людських задатків, на основі яких формуються мовлення, мислення.

Виховання має забезпечити правильну організацію діяльності дітей, поповнити її зміст і надати цінні у педагогічному значенні спрямування. Від розуміння педагогом необхідності певного виду діяльності дитини залежать результати її розвитку.

Виступаючи і суб'єктом, і результатом суспільних відносин, особистість формується через власні активні суспільні дії, свідомо перетворюючи і навколишнє середовище, і саму себе у процесі цілеспрямованої діяльності.

Завдяки зусиллям українських психологів багато зроблено щодо пізнання особливостей формування колективних почуттів і взаємин у дітей (І.Д. Бех, В.У. Кузьменко, С.С. Кулачківська, С.О. Ладивір, Ю.О. Приходько), особливостей формування у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітка (В.О. Павленчик, Т.І. Поніманська, Ю.О. Приходько).

У різні вікові періоди співвідношення важливих для розвитку видів діяльності змінюється. Провідним є той, який у конкретний період забезпечує основні досягнення в розвитку дитини. Для дошкільного дитинства це:

- емоційне та емоційно-предметне спілкування з дорослими, яке збагачує дитину новими враженнями, формує перші уявлення про найближче оточення;
- предметна діяльність, яка має великий вплив на розвиток всіх пізнавальних процесів, допомагає формувати цілі та мотиви поведінки, засвоювати початкові знання про предмети та дії з ними;
- гра, яка забезпечує динамічний розвиток соціальної, пізнавальної активності дошкільника, засвоєння різноманітних способів дій, знання про властивості й ознаки предметів, зв'язки між предметами і явищами, набуття соціальних навичок міжособистісних стосунків, розвиток творчої уяви;
- продуктивні види діяльності (малювання, ліплення, конструювання), які надають багатий матеріал для розвитку конструктивного мислення, уяви, художніх здібностей, вміння ставити мету і досягати її, вибрати засоби здійснення задуму;
- праця як чинник розвитку наполегливості, суспільної спрямованості особистості, почуття власної гідності та обов'язку, вміння аналізувати корисність своєї роботи;
- навчальна діяльність, під час якої збагачуються розумові та практичні вміння.

Формування важливих для кожного вікового періоду психічних якостей і особливостей особистості забезпечується за допомогою участі у провідних видах діяльності. Комплекс різноманітних видів діяльності для кожного етапу дошкільного дитинства сприяє повноцінному розвитку дитини. Варто їх об'єднати таким чином, щоб забезпечити активність дитини. Розвиток активності досягається створенням ситуації, яка потребує самостійного пошуку способів задоволення інтересів і потреб. Дитина має розуміти корисність і доцільність своєї діяльності, бачити її результати.

Так, емоційно-ціннісне ставлення демонструє інтерес до загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта тощо), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності. Проявляє особистісні якості (самостійність, відповідальність, працелюбність, лідерство, людяність, спостережливість, справедливість, ініціативність, активність, креативність та інші) у взаємодії з іншими людьми. Виявляє зацікавленість до спілкування із знайомими дорослими, однолітками, молодшими та старшими за себе дітьми; проявляє обачливість до незнайомих людей. Емоційно реагує на власну участь та участь інших у різних видах діяльності: вміє співпереживати та співчувати, оптимістично ставитися до труднощів та визначати шляхи їх подолання [1].

Дошкільний вік – оптимальний період формування та розвитку соціальних відносин і різноманітних видів поведінки дитини. Систематичне спілкування та взаємодія дошкільників є передумовою формування та розвитку гідності, вміння спілкуватися з ровесниками й дорослими. У цей період діти набувають уміння контролювати себе (дотримуються певних правил поведінки), вчать розуміти власні почуття та почуття інших, бути щедрими, відповідальними, приходять на допомогу тим, хто цього потребує, з повагою та розумінням ставитися до індивідуальних особливостей людей, вирішувати проблемні ситуації за допомогою домовленостей тощо.

Міжособистісні відносини зароджуються й найбільш інтенсивно розвиваються в дитячому віці, оскільки від самого народження дитина живе серед людей і вступає з ними в певну взаємодію. Досвід таких перших стосунків як із дорослими, так і з однолітками закладає підвалини для подальшого розвитку особистості дитини. Цей перший досвід багато в чому визначає особливості самосвідомості дитини, її ставлення до навколишнього світу, її поведінку та самопочуття в людському оточенні [2].

Гуманізм педагогічного процесу заснований передусім на принципі гуманістичної спрямованості, поваги до виняткової своєрідності кожної дитини та її сім'ї, толерантного ставлення до культурної самобутності, ціннісних, світоглядних, фізичних, освітніх та інших відмінностей. Додержання цього принципу сприяє збереженню та підтримці особливостей індивідуальної та сімейної культури, носієм якої є дошкільник.

Недбале ставлення до дитячих переконань, поглядів, звичок, уподобань, особливостей психофізичного розвитку нівелює дитячі унікальності, руйнує систему відносин між батьками та педагогічними працівниками. Насильне накидання шаблонних педагогічних поглядів робить систему психолого-педагогічних впливів неефективною, призводить до відчуження та неприйняття рекомендованих засобів.

Умовами реалізації цього принципу, на думку В. Кузьменко, є:

- безперечне прийняття індивідуальності кожної дитини та її батьків, їхньої дієвої підтримки та розуміння;
- відмова від насильства будь-якого виду (примусового залучення батьків до співпраці, а дітей до діяльності);
- надання можливості вибору посиленої та цікавої для дитини діяльності, різних ролей, матеріалів;
- відмова від жорсткої регламентації життя, категоричного оцінювання діагнозу як остаточного вироку [5, с. 5–7].

Отже, суть принципу гуманістичної спрямованості полягає в переорієнтації стилю взаємодії вихователя з дошкільниками від суб'єкт-об'єктних відносин до суб'єкт-суб'єктних і перебудові фронтально-дисциплінарної освітньої моделі в індивідуально-центровану.

Вагома роль належить принципу об'єднання колективних форм навчання з індивідуальним особистісно-орієнтованим підходом, в якому діяльність здійснюється в роботі по групах, в різноманітних формах розподілу праці, в індивідуальній ввічливості кожного в колективну працю, в диференційованій допомозі, індивідуальних завданнях, у врахуванні особистісних якостей, індивідуальних можливостей.

Співдружність дітей досягається за допомогою:

- відкритості дітей одне одному у процесі спілкування, можливості показувати свої вміння одноліткам;
- вибору партнерів за симпатіями і зближенням усіх дітей через зміну складу пар, груп тощо (різноманітні форми організації);
- формування дитячих мікрогруп;
- реалізації загального задуму і розуміння невідповідності дій кожного в цьому задумі;
- бажання діяти разом, а не окремо;
- надання допомоги і підтримки одне одному;
- визнання майстерності та успішності тих, хто демонструє свої здібності [3, с. 3].

Наступним принципом є спільна діяльність і спілкування дорослого і дитини, що виступає рушійною силою розвитку. Спілкування має бути цілеспрямованим, послідовним, розумним і ненав'язливим. Воно

повинно бути засобом виховання і розвитку не тільки дитини, а й дорослого, і приносити величезне задоволення обом. Підґрунтям виховання має стати взаємний пошук шляху одне до одного і до контакту із навколишнім світом, який в жодному разі не опирається на нотації, зауваження і мораль. Інформація, яку повідомляють дошкільникам у процесі виховання, повинна допомогти їм знайти й опанувати значення вимог, що пред'являються до них загалом і щодо норм поведінки зокрема.

Практика спілкування з дорослими і ровесниками має якісні відмінності. Дорослому відводиться центральна роль протягом дошкільного дитинства у світі дитини, а тому спілкування з ровесниками безперервно проходить через призму спілкування з дорослими [7].

Дослідниця О.Б. Буракова визначає такі складники гуманного ставлення до людини, пов'язані із відповідними почуттями, як:

1) доброзичливе ставлення, яке виявляється в умінні зробити радість іншим, побудоване на доброті людини, почутті любові до ближнього;

2) чуйне ставлення, що виявляється в умінні розділити радість і горе інших, відгукуватися на прохання, допомогти подолати негативне переживання, засноване на розвитку співпереживання і співчуття;

3) уважне ставлення, що виявляється в умінні помітити і зрозуміти переживання інших (не яскраво виражені), підтримати позитивні, полегшити негативні, що залежить від розвиненості почуття жалю;

4) дбайливе ставлення, що виявляється в умінні надати допомогу і підтримку іншому в необхідній ситуації, співчуття;

5) справедливе ставлення, що виявляється в умінні визнати рівні права в діяльності, засноване на почутті справедливості, повазі до інших [4].

Відомо, що знання дитиною моральних норм і правил, хоча і орієнтує її на вибір морально цінних вчинків, далеко не завжди визначає слідування їм у реальній поведінці.

Це положення має принципове значення для організації процесу формування у дошкільників колективних почуттів щодо однолітків, які би спонукали до морально цінних вчинків. Формування уявлень про норми і правила поведінки полягає в роз'ясненні укладеної в них моральної цінності з орієнтацією на вияв доброзичливого ставлення до оточення.

Спрямованість педагогічного процесу на формування колективних почуттів і відносин сприяє поступовому усвідомленню дитиною особистісної значущості вчинків, відповідних моральним нормам, а мотивом, що спонукає до них, стає прагнення виявити до однолітка, що відчуває емоційний дискомфорт, співчуття, чуйність, доброзичливість.

Створенню такої обстановки багато в чому сприяє також характер взаємин між дітьми. З перших днів перебування в дошкільному закладі дитина знаходиться серед однолітків, і тому дуже рано виникає завдання формування чуйності, доброзичливості, співпереживання до інших дітей.

В обстановці дружньої прихильності однолітків дитина відчуває себе більш упевнено, спокійніше; вона може розраховувати на підтримку і допомогу товаришів, на їх участь у можливих ситуаціях емоційного дискомфорту. Сталі дружні зв'язки з однолітками привертають дитину до дитячого садку, а позитивний емоційний клімат, що створився у групі, сприяє тому, що положення кожного з вихованців у групі стає сприятливим.

Встановлення у групі певних правил, що регулюють поведінку дітей, є лише зовнішньо організуючим засобом. Формальне нав'язування необхідних правил і дій може приводити лише до пасивного підкорення вимогам дорослого, а не до усвідомлення їх моральної цінності, значущості для дитини. Крім того, дослідники виділяють безліч причин, що пояснюють невиконання дитиною правил: нерозуміння значення ситуації, невміння співвіднести відомі правила з конкретною ситуацією або свій вчинок із відомим правилом через недостатній самоконтроль і самооцінку, несформованість мотивів, що спонукають до бажаних вчинків, а загалом – недостатній соціальний досвід.

У старшому дошкільному віці необхідно збагатити власний досвід колективних вчинків дітей на адресу оточення. У цьому віці у дітей можуть бути сформовані такі моральні якості, як запобігливість, уміння бачити скруту іншої людини, вчасно прийти на допомогу, уміння поступатися.

Включаючись у спільну діяльність, дошкільник часто опиняється в ситуаціях, коли виникає необхідність допомогти партнеру, поради його успіхам, отримати підтримку від однолітків. У таких ситуаціях педагог має нагоду демонструвати своє ставлення до дитини, а також навчати дітей необхідним способам вияву доброзичливості, роз'яснювати моральне значення ситуацій, оцінювати дії дітей з погляду відповідності моральним нормам. Дошкільникам стає зрозумілою роль правил, їх значущість як для досягнення загальних результатів, так і для розвитку позитивних взаємостосунків.

У старшому дошкільному віці діяльність дітей усе частіше має колективний характер, виникають перші співтовариства (О.П. Усова), що висуває завдання забезпечення всім дітям рівного положення серед однолітків (Т.А. Рєпіна).

Велике значення у вихованні колективних відносин між дітьми має створення у групі обстановки постійної різноманітної діяльності і позитивного мікроклімату. У таких умовах кожний із дітей має нагоду реалізувати свої задуми, вступати в контакти з однолітками, педагогом, не маючи при цьому емоційної напруги, задовольняючи свої потреби в діяльності за інтересами, відчуваючи при цьому доброзичливе ставлення до себе з боку дітей і підтримку вихователя.

Одним із найважливіших засобів, що забезпечують створення в групі доброзичливої обстановки і колективних відносин між дітьми, є спілкування педагога з кожним з них із самих різних приводів, особливо в години, відведені на самостійну діяльність. Спілкування із значущим дорослим допомагає дошкільнику організувати різноманітну і цікаву діяльність, налагодити доброзичливі взаємини з однолітками і підтримувати позитивно-емоційний стан. Як правило, педагогічне спілкування протікає на фоні спільної практичної діяльності з дитиною, в процесі якої він опановує комунікативними навичками. У кожного з дітей з'являється більше можливостей для вступу до контакту з оточенням, що забезпечує стан комфорту і посилює прагнення до спілкування. Проте нерідко саме під час самостійної діяльності вихователь обмежується епізодичними діями, спрямованими лише на усунення виниклого між дітьми конфлікту, що не враховують справжньої його причини. Таке ставлення до подібних ситуацій може викликати негативний емоційний стан дитини, привести до дисгармонії в її взаєминах як із вихователем, так і з дітьми.

Саме під час вибору дитиною меж і моделі взаємодії з однолітками, дорослим, дошкільним педагогом може спостерігати гармонію душевного благополуччя дитини, можливості розвитку або корекції психічних станів. З цього приводу вчені відводять педагогові в моделі його взаємодії з дитиною роль психотерапевта, яка базується на створенні умов для комфортного душевного самопочуття дитини: це спостереження за діяльністю дитини й аналіз цієї діяльності, це надання саме тієї самостійності дитини у виборі діяльності, яка, на жаль, сьогодні у практиці роботи лише декларується.

Таким чином необхідно змістити інтереси дитини від самоствердження як головного сенсу її життя до спільної з іншими дітьми діяльності, в якій головне – спільний результат, а не особистісні інтереси. Згідно з гуманною ідеологією, необхідно створити умови для спільної гри, діяльності, об'єднуючи при цьому зусилля дітей для досягнення спільної мети, де вихователь має завжди напоготові усмішку, ласкаве, підбадьорливе слово й мудре, гуманне повчання для всіх дітей і допомагає дитині уникнути багатьох особистісних проблем [6].

Перша закономірність стосується двобічності процесу морального виховання. У відповідності з цією закономірністю дитина є співучасником виховного процесу, вона активно сприймає педагогічні впливи, а завдання вихователя – організувати процес виховання, орієнтуючись на особливості дитячого сприймання.

Враховуючи той факт, що результати педагогічного впливу не можуть бути виявлені відразу, він вимагає безперервності, тому друга закономірність формулюється як тривалість процесу морального виховання. Т.І. Поніманська застерігає вихователів від занадто формалізованого процесу виховання, наголошує на визначеності у часі, усвідомленні вихователями своєчасності вирішення певних завдань. Ігнорування періодів, коли психічні реакції людини найбільш чутливі до найменших зовнішніх впливів, спричинює неправні втрати у розвитку особистості дошкільника [7].

Наступна закономірність є виявом дієвого підходу до морального формування особистості. Вона засвідчує непродуктивність намагань виховувати дитину на відстороненій моделі людських взаємин, у які вона не включена. Стосунки інших людей, свідками яких є діти, справляють на них вплив лише тоді, коли дитина має до них відношення.

Особистісний характер засвоєння моральних цінностей. Ця особливість морального виховання вимагає зорієнтованості виховних впливів на індивідуальність кожної дитини. Оскільки дошкільникам притаманна висока емоційність, необхідно в оцінці їхніх учинків виходити з того, які почуття хоче викликати педагог. Важливе виховне значення має стимулююча функція позитивної оцінки, адже дітям властиве прагнення бути хорошими.

Важливою є й закономірність щодо здійснення морального виховання в процесі життєдіяльності дитини. Вона спрямовує на те, що моральне виховання не може бути відокремленим у спеціальну діяльність, оскільки вся життєдіяльність дитини пов'язана з її моральністю.

“Формування соціальних умінь у дітей, – зазначає М. Шевченко, – це не епізодична робота вихователів, а послідовний наполегливий процес, у якому можна виокремити кілька стратегічних засобів, таких як: гра як найважливіший вид діяльності дошкільника, що сприяє формуванню соціального досвіду, створює ситуації, коли діти допомагають одне одному; використання принагідних можливостей для пояснення дитині соціальних дій (наприклад, залучення до турботи про тварин); заохочення дошкільнят до спільної роботи над груповими проектами; демонстрація різних видів соціальної поведінки самим педагогом, співпраця з вихованцями; створення атмосфери колективізму тощо” [8, с. 11–12].

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна сказати, що виховання гуманності є важливим напрямом формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, здатної до гуманної взаємодії та спілкування з однолітками.

Гуманізм педагогічного процесу оснований насамперед на принципі гуманістичної спрямованості, поваги до унікальної своєрідності кожної дитини та її сім'ї, толерантного ставлення до культурної самобутності, ціннісних, світоглядних, фізичних, освітніх та інших відмінностей.

Принцип гуманістичної спрямованості полягає в переорієнтації стилю взаємодії вихователя з дітьми від суб'єкт-об'єктних відносин до суб'єкт-суб'єктних і перебудові фронтально-дисциплінарної освітньої моделі в індивідуально-центровану. Взаємодія педагога і дитини гуманістичного спрямування заснована на принципах позитивної мотивації, сприятливого емоційного клімату, атмосфери довіри і доброзичливості, які вимагають ділової співпраці та співтворчості педагога і дитини.

Використана література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти від 12 січня 2021 р. Київ. : 2021. 37 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти. Київ. : 2012. 26 с.
3. Закон України "Про дошкільну освіту" від 11 липня 2001 р. Редакція журналу "Дошкільне виховання". Київ. : 2001. С. 4–33.
4. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : (системний підхід). Київ. : Стило, 2000. 336 с.
5. Кузьменко В. Індивідуалізація виховання і навчання. Дошкільне виховання. 2000. № 10. С. 5–7.
6. Листопад О.А. Теоретико-методичні засади формування професійно -творчого потенціалу майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти: автореф. дис. ... док. пед. наук: "Теорія і методика професійної освіти". Одеса. : 2016. 48 с.
7. Поніманська Т.І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку: монографія. Рівне: РДГУ. 2006. 352 с.
8. Фольваркова В.І. Показники та рівні розвитку моральної свідомості особистості. Дошкільна освіта. 2004. № 3. С. 8–13.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity vid 12 sichnia 2021 r. [The Base component of preschool education of 12 January, 2021 № 33]. K.: 2021. 37 s. [in Ukrainian]
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The Base component of preschool education]. K.: 2012. 26 s. [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy "Pro doshkilnu osvitu" vid 11 lypnia 2001 r. [Law of Ukraine "On preschool education" (2001, April 11)]. Redaktsiia zhurnal "Doshkilne vykhovannia". K.: 2001. s. 4–33 [in Ukrainian]
4. Kononko O.L. (2000) Psykholohichni osnovy osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka: (systemnyi pidkhid [Pedagogical conditions for the formation of humane relationships of older pre-school-age children: (systematic approach)]. Kyiv.: Stylos. 336 s. [in Ukrainian]
5. Kuzmenko V. (2000) Indyvidualizatsiia vykhovannia i navchannia. Doshkilne vykhovannia [Individualization of education and learning. Preschool education] 10, s. 5–7 [in Ukrainian]
6. Lystopad O.A. (2016). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiino -tvorchoho potentsialu maibutnix vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity: avtoref. dys. ... dok. ped. nauk: "Teoriia i metodyka profesiinoi osvity" [Theoretic and Methods Bases for formation professional and creative potential of preschool teacher. Extended abstract of candidate's thesis]. Odessa. 48 s. [in Ukrainian]
7. Ponimanska T.I. (2006) Teoretyko-metodychni zasady humanistychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku: monohrafiia [Theoretical and Methodical Principles of Humanistic Education of Children of Preschool Age]. Rivne: RDHU. 352 s. [in Ukrainian].
8. Folvarkova V.I. (2004) Pokaznyky ta rivni rozvytku moralnoi svidomosti osobystosti [Individuals' moral consciousness: indicators and levels]. Doshkilna osvita, 3, s. 8–13 [in Ukrainian].

Kanarova O. V. Principles and regularities of formation of collective relationships of preschool children with adults and peers

The article presents the theoretical generalization of the problem of humanization of preschool education, principles and regularities of formation of collective relations between preschool children with adults and peers. The author justifies the approach for the decision of the specified problem in educational process with using independent activity of children. The process is created by the teacher through the use of games, exercises, conversations, reading, discussion and imitation of work of art. In this work, author analyzes peculiarities of diagnostics and formation of collective relations of preschool children during special occupations.

The main attention bases on the problem that concerns the necessary moral requirement. One has to consider the requirement of communication. This requirement is satisfied by communication with adults, who choose special methods of communication. In such case, a child gets the first experience of moral communication with surroundings, this experience makes easier the process of rapport with other children.

Including a child in organized activity by adults, gives opportunity to make various relations and fixes forms of social behavior, creates the requirement to act according to moral patterns, wich provoke childs' activity and control it.

The important indicator of the humanity in preschool age is childs' ability to communicate with peers: to establish relations with mates, to contact for different reasons, to be able to find correct words to convince oneself in the rightness, to be able to agree with reasonable criticism. According to researches, the child of senior preschool age shows unformed methods of communication with peers and inherent selfish tendencies, and also positive focus in communication with peers is marked. The best indicator of these features is a collaborative activity, wich demands of joining and distribution efforts for achievement of a result.

Key words: *peers, social relations, collective, humanity, universal values.*

УДК 373.3.091.32:811.161.2'373(07)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.22>

Киричок І. І.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Предмет дослідження автора статті – обґрунтування педагогічних умов формування лінгвістичної компетенції молодших школярів на уроках української мови. Найбільш повним автор вважає визначення лінгвістичної компетенції О. Бистрової, яка тлумачить її як результат осмислення набутого учнями мовного досвіду: знання основ науки української мови, відомостей про неї як знакову систему і соціальне явище, що передбачає засвоєння комплексу базових понять, одиниць і категорій мови (фонем, графем, морфем, словосполучень, речень, їх членів, лексичних і граматичних мовних одиниць тощо); знання про вихідні в мові зміни; елементарних відомостей про методи лінгвістичного аналізу. Пізнавальні комплексні лінгвістичні задачі у дослідженні постають як особливий тип вправ з української мови, які організовані вчителем, виконання яких відбувається в два етапи в умовах самостійної пізнавальної діяльності учнів, який складається з аналізу внутрішньопредметних зв'язків, розмірковування-доведення, висновків та перевірки правильності і самоконтролю (за Л. Черепановою). Специфіка пізнавальних комплексних лінгвістичних задач 6 типів, які пропонує автор статті, полягає в тому, що вони спрямовані на формування усіх компонентів лінгвістичної, мовної, комунікативної компетенції в єдиному взаємозв'язку, що передбачає розвиток предметних знань, способів пізнавальної діяльності у поєднанні з метапредметними знаннями, уміннями, навичками та способами пізнавальної діяльності; забезпечують формування якості, здатності та готовності, які характеризують школяра як мовну особистість. У статті переконливо доведено, що формування лінгвістичної компетенції молодших школярів на уроках української мови буде ефективним, якщо: поетапно використовувати пізнавальні комплексні лінгвістичні задачі 6 типів, які формують у взаємозв'язку ще й мовну, мовленнєву компетенцію; застосувати метод “мовний портфель” та лінгвістичні проєкти; відбуватиметься панування лінгвістичної ігрової діяльності (кросворди, ребуси, анаграми, шаради та лінгвістичні казки).

Ключові слова: початкова школа, урок української мови, вчитель, лінгвістична компетенція, пізнавальна комплексна лінгвістична задача.

Державний стандарт початкової загальної освіти (2019 р.) [7] актуалізує проблему опанування школярами рідної мови не лише як засобу пізнання, а й спілкування, прилучення до скарбниць культури українського народу, формування в них мовної, мовленнєвої та лінгвістичної компетенції як сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для застосування державної мови у різних сферах життя і виробництва.

Виділення лінгвістичної компетенції учнів початкової школи як однієї з цілей навчання рідної мови, інтегрування її в систему сучасного цілепокладання обумовлює оновлення вже сформованої структури і змісту навчання (О. Бистрова [2], М. Вашуленко [6], В. Зінченко [5], Л. Черепанова [11] та ін.), необхідність пошуку нових шляхів, методів, прийомів її формування.

Актуальність дослідження зумовлена таким:

1) необхідністю осмислення поняття “лінгвістична компетенція” у світлі ідей модернізації шкільної освіти і у зв'язку з цим уточнення визначення мети й оновлення змісту навчання рідної мови; 2) зверненням у викладанні до мови як поліфункціонального явища: засобу спілкування, знаряддя пізнання і відображення дійсності, засобу інтелектуального і духовного розвитку особистості; 3) досягненнями сучасної психологічної та лінгвістичної науки: теорії мовної діяльності, комунікативної і когнітивної лінгвістики; 4) необхідністю розроблення цілісної системи мовної освіти в початковій школі.

Проблема розвитку лінгвістичної компетенції дитини займає одне з провідних місць у сучасній педагогіці, саме цим зумовлюється необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи щодо мовної підготовки школярів у школі. Педагогічні й методичні питання формування мовно-мовленнєвої та лінгвістичної компетенції розробляли сучасні вчені: В. Зінченко [5], О. Ткачук [10], Л. Черепанова [12].

Отже, об'єктивна необхідність розв'язання проблеми формування лінгвістичної компетенції у молодших школярів на уроках української мови з використанням цікавої лінгвістики, з одного боку, і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалася ця проблема, з іншого, зумовили вибір теми “Педагогічні умови формування лінгвістичної компетенції на уроках української мови в початковій школі”.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови формування лінгвістичної компетенції на уроках української мови в початковій школі.

Л. Черепанова пов'язує лінгвістичну компетенцію з сукупністю спеціальних (лінгвістичних та навчально-мовних) і загальнопредметних знань, умінь, навичок і способів діяльності, а також ціннісних орієнтацій і мотивів навчально-пізнавальної діяльності, яка сформована в результаті вивчення учнями предметної галузі “рідна мова”, що забезпечує всебічний розвиток школяра [11, с. 14]. На думку В. Зінченко, лінгвістична компетенція – це обізнаність з історією мови й мовознавства, теоретичними основами мовознавства, а також здатність учнів виконувати елементарний лінгвістичний аналіз мовних явищ різних рівнів [5, с. 7].

Найбільш повним ми вважаємо визначення лінгвістичної компетенції О. Бистрової, яка тлумачить її як результат осмислення набутого учнями мовного досвіду: знання основ науки української мови, відомостей про неї як знакову систему і соціальне явище, що передбачає засвоєння комплексу базових понять, одиниць і категорій мови (фонем, графем, морфем, словосполучень, речень, їх членів, лексичних і граматичних мовних одиниць тощо); знання про вихідні в мові зміни; елементарних відомостей про методи лінгвістичного аналізу [2].

Мета експериментального навчання полягала в тому, щоб розробити й апробувати використання форм та методів роботи з використанням цікавої лінгвістики під час формування лінгвістичної компетенції школярів у процесі вивчення української мови.

Гіпотеза нашого дослідження була така: формування лінгвістичної компетенції молодших школярів буде ефективним на уроках української мови, якщо: використовувати пізнавальні комплексні лінгвістичні задачі 6 типів; застосовувати метод “мовний портфель” та лінгвістичні проєкти; лінгвістична ігрова діяльність (анаграми, ребуси, шаради, лінгвістичні казки).

Для того щоб забезпечити формування лінгвістичної компетенції, необхідні певні педагогічні умови.

Першою умовою формування лінгвістичної компетенції нами визначено поетапне використання на уроках української мови пізнавальних комплексних лінгвістичних задач 6 типів, які формують у взаємозв’язку мовну, мовленнєву та комунікативну компетенцію.

Пізнавальні задачі в лінгводидактиці визначені як особливий тип вправ з мови, організовані вчителем, виконання яких відбувається в 2 етапи в умовах самостійної пізнавальної діяльності учнів, який складається з аналізу внутрішньопредметних зв’язків, розмірковування-доведення, висновків та перевірки правильності і самоконтролю [11, с. 39]. Комплексною є вправа, що “пропонує тренування однієї нової граматичної або лексичної навички або вміння при одночасному повторенні вже вивченого матеріалу” [1, с. 108]. Наші пізнавальні лінгвістичні комплексні задачі ми тлумачимо як такі, що містять сукупність завдань, спрямованих при використанні одноманітного мовного матеріалу на формування лінгвістичної компетенції. Частина завдань пов’язана з вивченням нового матеріалу, друга – з повторенням і закріпленням вивченого.

Специфіка пізнавальних комплексних лінгвістичних задач (далі – ПКЛЗ) полягає в тому, що вони спрямовані на формування усіх компонентів лінгвістичної, мовної, комунікативної та соціокультурної компетенції в єдиному взаємозв’язку, що передбачає розвиток предметних знань, способів пізнавальної діяльності у поєднанні з метапредметними знаннями, уміннями, навиками та способами пізнавальної діяльності; забезпечують формування якості особистості, здатності та готовності, які характеризують школяра як мовну особистість [12, с. 193].

Покажемо на прикладі теми “Родові закінчення прикметників”, як за допомогою відомих пізнавальних комплексних лінгвістичних задач можна забезпечити формування у школярів лінгвістичну компетенцію. Спочатку конкретизуємо з урахуванням програми з української мови завдання [9] з теми: 1) формування уявлення в учнів про змінювання прикметників за родами, родові закінчення прикметників: -ий, -ій, -а, -я, -е, -є; змінювання прикметників за числами.; 2) сформувати уміння у школярів розпізнавати форми прикметників за родовими закінченнями та іменниками, від яких залежать прикметники; 3) розвиток здатності аналізувати, створювати, класифікувати прикметники за родами; визначати їх рід за закінченням, поставленим питанням; класифікувати прикметники за родом іменників, з якими вони зв’язані; змінювати прикметники за числами, вводити їх у речення.

Лінгвістична компетенція. Знати: що таке рід прикметників, їх особливості. Вміти: 1) пізнавальні вміння: розрізняти рід прикметників в тексті, знаходити іменники, від яких він визначається, виділяти суттєві ознаки даної групи роду прикметників; родові закінчення прикметників: -ий, -ій, -а, -я, -е, -є; 2) класифікаційні вміння: групувати рід прикметників на певній основі, групувати прикметники з урахуванням родових закінчень: -ий, -ій, -а, -я, -е, -є; визначати підстави угруповання; класифікувати прикметники за родами; визначати їх рід за закінченням, поставленим питанням; класифікувати прикметники за родом іменників, з якими вони зв’язані; 3) аналітичні вміння: здійснювати мовний розбір прикметників (фонетичний, лексичний, морфологічний) різного ступеня повноти (повний, частковий, вибіркового), визначати їх функції в тексті; 4) синтетичні вміння: утворювати прикметники за моделлю, схемою, алгоритмом; 5) творчі вміння: добирати приклади прикметників, які вживаються в різних родах; складати лінгвістичні тексти про рід прикметників [12, с. 193].

Мовна компетенція. Знати: орфоепічні, граматичні та орфографічні норми української літературної мови вживання роду прикметників. Вміти: 1) пізнавальні вміння: дізнаватися про нормативну і ненормативну форму вживання родів прикметників у словосполученні, реченні, тексті; 2) класифікаційні вміння: групувати родові закінчення прикметників: -ий, -ій, -а, -я, -е, -є на певній основі, визначати підстави угруповання; 3) аналітичні вміння: виконувати мовний розбір (ребуси, орфографічний) роду прикметників різного ступеня повноти (повний, частковий, вибіркового), визначати їх функції в тексті; 4) синтетичні вміння: утворювати прикметники за моделлю, схемою, алгоритмом відповідно до граматичних норм; виправляти орфоепічні, лексичні, граматичні помилки у використанні роду та числа прикметників; 5) творчі вміння: добирати приклади порушень і правильних форм прикметників згідно з нормами літературної мови при вживанні різних груп родових закінчень прикметників; складати лінгвістичні тексти про норми вживання і написання прикметників різних форм.

Наведемо приклади різних типів пізнавальних комплексних лінгвістичних задач, які варто використовувати у 3 класі.

ПКЛЗ № 1. Перепишіть, узгодивши прикметники з іменниками в називному відмінку однини. У разі виникнення труднощів у визначенні роду прикметників звертайтеся до іменників, з якими вони пов'язані, а також до словника (мовна і лінгвістична компетенція). Складіть мовленнєві ситуації з цими словами. Використовуючи інтернет-ресурси, розкажіть про історію виникнення слів піаніно і фортепіано. Перевірте виконання завдання за зразком і оцініть себе за критеріями. Маршрутн... таксі, трамвайн... депо, чудов... шосе, драпов... пальто, вовнян... кашне, довідков... бюро, гаряч... какао, натуральн... кава, авторитетн... журі, військов... аташе, нов... піаніно, стар... фортепіано.

Критерії самооцінювання: 11–12 балів – всі слова узгоджені правильно; 7–10 балів – допущено не більше 3 помилок; 4–6 балів – допущено не більше 4 помилок, 2–3 бали – допущено 5 і більше помилок.

ПКЛЗ № 2. З'єднай лініями прикметники з іменниками, до яких вони належать. Визнач їхній рід.

великий	айстри
глибока	сонце
червоні	річка
золоте	кошенята
дурні	овоче
рагу	крокодил

ПКЛЗ № 3. Учні розподіляються на команди. Кожна з команд повинна дібрати якомога більше додаткових ознак до запропонованих прикметників, визначити їх рід (лінгвістична компетенція). Утворити діалог зі словосполученням хороший (а) ? собака (мовна та комунікативна компетенція).

Хороша людина (... , ... , ...). Хороший колектив (... , ... , ...). Хороший день (... , ... , ...). Хороший син (... , ... , ...). Хороший (а) ? собака (... , ... , ...).

Наприклад: хороший день (погожий, сонячний, теплий).

ПКЛЗ № 4: Прочитайте речення, поясніть, які помилки допущені в них? (мовна і комунікативна компетенції). Відредагуйте ці речення, прочитайте їх, дотримуючись орфоепічних норми (мовна компетенція). Проведіть морфологічний розбір двох прикметників (лінгвістична компетенція). Виконавши завдання, подумайте, чи зустрічалися вам такі форми прикметників у мовленні ваших знайомих. Наведіть приклади помилкового вживання прикметників. Обґрунтуйте свою думку, чому ви вважаєте такі форми ненормативними (мовна та комунікативна компетенція).

Ользі завжди після ароматного чашки кави з ранку хочеться співати. Мої м'які і шовковисті волосся зберігають гарний вигляд навіть після тривалих фізичних навантажень. У магазині мені потрібно купити чоловічу шампунь. У дівчинки була страшна біль.

ПКЛЗ № 5: Знайди зайве слово. Поясни, чому воно зайве (лінгвістична компетенція). Поясни за допомогою словника походження слова “помаранчевий” (мовна та соціокультурна компетенція).

Гіркий, рожевий, солоний, солодкий.

Помаранчевий, червоний, фіолетовий, шовковий.

Молодий, великий, величезний.

Грубий, лагідний, ніжний, тонкий.

Прикметник походить від відомого з XVIII ст. слова помаранча (італійськ. *romo agrancia*), яке за словотвором нагадує помідор та апельсин і разом з оранжевим дивним чином сходять до одного арабського слова. Тільки помаранч, помаранчевий пройшли після італійської через польську, а оранжевий через французьку та російську. Отже, “помаранчевий” вживається в українській мові на позначення жовтогарячого, оранжево-червоного кольору [8].

ПКЛЗ № 6. Відгадайте загадки. Розберіть у них прикметники як частину мови. Знайдіть відгадку, у якій звуків більше, ніж букв (лінгвістична компетенція). Допишіть та розіграйте діалог зі словом “веселка” за запропонованим початком:

– Ти знаєш, я все ніяк не зрозумію, а веселка та веселий – це спільнокореневі слова?

– Ні, я думаю, що це не так.

– Чому ж ? У них корінь весел (мовна та комунікативна компетенція).

Червоне коромисло через річку повисло. (Веселка)

Кінь сталевий, вівса не просить, але оре і косить. (Трактор)

Всім обід готує мама, ось бере вона петрушку, інші додає приправи – будем їсти смачну... (Юшку).

Ми вважаємо, що поетапний підхід до використання ПКЛЗ 6 типів сприятиме формуванню лінгвістичних умінь та поглиблюватиме знання учнів про частини мови, їх значення у текстах, мовленні, граматичні категорії прикметника, дієслова та іменника, які вивчають учні у 3 класі згідно з програмою. Окрім того, такі ПКЛЗ сприятимуть формуванню мовних, комунікативних та соціокультурних знань та умінь школярів.

Другою умовою формування лінгвістичної компетенції нами визначено ефективне використання на уроках української мови методу “мовний портфель” та лінгвістичних проєктів.

Аналіз лінгводидактичної літератури свідчить про те, що система методів і прийомів формування та розвитку лінгвістичної компетенції в методиці викладання української мови в цілому вже склалася. Теоретичне обґрунтування у методиці навчання української мови отримала система методів М. Вашуленка [6].

Проте в контексті модернізації шкільної освіти осмислення цілей і завдань формування лінгвістичної компетенції, визначення нових підходів і принципів її формування обумовлюють необхідність актуалізації окремих методів і прийомів, які стали вже традиційними, а також лінгводидактичної розробки нових для методики викладання української рідної мови методів і прийомів формування лінгвістичної компетенції.

До провідних методів розвитку лінгвістичної компетенції ми відносимо “мовний портфель” та проект.

“Мовний портфель” являє собою один із різновидів “портфеля учня”. “Мовний портфель” Л. Черепанова [11, с. 29] вважає ефективним методом формування і розвитку лінгвістичної компетенції.

Мета мовного портфеля – сприяти усвідомленню учнем власної пізнавальної діяльності, спрямованої на пізнання мови, зокрема на формування лінгвістичної компетенції.

Структуру “мовного портфеля” складають “мовна біографія” і “мовний паспорт”. “Мовна біографія” розкриває когнітивний і процесуально-діяльнісний аспекти лінгвістичної компетенції.

“Мовний паспорт” – вміст компонентів лінгвістичної компетенції кожного рівня школяра (наприклад, низького, середнього і високого). “Мовна біографія” включає в себе розділ “Мова, одиниці мови”. Мовну біографію учнів заповнює учитель протягом експериментального навчання, для кожної сходитки приготує спеціальні, розроблені вчителем таблиці, що відображають зміст навчання рідної мови на даному етапі. У певний час (при завершенні вивчення розділу, наприклад) учні зіставляють дані таблиць, заповнених вчителем на попередніх етапах, і відзначають особистісне зростання, яке може полягати в оволодінні будь-яким умінням, поглибленні його за рахунок роботи з більш складним мовним матеріалом тощо. Систематичний аналіз такого зростання, прогаліни допомагають дитині усвідомити проблеми власної навчально-пізнавальної діяльності, визначити власні прогаліни і навіть намітити за допомогою вчителя кроки з їх усунення. Учитель планує індивідуальну роботу, спрямовану на підвищення рівня мовних знань і умінь [там само, с. 47].

Орієнтовний зміст мовного портфеля з української мови було розроблено таким чином: привітання або назва щоденника; портрет учня (ПІБ, дата народження, рідне місто і т. д.); цілі вивчення мови (чому вона мені важлива і для чого потрібна); успіхи з рідної мови; секція “Я вмію говорити ...” (теми, конкретні слова, фрази, ситуації, крилаті вислови тощо); домашні роботи, виступи, презентації, проекти; тести, оцінка засвоєного матеріалу з певного розділу; загальна оцінка лінгвістичних умінь учня.

Метод проектів являє собою таку організацію навчально-пізнавальної діяльності школярів, в результаті якої учні створюють проект, який є результатом детальної розробки ними будь-якої теоретично або практично значущої проблеми, її опису і рішення. В основі цього методу лежить розвиток пізнавальних навичок учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, а також критичного мислення. Стрижнем проектної діяльності є проблема, значуща для учня, на розв’язання якої спрямована дослідницька діяльність школярів. Для цього він повинен самостійно і / або за допомогою вчителя вирішити, які знання, вміння, навички і способи пізнавальної діяльності йому знадобляться для вирішення проблеми, що і в якій послідовності він повинен зробити, як і коли проконтролювати і в разі необхідності відкоригувати власну діяльність [3, с. 8].

Метод проектів дозволяє розвивати у школярів в єдності й взаємозв’язку всі компоненти лінгвістичної компетенції. Проектна діяльність навчає школярів самостійно здобувати знання, використовувати набуті знання для вирішення нових практичних і пізнавальних завдань, виробляти на основі освоєних прийомів дослідницької діяльності власні когнітивні стратегії, в основі яких лежать розвинені вміння і навички регуляції навчально-пізнавальної діяльності [там само].

Учні можуть виконувати роботу над такими короткотривалими проектами, як “Ах, ці цікаві слова-дієслова”, “Прикметники у загадках” та ін.

У процесі виконання дослідницького проекту “Ах, ці цікаві слова-дієслова” у дітей формуються такі важливі лінгвістичні вміння, як: розрізняти частини мови, часові форми дієслова, добирати потрібні за змістом дієслова у тексті, розрізняти дієслова-антоніми, синоніми. Окрім того, відбуватиметься формування комунікативних умінь: вміння висловлювати свою точку зору (ясно і зрозуміло формулювати свою думку й аргументовано її доводити); вміння домовлятися (вибирати в доброзичливій атмосфері найправильніше, раціональне рішення), формування мовних умінь – будувати висловлювання.

Щоб навчити учнів добирати потрібні за змістом дієслова, потрібно актуалізувати знання школярів на лексичному рівні, здійснювати спостереження явищ багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії серед дієслів, щоби така діяльність завершилась створенням проекту “Ах, ці різні слова – дієслова”. Під час роботи над проектом формуються компетентності в сфері самостійної діяльності, які ґрунтуються на засвоєнні способів здобуття знань із різних джерел інформації. Проект виконують учні 3 класу під керівництвом вчителя. Мета дослідження: познайомити дітей із розмаїттям дієслів рідної мови, їх лексичним значенням, зокрема дієслів-синонімів та антонімів. Завдання: на рівні спостережень сформувати у дітей початкові уявлення про розмаїття дієслів в рідній мові; розвивати граматичні та стилістичні вміння, розширювати і збагачувати словник дітей.

Напрями роботи проекту: пошук дієслів-бур’янів, дієслів-ворогів (антонімів); дієслів-приятелів (синонімів); дієслів-близнюків (омонімів); багатозначних дієслів.

Таким чином, проектна діяльність допомагає в цікавій формі розвивати значну кількість лінгвістичних, комунікативних та мовних умінь, що дозволяє повноцінно реалізувати цілі й завдання Держстандарту нового покоління.

Третьою умовою формування лінгвістичної компетенції молодших школярів на уроках мови ми вважаємо ігрову лінгвістичну діяльність.

Лінгвістична компетенція школярів виражається в багатьох мовних уміннях і навичках: уміннях впізнавати і розпізнавати звуки, букви, частини слова, морфеми, частини мови, ділити мовні явища на групи, здійснювати всі види розборів [11]. Цілком очевидно, що досягнення таких результатів вимагає застосування методів і засобів навчання, які найкращим чином відповідають закономірностям вікового розвитку молодших школярів і одночасно володіють найбільшим розвивальним потенціалом.

Основним таким методом науковці вважають дидактичну гру. Науковцями та вчителями-практиками доведено, що однотипність і шаблонність уроків знижує інтерес до навчання, робить навчальний процес нудним. У зв'язку з цим не дивно, що сучасними дослідниками активно вивчається проблема впливу дидактичної гри як методу забезпечення інтересу у освітній діяльності на розвиток у школярів лінгвістичної компетенції. Гра вважається діяльністю, у якій дитина освоює всю систему людських відносин – спочатку на емоційному рівні, а потім – на інтелектуальному [1, с. 74].

На думку П. Гуревича, інтерес учнів на уроках можна стимулювати за умови впровадження творчого елемента, наприклад, самостійного створення або розгадування кросвордів, ребусів [4, с. 321].

Як елементи цікавої лінгвістики на уроках української мови, на наш погляд, можуть виступати: 1) ігрові елементи; 2) ігри, дидактичний і роздатковий матеріал; 3) прислів'я і приказки, загадки; 4) римування, лічилки; 5) ребуси, кросворди, лінгвістичні казки. В основному дидактичний матеріал повинен надаватися педагогами у віршованій формі, адже це сприяє його найбільш простому засвоєнню і запам'ятовуванню. Кожне заняття передбачає кілька частин: ігрову; теоретичну; практичну. Строгість меж уроку і різнобічність програми не завжди дозволяють відповісти на питання дітей, а також показати їм багатство рідної мови, а також розкрити його "таємниці". Для цього застосовується цікава лінгвістика, яка представляє собою закономірний додаток до уроку.

Наведемо приклади використання дидактичних ігор на уроках української мови.

Гра "Хто більше". Школярам потрібно за певний час, працюючи у парах, створити діалоги з уживанням прикметників з подвійним наголосом та розіграти ситуації з цими словами. Перемагає та пара, яка зробить це швидше та складе більше змістовних діалогів.

Доцільною буде також гра "Шаради слів", яку можна використати під час вивчення теми "Написання частки не з дієсловом". Учителю називає слова, зазначає, що потрібно зі складів утворити нові слова, пояснити написання утворених слів. Наприклад, перший склад слова нехтувати, перший склад слова стирати. (отже, це – нести). Перший склад слова "нероба", другий склад слова "міна", третій склад слова "забави", четвертий склад слова "перерозподілити", п'ятий склад слова "перестрибнути" (ненавидіти).

Висновки. Отже, формування лінгвістичної компетенції молодших школярів на уроках української мови буде ефективним, якщо: поетапно використовувати пізнавальні комплексні лінгвістичні задачі 6 типів, які формують у взаємозв'язку ще й мовну, мовленнєву та комунікативну компетенцію; застосовувати метод "мовний портфель" та лінгвістичні проєкти; панування лінгвістичної ігрової діяльності (кросворди, ребуси, анаграми, шаради та лінгвістичні казки).

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні моделі формування лінгвістичної компетенції молодших школярів на уроках української мови.

Використана література:

1. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Русский язык, 2009. 448 с.
2. Быстрова Е.А. Формирование языковой и лингвистической компетенции на уроках русского языка. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/2455282>. (дата звернення 12.05.2021).
3. Варзацька Л. Проектна діяльність у системі компетентнісної мовної освіти. *Дивослово*. 2012. № 9. С. 7–9.
4. Гуревич П.С. Психология и педагогика: учебник для студентов вузов. М.: Юрайт, 2013. 479 с.
5. Зінченко В.М. Методика формування мовно-мовленнєвих компетентностей на засадах системного підходу учнів старших класів гімназії: автореф. дис... канд. пед. наук.: спец.: 13.00.02. К., 2015. 20 с.
6. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
7. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ' 68. (дата звернення 12.05.2021).
8. Русанівський В.М. Історія української літературної мови: підручник. К.: АртЕк, 2001. 392 с.
9. Типові освітні програми для 1–2 класів НУШ. Типові освітні програми для 3–4 класів НУШ (Савченко О. Я., Шияна Р. Б.). Навчальні програми для 1–4 класів | Міністерство освіти і ... URL: <https://mon.gov.ua> ' osvita (дата звернення 12.05.2021).
10. Ткачук О.С. Мовно-мовленнєва компетенція на уроках української мови в початкових класах. *Вісник Житомирського державного університету*. 2009. Випуск 44. *Педагогічні науки*. С. 156–160.
11. Черепанова Л.В. Формирование лингвистической компетенции школьников в основной общеобразовательной школе (Теоретические основы): автореф. дис... доктора пед. наук. М., 2005. 48 с.
12. Черепанова Л.В. Формирование лингвистической компетенции при обучении русскому языку. Новосибирск: Наука, 2006. 324 с.

References:

1. Azimov E.G., Schukin A.N. (2009). *Novyy slovar metodicheskikh terminov i ponyatiy (teoriya i praktika obucheniya yazyikam)* [New Dictionary of Methodological Terms and Concepts (Theory and Practice of Language Teaching)]. Moscow: Russkiy yazyik. 448 s. [in Russian].
2. Byistrova E.A. *Formirovaniye yazyikovoy i lingvisticheskoy kompetentsii na urokakh russkogo yazyika* [Formation of linguistic and linguistic competence in the lessons of the Russian language]. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/2455282> (data zvernennia 12.05.2021).
3. Varzatska L. *Proektna diialnist u systemi kompetentnisnoi movnoi osvity* [Project activity in the system of competence language education]. *Dyvoslovo*. 2012. № 9. P. 7–9. [in Ukrainian].
4. Gurevich P.S. (2013). *Psihologiya i pedagogika: uchebnik dlya studentov vuzov* [Psychology and Pedagogy: a textbook for university students]. Moscow: Yurayt, 479 s. [in Russian].
5. Zinchenko V.M. (2015). *Methods of formation of language and speech competencies on the basis of a systematic approach of high school students to the gymnasium: Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. *Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v pochatkovii shkoli : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv / M. S. Vashulenko*. Kyiv: Litera LTD, 2011. 364 s. [in Ukrainian].
7. *Pro vnesennia zmin do Derzhavnoho standartu pochatkovoï osvity (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnia 2019 r. № 688)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ' 68. (data zvernennia 12.05.2021).
8. *Rusanivskiy V.M. Istoriia ukraïnskoi literaturnoi movy: pidruchnyk* [History of the Ukrainian literary language: a textbook]. Kyiv : ArtEk, 2001. 392 s. [in Ukrainian].
9. *Typovi osvıtni prohramy dlia 1–2 klasiv NUSH. Typovi osvıtni prohramy dlia 3–4 klasiv NUSH (Savchenko O. Ya., Shyiana R. B.). Navchalni prohramy dlia 1–4 klasiv | Ministerstvo osvity i ...* URL: <https://mon.gov.ua> ' osvita (data zvernennia 12.05.2021).
10. Tkachuk O.S. *Movno-movlennieva kompetentsiia na urokakh ukraïnskoi movy v pochatkovykh klasakh* [Linguistic competence in Ukrainian language lessons in primary school]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*. 2009. Vypusk 44. Pedagogichni nauky. P. 156–160. [in Ukrainian].
11. Cherepanova L.V. (2005). *Formirovaniye lingvisticheskoy kompetentsii shkolnikov v osnovnoy obsheobrazovatelnoy shkole (Teoreticheskie osnovy): Author's abstract. dis ...* Dr. Ped. Sciences: 13.00.02. Moscow. 48 p. [in Russian].
12. Cherepanova L.V. (2006). *Formirovaniye lingvisticheskoy kompetentsii pri obuchenii russkomu yazyiku* [Formation of linguistic competence in teaching Russian]. Novosibirsk: Nauka. 324 s. [in Russian].

Kyrychok I. I. Pedagogical conditions of formation of linguistic competence of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons

The subject of the author's research is the substantiation of pedagogical conditions for the formation of linguistic competence of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons. The author considers the most complete definition of linguistic competence of O. Byistrova, who interprets it as a result of understanding the language experience gained by students: knowledge of the basics of Ukrainian language science, information about it as a sign system and social phenomenon that involves learning a set of basic concepts, units and categories of language (phonemes, graphemes, morphemes, phrases, sentences, their members, lexical and grammatical language units, etc.); knowledge of the initial changes in the language; basic information about the methods of linguistic analysis. Cognitive complex linguistic tasks in the study appear as a special type of exercises in the Ukrainian language, which are organized by the teacher, which is performed in two stages in terms of independent cognitive activity of students, consisting of analysis of interdisciplinary links, reasoning, conclusions and validation and self-control (according to L. Cherepanova). The specificity of cognitive complex linguistic problems of 6 types, proposed by the author of the article, is that they are aimed at forming all components of linguistic, linguistic, communicative and sociocultural competence in a single relationship, involving the development of subject knowledge, methods of cognitive activity in combination with meta-subject knowledge, skills, abilities and methods of cognitive activity; provide the formation of personality quality, ability and readiness, which characterize the student as a linguistic personality. The article convincingly proves that the formation of linguistic competence of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons will be effective if: step by step to use cognitive complex linguistic problems of 6 types, which also form linguistic, speech and sociocultural competence; apply the method of "language portfolio" and linguistic projects; there will be a dominance of linguistic game activity (crossword puzzles, riddles, anagrams, charades and linguistic tales).

Key words: *primary school, Ukrainian language lesson, teacher, linguistic competence, cognitive complex linguistic task.*

УДК 378.147:[351.743:796](477)(045)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.23>*Ковальов І. М., Погребняк Д. В., Березяк К. М., Корнієнко О. Д., Малахов Є. В.*

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ- ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ

Службово-оперативна (бойова) діяльність представників інституцій сектору безпеки й оборони України із правоохоронними функціями може відбуватися в екстремальних умовах, які передбачають застосування заходів фізичного впливу (сили), спецзасобів, табельної вогнепальної зброї, спеціальної техніки тощо, що потребує від правоохоронців різних категорій відповідної професійної (службової, індивідуальної) підготовленості. Виконання завдань за призначенням у зазначених вище умовах вимагає високого рівня тактичної, спеціальної та спеціальної фізичної підготовленості правоохоронців різних категорій та вікових груп, зокрема майбутніх офіцерів, який досягається засобами тактико-спеціальної, вогневої, фізичної та спеціальної фізичної підготовки і є актуальним напрямом наукової розвідки.

Головною метою роботи є розроблення та апробація педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до виконання завдань за призначенням в системі тактико-спеціальної підготовки із використанням технічних засобів навчання, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки.

Упродовж першого етапу емпіричного дослідження проведено аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, у яких розкриваються основні напрями вирішення окресленої проблематики. У динаміці другого етапу дослідження нами обґрунтовано доцільність та необхідність впровадження у систему тактико-спеціальної підготовки курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС) педагогічних умов формування їх готовності до виконання завдань за призначенням із акцентованим використанням технічних засобів, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки.

З метою практичної перевірки ефективності розроблених нами педагогічних умов організовано педагогічний експеримент, у якому взяли участь курсанти ХНУВС ($n=84$ особи). Досліджуваних курсантів було розподілено на контрольну групу ($K_г$, $n=42$ особи), та експериментальну групу ($E_г$, $n=42$ особи). Під час педагогічного експерименту курсанти $K_г$ в системі тактико-спеціальної підготовки використовували чинну нормативно-правову базу, а також методичні рекомендації (комплекс навчально-методичного забезпечення) з організації практичних занять із тактико-спеціальної підготовки. Курсанти $E_г$ додатково використовували розроблені нами педагогічні умови, які передбачали акцентоване використання засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки, а також сучасного наукового інструментарію.

Порівнюючи показники до та після використання розроблених нами педагогічних умов, встановлено, що результати, отримані наприкінці педагогічного експерименту у досліджуваних групах, суттєво підвищилися у порівнянні із вихідними даними, і ці відмінності в основному достовірні ($E_г$, $P \leq 0,05$).

Ключові слова: засоби, компетентності, курсанти, моделювання, педагогічні умови, спеціальна фізична підготовка, структура заняття, тактико-спеціальна підготовка, технічні засоби, фізична підготовка.

Основними завданнями модернізації інституцій сектору безпеки і оборони України із правоохоронними функціями до світових стандартів є створення умов для всебічного розвитку конкурентоспроможного, компетентного правоохоронця, здатного до професійного самовдосконалення упродовж тривалої служби. Компетентність випускників закладів вищої освіти, які готують кадри для правоохоронної системи (Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Служби безпеки України тощо), є індикатором його готовності до професійної діяльності та активної ролі у повсякденній діяльності свого структурного підрозділу відповідної інституції сектору безпеки й оборони України (СБОУ).

Нині компетентнісний підхід є одним із пріоритетних напрямів удосконалення системи вищої освіти майбутніх офіцерів-правоохоронців в Україні, який забезпечує реалізацію концепції їх навчання та виховання і передбачає підготовку висококомпетентних фахівців, які вільно володіють професією та орієнтуються в суміжних галузях діяльності, готових до постійного кар'єрного (професійного) росту, самопожертви, соціальної та професійної мобільності.

Варто зауважити, що виконання завдань за призначенням представниками інституцій СБОУ із правоохоронними функціями може відбуватися в екстремальних умовах, які передбачають застосування заходів фізичного впливу (сили), спецзасобів, табельної вогнепальної зброї, спеціальної техніки тощо, що потребує від правоохоронців різних категорій відповідної професійної (службової, індивідуальної) підготовленості.

Виконання завдань за призначенням у зазначених вище умовах вимагає високого рівня тактичної, спеціальної та спеціальної фізичної підготовленості правоохоронців різних категорій та вікових груп, зокрема майбутніх офіцерів, який досягається засобами тактико-спеціальної, вогневої, фізичної та спеціальної фізичної підготовки (іншими засобами професійної підготовки) і є актуальним напрямом наукової розвідки. Використання сучасних та ефективних педагогічних технологій, методик, педагогічних умов у системі професійної освіти майбутніх офіцерів-правоохоронців забезпечує формування у них професійних компетентностей і є важливим практичним завданням.

Дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 2 Харківського Національного університету внутрішніх справ (2020–2021 рр.).

Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури у вибраному напрямі дослідження дав змогу визначити низку науковців: Г. Кудрявцеву [1], В. Шемчука [2], О. Хацаюка О. Єлісєєву, В. Жукова, В. Клименка, Ю. Бережного [3] та інших учених і практиків, які у своїх працях розкрили актуальні питання формування готовності майбутніх офіцерів інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням в системі їх професійної освіти.

Цікавими за своїм змістом та теоретико-методологічним підходом є праці учених: О. Капінуса [4], О. Старчука [5], С. Забродського, О. Хацаюка, О. Нестерова, С. Власка, О. Большакова [6] й інших фахівців, які у своїх наукових працях висвітлювали актуальні питання розвитку й удосконалення фізичної, спеціальної фізичної та тактичної підготовленості майбутніх офіцерів інституцій СБОУ в системі їх багаторічної підготовки.

Заслужують уваги також наукові праці учених: М. Саморока, В. Халепа, Н. Височіної, О. Хацаюка, Р. Іванішина [7], С. Марченкова [8], М. Коса [9] та інших учених і практиків, які у своїх наукових дослідженнях розкрили актуальні питання розроблення прикладних педагогічних моделей, методик, відповідних педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням у системі їхньої професійної освіти.

Відповідно до результатів аналізу науково-методичної та спеціальної літератури встановлено, що питанням розроблення та апробації педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до виконання завдань за призначенням у системі тактико-спеціальної підготовки із використанням засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки (технічних засобів навчання) присвячено недостатню кількість наукових праць, що потребує подальших наукових розвідок та підкреслює актуальність і практичний складник обраного напрямку дослідження.

Метою статті є розроблення та апробація педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до виконання завдань за призначенням у системі тактико-спеціальної підготовки із використанням технічних засобів навчання, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки.

Під час дослідно-експериментальної роботи нами планувалося вирішити такі завдання:

провести аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, Інтернет-джерел у напрямі формування готовності майбутніх офіцерів СБОУ до виконання завдань за призначенням в системі їх професійної освіти;

здійснити аналіз спеціальної науково-методичної літератури у напрямі розвитку та удосконалення фізичної, спеціальної фізичної та тактичної підготовленості майбутніх офіцерів інституцій СБОУ в системі їх багаторічної підготовки (професійної освіти);

провести моніторинг Інтернет-джерел (аналіз науково-методичної літератури) у напрямі розроблення педагогічних моделей, методик, педагогічних умов формування готовності (професійних компетентностей) майбутніх офіцерів інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням в системі їх професійної освіти;

розробити та апробувати педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців (на прикладі курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ) до виконання завдань за призначенням в системі тактико-спеціальної підготовки із використанням технічних засобів навчання, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки.

Під час дослідження були використані такі методи: абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, інструментальні методи, моделювання, математично-статистичні (кореляційного аналізу, факторного аналізу, шкалювання), досвід бойових дій тощо.

Емпіричне дослідження організовано у три етапи (січень 2020 – травень 2021 р.р.). Упродовж першого етапу дослідження (січень – березень 2020 р.) створено науково-дослідну групу (НДГ) та проведено аналіз науково-методичної та спеціальної літератури (Інтернет-ресурсів), у яких розкриваються основні напрями вирішення окресленої проблематики. Крім цього, нами визначено мету та основні завдання дослідження.

Упродовж другого етапу дослідження (квітень – серпень 2020 р.), відповідно до результатів, отриманих під час першого етапу дослідження, встановлено, що формування готовності майбутніх офіцерів Національної поліції України (надалі НПУ) в системі професійної освіти до: виконання практичних дій в екстремальних умовах та під час проведення поліцейських операцій; забезпечення публічного порядку на основі вимог законів України (інших нормативно-правових документів), які регламентують діяльність поліції; застосування засобів спеціальної техніки; вивчення тактичних прийомів та правових підстав застосування спеціальної техніки тощо – забезпечує навчальна дисципліна “Тактико-спеціальна підготовка” [10].

Враховуючи завдання та програмні компетентності, які формуються під час вивчення навчальної дисципліни “Тактико-спеціальна підготовка” [10 с. 4–7], встановлено, що інтегральним показником готовності до виконання завдань за призначенням є фізична та спеціальна фізична підготовленість поліцейських, у тому числі й майбутніх офіцерів.

Багаторічний досвід забезпечення правоохоронної діяльності, сучасні наукові дані впевнено свідчать про те, що у структурі бойової готовності поліцейських різних категорій та вікових груп разом з іншими чинниками особливу роль відіграють показники фізичного розвитку правоохоронців, тому модернізація робочої програми навчальної дисципліни “Тактико-спеціальна підготовка”, зокрема її педагогічних умов, нині є актуальним напрямом дослідження.

Надалі у динаміці другого етапу дослідження нами обґрунтовано доцільність та необхідність упровадження у систему тактико-спеціальної підготовки курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС) педагогічних умов формування їх готовності до виконання завдань за призначенням із акцентованим використанням технічних засобів, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки (див. табл. 1).

Основними засобами фізичної підготовки (спеціальної фізичної підготовки) нами вибрані комплекси фізичних вправ, які забезпечують підготовку організму курсантів до виконання рухових завдань (відпрацювання навчальних питань основної частини) під час практичних занять із тактико-спеціальної підготовки. Варто зауважити, що засобами спеціальної фізичної підготовки нами вибрані окремі елементи техніки застосування заходів фізичного впливу, спеціальні бігові вправи та вправи на смузі перешкод тощо. Важливим інструментальним засобом є використання під час практичних занять із тактико-спеціальної підготовки відеокомп'ютерної системи експрес-аналізу біомеханічних рухів Katsumoto [13 с. 36–42]. Крім цього, під час практичних занять із тактико-спеціальної підготовки використовувався адаптований для потреб службової підготовки поліцейських методичний підхід для оцінки відеоматеріалу, який використовується під час підготовки одноборців [14]. Вибір зазначених вище функціональних та технічних засобів навчання зумовлений необхідністю ефективного формування професійних компетентностей у майбутніх офіцерів НПУ, які необхідні для виконання ними завдань за призначенням у різних умовах службово-оперативної діяльності (СОД).

З метою практичної перевірки ефективності розроблених педагогічних умов (табл. 1) проведено педагогічний експеримент (третій етап дослідження, вересень 2020 – травень 2021 рр.), у якому взяли участь курсанти ХНУВС (n=84 особи). Досліджуваних курсантів було розподілено на контрольну групу (Кг, n=42 особи), та експериментальну групу (Ег, n=42 особи).

Таблиця 1

Педагогічні умови формування готовності курсантів ХНУВС до виконання завдань за призначенням у системі тактико-спеціальної підготовки із використанням технічних засобів, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки

Внесені зміни у роботу програму навчальної дисципліни “Тактико-спеціальна підготовка” [10]	
Теми	Педагогічні умови (номер та назва практичного заняття, оновлений зміст навчальних питань)
Тема 1. Основи тактико-спеціальної підготовки	1.2. Тактика комунікації поліцейського. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі вправи в ходьбі, бізі, на місці, спеціальні вправи в парах, відпрацювання ударів руками та ногами). <u>Основна частина</u> (3. Навчальне питання. Моделювання ситуативних завдань, які передбачають застосування заходів фізичного впливу сили, спецзасобів та табельної вогнепальної зброї; відеоаналіз технічних дій). <u>Заключна частина</u> (розбір технічних дій із використанням відеоаналізу [14]).
	1.3. Застосування поліцейських заходів примусу (спецзасобів). <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в ходьбі, бізі, вправи в парах, додаткові вправи для м'язів верхнього плечового поясу). <u>Основна частина</u> (3. Навчальне питання. Моделювання умов переслідування супротивника (злочинця): подолання елементів смуги перешкод, надягання кайданків; відеоаналіз із використанням ВКС “Katsumoto” [13]; комплексне силове тренування з відпрацюванням техніки надягання кайданків в положенні стоячи). <u>Заключна частина</u> (біомеханічний аналіз технічних дій [13], постановка завдань на самостійну роботу).
	1.4. Тактика дій поліцейських при вибуху та його загрози. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в ходьбі, бізі, на місці, відпрацювання ударів руками та ногами, розтягнення). <u>Основна частина</u> (3. Навчальне питання. Моделювання умов прискореного пересування до місця події, моделювання умов переслідування ймовірного злочинця, відпрацювання техніки застосування заходів поліцейського примусу, відеоаналіз [14]). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз технічних дій застосування заходів фізичного впливу [14]).
	1.5. Порядок пересування та малі оперативні групи. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі вправи в ходьбі, спеціальні вправи в бізі, подолання окремих елементів смуги перешкод, вправи в парах). <u>Основна частина</u> (3. Навчальне питання. Моделювання ситуацій групового виконання службово-оперативних завдань: подолання смуги перешкод у складі малих груп, переслідування групи злочинців, застосування заходів фізичного впливу, табельної вогнепальної зброї, відпрацювання техніки конвоювання. Відеоаналіз техніки застосування заходів фізичного впливу). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз технічних дій застосування заходів фізичного впливу, подолання смуги перешкод у складі малих груп [13; 14]).

<p>Тема 2. Тактика дій поліцейського на місцевості</p>	<p>2.1. Основи тактики патрулювання. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі вправи в ходьбі, бізі, на місці, тренування ударів гумовим кийком). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Відпрацювання ситуативного завдання: переслідування підозрюваного, комунікаційні заходи, фізичний опір супротивником, застосування заходів фізичного впливу (імітаційні дії застосування газового балончику “Терен 4”, електрошокеру), відеоаналіз). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз технічних дій застосування заходів фізичного впливу, сили у змодельованих умовах [13, 14]).</p>
	<p>2.2. Алгоритм дій поліцейського під час масових заходів і за особливих умов діяльності поліції. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в ходьбі, бізі, вправи в парах). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Моделювання ситуацій групового виконання службово-оперативних завдань: подолання смуги перешкод, переслідування підозрюваних, застосування заходів фізичного впливу, табельної вогнепальної зброї, відпрацювання техніки конвоювання. Відеоаналіз техніки застосування заходів фізичного впливу). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз подолання смуги перешкод [14], біомеханічний аналіз [13] технічних дій застосування заходів фізичного впливу, постановка завдань на самостійну роботу).</p> <p>2.3. Тактика зупинення транспортного засобу. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі вправи в ходьбі, бізі, вправи в парах, тренування ударів та комбінацій ударів та захопленнь супротивника). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Тренування техніки вилучення правопорушника з транспортного засобу, відеоаналіз [14] техніки застосування заходів фізичного впливу, сили). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз технічних дій [13, 14] застосування заходів фізичного впливу, сили у змодельованих умовах).</p> <p>2.4. Евакуаційні заходи постраждалих. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в ходьбі, бізі, вправи в парах). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Тренування способів евакуації постраждалих у варіативних умовах службово-оперативної діяльності, відеоаналіз [14], відпрацювання способів перенесення постраждалих, поранених). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз [14] технічних складових способів транспортування (евакуації) постраждалих).</p> <p>2.5. Підхід до будівлі та її зовнішній огляд. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в русі (ходьбі, бігу), акробатичні вправи, елементи самострахування, вправи в парах). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Розв’язання квестових, ситуативних завдань при підході до будівлі та здійснення її зовнішнього огляду, відпрацювання заходів фізичного впливу під час затримання озброєних злочинців, відеоаналіз). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз застосування заходів фізичного впливу [14]).</p>
<p>Тема 3. Тактика дій поліцейського у будівлі</p>	<p>3.1. Пересування у будівлі. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в русі (ходьбі, бізі), акробатичні вправи, елементи самострахування, вправи в парах). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Розв’язання квестових, ситуативних завдань під час пересування у будівлі, відпрацювання заходів фізичного впливу під час затримання озброєних злочинців, відеоаналіз [14], біомеханічний аналіз [13]). <u>Заключна частина</u> (заминка, відеоаналіз [14] техніки пересування у будівлі, біомеханічний аналіз техніки застосування заходів фізичного впливу в будівлі, корекція техніко-тактичних дій [13]).</p> <p>3.2. Внутрішній огляд будівлі у пошукових заходах та у режимі “активного стрільця”. <u>Підготовча частина</u> (вправи на увагу, загально-розвиваючі та спеціальні вправи в русі (ходьбі, бігу), акробатичні вправи, елементи самострахування, вправи в парах, тренування способів імітації стрільби з різних положень). <u>Основна частина</u> (4. Навчальне питання. Розв’язання квестових, ситуативних завдань під час пересування у будівлі із використанням табельної вогнепальної зброї (спецзасобів), відпрацювання заходів фізичного впливу під час затримання озброєних злочинців, відеоаналіз [14], біомеханічний аналіз [13]). <u>Заключна частина</u> (відеоаналіз [14] техніки пересування у будівлі із використанням табельної вогнепальної зброї (спецзасобів), біомеханічний аналіз [13] техніки застосування заходів фізичного впливу, сили в будівлі).</p>
<p><i>Примітка: засоби фізичної та спеціальної фізичної підготовки надано відповідно до чинної нормативно-правової бази [11; 12]</i></p>	

До початку педагогічного експерименту курсанти Кг та Ег в системі тактико-спеціальної підготовки за рівнем сформованості готовності (професійних компетентностей) до виконання завдань за призначенням у різних умовах СОД достовірно не відрізнялися ($P \geq 0,05$).

Під час педагогічного експерименту майбутні офіцери Кг в системі тактико-спеціальної підготовки використовували чинну нормативно-правову базу [10–12], а також методичні рекомендації (комплекс навчально-методичного забезпечення) з організації практичних занять із тактико-спеціальної підготовки.

Курсанти Ег додатково використовували розроблені нами педагогічні умови (табл. 1), які передбачали акцентоване використання засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки, а також сучасного наукового інструментарію [13, 14]. Розроблені нами педагогічні умови використовувалися упродовж педагогічного експерименту під час практичних занять з тактико-спеціальної підготовки (факультативних занять).

Ефективність сформованості готовності (професійних компетентностей) досліджуваних курсантів Кг та Ег в системі тактико-спеціальної підготовки (освітньому процесі) до виконання завдань за призначенням у різних умовах службово-оперативної діяльності здійснювалося шляхом експертної оцінки за 4-х бальною шкалою оцінювання, де “5” – максимальний бал, а “2” – мінімальний (результати викладені на рис. 1; оцінювання здійснено відповідно до чинної нормативно-правової бази [10–13]).

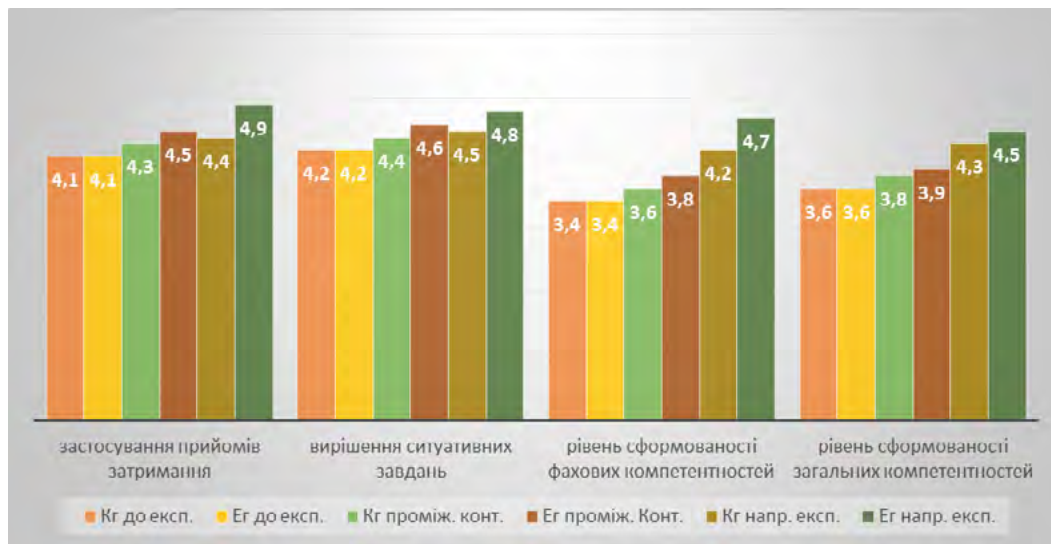

Рис. 1. Результати експертного оцінювання рівня сформованості готовності досліджуваних курсантів Кг та Ег в системі тактико-спеціальної підготовки до виконання завдань за призначенням у різних умовах СОД

Порівнюючи показники до та після використання розроблених нами педагогічних умов (табл. 1), встановлено, що результати, отримані наприкінці педагогічного експерименту, у досліджуваних групах суттєво підвищилися порівняно із вихідними даними, і ці відмінності в основному достовірні (Ег, $P \leq 0,05$).

Висновки. У результаті дослідно-аналітичної роботи членами науково-дослідної групи визначені ефективні засоби (технології) навчання, які сприяють удосконаленню навчальної дисципліни “Тактико-спеціальна підготовка” вибіркової компоненти освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (053 Психологія, поліцейські).

Враховуючи результати аналізу науково-методичної та спеціальної літератури (Інтернет-джерел), нами розроблені та апробовані педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до виконання завдань за призначенням в системі тактико-спеціальної підготовки із використанням технічних засобів навчання, а також засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки.

Включення у зміст підготовчої частини практичного заняття з тактико-спеціальної підготовки (факультативних занять) засобів фізичної підготовки дало змогу збільшити ефективність та якість відпрацювання навчальних питань майбутніми офіцерами (досліджуваними Ег) в основній частині практичного заняття.

Впровадження засобів спеціальної фізичної підготовки (сучасного наукового інструментарію) в основну частину практичних занять з тактико-спеціальної підготовки забезпечило більш стійке та технічно вірне і збалансоване формування необхідних прикладних рухових навичок у майбутніх офіцерів (досліджуваних Ег), які забезпечили формування у них професійних компетентностей необхідних для виконання завдань за призначенням у різних умовах службово-оперативної діяльності.

Результати дослідження впроваджені у систему тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-правоохоронців (курсантів ХНУВС). Перспективи подальших досліджень у вибраному напрямі дослідження передбачають розроблення педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до дій в умовах хімічної, біологічної, радіаційної та ядерної небезпеки.

Використана література:

1. Кудрявцева Г.І. Критерії, показники та рівні сформованості професійної відповідальності майбутніх офіцерів Національної поліції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 76. С. 99–103.

2. Шемчук В.А. Концептуальні засади формування готовності майбутніх офіцерів інституцій сектору безпеки і оборони України до виконання завдань за призначенням в екстремальних умовах службово-бойової діяльності : колективна монографія, 2020. С. 1–17 с.
3. Хацаюк О.В., Єлісеєва О.С., Жуков В.Л., Клименко В.П., Бережний Ю.М. Модель формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до застосування заходів фізичного впливу в різних умовах службово-оперативної діяльності. *Науково-теоретичний журнал “Інноваційна педагогіка”*. 2020. № 29 (Т. 2). С. 174–178.
4. Капінус О.С. Тренінгові методики та технології формування професійної суб’єктивності майбутніх офіцерів Збройних Сил України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 74. С. 55–58.
5. Старчук О.О. Методика формування фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2011. 22 с.
6. Забродський С.С., Хацаюк О.В., Нестеров О.С., Власко С.В., Большаков О.О. Впровадження сучасних форм фізичної підготовки у систему професійної освіти майбутніх офіцерів національної гвардії України. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”*. 2020. Вип. 72 (Т. 2). С. 49–52.
7. Саморок М.Г., Халеп В.В., Височіна Н.Л., Хацаюк О.В., Іванішин Р. О. Формування професійних компетентностей у правоохоронців МВС України підрозділів спеціального призначення до дій у гірських умовах. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”*. 2020. Вип. 71 (Т. 2). С. 208–216.
8. Марченков С.М. Педагогічні умови формування інформаційно-аналітичної компетентності курсантів військового інституту в процесі фахової підготовки. *Науково-педагогічний журнал “Освітні обрії”*. 2020. № 94. С. 228–232.
9. Кос М.В. Концептуальні підходи та методичні засади використання імітаційного моделювання в професійній підготовці майбутніх офіцерів тактичного рівня у вищих військових навчальних закладах. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”*. 2020. Вип. 68 (Т. 2). С. 34–37.
10. Власенко І.В., Котелюх М.О., Шевченко Т.В., Комзюк М.А., Евтушок В. А., Смола Р. М., Кущенко В. О. Робоча програма навчальної дисципліни “Тактико-спеціальна підготовка” вибіркового компонента освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (053 Психологія, поліцейські) : роб. програм. навч. дисц., 2020. 28 с.
11. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ Міністра внутрішніх справ України від 26 січня 2016 р. №50. Київ : Верховна Рада України, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#n17> (дата звернення: 02.05.2021).
12. Про затвердження Змін до Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ Міністра внутрішніх справ України від 21 січня 2020 р. №51. Київ : Верховна Рада України, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-20#Text> (дата звернення: 02.05.2021).
13. Бизин В.П., Миргород Д.А., Хацаюк А.В. Технические средства обучения двигательным действиям : коллективная монография, 2014. 217 с.
14. Ананченко К.В., Хацаюк О.В. Новый методичний підхід для оцінки відеоматеріалу, що використовується при підготовці дзюдоїстів. *Науково-теоретичний журнал “Слобожанський науково-спортивний вісник”*. 2020. Вип. 4 (54). С. 11–16.

References:

1. Kudriavtseva, N.I. (2020). Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi politzii [Criteria, indicators and levels of professional responsibility of future officers of the National Police]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5: pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 76, 99-103 [in Ukrainian].
2. Shemchuk, V.A. (2020). Kontseptualni zasady formuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv instytutsii sektoru bezpeky i oborony Ukrainy do vykonannia zavdan za pryznachenniam v ekstremalnykh umovakh sluzhbovo-boiovoi diialnosti [Conceptual bases of formation of readiness of future officers of institutions of sector of safety and defense of Ukraine to performance of tasks on purpose in extreme conditions of service and combat activity]. *Vynnytsia : Yevropeiska naukova platforma*, 1-17 [in Ukrainian].
3. Khatsaiuk, O.V., Yeliseieva, O.S., Zhukov, V.L., Klymenko, V.P., Berezhnyi, Yu.M. (2020). Model formuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv-pravookhorontsiv do zastosuvannia zakhodiv fizychnoho vplyvu v riznykh umovakh sluzhbovo-operatyvnoi diialnosti [Model of formation of readiness of future law enforcement officers to apply measures of physical influence in various conditions of service and operational activity]. *Naukovo-teoretychnyi zhurnal “Innovatsiina pedahohika”*, 29 (2), 174-178 [in Ukrainian].
4. Kapinus, O.S. (2020). Treninhovi metodyky ta tekhnolohii formuvannia profesiinoi subiektivnosti maibutnikh ofitseriv Zbroinykh Syl Ukrainy [Training methods and technologies for the formation of professional subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5: pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 74, 55-58 [in Ukrainian].
5. Starchuk, O.O. (2011). Metodyka formuvannia fizychnoi hotovnosti maibutnikh ofitseriv do viiskovo-profesiinoi diialnosti [Methods of forming the physical readiness of future officers for military-professional activities]. (Abstract of PhD thesis). *Khmelnytskyi* [in Ukrainian].
6. Zabrodskyi, S.S., Khatsaiuk, O.V., Nesterov, O.S., Vlasko, S.V., Bolshakov, O.O. (2020). Vprovadzhennia suchasnykh form fizychnoi pidhotovky u systemu profesiinoi osvity maibutnikh ofitseriv natsionalnoi hvardii Ukrainy [Introduction of modern forms of physical training in the system of professional education of future officers of the National Guard of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats “Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh”*, 72 (2), 49-52 [in Ukrainian].
7. Samorok, M.H., Khalep, V.V., Vysochina, N.L., Khatsaiuk, O.V., Ivanishyn, R.O. (2020). Formuvannia profesiinykh kompetentnosti u pravookhorontsiv MVS Ukrainy pidrozdziliv spetsialnoho pryznachennia do dii u hirsykh umovakh [Formation of professional competencies of law enforcements officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of special purpose units for actions in mountain conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats “Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh”*, 71 (2), 208-216 [in Ukrainian].
8. Marchenkov, S.M. (2020). Pedahohichni umovy formuvannia informatsiino-analitychnoi kompetentnosti kursantiv viiskovoho instytutu v protsesi fakhovoi pidhotovky [Pedagogical conditions for the formation of information and analytical competence of cadets of the military institute in the process of professional training]. *Naukovo-pedahohichni zhurnal “Osvitni obrii”*, 94, 228-232 [in Ukrainian].

9. Kos, M.V. (2020). Kontseptualni pidkhody ta metodychni zasady vykorystannia imitatsiinoho modeliuвання v profesiinii pidhotovtsi maibutnikh ofitseriv taktychnoho rivnia u vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh [Conceptual approaches and methodical bases of use of simulation modeling in professional training of future officers of tactical level in higher military educational institutions]. Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolkakh", 68 (2), 34-37 [in Ukrainian].
10. Vlasenko, I.V., Koteliukh, M.O., Shevchenko, T.V., Komzyuk, M.A., Evtushok, V.A., Smola, R.M., Kushchenko, V.O. (2020). Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny "Taktyko-spetsialna pidhotovka" vybirkova komponenta osvithoi prohramy pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity (053 Psykholohiia, politseiski) [Working program of the discipline "Tactical-special training" is an elective component of the educational program of the first (bachelor's) level of higher education (053 Psychology, police)]. Kharkiv: KhNUVS, 28. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy : nakaz Ministra vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 26 sichnia 2016 r. №50 [On approval of the Regulations on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine: Order of the Minister of Internal Affairs of Ukraine of January 26, 2016 №50] (2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#n17> (data zvernennia: 02.05.2021). [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Zmin do Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy : nakaz Ministra vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 21 sichnia 2020 r. №51 [On approval of Amendments to the Regulations on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine: Order of the Minister of Internal Affairs of Ukraine of January 21, 2020] (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/z0326-20#Text> (data zvernennia: 02.05.2021). [in Ukrainian].
13. Byzyn, V.P., Myrhorod, D.A., Khatsaiuk, A.V. (2014). Tekhnicheskye sredstva obucheniya dvyhatelnum deistviyam [Technical means of learning motor actions]. Berlin : Lambert Pub., 217 p. [in Russian].
14. Ananchenko, K.V., Khatsaiuk, O.V. (2020). Novyi metodychnyi pidkhid dlia otsinky videomaterialu, shcho vykorystovuietsia pry pidhotovtsi dziudoistiv [A new methodological approach for evaluating the video material used in the training of judokas]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal "Slobzhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk", 4 (54), 11–16 [in Ukrainian].

Kovalov I. M., Malakhov Ye. V., Korniienko O. D., Bereziak K. M., Pohrebniak D. V. The results of experimental testing of Pedagogical conditions for the formation of the readiness of future law enforcement officers to perform the professional tasks by appointment

Service-operational (combat) activity of representatives of institutions of the Security and Defense Sector of Ukraine with law enforcement functions can take place in extreme conditions, involving the use of Martial Arts (Forces), special means, firearms, special equipment, etc., which requires law enforcement officers of different categories of appropriate professional (official, individual) training. Performing assigned tasks in the above conditions requires a high level of Tactical, Special and Special Physical training of law enforcement officers of different categories and age groups, including future officers, which is achieved by Tactical-Special, shooting training, Physical and Special Physical training and is an important area of Scientific Intelligence.

The Main Purpose of the work is to develop and test the Pedagogical conditions for the formation of readiness of future law enforcement officers to perform assigned tasks in the System of Tactical Special Training using Technical means of training, as well as means of Physical and Special physical training.

During the first stage of the empirical study, an analysis of scientific and methodological and special literature was conducted, which reveals the main directions of solving the outlined problems. In the dynamics of the second stage of the study, we substantiated the feasibility and necessity of introducing into the System of Tactical Special training of cadets of Kharkiv National University of Internal Affairs (KNUIA) Pedagogical conditions for forming their readiness to perform tasks with the use of Technical means training.

For the purpose of practical check of efficiency of the Pedagogical conditions developed by us the Pedagogical experiment in which cadets of KNUIA (n=84 persons) took part is organized. The studied cadets were divided into a Control group (Kg, n=42 people) and an Experimental group (Eg, n=42 people). During the Pedagogical experiment, the cadets of Kg in the System of Tactical and Special training used the current legal framework, as well as Methodological recommendations (a Set of Educational and Methodological support) for the organization of Practical classes on Tactical and Special training. In turn, the cadets of Eg additionally used the Pedagogical conditions developed by us, which provided for the accentuated use of means of Physical and Special physical training, as well as Modern Scientific tools.

Comparing the indicators before and after the use of the Pedagogical conditions developed by us, it was found that the results obtained at the end of the Pedagogical experiment in the studied groups significantly increased compared to the initial data and these differences are mostly significant (Eg, $P \leq 0,05$).

Key words: means, Competencies, cadets, modeling, pedagogical conditions, special physical training, structure of employment, tactical-special preparation, technical means, physical training.

ДІЯЛЬНІСТЬ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У 1994–2014 РР.

У статті проаналізовано діяльність Малої академії наук – освітньої системи, яка використовує нові форми організації позашкільної освіти та сприяє цілісному, багаторівневому виявленню та відбору обдарованих дітей, залученню їх до науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської, винахідницької, пошукової діяльності, забезпеченню духовного, інтелектуального, творчого розвитку, створенню умов для соціального та професійного самовизначення особистості з орієнтуванням на національні інтереси держави в історичний період 1994–2014 рр.

Автор зупиняється на формах роботи Малої академії наук учнівської молоді: освітніх проектах Малої академії наук України, які стають основними формами роботи, спрямованими на розвиток інтелектуальних і творчих здібностей особистості; проведенні масових заходів з обдарованою молоддю (результати своїх досліджень учні – члени Малої академії наук України представляють під час учнівських наукових конференцій, колоквиумів, семінарів, презентацій); співпраці з навчальними закладами, науковими установами, громадськими організаціями всеукраїнського та міжнародного рівня.

У статті розглядаються організаційні форми, за якими відбувається соціальне замовлення на пошук, розвиток і підтримку обдарованих дослідників: державне фінансування проведення районних, міських, обласних конкурсів, фестивалів, виставок, олімпіад, турнірів із різних напрямів інтелектуальної, художньої, еколого-природничої, науково-технічної творчості учнів; державне фінансування щорічного Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт. Звертається увага й на такі форми роботи Малої академії наук, як навчальні сесії, індивідуальні консультації, турніри, лекторії, семінари тощо.

Автор доходить висновку, що Мала академія наук України нині стала загальнодержавним науково-освітнім проектом, що ставить за мету створення та впровадження ефективної системи пошуку та відбору, навчання та розвитку, підтримки обдарованих дітей, намагаючись об'єднати для цього дії та ресурси державних і громадських інститутів, громадськості, бізнес-структур.

Ключові слова: Мала академія наук, форми роботи Малої академії наук, освітні проекти, масові заходи із обдарованою молоддю, турнір.

У сучасних умовах потреба у підвищенні рівня морального, культурного, духовного, фізичного розвитку дітей та юнацтва висуває нові виклики перед закладами позашкільної освіти, які покликані організувати їхнє змістовне дозвілля та сприяти всебічному гармонійному розвитку особистості.

В умовах розбудови та демократизації національної системи освіти здійснюється координація зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових, культурних установ, виробничих підприємств, громадських організацій та сім'ї на подальше становлення та розвиток закладів позашкільної освіти усіх типів і форм власності за напрямами позашкільної освіти.

Метою статті є розгляд діяльності Малої академії наук у 1994–2014 рр.

Проголошення Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки Декларації про державний суверенітет України, відмова від централізованої регламентації відкрила широкий простір для творчих пошуків форм та методів організації позашкільної освіти. Саме 1991–2014 рр. характеризуються оновленням форм організації позашкільної освіти. Причиною такого явища стає зменшення фінансування позашкільних закладів, децентралізація та дезорієнтація системи позашкільної освіти загалом. У цей час постала проблема збереження та використання тих організаційних форм та методів, які склалися історично. Саме взаємопоєднання інновацій та традицій вважаємо фундаментом для подальшого розвитку позашкільної освіти.

Для організації позашкільної освіти у 1991–2014 рр. поряд із новими формами використовувалися і традиційні, така як: вікторини, виставки, творчі звіти, змагання, конкурси, олімпіади, спартакіади, екскурсії, подорожі, походи, експедиції, польові практики, свята, вечори, фестивалі, карнавали, вогнища, покази досягнень музичного, театрального, естрадного та інших видів мистецтв, зльоти тощо.

Найпоширенішими залишилися змагання. Основною метою такої форми організації позашкільної освіти було представлення пізнавальних, творчих, спортивних, туристичних, технічних та інших досягнень дітей та підлітків, визначення найсильніших учнів і команд. Використовувалися масові й індивідуальні змагання: змагання юних авіамоделістів, судномоделістів, ракетомоделістів, автомоделістів, юних конструкторів, юних туристів, із спортивного орієнтування, скелелазіння, спелеології, археології тощо.

У 1991–2014 рр. ефективно використовуються олімпіади (проводилися з навчальних предметів та художньої самодіяльності) та спартакіади (проводилися з багатьох видів спорту та поділялися на внутрішкільні, районні, міські, обласні, всеукраїнські, міжнародні).

Ще однією ефективною формою організації позашкільної освіти були конкурси, участь у яких допомагала учням перевірити свої сили, здібності, оцінити свої можливості, тим самим сприяли вибору життєвого шляху, виховували волю, витримку, характер.

У позашкільній освіті застосовуються такі форми роботи, як свята, вечори, фестивалі, карнавали, покази досягнень музичного, театрального, естрадного та інших видів мистецтв. Залежно від мети ці організаційні форми були розважальними чи навчальними. Завданням таких форм організації позашкільної роботи було: культурне й цікаве дозвілля, емоційний вплив на його учасників, пробудження талантів, розширення кругозору, сприяння емоційному, фізичному та інтелектуальному розвитку, вмінню приймати рішення, формуванню соціальної компетентності.

Важливими формами організації позашкільної освіти були походи, експедиції. Традиційною формою організації позашкільної освіти залишалися виставки, на яких відбувалася демонстрація експонатів, виготовлених учнями, ознайомлення широкого загалу зі змістом позашкільної освіти.

Освітньою системою, яка використовує нові форми організації позашкільної освіти та сприяє цілісному, багаторівневому виявленню та відбору обдарованих дітей, залученню їх до науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської, винахідницької, пошукової діяльності, забезпеченню духовного, інтелектуального, творчого розвитку, створенню умов для соціального та професійного самовизначення особистості з орієнтуванням на національні інтереси держави, стає Мала академія наук. 1 лютого 1994 р. наказом Міністра освіти України було затверджено Положення про Малу академію наук України та її координаційно-методичну раду [1, с. 45].

У системі Малої академії наук щорічно до наукової роботи залучалися близько 100 тис. старшокласників, з яких понад 30% – учні сільських шкіл [3, с. 51].

Актуальним стає збільшення кількості напрямів наукових досліджень із нанотехнології та наноінженерії, мехатроніки та робототехніки, штучного інтелекту, космічних досліджень, екологічно безпечних технологій енергозбереження та альтернативної енергетики, біоінформатики, селекції та генетики, психофізіології, соціології тощо [4; 5; 8].

Актуальною стає організація роботи 40 секцій наукових відділень МАН: історико-географічного, науково-технічного, обчислювальної техніки та програмування, філології та мистецтвознавства, фізико-математичного та економічного, хіміко-біологічного тощо. Їхня діяльність спрямовувалася на пошук та підтримку талановитої молоді, її професійної орієнтації та залучення до наукової роботи [1; 6; 9].

У територіальних відділеннях МАН організувалася робота таких наукових секцій: у Дніпропетровському, Харківському – із журналістики; у Дніпропетровському і Київському – із соціології; у Дніпропетровському, Запорізькому, Тернопільському та Київському – з екологічної хімії; в Івано-Франківському – з основ дослідницької діяльності; у Чернівецькому – з румунської мови; у Запорізькому – з генетики, селекції, дендрології, ентомології, гідрології; у Київському – зі сходознавства, теорії перекладу, всесвітньої історії, валеології, мікробіології, молекулярної біології та генетики, алгебри, геометрії, гідроекології [3; 4; 8].

Заслуговує на увагу діяльність Кіровоградського міського територіального відділення МАН, творчою лабораторією якого є народний хореографічний ансамбль “Пролісок”, що має міцну матеріально-технічну базу, користується заслуженим авторитетом в Україні та за її межами, нагороджений численними дипломами, відзнаками. З обдарованими дітьми працює висококваліфікований педагогічний колектив: народний артист України, професор А. Коротков; народний артист України, професор В. Похиленко; заслужений діяч мистецтв України В. Короткова; заслужений учитель України О. Якимчук, заслужений учитель України О. Свириденко; доктор педагогічних наук, професор В. Вовкотруб; 7 кандидатів педагогічних наук; 1 заслужений працівник культури України; 4 майстри спорту, 17 відмінників освіти України, 92 вчителі вищої та першої кваліфікаційної категорії.

У секціях хіміко-біологічного відділення у 2000 р. навчалися 24% від усіх членів МАН, філологічного – 22%, фізико-математичного – 21%, історико-географічного – 19%, у подальшому спостерігалася зростання чисельності дітей та молоді як за науковими відділеннями, так і в МАН загалом. Наприклад, порівняно з 2005 р. кількість учнів Малої академії наук зросла у 2006 р. на 9,5%, у 2007 р. – на 19,4% [8, с. 41].

Для роботи з дітьми та молоддю залучалися понад 5000 педагогічних та науково-педагогічних працівників (16% – педагоги позашкільних закладів освіти, 55% – вчителі загальноосвітніх закладів, 29% – викладачі вищих закладів освіти [9, с. 306].

Для підвищення результативності діяльності територіальних відділень Малої академії наук у процесі залучення до науково-дослідницької роботи дітей та молоді з сільської місцевості запроваджувалася система лекторіїв та спецкурсів у районних філіях та наукових товариствах.

Для координації діяльності територіальних відділень Малої академії наук України створюється Національний центр “Мала академія наук України”, який спрямовував свою діяльність на реалізацію державної політики щодо роботи з обдарованою молоддю, забезпечення доступності, якості та ефективності освіти, збереження традицій позашкільної освіти.

Основними формами роботи Малої академії наук учнівської молоді стають:

1. Освітні проекти Малої академії наук України, що спрямовувалися на розвиток інтелектуальних і творчих здібностей особистості.

2. Проведення масових заходів з обдарованою молоддю, на яких члени Малої академії наук України представляють результати своїх досліджень на наукових конференціях, колоквиумах, семінарах, презентаціях. Молоді науковці стають учасниками обласних, всеукраїнських, міжнародних інтелектуальних конкурсів, турнірів, олімпіад, показуючи високий рівень підготовки та свої творчі здібності.

3. Співпраця з освітніми закладами, науковими установами, громадськими організаціями всеукраїнського та міжнародного рівня.

Пошук та підтримка обдарованих учнів здійснюється за такими організаційними формами:

1. Державне фінансування проведення районних, міських, обласних конкурсів, фестивалів, виставок, олімпіад, турнірів з різних напрямів інтелектуальної, художньої, еколого-природничої, науково-технічної творчості учнів. У таких заходах беруть участь члени Малої академії наук, їхні наукові керівники, вчені, державні діячі, що у свою чергу сприяє створенню суспільної, державної підтримки їх учасників [4; 5; 6].

2. Державне фінансування щорічного Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт (районний етап, міський, обласний, Всеукраїнський). За результатами такого конкурсу до 400 учасників стають призерами, а понад 100 найкращих дослідників – членів Малої академії наук України отримують державну стипендію до 1000 гривень щомісячно на цілий рік навчання у вищому закладі освіти. Кращі педагогічні і наукові керівники учнів, діти-сироти, діти з малозабезпечених сімей отримують різного виду заохочення [4; 5; 6].

Головним заходом у діяльності Малої академії наук України стає щорічне проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – своєрідного підсумку творчої, пошукової роботи членів Малої академії наук, а також спільної діяльності учня і педагога – наукового керівника. Цей конкурс спрямований на випробування обдарованих дітей на відповідальність, організованість, витривалість, дипломатичність тощо; на самореалізацію і самовизначення у професійному виборі. Конкурс проходить у три етапи: на районному (міському), обласному рівнях та на всеукраїнському рівні – у м. Києві [8, с. 88].

Загальне керівництво проведенням конкурсу-захисту здійснювало Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, загальну координацію – Національний центр “Мала академія наук України” [4, с. 14].

Участь у фінальному етапі конкурсу – це перспектива презентувати свій науковий доробок серед діячів освіти, науки і культури та отримати нагороду.

З 2006 р. Указом Президента України започатковане щорічне відзначення 120 переможців Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії щомісячними президентськими стипендіями. Учасники конкурсу-захисту нагороджувалися спеціальними призами оргкомітетів, журі, благодійних фондів, спонсорів тощо [5, с. 99].

Відзначимо успішну участь членів Малої академії наук у міжнародних олімпіадах та фестивалях, що проходили щорічно, таких як: Всесвітня олімпіада учнів з інформатики (Мехіко, вересень 2006 року), I Міжнародна олімпіада з астрономії та астрофізики (Тайланд, 30 листопада – 9 грудня 2007 року), II Міжнародний фестиваль юних техніків і винахідників (Тбілісі, 15–17 травня 2008 року), VII Київський міжнародний математичний фестиваль (травень 2008 року) та інші [5; 8].

У своїй діяльності Мала академія наук використовувала й такі форми роботи, як навчальні сесії, індивідуальні консультації, турніри, лекторії, семінари тощо.

Детальніше зупинимось на організації та проведенні турнірів – інтелектуальних змагань, які поєднують у собі процес навчання (набуття знань), наукову діяльність (роботу) та гру; учні не обмежуються межами вивчення того чи того предмета, можуть заглиблюватись у вивчення досить вузьких питань, що викликають у них інтерес, але в межах поставленої на турнірі проблеми.

Турнір має такі характерні ознаки:

- вимагає не тільки демонстрації достатнього рівня знань його учасників, а й творчого, нестандартного їх застосування для вирішення поставлених завдань, володіння навичками ведення дискусії;
- вчить дітей працювати в команді, спрямовувати зусилля на досягнення спільної мети;
- поєднує в собі ґрунтовне вивчення конкретних, задалегідь обумовлених проблем;
- вимагає швидкого мислення, захищаючи результати власних досліджень, та вміння сприймати, аналізувати, аргументовано критикувати результати досліджень суперників [2; 3].

Розв’язання турнірних завдань відбувається у чотири етапи:

- підготовчий (зародження ідеї);
- визрівання (нагромадження, концентрація знань, здобуття нових знань);
- осяяння, інсайт (специфічний творчий момент, коли учень, свідомо чи несвідомо працюючи над матеріалом, інтуїтивно “схоплює” очікуваний результат);
- перевірка і доопрацювання (для того щоб переконатися в тому, що результат задовольняє умови поставленого завдання).

Станом на 2014 р. Мала академія наук України об’єднувала 27 регіональних територіальних відділень, що здійснювали координацію роботи районних і міських територіальних відділень та наукових товариств учнів [4, с. 21].

Висновки. Нині Мала академія наук України стала загальнодержавним науково-освітнім проектом, метою діяльності якого є створення та впровадження ефективної системи пошуку та відбору, навчання та розвитку, підтримки обдарованих дітей, об’єднуючи для цього дії та ресурси державних і громадських інститутів, громадськості, бізнес-структур. У сучасних умовах Мала академія наук України – провідна структура, що співпрацює зі здібними, обдарованими і талановитими дітьми, які прагнуть до науково-творчої діяльності, та реалізує державну політику щодо роботи з інтелектуальною обдарованою молоддю.

Використана література:

1. Дем'янюк Т. Д. Нові технології позашкільного виховання. К., 2000. 352 с.
2. Книга керівника позашкільного навчального закладу : довід.-метод. вид. / Упоряд. З.М. Рудакова, Л.М. Павлова. Харків : Торсінг плюс, 2013. 608 с.
3. Ковбасенко Л.І. Освітня політика держави щодо творчого розвитку талановитої та обдарованої молоді засобами поза-шкільної освіти. *Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах поза-шкільних навчальних закладів : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 30–31 берез. 2006 р.)*. Ч. 1. К. : Грамота, 2006. С. 50–58.
4. Кузик О.Є. Сучасний поступ позашкільної освіти : концепція розвитку позашкілля. Львів, 2014. 34 с.
5. Мачуський В.В., Гаврилюк В.Ю. Формування творчої активності старшокласників у клубах позашкільних навчальних закладів. Біла Церква: КОІПОПК, 2013. 216 с.
6. Стан та перспективи розвитку позашкільної освіти в Україні : Круглий стіл у Верховній Раді України. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2007. № 5. С. 9.
7. Стратегія реформування освіти в Україні: рек. з освіт. політики. К. : “К.І.С.”, 2003. 296 с.
8. Тихенко Л.В., Ніколаєнко С.І. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі “Мала академія наук України”. Суми: ВТД “Університетська книга”, 2007. 120 с.
9. Яременко Л. Особливості функціонування та перспективи розвитку позашкільної освіти в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, 2015. Серія: Педагогіка. С. 305–311.

References:

1. Demianiuk T.D. (2000) Novi tekhnolohii pozashkilnoho vykhovannia. (2000). [New technologies of out-of-school education.] K. 352 p. [In Ukrainian].
2. Knyha kerivnyka pozashkilnoho navchalnoho zakladu: dovid.-metod. vyd. / Uporiad. Z. M. Rudakova, L. M. Pavlova. (2013). [The book of the head of the out-of-school educational institution]: Kharkiv: Torsinh plus. 608 p. [In Ukrainian].
3. Kovbasenko L.I. (2006) Osvitnia polityka derzhavy shchodo tvorchoho rozvytku talanovytoi ta obdarovanoi molodi zasobamy pozashkilnoi osvity. [Educational policy of the state on the creative development of talented and gifted youth through out-of-school education.] *Teoretyko-metodychni osnovy vykhovannia tvorchoi osobystosti v umovakh pozashkilnykh navchalnykh zakladiv : zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30–31 berez. 2006 r.)*. Ch. 1. K.: Hramota. P. 50–58. [In Ukrainian].
4. Kuzyk O.Ye. (2014) Suchasnyi postup pozashkilnoi osvity: kontseptsia rozvytku pozashkillia. [Modern progress of out-of-school education: the concept of out-of-school development.] Lviv. 34 p. [In Ukrainian].
5. Machuskyi V.V., Havryliuk V.Yu. (2013) Formuvannia tvorchoi aktyvnosti starshoklasnykiv u klubakh pozashkilnykh navchalnykh zakladiv. [The formation of creative activity of high school students in clubs of out-of-school educational institutions.] Bila Tserkva: KOIPOPK. 216 p. [In Ukrainian].
6. Stan ta perspektyvy rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini : Kruhlyi stil u Verkhovni Radi Ukrainy. (2007). [Status and prospects of out-of-school education development in Ukraine: Round table in the Verkhovna Rada of Ukraine.] *Dyrektoreshkoly, litseiu, himnazii*. № 5. P. 9. [In Ukrainian].
7. Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: rek. z osv. polityky. (2003). [Educational reform strategy in Ukraine] K.: “K.I.S.”. 296 p. [In Ukrainian].
8. Tykhenko L.V., Nikolaienko S.I. (2007) Rozvytok tvorchykh zdibnostei uchnivskoi molodi v osvitno-vykhovni systemi “Mala akademiia nauk Ukrainy”. [Development of creative abilities of student youth in “Small Academy of Sciences of Ukraine” educational system.] Sumy: VTD “Universytetska knyha”. 120 p. [In Ukrainian].
9. Yaremenko L. (2015) Osoblyvosti funktsionuvannia ta perspektyvy rozvytku pozashkilnoi osvity v suchasnomu suspilstvi. [Features of functioning and prospects of development of out-of-school education in the modern society.] *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Serii: Pedahohika. P. 305–311. [In Ukrainian].

Kostenko L. D. Activities of the Small Academy of Sciences in 1994–2014

The article analyzes the activities of the Small Academy of Sciences - an educational system that uses new forms of out-of-school education and promotes holistic, multilevel identification and selection of gifted children, involving them in research, experimental, design, inventive, exploratory activities, providing spiritual, intellectual, creative development, creating conditions for social and professional self-determination of the individual with a focus on the national interests of the state in the historical period 1994–2014.

The author dwells upon the forms of work of the Small Academy of Sciences of students: educational projects of the Small Academy of Sciences of Ukraine, which become the main forms of activity aimed at the development of intellectual and creative abilities of the individual; conducting mass events with gifted youth (the results of their research are presented by students – members of the Small Academy of Sciences of Ukraine at students’ scientific conferences, colloquia, seminars, presentations); cooperation with educational institutions, scientific institutions, public organizations of all-Ukrainian and international level.

The publication considers organizational forms by which the social demand for the search, development and support of gifted researchers is realized: public funding for district, city, regional contests, festivals, exhibitions, competitions, tournaments in various fields of intellectual, artistic, environmental, scientific and technical creative activity of students; state funding of the annual All-Ukrainian contest on defending students’ research works. Attention is also paid to such forms of work of the Small Academy of Sciences as training sessions, individual consultations, tournaments, lectures, seminars, etc.

The author concludes that today the Small Academy of Sciences of Ukraine became a nationwide research and educational project that aims to create and implement an effective system of search and selection, training and development, support of gifted children, attempting to combine for this the activity and resources of state and public institutions, the society, business structures.

Key words: *Small Academy of Sciences, forms of work of the Small Academy of Sciences, educational projects, mass events with gifted youth, tournament.*

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19

Із введенням карантину та запровадженням посиленних протиепідемічних заходів по всій території України кафедра “Фізичного виховання” НУБіП України перейшла в дистанційний режим освітнього процесу, всі заняття для студентів 1–2 курсів навчання тривають в онлайн-режимі. Основну роль у здійсненні дистанційного навчання в Національному університеті біоресурсів і природокористування України відіграють сучасні інформаційні технології на базі відповідних електронних навчальних курсів, розміщених на порталі університету. Для студентів та викладачів Національного університету біоресурсів і природокористування України з метою підвищення ефективності роботи на кожному факультеті та ННІ створено навчально-інформаційний портал “Elearn” <https://elearn.nubip.edu.ua/>. Для проведення занять із дисципліни “Фізичне виховання” всі студенти поділяються на групи: основне навчальне відділення; спортивне відділення; спеціальне медичне відділення. Всі практичні заняття відбуваються онлайн, згідно з розкладом, у вигляді відеоконференцій на платформах ZOOM або WEBEX Meet. Також викладачі використовують сучасні електронні мережі, де створено окремі групи в додатках у Telegram, Viber, WhatsApp, Discort для спілкування та консультацій зі студентами, які не мають постійного доступу до інтернету. Студенти основного навчального відділення відвідують дистанційні заняття у вигляді відеоконференцій, де виконують комплекси вправ та опрацьовують теоретичний матеріал згідно навчальними планами. Для студентів зі спеціального медичного відділення на порталі кафедри розміщено комплекси вправ для профілактики та корекції конкретних відхилень у стані їхнього здоров’я. Незважаючи на карантинні обмеження, студенти-спортсмени продовжують займатися спортивною діяльністю. Використання сучасних інформаційних технологій в умовах пандемії коронавірусу COVID-19 на заняттях із дисципліни “Фізичне виховання” дало змогу науково-педагогічним працівникам проводити дистанційні заняття, контролювати та оцінювати виконання завдань, спрямованих на оздоровлення, розвиток фізичних якостей та можливостей організму.

Ключові слова: дистанційне навчання, інформаційні технології, комплекси вправ, електронний портал Elearn, сервіс ZOOM та WEBEX Meet, студент.

У зв’язку із запровадженням посиленних протиепідемічних заходів на території України, відповідно до статті 29 Закону України “Про захист населення від інфекційних хвороб” Кабінет Міністрів України постановив: із метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), з 1–31 серпня 2020 року встановити карантин, продовживши по всій території України дію карантину, встановленого постановами Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року [5].

Також із введенням 14 вересня 2020 року нових обмежувальних заходів (рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій від 10.09.2020 року щодо віднесення Києва до території, на якій установлено “помаранчевий рівень епідемічної небезпеки”) з 14 по 27 вересня 2020 року навчальний процес проходитиме дистанційно для студентів усіх курсів та форм навчання [6].

Карантин – це хороший привід набути нових професійних навичок, чітко організувати самостійну роботу вдома на корпоративній платформі. А самоорганізація студентів – головна складова частина успіху під час дистанційного навчання, студенти вчасно здають свої роботи. Викладачі та студенти ведуть активну роботу в дистанційному режимі з використанням інформаційних технологій, забезпечуючи повноцінний освітній процес [7, с. 108].

У зв’язку зі введенням обмежувальних заходів щодо запобігання поширенню COVID-19 та відповідно до наказу Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП України) “Про заходи у НУБіП України у зв’язку із оголошенням карантину” № 247 від 11.03.2020 року на кафедрі фізичного виховання на період карантинних заходів запроваджується дистанційна форма освітнього процесу, всі заняття триватимуть у дистанційному режимі. Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології на базі відповідних електронних навчальних курсів, розміщених на навчально-інформаційному порталі <https://elearn.nubip.edu.ua/> [4].

Дистанційне навчання – сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій. Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі навчання, надання студентам можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультаційний супровід у процесі дослідницької діяльності [1].

Ефективне застосування інформаційно-комунікаційних технологій у закладах освіти надає українській вищій школі можливість підтримувати розвиток інноваційної економіки країни та підвищити якість освіти. Поява Інтернет-технологій здійснила революцію у системі навчання. З початку 90-х років спостерігається великий прогрес у розвитку дистанційної освіти. Дистанційні технології на основі використання Інтернету

надають і студентам, і викладачам вищих навчальних закладів значні переваги. Студенти можуть вчитися незалежно від місця перебування та часу, вдома або на роботі. Інтернет-технології дають змогу оцінювати навчальні досягнення студентів на відстані, вільно користуватися різними дидактичними матеріалами. У наше життя дуже стрімко входять нові технології надання студентам освітніх послуг, які базуються на застосуванні ІКТ-технології електронного та мобільного навчання [3, с. 5–6].

Метою статті є визначення особливостей застосування сучасних інформаційних технологій на заняттях із фізичного виховання у студентів в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Для навчання студентів університет із 16 жовтня по 15 листопада 2020 року наказом ректора перейшов на дистанційну форму навчання для всіх студентів, на виконання рішення Кабінету міністрів України, рекомендаційного листа МОН України від 12.10.2020 р. №1/9-576 та з урахуванням умов адаптивного карантину й епідемічної ситуації. Для викладачів Національного університету біоресурсів і природокористування України для ефективної роботи на кожному факультеті чи ННІ створено навчально-інформаційний портал Elearn <https://elearn.nubip.edu.ua/> НУБіП України. Відповідальний спеціаліст прикріплює списки всіх студентів для науково-педагогічного працівника кожної дисципліни. Викладач, зайшовши на портал, а саме на сторінку своєї дисципліни, завантажує увесь багаж навчальної роботи для студентів: робочу навчальну програму, силабус дисципліни, критерії оцінювання студентів, теми занять, посилання на онлайн-заняття, комплекси фізичних вправ, а також завдання для самостійної роботи студентів: теми для рефератів, презентацій, тестові завдання з різних видів спорту. Кожен студент має свій особистий логін та пароль, за яким він відвідує сторінку інформаційного порталу. Науково-педагогічний працівник має змогу контролювати час перебування студента на порталі, оцінити виконані ним завдання та виставити бали до електронного журналу академічної групи.

Фізичне виховання в аграрних закладах вищої освіти не обмежується лише навчальними заняттями за розкладом. Зокрема, кредитно-модульна система передбачає самостійну роботу студентів. Самостійні заняття з фізичного виховання сприяють збільшенню рухової активності студентів, успішному оволодінню життєво необхідними руховими навичками та розвитку основних фізичних якостей. З іншого боку, такі заняття сприяють вихованню у студентів мотивації щодо зміцнення свого здоров'я, бажання за допомогою фізичних вправ зміцнити свою імунну систему. Обсяг та зміст самостійних занять визначає та контролює викладач.

Тому для покращення якості дистанційного навчання на сайті університету у розділі “бібліотека” розміщено методичні рекомендації для самостійних занять студентів та ведення здорового способу життя. Студенти мають змогу ознайомитися з різноманітними комплексами вправ, які не потребують особливих умов та інвентарю для виконання, засобами для дотримання норм фізичної активності молодшої людини, навчальними матеріалами до модулів із дисципліни “фізичне виховання”.

Всі заняття відбуваються відповідно до розкладу у вигляді відеоконференції на платформі сервісу ZOOM або WEBEX Meet, де проходять онлайн практичні заняття. Студенти 1–2 курсів НУБіП України під час дистанційного заняття виконують завдання з двох блоків: практичного і теоретичного. Під час практичної частини заняття студенти виконують комплекс загальнорозвиваючих вправ та вправ для розвитку фізичних якостей: сили, витривалості, швидкості, координації та гнучкості. Також навчаються тримати свій емоційний стан у нормі за допомогою дихальної гімнастики. Теоретичний блок включає в себе: спілкування викладача зі студентами, відповіді на запитання, теоретичні основи різних видів спорту, консультації щодо самостійного виконання комплексів вправ.

Дистанційне навчання студентів проходить системно та організовано згідно з розкладом занять. Усі науково-педагогічні працівники активно задіяні у проведенні навчальних занять у дистанційному режимі. За потреби вони забезпечують проведення індивідуальних консультацій студентам, допомагають підібрати індивідуальні комплекси вправ, знайти потрібний методичний матеріал. Викладачі та адміністративний персонал університету отримали 900 акаунтів до сервісу відеоконференцій CiscoWebex для проведення навчальних занять, як лекційних, так і практичних, у I семестрі 2020–2021 н. р. Практичні, семінарські та лабораторні заняття, завдання для самостійної роботи, тестовий контроль знань зі змістових модулів, понад 2400 навчальних дисциплін тощо студенти університету опрацьовують на навчально-інформаційному порталі НУБіП України “Elearn”, де нині розміщено понад 4 тисячі електронних навчальних курсів дисциплін.

Окрім того, враховуючи побажання студентів, було вибрано найбільш зручні канали комунікацій з використанням сучасних електронних мереж та створено окремі групи в Telegram, Viber, WhatsApp, Discort, які дозволяють здійснювати живе спілкування між усіма учасниками груп, навіть тими, що знаходяться в сільській місцевості та не мають постійного доступу до інтернету. Це мотивує студентів до навчання та прагнення до самовдосконалення. Кожен із них працює одночасно зі своїми одногрупниками: виконують фізичні вправи, обговорюють навчальний матеріал, ставлять запитання викладачу та одразу отримують на них відповіді і поради щодо виконання практичних завдань. Дисципліна “Фізичне виховання” викладається в НУБіП України для студентів-бакалаврів денної форми навчання на 1 і 2 курсах усіх спеціальностей. Для проведення дистанційних занять із фізичного виховання всі студенти розподіляються на чотири групи: основне навчальне відділення; спортивне відділення; спеціальне медичне відділення та відділення для студентів, які за станом здоров'я звільнені від практичних занять із фізичного виховання [2].

Студенти основного навчального відділення виконують відеоконспекти, які демонструють науково-педагогічні працівники кафедри фізичного виховання, і самостійно опрацьовують методичний матеріал: вивчають правила, техніку та тактику спортивних ігор, особливості різних видів спорту, виконують індивідуальні завдання із загальної фізичної підготовки. Теоретичний блок складається зі списку реферативних робіт та презентацій з обраних тем, а також тестових завдань із видів спорту.

Для студентів спеціального медичного відділення на порталі кафедри фізичного виховання розміщені комплекси вправ для профілактики та корекції порушень постави, серцево-судинної системи, покращення рухливості суглобів тощо. Студенти, які мають специфічні захворювання, виконують індивідуальні комплекси згідно з особливостями стану їх здоров'я. Студенти готують рефератні роботи та презентації про особливості свого захворювання, засоби його профілактики та корекції, які завантажують на навчально-інформаційний портал "Elearn".

Студенти, які за станом здоров'я звільнені від практичних занять із фізичного виховання, відвідують онлайн-конференції, де вони отримують теоретичну інформацію про свої захворювання: причини, засоби для їх корекції, комплекси вправ, які можливо використовувати при певних хворобах. Також звільнені студенти готують реферати та презентації за обраними темами, які розміщені на сайті кафедри фізичного виховання та навчально-інформаційному порталі "Elearn".

Студенти-спортсмени, члени збірних команд університету, в умовах карантинних обмежень продовжують тренування та виступи на змаганнях із суворим дотриманням протиепідемічних вимог. Частина змагань і тренувань проходять в онлайн-режимі. Тренування проводяться під керівництвом викладачів кафедри фізичного виховання, відповідальних за види спорту: спортивна аеробіка, баскетбол, волейбол, футбол, міні-футбол, каратекіокушин, легка атлетика, спортивне орієнтування, важка атлетика та гирьовий спорт. Кожен тренер, плануючи свій тренувальний процес, намагається проводити заняття на свіжому повітрі та з дотриманням безпечної відстані. Перед початком тренування обов'язковий температурний скринінг та перевірка зовнішніх ознак нездужання спортсменів. Жіноча збірна з міні-футболу зайняла п'яте місце Кубку України з футзалу серед студентських команд. Команда спробувала свої сили в новому для себе виді спорту – пляжному футболі. Серед здобутків жіночої збірної з міні-футболу в пляжному футболі – 2 місце чемпіонату міста Києва; 3 місце чемпіонату України; 2 місце на Кубку України серед ЗВО. Чоловіча команда: 1 місце на Кубку України серед ЗВО. Серед індивідуальних досягнень футболісток: А. Терех (гуманітарно-педагогічний факультет) – володарка клубного кубку чемпіонів Європи з пляжного футболу; володар звання "Кращий воротар турніру" на таких змаганнях, як Кубок України з пляжного футболу серед ЗВО та Кубок України з футзалу серед ЗВО. На Кубку України з футболу Ю-19 другої ліги в сезоні 2019–2020 рр. посіли друге місце. У збірній університету з легкої атлетики на період карантину всі змагання з бігу на довгі дистанції відбулися в онлайн режимі. Студенти факультету захисту рослин, біотехнологій та екології С. Гармаш та А. Пападин взяли участь в онлайн-забігах "SportBankDreamRun", які відбувалися в липні 2020 року. В Конча-Заспі відбувся "Трейловий марафонський забіг" на 12 км, де С. Гармаш посіла четверте місце. Софія активно займається і науковою діяльністю, вона стала переможницею всеукраїнської наукової студентської онлайн-конференції, де виступила з доповіддю "Історія спорту". Збірна команда університету з чирлідінгу активно бере участь у змаганнях. У жовтні 2020 року на чемпіонаті України з чирдансу, який відбувався онлайн, дует М. Столенко та Д. Салімоненко (обидві – студентки гуманітарно-педагогічного факультету) став переможцем. А на чемпіонаті Європи, який теж відбувався дистанційно у Німеччині, вони зайняли 4 місце. Також у фіналі I етапу Кубку України з чирлідінгу, який відбувався 13 березня 2021 року в місті Полтава, жіноча збірна НУБіП України зайняла 1 місце у номінації "ЧерДансШоу". Студент факультету захисту рослин біотехнологій та екології М. Шкроміда зайняв третє місце на чемпіонаті України з карате кіокушин, який відбувався в місті Дніпро у березні 2021 року. Жіноча збірна з баскетболу є учасниками "фіналу чотирьох" вищої баскетбольної ліги України – 3 місце. Одним із нових, але дуже перспективних видів спорту в нашому університеті став гирьовий спорт. На змаганнях чемпіонату України серед ЗВО команда посіла третє загальнокомандне місце. Спортсмени чоловічої команди з волейболу продовжували тренуватися та готуватися до змагань.

Висновки. Отже, використання сучасних інноваційних технологій в умовах карантину на заняттях із дисципліни "Фізичне виховання" дає змогу: систематично проводити заняття; контролювати та оцінювати виконання завдань студентами; надавати консультації студентам, які не мають постійного доступу до інтернету; зацікавити студентів та мотивувати їх до ведення здорового способу життя і тим самим виконати основне завдання фізичного виховання в університеті – оздоровлення студентської молоді. Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на пошук нових сучасних інноваційних технологій навчання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19 у студентів на заняттях із дисципліни "Фізичне виховання".

Використана література:

1. Дистанційне навчання. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (дата звернення 15.01.2021).
2. Дисципліна "Фізичне виховання" в Національному університеті біоресурсів і природокористування України НУБіП України. URL: <https://nubip.edu.ua/node/1299/2>. (дата звернення 22.12.2020).
3. Морзе Н.В., Глазунова О.Г., Мокрієв М.В. Методика створення електронного курсу (на базі платформи дистанційного навчання Moodle 3): *Навчальний посібник*. К. : 2016. 240 с.

4. Наказ № 247 від 11.03.2020 року, Про заходи у НУБіП України у зв'язку із оголошенням карантину. Національний університет біоресурсів і природокористування України (НУБіП України), м. Київ, 2020. URL: <https://nubip.edu.ua/node/72819>. URL: <http://elearn.nubip.edu.ua/>. (дата звернення 29.08.2020).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-p#n185> (дата звернення 12.03.2021).
6. Рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=37683&uk> (дата звернення 25.02.2021).
7. Самоленко Т.В., Гордійчук Б.В. Дистанційне навчання студентів кафедри фізичної культури на корпоративній платформі в умовах карантину. Наукові дослідження в умовах глобалізації сучасного світу. Книга 1. Частина 2: *Серія монографій* / [авт. кол. : П.С. Атаманчук, Я.О. Львович, А.П. Преображенський, О.М. Селедцов, Т.Д. Чубіна и др.]. Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2020. С. 102–109.

References:

1. Dystancijne navchannja. [Distance Learning]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (data zvernennja 15.01.2021). [in Ukrainian].
2. Dyscyplina "Fizyczne vykhovannja" v Nacionaljnomu universyteti bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrainy NUBiP Ukrainy. [Discipline "Physical Education" at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine NULES of Ukraine]. URL: <https://nubip.edu.ua/node/1299/2>. (data zvernennja 22.12.2020). [in Ukrainian].
3. Morze N.V., Ghlazunova O.Gh., Mokrijev M.V. Metodyka stvorennja elektronnoho kursu (na bazi platformy dystancijnogo navchannja Moodle 3): Navchalnyj posibnyk. [Methods of creating an e-course (based on the distance learning platform Moodle 3): *Tutorial*] – К.: 2016. – 240 s. [in Ukrainian].
4. Nakaz № 247 vid 11.03.2020 roku, Pro zakhody u NUBiP Ukrainy u zv'jazku iz ogholoshennjam karantynu. [Order № 247 of 11.03.2020, on measures in NULES of Ekraine in connection with announcement of quarantine] Nacionaljnyj universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrainy (NUBiP Ukrainy), m. Kyjiv, 2020. URL: <https://nubip.edu.ua/node/72819>. URL: <http://elearn.nubip.edu.ua/>. (data zvernennja 29.08.2020). [in Ukrainian].
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.07.2020 № 641. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 22.07.2020 № 641]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-p#n185>. (data zvernennja 12.03.2021). [in Ukrainian].
6. Rishennja Derzhavnoji komisiji z pytanj tekhnohenno-ekologichnoji bezpeky ta nadzvychajnykh situacij. [Decisions of the state commission on technogenic and ecological safety and emergencies]. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=37683&uk>. (data zvernennja 25.02.2021). [in Ukrainian].
7. Samolenko T.V., Ghordijchuk B.V. Dystancijne navchannja studentiv kafedry fizychnoji kuljтуры na korporatyvnij platformi v umovakh karantynu. [Distance learning of students of the Departament of Physical Culture on a corporate platform in guarantime] Naukovi doslidzhennja v umovakh ghlobalizaciji suchasnogho svitu. Knygha 1. Chastyna 2: *Seriya monoghrafij* / [avt. kol: P.S. Atamanchuk, Ja. O. Ljvovych, A.P. Preobrazhenskyj, O.M. Seledcov, T.D. Chubina y dr.]. – Odesa: KUPRIJEINKO SV, 2020. S. 102–109. [in Ukrainian].

Kostenko M. P., Dubovik R. G., Otroshko O. V. Application of modern information technologies in physical education classes for students in conditions of coronavirus pandemic

With the introduction of quarantine and increased measures against epidemics, Department of Physical Education of NUBiP of Ukraine has moved to remote mode of educational process, all classes for students of 1–2 courses are held online. The main role in the implementation of distance education National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine is played by modern informational technologies on the basis of relevant electronic educational courses posted on the university website. For students and professors of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, in order to increase the efficiency of work at each faculty and research institute, educational and informational portal "Elearn" <https://elearn.nubip.edu.ua/> was created. For holding classes in the "Physical education" discipline all students are divided into groups: main educational department; sports department; special medical department. All practical classes are held online, according to schedule, in form of video conferencing on ZOOM or WEBEX Meet platforms. Also, professor suse modern social networks like Telegram, Viber, WhatsApp, Discord for communication and consultations with students, who do not have constant access to the Internet. Students of the main department attend distance classes in the form of video conferences, where they perform sets of exercises and develop theoretical material according to the curriculum. For students from the special medical department there are sets of exercises for prevention and correction of specific abnormalities in their health on the portal of the department. Despite quarantine restrictions, student-athletes continue to engage in sports activities. Application of modern information technologies in physical education classes in conditions of coronavirus pandemic gave an opportunity for scientific and pedagogical workers to hold online classes, control and estimate performance of tasks by students aimed at recovery, development of physical qualities and capabilities of the body.

Key words: distance education, information technologies, set of exercises, informational portal "Elearn", ZOOM and WEBEX Meet platforms, student.

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ІЗ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗА ДУАЛЬНОЮ ФОРМОЮ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі формування моделі професійної діяльності фахівця із харчових технологій та моделі його особистості. Виокремлено сучасні підходи до формування такої моделі. Обґрунтовано особливості підготовки майбутніх фахівців із харчових технологій до професійної діяльності за умови реалізації дуальної форми здобуття освіти. Визначено, що майбутній фахівець із харчових технологій під час навчання повинен оволодіти комплексом організаційних та технологічних заходів для подальшого їх застосування у професійній діяльності, підвищення ефективності функціонування підприємств харчової промисловості, засвоїти шляхи контролю за якістю харчової продукції, основні методи розрахунку потреб у матеріальних, трудових і фінансових ресурсах.

Професійна діяльність розглядається як форма прояву активності суб'єкта, основа для розвитку його особистості, що надає можливість задовольнити потреби, розкрити різноманітні здібності. До особливостей професійної діяльності віднесено: необхідність спеціальної підготовки, чітко поставлені мету та завдання, організаційні, економічні, правові й технологічні чинники.

Структура професійної діяльності фахівця визначена складною, динамічною, багатокомпонентною системою, що має власну специфіку й структуру та передбачає соціальні, психологічні, професійні аспекти. Вона відображає: типові завдання (стратегічні цілі та планування діяльності) та функції діяльності (оперативні й тактичні цілі, стан поточного виконання завдань). Дослідження структурних елементів діяльності фахівця надає можливість розробити дієву модель його професійної діяльності та організувати на належному рівні підготовку здобувачів освіти за дуальною формою здобуття освіти. Наголошується, що модель професійної діяльності фахівця з харчових технологій є комплексним, інтегративним поняттям, яке надає можливість уточнити сутність та структуру його діяльності. Вона слугує основою для побудови моделі особистості фахівця та визначає вимоги до дуального освітнього процесу.

У статті наводиться розроблена авторами модель професійної діяльності фахівця з харчових технологій на основі впровадження й реалізації дуальної форми здобуття освіти.

Ключові слова: дуальна освіта, фахівець із харчових технологій, модель професійної діяльності.

Масштабні трансформації соціально-економічної системи держави зумовлюють потребу у модернізації освітнього середовища. У сучасних умовах актуалізується низка завдань щодо підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців, оновлення кадрового потенціалу українського суспільства та посилення практичної спрямованості вищої освіти [1]. Освітні завдання визначаються конкретними історичними умовами життєдіяльності суспільства. Їх вирішення потребує залучення нових моделей навчальної діяльності, оновлення методів моніторингу якості освіти, спонукає до зміни співвідношення державного та недержавного впливу на розвиток вищої освіти, налагодження взаємодії між державою, закладами освіти й суб'єктами господарювання як соціальними партнерами [11, с. 102–103].

Метою статті є дослідження моделі професійної діяльності майбутнього фахівця з харчових технологій за дуальною формою здобуття освіти.

Рада Європи, Міжнародний департамент стандартів, ЮНЕСКО визначають спрямованість змісту сучасної освіти на саморозвиток особистості, мобільність, креативність, комунікативність та високий рівень компетентності фахівців [4, с. 30].

Науковець В. Биков відзначає, що система підготовки сучасного фахівця розвивається й вдосконалюється залежно від потреб держави й ринку праці у розвитку робочої сили, її продуктивності та має задовольняти два концептуальні виміри освітніх цілей – широкий та вузький [3, с. 58]. У широкому вимірі призначення освіти полягає у забезпеченні всебічного та гармонійного розвитку людини, її інтелектуального потенціалу, соціально позитивних моральних та духовних якостей. У вузькому сенсі – освіта формує професійну компетентність і професіоналізм фахівців для певної галузі виробництва [3, с. 58–59]. Акцентуючи увагу на різноманітності освітніх цілей, В. Биков доводить, що всі вони забезпечують належні умови для гармонійного розвитку особистості, її активної участі у соціальній та економічній діяльності суспільства, є дієвими факторами формування професійної компетентності, загальнолюдських та загальнокультурних цінностей [3, с. 59–60]. Погоджуючись із цією думкою, вважаємо формування професійної компетентності майбутніх фахівців стратегічною метою освітнього процесу, оскільки компетентність є якісною, інтегративною характеристикою, що забезпечує здатність до успішного виконання виробничих дій, операцій, технологічних функцій [20, с. 87–88].

Динаміка зміни основних освітніх завдань залежить від швидкості модернізації економічної структури сучасного суспільства, темпів розвитку різних галузей народного господарства. Саме вимоги виробничого середовища й потреби ринку праці зумовлюють основні завдання, що стоять перед закладами вищої освіти. Це стосується й вимог до підвищення якості підготовки фахівців із харчових технологій [15, с. 241–243].

Харчова промисловість України є провідною структуро-формуючою і стратегічно важливою галуззю народного господарства, здатною забезпечити потреби не тільки вітчизняного (внутрішнього), але й світового ринку [18, с. 193].

Якісна підготовка фахівців із харчових технологій до професійної діяльності, забезпечення ринку праці конкурентоспроможними спеціалістами, задоволення вимог потенційних роботодавців та освітніх потреб самих студентів є основними викликами на запити сьогодення. Серед способів реалізації означених завдань вбачаємо залучення кращих світових практик та освітніх моделей, серед яких дуже актуальною є впровадження дуальної форми здобуття освіти, що визначає практичну спрямованість освітнього процесу та професійної підготовки фахівців [10, с. 340]. Саме дуальна форма здобуття освіти забезпечує адаптацію студентів до першого робочого місця, забезпечує їх готовність до роботи за фахом, частково компенсує відсутність досвіду самостійної професійної діяльності у випускників освітніх установ, мотивує їх до подальшого підвищення освітньої кваліфікації й перекваліфікації [4, с. 32–33]. Здобувачі освіти повинні одержати не тільки необхідні знання чи навички, але й навчитись їх використовувати під час виконання виробничих дій чи операцій. Від цього залежить, чи стануть у майбутньому вони професійно грамотними та конкурентоспроможними фахівцями [21, с. 105].

У змісті терміна “фахівець із харчових технологій” визначено особу, що має право займатися професійною діяльністю у сфері харчового виробництва й управління якістю та безпечністю харчових продуктів [18, с. 194].

Майбутній фахівець із харчових технологій під час навчання повинен оволодіти комплексом організаційних та технологічних заходів для подальшого їх застосування у професійній діяльності, підвищення ефективності функціонування підприємств харчової промисловості; засвоїти основні методи контролю за якістю харчової продукції, розрахунку потреб у матеріальних, трудових і фінансових ресурсах [18, с. 195]. Складність цієї професії, високі вимоги до фахівців із харчових технологій з боку суспільства ставлять перед закладами вищої освіти завдання забезпечення високого рівня професійної компетентності, конкурентоспроможності й мобільності випускників спеціальності 181 “Харчові технології”. Тобто організація такого рівня їх підготовки, що передбачає максимальне наближення освітнього процесу до умов та реалій виробництва. Тому у сучасних умовах основними завданнями дуальної підготовки фахівців із харчових технологій постають:

- озброєння здобувачів освіти фундаментальними теоретичними знаннями і практичними вміннями, широким професійним світоглядом, необхідними для успішного виконання професійних завдань, випуску продукції належної якості;

- формування у майбутніх спеціалістів широкої громадянської та соціокультурної компетентності, моральних і етичних цінностей, готовності вибудовувати професійну діяльність відповідно до запитів і потреб суспільства;

- вироблення вмінь швидко адаптуватися до змін та вимог ринку харчової продукції, враховуючи динаміку його розвитку і зміни споживацьких уподобань;

- забезпечення різних галузей переробної промисловості спеціалістами, здатними до освоєння сучасних технологій, оновлення асортименту продукції;

- мотивація майбутніх фахівців до саморозвитку, самореалізації, успішної виробничої діяльності [10, с. 340–343].

Вище перераховані освітні завдання є співзвучними із завданнями формування професійної компетентності майбутніх фахівців із харчових технологій. Разом з тим структура їхньої професійної діяльності має враховувати специфіку розвитку галузі харчового виробництва, особливості функціонування окремих підприємств, розкривати реалії виробничого процесу та вимоги потенційних працедавців до компетентності випускників закладів освіти [14, с. 63–64].

Серед різних країн світу Україна має сприятливий природно-ресурсний та експортний потенціали для розвитку харчової продукції, великий внутрішній ринок споживачів харчових послуг. Разом із тим вітчизняна харчова промисловість зазнає значних збитків через недостатню реалізацію готової продукції на світовому ринку, високу конкуренцію з іншими європейськими країнами. Для подолання негативних тенденцій та стабілізації становища у харчовій промисловості великого значення набувають питання підготовки фахівців високої кваліфікації, здатних до швидкої адаптації та якісного виконання різноманітних професійних завдань і виробничих функцій. Саме тому в Україні відбувається якісне переосмислення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців з харчових технологій та оновлення моделей їхньої професійної діяльності. За цих умов особливої актуальності набуває дуальна форма здобуття освіти [6].

Орієнтація на модель професійної діяльності фахівця з харчових технологій та модель його особистості за дуальною формою здобуття освіти дає змогу розробити дуальний план навчання, внести відповідні зміни в освітньо-професійні програми, стандартизувати вимоги держави, потенційних працедавців, суспільства до професійної компетентності майбутніх фахівців, вдосконалити систему підготовки студентів у закладі освіти та на базі підприємств, наповнити освітній процес відповідним змістовим та технологічним забезпеченням [19, с. 11–12]. Особливого значення набувають питання інтеграції навчальної та виробничої складових частин освітнього процесу, сутності професійної діяльності майбутнього фахівця з харчових технологій, зміст його функціональних обов'язків [20, с. 87]. Аналіз наукових праць засвідчує, що поняття “модель” є багатоаспектним та вивчається вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Воно набуває усе більшого поширення у сучасній освіті, науці [16, с. 102].

Дослідники, педагоги-практики активно розробляють моделі професійної діяльності фахівців різних галузей знань [8, с. 14]. Незважаючи на значну кількість праць, у педагогічній науці не існує єдиного визначення самого поняття “модель”. Найбільш узагальненим, на нашу думку, є визначення “моделі” як структурованої й матеріально реалізованої системи дослідження, що є засобом сприйняття інформації [5, с. 74–75]. Саме “модель” дає можливість виявити взаємозв’язок між структурними компонентами певного досліджуваного феномену [20, с. 90].

Під моделлю будемо розуміти організаційну систему, дослідження якої дає інформацію про реальні або уявні компоненти, елементи, об’єкти чи процеси [2, с. 108].

У контексті нашого дослідження проведемо аналіз особливостей професійної діяльності фахівця з харчових технологій в умовах реалізації дуальної освіти та моделі його особистості. Оскільки дуальна форма здобуття освіти тільки впроваджується у навчальних закладах України, а моделювання професійної діяльності фахівців з харчових технологій знаходиться у стадії розроблення, виникають певні труднощі під час побудови самої дуальної моделі професійної підготовки майбутніх фахівців [15, с. 242–243]. На основі зарубіжного досвіду дуального освітнього процесу, теоретичних основ наукових досліджень, реалій виробничого навчання, аналізу вітчизняного й міжнародного законодавства з означеної проблеми нами виокремлені освітні моделі, які покладено в основу проектування моделі професійної діяльності фахівця з харчових технологій та моделі його особистості.

Модель особистості фахівця з харчових технологій у сучасній науці розглядається як опис сукупність якостей та властивостей працівника, необхідних для успішного виконання виробничих функцій, його самонавчання, саморозвитку й самовиховання [5, с. 75–76]. Аналізуючи структуру моделі фахівця, Г. Гайдук відзначає професійно важливі та соціально необхідні компетентності, що впливають на ефективність і продуктивність діяльності, забезпечують контролюючу функцію, легко діагностуються, забезпечують можливість втручання й корекції [5, с. 79]. У структурі моделі фахівця сучасні науковці виокремлюють соціальні, психологічні та професійні аспекти [13, с. 6–7]; професійні та соціальні компетентності [15, с. 242], професійно-необхідні й соціально-значущі якості особистості, управлінські компетентності, креативне мислення, спрямованість особистості на саморозвиток, самонавчання [12, с. 52].

Модель професійної діяльності фахівця з харчових технологій – це комплексне, інтегративне поняття, що включає такі структурних елементи як “діяльність” та “професійна діяльність” та надає можливість уточнити їх сутність і характеристику. У науковій літературі поняття “діяльність” розглядається у філософському, соціологічному, психологічному й педагогічному аспекті. Аналіз філософських аспектів діяльності призводить до розуміння необхідності та прагнення особистості до самореалізації й саморозвитку через цілеспрямоване виконання дій. Соціологічні механізми діяльності визначають ступінь залучення індивіда до виконання дій відповідно до встановлених порядків, соціальної значущості, власної ролі у соціумі. Психологічне розуміння діяльності визначає ставлення людини до дійсності, роль психічного (емоцій, спостереження, пізнання, досвіду, операційних навичок) у виконанні певних дій. Особливе місце посідає професійний аспект, що визначає діяльність як основу для розвитку особистості, оволодіння професією [13, с. 12–16]. Дефініція “діяльність” характеризується як: активна взаємодія людини з об’єктивним світом, що сприяє перетворенню дійсності для задоволення власних потреб [13, с. 15], специфічний спосіб перетворення природи, що стає об’єктом діяльності людини [17, с. 126]. Серед різних видів діяльності особливе місце займає “професійна”. Цей вид діяльності вирізняється від інших такими особливостями:

- необхідністю попередньої спеціальної підготовки, певним рівнем інтелектуального та розумового розвитку, що забезпечують успішність цієї діяльності;
- чітко визначеною метою та завданнями, серед яких формування системи знань, вмінь, навичок, здібностей майбутнього фахівця;
- регламентованими організаційними, економічними, правовими й технологічними чинниками, що певною мірою залежать від характеру взаємовідносин у трудовому ціннісних уявлень особистості;
- психологічною готовністю, установкою особистості на виконання конкретних виробничих дій чи операцій [13, с. 16; 17, с. 127–131].

Професійна діяльність також характеризується низкою закономірностей:

- взаємозв’язками між діяльністю фахівця та законами розвитку суспільства, знаннями про механізми дії цих законів;
- зміною психічних процесів (увага, пам’ять, мислення) та факторів (мотивація, наполегливість, воля, ціннісні орієнтації, особистісні установки, фізіологічні характеристики), що визначають інтенсивність, тривалість і спрямованість праці індивіда;
- індивідуальними особливостями характеру, темпераменту, поведінки людини [9, с. 42–43].

Структура професійної діяльності фахівця певного профілю є складною, динамічною, багатоконечною системою, що має власну специфіку та структуру [13, с. 17–18]. Вона відображає: типові завдання (стратегічні цілі та планування діяльності) та функції діяльності (оперативні й тактичні цілі, стан поточного виконання завдань), зміст яких визначається особливостями виробничої галузі (підгалузі), характером економічної діяльності суб’єкта господарювання [13, с. –18], специфікою та видом професійної діяльності, необхідністю набуття відповідних знань, умінь та навичок [12, с. 52]. Одним з структурних компонентів професійної діяльності також виступають проблеми, які фахівець розв’язує на робочому місці [8, с. 14].

Модель професійної діяльності фахівця за дуальною формою здобуття освіти характеризує зміст, форму, особливості й динаміку діяльності; надає можливість визначити обсяг знань, вмінь, навичок, необхідних для успішного виконання виробничих дій; є орієнтиром для організації дуального освітнього процесу; відображає основні завдання з формування професійної компетентності здобувачів освіти. Саме модель професійної діяльності фахівця та модель його особистості слугує орієнтиром для впровадження дуального навчання та його елементів при підготовці здобувачів освіти [7 с. 72–74]. Варто погодитись із думкою С. Сошенко, яка вважає, що модель професійної діяльності фахівця упорядковує зміст його діяльності та професійні характеристики, визначає шляхи організації освітнього процесу відповідно до завдань та функцій виробничого процесу, забезпечує належну професійну підготовку [8, с. 13–15]. Серед важливих складників моделі професійної діяльності фахівця разом з С. Сошенко, Т. Поясок відзначаємо готовність молодих спеціалістів до виконання виробничих завдань, професійних обов'язків та функцій, здатність вирішувати проблемні ситуації [8, с. 15].

Аналіз особливостей професійної діяльності фахівця дозволяє дійти висновку, що вони забезпечують такий науково й дидактично обґрунтований вибір форми здобуття освіти та особистісний розвиток майбутнього фахівця, який би максимальною мірою відповідав його потребам, вимогам роботодавця й суспільним очікуванням та дозволив би у майбутньому успішно виконувати завдання і функції цієї діяльності [16, с. 102–103].

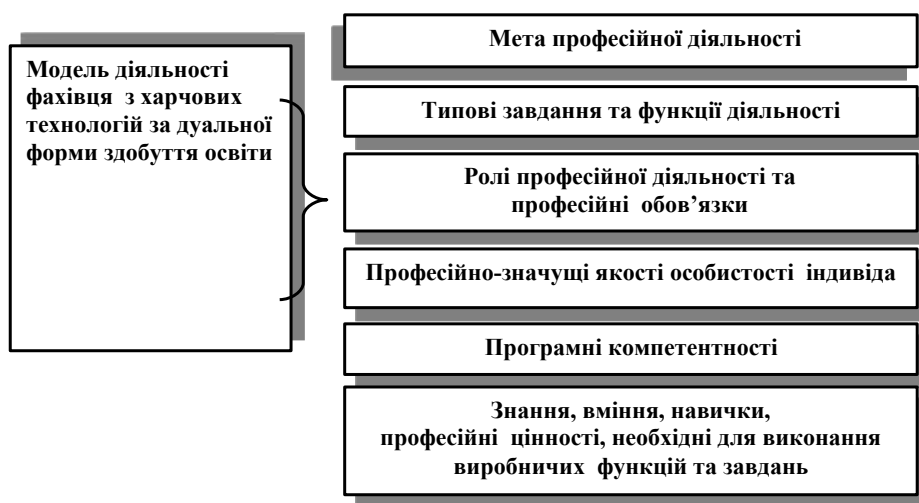

Рис. 1. Модель професійної діяльності фахівця із харчових технологій за умови реалізації дуальної форми здобуття освіти

Висновки. Цілісна модель професійної підготовки фахівця з харчових технологій містить систематизовану певним чином сукупність типових завдань, функцій, професійних обов'язків, визначає орієнтири, якими має послуговуватися вища школа під час реалізації дуальної форми здобуття освіти, тим самим забезпечуючи умови для успішної професійної діяльності фахівців. Перспективи подальшого наукового дослідження пов'язуємо з детальним обґрунтуванням структури професійної діяльності фахівця з харчових технологій, проектуванням моделі його професійної підготовки.

Використана література:

1. Андрейців І. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям. *Українська правда*. Київ. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/> (дата звернення: 21.03.2021).
2. Батечко Н.Г. Підготовка викладачів вищої школи в умовах магістратури: теоретико-методологічні засади. Київ : Едельвейс, 2014. 708 с.
3. Биков В.Ю. Навчальне середовище сучасних педагогічних систем. *Професійна освіта: педагогіка і психологія. Україно-польський журнал*. Вид. IV. Ченстохова : Видавництво Вищої педагогічної школи у Ченстохові, 2004. С. 59–80.
4. Вем'ян В.Г., Тер-Ованес'ян В.Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти. *Психологія : реальність і перспективи : збірник наукових праць*. Рівне, 2015. Вип. 5. С. 29–34.
5. Гайдук Г. Модель структурної організації професійної толерантності педагога. *Психологічні перспективи*. 2018. №. 32. С. 73–85.
6. Григор'єва Н.В., Швець Н.А. Модель підготовки спеціалістів в умовах дуального навчання. *Современные проблемы науки и образования*. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=25763> (дата звернення 17.03.2021 р.).
7. Зінченко В.О. Теоретичні основи побудови моделі сучасного фахівця. *Науковий вісник ЛНУ*. 2009. 74 с.
8. Методичні вказівки щодо семінарських занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни “Моделювання діяльності сучасного викладача” для аспірантів денної форми навчання за напрямом 015 – “Професійна освіта” / укладач канд. пед. наук, доц. С. М. Сошенко та ін. Кременчуг, 2018. С. 13–15.
9. Моделювання діяльності фахівця: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів / В.М. Ковальчук та ін. Івано-Франківськ. Видання Прикарпат. нац. ун-ту. ім. В. Стефаника, 2016. 50 с.

10. Овсиенко Л.В., Зимина И.В., Есенина Е.Ю. Дуальное обучение как важный фактор повышения инвестиционной привлекательности региона.–*Вестник Казанского технологического университета*, 2014.–Т. 17. № 5. С. 339–344.
11. Олексін Ю.П., Якубовська С.С. Педагогічна супервізія як елемент індивідуалізації дуального навчання. Молодь і ринок, 2019. № 4.1 (56.1). С. 102–105.
12. Пономарьов О.С., Серета Н.В., Чеботарьов М.К. Моделювання діяльності фахівця. Харків : НТУ “ХПІ”, 2015. 58 с.
13. Сабатовська І.С., Кайдалова Л.Г. Моделювання діяльності фахівця : навчальний посібник. Харків, 2014. 180 с.
14. Сідакова Л.В. Сущность и основные признаки дуальной модели обучения.–*Образование и воспитание*. 2016. № 2. С. 62–64.
15. Слозанська Г.І. Доцільність застосування моделювання професійної діяльності у підготовці майбутніх фахівців ВНЗ. *Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженні молодих вчених* : матеріали V Міжнародної наук.- практ. конференції, м. Київ, 1 жовтня 2016 р. Київ, 2016. С. 241–243.
16. Столяренко О.В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця : навч.-метод. посібник. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 196 с.
17. Файер О.А. Поняття професійної діяльності та її структурні елементи. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 126–131.
18. Шерман Е.М. Організаційно-економічний механізм розвитку підприємств харчової промисловості: дис. канд. ек. наук. М-во освіти і науки України. Херсонський національний технічний Університет. Херсон. 2015. 247 с.
19. The implementation of the specialized-education model at the present stage / G. Imashev et al. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2020. Vol. 10/01 (X). P. 10–13.
20. Kravchenko O., Starova T., Nykyforov R. World models of dual education and features or their functioning. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research*. 2021. Vol. 11/01 (XV). P. 87–91.
21. Kulalaieva N., Leu S. Dual education as a tool for assurance the education of sustainable development. *The International Journal of Pedagogy, Innovation and New Technologies*. 2019. № 6–(2). P. 104–115. DOI: 10.5604/01.3001.0013.6847.

References:

1. Andrejciw I. (2017) Shho take dualna osvita i navishho vona ukrayincyam [What is dual education and why it is for Ukrainians]. *Ukrayinska pravda*. Kyiv. Available at: life.prawda.com.ua/society/2017/02/16/222630/ (accessed 21.03.2021). [in Ukrainian].
2. Batechko N.H. (2014) Pidhotovka vykladachiv vyshchoi shkoly v umovakh mahistratury: teoretyko-metodolohichni zasady [Training of higher school teachers in the conditions of master's degree: theoretical and methodological principles]. Kyiv : Edelweis, 708. [in Ukrainian].
3. Bykov V.Yu. (2004) Navchalne seredovyshche suchasnykh pedahohichnykh system [Learning environment of modern pedagogical systems]. *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia*. Ukraino-polskyi zhurnal. Vol. IV. Chenstokhova : Vyd-vo Vyshchoi pedahohichnoi shkoly u Chenstokhovi, 59–80. [in Ukrainian].
4. Vemyan V.G., Ter-Ovanesyan V.G. (2015) Dualna forma profesijnoyi osvity yak umova efektyvnogo rishennya zavdan modernizaciyi osvity [Dual form of vocational education as a condition for effective solution of problems of modernization of education]. *Psychologiya : realnist i perspektyvy* : zb. nauk. pr. Rivne, no. 5, 29–34. [in Ukrainian].
5. Haiduk H. (2018) Model strukturnoi orhanizatsii profesiinoi tolerantnosti pedahoha [Model of structural organization of professional tolerance of a teacher]. *Psykholohichni perspektyvy*, no. 32, 73–85. [in Ukrainian].
6. Grigoreva N.V., Shvets N.A. Model podgotovki spetsialistov v usloviyah dualnogo obucheniya [Model of training of specialists in conditions of dual education]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya*. Available at: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=25763> (accessed 17.03.2021–p.). [in Russian].
7. Zinchenko V.O. (2009) Teoretychni osnovy pobudovy modeli suchasnoho fakhivtsia [Theoretical bases of construction of model of the modern expert]. *Naukovyi visnyk LNU*, 74. [in Ukrainian].
8. Metodychni vkazivky shchodo seminarshykh zaniat ta samostiinoi roboty z navchalnoi dystsyplyny “Modeliuvannya diialnosti suchasnoho vykladacha” dlia aspirantiv dennoi formy navchannia za napriamom 015 – Profesiina osvita (2018) [Methodical instructions on seminars and independent work on the subject Modeling the activities of a modern teacher] / Ukladach kand. ped. nauk, S. M. Soshenko. Kremenichuh, 2018. [in Ukrainian].
9. Modeliuvannya diialnosti fakhivtsia: metodychni rekomendatsii dlia samostiinoi roboty studentiv (2016) [Modeling of the specialists activity: Methodical recommendations for independent work of students]–/–avt.-uporiad. V. M. Kovalchuk. Ivano-Frankivsk. Vyd. Prykarp. nats. un-tu. im. V. Stefanyka, 50. [in Ukrainian].
10. Ovsienko L.V., Zimina I.V., Esenina E.Y. (2014) Dualnoe obuchenie kak vazhnyy faktor povysheniya investicionnoj privlekatel'nosti regiona [Dual education as an important factor in increasing the investment attractiveness of the region]. *Vestnik Kazanskogo tekhnologicheskogo universiteta*, no. 17/5, 339–344. [in Russian].
11. Oleksin Yu.P., Yakubovska S.S. (2019) Pedahohichna superviziia yak element indyvidualizatsii dualnoho navchannia [Pedagogical supervision as an element of individualization of dual learning]. *Molod i rynek*, no. 4.1 (56.1), 102–105. [in Ukrainian].
12. Ponomarov O.S., Sereta N.V., Chebotarov M.K. (2015) Modeliuvannya diialnosti fakhivtsia [Modeling the activities of a specialist]. *Khrkov: NTU*, 58. [in Ukrainian].
13. Sabatovska I.S., Kaidalova L.H. (2014) Modeliuvannya diialnosti fakhivtsia [Modeling the activities of a specialist]: navch. posibnik. Kharkiv, 180.
14. Sidakova L.–V. (2016) Sushchnost y osnovnie pryznaky dualnoi modely obuchenya [The essence and main features of the dual learning model]. *Obrazovanie i vospitanie*, no. 2, 62–64. [in Russian].
15. Slozanska G.I. (2016) Docilnist zastosuvannya modelyuvannya profesijnoyi diialnosti u pidgotovci majbutnix fakhivciv VNZ [Expediency of application of modeling of professional activity in preparation of future experts]. *Aktualni problemy humanitarnykh nauk u doslidzhenni molod'x vchenykh: materialy V Mizhnar. nauk.- prakt. int.-konf.*, Kiev, 241–243. [in Ukrainian].
16. Stoliarenko O.V. (2015) Modelyuvannya pedahohichna diialnosti u pidhotovtsi fakhivtsia [Modeling of pedagogical activity in specialist training]: navch.-method. posibnik, Vinnytsia, 196. [in Ukrainian].
17. Faier O.A. (2009) Poniattia profesiinoi diialnosti ta yii strukturni elementy [Modeling of pedagogical activity in specialist training]. *Universytetski naukovyi zapysky*, no. 3, 126–131. [in Ukrainian].
18. Sherman Ye.M. (2015) Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm rozvytku pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: dys. kand. ek. nauk. M-vo osvity i nauky Ukrainy [Organizational and economic mechanism of development of enterprises of food industry: dis. Cand. ek. Science]. *Khersonskyi natsionalnyi tekhnichniy Universytet*. Kherson, 247. [in Ukrainian].

19. The implementation of the specialized-education model at the present stage / G. Imashev et al. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2020. Vol. 10/01 (X), 10–13.
20. Kravchenko O., Starova T., Nykyforov R. (2021). World models of dual education and features or their functioning. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research*, vol. 11/01 (XV), pp. 87–91.
21. Kulalaieva N., Leu S. (2019) Dual education as a tool for assurance the education of sustainable development. *The International Journal of Pedagogy, Innovation and New Technologies*, no 6–(2), 104–115. DOI: 10.5604/01.3001.0013.6847.

Kravchenko O. L. The model of professional activity of a food technology specialist and the model of his personality in the dual form of education

The article is devoted to the problem of forming a model of professional activity of a food technology specialist and a model of his personality. Modern approaches to the formation of such a model are highlighted. The peculiarities of training future food technology specialists and professional activity under the assumption of realization of a dual form of education are substantiated. It is determined that during training the future specialist in food technology should master a set of organizational and technological skills for their further use in professional activities, increase the efficiency of the food industry, learn the ways to control the quality of food, basic methods of calculating material, labor, and financial resources.

Professional activity is considered as a form of manifestation of the subject's activity, the basis for the development of his personality, which provides an opportunity to satisfy the requirements and to reveal various abilities.

The structure of the professional activity of a specialist is defined by a complex, dynamic, multi-component system that has its own specific features and structure and it provides social, psychological, and professional aspects. It reflects typical tasks (strategic goals and activity planning) and activity functions (operational and tactical goals, the state of current tasks). The study of the structural elements of the specialist has the opportunity to develop an effective model of his professional activity and at the appropriate level organize the training of students in the dual form of education. It is emphasized that the model of professional activity of a food technology specialist is a complex, integrative concept, which provides an opportunity to clarify the essence and structure of his activity. It serves as a basis for building a model of the specialist's personality and determines the requirements for the dual educational process.

The article deals with the model of professional activity of a food technology specialist developed by the authors and the model of his personality on the basis of implementation and realization of the dual form of education.

Key words: dual education, food technology specialist, model of professional activity.

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ ХАРИЗМИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглядається питання важливості особистої харизми викладача у процесі викладання іноземної мови та можливі стратегії її розвитку як для викладача, так і для студента. Метою дослідження визначено висвітлення критеріїв виміру харизматичної особистості та аналіз засобів її впливу на оптимізацію викладання іноземної мови в університетах нелінгвістичного напрямку. Об'єктом дослідження є навчальний процес формування іншомовної компетентності, предметом виступає потреба розвитку харизми викладача і студента. Особливу увагу приділено аналізу наукових досліджень, зроблено науково обгрунтований опис дидактичного контексту поняття "харизма". Для розкриття змісту проблеми були використані як методи теоретичного дослідження: аналіз наукової літератури, синтез частин і ознак досліджуваного явища в одне ціле, узагальнення та порівняння результатів діяльності студентів, так і методи емпіричного дослідження: педагогічний експеримент, психолого-педагогічне тестування. Формульованню стратегічних прийомів формування харизматичної особистості передувало педагогічний експеримент з визначення рівню харизми в двох групах студентів аграрного університету. Їм були запропоновані іншомовні автентичні психолого-педагогічні тести різного рівня. Результати показали, що рівень харизми у обох групах середній, але були виділені по два лідери в кожній. За результатами була визначена стратегія розвитку харизматичних якостей із трьох кроків: визначення початкового рівня харизми, систематичний розвиток лідерських якостей, система вправ із подвійною метою: набутти навичок іншомовного спілкування та харизматичних якостей. Зроблено висновок, що сприйняття іншомовних навчальних методик залежить від рівня харизми викладача і студента і може розвиватись у процесі вивчення іноземної мови. Окреслено перспективи подальших досліджень, обгрунтовано подальші можливості інтеграції наукових досліджень харизми викладача і студента у контексті міжнародного спілкування та міжкультурного пізнання світу. Від упровадження результатів дослідження в навчальний університетський процес очікується оптимізація формування іншомовної компетентності.

Ключові слова: харизматична особистість, процес викладання іноземної мови, професійний імідж, стратегічні аспекти, розвиток лідерських якостей, університет, мотивація, іншомовне спілкування.

Вища школа, особливо такий заклад вузької спеціалізації, як аграрний університет, потребує особливих підходів до викладання іноземних мов, незважаючи на невисоку мотивацію та недостатній початковий рівень знань студентської молоді. Ситуація, що склалася в умовах всебічної глобалізації та інтернаціоналізації освіти, вимагає особливої уваги як до особистості викладача, до методів та прийомів викладання, так і до особистості студента, його особистих якостей.

Стратегія інтеграції декількох дисциплін, таких як психологія або психолінгвістика, філософія або когнітивістика, використання невербальних методів спілкування заради досягнення єдиної мети формування іншомовної компетентності представляє заняття з іноземної мови в нелінгвістичному вищому навчальному закладі під новим кутом зору: лише комплексний підхід сприяє позитивному результату. Актуальність проблематики дослідження зумовлюється важливістю особистих якостей лідера, в нашому контексті харизми викладача іноземної мови, для всебічного розвитку креативних здібностей сучасних студентів, здатних не лише виконувати вказівки, а й самостійно мислити та виявляти ініціативу у співробітництві з іноземними партнерами. Більше того, спробуємо висунути гіпотезу, що засобами іноземної мови можливо розвивати харизматичні якості студентів нелінгвістичних університетів.

Якщо харизма є талантом випромінювання впевненості в собі за допомогою дотепних висловлювань та певного артистизму, то постає питання, чи можливо розвивати у собі харизматичні якості. Роман Біль у книзі "Виховання акторської харизми" наголосив, що "творча людина володіє харизмою. Володар цього дару здатний створити щось неординарне. І саме завдяки цьому він приваблює до себе загальну увагу і впливає на маси. Харизма є продуктом акторського інструментарію. І саме від стану інструментів залежить якість того продукту" [6, с. 5]. Візьмемо на себе сміливість порівняти викладацьку харизму з акторською і спробуємо визначити інструментарій викладача вищого навчального закладу взагалі і викладача іноземної мови зокрема. Хотілося б однозначно задекларувати, що, не ставлячи собі за мету повний аналіз теорій розуміння харизматичної особистості з релігійної чи політичної точки зору, ми прагнемо повернути увагу вимог сучасного суспільства до харизматичної особистості викладача іноземних мов та стратегій формування харизми студента нелінгвістичного вищого навчального закладу засобами іноземної мови. Враховуючи, що проблема недостатньо досліджена в Україні, варто повернути увагу та визначити напрями можливих наукових розвідок.

Протягом багатьох років поняття харизми викликало особливу цікавість у науковців. Навіть стосовно визначення поняття, особливостей та критеріїв оцінювання питання існує безліч наукових поглядів. Не дивно, що термін "харизма" спершу мав релігійну основу та походження (від грецького слова *χάρις*, *charis*, що означає "дар") [1, с. 6]. Вперше в науковий обіг це поняття ввів Макс Вебер у роботі "Господарство та суспільство" видання 1922 року у Німеччині. У теорії харизматичної особистості, розробленій ним,

наведено таке трактування поняття “харизма”: “харизмою можна назвати таку якість особистості, що визнається надзвичайною, саме завдяки якій людина визначається обдарованою надприродними та надлюдськими властивостями, що не доступні іншим людям. Вона розглядається як послана Богом або як зразок” [2, с. 92]. Вебер вперше почав розглядати політичний та психологічний ракурси проблеми, хоч і зазначав домінування релігійного. Ідеї Вебера мали надзвичайний вплив та були розвинені соціологами, психологами та теоретиками менеджменту. Д. Ландрам дослідив основні механізми прояву харизми, Р. Хаус розробив теорію харизматичного лідерства на основі інтерактивного підходу, результати його досліджень та ще низки вчених (теорія атрибуції Д. Конгера, Р. Канунго) стали основою для “концепції соціальної драматургії” І. Гофмана, У. Гарднера та Б. Аволіо, де підкреслюється, що харизма пов’язана з особливими відносинами між лідером та його послідовниками [3, с. 128–129]. Саме українські дослідники О.О. Нестуля та С.І. Нестуля (2014) зробили комплексний аналіз психологічних, філософських, соціологічних концепцій харизми, тоді як Н.В. Петлюченко виділила два розуміння харизми: як божого дару та як публічного стану чи особистої якості людини [4, с. 60].

Втім, поміж визначень поняття “харизма” доречно послатися на більш сучасне визначення від професора з Лозанни Джона Антонакіса, що характеризує харизму як “ціннісно-спрямовану, символічну, емоційно-забарвлену сигнальну систему, властиву лідеру” [5, с. 309]. Розділяючи цю думку, вважаємо за корисне як елемент дефініції харизми визнати тип лідерства, що базується на моральному устрої, віруванню, певному символізмі та емоції, яка супроводжує передачу інформації [5, с. 308].

Грунтовні наукові дослідження дидактичної сутності харизматичної особистості провела С.І. Нестуля, яка не лише описала моделі харизматичного лідерства, але й представила модель дидактичної системи формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів із менеджменту, що “включає систему знань щодо сучасних концепцій лідерства [7, с. 124]. Не можна зменшувати всебічний внесок науковця, що ґрунтовно довела необхідність лідерських якостей студентам нелінгвістичних спеціальностей та зазначила курси та дисципліни, що мають потенціал та можливості розвитку харизматичних якостей особистості, але, на жаль, дисципліна “Іноземна мова” не включена до тих, що впливають на формування лідерської компетентності. Цією роботою ми спробуємо переконати, що дидактична система формування харизматичних якостей сучасного студента лише збагатиться за рахунок можливостей іноземної мови.

Спершу зупинімося докладніше на особливостях сучасних вимог до викладача університету з погляду його особистісних якостей. Процес навчання має бути підпорядкованим іншій системі цінностей, ніж досі, бо багатовимірною людська натура не може бути стандартизована та змушена жертвувати деякими елементами особистості та свободи. Це визначає необхідність формування нового стилю соціальної поведінки викладача [8, с. 97]. Слід відзначити, що теоретичне підґрунтя харизматичної особистості досить широко вивчається науковцями в Україні та за її межами, але зокрема в політичному значенні, дидактичне ж розуміння та значення харизматичної особистості викладача, як і можливість формувати лідерські якості студента засобами іноземної мови, ще широко не досліджені, що дозволяє виокремити мету та завдання дослідження.

Метою статті є висвітлення сутності поняття “харизма” у дидактичному контексті цього слова, критеріїв виміру харизматичної особистості та аналіз можливостей і засобів впливу харизми на формування іншомовної компетенції у нелінгвістичному вищому навчальному закладі. Ця мета може бути здійснена на основі вирішення таких завдань, як: визначення основних трактувань категорії “харизма”; аналізу наявних напрямів дослідження цієї проблеми; дослідження впливу харизматичної особистості на процес викладання та оволодіння іноземною мовою; експериментальна перевірка рівня харизматичних якостей у студентів Сумського аграрного університету; визначення стратегічних підходів до впровадження методик формування харизматичної особистості на занятті з іноземної мови.

В. Курок та Н. Ткаченко, досліджуючи професійний імідж викладача англійської мови, зазначили, що це значення об’єднує як зовнішні (естетична освіченість та творчість), внутрішні особистісні (педагогічний хист та рефлексивність), професійні (гуманістичні та ділові якості), так і компетенції (філологічні, дидактичні тощо) [8, с. 101]. У процесі експериментального дослідження 2016–2019 років за участю 20 викладачів вищих навчальних закладів та 736 студентів трьох українських вишів були виділені чотири аспекти професійного іміджу: мотиваційно-ціннісний, гностичний, практично-оперативний та особистісно-рефлексивний [8, с. 104].

Цілком очевидно, що харизматична особистість викладача може розглядатись меншою мірою у трьох з вищенаведених аспектів, хоч не виділена у дослідженні. Дослідники С. Захарова та Л. Уколова визначили харизму третьою за важливістю (54,5%) для викладачів вищого навчального закладу після креативності (80,5%) та емоційної стійкості (62%) [9, с. 3]. Здавна існує думка, що харизму неможливо виміряти, джерело її всередині від народження, чи то генетичного, чи божественного, її неможливо змінити чи задавити. В будь-якому разі це дещо таємниче чи магічне, що виникає з невидимого першоджерела [1, с. 12]. Крім джерела, *P. Charaudeau* визначив ще дві умови харизматичного переконання, що можуть бути спроектовані і на особистість харизматичного викладача: демонстрація (випромінювання грації та енергії) та взаємодія. Оскільки харизма є результатом взаємодії між зображенням та зовнішнім виглядом, харизматичній особистості необхідно виступати дзеркалом-посередником таким чином, щоб публіка була захоплена і вважала її ідеалом, недосяжною абсолютною субстанцією [1, с. 13].

На протипагу цій думці, існує інше твердження, доведене експериментально: харизмі можна навчитися. Засновниками цієї теорії є дослідники університету Лозанни J. Antonakis, M. Fenley та S. Liechti [10]. Цікавість для нашої теми становить експеримент, у якому брали участь 41 менеджер середньої ланки. За тиждень до експерименту всім було видано однакове завдання: підготувати промову заданої тематики на 3–4 хвилини. Тема така: “Уявіть, що ви є менеджером осередку значної міжнародної компанії. Проблема, що постала перед організацією, вимагає непопулярного рішення з елементами вибору. Вам необхідно за 4 хвилини представити свій план вирішення проблеми та його обґрунтування, адресований працівникам компанії” [10, с. 384]. Промови учасників були зафіксовані на відео. Друга фаза експерименту передбачала шеститижневий курс розвитку харизматичної особистості, після чого відеозапис повторили, не змінюючи ні теми, ні часу для кожного з учасників. Результати показали значне підвищення рівня харизми менеджерів. Для формування іншомовної компетенції, особливо студентам старших курсів, буде дуже корисний подібний тренінг. Вони будуть не лише розвивати особистісні якості, але й відчувати себе причетними до майбутньої роботи в іноземних фірмах.

Як зазначав К.Д. Ушинський, “Учень – це не посудина, яку треба наповнити знаннями, а факел, який треба запалити” [11, с. 72]. Джерелами впливу харизматичних викладачів Р.В. Кириченко називає бачення результату, створення системи групових цінностей, взаємодовіру. Вона пропонує систему розвитку харизматичних якостей викладача, спрямовану на розвиток впевненості у собі за рахунок активізації півсвідомості, зміцнення своїх сильних сторін, відчуття емоцій, виконання психологічних вправ, розвитку ораторських здібностей [11, с. 73–74]. М. Blašková, R. Blaško та K. Poláčková провели дослідження бачення харизматичного викладача очима студентів різних рівнів університету, але вони в опитування внесли 7 тверджень, пов’язаних із негативною харизмою. На подив, 81% опитуваних заявили, що негативна харизматична поведінка викладача не впливає на якість навчального процесу [12].

Підсумовуючи сказане на основі аналізу різних наукових підходів, вважаємо за корисне навести стратегічні аспекти розвитку харизми у процесі формування іншомовної компетентності: інтерактивно-комунікативний (надає можливість розвитку харизми шляхом практики спілкування та спеціальними технологіями), генетично-психологічний (розвиває якості, притаманні людині від народження, психотип), культурно-обумовлений (різні культури передбачають різні лідерські якості, тип поведінки). Щоб перевірити ефективність та визначити новітні прийоми формування харизматичної особистості студентів аграрного університету засобами англійської мови, був проведений експеримент із визначення рівня харизми у двох групах Сумського національного аграрного університету. Перша група складалась з 10 студентів 3 курсу спеціальності “Міжнародне право”, де викладання ведеться англійською мовою. Їм було запропоновано зробити тест та за таблицею визначити свій рівень харизми (тест взято з книги “Mensa. The Genius Test”). Тест складався з 25 питань із трьома варіантами відповідей [13, с. 132–134].

Друга група була представлена 10 студентами 1 курсу факультету ветеринарної медицини. Рівень англійських навичок цієї групи був значно нижчий, тож тест для них обирався простіший. Вимагалось оцінити себе від 0 до 5 у шести твердженнях: “1) I am someone who... 1) has a presence in a room, 2) has the ability to influence people, 3) knows how to lead, 4) makes people feel comfortable, 5) smiles at people often, 6) can get along with anyone [14]. Студенти мали розділити результат на 6 та отримати свій коефіцієнт харизми (вище 3,7 показує рівень вище середнього). Результати анкетування обох груп наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати анкетування студентів груп МП 3 курсу та ВЕТ 1 курсу СНАУ з визначення рівня харизми

№ з/п	Група студентів МП 3 курс	Результат у балах з 75 макс.	Результат, у %	Група студентів ВЕТ 1 курс	Результат у балах з 6,0 макс.	Результат, у %
1	Діана С.Д.	56	74	Владислав В.	2,5	42
2	Валерія Л.	53	71	Ельвіра Л.	3,0	50
3.	Інна Б.	46	61	Марина З.	3,6	60
4.	Роман А.	57	76	Валерія Л.	3,7	62
5.	Богдан Ч.	51	68	Анна К.	3,0	50
6.	Дар’я К.	61	81	Юлія М.	3,4	57
7.	Анастасія М.	59	79	Данило М.	3,7	62
8.	Антон С.	56	74	Олег П.	3,0	50
9.	Олена К.	48	64	Геннадій П.	2,9	48
10.	Віталій М.	54	72	Дар’я С.	3,6	60
	Середній результат	54,1	72	Середній результат	3,2	54

Результати виявилися несподіваними, бо за харизматичними показниками майже у всіх середнє значення. У відсотковому відношенні лише дві людини з обох груп показали дещо кращий результат, і вони стали

потенційними лідерами командної роботи. За результатами анкетування середній відсоток рівня харизми у групі першого курсу дещо нижчий, ніж третього, але це можливо було передбачити.

Отже, першим кроком нашої стратегії розвитку харизми є визначення початкового рівня за будь-якою з автентичних анкет англійською мовою. Викладач, про роль харизми якого було сказано вище, має теж зробити діагностику, бо особистісні якості не залежать ні від віку, ні від статусу людини. Буде краще, якщо вчитель теж буде виконувати програму розвитку харизматичних якостей разом із групою. Другим кроком нашої програми є ознайомлення кожного з учасників із системою розвитку лідерських якостей (англійською або іншою іноземною мовою). Результати досліджень Т.Д. Озерецької та Д.В. Беспалова, які нам здаються вартими розгляду, були проаналізовані та згруповані в таблицю 2 [15, с. 2014].

Таблиця 2

**Стратегія розвитку харизматичних якостей лідера-педагога або лідера-студента
(за Т.Д. Озерецькою, Д.В. Беспаловим)**

№ з/п	Лідерська якість	Кроки для розвитку
1.	Впевненість у собі	<ul style="list-style-type: none"> – Полюбити себе – Навчитись хвалити себе – Вписати у два стовпчика свої недоліки та переваги та переформулювати недоліки в переваги – Занотовувати власні вдалі рішення
2.	Наявність власного стилю	<ul style="list-style-type: none"> – Звернутися до стиліста з метою індивідуалізації гардеробу – Придбати яскраві аксесуари – Створити власну “фішку”, за якою вас можна впізнати (портфель Жванецького) – Підібрати власний аромат
3.	Невербаліка (хода та жести)	<ul style="list-style-type: none"> – Зайнятися фітнесом або йогою – Записатись на курси акторської майстерності – Щодня тренувати “корсет впевненості”; розпрямлення спини, плечей та щира посмішка – Записати будь-який виступ або урок на відео та проаналізувати жестикуляцію
4.	Погляд	<ul style="list-style-type: none"> – Тренувати сконцентрований погляд (людину, яка стоїть спиною, силою погляду заставити повернутись) – Завести собаку та тренувати команди лише поглядом – Перед дзеркалом щодня переконувати себе, що цьому погляду можна повірити
5.	Мовлення	<ul style="list-style-type: none"> – Прочитати книгу Д. Карнегі “Як виробити навички впевненості у собі та впливати на людей, виступаючи публічно” – Записати будь-яку промову на диктофон та визначити зони розвитку мовлення – Щодня тренувати дикцію, діапазон, швидкість, чіткість та гучність голосу – Розширювати зону уваги (треба, щоб кожен думав, що промова лише для нього)
6.	Емпатія та вміння слухати	<ul style="list-style-type: none"> – Посміхатись, вітаючись зі співрозмовником – Навчатися прийомів активного слухання – Запам'ятовувати цифри та факти, про які говорить співрозмовник – Говорити компліменти
7.	Надієа	<ul style="list-style-type: none"> – Сформулювати свою надзвичайну ідею у вигляді слогана (коротка емоційна фраза, що описує суть)
8.	Знання матеріалу та ерудиція	<ul style="list-style-type: none"> – Вивчити професійну літературу за своєю темою – Знайти однодумця, здатного пояснювати складні речі
9.	Прийняття рішень	<ul style="list-style-type: none"> – Вчитись брати відповідальність на себе – Готувати аргументи заздалегідь – Не міняти рішень, ніяких сумнівів – Бути готовим до ризику

Для формування іншомовної комунікативної компетентності, звісно, всі кроки, пов'язані з мовленням, виконуються лише іноземною мовою.

Третім стратегічним кроком є система вправ із подвійною метою: набути навичок іншомовного спілкування та харизматичних якостей. Як приклад приводимо такі вправи, як “вправи протистояння” (парна суперечка ведеться то тихо, то голосно, емоційно, єдина умова – тримати візуальний контакт, вправа “два тексти” – двоє студентів читають два різні тексти, учасники групи сидять довкола свого лідера, заплющивши очі. Потім учасники переказують почуте, доповнюючи один одного, наступний етап – перехресне читання, тобто треба почути іншого читця, не того, біля якого сидиш [6, с. 35–37]; вправа “акустичний радар”: один сліпий, інший – поводити, який має вести сліпого за допомогою голосу [6, с. 48]. С.І. Нестуля пропонує перехід до ігрових форм, візуалізацій, бізнес-симуляцій [7, с. 122]. Серед ефективних іншомовних вправ досить результативними можна вважати: “Розрізни неправду” – студент висловлює три твердження про себе, серед яких одне неправдиве, група має вгадати, що є неправдою [7, с. 366]; “Бінго” – знайти в аудиторії людину, яка відповідає вказаній інформації (наприклад, знає біографію Біла Гейтса тощо) [7, с. 445], “Рефреймінг” – обрати негативну рису лідера, хоч група представляє її позитивною [7, с. 452].

Висновки. Отже, позитивні особистісні якості, у тому числі й харизма, можуть і мають виховуватись на занятті з іноземної мови студентів нелінгвістичних спеціальностей, така стратегія має привести до формування сучасного спеціаліста для української економіки, що не боїться труднощів та здатен приймати самостійні рішення.

Цілком очевидно, що ця стаття не вичерпує всіх проблем наукового та практичного характеру, пов'язаних із роллю харизми викладача та студента у сучасному навчальному середовищі, але, без жодного сумніву, окреслює напрями досліджень можливостей іншомовного заняття для формування особистісних якостей студента. Для того, щоб мати попит на ринку праці, майбутнім фахівцям “необхідно формувати навички майбутнього” [7, с. 89]. З одного боку, мовлення, якому викладач іноземної мови нелінгвістичних закладів навчає, має значення, але справжній результат буде лише тоді, коли він застосує комплексний підхід на занятті. Жести, темп, ритм іншомовного висловлювання мають бути включені в емотивний фон навчання. Система розвитку лідерських якостей може в перспективі перерости у курс-тренінг іноземною мовою, факультативний для майбутніх спеціалістів аграрного профілю. Перспективи мають дослідження інших особистих якостей людини у контексті міжнародного спілкування та міжкультурного пізнання світу.

Використана література:

1. Charaudeau P. Le charisme comme condition du leadership politique. *Revue Française des Sciences de l'Information et de la Communication*. 2015. №7. (дата звернення 02.01.2021) DOI: <https://doi.org/10.4000/rfsic.1597>.
2. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
3. Нестуля О.О., Нестуля С.І. Харизма й харизматичне лідерство: аналіз основних концепцій. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_19.
4. Петлюченко Н.В. Вербалізація концепта “ХАРИЗМА” в німецькій і українській лінгвокультурах. *Науковий журнал Львівського університету безпеки життєдіяльності “Львівський філологічний часопис”*. 2017. № 2. С. 59–65.
5. Antonakis J., Bastardo N., Jacquart P., Shamir B. Charisma: An ill-defined and ill-measured gift. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 2016. № 3, С.293–319. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-041015-062>.
6. Біль Р.І. Виховання акторської харизми: методичний посібник. Вінниця: Нова книга, 2013. 232 с.
7. Нестуля С.І. Дидактичні основи формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів із менеджменту: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2019. 799 с.
8. Kurok V., Tkachenko N. Future English Teachers' Professional Image Forming. *Postmodern Openings*. 2020. № 11(3). С. 95–114. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/11.3/201>
9. Захарова С.Е., Уколова Л.Е. Профессионализм в деятельности преподавателя высшей школы. *Интернет-журнал “Мир науки”*. 2016. Т. 4, № 6. URL: <http://mir-nauki.com/PDF/50PDMN616.pdf>.
10. Antonakis J., Fenley M., Liechti S. Can Charisma be taught? Tests of Two Interventions. *Academy of Management Learning & Education*. 2011. Vol. 10, № 3. С. 374–396. DOI: <http://dx.doi.org/10.5465/amle.2010.0012>.
11. Кириченко Р.В. Феномен харизматичного викладача вищої школи. *Virtus*. 2018. № 25. С. 71–74. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/10807/1/20181206_301.pdf.
12. Blašková M., Blaško R. & Poláčková K. Motivation and Charisma of University Teachers. *Human Resources Management & Ergonomics*. 2018. Vol. XII (1). С. 21–31. URL: https://www.researchgate.net/publication/327498990_MOTIVATION_AND_CHARISMA_OF_UNIVERSITY_TEACHERS.
13. Fulton J., Mensa The Genius Test. GB: Carlton Books, 2000. 224 p.
14. Tskhay K. O., Zhu R., Zou C., Rule N. O. Charisma in everyday life: Conceptualization and validation of the General Charisma Inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2018. № 114(1), P. 131–152.
15. Озерецкая Т.Д., Беспалов Д.В. Харизматические и лидерские качества педагога: особенности и пути их самостоятельного развития. *Вестник практической психологии образования*. 2014. Том 11. № 4. С. 22–28. (дата звернення: 12.01.2021) DOI: <https://doi.org/10.17759/bppe>.

References:

1. Charaudeau, P. (2015) Le charisme comme condition du leadership politique. *Revue Française des Sciences de l'Information et de la Communication*, 7, DOI : <https://doi.org/10.4000/rfsic.1597> [in French].
2. Veber, M. (1990) Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. Moscow, Progress [in Russian].
3. Nestulia, O.O., Nestulia, S.I. (2014). Kharizma i kharizmatychnye liderstvo: analiz osnovnykh kontseptsiy [Charisma and Charismatic Leadership: Analysis of Basic Concepts]. *Social and Labor Relations: Theory and Practice*. 1, 125–131. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_19.
4. Petliuchenko, N.V. (2017) Verbalizatsiya kotshepta “kharizma” v nemetskoj I ukrainskoj lingvokulturah [Verbalization of the Concept “charisma” in the German and Ukrainian Linguistic cultures]. *Scientific Journal of the Lviv State University of Life Safety “Philological Periodical of Lviv”*, 2, 59–65. [in Ukrainian].
5. Antonakis, J., Bastardo, N., Jacquart, P., & Shamir, B. (2016). Charisma: An ill-defined and ill-measured gift. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3, 293–319. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-041015-062>.
6. Bill, R.I. (2013) Vykhovannya aktorskoyi kharyzmy: metodychni posibnyk. [Actors' Charisma Upbringing: Training Manual] Vinnitsa, Nova Knyga [in Ukrainian].
7. Nestulia, S.I. (2019) Dydaktychni osnovy formuvannya lideriskoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv z menedzhmentu: monografiya. [Didactic Framework of Future Bachelors in Management Leaders Competence: monograph]. Poltava, PUET [in Ukrainian].
8. Kurok, V., & Tkachenko, N. (2020). Future English Teachers' Professional Image Forming. *Postmodern Openings*, 11(3), 95–114. <https://doi.org/10.18662/po/11.3/201>.
9. Zakharova S.E., Ukolova L.E. (2016) Proffesionalizm v deyatelnosti prepodavatelia vyshshey shkoly. [Professionalization of a High School Teacher]. *Internet Magazine “World of Science”*, Vol. 4, no. 6. Retrieved from: <http://mir-nauki.com/PDF/50PDMN616.pdf>.

10. Antonakis J., Fenley M., Liechti S. (2011) Can Charisma be taught? Tests of Two Interventions. *Academy of Management Learning & Education*, Vol. 10, No. 3, 374–396. <http://dx.doi.org/10.5465/amle.2010.0012>.
11. Kirichenko R.V. (2018) Fenomen kharizmatichnogo vykladacha vyshchoii shkoly. [Phenomena of Charismatic University Teacher], *Virtus*, 25, 71–74. [in Ukrainian]. Retrieved from: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/10807/1/20181206_301.pdf.
12. https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/10807/1/20181206_301.pdf.
13. Blašková, M, Blaško, R. & Poláčková K. (2018) Motivation and Charisma of University Teachers. *Human Resources Management & Ergonomics*, 12/1, 21–31. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/327498990_MOTIVATION_AND_CHARISMA_OF_UNIVERSITY_TEACHERS.
14. Fulton, J. (2000) *Mensa the Genius Test*. GB: Carlton Books.
15. Tskhay, K. O., Zhu, R., Zou, C. & Rule, N. O. (2018). Charisma in everyday life: Conceptualization and validation of the General Charisma Inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114(1), 131–152.
16. Ozeretskaya, T.D., Bespalov D.V. (2014). Kharizmaticheskiye i liderskiye kachestva pedagoga: osobnosti i puti ikh samostoyatel'nogo razvitiya. [Charismatic and Leader Qualities of a Teacher: Peculiarities and Ways of Individual Development]. *Bulletin of Practical Psychology Education*, Vol. 11, No. 4, 22–28. DOI: <https://doi.org/10.17759/bppe> [in Russian].

Krekoten O. V., Baidak L. I. Strategies for personal charisma development in the process of building foreign language competence

The article deals with the importance of a teachers' personal charisma in the foreign language teaching, it focuses on possible strategies for charisma development of both teachers and students. The purpose of the study is to highlight the criteria for measuring charismatic personality and to analyze its impact on the optimization of foreign language teaching in non-linguistic universities. The educational process of foreign language competence building has become the object of scientific research; the demand for charisma development of both teachers and students has been the research subject. Particular attention is paid to the analysis of scientific literature, to the description of the "charisma" concept. Methods of theoretical research, such as analysis of scientific approaches and synthesis of studied phenomenon, generalization and comparison, as well as methods of empirical research, such as pedagogical experiment, psychological and pedagogical testing have been used. The formulation of strategic approaches was preceded by a pedagogical experiment aimed at determining the level of charisma in two students groups. They were offered authentic English psychological and pedagogical tests. The results showed that the level of charisma was average in both groups. According to the results, a three-steps strategy for developing charismatic qualities has been determined, as well as a system of exercises with a purpose to master both skills of foreign language communication and charismatic qualities. The conclusion was as follows: competence formation in teaching foreign languages depends on the level of a teacher and students charisma and should be developed in the learning process. Further research directions were outlined. Further possibilities of charisma research integration into the teaching process in the context of international and intercultural communication all over the world have been substantiated. The introduction of research conclusions into the educational non-linguistic university process is expected to optimize the formation of students' foreign language competence.

Key words: *charismatic identity, foreign language teaching, professional image, strategic approaches, development of leadership, university, motivation, foreign language communication.*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У сучасних умовах набула актуальності проблема формування основ економічної культури у дітей дошкільного віку, на що зауважується у Базовому компоненті дошкільної освіти України (нова редакція), програмах розвитку дошкільників (“Я у світі”, “Впевнений старт”, “Дитина”, “Українське дошкілля”).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сутності формування основ економічної культури дітей старшого дошкільного віку та визначення рівнів сформованості основ економічної культури старших дошкільників на констатувальному етапі експериментального дослідження.

Проаналізовано трактування вченими понять “економічне виховання” та “економічна культура”. Уточнено сутність поняття “економічна культура”, під якою стосовно цієї вікової категорії вважаємо кращим вживати термін “основи економічної культури”, під яким розуміємо результат раннього економічного виховання та економічної освіти дошкільників, що полягає у сформованості на доступному дітям рівні економічних знань, умінь та навичок. Розглянуто різні підходи дослідників щодо економічного виховання дітей дошкільного віку.

Констатовано, що сьогодні ще недостатньо розкрита проблема формування основ економічної культури дітей старшого дошкільного віку. Описано перший етап експериментального дослідження – констатувальний експеримент, сутність якого полягала у вивченні стану сформованості основ економічної культури старших дошкільників. Визначено компоненти та показники сформованості основ економічної культури дітей старшого дошкільного віку: когнітивний із показниками (розуміння елементарних економічних понять; наявність уявлень про речі першої необхідності; сформованість уявлень про правила чесного заробляння грошей; обсяг елементарних знань про життєву необхідність грошей), діяльнісний із показниками (уміння здійснити мінімальну покупку; уміння поводитись у різних соціально-економічних ситуаціях; уміння виявляти ощадливість під час використання продуктів харчування, матеріалів, речей, іграшок), мотиваційний із показниками (прояв зацікавленості у вартості того, що хотів би придбати; бажання допомагати батькам у виконанні певної праці; прояв інтересу до процесу заробляння та витрачання грошей). Охарактеризовано рівні сформованості основ економічної культури старших дошкільників (високий, середній, низький). Запропонована діагностична методика для визначення ступеня прояву показників сформованості основ економічної культури старших дошкільників та розроблена система їх оцінювання. Наведені результати констатувального експерименту, які підтвердили необхідність подальшого продовження проведення педагогічного дослідження на формуальному та контрольному етапах.

Перспективу дослідження вбачаємо у розробленні ефективної системи роботи з оптимізації формування основ економічної культури старших дошкільників засобами ігрових інноваційних технологій.

Ключові слова: економічне виховання, старші дошкільники, основи економічної культури, компоненти, показники, рівні сформованості основ економічної культури.

У наш час набула актуальності проблема формування економічної культури не тільки дорослих, а й дітей дошкільного віку. Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти України (нова редакція) в освітньому напрямі “Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність” зазначається, що проявом соціальної компетентності й навичок фінансової грамотності є здатність дитини усвідомити, хто вона і як потрібно взаємодіяти з іншими людьми. Показниками компетентності є розуміння дитиною соціально-фінансових взаємозв’язків, уявлення про планування бюджету в родині, про заощадження, уміння аналізувати витрати, знання походження та назви грошових одиниць, уміння встановлювати залежності між витратами та грошовими коштами, усвідомлення важливості ощадливості, практичності; дотримання дитиною економічно доцільної поведінки, культури споживання доступних ресурсів; наявність інтересу до дослідження соціально-фінансових взаємозв’язків, інтересу до світу фінансів [2, с. 29].

У програмі “Впевнений старт” підкреслюється, що старший дошкільник повинен бути мотивований на цінності сталого розвитку, а саме економію та раціональне використання природних ресурсів [4, с. 39].

У програмі “Я у світі” в освітній лінії “Дитина у світі культури” рекомендується стосовно економічної освіченості старших дошкільників формувати у дітей зачатки економічної свідомості й поведінки, збалансовувати споживацьку та продуктивну активність; навчати раціонально, економно використовувати різні матеріали; активізувати економічне мислення, формувати елементарні економічні поняття, виховувати бажання бережливо й ощадливо ставитися до предметів побуту та вжитку, раціонально їх використовувати [10, с. 295–296].

Отже, окреслена проблема формування основ економічної культури старших дошкільників є актуальною і своєчасною. Дослідженню різних аспектів економічного виховання дітей дошкільного віку присвячені праці: О.П. Амацької, Т.О. Атрощенко, Н.С. Бонзарєвої, Т.М. Боршуляк, О.В. Варецької, Г.І. Григоренко, Р.П. Жадан, А.В. Іванової, С.А. Іванчук, Ю.В. Калугіної, О.В. Костюкової, Л.В. Кашуби, Я.В. Курінного, А.В. Сазонової, О.А. Черешнюк, А.Д. Шатової, І.І. Ярити.

Мета статті – теоретично обґрунтувати сутність формування основ економічної культури дітей старшого дошкільного віку та визначити рівні сформованості основ економічної культури старших дошкільників на констатувальному етапі експериментального дослідження.

Вважаємо доцільним розглянути трактування вченими понять “економічне виховання” та “економічна культура”.

Т.М. Боршуляк зауважує, що економічне виховання – організована педагогічна діяльність, спеціально продумана система роботи, спрямована на формування у дітей економічної свідомості [3, с. 6].

І.І. Ярита розглядає економічне виховання як перетворення уявлень на переконання, норму поведінки і передбачає насамперед формування зацікавленого ставлення у дітей до економічних знань, умінь, до праці, її результатів [11, с. 104].

С.А. Іванчук, Н.С. Бонзарєва розуміють економічне виховання як процес виховання економічного мислення, розвитку ділових якостей, громадської активності, підприємництва, що стосується дітей старшого дошкільного віку, економічне виховання може бути сходинкою до формування початкових уявлень про моральні засади економічного буття: чесність, надійність, повагу до партнера, споживача [5, с. 33].

Найбільш повним вважаємо визначення цього поняття А.В. Сазоновою, яка економічне виховання дошкільників розглядає як цілеспрямований процес взаємодії дорослого та дитини, орієнтований на засвоєння доступних віку елементарних економічних понять, формування моральних почуттів та морально-економічних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності, розвитку інтересу до економічної сфери життя, формування навичок соціально-економічної поведінки [9, с. 40]. Погоджуємося з думкою вченої, що економічне виховання дошкільників є складником безперервного процесу економічного виховання особистості.

Мета економічного виховання дошкільників – формування особистості майбутнього громадянина нашої держави, підготовка дітей до реального життя, надання уявлень про економічну діяльність дорослих, вироблення елементарних навичок у сфері економічних відносин [3, с. 12].

А.В. Сазонова розглядає економічне виховання як процес формування у дітей економічної культури та реалізації моральних норм та навичок економічного поведіння. Вчена розглядає економічну культуру як сукупність знань і навичок, норм і цінностей суспільства, необхідних для виконання людьми своїх суспільно значущих економічних ролей [9, с. 43].

Ю.В. Калугіна стверджує, що економічна культура – спосіб взаємодії економічної свідомості і економічного мислення, що регулює участь індивідів і соціальних груп в економічній діяльності та ступінь їхньої самореалізації в тих або інших типах економічної поведінки [6, с. 114].

О.П. Амацьєва, С.А. Іванчук економічну культуру особистості розглядають як культуру споживання, під якою розуміють визначений рівень прагнення особистості до об’єктивного і раціонального використання суспільного продукту (товарів, послуг) із метою задоволення матеріальних і духовних потреб [1, с. 8].

Вважаємо найбільш вдалим тлумачення цього поняття О.В. Костюковою, яка під економічною культурою розуміє сукупність матеріально-духовних досягнень людей у різних сферах соціально-економічної діяльності. Дослідниця зазначає, що економічна культура охоплює такі властивості індивіда, як підприємливість, економічність, обачність, вміння швидко й оперативно реагувати на зміну зовнішніх обставин [7, с. 124].

Вважаємо необхідним уточнити сутність поняття “економічна культура” і стосовно цієї вікової категорії вживати термін “основи економічної культури”, під якою розуміємо результат раннього економічного виховання та економічної освіти дошкільників, що полягає у сформованості на доступному дітям рівні економічних знань, умінь та навичок.

Розглянемо підходи дослідників до економічного виховання дітей дошкільного віку.

І.І. Ярита вважає, що економічне виховання дошкільників краще реалізовувати через такі форми його організації: заняття, екскурсії, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, розв’язання проблемних економічних ситуацій [11, с. 101].

А.В. Сазонова з метою формування первинного економічного досвіду у старших дошкільників розробила та запровадила такі педагогічні умови: забезпечення комплексного підходу до процесу економічного виховання; надання пріоритету ігровій діяльності; поступове впровадження ігор економічної спрямованості [9, с. 120].

Т.М. Боршуляк пропонує економічне виховання дошкільників здійснювати під час тематичних занять різних видів, екскурсій, цільових прогулянок, дидактичних ігор, ігрових імпровізацій, моделювання реальних життєвих ситуацій економічної спрямованості, розв’язання творчих завдань, презентації індивідуальних проєктів, читання творів художньої літератури, драматизації казок, художньо-продуктивної діяльності, організації розваг, свят, оформлення виставок [3, с. 20].

О.В. Левчук для реалізації завдань економічного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти виділяє такі напрями роботи: ознайомлення дітей із працею (праця – провідна категорія економічної науки); ознайомлення дітей з економічними поняттями (зрозумілими їм), з новими професіями (менеджер, бізнесмен, фінансист); формування у дошкільників економічного мислення засобами сюжетно-рольових, настільно-друкованих, дидактичних ігор економічної спрямованості, читання художньої літератури; активна педагогічна взаємодія з батьками з питань економічної освіти дошкільників [8, с. 9].

Цікавий підхід запропонували О.П. Амагьєва, С.А. Іванчук, які розробили модель виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, яка охоплює реалізацію педагогічних умов (озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки і культури споживання; взаємодія ЗДО і сім'ї у вихованні основ культури споживання; занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ЗДО і сім'ї) на різних етапах (інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний). Автори запропонували такі види та форми діяльності учасників освітнього процесу: життєві спостереження, зустрічі у "Клубі дельфінів", індивідуальні пошукові проекти "Якими послугами користується моя родина", інтегровані заняття, тренінги "Я – маленький споживач", заняття з художньо-продуктивної діяльності "Динамічний колаж", створення коміксів, пролонгований проект "Школа споживача", діяльність у мобільному розвивальному середовищі "Парк професій", перегляд мультимедійного контенту, ситуації-провокації, міні-музей, прес-конференції [1].

Підтримуємо думку дослідників, що економічне виховання потрібно починати проводити вже з дітьми дошкільного віку. З метою діагностики рівнів сформованості основ економічної культури дітей старшого дошкільного віку було проведено констатувальний етап педагогічного дослідження на базі закладу дошкільної освіти ясла-садок № 1 "Сонечко" міста Теплодар Одеської області. У експерименті брали участь 46 дітей старшого дошкільного віку старших груп "Смішарики" та "Фіксики".

На цьому етапі дослідження визначено такі компоненти та показники сформованості основ економічної культури у старших дошкільників:

I. Показники когнітивного компоненту: розуміння елементарних економічних понять; наявність уявлень про речі першої необхідності; сформованість уявлень про правила чесного заробляння грошей; обсяг елементарних знань про життєву необхідність грошей.

II. Показники діяльнісного компоненту: уміння здійснити мінімальну покупку; уміння поводитись у різних соціально-економічних ситуаціях; уміння виявляти ощадливість під час використання продуктів харчування, матеріалів, речей, іграшок.

III. Показники мотиваційного компоненту: прояв зацікавленості у вартості того, що хотів би придбати; бажання допомагати батькам у виконанні певної праці; прояв інтересу до процесу заробляння та витрачання грошей.

Було охарактеризовано такі рівні сформованості основ економічної культури у старших дошкільників: високий, середній та низький.

Вважаємо можливим віднести до високого рівня сформованості основ економічної культури дітей старшого дошкільного віку, у яких є розуміння елементарних економічних понять (гроші, ціна, зарплата, сімейний бюджет, прибуток, банк); наявні уявлення про речі першої необхідності (не вимагають від дорослих щоденної купівлі солодощів, іграшок; знають, що потрібно купувати здорову їжу на кожен день); сформовані уявлення про правила чесного заробляння грошей (гроші отримують люди, які ходять на роботу, виконують певні завдання, працюють); повний обсяг елементарних знань про життєву необхідність грошей (за гроші можна робити покупки у супермаркетах, господарських магазинах, на ринках (їжу, одяг); платити за квартиру, де живеш). Діти уміють здійснити мінімальну покупку (під доглядом дорослих купують хліб, воду тощо; забирають решту); уміють поводитись у різних соціально-економічних ситуаціях (у магазині не влаштовують істеріку, якщо батьки кажуть, що немає грошей на їх забаганку; уміють чекати свою чергу); виявляють ощадливість (користуються продуктами харчування тільки за призначенням, не розкидають їжу; економічно витрачаються матеріали під час самостійної творчості; бережуть речі та одяг; не ламають іграшки). Проявляють зацікавленість у вартості того, що хотіли би придбати (рахують гроші, які у них є у скарбничці, цікавляться у дорослих, скільки потрібно ще зібрати коштів); бажають допомагати батькам у виконанні певної праці (ходять разом до магазину, ремонтують поламані іграшки); проявляють інтерес до процесу заробляння грошей (питають у батьків, яку працю вони виконують на роботі) та витрачання (спільні походи у магазин).

До середнього рівня сформованості основ економічної культури відносимо дітей старшого дошкільного віку, у яких є розуміння елементарних економічних понять, але не всіх (знають що таке "гроші", "ціна", "зарплата", не знають, що таке "сімейний бюджет", "прибуток", "банк"); мають неповні уявлення про речі першої необхідності (не вимагають від дорослих щоденної купівлі солодощів, іграшок, але не знають що на кожен день потрібно купувати здорову їжу); не повністю сформовані уявлення про правила чесного заробляння грошей (гроші отримують люди, які працюють, але чому та як саме – не розуміють); достатній обсяг елементарних знань про життєву необхідність грошей (за гроші можна робити покупки у супермаркетах, на ринках (їжу, одяг)). Діти уміють здійснити мінімальну покупку (під доглядом дорослих купують хліб, воду, тощо; забирають решту); не вміють поводитись у різних соціально-економічних ситуаціях (у магазині можуть влаштувати істеріку, якщо батьки кажуть, що немає грошей на їх забаганку; не завжди можуть чекати свою чергу); виявляють ощадливість не повною мірою (користуються продуктами харчування тільки за призначенням, не розкидають їжу; економічно витрачаються матеріали під час самостійної творчості; не ламають іграшки; але не бережуть речі та одяг). Не проявляють зацікавленість у вартості того, що хотіли би придбати (не рахують гроші, які у них є у скарбничці, або взагалі не мають її; не цікавляться у дорослих, скільки потрібно зібрати коштів на певну річ); бажають допомагати батькам у виконанні певної праці (ходять разом до магазину, ремонтують поламані іграшки); проявляють інтерес до процесу заробляння грошей (питають у батьків, яку працю вони виконують на роботі) та витрачання (спільні походи у магазин).

До низького рівня сформованості основ економічної культури відносимо дітей старшого дошкільного віку, у яких є розуміння елементарних економічних понять, але не всіх (знають тільки, що таке “гроші”, але не знають, що таке “сімейний бюджет”, “прибуток”, “банк”, “ціна”, “зарплата”); не мають уявлення про речі першої необхідності (вимагають від дорослих щоденної купівлі солодощів, іграшок; не знають що на кожен день потрібно купувати здорову їжу); не повністю сформовані уявлення про правила чесного заробляння грошей (гроші отримують люди, які працюють, але чому та як саме – не розуміють); недостатній обсяг елементарних знань про життєву необхідність грошей (за гроші можна купити їжу та одяг, але як саме роблять покупки різних товарів, не знають); уміють здійснити мінімальну покупку (під доглядом дорослих купують хліб, воду, тощо; забирають решту); не вміють поводитись у різних соціально-економічних ситуаціях (у магазині можуть влаштувати істеріку, якщо батьки кажуть, що немає грошей на їх забаганку; не завжди можуть чекати свою чергу). Не виявляють ощадливості (користуються продуктами харчування не за призначенням, розкидають їжу, сміять за столом; не уміють економно витратити матеріали під час самостійної творчості; не бережуть речі та одяг; але іграшки не ламають). Не проявляють зацікавленість у вартості того, що хотіли би придбати (не рахують гроші які у них є у скарбничці, або взагалі не мають її; не цікавляться у дорослих, скільки потрібно зібрати коштів на певну річ); не завжди бажають допомагати батькам у виконанні певної праці (ходять разом до магазину, але не бажають ремонтувати поламані іграшки); проявляють інтерес до процесу витрачання грошей (спільні походи у магазин), але до процесу заробляння байдужі (не питають у батьків, яку працю вони виконують на роботі).

Для визначення ступеня прояву показників сформованості основ економічної культури були підібрані такі діагностувальні завдання: різні види бесід, опитувальник, діагностувальна дидактична гра “На виробництві”, діагностувальна сюжетно-рольова гра “У крамниці”; діагностувальні заняття, розроблені А. Сазоновою, її авторська методика “Словниковий тест” та методика роботи з картками “Вербальний тест”; адаптована методика Р. Жадан та Г. Григоренко “Формування у дітей бережливого ставлення до природи” на виявлення умінь поводитись у різних соціально-економічних ситуаціях та їх діагностувальне заняття (дороблене та удосконалене) “Як заробити гроші”.

Визначено таку шкалу оцінювання виокремлених показників: 3 бали – показник проявляється на високому рівні; 2 бали – показник проявляється на достатньому рівні; 1 бал – показник проявляється на низькому рівні.

Розроблено таку систему оцінювання визначених показників: високий рівень – від 30 балів до 21 балів; середній рівень – від 20 балів до 11 балів; низький рівень – від 10 балів до 1 бала.

На констатувальному етапі дослідження отримано такі результати: у старшій групі “Фіксики” з високим рівнем сформованості основ економічної культури – 1 дитина (4%), з середнім рівнем – 12 дітей (50%), з низьким рівнем – 11 дітей (46%); у групі “Смішарики” з високим рівнем сформованості основ економічної культури – 1 дитина (4%), з середнім рівнем – 13 дітей (59%), з низьким рівнем – 8 дітей (37%). У групі “Фіксики” маємо більший відсоток дітей з низьким рівнем сформованості основ економічної культури, а у групі “Смішарики” маємо більший відсоток дітей із середнім рівнем, та менший – з низьким рівнем. Саме тому на наступному (формуальному) етапі експериментального дослідження вирішено експериментальною обрати групу “Фіксики”, а групу “Смішарики” – контрольною.

Висновки. Отримавши такі результати, стає очевидним, що робота з формування основ економічної культури старших дошкільників здійснювалась не повною мірою, можливо, навіть несистематично. Недостатньо приділялося уваги економічним іграм, заняттям з економічного напрямку у закладі дошкільної освіти. Наведені результати констатувального експерименту підтвердили необхідність подальшого продовження проведення педагогічного дослідження на формуальному та контрольному етапах.

Перспективу дослідження вбачаємо у розробленні ефективної системи роботи з оптимізації формування основ економічної культури старших дошкільників засобами ігрових інноваційних технологій.

Використана література:

1. Аматыєва О.П., Іванчук С.А. Модель виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Черкаського університету*. 2017. № 5. С. 7–14.
2. Базовий компонент дошкільної освіти: державний стандарт дошкільної освіти. Нова редакція / Байєр О.М. та ін.; під наук. кер. Т.О. Піроженко. Київ, 2021. 37 с.
3. Боршуляк Т.М. Економічне виховання дітей старшого дошкільного віку: моніторинг компетенцій. Кам’янець-Подільський: Рута. 2016. 80 с.
4. Впевнений старт: освітня програма для дітей старшого дошкільного віку / Гавриш Н. В. та ін., за заг. наук. ред. Т.О. Піроженко. Київ: Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
5. Іванчук С.А., Бонзарєва Н.С. Проблема економічного виховання в теорії дошкільної педагогіки. *Молодий вчений*. 2017. № 10.1 (50.1). С. 30–34.
6. Калугіна Ю.В. Дефініційний аналіз дослідження понять у контексті проблеми “Формування економічної компетентності дітей старшого дошкільного віку”. *Молодий вчений*. 2020. № 2 (78). С. 112–115.
7. Костокова О.В. Безперервність розвитку економічної культури особистості у системі освіти. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 1.2. С. 123–126.
8. Левчук О.В. Формування економічної свідомості дітей дошкільного віку. Костопіль: ВО КРДА, 2019. 92 с.
9. Сазонова А.В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. 244 с.

10. Я у світі: програма розвитку дитини від народження до шести років / Аксьонова О.П. та ін.; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ: ТОВ "МЦФЕР-Україна", 2019. 488 с.
11. Ярыта І.І. Інноваційні аспекти економічної освіти дошкільнят. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 22 (257), ч. IV. С. 99–105.

References:

12. Amatieva O.P., Ivanchuk S.A. (2017) Model vykhovannia osnov kultury spozhyvannia v ditei starshoho doshkilnoho viku [Model of education of the basics of the culture of consumption in children of the senior preschool age]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. № 5. S. 7–14 [in Ukrainian].
13. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity. Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity. Nova redaktsiia (2021) [Basic component of preschool education. State standard of preschool education. New edition]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Borshuliak T.M. (2016) Ekonomichne vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku: monitorynh kompetentsii [Economic education of senior preschool children: monitoring of competencies]. Kamianets-Podilskyi: Ruta. 80 s. [in Ukrainian].
15. Vpevnenyi start. Osvitnia prohrama dlia ditei starshoho doshkilnoho viku (2017) [A confident start. Educational program for older preschool children]. Kyiv: Ukrainska akademiia dytynstva [in Ukrainian].
16. Ivanchuk S.A., Bonzareva N.S. (2017) Problema ekonomichnoho vykhovannia v teorii doshkilnoi pedahohiky [The problem of economic education in theory of preschool pedagogy]. *Molodyi vchenyi*. № 10.1 (50.1). S. 30–34 [in Ukrainian].
17. Kaluhina Yu.V. (2020) Definitivnyi analiz doslidzhennia poniat u konteksti problemy "Formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti ditei starshoho doshkilnoho viku" [Definitively analysis of research concepts in the context of the problem "Formation of economic competence of children of senior preschool age"]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (78). S. 112–115 [in Ukrainian].
18. Kostiuikova O.V. (2013) Bezperernvnist rozvytku ekonomichnoi kultury osobystosti u systemi osvity [Continuity of development of the economic culture of the individual in the education system]. *Nova pedahohichna dumka*. № 1.2. S. 123–126 [in Ukrainian].
19. Levchuk O.V. (2019) Formuvannia ekonomichnoi svidomosti ditei doshkilnoho viku [Formation of economic consciousness of preschool children]. Kostopil: VO KRDA. 92 s. [in Ukrainian].
20. Sazonova A.V. (2007) *Formuvannia pervynnoho ekonomichnoho dosvidu starshykh doshkilnykiv v ihrovii diialnosti* [The formation of elementary economical experience of senior preschool children in the game activity] (PhD thesis), Luhansk: Luhanskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
21. Ya u sviti. Prohrama rozvytku dytyny vid narodzhennia do shesty rokiv (2019) [I am in the world. Child development program from birth to six years]. Kyiv: TOV "MTsFER-Ukraina" [in Ukrainian].
22. Yaryta I.I. (2012) Innovatsiini aspekty ekonomichnoi osvity doshkilniat [Innovative aspects of economic formation of under-fives]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*. № 22 (257). S. 99–105 [in Ukrainian].

Kudriavtseva O. A., Shnaider H. V. Theoretical and practical aspects of formation of the basis of economic culture of senior preschoolers

The problem of forming the foundations of economic culture in preschool children has become relevant in modern conditions, as noted in the Basic component of preschool education in Ukraine (new edition), preschool development programs "I am in the world", "Sure start", "Child", "Ukrainian preschool").

The purpose of the experiment is to theoretically substantiate the essence of the formation of the foundations of economic culture of older preschool children and to determine the levels of formation of the foundations of economic culture of older preschoolers at the ascertaining stage of experimental research.

Scientists' interpretation of the concepts of "economic education" and "economic culture" is analyzed. The essence of the concept of "economic culture" of preschool children is specified. Different approaches of researchers to the economic education of preschool children are considered.

It is stated that today the problem of forming the foundations of economic culture of older preschool children is still insufficiently solved. The first stage of experimental research is described – a statement experiment, the essence of which was to study the state of formation of the foundations of economic culture of older preschoolers. The components and indicators of formation of bases of economic culture of children of senior preschool age are defined: cognitive with indicators (understanding of elementary economic concepts; presence of ideas about things of the first necessity; formation of ideas about rules of honest earning of money; volume of elementary knowledge about vital necessity of money), indicators (the ability to make a minimum purchase; the ability to behave in different socio-economic situations; the ability to show thrifi in the use of food, materials, things, toys), motivational with indicators (interest in the value of what he would like to buy; desire to help parents in performing certain work, showing interest in the process of earning and spending money). The levels of formation of the bases of economic culture of senior preschoolers (high, medium, low) are characterized. The diagnostic technique for definition of degree of display of indicators of formation of bases of economic culture of senior preschoolers is offered and the system of their estimation is developed. The results of the ascertaining stage of the experiment are presented, which confirmed the need for further continuation of pedagogical research at the formative and control stages.

We see the prospect of the study in the development of an effective system of work to optimize the formation of the foundations of economic culture of older preschoolers by means of innovative game technologies.

Key words: economic education, senior preschoolers, foundations of economic culture, components, indicators, levels of formation of the foundations of economic culture.

УДК 796.063:796.011.3]:378.4-091.212

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.29>

Куксова А. С., Ковальова А. О., Головіна С. С.

СПОРТИВНІ ІГРИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СЕРЕД СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасному суспільстві проблема збереження і зміцнення здоров'я студентів закладів вищої освіти є актуальною. Це пояснюється тим, що до них пред'являються дуже високі вимоги, відповідати яким можуть тільки здорові молоді люди. А про здоров'я говорити можна не тільки за відсутності будь-яких захворювань, але і за умови гармонійного нервово-психічного розвитку, високої розумової і фізичної працездатності. Відомо, що здоров'я формується під впливом цілого комплексу чинників. Важливе значення мають заняття фізичною культурою.

Гра – суспільне явище, самостійний вид діяльності, властивий людині. Гра може бути засобом самопізнання, розваги, відпочинку, засобом фізично-го і загального соціального виховання, засобом спорту. Ігри, які використовуються для фізичного виховання, дуже різноманітні.

Практично у всіх освітніх установах спортивні ігри включені в навчальні програми. Вони широко практикуються у позакласній та позашкільній роботі, використовуються в закладах вищої та середньої професійної освіти, у підготовці спортсменів. На основі спортивних ігор сформувалися ігрові види спорту, які займають гідне місце серед інших видів на всіх рівнях, включаючи Олімпійські ігри.

У структурі освіти в сфері фізичної культури і спорту спортивні ігри входять у цикл базових фізкультурно-спортивних дисциплін відповідно до державних освітніх стандартів, навчальних планів і програм. Спортивні ігри поряд з іншими базовими дисциплінами мають істотне значення у становленні професійної готовності студентів факультетів фізичної культури.

Ефективність практичного використання спортивних ігор як одного із засобів фізичного виховання серед студентів у закладах вищої освіти пов'язана зі знанням їх змісту та впливу і методики навчання. Система основних положень, що характеризують ці питання, становить теорію спортивних ігор, оволодіння якими дає можливість успішно використовувати цей самостійний вид фізичних вправ із метою гармонійного фізичного і духовного розвитку людини.

У статті аналізуються проблеми розвитку спортивних ігор у сучасних вищих навчальних закладах, визначається потреба в нових підходах до організації навчання студентів у виші. У межах статті розглянуті перспективи розвитку спортивних ігор у вищих навчальних закладах, визначено значення розвитку спортивних ігор у вищих навчальних закладах для організації навчального процесу та становлення особистості молодого фахівця.

Ключові слова: засоби фізичного виховання, спорт, спортивні ігри, студенти, фізичне виховання, фізична культура.

Збереження і зміцнення здоров'я студентів сьогодні є невід'ємною складовою частиною процесу фізичного виховання у вищих навчальних закладах України. Спортивні ігри традиційно популярні серед усіх категорій населення країни завдяки різнобічному впливу на організм людини, в тому числі емоційному. Тому вони є ефективним засобом фізичного виховання в широкому віковому діапазоні.

Практично у всіх освітніх установах спортивні ігри включені в навчальні програми. Вони широко використовуються в закладах вищої та середньої професійної освіти.

Фізичне виховання у вищих навчальних закладах проводиться протягом усього періоду навчання студентів і здійснюється в різноманітних формах, які взаємопов'язані, доповнюють одна одну і є єдиним процесом фізичного виховання студентів. Одним із важливих чинників підвищення інтересу студентів до занять руховою активністю є можливість вибору її видів, де перевага зазвичай віддається спортивним іграм. Адже гра ще з дитячого віку є основним видом діяльності, засобом підготовки до життя і праці. А ігри, які пов'язані зі спортом, базуються на змаганнях і виділилися в окрему групу – спортивні ігри, або ігрові види спорту [2].

Водночас результати наукових досліджень свідчать: уже на початкових етапах навчання здорових студентів стає все менше. Високий відсоток фізіологічної незрілості (понад 60%), яка стає причиною зростання функціональних (до 70%) і хронічних (до 50%) захворювань. Понад 20% студентів коледжів мають дефіцит маси тіла, стільки ж – надмірну вагу. Провідними серед функціональних відхилень є порушення опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, органів травлення; серед хронічних патологій – хвороби нервової, дихальної, кістково-м'язової, сечостатевої систем, а також алергічні захворювання.

Проблемам розвитку спортивних ігор в сучасних вищих навчальних закладах присвячена низка наукових праць таких учених, як М.П. Горобей, О.С. Чалий, Т.В. Дерябкіна, В.П. Самійленко та інші. Також проблеми спортивних ігор знайшли своє відображення у дослідженнях Л.В. Зубченко, В.О. Гавриліна, В.Н. Пристинського. Проте методологічні та практичні аспекти, які відображають стан розвитку засобів фізичного розвитку, зокрема спортивними іграми, у закладах вищої освіти потребують подальшого вивчення.

Систематичні фізичні заняття підвищують стійкість до психоемоційних навантажень. Регулярні заняття фізичною культурою і спортом допомагають студентам краще організувати здоровий спосіб життя, запобігаючи стану перетреної. Основні завдання фізичного виховання студента можна поділити на оздоровчі, виховні та навчальні. Одним із найважливіших засобів фізичного виховання є спортивні ігри, які займають провідне місце в людській діяльності [3].

Значення гри як різноманітного соціального явища виходить далеко за сферу фізичного виховання і навіть виховання загалом. Виникнувши на ранніх етапах історії і розвиваючись разом з усією культурою суспільства, гра слугувала задоволенню різних потреб: у самопізнанні і спілкуванні, в духовному і фізичному розвитку, у відпочинку та розвагах тощо. Однак одна з головних функцій гри – педагогічна, гра здавна є одним з основних засобів та методів виховання в широкому сенсі слова.

Метою статті є вивчення спортивних ігор як засобів фізичного виховання студентів закладів вищої освіти під час навчального процесу. Спортивні ігри – це універсальний вид фізичних вправ, який позитивно впливає на рухову, емоційно-вольову та психологічну сферу.

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи дослідження: вивчення та аналіз науково-методичної літератури; педагогічні спостереження.

Поняття ігрового методу в сфері виховання відображає методичні особливості спортивної гри, тобто те, що відрізняє її в методичному відношенні від інших методів виховання. При цьому ігровий метод не обов'язково пов'язаний лише з будь-якими загальноприйнятими іграми, наприклад футболом, волейболом чи елементарними рухливими іграми. Він може бути застосований на матеріалі будь-яких фізичних вправ, за умови, звичайно, що вони піддаються організації відповідно до особливостей цього методу.

Фізичне виховання – невід'ємна частина навчально-виховного процесу, що не може бути розглянута як другорядний його компонент. Успіхи системи фізичного виховання не виключають необхідності подальшого її розвитку та вдосконалення [4].

Спортивні ігри займають провідне місце в людській діяльності та виступають важливим засобом фізичного виховання. До основних характеристик спортивної гри можна віднести доступність, активність, прогресивність, змагальність, адаптивність, добровільність, задоволення. Використання спортивних ігор на заняттях із загальної фізичної підготовки важко переоцінити.

Спортивні ігри роблять доступним вивчення технічно складних вправ. Одночасно використання ігор забезпечує комплексне вдосконалення рухової діяльності, де разом із руховими навичками розвиваються фізичні якості.

Ігри допомагають оживити й урізноманітнити заняття. Емоційне переключення несе в собі ефект активного відпочинку – це допомагає відновлювати сили безпосередньо у процесі занять та полегшує оволодіння матеріалом [1].

Неоціненна перевага спортивних ігор полягає ще й у тому, що їх можна використовувати в будь-яких умовах і на будь-яких етапах навчальних занять. Заняття фізичною вправами та спортивними іграми заспокоюють і зміцнюють нервову систему, знімають напругу, створюють бадьорий, життєрадісний настрій, що сприяє підвищенню працездатності, успішності студентів. Втягають у динамічну роботу великі і дрібні м'язи тіла, що збільшують рухливість в суглобах. Під впливом фізичних вправ, що застосовуються в іграх і естафетах, активізуються всі види обміну речовин (вуглеводний, білковий, жировий і мінеральний).

Для збільшення рухової активності студентів в закладах вищої освіти доцільно застосовувати на заняттях із фізичного виховання спортивні ігри та естафети, які є засобом розвитку таких фізичних якостей, як сила, швидкість, гнучкість, витривалість, спритність. Ігри та естафети компенсують дефіцит рухової активності, сприяють поліпшенню психологічного стану студентів що займаються, формують прагнення до систематичних занять фізичною культурою, є пропагандою здорового способу життя [5].

Спортивні ігри – не просто засіб фізичного виховання, а засіб впливу на особистість. Слід зазначити, що головним виявляється виховання суспільно значущих якостей особистості: колективізму, свідомої дисципліни, здатності поставити загальні інтереси вище особистих. Найактивнішим фактором формування особистості виступає колектив. Його вплив тим вищий, чим сильніший, авторитетніший кожен із його членів. Спортивна гра завжди боротьба, і нерідко суворая. Тому найвищі моральні якості проявляються саме в таких умовах. Чесність у спортивній боротьбі – один із проявів моральної зрілості. Перемога, досягнута за всяку ціну, не має права на життя, бо вона руйнує моральні норми спорту. Повага до суперника, використання лише дозволених прийомів боротьби – це норми, яких потрібно неухильно дотримуватися у спорті.

Істотна особливість ігор полягає ще і в тому, що для досягнення високих результатів тут обов'язково важливий весь комплекс спеціальних якостей: фізичних, техніко-тактичних, морально-вольових. Важлива й оздоровча цінність. Давно доведено, що за ступенем впливу на розвиток і функціональну діяльність організму спортивні ігри перевершили багато інших видів фізичних вправ.

Програма для закладів вищої освіти з фізичного виховання передбачає вивчення студентами не тільки теоретичних, а й практичних питань; оволодіння ними низкою практичних фізичних вправ із різних видів спорту та ігор. У програму фізичного виховання закладів вищої освіти включені такі спортивні ігри, як баскетбол, волейбол, гандбол, які користуються великою популярністю серед учнів, а також окремі рухливі ігри. Всі ці ігри спрямовані на фізичне вдосконалення студентів, на розвиток рухової системи, пристосованості до мінливих життєвих обставин, загартованості не тільки фізичної, а й психологічної. З одного боку, вони розвивають людину фізично за рахунок станів людського організму, а з іншого – розкривають і виявляють певні риси характеру, особисті якості та здібності.

Гра є потребою для відновлення як фізичних, так і духовних сил у студентів. Рухливі і спортивні ігри допомагають у вирішенні низки спеціальних завдань; у студентів, котрі займаються, викликають новий інтерес до занять. Гра також є поштовхом до спорту для студентів вищих навчальних закладів.

Висновки. Отже, спортивні ігри як засіб удосконалення фізичної під-готовки та фізичного розвитку на заняттях вирішують освітні, розвиваючі, виховні та оздоровчі завдання фізичної культури і збільшують ефективність процесу навчання в закладах вищої освіти. Спортивні ігри є одним з найефективніших засобів фізичного виховання студентської молоді, прояву їх рухової та соціальної активності, зміцнення здоров'я, правильною формою проведення дозвілля, що сприяє формуванню здорового способу життя. Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на пошук інноваційних засобів фізичного виховання студентів в закладах вищої освіти під час навчального процесу.

Використана література:

1. Короткова І.М. Рухливі ігри: посібник для інститутів фіз. культ. М. Фізична культура і спорт, 1982. 224 с.
2. Пристинский В.Н. Профессионально-педагогическая подготовка студентов факультетов физического воспитания в учебных группах по спортивным играм: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.04. Одесса, 1991. 227 с.
3. Спортивні ігри як важливий компонент здорового способу життя студентів. Горобей М.П., Чалий О.С., Дерябкіна Т.В., Самійленко В.П. *Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор у вищих навчальних закладах*. Збірник статей XIV міжнародної наукової конференції 9–10 лютого 2018 р., Т. II, Харків. С. 9–11.
4. Скворцова С.О. Подвижные игры на занятиях по физической культуре в вузе. С. О. Скворцова. Текст : непосредственный. *Молодой ученый*. 2015. № 22 (102). С. 322–325.
5. Спортивные игры: Техника, тактика, методика обучения: Учебник для студентов высших пед. учебных заведений. Под ред. Ю.Д. Железняка, Ю.М. Портнова. М. : Академия, 2002. 520 с.

References:

1. Korotkova I.M. (1982) Rukhlyvi ihry: posibnyk dlia instytutiv fiz. kult: Fizychna kultura i sport, [Moving games: a guide for institutes of physical. Cult.] M.1982–224 s. [in Russian]
2. Prystynskiy V.N. (1991) Professionalno-pedagogicheskaya podgotovka studentov fakultetov fizicheskogo vospitaniya v uchebnykh gruppah po sportivnym igram: [Professional and pedagogical training of students of physical education faculties in educational groups for sports games]. Dyss. kand. ped. nauk: 13.00.04. Odessa, 1991. 227 s. [in Russian]
3. Horobei M.P., Chalyi O.S., Deriabkina T.V., Samiilenko V.P. (9–10 liutoho 2018 r.). Problemy i perspektyvy razvytyia sportyvnykh yhr u edynoborstv v vysshikh uchebnykh zavedenyakh. [Problems and prospects for the development of sports games and single combats in higher educational institutions] Zbirnyk statei KhIV mizhnarodnoi naukovoï konferentsii 9-10 liutoho 2018 r., T II, Kharkiv. S. 9-11. [in Ukrainian]
4. Skvortsova S.O. (2015). Podvizhnyie igryi na zanyatiyah po fizicheskoy kulture v vuze [Outdoor games in physical education classes at the university]. Tekst: neposredstvennyiy. *Molodoy uchenyy*. 2015. #22 (102). S. 322–325. [in Russian]
5. Zhelezniak Yu.D., Portnov Yu.M. (2002) Sportivnyie igryi: Tehnika, taktika, metodika obucheniya: Uchebnik dlya studentov vysshikh ped. uchebnykh zavedeniy [Sports games: Technique, tactics, teaching methods]. Uchebnik dlya studentov vysshikh ped. uchebnykh zavedeniy . Pod red. Yu. D. Zheleznyaka, Yu. M. Portnova. M.: Akademiya, 2002. 520 s. [in Russian]

Kuksova A. S., Koval'ova A. O., Holovina S. S. Sports games as one of the means of physical education among students in higher education institutions

In modern society, the problem of preserving and strengthening the health of higher education students is more relevant than ever. This is due to the fact that they are subject to very high requirements, which can meet only healthy young people. And we can talk about health not only in the absence of any diseases, but also in terms of harmonious neuropsychological development, high mental and physical performance. It is known that health is formed under the influence of a number of factors. Physical education classes are important.

Game – has historically developed as a social phenomenon, an independent activity inherent in man. The game can be a means of self – knowledge, entertainment, recreation, a means of physical and general social education, a means of sports. The games used for physical education are very diverse.

In almost all educational institutions, sports games are included in the curriculum. They are widely practiced in extracurricular and extracurricular activities, used in institutions of higher and secondary vocational education, in the training of athletes. On the basis of sports games, game sports have been formed, which occupy a worthy place among other sports at all levels, including the Olympic Games.

In the structure of education in the field of physical culture and sports, sports games are included in the cycle of basic physical culture and sports disciplines in accordance with state educational standards, curricula and programs. Sports games, along with other basic disciplines, are essential in the formation of professional readiness of students of physical education faculties.

The effectiveness of the practical use of sports games as one of the means of physical education among students in higher education is associated with knowledge of their content and impact and methods of teaching. The system of basic provisions that characterize these issues is the theory of sports games. Theory and methods of sports games, mastering which makes it possible to successfully use this independent type of exercise for the purpose of harmonious physical and spiritual development.

The article analyzes the problems of development of sports games in modern higher education institutions, identifies the need for new approaches to the organization of student education in higher education. The article considers the prospects for the development of sports games in higher educational institutions, the importance of the development of sports games in higher educational institutions for the organization of the educational process and the formation of the personality of a young specialist.

Key words: means of physical sports, sports games, students, physical education, physical culture.

МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПЕРІОД ПРАКТИКИ З МЕХАНІЗАЦІЇ САДОВО-ПАРКОВОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті зазначається, що соціальні зміни, розвиток технологій, освіти та науки у XXI столітті, нові вимоги ринку праці, оновлений стандарт вищої освіти за спеціальністю 206 “Садово-паркове господарство” зумовлюють необхідність модернізації освітніх програм. Науковий аналіз дав змогу виділити низку суперечностей, які потребують вирішення, у підготовці майбутніх фахівців садово-паркового господарства. Сучасна освіта майбутніх фахівців садово-паркового господарства повинна бути націленою на розвиток трьох сфер: особистісних якостей, *hard-skills*, *soft skills*, що є складовими частинами професійної компетентності.

Автор на основі вичерпного аналізу історичного та сучасного застосування методу проєктів в освітньому процесі здобувачів вищої освіти демонструє переваги застосування проєктного навчання саме для фахівців садово-паркового господарства. Логічно та структуровано розкриває доцільність застосування методу проєктів, гармонійно поєднуючи його методи та технології з метою і завданнями практики з механізації садово-паркового господарства, відзначаючи їх взаємозв'язок з освітньою програмою та компетентностями, які будуть сформовані. Такий підхід дасть змогу не лише вирішити наявні суперечності фахової підготовки, а й більш ефективно формувати професійні компетентності (*hard-skills*), дозволить набутти необхідних універсальних навичок, таких як особисті якості, *soft skills*, навички “4К”, що зробить фахівців садово-паркового господарства спеціалістами вищого класу у своїй галузі та сприятиме їх успішній професійній реалізації. Таким чином, у статті автором обґрунтовано доцільність та ефективність застосування методу проєктів в освітньому процесі майбутніх фахівців садово-паркового господарства у період практики з механізації як ефективного засобу формування професійних компетентностей, що відповідає тенденціям розвитку сучасної освітньої галузі.

Ключові слова: фахівець садово-паркового господарства, практики з механізації садово-паркового господарства, професійні компетентності, метод проєктів, проєктні технології.

Реформування системи вищої освіти, технологічний та соціальний розвиток, транскордонність поширення інформації призвели до глобальної модернізації освітніх програм у закладах вищої освіти, що зумовлено новітніми науковими розробками у галузі освіти. Останні десятиліття велика увага приділяється компетентнісній освіті, де результат навчання націлений на набуття фахових (*hard-skills*) та універсальних (*soft skills*) компетентностей; такий підхід в освіті повинен забезпечити розвиток висококваліфікованого фахівця, здатного успішно реалізуватися не лише у професійній сфері, а й в особистому житті. Таким чином, однією з проблем, що виникли у професійній підготовці майбутніх фахівців садово-паркового мистецтва, є низка суперечностей: між засвоєнням теоретичного матеріалу та його практичною реалізацією; стереотипним мисленням та розвитком креативного мислення – здатністю до нетипового (багатоваріативного) вирішення поставлених завдань на заняттях; орієнтацією на вузьку спеціалізацію та здатністю адаптуватись і навчатися – бути універсальним фахівцем своєї галузі; відсутністю досвіду роботи у проєктах під час навчання та здатністю працювати як індивідуально, так і в команді – бути її частиною; відсутністю (або малим досвідом) професійної комунікації та навичками вільної комунікації із різними людьми професійної сфери. Такі суперечності вимагають оновлення освітніх програм із проєктного навчання, яке сприяє набуттю фахових знань та допоможе створити сприятливі умови для опанування універсальними компетентностями, які необхідні спеціалістам садово-паркового господарства і всіх галузей для успішної самореалізації [9, с. 31]. Таким чином, перед науковцями постає гостра необхідність вивчення ролі та значення застосування методу проєктів у фаховій підготовці, зокрема у період практики з механізації садово-паркового господарства, як засобу формування фахових компетентностей із необхідним досвідом індивідуальної та групової роботи.

Метою статті є обґрунтування ефективності застосування методу проєктів під час практики з механізації садово-паркового господарства як дієвого засобу формування фахових та універсальних компетентностей.

Застосування методу проєктів у освітньому процесі закладів освіти не є новим, проте дослідження стосувалися певних професій або галузей, і він не використовувався як універсальний засіб формування професійних компетентностей фахівців садово-паркового господарства. Проєктні технології або елементи проєктного навчання ми можемо спостерігати ще з XV століття у школах архітектури Італії та Франції. У XX столітті ідея методу проєктів оформлюється завдяки роботам таких учених, як Х. Вайсс, К. Вудворт, Дж. Дьюї, В. Кіпатрик, М. Кноль, Ч. Річардс [12]. Проєкт трактується як навчання, під час якого знання здобуваються у процесі виконання певної запланованої практичної діяльності (проєкту), якій передували теоретичні знання, робота виконується під керівництвом куратора (вчителя).

Метод проєктів як засіб активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти досліджували: Ю. Галатюк, А. Комишан, Н. Орлова, Н. Щокіна [2]; проєктні технології у формуванні професійної компетентності здобувачів вищої освіти розкриваються у роботах О. Безпалько [1], М. Елькіна [4], С. Ізбаш [5], С. Давидової [2; 3], О. Купенко [6], Є. Полат [7].

Застосування методу проєктів у навчанні передбачає реалізацію особистісно-діяльнісного (В. Давидов, Ш. Амонашвілі) та особистісно-орієнтованого підходів (І. Якиманська, І. Бех, С. Подмазін), розвиток творчих якостей особистості (Л. Виготський, І. Волков, Г. Альтшуллер, А. Осборн) [3]. Такий підхід ґрунтується на використанні знань, умінь та професійного досвіду з різних дисциплін та всіх етапів навчання, їх інтеграції у процес проєктування та динамічній комбінації під час роботи над проєктом. Такі позиції методу проєктів забезпечують позитивну мотивацію, отримання нових знань та досвіду, сприяють активізації самостійної творчої діяльності здобувачів вищої освіти, залучених до виконання проєкту.

Формування професійної компетентності фахівця є першочерговою метою вищої освіти XXI століття, тому виникає питання щодо форм та методів навчання, які даватимуть найефективніші результати. Дослідженням однієї з провідних європейських компаній, що займається розробками в галузі технологічних рішень у сфері освіти BlinkLearning, відзначено вісім методик навчання, що забезпечують ефективність освіти, і проєктне навчання йде другим у списку. Провідні вчені компанії зазначили, що навчання, яке будується на проєктах або комплексних завданнях, є найкращою дидактичною гарантією сьогодення для ефективного розвитку ключових компетенцій, а також здобуття знань [11].

Участь у проєктах сприяє розвитку універсальної компетентності, такої як “4К”, що поєднує чотири компоненти: креативність, критичне мислення, кооперацію та комунікативні навички. Таким чином, проєктні технології є вагомим доповненням до освітнього процесу, що дає змогу якісно покращити навчальні результати здобувачів вищої освіти та є необхідним компонентом для майбутніх фахівців садово-паркового господарства.

Розглянемо більш детально мету та заплановані результати практики з механізації садово-паркового господарства, яка є складовою частиною освітньої програми майбутніх фахівців садово-паркового господарства. Мета практики – вивчення структури та організації процесу механізації садово-паркового господарства різних рівнів. Результат практики повинен становити суму знань та практичних навичок, які передбачають, що здобувач вищої освіти повинен знати: перспективні напрями розвитку сільськогосподарського, ландшафтного машинобудування і механізації садово-паркового господарства; сучасні технології виконання садово-паркових робіт; пристрої та особливості експлуатації машин і обладнання; можливі оптимальні комбінації складу парків машин садово-паркових, лісогосподарських підприємств; технологічний процес механізованих робіт і здійснення виробничої і технічної експлуатації машин і механізмів; технологію ефективної роботи машинно-тракторних агрегатів; вміння застосовувати сучасні агрегати та механізми у садово-парковому господарстві; складати технологічні карти; використовувати професійно-профільовані знання у визначенні технології основних видів механізованих садово-паркових і озеленувальних робіт; систематизувати досягнення вітчизняних і закордонних здобутків у виробничстві засобів механізації садово-паркового господарства; використовувати різні способи і засоби оцінювання якості механізованих робіт. Такий великий обсяг знань та їх практична реалізація забезпечуються попереднім вивченням дисципліни “Механізація садово-паркового господарства”. Таким чином, практика сприяє набуттю певних професійних компетентностей, що передбачені стандартом вищої освіти за спеціальністю 206 “Садово-паркове господарство” для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [8]. Розглянемо більш детально ці компетентності: загальні (знання та розуміння предметної галузі, суть професійної діяльності; здатність до практичної реалізації здобутих знань; навички провадження безпечної професійної діяльності; здатність пошуку, аналізу та синтезу інформації з різних інформаційних джерел; здатність до безперервного професійного самовдосконалення); фахові, предметні: здатність застосовувати інженерно-технічне обладнання на об’єктах садово-паркового господарства; здатність проєктувати, створювати й експлуатувати об’єкти садово-паркового господарства; здатність формувати й підтримувати в належному стані газонний покрив об’єктів садово-паркового господарства; здатність розробляти концептуальні та інноваційні проєктні рішення із планування комплексних зелених зон міста, об’єктів ландшафтно-архітектури та дизайну зовнішнього середовища [8]. Отже, можна зробити висновок, що практика з механізації садово-паркового господарства є однією із ключових у професійному становленні майбутніх фахівців садово-паркового господарства та вимагає інтеграції всіх здобутих знань за попередні роки, активної співпраці між здобувачами вищої освіти та сприяє формуванню їх компетентностей з оновленого стандарту вищої освіти за спеціальністю 206 “Садово-паркове господарство”, а застосування методу проєктів робить таке навчання ефективнішим відповідно до нової освітньої парадигми.

Зазначені твердження обґрунтовуються науковими дослідженнями останніх років.

Вчені М. Елькін та С. Давидова відзначають, що застосування проєктних технологій у фаховій підготовці здобувачів вищої освіти має низку переваг:

- є засобом розвитку основних видів мислення;
- слугує засобом активного розвитку інтелектуальних здібностей, навчає мислити від загального – абстрактного до конкретного;
- логічність та обґрунтованість такої діяльності із створенням конструкції та технології практичної реалізації;
- має орієнтацію на самостійну роботу здобувачів вищої освіти під керівництвом викладача;
- передбачає творчий процес та отримання нового продукту (результату);

– є особистісно-орієнтованим із врахуванням індивідуальних можливостей та інтересів учасників проєктування;

– привчає до систематичної, етапної діяльності, що підпорядкована певній меті (така діяльність є перетворюючим елементом – інформації, енергії, самого себе, переходу на новий рівень свідомості, навчання);

– обмежене у часі та має попередньо визначений регламент;

– навчає конструювати внутрішній план дій із зовнішньою практичною його реалізацією [3; 4].

Проектний підхід в організації освітнього процесу, особливо практики, допомагає здобути навички “4К” та Soft skills.

Компетентності “4К” поєднують чотири компоненти: креативність, критичне мислення, кооперацію та комунікативні навички.

Креативність – здатність продукувати новітні, інноваційні ідеї.

Розвиток креативного мислення неможливий без оволодіння і застосування такого інтелектуального інструментарію, як прийоми розумової діяльності: виділення основного, аналіз та синтез; порівняння та абстрагування; узагальнення; систематизація і кваліфікація; конкретизація; визначення та пояснення понять; доказ та спростування тверджень.

Критичне мислення – це навички комплексного підходу (системний аналіз, аналіз аргументації, творчий процес, оцінка), що допомагають вирішити проблеми в умовах обмеженості інформації.

Комунікативні навички – обмін інформацією для досягнення запланованих (бажаних результатів). Комунікація може відбуватися в будь-якій формі.

Кооперація – командна робота, що передбачає міжособистісну комунікацію, вирішення конфліктних ситуацій, управлінську діяльність.

Soft skills входить до трикутника розвитку особистості (він включає три компоненти: особистісні якості, hard-skills, soft skills), яка здатна успішно реалізуватись у професійній та особистій сферах.

Soft skills – соціально-психологічні навички, які знадобляться людині в більшості життєвих ситуацій: комунікативні, лідерські, командні, публічного виступу та інші [10].

Таким чином, застосування методу проєктів під час практики з механізації садово-паркового господарства є ефективним засобом формування фахових компетентностей та універсальних навичок, які забезпечать успішну професійну реалізацію.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, зазначаємо, що, розгорнуто проаналізувавши сучасні вимоги до якості освіти, виявивши наявні суперечності у фаховій підготовці майбутніх фахівців садово-паркового господарства, основні аспекти практики з механізації садово-паркового господарства, переваги та можливості проєктних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців садово-паркового господарства, можна зробити висновки про ефективність і доцільність посилення проєктного компонента у плануванні та реалізації практики. Застосування методу проєктів у період практики з механізації садово-паркового господарства є ефективним засобом формування фахових та універсальних компетентностей, що відповідає тенденціям розвитку сучасної освітньої галузі.

Перспективою подальших наукових пошуків досліджуваної проблеми є застосування проєктних технологій під час вивчення фахових дисциплін в освітньому процесі майбутніх фахівців садово-паркового господарства.

Використана література:

1. Безпалько О.В. Соціальне проєктування : навч. посіб. Київ, 2010. 127 с.
2. Давидова С. Проектна діяльність як засіб формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Молодь і ринок*. 2018. № 5 (160). С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.133932>.
3. Давидова С.В. Формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами творчої проєктної діяльності : дис. ... д-ра філос. “PhD” : 011 “Освітні, педагогічні науки”. Мелітополь, 2020. 396 с.
4. Елькін М.В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проєктної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 260 с.
5. Ізбаш С.С. Реалізація творчих проєктів у навчальному процесі сучасної школи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. Мелітополь, 2010. № 5. С. 92–97.
6. Купенко О.В. Педагогічні проєкти : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2015. 133 с.
7. Лиходід В. Творчі проєкти у професійній підготовці майбутніх фахівців садово-паркового господарства. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 15 грудня 2020 р. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2020. С. 80–81.
8. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 206 “Садово-паркове господарство” : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 559. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-206-sadovo-parkove-gospodarstvo-dlya-drugogo-magisterskogo-rivnya-vishoyi-osviti> (дата звернення: 09.05.2021).
9. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2020. 71 с. URL: http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/79/part_2/10.pdf (дата звернення: 02.05.2021).
10. Що таке hard skills і soft skills: як нас оцінює роботодавець? ТОВ “Академія навичок”, 2019 р. URL: <https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec> (дата звернення: 10.05.2021).
11. BlinkLearning. 8 methodologies that every 21st century teacher should know, 2019. URL : <https://www.realinfluencers.es/en/2019/05/09/8-21st-century-methodologies/>. (дата звернення: 08.05.2021).
12. Knoll. M. Project Metod. *Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy*, ed. D.C. Phillips. Thousand Oaks, CA: Sage 2014. Vol. 2. Pp. 665-669.

References:

1. Bezpalko O.V. (2010). *Sotsialne proektuvannia : navchalnyi posibnyk* [Social design: a textbook]. Kiev. 127 s. [in Ukrainian]
2. Davydova S. (2018). Proektna diialnist yak zasib formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Project activity as a means of forming professional competence of future teachers of fine arts]. *Youth and the market*. 5(160), S. 166–172 [in Ukrainian].
3. Davydova S.V. (2020). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva zasobamy tvorchoi proiektnoi diialnosti. *Doctor of Philosophy*. Melitopol. 396 s. [in Ukrainian].
4. Elkin M.V. (2005). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia heohrafiï zasobamy proiektnoi diialnosti. *Candidate's thesis*. Kiev. 260 s. [in Ukrainian].
5. Izbash S.S. (2010). Realizatsiia tvorchykh proektiv u navchalnomu protsesi suchasnoi shkoly [Implementation of creative projects in the educational process of a modern school]. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy*. Melitopol, 5, S. 92–97 [in Ukrainian].
6. Kупenko O.V. (2015). *Pedahohichni proekty : navchalnyi posibnyk* [Pedagogical projects: a textbook]. Sumy. 133 s. [in Ukrainian].
7. Lykhdid V. (2020). Tvorchi proiekty u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv sadovo-parkovoho hospodarstva. *Aktualni problemy rozvytku pryrodnychyykh ta humanitarnyykh nauk : materials of the IV International scientific-practical conference*. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, S. 80–81 [in Ukrainian].
8. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 206 "Sadovo-parkove hospodarstvo" : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 24.04.2019 r. № 559. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-206-sadovo-parkove-gospodarstvo-dlya-drugogo-magisterskogo-rivnya-vishoyi-osviti> (date of request: 09.05.2021) [in Ukrainian].
9. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021-2031 roky. Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. (2020). Kyiv. 71 s. URL: http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/79/part_2/10.pdf (date of request: 02.05.2021) [in Ukrainian].
10. Shcho take hard skills i soft skills: yak nas otsiniuie robotodavets? [What are hard skills and soft skills: how does the employer evaluate us?]. TOV "Akademiia navychok" – Skills Academy LLC (date of request: 10.05.2021) [in Ukrainian].
11. BlinkLearning. 8 methodologies that every 21st century teacher should know, 2019. URL : <https://www.realinfluencers.es/en/2019/05/09/8-21st-century-methodologies/>. (date of request: 08.05.2021)
12. Knoll. M. (2014). Project Metod. *Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy*, ed. D.C. Phillips. Thousand Oaks, CA: Sage, 2. pp. 665–669.

Lykhdid V. V. Project method as a means of the professional competencies formation during the garden and park design mechanization practice

The article notes that social changes, development of technologies, education and science in the XXI century, new requirements of the labour market, updated standard of higher education in the speciality 206 "Garden and park design" determine the modernization of educational programs. Scientific analysis has made it possible to identify several contradictions that need to be resolved in the training of future garden and park design specialists. Modern education of future garden and park design specialists should be aimed at the development of three areas: personal qualities, hard skills, soft skills, which are components of professional competence.

Based on a comprehensive analysis of the historical and modern application of the project method in the educational process of higher education seekers, the author demonstrates the benefits of using project training for garden and park design specialists. The feasibility of the project method application is logically and structurally revealed, its methods and technologies are harmoniously combined with the purpose and objectives of the garden and park design mechanization practice. Their interrelation to the educational program and competencies that will be formed is noted. This approach will not only resolve the existing contradictions of their professional training but also more effectively form professional competencies (hard skills), will acquire the necessary universal skills: personal qualities, soft skills, 4K-skills, which will enable garden and park design specialists to become experts in their sphere and will contribute to their successful professional fulfilment. Therefore, the author substantiates the expediency and effectiveness of the project method in the educational process of the future garden and park design specialists during the mechanization practice as an effective means of forming professional competencies, which corresponds to the development trends of modern education.

Key words: *garden and park design specialist, garden and park design mechanization practices, professional competencies, project method, project technologies.*

УДК 37.013.42: [616.98: 578.828 ВІЛ]
DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.31>

Лютий В. П., Петрович В. С.

ПРОФІЛАКТИЧНА “ПРОГРАМА 15”: ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Наведені результати впровадження профілактичної “Програми 15” в шести регіонах України та обґрунтовано можливість її застосування під час проведення профілактичної роботи з різними групами підлітків і молоді та надання соціальних послуг сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах

“Програма 15” є комплексною профілактичною програмою, спрямованою на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції, асоційованої з нею ризикованої поведінки та інших негативних соціальних явищ (вживання ПАР, насильство тощо). Особливістю програми є залучення до профілактичної роботи сімей з дітьми підліткового віку та впровадження гендерно-вікового підходу. Спираючись на результати оцінювання впровадження програми, автори доводять високу ефективність програми щодо формування коректних знань і уявлень стосовно ВІЛ та соціально-небезпечних явищ і захворювань, безпечніших переконань та настанов щодо зменшення ризикованості власної поведінки, поліпшення взаємовідносин у сім'ях учасників та активізації педагогічного потенціалу батьків, підвищення самооцінки учасників та їхньої активізації, спрямованої на позитивні зміни у власній життєдіяльності та життєдіяльності своїх громад. Вказані результати мають стійкий характер, що дозволяє авторам рекомендувати “Програму 15” до впровадження як профілактичної послуги в умовах територіальних громад у рамках первинної профілактичної роботи із загальною групою підлітків і молоді та вторинної спеціальної профілактики під час роботи з окремими особами та сім'ями, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема з прийомними та патронатними сім'ями, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та молодими особами із їх числа, сім'ями біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: ВІЛ-інфекція, соціально-небезпечне явище, профілактична програма, ризикована поведінка, профілактична послуга.

Захворювання на ВІЛ нині залишається однією із актуальних проблем сучасної України. За даними Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України в січні 2021 р. на обліку в закладах охорони здоров'я перебували 144 098 ВІЛ-позитивних осіб та 47778 осіб, хворих на СНІД, в 2020 р. Зареєстровано 15 659 випадків ВІЛ-інфекції, причому 9584 особи (61% всіх випадків) інфікувалися статевим шляхом, 5960 (38%) – парентерально, внаслідок уведення наркотичних речовин ін'єкційним шляхом [5]. Ризик інфікування статевим шляхом та залучення молодих людей до ін'єкційного вживання ПАР суттєво збільшується, якщо вони рано розпочинають статеве життя і практикують незахищені сексуальні контакти, при звичаються до алкогольних напоїв та експериментування із наркотиками, зазнають різних форм насильства або самі вчиняють насильницькі дії й інтегруються до асоціального середовища, виховуються в атмосфері постійних конфліктів і нерозуміння в сім'ї. Це вказує на актуальність первинних профілактичних втручань, спрямованих на запобігання формуванню в підлітків та молоді ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки та підготовки до успішного вирішення складних життєвих ситуацій. Вирішити ці завдання виключно шкільними курсами не вдається: загальноукраїнські дослідження демонструють високий рівень поширеності серед підлітків ризикованої поведінки. Так, за даними дослідження “Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді” (О.Балакірева, 2019), 40,3% хлопців та 27,8% дівчат в 17 років вже мають статовий досвід; 30,3% із тих, хто вступав у сексуальні стосунки, не застосовували презерватив під час першого, а 34,6% – під час останнього статового контакту; 48% учнів у віці 17 років вже мали досвід алкогольного сп'яніння, 13,9% – вживання марихуани та гашишу. Це ж дослідження показало, що лише 17,1% учнів 8–11 класів мають коректні знання щодо передачі ВІЛ та засобів захисту від інфікування [1]. Таким чином, для поліпшення ефективності профілактичної роботи шкільні нормативні дисципліни мають бути доповненими профілактичними програмами, орієнтованими на комплексне запобігання формуванню ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки та розрахованими як на широкий загаль, так і на окремі групи підлітків і молоді, що вимагають особливого підходу, а також на їхні сім'ї. Проте вибір профілактичних програм має спиратися на об'єктивні дані щодо їхньої ефективності.

В Україні нині активно впроваджуються декілька програм профілактики серед підлітків і молоді ВІЛ-інфекції та пов'язаної із нею ризикованої поведінки, ефективність яких засвідчується науковими дослідженнями. Так, програма “Формування здорового способу життя та профілактика ВІЛ” спирається на результати дослідження проекту “Школа проти СНІДу” (Т. Воронцова, В. Пономаренко), згідно з яким внаслідок проведеної профілактичної роботи з 1,4% до 34% збільшилась частка учнів, що демонстрували повністю коректні знання щодо ВІЛ, шляхів його поширення та засобів захисту від інфікування, з 71% до 84% – частка тих, хто мав рішучий намір утримуватись від початку статового життя, з 56,9% до 83,53% – тих, хто вміє приймати відповідальне рішення щодо використання презервативу [2]. Просвітницько-профілактична програма “Сходінки” (О. Брусенко, Т. Журавель, Т. Лях) була апробована в 2010–2011 рр. [10]. Оцінювання показало, що внаслідок навчання середня кількість правильних відповідей учасників щодо ВІЛ збільшилась з 6,4 до 9,2 із 15 можливих, а переконання учасників щодо сексуальної поведінки за 18 із 27 критеріїв стали безпечнішими

[3]. Оцінка впровадження програми “Street Smart” (А. Бойко, Н. Дмитришина), орієнтованої на профілактику ВІЛ і ризикованої поведінки серед дітей груп ризику [9], показала поліпшення рівня обізнаності щодо ВІЛ (частка тих, хто коректно визначив шляхи поширення ВІЛ та запобігання інфікуванню, в експериментальній групі збільшилася з 26,4% до 81%) та застосування засобів запобігання інфікуванню (частка тих, хто використовував презерватив при останньому перед опитуванням статевому контакті, збільшилась з 56,2% до 94%) [12]. Спільною рисою апробації названих програм є застосування дизайну “До” і “Після” (порівняння характеристик експериментальної групи відповідно до критеріїв оцінювання на початку та по завершенні втручання). Натомість кожна програма досліджувалась на основі власної методики, оцінювання стійкості результатів та відтермінованого впливу профілактичних програм не проводилось, а результати оцінювання були стисло представлені в посібниках щодо впровадження програм та докладніше – в звітах організацій, що впроваджували відповідні соціальні проекти. У науковій періодиці за стандартами публікацій результатів в більшості випадків результати не представлялись. Проте саме такий спосіб оприлюднення результатів оцінювання ефективності профілактичних програм забезпечує їхню доступність як для подальшого наукового аналізу, так і для практичного застосування, зокрема при прийнятті рішення щодо впровадження при наданні профілактичних послуг тим чи іншим групам отримувачів.

Профілактична “Програма 15”, впровадження якої в Україні здійснюється Українським фондом “Благополуччя дітей” за підтримки Bread for the World (Німеччина), в цьому разі може слугувати прикладом наукового супроводу профілактичних програм. Оцінка її ефективності передбачає вивчення як безпосередніх, так і стійких довготривалих результатів і впливів, а процес її апробації висвітлювався в наукових публікаціях розробників та експертів [6; 7; 11]. Результати оцінювання “Програми 15” можуть бути корисними як для порівняльного аналізу ефективності різних моделей профілактичної роботи в рамках наукових досліджень, так і для обґрунтованого застосування цієї програми в практичній діяльності.

Метою статті є представлення узагальнених результатів оцінювання впровадження програми в 2017–2019 рр. та обґрунтування можливостей її застосування при проведенні профілактичної роботи з різними групами підлітків і молоді та наданні соціальних послуг сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

“Програма 15” є комплексною профілактичною програмою, спрямованою на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції, асоційованої з нею ризикованої поведінки та інших негативних соціальних явищ (вживання ПАР, насильство тощо). Програма передбачає формування в учасників коректних уявлень щодо соціально-небезпечних явищ і захворювань, розвиток навичок безпечної поведінки, подолання критичних ситуацій і прийняття відповідальних рішень, формування цінностей здоров'я та особистої гідності. Особливістю програми є залучення до профілактичної роботи сімей з дітьми підліткового віку (батьки і діти проходять навчання одночасно за однаковою програмою) та впровадження гендерно-вікового підходу (робота проводиться окремо в групах хлопців, дівчат, тат і мам).

“Програма 15” є адаптованою версією міжнародної профілактичної програми “Кроки по камінню”. Експериментальне впровадження програми в Україні було проведене командою експертів-тренерів Українського фонду “Благополуччя дітей” в 2015–2016 рр. у Волинській і Черкаській областях. За його результатами експертами були внесені в програму чисельні зміни та доповнення. Остаточна українська версія “Програми 15” була представлена 2017 році [8]. В 2017–2019 рр. відбулося її пілотне впровадження групою підготовлених тренерів – представників різних громадських організацій у Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Житомирській, Рівненській, Черкаській, Чернівецькій та Черкаській областях. Оскільки на цьому етапі впровадження програми відбувалося в реальних, “неекспериментальних” умовах, результати його оцінювання становлять особливу цінність для визначення реальних профілактичних можливостей програми.

Оцінювання програми здійснювалося шляхом дослідження змін, що відбулися в знаннях та уявленнях учасників щодо питань, які розглядаються програмою, в їхніх переконаннях та настановах щодо ризикованої й безпечної поведінки, а також у цінностях, взаємовідносинах та самооцінці учасників безпосередньо в процесі навчання та протягом року після нього. Дизайн оцінювання передбачав три діагностичні процедури: на початку навчання, через місяць та через рік після його завершення. Дані збиралися за допомогою стандартних анкет із закритими запитаннями та були піддані кількісному аналізу, за допомогою якого визначалися спрямованість і статистична значущість змін, що настали в учасників внаслідок участі в навчанні за програмою. Окрім того, процес упровадження програми, активність учасників, сприйняття ними певних тем та їхні реакції на окремі вправи програми оцінювалися тренерами безпосередньо в процесі занять і обговорювалися під час супервізії.

Оцінка процесу впровадження програми. В 2017–2019 рр. “Програма 15” була впроваджена на базі сільських та міських територіальних громад, загальноосвітніх навчальних закладів та навчальних закладів інтернатного типу. До участі у навчанні за програмою долучалися діти-учні навчальних закладів разом з їхніми батьками (опікунами) або членами сімей, представники сімей приїжджених сімей та дитячих будинків сімейного типу, представники сімей, що отримували соціальні послуги у зв'язку із складними життєвими обставинами, зокрема тих, де діти або дорослі виявляли девіантну поведінку. Відповідно до методики програми, навчання тривало від 2 до 4 місяців, передбачало 1–2 зустрічі на тиждень та проводилося паралельно в гендерно-вікових групах. З кожною групою постійно працювали два тренери.

Оцінювання процесу проведення зустрічей за програмою тренерами показало, що найбільшу зацікавленість учасників викликали заняття, присвячені взаємовідносинам чоловіків і жінок, репродуктивному здоров'ю, захисту від ВІЛ, ПАР та насильства, формуванню навичок спілкування та прийняття відповідальних рішень. Жодна із тем програми не викликала негативних реакцій учасників. З іншого боку, зацікавленість тими чи іншими питаннями багато в чому залежала як від життєвого досвіду конкретного учасника, соціокультурних особливостей регіону, так і від суб'єктивної позиції окремих тренерів. Перш за все це стосувалося таких тем, як “Здоров'я тат і мам: теперішніх і майбутніх”, “Алкоголь: шукаємо альтернативу”, “Запобігти насильству”.

За спостереженням тренерів, активність учасників на заняттях поступово збільшувалась та досягала свого піку при вивченні 9–10 тем із 15, передбачених програмою. Наприкінці циклів спостерігалася певна втома учасників, яка, тим не менше, компенсувалася майстерністю тренерів. Найбільшу активність у процесі занять виявляли учасники дитячих груп та батьки дітей, котрих умовно можна віднести до “благополучних” груп. Водночас батьки або родичі дітей, які демонструють дезадаптивну поведінку, частіше були найменш активними під час занять. Взагалі формування й утримання батьківських груп, особливо у сільських громадах, найчастіше ставало головною проблемою тренерів. Це насамперед було пов'язане як із зайнятістю дорослих, так і з байдужістю багатьох із них до проблем виховання дітей та незвичністю для них тренінгової форми роботи. Ця проблема долалася тренерами завдяки визначенню оптимального для кожної групи графіку проведення занять, популяризації програми за допомогою місцевих ЗМІ, формуванню зацікавленості у програмі представників місцевих владних структур та залученню до груп дорослих осіб, що користуються авторитетом у громадах, та молодих людей із числа родичів та оточення дітей.

Оцінювання результатів впровадження програми. Результати оцінювання, проведеного в групах дорослих учасників, були представлені в попередній публікації авторів [4], нижче детально представлені результати впровадження саме в групах дітей.

У процесі оцінювання “Програми 15” в 2017–2019 рр. було проаналізовано дані, отримані від 513 учасників груп дітей, котрі повністю пройшли навчання за програмою. Перше (“первинне”) опитування пройшли 454 учасники груп дітей (251 дівчина та 203 хлопці), друга (“заключне”) – 388 учасників (217 дівчат та 171 хлопець), третє (“відтерміноване”) – 337 учасників (185 дівчат та 152 хлопців). 37 опитаних на момент участі в програмі навчалися в 7 класах закладів загальної середньої освіти, 190 – в 8–9 класах, 191 – в 10–11 класах та на 1–2 курсах професійно-технічних навчальних закладів і коледжів.

Знання та уявлення щодо ВІЛ, контрацепції, ПАР і насильства. Оцінювання продемонструвало суттєве поліпшення розуміння дітьми-учасниками питань, пов'язаних із шляхами поширення та засобами захисту від інфікування ВІЛ, а також рівня їхньої обізнаності щодо контрацепції. Так частка учасників, що демонстрували високий рівень коректності знань про ВІЛ, збільшилась в ході навчання з 39% до 86% і майже не змінилась протягом року по його завершенні; позитивну динаміку за даним показником безпосередньо по завершенні навчання продемонстрували 78% дітей-учасників, протягом року – 81% опитаних. Коректні знання щодо контрацепції на початку навчання демонстрували 29% дітей-учасників, по завершенні – 65%, через рік після навчання – 75%; позитивну динаміку продемонстрували відповідно 64% та 68% учасників. Середні показники обізнаності учасників щодо ВІЛ в ході навчання збільшилися з 5,8 до 8,1 за 10-бальною шкалою, з контрацепції – з 6 до 7,4, і залишилися на високому рівні протягом року по завершенні, відмінності мали належну статистичну значущість (табл. 1).

Результати вивчення тем, присвячених ризикам вживання алкоголю і психоактивних речовин (ПАР) та насильства, не були настільки виразними (середні показники збільшилися менш ніж на 1 бал), проте варто враховувати, що й на початку навчання більшість учасників були достатньо обізнані з даних питань. Тим не менше, по завершенні навчання коректні знання щодо ПАР демонстрували 88%, щодо насильства – 78% учасників, позитивну динаміку уявлень з даних питань продемонстрували бл. половини учасників, відмінності зберігалися протягом року після навчання і мали належну статистичну значущість (див. табл. 1).

Переконання та настанови щодо ризикованої поведінки. В ході оцінювання “Програми 15” визначалось, наскільки серед учасників поширені суб'єктивні погляди і переконання, що можуть їх підштовхувати до ризикованої поведінки (наприклад, “Вживати чи не вживати наркотики – особиста справа кожного”) або стримувати від неї (“Не всі традиції корисні для людини” тощо), а також настанови щодо доцільності ризикованої і безпечної поведінки в певних обставинах (вживати алкогольні напої в компанії, відмовитись від сексу з незнайомою людиною тощо). Середні показники безпечності переконань та настанов учасників, оцінені за 10-бальною шкалою на початку, по завершенні та протягом року по завершенні навчання, представлені в табл. 2. Як можна побачити, оцінювання виявило тенденцію до підвищення безпечності переконань та настанов, при чому ця тенденція часто спостерігалась і протягом року по завершенні навчання. Так, безпосередньо в ході навчання середній показник безпечності переконань учасників щодо сексуальної поведінки збільшився з 4,5 до 5,8 балів за 10-бальною шкалою, протягом року він продовжив збільшуватись і досягнув 6,4 балів; показник настанов щодо недоцільності насильства в певних ситуаціях протягом навчання збільшився несуттєво (з 3,9 до 4,5 балів), проте протягом року піднявся до 5,6 балів. Всі довготривалі зміни в поглядах та настановах учасників-дітей мали належну статистичну значущість. Проте варто зазначити, що за виключенням настанов щодо ризикованої сексуальної поведінки, частка учасників, котрі по завершенню навчання дотримувались безпечних поглядів і настанов, не перевищувала 60%.

Таблиця 1

Порівняння результатів оцінювання за основними індикаторами обізнаності на початку, по завершенню та протягом року після навчання за “Програмою 15”, середні значення за 10-бальною шкалою

Індикатор	Порядок опитувань				
	Первинне	Заключне	Знач. ¹	Відтерміноване	Знач. ²
Коректність уявлень щодо ВІЛ	5,8	8,1	0,000 (N=253)	8,1	0,000 (N=224)
Коректність знань щодо контрацепції	6,0	7,4	0,000 (N=351)	7,7	0,000 (N=278)
Коректність знань та уявлень щодо ПАР	7,6	8,4	0,000 (N=356)	8,6	0,000 (N=281)
Коректність уявлень щодо насильства	7,1	7,8	0,000 (N=352)	7,8	0,000 (N=279)
¹ Значущість відмінностей первинного та заключного опитування учасників, що взяли участь в обох опитуваннях, за критерієм знакових рангів Вілкоксона для пов'язаних вибірок. ² Значущість відмінностей первинного та відтермінованого опитування учасників, що взяли участь в обох опитуваннях, за критерієм знакових рангів Вілкоксона для пов'язаних вибірок. Відмінності є статистично значущими, якщо показники не перевищують 0,05					

Таблиця 2

Порівняння результатів оцінювання за основними індикаторами переконань та настанов на початку, по завершенню та протягом року після навчання за “Програмою 15”, середні значення за 10-бальною шкалою

Індикатор	Порядок опитувань				
	Первинне	Заключне	Знач. ¹	Відтерміноване	Знач. ²
Безпечність переконань щодо сексуальної поведінки в ризикованих ситуаціях	4,5	5,8	0,000 (N=357)	6,4	0,000 (N=284)
Безпечність настанов щодо сексуальної поведінки в ризикованих ситуаціях	6,9	8,0	0,000 (N=351)	8,1	0,000 (N=281)
Безпечність переконань щодо вживання ПАР	4,3	5,0	0,006 (N=357)	5,7	0,000 (N=284)
Безпечність настанов щодо вживання алкоголю і ПАР в певних ситуаціях	6,1	6,8	0,012 (N=351)	6,9	0,014 (N=281)
Безпечність переконань щодо вчинення насильства	6,4	6,8	0,076 (N=357)	8,2	0,000 (N=284)
Безпечність настанов щодо вчинення насильства в певних ситуаціях	3,9	4,5	0,000 (N=351)	5,6	0,000 (N=281)
¹ Значущість відмінностей первинного та заключного опитування учасників, що взяли участь в обох опитуваннях, за критерієм знакових рангів Вілкоксона для пов'язаних вибірок. ² Значущість відмінностей первинного та відтермінованого опитування учасників, що взяли участь в обох опитуваннях, за критерієм знакових рангів Вілкоксона для пов'язаних вибірок. Відмінності є статистично значущими, якщо показники не перевищують 0,05.					

Мотивація позитивних змін у поведінці та способі життя. Оцінювання показало, що якщо на початку навчання 32,4% дітей-учасників вважали, що проблеми ВІЛ, наркотиків та насильства їх жодною мірою не стосуються і у них немає потреби щось змінювати у власному житті, то по завершенні та через рік після навчання таких залишилось лише 14%; натомість 44% безпосередньо після навчання та 38% протягом року зазначили, що вони працювати над собою, щоб зробити себе і своїх близьких більш захищеними від даних проблем, і знаю, що для цього треба робити; відповідно 27% і 30% – що вони перебувають в стадії активних змін, 10% і 14% – що вони досягнули успіху в цьому.

Динаміка цінності здоров'я та особистої безпеки. В ході навчання за “Програмою 15” 41% учасників-дітей продемонстрували позитивну динаміку місця цінності здоров'я та особистої безпеки у власній ієрархії цінностей. Через рік після навчання ця тенденція зберіглася. З іншого боку, під час навчання в ієрархії цінностей 21% дітей здоров'я поступило місцем іншим цінностям, насамперед цінності комфорту, а протягом року після навчання ця частка збільшилась до 28%. Тим не менше, у більш ніж половини учасників цінність здоров'я стійко обіймала перше місце в системі особистих цінностей.

Вплив навчання на взаємовідносини батьків і дітей та батьківське виховання. Згідно із результатами оцінювання в групах дітей, навчання за “Програмою 15” позитивно вплинуло на сімейне виховання та взаємовідносини батьків і дітей та психологічний клімат в сім'ях, де вони не були оптимальними. Так, частка дітей, які оцінювали стосунки в своїх сім'ях як теплі і дружні, збільшилась з 45% на початку до 51% по його завершенні та 54% – через рік після навчання, а тих, хто оцінював стосунки як спокійні і нейтральні –

збільшилась відповідно з 19% до 22% і 24%. Безпосередньо після навчання діти стали частіше відмічати спілкування з батьками на цікаві теми, інтерес батьків до їхнього особистого життя, отримання від батьків емоційної підтримки, проте такі зміни не були довготривалими. Натомість відмова батьків від негативних форм взаємодії з дітьми, таких як примус до виконання домашніх обов'язків, зауваження та сварки, за спостереженнями 51% дітей, носили стійкий характер. Бл. 50% дітей через рік по завершенні навчання відмічали, що батьки частіше стали розмовляти з ними на такі теми, як захист від насильства, запобігання небажаній вагітності і ВІЛ та ЗПСШ, ризики вживання алкоголю і наркотиків. Поліпшення загально оцінки своїх відносин з батьками після навчання за програмою відмітили 53% дівчат та 50% хлопців, протягом року – 55% дівчат та 51% хлопців.

Динаміка самооцінки дітей. Оцінювання продемонструвало поступове підвищення самооцінки тих дітей-учасників навчання за програмою, у яких вона на початку навчання не була завищеною. Так, власний характер на початку навчання учні в середньому оцінювали на 56 балів за 100-бальною шкалою, по завершенні – на 64 бали, через рік – на 70 балів; власну силу волі – відповідно на 53, 63 і 72 бали, здібності – на 60, 68 і 73 бали (рис. 1). Зазначені відмінності мали статистичну значущість на рівні $p < 0,05$. Стійку позитивну динаміку самооцінки характеру продемонстрували 56% дівчат та 55% хлопців, волі – 69% дівчат та 63% хлопців, здібностей – 62% дівчат та 54% хлопців.

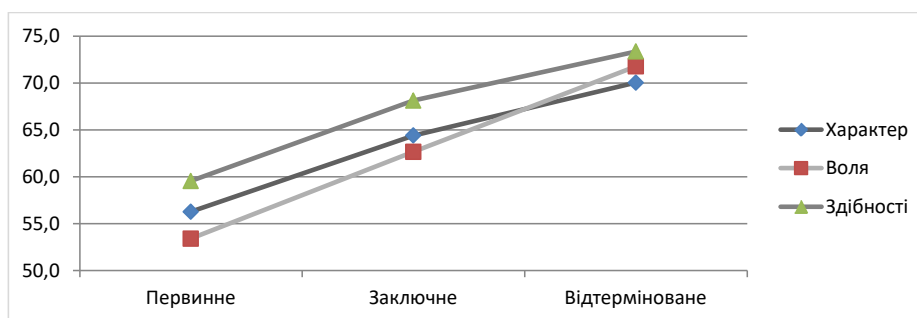

Рис. 1. Динаміка самооцінки дітей-учасників навчання за "Програмою 15"

Загальна оцінка дітьми навчання за "Програмою 15". 89% дітей безпосередньо після навчання та 92% – через рік по його завершенню надали високу оцінку (4–5 балів за 5-бальною шкалою) тому, наскільки навчання за "Програмою 15" було цікавим для них. Більше 70% дітей зазначили, що протягом року після навчання за програмою змогли прийняти одне або декілька важливих рішень, відчули поліпшення взаємовідносин з однолітками, стали більше дотримуватись норм здорового способу життя та менше сваритись з батьками і однолітками, близько 60% – що вони стали частіше уникати ризикованих ситуацій, 40% – перестали вживати алкогольні напої або суттєво обмежили їх вживання, 30% – взяли участь у впровадженні соціальних ініціатив. Проте варто зазначити, що наведені дані відображали виключно самооцінку дітей.

Результати навчання за програмою в групах дорослих. Оцінювання в групах дорослих продемонструвало, що навчання за "Програмою 15" сприяло поліпшенню розуміння батьками питань контрацепції та захисту від ВІЛ. Вплив навчання за профілактичною програмою на розуміння дорослими питань, обізнаність щодо яких у них до початку втручання була достатньо високою і щодо яких вони мали стійкі переконання й настанови, або в суспільстві поширені певні стереотипи (наприклад, вживання алкоголю, насильство), є менш виразним. Окрім того, навчання сприяло активізації їх зусиль, спрямованих на підготовку дітей до зустрічі з ризиками реального життя, призвела до збільшення часу спілкування батьків і дітей та до збільшення частоти позитивних способів взаємодії між ними та зменшення негативних, підвищила задоволеність батьків взаємовідносинами із своїми дітьми [4].

Висновки. Оцінювання впровадження "Програми 15" в 2017–2019 рр. підтвердило її ефективність щодо формування у дітей та дорослих коректних знань і уявлень стосовно ВІЛ та соціально-небезпечних явищ і захворювань; безпечніших переконань та настанов; поліпшення взаємовідносин у сім'ях учасників та активізації педагогічного потенціалу батьків; підвищення самооцінки учасників та їхньої активізації, спрямованої на позитивні зміни у власній життєдіяльності та життєдіяльності своїх громад. Вказані результати мали стійкий характер, причому деякі з них, такі як набуття безпечних переконань та настанов і поліпшення психологічного клімату в сім'ях, стають помітнішими через певний час по завершенню навчання за програмою. Позитивні результати та вплив програми були зафіксовані як при проведенні профілактичної роботи з учнями загальноосвітніх закладів та їхніми батьками, так і при залученні до навчання за програмою осіб і сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах. Це дозволяє використовувати "Програму 15" в якості профілактичної послуги в умовах територіальних громад як в рамках первинної профілактичної роботи з загальною групою підлітків і молоді, так і в рамках вторинної спеціальної профілактики при роботі з окремими особами та сім'ями, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема з прийомними та патронатними сім'ями, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та молодими особами із їх числа,

сім'ями біженців та внутрішньо переміщених осіб. Нині не вирішеними залишаються питання впливу “Програми 15” на реальну поведінку дітей-учасників, оскільки в період оцінювання більшість із них ще не потрапляла в ситуації ризику, пов’язані із сексуальною поведінкою, вживанням ПАР тощо, та порівняння ефективності цієї та інших програм первинної профілактики. Останнє завдання вимагає розроблення єдиних критеріїв та інструментарію оцінювання профілактичних програм, що має бути завданням подальшого дослідження.

Використана література:

1. Балакірева О.М., Бондар Т.В. та ін. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту “Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді” : моногр. / наук. ред. О.М. Балакіревої. К. Поліграфічний центр “Фоліант”, 2019. 127 с.
2. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. Захисти себе від ВІЛ. Тренінги життєвих навичок: методичний посібник для педагога-тренера. Тернопіль: “Навчальна книга – Богдан”, 2012. 208 с.
3. Исследование эффективности тренинговой программы “Ступеньки” в вопросах профилактики инфицирования ВИЧ среди подростков групп риска в Украине: Отчет / Топольсков Д.М. Киев, Представительство международной организации HealthRight International в Украине, 2012 . URL: <http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Final-STEPS-report-big-Ru-final.pdf> (дата звернення: 29.05.2021)
4. Лютий В.П. Петрович В.С. Профілактика ВІЛ та соціально-небезпечних явищ серед дорослих: досвід “Програми 15”. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. № 2(386). Серія: Педагогічні науки. 2019. С. 91–103.
5. Оперативна інформація про офіційно зареєстровані випадки ВІЛ-інфекції, СНІДу та кількість смертей, зумовлених СНІДом. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnid/statistika-z-vilnidu/statistichni-dovidki-pro-vilnid> (дата звернення: 12.04.2021)
6. Остапівський О.І. Упровадження “Програми 15” у Волинській області. *Педагогічний пошук*. № 3 (99), 2018. С. 42–44.
7. Петрович В.С., Остапівський О.І. Програма “15” – ефективний інструмент для підтримки соціально-психологічного здоров'я та благополуччя громади. *Педагогічний пошук*. № 3 (87), 2015. С. 42–44.
8. Програма 15. Загальний огляд: метод. посібник (з питань профілактики ВІЛ-інфекції та підтримки психосоціального здоров'я в Україні) / Автори -упоряд.: А. Калініна, В. Петрович, В. Лютий та ін.; За заг. ред. В. Головатого, У. Доляняк. К.: ФОП Савісько І.С., 2017. 60 с.
9. Програма профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу та ППСШ для підлітків груп ризику. Посібник із впровадження / за ред. : А.Бойко, Н.Дмитришиної. К. : “Поліграф плюс”, 2015. 124 с.
10. Сходинки до здоров'я: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять: навч.-метод.посіб. / За ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях. К.: Видавничий дім “Калита”, 2017. 232 с.
11. Petrovych V., Zakusylo O. Program 15: Basic conceptual principles and experience of implantation in Ukraine. *TILTAI*, 2016, 1, 133–143 URL: <https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/article/2172/info> (дата звернення: 29.05.2021)
12. “Street Smart”: Assessment of the implementation and effectiveness of the Street SMART Intervention in Ukraine: Executive summary . Kyiv, 2015. URL : <http://respond.org.ua/file/34e.pdf> (дата звернення 25.01.2021)

References:

1. Balakireva O.M., Bondar T.V. (2019). Sotsialna obumovlenist ta pokaznyky zdorovia pidlitkiv ta molodi: za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia v mezhakh mizhnarodnoho proektu “Zdorovia ta povedinkovi oriantatsii uchnivskoi molodi” : monohr. / nauk. red. O. M. Balakirevoi [Social conditionality and indicators of health of adolescents and youth: according to the results of a sociological research within the framework of the international project "Health and behavioral orientations of pupils" : Monograph / Science ed. O.M. Balakireva]. Kyiv : Polihrafichnyi tsentr “Foliant”, 2019. 127 s. [in Ukrainian]
2. Vorontsova T.V., Ponomarenko V.S. (2012) Zakhysty sebe vid VIL. Treninhy zhyttievkykh navychok: metodychnyi posibnyk dlia pedahoha-trenera [Protect yourself from HIV. Life skills trainings: a methodical guide for a teacher-trainer]. — Ternopil: “Navchalna knyha – Bohdan”, 2012. 208 s. [in Ukrainian]
3. Topolskov D.M. (2012) Issledovanie effektivnosti treningovoy programmy “Stupenki” v voprosah profilaktiki infitsirovaniya VICH sredi podrostkov grupp riska v Ukraine: Otchet [Study of the effectiveness of the "Steps" training program in HIV prevention among at-risk adolescents in Ukraine: Report]. Kyeв, Predstavitelstvo mezhdunarodnoi orhanyzatsyy HealthRight International v Ukraine, 2012 . [in Russian] . URL : <http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Final-STEPS-report-big-Ru-final.pdf> (data zvernennia 29.05.2021)
4. Liutyi V.P. Petrovych V.S. (2019) Profilaktyka VIL ta sotsialno-nebezpechnykh yavysch sered doroslykh: dosvid “Prohramy 15” [Prevention of HIV and socially dangerous phenomena among adults: experience of the "Program 15"]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 2 (386). Serii: Pedahohichni nauky. 2019. S. 91–103. [in Ukrainian]
5. Operativna informatsiia pro ofitsiino zareiestrovani vypadky VIL-infektsii, SNIDu ta kilnist smertei, zumovlenykh SNIDom [Up-to-date information on officially registered cases of HIV, AIDS and the number of AIDS-indentded deaths]. Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy. URL : <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnid/statistika-z-vilnidu/statistichni-dovidki-pro-vilnid> (data zvernennia: 12.04.2021)
6. Ostapiovskiy O.I. (2018) Uprovadzhennia “Prohramy 15” u Volynskii oblasti. [Implementation of the "Program 15" in Volyn region]. *Pedahohichniy poshuk*. №3 (99), 2018. S. 42–44. [in Ukrainian]
7. Petrovych V.S., Ostapiovskiy O.I. (2015) Prohrama “15” – efektyvnyi instrument dlia pidtrymky sotsialno-psykholohichnoho zdorovia ta blahopoluchchia hromady [The 15 program is an effective tool to support the social and psychological health and well-being of the community]. *Pedahohichniy poshuk*. №3 (87), 2015. S. 42–44. [in Ukrainian]
8. Kalinina A., Petrovych V., Liutyi V. ta in. (2017) Prohrama 15. Zahalnyi ohliad: metod. posibnyk (z pytan profilaktyky VIL-infektsii ta pidtrymky psykosotsialnoho zdorovia v Ukraini) / Za zah. red. V. Holovatoho, U. Dolyaniak [Program 15. Overview: Method. manual (on HIV prevention and psychosocial health support in Ukraine) / Under gen. edit. V. Holoty, U. Dolyaniak] . K.: FOP Savisko I.S. 60 s. [in Ukrainian]

9. Boiko A., Dmytryshyna N. (2015) Prohrama profilaktyky VIL-infektsii/SNIDu ta IPSSh dlia pidlitkiv hrup ryzyku. Posibnyk iz vprovadzhennia [HIV/AIDS and STIs prevention program for at-risk adolescents. Implementation Guide]. K.: "Polihraf plus". 124 s. [in Ukrainian]
10. Zhuravel T.V., Liakh T.L. (2017) Skhodynky do zdorovia: prosvitnytsko-profilaktychna prohrama treninhovykh zaniat: navch.-metod.posib.[Stairs to health: educational and preventive program of training classes: Method. manual]. K.: Vydavnychiy dim "Kalyta". 232 s. [in Ukrainian]
11. Petrovych V., Zakusylo O. (2016) Program 15: Basic conceptual principles and experience of implantation in Ukraine. TILTAI, 2016, 1, 133–143 [in English] URL : <https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/article/2172/info> (data zvernennia: 29.05.2021)
12. "Street Smart": Assessment of the implementation and effectiveness of the Street SMART Intervention in Ukraine: Executive summary . Kyiv, 2015. [in English] URL : <http://respond.org.ua/file/34e.pdf> (data zvernennia: 25.01.2021)

Liutyi V. P., Petrovych V. S. Preventive "Program 15": implementation and evaluation experience

The results of the implementation of the preventive "Program 15" in six regions of Ukraine are presented and the opportunity of its application in various groups of youth and teenagers are substantiated. The advisability of the application of the program for families in difficult living conditions is highlighted.

"Program 15" is a complex preventive program aimed at prevention of the HIV infection spread as well as related risk behaviour and other negative social phenomena (psychoactive drugs taking, violence, etc.). The peculiarities of the program are the engagement of the families with teenagers and the implementation of the gender-age approach. Basing on the results of the program implementation evaluation, the authors prove the high efficiency of the program, in particular for the formation of the case knowledge and beliefs concerning HIV and socially dangerous phenomena and diseases. Besides, the program proves to be effective for the development of the safe outlooks and attitudes relating to self-behaviour, improvement of the relations inside the families-members of the program and anticipation of the pedagogical potential of the parents, ego boost of the members and change of their life activity directed at positive changes in their lives and in the life of the community. The stated results are long-lasting, and this fact allows the authors of the research to recommend the "Programy 15" for the implementation as a preventive service in territorial communities as a primary preventive work with teenagers and youth, and as a secondary preventive means for the work with individual groups of youth and teenagers and families in difficult living conditions, in particular with patronate families, children deprived of parental support and youth, including refugees and dislocated individuals.

Key words: *HIV-infection, socially dangerous phenomenon, preventive program, risk behaviour, preventive service.*

УДК 378.147.091.33-027.22:629.7.015-057.86]:005.336.5(043.5)
DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.32>

Мазуренко Ю. А.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ІНЖЕНЕРІВ-МЕХАНІКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті обґрунтовано структурно-функціональну модель підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, яку інтерпретовано як зумовлений метою та завданнями цілісний формувальний педагогічний процес під впливом спеціально виокремлених педагогічних умов, який спрямовано на результат – набуття знань, умінь і навичок та якостей для ефективної професійної комунікації, через комплекс підібраних та взаємодіючих форм, методів, засобів, ґрунтуючись на обраних принципах та підходах.

Виокремлення складників запропонованої моделі дозволило розбити її на блоки: цілепокладання, змістовий, організаційний, результативний. Блок цілепокладання включає мету та завдання підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації. Метою освітнього процесу в розробленій структурно-функціональній моделі є формування готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, що реалізується завдяки таким завданням: розвитку ціннісних орієнтацій та мотивації майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації; формуванню знань та умінь професійної комунікації; розвитку здатності до самоосвіти та самовдосконалення у професійній комунікації. Змістовий блок охоплює компоненти готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-праксеологічний, рефлексивно-корегувальний), підходи та принципи, на яких вона базується, педагогічні умови. Організаційний блок включає методи навчання, форми організації освітнього процесу, зміст та засоби навчання. Результативний блок охоплює критерії, показники, рівні та результат підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації.

Подана модель складена відповідно до логіки освітнього процесу та особливостей підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків. Реалізація педагогічних умов через розроблену модель дає можливість комплексного всебічного підходу до вирішення проблеми недостатнього рівня підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації.

Ключові слова: професійна комунікація; майбутні авіаційні інженери-механіки; структурно-функціональна модель; модель підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації; професійна підготовка авіафахівців.

Авіаційна освітня галузь знаходиться на етапі постійного реформування, оновлення змісту та уніфікації світових стандартів. Зважаючи на те, що авіація є сферою підвищеної небезпеки, модернізація підготовки зумовлена питанням безпеки польотів, наявністю міжнародних вимог до майбутнього авіаційного фахівця, запитів від роботодавців. Усе це актуалізує потребу у перегляді існуючої моделі підготовки та визначенні ключових елементів її змісту.

Професійна комунікація майбутніх авіаційних фахівців окреслена в законодавчих та нормативно-правових документах, зокрема: Циркулярі ІКАО № 323-Ап/185 “Рекомендації з програм навчання авіаційної англійської мови”; Документі ІКАО № 9835 Ап/453 “Керівництво з впровадження вимог ІКАО щодо володіння мовою”, “Правилах видачі свідоцтв персоналу з технічного обслуговування повітряних суден (Part-66)” тощо. Проблема професійної комунікації в умовах роботи в інтернаціональному середовищі набуває особливого значення для професійної підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків, оскільки лінгвістичний чинник в авіації відіграє істотну роль.

Обґрунтування та реалізація структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації дасть змогу підвищити рівень сформованості готовності майбутніх інженерів-механіків до професійного спілкування.

Проблема підготовки авіаційних фахівців до професійної комунікації була об'єктом наукових розвідок О. Васюкович, Л. Герасименко, Є. Кмити, О. Ковтун, О. Москаленко, Г. Пашенко, В. Півень, С. Тимченко, І. Файнман та ін. Проблемам професійної підготовки майбутніх інженерів в авіації присвятили праці такі дослідники, як Л. Барановська, Н. Глушаниця, О. Гнатюк, А. Кокарева, Е. Лузік, О. Каверіна, Л. Конопляник, О. Панченко та ін. Водночас питання обґрунтування структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації не було предметом наукового пошуку.

Метою статті є обґрунтування структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, визначення та опис її основних елементів.

У загальному розумінні модель (від лат. *modus* – міра) – аналог (графік, схема, знакова система, структура) певного об'єкта (оригіналу), фрагмента реальності, артефактів, витворів культури, концептуально-теоретичних утворень тощо [10, с. 391]. За визначенням, наведеним у “Словнику-довіднику з професійної педагогіки”, модель (від франц. *modele*, від лат. *modulus* – зображення) – “схема, графік будь-якого об'єкта, процесу або явища, що використовується як його спрощена заміна” [9, с. 109]. Моделювання широко розповсюджене в педагогіці, оскільки за своєю природою цей науковий метод дозволяє проводити дослідження об'єктів пізнання, “безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх моделей – предметних, знакових чи мислених систем, що відповідно

відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів” [10, с. 392].

Педагогічна діяльність є різновидом діяльності, яка може бути представлена класичною моделлю [5], складниками якої є мета діяльності, зміст діяльності, форма діяльності, метод діяльності, результат діяльності. Мета є “тим, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль” [8, с. 683]. І. Осадчий зауважує, що складну мету варто розкривати через сукупність завдань, які науковець розуміє як результати діяльності на проміжних етапах, у конкретних сферах тощо. Діяльність є здатністю людини вносити в дійсність зміни (передбачувані результати), опосередковані ідеальним (метою). Змістом діяльності є те, що описується, зокрема застосування своєї праці в певній системі. Спосіб організації, існування змісту віддзеркалюється у формі. Зміст і форма взаємопов’язані єдиною стороною єдиного процесу самоформування змісту, що переходять одна в одну [5, с. 66]. Згідно з визначенням “Філософського словника”, метод – це “систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв’язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об’єктів” [10, с.373]. Результатом є кількісні та (або) якісні зміни в об’єкті діяльності [5, с. 67]. Важливими у процесі є аналіз, прийняття рішень та коригування.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження показав, що під час конструювання моделі підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації головне завдання полягає в тому, щоб, використовуючи в єдності й цілісності різноманітні підходи, принципи, методи, форми та засоби, забезпечити гнучкість та адаптивність системи для швидкого реагування, пристосовування до постійно змінюваних умов. Складники запропонованої моделі розкривають внутрішню організацію процесу формування готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації й відповідають за постійне відтворення взаємодії між елементами педагогічного процесу.

Під *структурно-функціональною моделлю підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації* ми розуміємо обумовлений метою та завданнями цілісний формувальний педагогічний процес під впливом спеціально виокремлених педагогічних умов, який спрямовано на результат – набуття знань, умінь і навичок та якостей для ефективної професійної комунікації, через комплекс підібраних та взаємодіючих форм, методів, засобів, ґрунтуючись на обраних принципах та підходах.

Виокремлення складників запропонованої моделі дозволило розбити її на блоки (цілепокладання, змістовий, організаційний, результативний), які надають можливість чітко уявити процес підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації (рис. 1).

Блок цілепокладання включає мету та завдання підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації. Метою освітнього процесу в розробленій структурно-функціональній моделі є формування готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, що реалізується завдяки наступним завданням: розвиток ціннісних орієнтацій та мотивації майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації; формування знань та умінь професійної комунікації; розвиток здатності до самоосвіти та самовдосконалення у професійній комунікації.

Змістовий блок охоплює компоненти готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-праксеологічний, рефлексивно-корегувальний), підходи та принципи, на яких вона базується, педагогічні умови. Педагогічні умови підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації є засадничими, вони є у ядрі моделі та забезпечують її ефективність.

Виокремлено такі педагогічні умови: розвиток мотивації до спілкування через активну взаємодію та створення ситуацій успіху на заняттях; моделювання професійно-комунікативних ситуацій для забезпечення практичної спрямованості навчання; використання технологічних інновацій для самоаналізу та самоосвіти.

Основні методологічні підходи включають такі: системний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, комунікативний, контекстний. Основний зміст *системного підходу* у тому, що процес неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців є системою взаємопов’язаних структурних компонентів, що взаємодіють між собою й об’єднані однією освітньою метою. Для побудови структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації характерні такі основні принципи системного підходу, як цілісність, ієрархічність, структуризація, множинність, системність. *Особистісно-орієнтований підхід* у комунікативній діяльності передбачає спрямованість на особистість студента, створення оптимальних умов для його самовдосконалення, сприймання його як цілісної особистості в освітньому процесі, “спрямованість на формування курсанта (студента) як особистості, реалізацію внутрішніх ресурсів через взаємодопомогу, співпрацю, спільну творчість суб’єктів навчально-виховного процесу” [2, с. 187]. *Діяльнісний підхід* базується на спрямованості освітнього процесу підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації на формування і розвиток загальних і фахових компетентностей, здатності фахівця до застосування теоретичних знань на практиці. У процесі діяльності не лише формується знання, уміння та навички, але відбувається становлення особистості фахівця. Використання *компетентнісного підходу* дозволяє сформувати професійні компетентності, що уможлиблює ефективне виконання життєво та професійно значущих завдань, порівняти з визначеним стандартом для підтвердження відповідного рівня сформованості компетенцій. *Комунікативний підхід* передба-

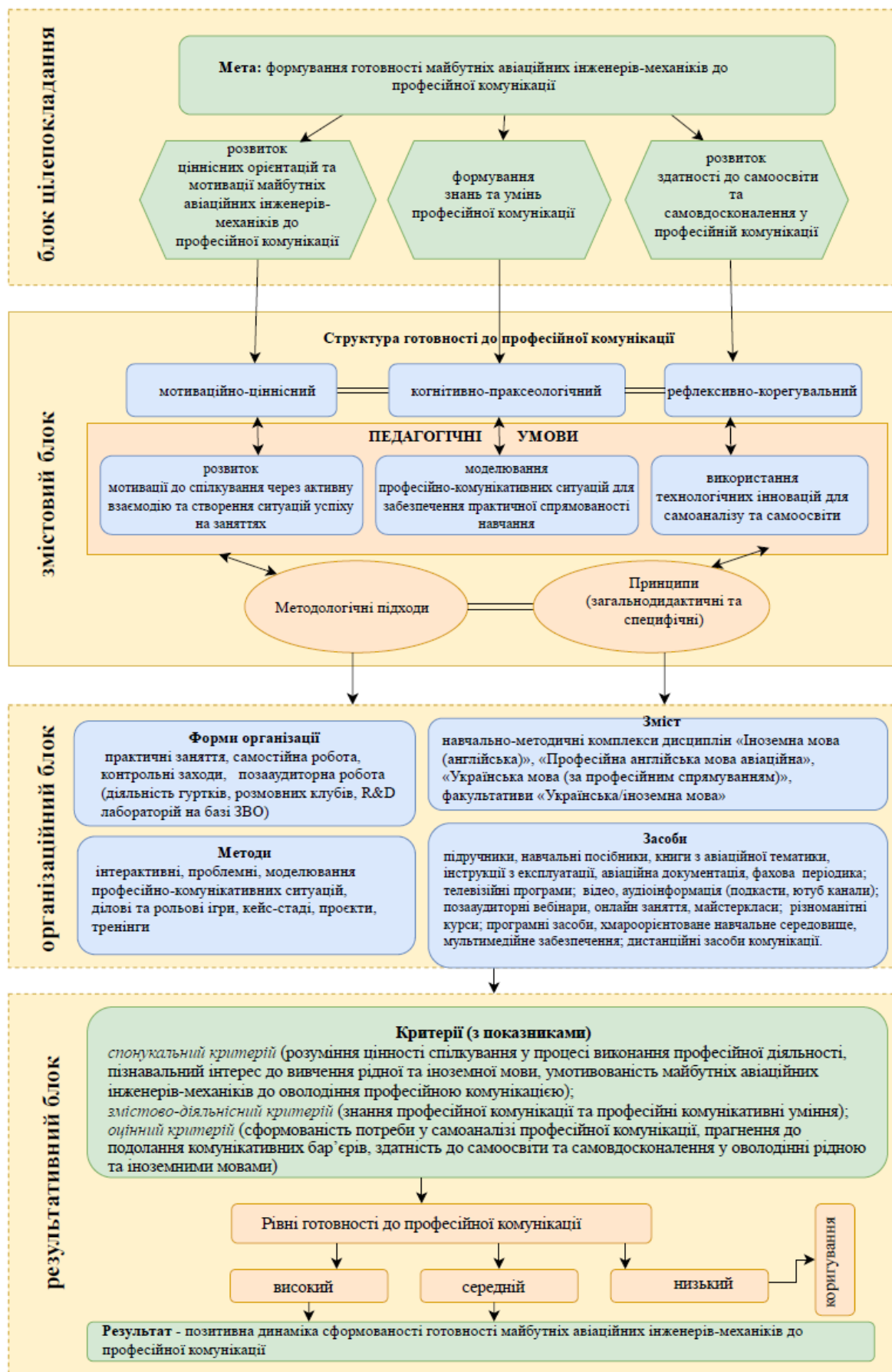

Рис. 1. Структурно-функціональна модель підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації

чає спрямованість на спілкування у процесі вирішення завдань освітнього процесу. Особливо ефективним є застосування цього підходу у вивченні іноземної мови, оскільки освітній процес відбувається на засадах комунікативно-мовленнєвої ситуації, що максимально наближена до природних умов. *Контекстний підхід* наголошує на наявності змодельованого предметного і соціального змісту професійної діяльності, що забезпечує динамічні умови трансформації навчальної діяльності в професійну діяльність майбутнього фахівця [6, попова].

За А. Кузьмінським [3], принципи навчання вищої школи є вихідними положеннями теорії навчання, які є загальним орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання. Принципи підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації включають загальнодидактичні та специфічні. До загальнодидактичних ми відносимо принципи навчання вищої школи (за А. Кузьмінським [3, с. 221]): науковості, систематичності та послідовності, свідомості, активності й самостійності, наочності, ґрунтовності, зв'язку навчання з практичною діяльністю, єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій. Розглянемо суть принципів у контексті підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації:

– *принцип науковості* базується на тому, що зміст навчального матеріалу з професійної комунікації повинен відповідати досягненням науки у авіаційній галузі; навчання повинне спонукати до формування пізнавальних інтересів, стимулювати науковий пошук;

– *принцип систематичності й послідовності* передбачає послідовність подачі навчального матеріалу з підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, зважаючи на зв'язки з іншими дисциплінами та попереднім досвідом студентів;

– *принцип свідомості навчання* впливає з самостійного опрацювання матеріалу з підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, наявності мотивів до професійної комунікації;

– *принцип активності й самостійності* у навчанні базується на закономірності пізнавальної діяльності особистості; знання з професійної комунікації формуються завдяки розумовій праці та активності особистості;

– *принцип наочності* впливає із закономірностей процесу пізнання та використанні зорової пам'яті; важливо у дисциплінах, що спрямовані на розвиток професійної комунікації використовувати різні види наочності (схеми, ілюстрації, відео, тощо);

– *принцип ґрунтовності* базується на спрямуванні на формування добре усвідомлених, систематизованих, пов'язаних з практикою знань з професійної комунікації;

– *принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю* базується на потребі засвоєння знань з професійної комунікації у діяльності в авіаційній галузі;

– *принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій* навчання базується на спрямованості досягти всі три зазначені функції освітнього процесу.

Для організації підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків нами було обрано специфічні принципи, які характерні для навчання професійній комунікації: принцип комунікативності, принцип домінуючої ролі вправ, принцип взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності, принцип спільної діяльності, принцип безперервності освіти, принцип позитивного зворотного зв'язку.

Принцип комунікативності є одним з основних для оволодіння комунікативними вміннями для здійснення іншомовного мовленнєвого спілкування. Він базується на побудові процесу навчання іноземної мови як моделі процесу реальної комунікації [4]. Комунікативні ситуації, що використовуються у підготовці майбутніх авіаційних інженерів-механіків, повинні моделювати типові комунікативні ситуації їх професійної діяльності. Принцип комунікативності зумовлює добір мовленнєвого матеріалу, форм, методів, характер вправ для підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків.

Принцип домінуючої ролі вправ спирається на організацію навчання таким чином, щоб успішно сформувати навички та вміння мовлення. Він реалізується у освітньому процесі через виконання курсантами комплексу різноманітних вправ, що спонукають на здійснення мовленнєвих дій, в основі яких лежать мовленнєво-розумові операції. Паралельне навчання різним видам мовленнєвої діяльності у професійній комунікації забезпечує комплексний розвиток комунікативних навичок та умінь [4, с. 52].

Принцип взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності спирається на використання усіх видів мовленнєвої діяльності у процесі навчання професійної комунікації. Цей принцип зумовлений існуванням спільних психологічних механізмів, притаманним усім видам мовленнєвої діяльності. Тож, паралельне навчання забезпечує розвиток комунікативних умінь в комплексі [4, с. 52]. Наприклад, вміння використовувати фахову термінологію виявляється у читанні, говорінні, слуханні та письмі. Уміння проінструктувати виконання дій з технічного обслуговування повітряного судна тренується як у говорінні, так і в письмі.

Принцип безперервності освіти базується на можливості постійного поглиблення комунікативної компетенції, трансформації здобуття освіти у процес, що триває упродовж усього життя. Це особливо важливо для дисциплін, що забезпечують навчання професійній комунікації, оскільки мова є під впливом безперервних змін, які формують її.

Принцип спільної діяльності базується на самій природі спілкування, оволодіння яким можливе лише за наявності кількох учасників. У співпраці курсанти активно залучені, обмінюються інформацією, думками, оцінками тощо.

Принцип позитивного зворотного зв'язку був запропонований як один з основних у тренінгу комунікативної компетентності в діловій взаємодії О. Сидоренко [7, с. 98–101]. Його суть у контексті фахової підготовки – прийняття будь-яких висловлювань або інших виявів учасників як конструктивної даності. Це означає, що студенти з самого початку відчувають, що їх думки, реакції, пропозиції безумовно важливі та цікаві для викладача. Це досягається тим, що учасники отримують позитивний зворотній зв'язок після будь-якого висловлювання або заперечення, оскільки в будь-якому вияві учасників спілкування викладач знаходить позитивне, конструктивне ядро. У контексті застосування цього принципу, на думку О. Сидоренко, важливими є наступні аспекти: 1) викладач повинен цікавитися студентами з якими він працює й висловлювати позитивний зворотній зв'язок щиро; 2) викладач повинен пам'ятати успіхи студентів та посилатися на них, коли це доречно; 3) позитивний зворотній зв'язок повинен розподілятися по можливості рівномірно серед студентів.

Організаційний блок включає методи навчання, форми організації навчального процесу, зміст та засоби навчання. Метод навчання – спосіб спільної, структурованої діяльності викладачів та студентів, спрямованої досягнення цілей, означених галузевими (та вищих навчальних закладів) стандартами підготовки фахівців. Л. Герасименко [1] зауважує, що навчання професійного спілкування авіаційних фахівців охоплює широкий спектр методів, серед яких: інтерактивні, проблемні, метод проєкту, ділові ігри. До цих методів ми додали моделювання професійно-комунікативних ситуацій, кейс-стаді та тренінги.

Форма організації навчального процесу – поняття, що відображає зовнішню, візуально спостережувану сторону спільної діяльності викладача і студентів у певний час, певному місці та певному порядку. До них належать: навчальні заняття; самостійна робота; різні види виробничої та навчальної практики; контрольні заходи. Специфіка дисциплін, у яких формується готовність до професійної комунікації передбачає практичні заняття, самостійну роботу, контрольні заходи у вигляді екзаменів та заліків, наявність позааудиторної роботи (діяльність гуртків, розмовних клубів, R&D лабораторій на базі ЗВО).

Змістом навчання є навчально-методичні комплекси дисциплін, що формують готовність до професійної комунікації, а саме “Іноземна мова (англійська)”, “Професійна англійська мова авіаційна”, “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, факультативи “Українська/іноземна мова”. Навчально-методичний комплекс дисципліни (НМКД) – це система дидактичних засобів навчання з конкретної дисципліни, метою якої є повна реалізація освітніх і виховних завдань, сформульованих навчальною програмою дисципліни. Призначення НМКД полягає у забезпеченні цілісного навчального процесу з певної дисципліни в єдності цілей навчання, змісту, дидактичного процесу й організаційних форм навчання [11, с. 8]. Навчально-методичні комплекси включають робочі програми, силабуси, методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи, завдання для здійснення контролю рівня знань здобувачів (завдання до поточного контролю знань, завдання до підсумкового контролю знань, бібліографічний покажчик до дисципліни, глосарій, словник-довідник).

Засобами навчання є підручники, навчальні посібники, книги з авіаційної тематики, інструкції з експлуатації, авіаційна документація, фахова періодика (авіаційні газети, журнали); телевізійні програми; відео, аудіоінформація (подкасти, ютуб канали); позааудиторні вебінари, онлайн заняття, майстеркласи; різноманітні курси з підвищення рівня готовності до професійної комунікації; програмні засоби (системи комп'ютерного тестування, комп'ютерні тренажери, електронні підручники, мультимедійні словники і довідники), хмароорієнтоване навчальне середовище, мультимедійне забезпечення (інтерактивна дошка, персональні комп'ютери та гаджети, Інтернет); дистанційні засоби комунікації (телеграм-чати, Google Meet, Zoom, Skype, Discord тощо).

Результативний блок охоплює критерії, показники, рівні та результат підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації. Виокремлено критерії з відповідними показниками: спонукальний критерій (розуміння цінності спілкування у процесі виконання професійної діяльності, пізнавальний інтерес до вивчення рідної та іноземної мови, умотивованість майбутніх авіаційних інженерів-механіків до оволодіння професійною комунікацією); змістово-діяльнісний критерій (знання професійної комунікації та професійні комунікативні уміння); оцінний критерій (сформованість потреби у самоаналізі професійної комунікації, прагнення до подолання комунікативних бар'єрів, здатності до самоосвіти та самовдосконалення у оволодінні рідною та іноземними мовами). Оцінка за розробленими критеріями та показниками дала можливість встановити рівні сформованості готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації: низький, середній, високий.

Результатом реалізації розробленої структурно-функціональної моделі передбачається позитивна динаміка сформованості готовності майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації, що потребує експериментальної перевірки визначених педагогічних умов.

Висновки. Отже, розроблена структурно-функціональна модель підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації є цілісним динамічним педагогічним утворенням з наявними внутрішніми зв'язками та взаємопов'язаними елементами. Наведена модель складена відповідно до логіки освітнього процесу та особливостей підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків. Реалізація педагогічних умов через розроблену модель дає можливість комплексного усебічного підходу до вирішення проблеми недостатнього рівня підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків до професійної комунікації.

Використана література:

1. Герасименко Л.С. Шляхи підвищення ефективності підготовки майбутніх пілотів та диспетчерів до професійного спілкування на міжнародних повітряних трасах. Модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі : монографія / кол. авторів; за ред. Т.С. Плачинди. Кропивницький : "Поліум", 2020. С. 343–366.
2. Желясков В.Я. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах до професійної комунікативної взаємодії : дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2020. 545 с.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. К.: Знання, 2005.486 с.
4. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівництвом С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2002. 328 с.
5. Осадчий І.Г. Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? Народна освіта. 2016. Вип. 1. С. 60–68.
6. Попова О.В. Контекстний підхід як детермінанта професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх перекладачів китайської мови. *Наука і освіта*. 2015. № 9. С. 156–166.
7. Сидоренко Е.В. Тренінг комунікативної компетентності в деловому взаємодії. СПб.: Речь, 2008. 208 с.
8. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4 : І-М / ред. тому: А.А. Бурячок, П.П. Доценко. 1973. 840 с.
9. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221с.
10. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
11. Чепуренко Я.О. Навчально-методичний комплекс як вид навчального видання. *Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій: Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики Інституту української філології та літературної творчості ім. А. Малишка НПУ ім. М.П. Драгоманова* : збірник наукових доповідей / Інститут української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск III. К. : Ореол-сервіс, 2013. с. 7–14.

References:

1. Herasymenko L.S. (2020). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti pidhotovky maibutnix pilotiv ta dyspetcheriv do profesiinoho spilkuvannia na mizhnarodnykh povitrianykh trasakh. Modernizatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnix fakhivtsiv aviatsiinoi haluzi : monohrafiia. [Ways to increase the efficiency of training future pilots and controllers for professional communication on international air routes. Modernization of professional training of future specialists in the aviation industry: monograph] Kropyvnytskyi : "Polium". P. 343-366. [in Ukrainian]
2. Zheliaskov V.Ya. (2020). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnix sudnovodiiv u vyshchikh morskyykh navchalnykh zakladakh do profesiinoi komunikativnoi vzaiemodii [Theoretical and methodical bases of preparation of future drivers in higher sea educational establishments for professional communicative interaction]: thesis for obtaining Doctoral Degree: 13.00.04 / Khmelnytskyi. 545 p. [in Ukrainian]
3. Kuzminskyi A.I. (2005). Pedahohika vyshchoi shkoly : navchalnyi posibnyk [Higher school pedagogy: a textbook]. K.: Znannia.486 s. [in Ukrainian]
4. Nikolaieva S.Yu. (2002). Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednykh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk [Methods of teaching foreign languages in secondary schools: a textbook]. K.: Lenvit. 328 p. [in Ukrainian]
5. Osadchyi I.H. (2016). Pedahohichne modeliuvannia: shcho vazhlyvo znaty pedahohu? [Pedagogical modeling: what is important for a teacher to know?] *Narodna osvita*. [Public education]. Vyp. 1. P. 60–68. [in Ukrainian]
6. Popova O.V. (2015). Kontekstnyi pidkhid yak determinanta profesiino-movlennievoi pidhotovky maibutnix perekladachiv kytaiskoi movy [Contextual approach as a determinant of professional speech training of future Chinese translators]. *Nauka i osvita* [Science and education]. № 9. P. 156–166. [in Ukrainian]
7. Sydorenko E.V. (2008). Trenynh kommunykativnoi kompetentnosti v delovom vzaymodeistvyi [Training of communicative competence in business interaction]. SPb.: Rech. 208 p. [in Russian]
8. Slovyk ukrainskoi movy (1973): v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. T. 4 : I-M / red. tomu: A. A. Buriachok, P. P. Dotsenko. 840 s. [in Ukrainian]
9. Semenova A.V. (2006) Slovyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary-reference book on professional pedagogy]. Odesa: Palmira. 221p. [in Ukrainian]
10. Shynkaruk V.I. (2002).Filosofskiy entsyklopedychniy slovyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, 742 p. [in Ukrainian]
11. Chepurenko Ya.O. (2013). Navchalno-metodychnyi kompleks yak vyd navchalnoho vydannia. Aktualni problemy teorii sotsialnykh komunikatsii: Materialy nauково-zvitnoi konferentsii vykladachiv kafedry zhurnalistyky Instytutu ukrainskoi filolohii ta literaturnoi tvorchoosti im. A. Malyskha NPU im. M.P. Drahomanova : zbirnyk naukovykh dopovidei [Educational and methodical complex as a type of educational publication. Actual problems of the theory of social communications: Proceedings of the scientific-reporting conference of teachers of the Department of Journalism of the Institute of Ukrainian Philology and Literary Creativity. A. Malyskha M.P. Drahomanov NPU: a collection of scientific reports] / Instytut ukrainskoi filolohii NPU im. M.P. Drahomanova. Vypusk III. K.: Oreol-servis. P. 7–14. [in Ukrainian]

Mazurenko Yu. A. Structural and functional model of training future aviation mechanical engineers for professional communication

The article substantiates the structural and functional model of future aircraft maintenance engineers' training to professional communication, which is interpreted as a holistic pedagogical process conditioned by the purpose and tasks under the influence of specially selected pedagogical conditions, which is aimed at the result – knowledge, skills and qualities professional communication, through a set of selected and interacting forms, methods, tools, based on selected principles and approaches.

Defining the components of the proposed model allowed dividing it into blocks: goal-setting, content, organizational, resulting. The goal-setting block includes the purpose and objectives of training future aircraft maintenance engineers for professional communication. The content block covers the components of future aircraft engineers' readiness for professional communication (motivational-value, cognitive-praxeological, reflexive-corrective), approaches and principles which it is based on, pedagogical conditions. The organizational unit includes teaching methods, organization forms of the educational process,

content and means of teaching. The resulting block covers the criteria, indicators, levels and results of future aircraft maintenance engineers' training for professional communication.

The given model is developed according to the logic of educational process and features of future aircraft maintenance engineers' training. The implementation of pedagogical conditions through the developed model allows a comprehensive approach to solving the problem of insufficient level of future aircraft maintenance engineers' training for professional communication.

Key words: professional communication; future aircraft maintenance engineers; structural and functional model; model of future aircraft maintenance engineers' preparation to professional communication; professional training of aviation specialists.

УДК [378.091.212]:316.723(477)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.33>

Молодиченко В. В., Молодиченко Н. А.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття містить аналіз проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи з учнями в умовах полікультурного середовища, розкриває значущість полікультурної компетентності як складової частини професійної підготовки майбутнього вчителя, наводить основні погляди відомих учених на окреслені питання.

Основним завданням закладу вищої освіти стає сьогодні підготовка особистості вчителя, спроможного творчо й грамотно розв'язувати питання вирішення міжособистісних конфліктів, запобігати їх виникненню, оскільки в Україні спостерігаємо багатокультурне й етнічне розмаїття народів, що її населяють. Шляхи удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів до формування навичок міжкультурної комунікації учнів потребують зміни в контексті повноцінного розвитку особистісних функцій вчителя, врахування особливостей його загальнокультурного розвитку, рівня гуманітарної культури загалом.

Охарактеризовано структуру полікультурного освітнього середовища закладу освіти, до якої належать компоненти, що безпосередньо відображають національний склад колективу викладачів (вчителів) та здобувачів вищої освіти, організаційні та психолого-педагогічні умови, які уможливають здійснення полікультурної освіти й підготовки майбутніх фахівців до майбутньої професійної діяльності, враховуючи її специфіку.

У статті наведено концепцію формування навичок міжкультурної комунікації учнів у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького, що використовується в освітньому процесі під час підготовки майбутніх учителів.

Авторами співвіднесені поняття культури і полікультурності. Культура стає не тільки засобом вияву індивідуально-особистісної специфіки спілкування, а й одним з найважливіших інструментів засвоєння і реалізації суто людського способу життєдіяльності, приводяться думки вчених щодо унеможливлення особистісного розвитку та становлення особистості без урахування впливу культури та її комунікативного розвитку.

У статті обґрунтовані наукові підходи до створення концепції формування навичок міжкультурної комунікації учнів.

Ключові слова: полікультурне середовище, полікультурна освіта, заклади освіти, полікультурна компетентність, готовність, навички міжкультурної комунікації, особистість, концепція формування навичок міжкультурної комунікації учнів.

Стратегічні законодавчі й освітні документи України декларують принципи багатоетнічності та полікультурності, спрямовані на модернізацію фундаментальної підготовки майбутнього вчителя на основі засвоєння духовно-моральних цінностей як українського народу, так і всіх компонентів цілісної полікультурної картини світу. У зв'язку з цим актуальною стає професійна підготовка майбутніх учителів до формування гуманістичних якостей особистості учнів в полікультурному контексті існування.

Мета статті – обґрунтування використання концептуальних підходів до формування навичок міжкультурної комунікації учнів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів у полікультурному освітньому середовищі.

Змістовий аспект проблеми досліджується такими вітчизняними ученими, як І. Бахов, Є. Бубнов, В. Болгаріна, О. Гуренко, О. Дубасенюк, В. Кузьменко, П. Кендзьор, Л. Перетяга, Н. Якса та багатьма іншими).

Полікультурне виховання як культурний феномен висвітлено у працях І. Бега, О. Сухомлинської та інших. Теоретичне обґрунтування значущості виховання духовних цінностей у студентської молоді здійснили А. Бойко, Л. Волик, І. Зязюн, В. Кремень та інші.

Полікультурна освіта як складова частина освітнього середовища проаналізована у працях В. Бойченко, Л. Гончаренко, В. Заслуженюк, М. Красовицького, І. Прокопенко, М. Рудь, Л. Султанової та інших.

Питання формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів розкриваються у дослідженнях В. Андрущенка, О. Бондаревої, В. Гриньової, Р. Гуревича, К. Дурай-Новакової, А. Линенко, В. Моляко та інших учених.

У процесі навчання учні (студенти) починають вирізняти загальне і особливе в рідній культурі, у світовій культурі, з метою духовного збагачення, толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, формування вмінь і навичок для здійснення взаємодії в умовах полікультурного співтовариства [3].

На думку Л.О. Хомич, Л.Ю. Султанової, Т.О. Шахрай, освіта здобувається в процесі взаємодії особистості з культурою спільноти, тому чим більше людина отримує знань про світову культуру, тим багатші перспективи її індивідуальної освіти. Важливе значення в організації цього процесу належить освітнім закладам, здатним забезпечити всі умови для розуміння людиною того, що світ не обмежується однією культурою, в межах якої відбувалося її становлення. Проте провідна роль, звичайно, належить особистості викладача закладу вищої освіти [3, с. 29].

Ми розглядаємо полікультурну компетентність як важливу складову готовності майбутнього вчителя до роботи в умовах полікультурного середовища освітнього закладу.

Відома вчена України Л. Хомич вважає, що формування полікультурної компетентності у майбутніх вчителів є важливою умовою забезпечення готовності молодого покоління до повноцінної життєдіяльності в сучасному європейському просторі. Насамперед йдеться про культурну ідентифікацію самого вчителя, його готовність до організації навчання в умовах “багатокультурного” класу з різними цінностями, культурним досвідом, особливими монокультурними установками [6].

Загалом полікультурна освіта визначається як важлива частина сучасної освіти, що сприяє засвоєнню особистістю знань про інші культури, з’ясуванню загального й особливого в традиціях, способі життя, культурних цінностях народів, вихованню молоді в душі поваги до інших.

Сутність кризи сучасної освіти – вичерпаність культурної адекватності освітньої парадигми, створеної для індустріальної культури. Перед викладачами і спільнотою постає проблема приведення структурних ланок освіти у відповідність з ознаками постіндустріальної культури [1, с. 26].

Комунікація як особливий вид діяльності людини спирається на такі її форми, що актуалізуються людьми в їх міжособистісному контакті. Потреба людини у спілкуванні зумовлена суспільними потребами, суспільним способом її буття, необхідністю взаємодії.

Поняття особистості та спілкування, її культури як продукту спілкування безпосередньо співвіднесені між собою у своїх глибинних, сутнісних характеристиках. Культура стає не тільки засобом вияву індивідуально-особистісної специфіки спілкування, а й одним із найважливіших інструментів засвоєння і реалізації суто людського способу життєдіяльності. Тому процес набуття культури спілкування унеможливорює особистісний розвиток та становлення особистості без її комунікативного розвитку.

Входження України у світове та європейське співтовариство відбувається в умовах інтенсифікації глобалізаційних та інтеграційних процесів, політичного й культурного зближення різних країн світу. Полікультурність як внутрішнього, так і зовнішнього суспільного середовища вимагає від кожного громадянина здатності до міжетнічної та міжкультурної комунікації і толерантного ставлення до культурних цінностей інших народів. Тому дедалі гостріше постає необхідність цілеспрямовано готувати молоде покоління до міжкультурної взаємодії в полікультурному й динамічному світі. Вирішальна роль у розв’язанні цього завдання належить формуванню навичок міжкультурної комунікації в учнів у закладі загальної середньої освіти як одній із наймасовіших соціальних інституцій сучасності.

На думку І. Видт, освіта – явище вторинне щодо культури. Вона має всі ознаки культури, в межах якої існує.

Цікавою, на нашу думку, є позиція О.Я. Данилюка щодо засвоєння людиною інших культур. Полікультурність розчинює культуровідповідність, виводить людину з культури, перериває його з нею природний, родовий зв’язок. Зрозуміло, що неполікультурна освіта й педагогіка є тому причиною. Ці процеси зумовлені глибинними процесами в межах самої культури, особливостями її саморганізації [2].

Вчений вважає, що перед сучасною педагогікою стоїть завдання відтворення й розвитку людини культури. Однак умови цього завдання інші, ніж два століття тому. Вбудовування людини в певну культуру втрачає сенс. Неможливо створити освітню систему, яка була би здатна моделювати певну соціокультурну реальність, яка придатна для всієї діяльності людини. Багато культур вона засвоює протягом життя, і не тільки ті, що є і які освіта має відтворити, але і ті, які з’являються і народяться в майбутньому. У таких умовах людина має вчитися все життя. Але і цього недостатньо. Скільки б культур вона на засвоїла, завжди залишається ще більша кількість незнайомих, інакших, поза якими вона буде знаходитися. Зростання багатоманітності культур супроводжується позакультурністю, перебуванням людини в стані до і після міжкультурності, виштовхуванням людини з культури [2, с. 7].

На думку А.М. Цирульникова, заклад освіти, який розглядається в цьому ракурсі, реалізує дві основні функції: забезпечує входження особистості як громадянина в соціокультурний і соціально-економічний простір і виступає механізмом, центральною частиною соціально-генетичної програми відтворення народу, етносу [7, с. 78].

Л. Султанова вважає, що становлення особистості майбутнього викладача відбувається в період навчання в закладі вищої освіти. Далі в процесі професійної діяльності особистість викладача розвивається. При цьому і в період становлення, і в період розвитку можна формувати конкретні якості, особистісні і професійні [5, с. 292].

Полікультурне освітнє середовище на нашу думку, це: єдність соціальних і матеріальних об'єктів, умов і відносин, у яких відбувається діяльність багатокультурного закладу освіти з навчання та виховання учнів чи здобувачів вищої освіти; сукупність підсистем, що цілеспрямовано забезпечують досягнення освітніх цілей учасниками освітнього процесу різних національностей і культур.

До складу полікультурного освітнього середовища закладу освіти належать компоненти, що безпосередньо відображають національний склад колективу викладачів (вчителів) та здобувачів вищої освіти, організаційні та психолого-педагогічні умови, які уможливають здійснення полікультурної освіти й підготовки майбутніх фахівців до майбутньої професійної діяльності, враховуючи її специфіку.

С. Смолюк засвідчує, що освітнє середовище як інтегративне поняття синтезує низку умов для ефективної соціалізації та розвитку особистісних цінностей дитини [4].

А.В. Щербакова в якості структурних компонентів полікультурного навчально-виховного середовища ЗВО виокремлює:

– просторово-семантичний компонент, спрямований на задоволення й розвиток пізнавальних, культурно-освітніх потреб суб'єктів навчально-виховного процесу, розвиток їхнього творчого потенціалу в галузі інтересів, пов'язаних із полікультурами;

– комунікативно-організаційний компонент, що передбачає формування позитивного соціально-психологічного клімату, доброзичливої атмосфери й взаємної відповідальності, що сприяють саморозвитку особистості й розширенню досвіду в міжетнічній взаємодії;

– змістовно-методичний компонент, що враховує особливості полікультурної освіти, її основні ідеї й напрями [8].

Ми розглядаємо готовність майбутнього вчителя до формування навичок міжкультурної комунікації як інтегровану якість особистості, що характеризується наявністю особистісних якостей, її комунікативною спрямованістю, наявністю професійних компетентностей, що сприяють гармонізації відносин із представниками різних етносів в освітньому середовищі.

Згідно з концептуальними засадами реформування загальної середньої освіти найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці.

Відповідно до напрямів наукових досліджень у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького багато років проводиться підготовка здобувачів вищої освіти до роботи в полікультурному освітньому середовищі.

Під час роботи було розроблено концепцію формування міжкультурної комунікації учнів в закладах освіти, яка є стратегічним орієнтиром побудови освітнього процесу зі здобувачами вищої освіти під час їх професійної підготовки.

Концепція визначає провідною ідеєю положення про те, що володіння навичками міжкультурної комунікації розглядається, з одного боку, як один із найефективніших засобів особистісного розвитку, а з іншого – як засіб, спрямований на досягнення мети цілеспрямованого й активного включення учня в систему нових знань та способів дій щодо їх досягнень. Концептуальні положення, на яких базується дослідно-експериментальна робота, полягають у тому, що формування в учнів навичок міжкультурної комунікації передбачає: ціннісно-сміслову визначення предмету міжкультурної комунікації учнів, критерії сформованості в учнів навичок міжкультурної комунікації у навчально-виховному процесі в закладах загальної середньої освіти та позашкільних закладах; інформаційно-технологічне та матеріально-технологічне забезпечення реалізації міжкультурної комунікації; методичне забезпечення діалогу культур у процесі педагогічної діяльності вчителя; готовність учителя до формування позитивного досвіду міжкультурної комунікації в учнів; ефективне управління формуванням міжкультурної комунікації в учнів у закладах загальної середньої освіти та позашкільних навчальних закладах; оптимальне поєднання форм і методів суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії; психолого-педагогічний супровід організації міжкультурної взаємодії в закладах освіти; організація взаємодії школи, сім'ї та громадських організацій як учасників полікультурного педагогічного процесу; організацію спільної діяльності і спілкування учнів різних етнічних груп і національностей у межах освітнього процесу; залучення учнів до різних видів творчої, самостійної діяльності культурно-освітнього простору; збагачення змісту шкільної освіти інтеркультурною складовою частиною як основою синергетичної міжкультурної взаємодії.

Концепція ґрунтується на загальних і специфічних педагогічних принципах. Процес формування міжкультурної комунікації підпорядковано провідним принципам дидактики: гуманізації, науковості, доступності, а також специфічним принципам, які є вирішальними у процесі формування саме міжкультурної комунікації: взаємозбагачення культур, академічної мобільності, діалогічності, полілогічності, освітньої рефлексії, інноваційності навчання, виховання людської гідності і високих моральних якостей; виховання співіснування із соціальними групами різних рас, релігій, етносів; виховання готовності до взаємного співробітництва; визнання взаємної відповідальності за позитивний характер міжетнічного і міжкультурного спілкування.

Серед технологій формування готовності студентської молоді до формування навичок міжкультурної комунікації в учнів під час розробки шляхів їх професійної підготовки головними ми визначаємо: методики індивідуалізованого навчання; сучасні системи комунікацій (Інтернет, дистанційне навчання, невербальні методики, діалог, дискусія, моделювання, рефлексивні методи переконання, акультурація як форма міжкультурної комунікації через фольклорно-етнографічні об'єднання; уроки мистецтва, праці, на природі, краєзнавчі екскурсії, походи, гуртки (“народні пісні”, “народні промисли”, “живопис”, “кераміка”, “національні види спорту”), участь у днях національних культур, національних святах, форумах, фестивалях, конкурсах, виставах, олімпіадах.

Концепцію формування навичок міжкультурної комунікації в учнів було розроблено з урахуванням таких основних методологічних підходів, як:

- інтерпретативний – коли культура розглядається як середовище проживання людини, характер міжкультурної комунікації визначається культурними цінностями, нормами, традиціями сторін, що контактують;
- критичний підхід визначає умови міжкультурного спілкування;
- культурологічний – розглядає міжкультурну комунікацію як єдиний простір смислів і смислоутворення;
- міждисциплінарний підхід до вивчення міжкультурної комунікації у сукупності мовленнєвих і соціокультурних компонентів;
- системний підхід – міжкультурна комунікація розглядається як складна соціальна система, яка має декілька підсистем, що постійно взаємодіють із навколишнім середовищем;
- кроскультурний підхід, який передбачає толерантність всіх етичних менталітетів та їх мовленнєвих систем.

Висновки. Узагальнюючи напрацювання вчених щодо особливостей професійної підготовки здобувачів вищої освіти до роботи в умовах полікультурного середовища, можемо сказати, що розроблення покрокових інструкцій організації такої роботи має передбачати окреслення стратегічних напрямів загальної організації освітнього процесу в закладі вищої освіти з метою координації зусиль всіх підрозділів і чіткого планування дій для досягнення реального результату – готовності майбутнього учителя до формування навичок міжкультурної комунікації учнів.

Використана література:

1. Видт І.Е. Эволюция образовательных моделей в историко-культурном процессе. *Новые ценности образования: Культурная парадигма*. URL: http://obrazovanie-al.narod.ru/olderfiles/1/Kulturnaya_paradigma.pdf, с. 26. (дата звернення 02.06.2021).
2. Данилюк А.Я. Принцип культурогенеза в образовании // *Новые ценности образования: Культурная парадигма*. URL: http://obrazovanie-al.narod.ru/olderfiles/1/Kulturnaya_paradigma.pdf (дата звернення 02.06.2021).
3. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога : монографія / Л.О. Хомич, Л.Ю. Султанова, Т.О. Шахрай. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 212 с.
4. Смолюк С.В. Організаційно-педагогічні умови становлення розвивального освітнього середовища в системі початкової освіти України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.В. Смолюк. Луцьк, 2015. 240 с.
5. Султанова Л. (2014) Вплив світових тенденцій розвитку суспільства на систему освіти України. *Вища освіта України*, 3(54), С. 292–295.
6. Хомич Л.О. Полікультурна освіта в Україні і в Польщі. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306157.pdf>. (дата звернення 01.06.2021).
7. Цирульников А.М.. Модель историко-культурного анализа эволюции системы образования (на примере национального региона). *Новые ценности образования: Культурная парадигма*. URL: http://obrazovanie-al.narod.ru/olderfiles/1/Kulturnaya_paradigma.pdf. (дата звернення 01.06.2021).
8. Щербак А.В. Створення полікультурного навчально-виховного середовища як педагогічна умова формування полікультурної компетентності студентів-медиків. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. № 6(59) 2013. С. 246 URL:<http://oaji.net/articles/2014/690-1396438590.pdf>. (дата звернення 31.05.2021).
9. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe / W. Hutmacher // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC). *Secondary Education for Europe Strasburg*. 1997. P. 11.

References:

1. Vidt I.E. Evolyutsiya obrazovatelnykh modeley v istoriko-kulturnom protsesse .Novyye tsennosti obrazovaniya: Kulturnaya paradigma [Educational models evolution in the historical and cultural process] URL: http://obrazovanie-al.narod.ru/olderfiles//Kulturnaya_paradigma.pdf, s. 26. (data zvernennya 02.06.2021).
2. Danilyuk A.Ya. Printsip kulturogeneza v obrazovanii//Novyye tsennosti obrazovaniya: Kulturnaya paradigma [The cultural genesis principle in education] URL: http://obrazovanie-al.narod.ru/olderfiles//Kulturnaya_paradigma.pdf (data zvernennya 02.06.2021).
3. Polikulturalna osvita v konteksti zahalnokulturnoho rozvytku osobystosti pedahoha : monohrafiya [Multicultural education in the context of general teacher's personality cultural development : monograph] / L. O. Khomych, L. Yu. Sultanova, T. O. Shakhrai. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. 212 s. [in Ukrainian].
4. Smoliuk S.V. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy stanovlennia rozvyvalnoho osvitnoho sere dovyscha v systemi pochatkovoї osvity ukraїny (kinets XX – pochatok XXI st.) [Organizational and pedagogical conditions of the developmental educational environment formation in the system of Ukrainian primary education (the end of the XX – the beginning of the XXI century)]. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / S.V. Smoliuk. Lutsk, 2015. 240 s.
5. Sultanova L. (2014) Vplyv svitovykh tendentsii rozvytku suspilstva na systemu osvity Ukraїny. [The influence of world trends in society on the education system of Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukraїny*, 3(54), С. 292–295.

6. Khomych L.O. Polikulturna osvita v Ukraini i v Polshi. [Multicultural education in Ukraine and Poland]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306157.pdf>. (data zvernennia 01.06.2021)
7. Tsiurulnikov A.M. Model istoriko-kulturnogo analiza evolyutsii sistemy obrazovaniya (na primere natsionalnogo regiona Novyie tsennosti obrazovaniya: Kulturnaya paradigma. [Model of historical and cultural analysis of the education system evolution (on the example of the national region New values of education: Cultural paradigm)]. URL: http://obrazovanie-al.narod.ru/olderfiles/1/Kulturnaya_paradigma.pdf. (data zvernennya 01.06.2021).
8. Shcherbakova A.V. Stvorennia polikulturnoho navchalno-vykhovnoho seredovyscha yak pedahohichna umova formuvannia polikulturnoi kompetentnosti studentiv-medykiv. [The multicultural educational environment creation as a pedagogical condition for the medical students multicultural competence formation]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. № 6(59). 2013. С. 246. URL: <http://oaji.net/articles/2014/690-1396438590.pdf> (data zvernennia 31.05.2021).
9. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe. Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC) // Secondary Education for Europe Strasbourg. 1997. P. 11.

Molodychenko V. V., Molodychenko N. A. Future teachers' preparation to work in a policultural educational environment

The article contains an analysis of the problem of future teachers preparations to work with students in a multicultural environment, reveals the importance of multicultural competence as part of future teachers professional training, presents the main views of well-known scientists on the outlined issues.

The main task of a higher education institution today is to train a teacher who is able to resolve interpersonal conflicts issues creatively and competently, to prevent their occurrence, as we see multicultural and ethnic diversity of different peoples in Ukraine. The ways to improve future teachers' professional training to develop students' intercultural communication skills need to change in the context of the teacher's personal functions full development, taking into account the peculiarities of his general cultural development, the level of humanitarian culture in general.

The structure of the educational institution multicultural educational environment is characterized, which includes components that directly reflect the national composition of the teachers' team and students who study to get higher education, organizational and psychological – pedagogical conditions that allow multicultural education and future professionals training for future professional activity taking into account its specifics.

The article presents the concept of students intercultural communication forming skills at Melitopol State Teachers Training University named after Bohdan Khmelnytsky, which is used in the educational process during the future teachers training.

The authors correlate the concepts of culture and multiculturalism. Culture becomes not only a means of expressing individual and personal specifics of communication, but also one of the most important tools for a purely human way of life assimilation and implementation.

The article substantiates scientific approaches to the students' intercultural communication forming skills creation concept.

Key words: *multicultural environment, multicultural education, educational institutions, multicultural competence, readiness, intercultural communication skills, personality, concept of students' intercultural communication skills formation.*

Моргунов О. А., Чудик А. В., Березяк К. М., Білобров В. М., Гоговський Є. В.

УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРІВ З ОДНОБОРСТВ У СИСТЕМІ САМООСВІТИ

Професійні компетентності тренерів, які спеціалізуються на однокористуваннях, є важливою сутнісною характеристикою, від якої залежить рівень спортивної кваліфікації спортсменів, що забезпечує їх готовність до змагальної діяльності. Варто зауважити, що нині важливим є вдосконалення професійних компетентностей тренерів, які спеціалізуються на однокористуваннях, у системі професійної підготовки, а також самоосвіти у напрямі використання ними сучасних педагогічних технологій із технічними засобами навчання під час організації навчально-тренувального процесу спортсменів-однокористувачів (у системі багаторічної підготовки). Це дозволить інтенсифікувати формування у них необхідних прикладних рухових навичок, які забезпечують високі спортивні показники та сприяють підвищенню спортивної кваліфікації. Зазначене вище підкреслює актуальність обраного напрямку наукової розвідки.

Головною метою роботи є розроблення та апробація самоосвітньої програми формування у тренерів із боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки самбістів.

Під час дослідження використані такі методи, як абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, математично-статистичні (кореляційного аналізу, факторного аналізу), досвід багаторічної тренерської діяльності, власний досвід участі у змаганнях різних рангів з олімпійських, неолімпійських та службово-прикладних однокористуваннях тощо.

У результаті емпіричного дослідження членами науково-дослідної групи розроблено та апробовано самоосвітню програму формування у тренерів із боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки самбістів. Відповідно до результатів, отриманих наприкінці педагогічного експерименту, встановлено, що рівень теоретичної підготовленості та практичних навичок використання сучасних технічних засобів навчання (відеокомп'ютерної системи біомеханічного аналізу рухів спортсменів "Katsumoto" (далі – ВКС "Katsumoto")) у системі багаторічної підготовки однокористувачів у досліджуваних групах підвищилися порівняно з вихідними даними, ці відмінності є достовірними ($Eg, P < 0,05$). Упровадження ВКС "Katsumoto" у навчально-тренувальний процес самбістів групи Б сприяло підвищенню показників їх змагальної діяльності, на відміну від спортсменів групи А, що свідчить про високий рівень сформованості професійних компетентностей у тренерів Eg , на відміну від досліджуваних Kg .

Ключові слова: багаторічна підготовка, біомеханічний аналіз, боротьба самбо, програма, самоосвіта, професійна освіта, технічні засоби навчання, технічна майстерність, тренувальний процес, однокористування.

Розвиток педагогічної та спортивної науки, впровадження у систему багаторічної підготовки атлетів, які спеціалізуються на олімпійських, неолімпійських та службово-прикладних видах однокористуваннях, сучасних технічних засобів навчання, дозволених фармакологічних засобів сприяє підвищенню їх високої конкуренції на міжнародній арені, що потребує належного рівня професійної підготовленості тренерських кадрів. Професійні компетентності тренерів, які спеціалізуються на однокористуваннях, є важливою сутнісною характеристикою, від якої залежить рівень спортивної кваліфікації спортсменів, що забезпечує їх готовність до змагальної діяльності.

У результаті попередньої дослідно-аналітичної роботи в обраному напрямі наукової розвідки встановлено, що нині важливим є вдосконалення професійних компетентностей тренерів, які спеціалізуються на однокористуваннях, у системі професійної підготовки, а також самоосвіти у напрямі використання ними сучасних педагогічних технологій із технічними засобами навчання під час організації навчально-тренувального процесу спортсменів-однокористувачів (у системі багаторічної підготовки). Це дозволить інтенсифікувати формування у них необхідних прикладних рухових навичок, які забезпечують високі спортивні показники та сприяють підвищенню спортивної кваліфікації. Зазначене вище підкреслює актуальність обраного напрямку наукової розвідки.

Дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 2 Харківського Національного університету внутрішніх справ (2020–2021 рр.).

Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, а також інтернет-ресурсів у обраному напрямі дослідження дозволив нам визначити низку науковців (А. Коноха [1], І. Кузнецову [2], Н. Башавець, Б. Кіндзера, Ю. Таймасова, О. Зуб, В. Артеменка [3]) та інших учених і практиків (А. Алексєєва, К. Ананченка, Г. Арзютова, В. Романенка, В. Саєнка), які у своїх працях розкрили актуальні питання (проблеми) організації багаторічної системи підготовки тренерських кадрів для олімпійських, неолімпійських та службово-прикладних однокористуваннях.

Цікавими за своїми сутнісними характеристиками та теоретико-методологічним підходом є праці В. Філіна [4], К. Царенка, О. Верітова, А. Симоніка [5], Д. Циганюка, В. Гордієнко [6] та інших учених

і практиків (Д. Грищенко, О. Корносенко, В. Крафта, О. Моргунова, Р. Троня), які висвітлили актуальні питання організації системи підвищення кваліфікації та організації самоосвіти тренерів, які спеціалізуються на одноборствах.

Заслуговують на увагу також наукові праці тренерів-дослідників К. Ананченка, О. Хацаюка [7], О. Задорожної, Ю. Бріскіна, М. Пітина [8], Н. Височіної, Л. Гуніної, О. Хацаюка, В. Томашевського, А. Титовича [9] та інших учених і практиків (Г. Грибана, Я. Коблева, В. Лялька, Ю. Паламарчук, О. Приймакова), які у своїх наукових працях звертають увагу на впровадження у систему підготовки висококваліфікованих тренерських кадрів (спортсменів) сучасних технічних засобів навчання.

Подальший аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, привернув нашу увагу до наукових праць О. Хацаюка, К. Ананченка, О. Хуртенко, С. Дмитренко, Н. Бойченко [10], Н. Височіної, А. Дяченко, А. Антонока, С. Власка, В. Байдали [11], О. Хуртенко, В. Білошицького, С. Власка, С. Партики, Д. Коновадова [12] та інших учених (Ю. Валецького, М. Линця, Х. Хіменеса, В. Юшина, О. Шинкарука), у яких розкриваються особливості розроблення (конструювання) функціональних педагогічних методик (технологій), моделей, програм підготовки тренерських кадрів у системі їх професійної освіти (підготовки).

Відповідно до результатів аналізу науково-методичної та спеціальної літератури (інтернет-джерел) встановлено, що питанням розроблення самоосвітніх програм формування у тренерів з одноборств, зокрема боротьби самбо, професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання під час навчально-тренувального процесу (у системі багаторічної підготовки) одноборців, присвячено недостатню кількість наукових праць, що потребує подальших наукових досліджень та підкреслює актуальність і практичний складник обраного напрямку наукової розвідки.

Метою статті є розроблення та апробація самоосвітньої програми формування у тренерів із боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки самбістів.

Під час дослідно-експериментальної роботи нами планувалося вирішити такі завдання:

- провести моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури у напрямі організації системи підготовки тренерів з одноборств;
- здійснити аналіз науково-методичної літератури у напрямі підвищення кваліфікації та організації самоосвіти тренерів, які спеціалізуються в одноборствах;
- провести аналіз спеціальної науково-методичної (технічної) літератури у напрямі впровадження у систему підготовки висококваліфікованих тренерських кадрів сучасних технічних засобів навчання;
- здійснити моніторинг науково-методичних джерел, у яких розкриваються актуальні проблеми розроблення (конструювання) функціональних педагогічних методик (технологій), моделей, програм підготовки тренерських кадрів у системі професійної освіти (підготовки);
- розробити та апробувати програму формування у тренерів із боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі самоосвіти.

Під час дослідження використано такі методи (на емпіричному та теоретичному рівнях), як абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, математично-статистичні (кореляційного аналізу, факторного аналізу), досвід багаторічної тренерської діяльності, власний досвід участі у змаганнях різних рангів з олімпійських, неолімпійських та службово-прикладних одноборств тощо.

Для досягнення головної мети та основних завдань дослідження створено науково-дослідну групу (далі – НДГ), у складі: О. Моргунова, О. Хацаюка, А. Чудика, І. Ковальова, К. Березяк, В. Білоброва, Є. Гоговського (провідні учені, досвідчені тренери з одноборств, фахівці з фізичного виховання різних груп населення, спортсмени-одноборці високої кваліфікації).

Емпіричне дослідження організовано у три етапи (січень 2020 р. – квітень 2021 р.). Упродовж першого етапу дослідження (березень – травень 2020 р.) створено НДГ та проведено аналіз науково-методичної (технічної) та спеціальної літератури (інтернет-джерел), у яких розкриваються основні напрями вирішення окресленої проблематики. Крім цього, нами визначено мету та основні завдання дослідження.

Упродовж другого етапу дослідження (березень – травень 2020 р.), відповідно до поставлених перед нами завдань, а також урахувавши результати моніторингу науково-методичної (технічної) та спеціальної літератури, нами встановлено, що одним зі шляхів вирішення окресленої проблематики в системі самоосвіти тренерів, які спеціалізуються на боротьбі самбо (спортивний та бойовий розділи), може використовуватися відеокомп'ютерна система біомеханічного аналізу рухів індивіда “Katsumoto” (далі – ВКС “Katsumoto”) [13, с. 36–42].

ВКС “Katsumoto” може використовуватися у різних галузях: педагогіці, спорті вищих досягнень, фізичному вихованні різних груп населення, фізичній реабілітації тощо. Доцільно зауважити, що в обраному нами напрямі наукової розвідки вищезазначена система забезпечує проведення порівняльного аналізу та корекції технічних дій, які виконують самбісти (одноборці). ВКС “Katsumoto” також може здійснювати обчислення напрямку, швидкості та траєкторії руху досліджуваного об'єкта у тримірному (двомірному) просторі. Додаткове обладнання, яке забезпечує роботу зазначеної системи (наукового інструментарію) закріплене в єдину систему через відповідний аналоговий інтерфейс, що дозволяє зчитувати інформацію одночасно з 64 каналів у режимі реального часу. Основні робочі блоки зазначеної системи (рис. 1) забезпечують

стабільну та мобільну її працездатність у різних умовах дослідження (навчально-тренувального процесу самбістів різної кваліфікації).

Рис. 1. Основні робочі модулі відеокomp'ютерної системи біомеханічного аналізу рухів індивіда "Katsumoto"

Ураховуючи сутнісні характеристики визначеної проблематики, а також аналіз результатів моніторингу спеціальної науково-методичної (технічної) літератури (інтернет-джерел), членами НДГ розроблено самоосвітню програму формування у тренерів з боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки одноборців (табл. 1).

Таблиця 1

Самоосвітня програма формування у тренерів із боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки одноборців

№ з/п	№ теми та тематика для самостійних занять	Тривалість заняття (хв.)	Кількість тренувальних занять (загальний час, хв.)
1. Теоретичний блок			
1.	1.1. Історичний аспект розвитку біомеханіки в Україні та закордоном	120	1 (120)
2.	1.2. Основи біомеханічного аналізу та біометрії	120	1 (120)
3.	1.3. Апаратні комплекси та вимірювальні системи, що використовуються у біомеханіці	120	1 (120)
4.	1.4. Особливості організації вимірювання біокінематичних характеристик. Біостатика тіла людини.	120	1 (120)
5.	1.5. Особливості організації вимірювання біодинамічних характеристик	120	1 (120)
6.	1.6. Основи моделювання рухів та прогнозування найбільш ефективних способів розв'язання рухових завдань	120	2 (120)
Всього за 1 блок			7 (840)
2. Практичний блок			
1.	Будова та призначення ВКС "Katsumoto"	120	2 (120)
2.	2.2. Призначення та принцип роботи основних робочих модулів ВКС "Katsumoto"	120	2 (120)
3.	2.3. Технічні особливості здійснення біомеханічного аналізу з використанням ВКС "Katsumoto"	120	5 (120)
4.	2.4. Методична практика в організації практичного використання ВКС "Katsumoto" під час НТЗ з боротьби самбо (спортивний розділ)	120	5 (120)
5.	2.5. Методична практика в організації практичного використання ВКС "Katsumoto" під час НТЗ з боротьби самбо (бойовий розділ)	120	5 (120)
Всього за 2 блок			19 (2280)
Всього за етап підготовки (1, 2 блоки)			26 (3120)

Із метою практичної перевірки ефективності розробленої нами програми (табл. 1) проведено педагогічний експеримент (третій етап дослідження – червень 2020 – квітень 2021), у якому взяли участь провідні тренери, члени Федерації самбо України (n=16 осіб). Учасників педагогічного експерименту було розподілено на дві репрезентативні групи: контрольну (Кг, n=8 осіб) та експериментальну (Ег, n=8 осіб). До початку педагогічного експерименту досліджувані тренери Кг та Ег за рівнем теоретичної підготовленості та практичних навичок використання сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки одноборців значно не відрізнялися (P>0,05).

Під час першого блоку третього етапу дослідження (червень – серпень 2020 р.) в системі самоосвіти із тренерами Ег були проведені теоретичні заняття (із використанням телекомунікаційних засобів мережі Інтернет) із вивчення особливостей використання ВКС “Katsumoto” в системі багаторічної підготовки одноборців. Представники Кг в системі самоосвіти займалися відповідно до індивідуальних програм (планів) підвищення професійних компетентностей (кваліфікації).

Другий блок третього етапу емпіричного дослідження (вересень 2020 – квітень 2021 р.) передбачав використання ВКС “Katsumoto” представниками Ег під час навчально-тренувальних занять із боротьби самбо у своїх спортивних секціях (клубах), тоді як представники Кг здійснювали підготовку атлетів відповідно до чинних нормативно-правових документів (програм) [14].

Для перевірки ефективності впровадження у навчально-тренувальний процес самбістів ВКС “Katsumoto”, а також із метою перевірки рівня сформованості професійних компетентностей у тренерів Ег порівняно з представниками Кг у напрямі використання ними технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки самбістів проведено розподіл спортсменів на дві репрезентативні групи: А (n=23 осіб), яка здійснювала підготовку до змагань вищих рангів під керівництвом тренерів Кг та – Б (n=24 осіб) під керівництвом тренерів Ег, яка під час навчально-тренувальних занять із боротьби самбо використовувала запропонований нами технічний засіб [13 с. 36–42]. Варто зауважити, що всі учасники педагогічного експерименту дали згоду на участь у дослідженнях. До початку педагогічного експерименту досліджувані спортсмени групи А та групи Б за рівнем технічної підготовленості з боротьби самбо достовірно не відрізнялися (P>0,05).

Із метою формування технічної майстерності представники групи А (під керівництвом тренерів Кг) упродовж зазначеного вище періоду під час навчально-тренувальних занять із боротьби самбо використовували традиційну методику, передбачену відповідними планами та програмами [14]. Досліджувані спортсмени групи Б (під керівництвом тренерів Ег) у навчально-тренувальному процесі додатково використовували ВКС “Katsumoto”.

Слід зазначити, що особливість практичного використання ВКС “Katsumoto” під час тренувань із досліджуваними групи Б (під керівництвом тренерів Ег) полягала в тому, що в процесі відпрацювання тренувальних завдань (у динаміці біомеханічних рухів) здійснювалася відеозйомка. Отримана інформація оброблялася модулем обробки інформації зазначеної вище системи (рис. 1). Надалі тренерами Ег в режимі реального часу здійснювалася корекція технічних дій досліджуваних самбістів групи Б. Це дозволило вже на наступній серії відпрацювання технічних дій боротьби самбо вносити відповідні корективи (зміни) у програми рухового вдосконалення досліджуваних самбістів групи Б. Варто зауважити, що відпрацювання тренувальних завдань здійснювалося у різні сторони, чим було ліквідовано асиметрію досліджуваних самбістів групи Б.

Запропонований нами технічний засіб використовувався двічі на тиждень упродовж третього етапу дослідження, що призвело до накопичувального ефекту та вдосконалення техніки (активності та ефективності змагальних дій) боротьби самбо досліджуваних групи Б (під керівництвом тренерів Ег) (рис. 2).

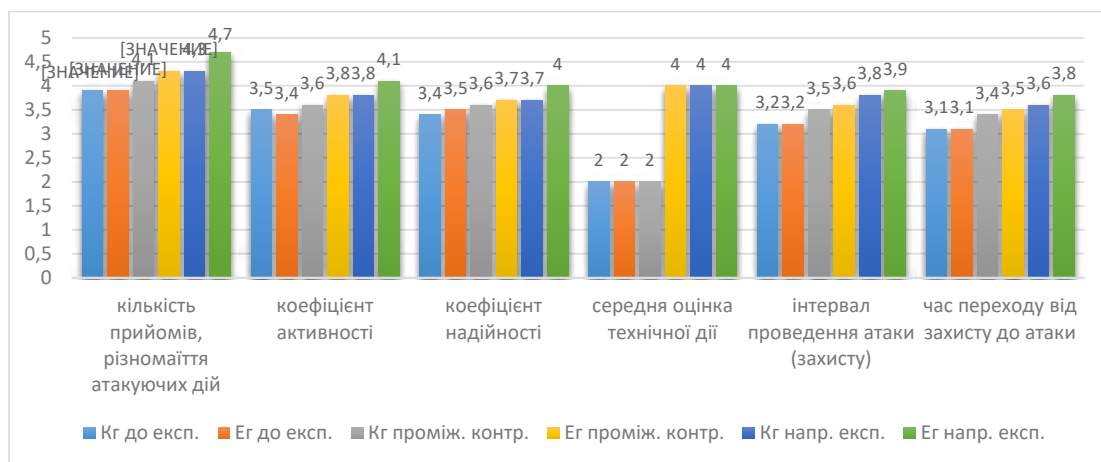

Рис. 2. Динаміка формування технічної майстерності самбістів: групи А (n=23 осіб) під керівництвом тренерів Кг та групи Б (n=24 осіб) під керівництвом тренерів Ег упродовж педагогічного експерименту

Слід підкреслити, що ефективність сформованості складників технічних дій боротьби самбо досліджуваних групи А та Б здійснено з використанням методу експертної оцінки за 5-ти бальною шкалою оцінювання, де “5” – максимальний бал, а “1” – мінімальний (середня оцінка технічної дії боротьби самбо визначена відповідно до “Правил боротьби самбо”).

Порівнюючи показники до та після використання запропонованого нами технічного засобу (ВКС “Katsumoto”), встановлено, що результати, отримані наприкінці педагогічного експерименту, в досліджуваних групах підвищилися порівняно з вихідними даними, ці відмінності є достовірними (група Б під керівництвом тренерів Ег, $P < 0,05$). Ураховуючи результати (рис. 2), отримані досліджуваними самбістами групи А і Б наприкінці педагогічного експерименту, доцільним є висновок, що використання ВКС “Katsumoto” під час навчально-тренувальних занять під керівництвом тренерів Ег сприяло більш стійкому, прискореному та ефективному формуванню технічної майстерності з боротьби самбо досліджуваних одноборців групи Б.

Таким чином, у результаті педагогічного експерименту підтверджено високу ефективність сучасного наукового інструментарію (ВКС “Katsumoto”) та функціональність розробленої нами самоосвітньої програми формування у тренерів із боротьби самбо (досліджуваних Ег) професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки одноборців.

Висновки. У результаті емпіричного дослідження нами розроблено та апробовано самоосвітню програму формування у тренерів із боротьби самбо професійних компетентностей, необхідних для використання ними сучасних технічних засобів навчання в системі багаторічної підготовки самбістів.

Відповідно до результатів, отриманих наприкінці педагогічного експерименту, членами НДГ встановлено, що рівень теоретичної підготовленості та практичних навичок використання сучасних технічних засобів навчання (ВКС “Katsumoto”) в системі багаторічної підготовки одноборців (самбістів) у досліджуваних групах підвищився порівняно з вихідними даними, ці відмінності є достовірними (Ег, $P < 0,05$).

Упровадження ВКС “Katsumoto” у навчально-тренувальний процес самбістів групи Б сприяло підвищенню показників їх змагальної діяльності, на відміну від представників групи А, що свідчить про високий рівень сформованості професійних компетентностей у тренерів Ег, на відміну від представників Кг.

Результати дослідження впроваджені у систему багаторічної підготовки спортсменів Федерації самбо України (окремих осередків: Дніпропетровської, Донецької, Львівської, Харківської та Хмельницької областей України). Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі наукової розвідки передбачають моделювання педагогічних умов формування техніко-тактичної підготовленості самбістів високої кваліфікації з використанням методики відеоаналізу технічних дій одноборців.

Використана література:

1. Конох А. П. Особливості підготовки майбутніх тренерів-викладачів східних одноборств до професійної діяльності в дитячо-юнацькій спортивній школі. *Збірник наукових праць “Інноваційна педагогіка”*. 2019. Вип. 17 (Т. 1). С. 81–84.
2. Кузнецова І. Ю. Формування готовності майбутніх тренерів зі східних одноборств до професійної діяльності в дитячо-юнацьких спортивних школах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ВНЗ “Університет імені Альфреда Нобеля”. Дніпро, 2020. 23 с.
3. Башавець Н. А., Кіндзер Б. М., Таймасов Ю. С., Зуб О. В., Артеменко В. В. Удосконалення професійних компетентностей тренерів з одноборств. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”*. 2020. Вип. 73 (Т. 1). С. 47–53.
4. Філін В. А. Методичні рекомендації до проведення семінарських занять з дисципліни. Спортивно-педагогічне вдосконалення за різними видами спорту (дзюдо) для 1 курсу : метод. рекоменд., 2016. 54 с.
5. Царенко К. В., Верітов О. І., Симонік А. В. Проблема розвитку професійно-педагогічної компетентності тренерів-викладачів ДЮСШ у процесі підвищення кваліфікації. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”*. 2017. Вип. 54 (107). С. 284–290.
6. Циганюк Д., Гордієнко В. Програма підвищення кваліфікації тренерів (тренерів-викладачів) та інших фахівців у сфері фізичної культури і спорту (з обраного виду спорту). Версія 2. 2020. URL: https://crkp.sumdu.edu.ua/images-/Profil_sport2_2.pdf (дата звернення: 22.04.2021).
7. Ананченко К. В., Хацаюк О. В. Особливості тренувального процесу та техніко-тактичної підготовленості дзюдоїстів-ветеранів. *Науково-теоретичний журнал “Єдиноборства”*. 2018. Вип. 2 (8). С. 4–18.
8. Задорожна О. Р., Бріскін Ю. А., Пітин М. П. Формування професійної підготовленості майбутніх тренерів зі спортивних єдиноборств з використанням тренажерних засобів. *Науково-теоретичний журнал “Єдиноборства”*. 2020. Вип. 3 (17). С. 13–24.
9. Височіна Н., Гуніна Л., Хацаюк О., Томашевський В., Титович А. Вдосконалення професійних компетентностей офіцерів-фахівців фізичної підготовки і спорту у напрямі використання сучасних інтерактивних педагогічних технологій. *Збірник наукових праць Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського “Військова освіта”*. 2020. Вип. 42 (Т. 2). С. 76–88.
10. Хацаюк О. В., Ананченко К. В., Хуртенко О. В., Дмитренко С. М., Бойченко Н. В. Дослідження технічного арсеналу бійців ММА високої кваліфікації. *Науково-теоретичний журнал “Єдиноборства”*. 2020. Вип. 6 (1). С. 92–105.
11. Височіна Н. Л., Дяченко А. А., Антонюк А. Е., Власко С. В., Байдала В. Р. Формування професійних компетентностей у самбістів високої кваліфікації з використанням засобів суміжного тренінгу. *Науково-теоретичний журнал “Інноваційна педагогіка”*. 2020. № 26. С. 37–41.
12. Хуртенко О. В., Білошицький В. В., Власко С. В., Партика С. С., Коновалов Д. О. Педагогічні умови формування психологічного профілю жінок-єдиноборців високої кваліфікації. *Науково-теоретичний журнал “Інноваційна педагогіка”*. 2020. Вип. 24 (Т. 2). С. 197–200.

13. Бизин В. П., Миргород Д. А., Хацаюк А. В. Технические средства обучения двигательным действиям : коллективная монография, 2014. 217 с.
14. Михайленко А. В., Наухатко О. К., Виноградов В. В., Кучеренко А. С. Навчальна програма для студентів НТУ “ХПІ”, учнів фахових коледжів, ліцеїв, технікумів та спеціалізованих класів, які входять до комплексу НТУ “ХПІ”, а також для груп з самбо СК “Політехнік” (інших закладів вищої освіти) : навч. програм, 2009. 120 с.

References:

1. Konokh, A.P. (2019). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh treneriv-vykladachiv skhidnykh odnobarstv do profesiinoi diialnosti v dytiacho-yunatskii sportyvni shkoli [Features of preparation of future coaches-teachers of oriental martial arts for professional activity in children's and youth sports school]. Zbirnyk naukovykh prats “Innovatsiina pedahohika”, 17 (1), 81-84 [in Ukrainian].
2. Kuznetsova, I.Iu. (2020). Formuvannia hotovnosti maibutnikh treneriv zi skhidnykh odnobarstv do profesiinoi diialnosti v dytiacho-yunatskykh sportyvnykh shkolakh [Formation of readiness of future coaches in oriental martial arts for professional activity in children's and youth sports schools]. (Abstract of PhD thesis). Dnipro [in Ukrainian].
3. Bashavets, N.A., Kindzer, B.M., Taimasov, Yu.S., Zub, O.V., Artemenko, V.V. (2020). Udoskonalennia profesiinykh kompetentnosti treneriv z odnobarstv [Improving the Professional competencies of Martial Arts coaches]. Zbirnyk naukovykh prats “Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh”, 73 (1), 47-53 [in Ukrainian].
4. Filin, V.A. (2016). Metodichni rekomendatsii do provedennia seminariv z dysypliny “Sportyvno-pedahohichne vdoskonalennia za riznymi vydamy sportu (dziudo) dlia 1 kursu [Methodical recommendations for conducting seminars on the discipline “Sports and pedagogical improvement in various sports (judo)” for the 1st year]. Zhytomyr: ZhDU imeni I. Franka, 54 p. [in Ukrainian].
5. Tsarenko, K.V., Veritov, O.I., Symonik, A.V. (2017). Problema rozvytku profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti treneriv-vykladachiv DluSSH u protsesi pidvyshchennia kvalifikatsii [The problem of development of professional and pedagogical competence of Children's and youth sports school trainers-teachers in the process of professional development]. Zbirnyk naukovykh prats “Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh”, 54 (107), 284-290 [in Ukrainian].
6. Tsyhaniuk, D., Hordiienko, V. Prohrama pidvyshchennia kvalifikatsii treneriv (treneriv-vykladachiv) ta inshykh fakhivtsiv u sferi fizychnoi kultury i sportu (z obranoho vydu sportu). Versiia 2 [Advanced training program for coaches (trainers-teachers) and other specialists in the field of physical culture and sports (in the chosen sport)] (2020). URL: https://crkp.sumdu.edu.ua/images/Profil_sport2_2.pdf (data zvernennia: 22.04.2021). [in Ukrainian].
7. Ananchenko, K.V., Khatsaiuk, O.V. (2018). Osoblyvosti trenuvannia protsesu ta tekhniko-taktychnoi pidhotovlenosti dziudoistiv-veteraniv [Features of the training process and technical and tactical training of veteran judokas]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal “Iedynoborstva”, 2 (8), 4-18 [in Ukrainian].
8. Zadorozhna, O.R., Briskin, Yu.A., Pityn, M.P. (2020). Formuvannia profesiinoi pidhotovlenosti maibutnikh treneriv zi sportyvnykh yedynobarstv z vykorystanniam trenazhnykh zasobiv [Formation of professional training of future coaches in martial arts with the use of training tools]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal “Iedynoborstva”, 3 (17), 13-24 [in Ukrainian].
9. Vysochina, N., Hunina, L., Khatsaiuk, O., Tomashevskiy, V., Tytovych, A. (2020). Vdoskonalennia profesiinykh kompetentnosti ofitseriv-fakhivtsiv fizychnoi pidhotovky i sportu u napriami vykorystannia suchasnykh interaktyvnykh pedahohichnykh tekhnolohii [Improving the professional competencies of officers-specialists in physical training and sports in the direction of using modern interactive pedagogical technologies]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho “Viiskova osvita”, 42 (2), 76-88 [in Ukrainian].
10. Khatsaiuk, O.V., Ananchenko, K.V., Khurtenko, O.V., Dmytrenko, S.M., Boichenko, N.V. (2020). Doslidzhennia tekhnichnoho arsenalu biitsiv MMA vysokoi kvalifikatsii [Research of the technical arsenal of highly qualified MMA fighters]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal “Iedynoborstva”, 6 (1), 92-105 [in Ukrainian].
11. Vysochina, N.L., Diachenko, A.A., Antoniuk, A.E., Vlasko, C.V., Baidala, V.R. (2020). Formuvannia profesiinykh kompetentnosti u sambistiv vysokoi kvalifikatsii z vykorystanniam zasobiv sumizhnoho treninhu [Formation of Professional competencies in highly qualified Sambo wrestlers with the use of related training]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal “Innovatsiina pedahohika”, 26, 37-41 [in Ukrainian].
12. Khurtenko, O.V., Biloshytskiy, V.V., Vlasko, C.V., Partyka, S.S., Konovalov, D.O. (2020). Pedahohichni umovy formuvannia psykhologichnoho profilu zhinok-yedynobortsiv vysokoi kvalifikatsii [Pedagogical conditions for the formation of the psychological profile of highly qualified single wrestlers]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal “Innovatsiina pedahohika”, 24 (2), 197-200 [in Ukrainian].
13. Byzyn, V.P., Myrhorod, D.A., Khatsaiuk, A.V. (2014). Tekhnicheskiye sredstva obucheniya dvyhatelnum deistviyam [Technical means of learning motor actions]. Berlin : Lambert Pub., 217 p. [in Russian].
14. Mykhailenko, A.V., Naukhatko, O.K., Vynohradov, V.V., Kucherenko, A.S. (2009). Navchalna prohrama dlia studentiv NTU “KhPI”, uchniv fakhovykh koledzhiv, litseiv, tekhnikumiv ta spetsializovanykh klasiv, yaki vkhodiat do kompleksu NTU “KhPI”, a takozh dlia hrup z Sambo SK “Politekhnik” (inshykh zakladiv vyshchoi osvity) [Curriculum for students of NTU “KhPI”, students of vocational colleges, lyceums, Technical schools and specialized classes, which are part of the complex of NTU “KhPI”, as well as for Sambo groups of IC “Polytechnic” (other institutions of higher education)]. Kharkiv: NTU “KhPI”, 120 p. [in Ukrainian].

Morhunov O. A., Chudyk A. V., Berezyak K. M., Bilobrov V. M., Gogovsky E. V. Improving the professional training of Martial Arts trainers in the system of self-education

The professional competencies of coaches who specialize in Martial Arts are an important essential characteristic on which the level of sports qualification of athletes depends, which undoubtedly ensures their readiness for competitive activities. It is worth noting that today it is important to improve the Professional competencies of coaches who specialize in Martial Arts in the System of their training, as well as Self-education in the direction of their use of Modern Pedagogical technologies with Technical teaching aids during the organization of the training process of wrestlers (in the System of long-term training). This will intensify the formation of the necessary applied motor skills, which provide high sports performance and help improve their sports skills. The above emphasizes the relevance of the chosen area of scientific researching.

The main purpose of the work is to develop and test a Self-educational Program for the formation of Sambo coaches of Professional competencies necessary for their use of Modern Technical means of training in the System of long-term training of Sambo wrestlers.

The following methods were used during the study: abstraction, analysis and synthesis, induction and deduction, modeling, mathematical and statistical (correlation analysis, factor analysis), experience of many years of coaching, own experience of participating in competitions of various ranks in Olympic, non-Olympic and official applied Martial Arts, etc.

As a result of empirical research, members of the research group developed and tested a Self-Educational Program for the formation of Sambo trainer's Professional competencies necessary for their use of Modern Technical means of training in the System of long-term training of Sambo wrestlers. According to the results obtained at the end of the Pedagogical experiment, we found that the level of theoretical training and practical skills of using Modern Technical teaching aids (video computer System for Biomechanical analysis of individual movements "Katsumoto", hereinafter VCS "Katsumoto") in the System of long-term training of wrestlers in the studied groups increased compared to the original data and these differences are mostly significant (Eg, $P < 0,05$). The introduction of VCS "Katsumoto" in the training process of Sambo wrestlers of group B helped to increase their competitive activity in contrast to athletes of group A, which indicates a high level of Professional competencies of coaches Eg in contrast to the studied Kg.

Key words: long-term training, biomechanical analysis, sambo wrestling, program, self-education, vocational education, technical teaching aids, technical skills, training process, martial arts.

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.35>

Оберемок А. М.

ФОРМУВАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКІВ У ДИСФУНКЦІЙНИХ СІМ'ЯХ

Статтю присвячено розгляду проблеми виникнення адиктивної поведінки у підлітків. Родина як основний інститут соціалізації дитини відіграє вкрай важливу роль у становленні особистості. Вплив на дитину має як мікросередовище, тобто сім'я, так і макросередовище – суспільство.

Функціональний стан сім'ї впливає на її здатність до нормальної життєдіяльності в суспільстві та змінюється під впливом соціально-економічних умов.

Проблема дисфункційності родини є міждисциплінарною і перебуває в центрі уваги різних фахівців, таких як наркологи, психологи, психіатри, соціальні педагоги, медичні працівники.

Установлено, що порушення функціональності сім'ї призводить до дисфункційності родини, а згодом до формування адиктивної поведінки у підлітків. Адиктивна поведінка є складником девіантної поведінки. Девіантна поведінка трактується як відхилення від прийнятих у суспільстві соціально-моральних норм і цінностей, порушення процесу засвоєння та відтворення цих норм і цінностей, а також саморозвитку й самореалізації особистості в тому соціальному середовищі, до якого вона належить. Під адиктивною поведінкою розуміють поведінку, за якої особа зловживає психоактивними речовинами, що змінюють її психічний стан.

З'ясування порушень у функціонуванні родини, що детермінують формування адиктивної поведінки в сім'ях, дозволить фахівцям планувати та реалізувати корекційні технології роботи в таких сім'ях із метою усунення причин різних девіацій і адикцій підлітків.

Установлено зв'язок між впливом порушення однієї функції сім'ї на викривлення інших. Виявлено потребу у створенні соціально-педагогічного середовища для втілення корекційних технологій роботи в таких сім'ях.

Повноцінна реалізація всіх функцій у їх сукупності буде створювати умови для нормальної соціалізації підлітків у родині. Установлено необхідність створення сприятливих умов виховання дітей. Для дисфункційних родин необхідно розробляти корекційні програми та надавати простір для їх реалізації.

Ключові слова: девіантна поведінка, адиктивна поведінка, дисфункційна сім'я, функції сім'ї, наркозалежність.

Актуальність проблеми формування адиктивної поведінки у підлітків зумовлена глобальним поширенням наркотизації серед нових поколінь. Родина як основний інститут соціалізації дитини відіграє вкрай важливу роль у становленні особистості. Вплив на дитину має як мікросередовище, тобто сім'я, так і макросередовище – суспільство. Функціональний стан сім'ї впливає на її здатність до нормальної життєдіяльності в суспільстві та змінюється під впливом соціально-економічних умов. Наразі, коли Україна перебуває у постійному русі до змін, сім'я повинна швидко адаптуватися, що піддає її великим стресам, тому з'являється явище дисфункційності у родинах, що впливає на формування девіантної та адиктивної поведінки у підлітків. Зазначене вимагає наукового та практичного розв'язання проблеми, оскільки врахування порушень у функціональності родини та вчасна соціально-корекційна робота з подолання цих порушень запобігатиме формуванню адиктивної поведінки у підлітків.

Метою статті є розкриття порушень у функціонуванні сім'ї, що призводять до дисфункційності родини, а згодом впливають на формування адиктивної поведінки у підлітків.

Аналіз останніх публікацій свідчить про те, що зв'язок між поведінкою батьків та подальшою адикцією дитини виявили у своїх дослідженнях такі зарубіжні автори, як А. Фрейд, Д. Віннікот, М. Балінта, М. Кляйн, Б. Спок, М. Маллер, Р. Спіц. В Україні в соціально-педагогічну практику термін “адиктивна поведінка” прийшов із наркології. Його зміст допрацьовано та доповнено вченими С. Кулаковим та А. Лічко [1; 2]. Далі дослідження з цієї проблеми продовжили В. Херсонський, Б. Братусь, А. Бойко, О. Удалова, С. Толстоухова, В. Оржеховська, В. Біттенський, П. Сидоров, М. Максимова, Д. Колесов, О. Пилипенко, І. П'ятницька та ін. Однак дискусійним залишається питання впливу порушень у родині на формування адикцій у підлітків, що і вимагає подальшого наукового пошуку.

Аналіз наукової і науково-методичної літератури показує, що багато дослідників [3; 4; 6; 7] вважають, що алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління – це хвороби соціальні. Психотропні речовини – це відомі адаптогени, тобто засоби, які завдяки своїй дії дають можливість людині адаптуватися до умов та вимог життя. Якщо взяти до уваги те, що діти неспроможні в нормі самостійно навчитися без втручання дорослих адаптуватися до проблем сьогодення, то необхідно вказати на вкрай валику батьківську відповідальність за соціалізацію своїх дітей та навчання їх правил і норм поведінки, тобто надання їм суб'єктності.

Розпочнемо з визначення сутності провідних понять дослідження. Адиктивна поведінка, на думку О. Безпалько, є поведінкою людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану від прийому психотропних речовин чи фіксації на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримки інтенсивних емоцій [4]. Адиктивна поведінка є складником девіантної поведінки, яка трактується як відхилення від прийнятих у суспільстві соціально-моральних норм і цінностей, порушення процесу засвоєння та відтворення цих норм і цінностей, а також саморозвитку й самореалізації особистості в тому соціальному середовищі, до якого вона належить [5].

Під адиктивною поведінкою розуміють поведінку, пов'язану з уживанням психоактивних речовин, що впливають на психічний стан людини [1, с. 9]

Зазначимо, що порушена проблема є міждисциплінарною і перебуває в центрі уваги різних фахівців, таких як наркологи, психологи, психіатри, соціальні педагоги, медичні працівники та ін. Якщо ж розглядати систематичне зловживання психотропними речовинами підлітками, слід зазначити, що цю проблему слід розглядати як психолого-педагогічну, а не медичну проблему. Це зумовлено тим, що вживання наркотиків підлітками завжди має зв'язок з іншими девіантними порушеннями поведінки. Адиктивна поведінка дорослої людини довгий час може розвиватись латентно, не заважаючи суспільному життю. У підлітків же спочатку відбувається соціальна дезадаптація, а вже потім присуджується вживання алкоголю або інших психотропних речовин [6].

Адиктивна та девіантна поведінка дитини формується як наслідок порушення функцій сім'ї. Тому з'ясування функцій родини, що детермінують формування адиктивної поведінки в сім'ях, дозволить фахівцям планувати та реалізувати корекційні технології роботи в таких сім'ях із метою усунення причин різних девіацій підлітків, зокрема адикцій.

Історичний аналіз взаємозалежності від типу керування країною та типу виховання в сім'ї дає нам уявлення про картину змін від директивного авторитарного режиму та такого ж директивного виховання в сім'ї до більш ліберального демократичного в умовах сьогодення. Так, сім'я реагує на суспільні зміни порушенням внутрішніх правил та зв'язків, що протягом десятиліть формувались та передавались із покоління в покоління, від дідів до онуків у формі сімейних цінностей, традицій тощо. Так, у суспільстві зменшилась кількість зареєстрованих шлюбів та збільшилась кількість розлучень, поширилися такі явища, як наркоманія, алкоголізм, проституція, злочинність та виросла різниця матеріальних можливостей сімей. Зазначені проблеми створюють середовище для формування дисфункціональних сімей, де функції сім'ї знецінено або втрачено або вони виконуються неналежним чином.

В. Москаленко, вивчаючи дисфункціональні сім'ї, має на увазі низьку якість виконання нею сімейних функцій і низький рівень психологічного комфорту, нездатність до продуктивного вирішення важливих життєвих ситуацій [2; 7].

Причиною дисфункційності згадана авторка вбачає співзалежність у родинях нарко- й алкозалежних. Поняття “спів залежність” уперше виникло в 30-х роках минулого століття в лікувальних закладах Америки в штаті Мінесота для узагальнення симптомів поведінки в подружніх стосунках із хворими на алкоголізм. У зв'язку з відокремленням співзалежності як явища, виникла потреба з вивчення питання щодо причин формування співзалежності, її наслідків та дефініції цього поняття. Нині фахівці [7] схиляються до думки про співзалежність як про хронічне прогресувальне захворювання. В одній із парадигм “теорії стривоженої особистості” стверджувалося, що дружина залежної особи сприяє підтримці залежності чоловіка через потреби власної стривоженої особистості. Прихильники цієї теорії описували дружин алкоголіків як хворих і таких, що потребують у подружніх відносинах хворих і неповноцінних чоловіків, за рахунок чого вони прикривають особистісні проблеми.

Через деякий час уявлення про співалкоголізм доповнилося дослідженнями, які показали, що в родинях залежних від наркотиків, ліків тощо, родичі демонструють схожі патерни поведінки. Стало очевидним, що проблеми залежних від алкоголю чи наркотиків схожі та впливають не тільки на партнерів у шлюбі, а й на всіх членів сім'ї. Отже, про стан співзалежності можна говорити стосовно осіб, що перебувають у шлюбі чи близьких відносинах із людьми із залежністю; мають одного або обох батьків із залежністю; виросли

в емоційно-репресивних сім'ях [7, с. 14]. Отже, всі перелічені ознаки становлять явище дисфункційності в родині, що базуються на співзалежності її членів. Родина, в якій є ознаки спів залежності, є дисфункційною.

Розкриємо сутність та особливості порушень функціонування таких сімей. О. Карабенова вказує на дисфункційну сім'ю, як сім'ю, в якій через порушення різних аспектів сімейне функціонування систематично не задовольняє базові потреби членів сім'ї та не реалізує її основні завдання [8].

У науковій літературі описано функції сім'ї щодо основних сфер життєдіяльності родини вченими М. Мацьковецьким, А. Харчевим, В. Голофастом та ін. Ці функції, які мають глибокий історичний характер та динамічно змінюються разом із суспільством. Серед сімейних функцій Ю. Василькова, Т. Василькова Т. Кравченко виокремлюють виховну, репродуктивну, економічну, господарсько-побутову, емоційну, соціокультурну та функції соціального контролю, духовного спілкування та соціального статусу [9; 10]. Е. Ейдміллер, В. Юстицькіс поділяють функції родини на виховну, господарсько-побутову, емоційну та духовного спілкування [11].

Порушення будь-якої функції призводить до формування дисфункціональної сім'ї та розвинення адиктивної поведінки дитини [12]. До того ж порушення однієї функції призводить до викривлення інших.

Так, під час порушення виховної функції формуються девіантні вияви в поведінці дитини. Залежно від типу виховання формуються різні проблеми. За умов директивного типу виховання формування власного "Я" не відбувається за рахунок того, що батьки виховують дитину в межах "умовної любові". Такі батьки схвалюють вигідну для свого комфорту поведінку, закріплюючи її виявом любові. Слухняна дитина не заважає, виконує накази батьків, бо хоче, щоб її любили. Однак вона не має можливості формувати власну думку. Така дитина піддається впливу девіантного середовища та легко приймає пропозицію проби наркотиків. У такий спосіб діти бунтують проти батьківського контролю, доводячи батькам своїм учинком право вибору. За умов інфантильного типу виховання байдужість чи неспроможність батьків до виховного процесу призводять до порушень в емоційно-вольовій сфері дитини через нерозвиненість соціальних норм поведінки та невиконання дитиною своїх обов'язків. Така дитина сам на сам опиняється на вулиці перед вибором та часто робить його на користь цікавості до наркотиків. Наслідки такого вибору часто призводять до наркозалежності, бо такі діти гуртуються одне з одним та відчують разом єдність, якої не могли відчувати в сім'ї. Часто діти привертають увагу батьків до себе таким способом.

Викривлення виховної функції впливає також на зміни в емоційній функції сім'ї та формує нервову напруженість у дитини. Перебування її у стані постійного стресу призводить до повної або часткової відсутності почуття безпеки та захищеності. Емоційна функція дуже важлива для розвитку дитини. За рахунок того, що батьки не навчають дитину, як висловлювати почуття, або забороняють це робити такими словами, як "не плач", "не можна злитися", "не бійся", "не можна так голосно сміятися" тощо, дитина починає пригнічувати почуття, що уможлиблює накопичення напруженості та формування психічних розладів. Така дитина буде шукати спосіб зняти напруженість та, спробувавши наркотичний засіб, закріпить таку поведінку як найлегшу та найприємнішу. Психологи вважають адиктивну поведінку наслідком порушень емоційної системи.

Проблеми у вихованні порушують ще й комунікативну функцію за рахунок порушення контакту з дитиною. Такій дитині важко прийти за порадою, поділитися своїми проблемами, руйнується контакт із батьками, довіра та близькість. У таких відносинах батьки не можуть передати свій досвід дитині, навчити її будь-чому, бо дитина не сприймає авторитет таких батьків. Тому дитина, яка, наприклад, не довіряє батькам та боїться покарання, не прийде за допомогою до батьків, перебуваючи в систематичному зловживанні наркотичними засобами, тому залишається з проблемою наодинці.

Без належного виховання можна зазначити викривлення у сфері первинного соціального контролю. Така дитина не відчуває стійкості структури сім'ї, втрачає зв'язок із батьками, відповідальність за власну поведінку, соціальний контроль та набуває байдужого ставлення до оточення. Викривлення відбувається за рахунок того, що батьки порушують ієрархію відносин, коли залучають дітей до дорослих проблем. Наприклад, якщо мама постійно скаржиться дитині на свого чоловіка – батька дитини, вимагаючи розуміння, підтримки та захисту, така дитина буде відчувати незахищеність та дорослість не за роками. Та якщо у неї виникнуть питання чи залежність від наркотиків, то до батьків вона вже не звернеться.

Порушення рекреаційної функції не дають дитині сформувати вміння проводити дозвілля. Дитина шукає розваг на вулиці та знаходить розвагу в наркотиках. Відомо, що наркотик дає відчуття радості, до того ж сам пошук нагадує гру, в кінці якої дитина на сто відсотків відчує себе переможцем. Тому діти із задоволенням грають у небезпечний спосіб.

Соціалізація дитини є найважливішою функцією сім'ї. Відхилення у соціалізувальній функції доповнюють відсутністю адаптаційного потенціалу до середовища та несформованістю "Я-образу". Через залучення дитини до систем соціальних відносин формується її соціальний досвід, певні соціальні якості та риси, засвоюється і відтворюється система суспільних зв'язків. Без цього процесу дитина не зможе самореалізуватися в майбутньому, що може призвести до адиктивної поведінки у дорослому віці.

Висновки. Таким чином, ми можемо зазначити, що для того, щоб не розвивалась адиктивна поведінка у дітей, вкрай важливо приділяти увагу виконанню всіх функцій сім'ї батьками, підвищувати батьківську компетентність, створюючи сприятливе соціально-педагогічне середовище. Також соціальним педагогам та психологам необхідно розробляти корекційні заходи для сімей, які опинились в умовах сімейних дисфункцій, та надавати соціальним працівникам простір для вживання цих заходів.

Перспективними напрямками дослідження стануть питання розробки технологій соціального супроводу родини, в якій виховуються наркозалежні діти.

Використана література:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання. Київ-Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
2. Кулаков С. А. Руководство по реабилитации наркозависимых: метод. реком. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 204 с.
3. Личко А. Е., Битенский В. С. Подростковая наркология : руководство. Москва : Медицина, 1981. 304 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Логос, 2003. 134 с.
5. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учебное пособие для вузов. Москва : ТЦ Сфера, 2001. 160 с.
6. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 255 с.
7. Москаленко В. Д. Зависимость : семейная болезнь. Москва : "Пер Сэ", 2009. 129 с.
8. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учеб. пособ. Москва : Гардарики, 2005. 320 с.
9. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика : курс лекций 2-е изд. стереотип. Москва : "Академия", 2000. 440 с.
10. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : метод. реком. Київ : Держ. соц. служба, 2005. 100 с.
11. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкий В. В. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург, 2000. 400 с.
12. Капська А. Й., Пеша І. В, Міхеєва О. Ю., Соляник М. Г. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями : навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 2015. 328 с.

References:

1. *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* (2006) [Encyclopedia for social professionals]. 2-he vydannia Kyiv-Simferopol : Universum, 2013. 536 [in Ukrainian].
2. Kulakov, S. A. (2006) *Rukovodstvo po reabilitatsii narkozavisimykh* [Drug Addicts Rehabilitation Guide] : metod. rekom. SPb. Rech. 2006. 204 [in Russian].
3. Lichko, A. E., Bitenskiy, V. S. (1981) *Podrostkovaya narkologiya* [Teenage narcology]: rukovodstvo. M. : Meditsina. 1981. 304 [in Russian].
4. Bezpalko, O. V. (2003) *Sotsialna pedahohika v skhemakh i tablytsiakh* [Social pedagogy in diagrams and tables]: navch. posib. K. : Logos, 2003. 134. [in Ukrainian].
5. Kleyberg Yu. A. (2001) *Psikhologiya deviantnogo povedeniya* [Psychology of deviant behavior]. : uchebnoye posobiye dlya vuzov. M. : Sfera. 2001. 160 [in Russian].
6. Kon, I. S. (1989) *Psikhologiya ranney yunosti* [Psychology of early adolescence]: kn. dlya uchitelya. M. : Prosveshcheniye. 1989. 255 [in Russian].
7. Moskalenko, V. D. (2009) *Zavisimost : semeynaya bolezнь* [Addiction: a family disease]. M. : "Per Se". 2009. 129 [in Russian].
8. Karabanova, O. A. (2005) *Psikhologiya semeynykh otnosheniy i osnovy semeynogo konsultirovaniya* [The psychology of family relationships and the basics of family counseling] : ucheb. posob. M. : Gardariki. 2005. 320 [in Russian].
9. Vasilkova ,Yu. V. Vasilkova ,T. A. *Sotsialnaya pedagogika* [Social pedagogy]: kurs lektsiy 2-e izd. stereotip. M. : "Akademiya". 2000. 440 [in Russian].
10. Kravchenko, T. V., Trubavina, I. M. (2005) *Dopomoha batkam u vykhovanni ditei* [Assistance to parents in raising children] : metod. rekom. K. : Derzh. sots. sluzhba, 2005. 100 [in Ukrainian].
11. Eydemiller, E. G. Yustitskiy, V. V. (2000) *Psikhologiya i psikhoterapiya semi* [Family psychology and psychotherapy] SPb. 2000. 400 [in Russian].
12. Kapska, A. Y., Piesha, I. V, Mikheieva O. Yu., Solianyk M. H. (2015) *Tekhnologii sotsialno-pedahohichnoi roboty z simiyami* [Technologies of social and pedagogical work with families]: navchalno-metodychniy posibnyk. K. : Slovo, 2015. 328 [in Ukrainian].

Oberemok A. M. The formation of teenagers addictive behavior in dysfunctional families

The article is devoted to the problem of teenagers addictive behavior. The family as the main institution of socialization of the child plays an extremely important role in the formation of personality. The effect on the child is both the microenvironment – the family and the macroenvironment – society.

The functional state of the family affects its ability to normal livelihoods in society and changes under the influence of social economic conditions.

The problem of family disfunction is interdisciplinary and lies in the focus of various professionals such as narcologists, psychologists, psychiatrists, social educators, medical workers.

The violation of family function leads to family disfunction, subsequently, to the formation of teenagers addictive behavior is found out. Addictive behavior is a component of deviant behavior. Deviant behavior is interpreted as a deviation from the accepted in this society socio-moral norms and values, violation of the process of assimilation and reproduction of these norms and values, as well as self-development and self-realization personality in the social environment to which it belongs. Addictive behavior is the behavior in which a person abuses psychoactive substances that change her mental state.

The family disorders that determine formation of families addictive behavior, will allow professionals to plan and implement correctional technologies in such families in order to eliminate causes of various teenagers deviations and addictions.

The link between the effect of one family function violation on distortion of others is established. The need in a socio-pedagogical environment for the implementation of correctional technologies in such families is found out.

Full implementation of all functions in their entirety will create conditions for normal socialization of adolescents in the family. Necessity to create favorable conditions for raising children has been established. For dysfunctional families it is necessary to develop correctional programs and provide space for their implementation.

Key words: deviant behavior, addictive behavior, dysfunctional family, family functions, drug addiction.

НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК СКЛАДНИК СИСТЕМИ НАВЧАННЯ МЕДИЧНИХ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ФАХІВЦІВ

У статті подано аналіз законодавчої бази та наукових джерел щодо тлумачення поняття “неперервна освіта” як складника поняттєво-тлумачного апарату дослідження засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти. На основі системно-узгальнювального підходу проведено вивчення науково-педагогічних розробок учених та законодавчої й нормативно-правової бази. Розглянуто послідовність запровадження терміна “неперервна освіта” в систему освіти. Підкреслено, що в умовах розвитку медичної та фармацевтичної освіти функціонування системи неперервної професійної освіти стає об’єктивною потребою й орієнтиром державної політики в галузі освіти. Неперервна професійна освіта покликана забезпечити гнучкість та різноманітність фахової підготовки для задоволення потреб суспільства. Система медичної та фармацевтичної освіти як структурна одиниця ступеневої системи освіти має свої специфічні цілі. Основою системи неперервної професійної підготовки фахівців є державні законодавчі і нормативні документи. Огляд праць стосовно неперервної освіти медичних та фармацевтичних спеціалістів довів, що наразі відсутній загальноприйнятий підхід до неперервної медичної (фармацевтичної) освіти. Проте є загальна думка про те, що якість послуг в галузі залежить від постійної підтримки фахівцями своїх компетенцій під час неперервного підвищення та оцінки своєї кваліфікації. При цьому наголошується, що велике значення має забезпечення якості освіти та підвищення вимог до академічного рівня постачальників освітніх послуг або програм навчання, на основі яких медичні (фармацевтичні) спеціалісти координують власні плани освітньої діяльності. Найважливішою передумовою забезпечення обов’язковості безперервного підвищення кваліфікації вважається створення єдиної системи акредитації постачальників послуг і програм, а також “колективна відповідальність” усіх учасників системи підготовки кадрів охорони здоров’я.

Ключові слова: неперервна освіта, медичні та фармацевтичні фахівці, система освіти, якість освіти.

Медична освіта у світі існує вже понад 800 років, і формально вона почалася з відкриття медичного факультету в університеті Монпельє у Франції. Українська медична освіта також була побудована за європейським зразком, її головною метою є поліпшення здоров’я людей, що збігається з основною місією Всесвітньої федерації медичної освіти щодо впровадження Міжнародних стандартів медичної освіти для поліпшення якості охорони здоров’я.

Неперервна медична та/або фармацевтична освіта є етапом освіти, де фахівці після отримання базової кваліфікації стажуються, набувають і удосконалюють практичний досвід протягом усього професійного життя. Вона дозволяє найбільш повно реалізувати всі здатності людини. Українські дослідники М. Євтух та І. Волощук зазначали, що “...термін “неперервна освіта” підкреслює функціональну специфіку одержуваних знань. Це освіта, яка має забезпечити безперервне оновлення професійних знань і навичок” [2, с. 259].

У статті 3 Закону України “Про вищу освіту” зазначено, що “державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується, зокрема, на принципі сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя”, а формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом “розширення можливостей для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя”. Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті визначені пріоритетні напрями державної політики щодо вдосконалення концепції безперервної освіти: “Створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти”.

Не викликає сумнівів, що система освіти (як базової, так і післядипломної) має бути переглянута. Тільки тоді фахівець відповідає швидкоплинним вимогами ринку праці, коли він може постійно вчитися і оптимально використовувати накопичений освітній капітал [1, с. 105]. Час диктує нові вимоги до фахівців, до освіти, тому природно, що система освіти має бути адаптована до сучасних умов.

Освітній процес є структурною одиницею більш глобального процесу, який позначається поняттям “освіта через усе життя”, або “неперервна освіта”, він повинен забезпечити різноманітність і гнучкість підготовки фахівців для задоволення потреб суспільства. Для забезпечення пристосування до нововведень і змін у майбутньому “в умовах стрімкого накопичення знань і оновлення технологій одним із найбільш важливих завдань стає забезпечення безперервності освіти” [3, с. 201].

Метою статті є теоретичний аналіз робіт педагогів-медиків та фармацевтів щодо тлумачення поняття “неперервна освіта” як складника поняттєво-тлумачного апарату дослідження засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти.

Аналіз наукових розвідок свідчить про те, що ідея неперервності освіти, постійного духовного вдосконалення людини, того, що набуття знань людиною не має бути обмежено її віком, простежується у творах

Конфуція, Сенеки, Платона, Аристотеля, Сократа, видатних мислителів А. Сен-Симона, Т. Кампанелли, Ф.-А. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо.

Педагог-гуманіст Я. Коменський, який вважається попередником сучасних поглядів на неперервну освіту, у своїх творах пропагував ідею, що для навчання підходить кожен вік людини, тому не може бути в житті людини іншої мети, ніж набуття знань [5]. Англійський філософ Дж. Локк підкреслював, що навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь. Ідея освіти протягом життя спостерігається у творах Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Й.-В. Гете. Д. Дідро у своїх працях висловлював думку про тісний зв'язок освіти з потребами життя, Ж.-Ж. Руссо розвинув ідею природної свободи і рівності людей, які ґрунтуються на власній праці кожного.

Так, історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку концепції неперервної освіти здійснили М. Арнаутів Н. Горук, В. Давидова, О. Огієнко, Н. Сергеев, М. Солдатенко, О. Шапочкіна, О. Щербак, В. Ширяєва та інші; роль і місце “неперервної освіти” та особливості неформального навчання в Україні вивчали В. Александров, Ю. Деркач, І. Зязюн, Н. Ничкало, Н. Павлик, О. Паращук та Г. Усатенко; робота Т. Ткач присвячена визначенню ролі та місця неперервної освіти та неформального навчання у педагогічній системі України; неперервну освіту як можливість задовольняти нові потреби суспільства, соціальних груп і окремих особистостей розглядала О. Гулай; багатокомпонентну модель системи освіти впродовж життя запропонувала В. Олійник; особливості ринку праці в Україні вивчала В. Близнюк; Л. Лук'янова виокремлює чотири періоди розвитку концепції неперервної освіти: констатаційно-ідентифікаційний (середина 60-х – початок 70-х рр. ХХ ст.), методологічний (70-ті рр. ХХ ст.), період теоретичної експансії (кінець 70-х – початок 80-х рр. ХХ ст.); діяльнісно-ціннісний (початок 80-х рр. ХХ ст. – дотепер) [7]. Дотичні до окресленої проблеми питання розглядали І. Вановська, А. Гончарук, Г. Жукова, М. Євтух, С. Попадюк, Н. Протасова, М. Рижаків, Л. Сігаєва, М. Скуратівська.

Питання неперервної освіти медичних та фармацевтичних фахівців розглядали такі дослідники: Н. Баранова (“Постдипломное обучение: преемственность и инновационный поход”); О. Бернацька (“Тренінг для медичного персоналу з нуля”); Т. Будник (“Навчання на курсах молодшої медичної сестри з догляду за хворими”); Л. Гавриленко (“Курси спеціалізації за фахом: питання і відповіді”); Т. Герасимчук (“Старшие медсестры о себе и последипломной подготовке”); Й. Голик (“Питання післядипломної підготовки та удосконалення операційних медсестер”); Є. Горошко (“Удосконалення роботи курсів підвищення кваліфікації молодших спеціалістів з медичною освітою”); О. Горищенко (“Нова система професійного розвитку”); Н. Зозуліна (“Післядипломна підготовка медичних сестер на базі факультету підвищення кваліфікації”); Т. Іщук (“Післядипломна підготовка з профілактичної медицини”); Г. Калініченко (“Актуальність післядипломної підготовки медичних сімейних медсестер”); М. Кіргуєва (“Последипломное образование менеджеров сестринского дела”); Л. Самчинська (“Неперервна освіта медичних сестер: практика Херсонської міської клінічної лікарні”); А. Свистунов (“Независимая оценка и сертификация специалистов фармацевтической отрасли как составляющая концепции непрерывного профессионального развития”); Т. Маценко (“Курси з організації та управління для головної медичної сестри”); О. Мішуренко (“Використання інтерактивних технологій в системі безперервної післядипломної освіти”); В. Миронов (“Оптимізація післядипломної освіти середнього медичного персоналу”); Н. Нагорна (“Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку вищої медичної та фармацевтичної освіти”); Л. Романішена-Лановська (“Інноваційні методи в післядипломній підготовці медсестри”); З. Шарлович (“Післядипломна освіта у практиці медичних сестер”); Ж. Юн (“Повышение квалификации медсестер в условиях ЛПУ”).

Аналіз наукових джерел виявив, що для визначення поняття “неперервна освіта” використовується низка термінів: “освіта дорослих” (adult education); “продовжена освіта” (continuing education); “подальша освіта” (further education); “відновлювана освіта” (recurrent education) як освіта протягом усього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, здебільшого з роботою; “перманентна освіта” (permanent education); “освіта протягом життя” (lifelong education); “навчання протягом життя” (lifelong learning). Проте у кожному з цих термінів зроблено акцент на певному боці явища, але загальною є ідея довічної незавершеності освіти для дорослої людини.

Якщо з кінця ХVІІІ – початку ХХ століть працювала система “підтримувальної” освіти, що передбачала просте передання знань від учителя до учня, то нині таке положення не задовольняє запити суспільства. Виникнення ідеї освіти для дорослих пов'язують із промисловою революцією ХІХ століття, чому сприяли зміни, що відбулися у соціально-економічних відносинах суспільства, стрімкому розвитку науки і техніки. Із середини ХХ століття на перші шпальти виходить освіта інноваційна. Це проблемно-орієнтоване навчання, що оперує не стільки фактами, скільки їх тлумаченням, змістом, передбачає постійне підвищення рівня професійних навиків. Ознайомлення з напрямом західних освітніх систем виявило зміщення акценту з викладача на учня. Це навчання направлене на розвиток особистості, вдосконалення фахівця, а не лише на виконання обов'язкової освітньої програми.

Питання еволюційного розвитку “концепції неперервної освіти” вивчала А. Савіна. Вона зазначила, що початок еволюційного розвитку неперервної освіти в глобальному масштабі був покладений на Міжнародних конференціях освіти дорослих, які мали великий вплив на спрямованість і інтенсивність дискусій із цього питання. Під час цих міжнародних зустрічей оцінювалася ефективність і корисність ужитих заходів

у галузі розвитку неперервної освіти, обговорювався ступінь реалізації провідних функцій, які виконуються цією формою освітньої діяльності на окремих етапах соціально-економічного розвитку суспільства, а також визначалися напрями подальшої діяльності в цій галузі [10, с. 51].

Перша Міжнародна конференція освіти дорослих (1949, Данія) у нових післявоєнних умовах порушила питання освіти дорослих як автономної галузі компенсаторної освітньої діяльності, спрямованої на ліквідацію прогалин та недоліків освіти, підвищення загальної культури населення. Друга Міжнародна конференція освіти дорослих (1960, Франція) сформулювала вимоги до освіти дорослих з урахуванням безперервного характеру освітнього процесу, до форм, методів і змісту освіти на всіх його рівнях; переходу від компенсаторного навчання до створення системи безперервної освіти, що включає освіту дорослих у постійно мінливому світі.

У 1965 році на Форумі ЮНЕСКО теоретиком у галузі неперервної освіти П. Ленграндом уперше була запропонована “концепція неперервної освіти” [6]. Вона містила принципово новий на той час погляд на тлумачення поняття “неперервна освіта” та ґрунтувалася на гуманістичній ідеї, відповідно до якої в центрі всіх освітніх заходів перебуває людина, якій слід створювати умови для повного розвитку здібностей протягом усього життя. Із позиції нового трактування поняття “неперервна освіта” розглядалось як процес, що триває усе життя та в якому важливу роль відіграє інтеграція як індивідуальних, так і соціальних аспектів людської особистості, а також її діяльності.

Протягом 70–90-х років ХХ століття питання неперервної освіти розглядалися на: Третій Міжнародній конференції освіти дорослих (1972, Японія), де підкреслювалось, що передання знань, формування вмінь, розвиток і вдосконалення людини у всіх його аспектах протягом усього життя можливі тільки в умовах безперервної освіти; Четвертій Міжнародній конференції освіти дорослих (1985, Франція), що проходила в напрямі подолання розриву між формальною і неформальною освітою дорослих, поширення просвітницької діяльності, що забезпечує різні форми пізнавальної та культурної активності дорослих. Одним із головних документів, затверджених конференцією, була Декларація, що проголошувала “право на навчання” як найважливіший принцип життя сучасної людини; П’ятій Міжнародній конференції освіти дорослих (1997, Німеччина), що пройшла під гаслом “Освіта дорослих: ключ у ХХІ столітті” та підтвердила актуальність концепції “безперервної освіти”, надала їй статус освітньо-політичної стратегії ХХІ століття.

Важливість питання розвитку неперервної освіти також підкреслювалось на Лісабонському саміті (2000), де затверджено документ, який отримав назву “Меморандум освіти довжиною в життя” (A Memorandum of Lifelong Learning). Ухваленню цього документа передувало рішення “Європейської стратегії зайнятості”, затверджене на Люксембурзькому саміті ЄС в 1997 р., і її включення в Амстердамський договір 1997 року, прийняття на саміті Великої Вісімки в 1999 р. Кельнської хартії “Цілі і прагнення безперервної освіти”, а також заключного документа зустрічі міністрів освіти “Освіта в змінюваному світі” (2000, Токіо). У 1997 році підписана “Угода про співробітництво в галузі поширення знань і освіти дорослих” країнами СНД.

В Україні питання неперервної освіти ґрунтуються на положеннях Конституції України та на державному рівні закріплені у таких законодавчих та нормативних актах: законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.08.2013 р. № 1176), Державних стандартах освіти, рекомендаціях III Всеукраїнського з’їзду працівників освіти та Форуму міністрів європейських країн “Європейська школа ХХІ століття: Київські ініціативи”, Педагогічній Конституції Європи, ухваленій на II Форумі ректорів педагогічних університетів європейського простору та ін. У статті 8 Закону України “Про освіту” зазначено, що “особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб’єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів”.

Н. Павлик, досліджуючи зміст поняття “неперервна освіта”, зазначає, що “...основними компонентами неперервної освіти є: 1) навчання грамотності в широкому сенсі; 2) професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (jobqualification); 3) загальнокультурну додаткову освіту, не пов’язану з трудовою діяльністю (lifequalification)” [9, с. 181]. Досліджуючи суперечності між вихідними положеннями концепції неперервної освіти та місцем неформального навчання у її забезпеченні дослідниця робить висновок, що “категорія неперервної освіти охоплює спектр трактувань і значень, які описують різні стани освіти, зокрема неформальне навчання, а розвиток освітніх систем відбувається як реакція на соціальні зміни; в її основі лежить потреба вирішення суперечностей щодо задоволення індивідуальних та соціальних потреб”.

І. Зязюн у роботі “Неперервна освіта як основа соціального поступу” запропонував, зважаючи на “... посилення ролі особистості в сучасному суспільстві і виробництві, зростання її потреб, гуманізацію і демократизацію суспільних відносин, інтелектуалізацію праці, швидку зміну техніки і технологій...”, змінити формулу “освіта на все життя” на формулу “освіта через усе життя”. Ученим визначено змістове підґрунтя неперервної освіти: багаторівневність, доповнення, маневреність [4].

У статті “Пошук шляхів розвитку професійної майстерності молодших медичних спеціалістів у післядипломній освіті” З. Шарлович підкреслює: “Не дивлячись на те, що до проблеми безперервної медичної

освіти підвищився інтерес, нині вона залишається ще не достатньо дослідженою, а з огляду на сучасні євроінтеграційні процеси, потребує особливої уваги до вдосконалення професійної підготовки спеціалістів медицини середньої ланки з акцентом на професійну майстерність” [11, с. 158].

Н. Ничкало зазначає, що в сучасних умовах набули розвитку різні підходи до визначення сутності поняття “неперервна освіта” [8]. Вона розглядається як: філософсько-педагогічна концепція, згідно з якою освіта трактується як процес, що охоплює все життя людини; важливий аспект освітньої практики на різних ступенях системи освіти, що представляє її як постійне цілеспрямоване опанування людиною соціокультурного досвіду різних поколінь; принцип організації освіти на загальнодержавному й регіональному рівнях; принцип реалізації державної політики в галузі освіти; сучасна світова тенденція в галузі освіти; парадигма науково-педагогічного мислення.

Висновки. Проведений нами огляд наукових розвідок за темою дослідження виявив зростання інтересу вітчизняних та зарубіжних науковців до ролі, змісту та сутності неперервної освіти, до змін освітньої парадигми.

Згідно із визначенням всесвітньої федерації медичної освіти (WFME) неперервний професійний розвиток позначає період освіти і підготовки фахівців, що починається після завершення базової освіти та післядипломної підготовки і триває після цього протягом усього професійного життя кожного фахівця. Отже, вдосконалення професійних компетенцій шляхом неперервності освіти робить працівника конкурентоспроможним і затребуваним на ринку праці, що є вигідним для всіх учасників цього процесу: держави як суб’єкта, зацікавленого в більш тривалій трудовій діяльності своїх громадян, роботодавців, для яких професійні вміння працівників є запорукою успіху підприємства, і для самої людини, освіта якої стане показником її соціального статусу, затребуваності і благополуччя, а також усього суспільства загалом. Зазначимо, що успішна реалізація концепції безперервної освіти багато в чому залежить від вирішення цілого спектру проблем (політичних, економічних, правових, фінансових) і сприяє модернізації професійної освіти.

Використана література:

1. Гулай О. Особливості формування мотивації навчання майбутніх будівельників в умовах ступеневої освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2017. № 1. С. 99–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2017_1_18 (дата звернення: 15.05.2021).
2. Євтух М., Волощук І. Модернізація навчального процесу у контексті переосмисленого усвідомлення взаємодії віри і знань. *Філософія освіти: наук. часопис*. № 1-2(7). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2008. С. 254–261.
3. Жукова Г. В. Позаакадемічна освіта – нове філософсько-освітнє явище. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : науковий вісник : збірник наукових праць*. 2018. Вип. 138 (11), ч. 2. С. 199–202.
4. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2001. Ч. 1. С. 15–23.
5. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Москва : Гос. учебно-педагогическое изд-во Мин. просв. РСФСР. 1955. 474 с.
6. Lengrand, P. (1975) *An Introduction to Lifelong Learning*, Beckenham: Croom Helm (first published 1970).
7. Лук’янова Л. Б., Сігаєва Л. Є., Аніщенко О. В., Зінченко С. В., Баніт О. В., Лапаєнко С. В., Василенко О. В. Освіта дорослих: теоретичні і методологічні засади : монографія. Київ : Педагогічна думка. 2012. 272 с.
8. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014. 125 с.
9. Павлик Н. П. Зміст поняття неперервна освіта. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад* : зб. наук. праць матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 травня 2016 р., м. Київ, Національний авіаційний університет / наук. ред. Н. П. Муранова. Київ: НАУ. 2016. 296 с. С. 180–182. URL: <http://idp.nau.edu.ua/conference.html> (дата звернення: 16.04.2021).
10. Савіна А. К. Непрерывное образование за рубежом: от идеи к концепции. *Отечественная и зарубежная педагогика : ФГБНУ “Институт стратегии развития образования Российской академии образования”, № 3 (24)*. 2015. С. 49–64. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-obrazovanie-za-rubezhom-ot-idei-k-kotseptsii> (дата звернення: 18.05.2021).
11. Шарлович З. П. Пошук шляхів розвитку професійної майстерності молодших медичних спеціалістів у післядипломній освіті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 3. С. 157–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUP_2016_3_30. (дата звернення: 26.05.2021).

References:

1. Gulai, O. (2017) *Osoblyvosti formuvannia motyvatsii navchannia maibutnykh budivelnikiv v umovakh stupenevoi osvity* [Features of Formation of Motivation of Training of Future Builders in the Conditions of Higher Education]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika*. № 1. S. 99-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2017_1_18 (data zvernennia: 15.05.2021) [in Ukrainian].
2. Yevtikh, M., Voloshchuk, I. (2008) *Modernizatsiia navchalnoho protsesu u konteksti pereosmyslenoho usvidomlennia vzaiemodii viry i znan* [Modernization of the Educational Process in the Context of Rethought Awareness of the Interaction of Faith and Knowledge]. *Filosofiiia osvity: nauk. chasopys*. № 1-2(7). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. S. 254-261 [in Ukrainian].
3. Zhukova, H. V. (2018) *Pozaakademichna osvita – nove filosofsko-osvitnie yavyshe* [Non-academic Education is a new Philosophical and Educational Phenomenon]. *Hileia. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky : naukovyi visnyk : zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 138 (11), ch. 2. S. 199-202 [in Ukrainian].
4. Ziaziun, I. A. (2001) *Neperervna osvita yak osnova sotsialnoho postupu* [Text] [Continuing Education as a Basis for Social Progress]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*. Ch. 1. S. 15–23 [in Ukrainian].

5. Komenskyi, Ya. A. (1955) Yzbrannye pedahohycheskye sochyneniya [Selected pedagogical work]. Moskva: Hos. uchebno-pedahohycheskoe yzd-vo Myn. prosv. RSFSR. 474 s. [in Russian].
6. Lengrand, P. (1975) An Introduction to Lifelong Learning, Beckenham: Croom Helm (first published 1970).
7. Lukianova, L.B., Sihaieva, L.Ie., Anishchenko, O.V., Zinchenko S.V., Banit, O. V., Lapaienko, S.V., Vasylenko, O.V. (2012) Osvita doroslykh: teoretychni i metodolohichni zasady: [monohrafiia] [Adult Education: Theoretical and Methodological Principles: monograph]. Kyiv: Pedahohichna dumka. 272 s. [in Ukrainian].
8. Nychkalo, N.H. (2014) Rozvytok profesiinoi osvity v umovakh hlobalizatsiinykh ta intehtratsiinykh protsesiv: monohrafiia [Development of Vocational Education in the Context of Globalization and Integration Processes: a monograph]. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova. 125 s. [in Ukrainian].
9. Pavlyk, N. P. (2016) Zmist poniattia neperervna osvita [The Meaning of the Concept of Continuing Education]. Aktualni problemy v systemi osvity: zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad – douniversytetska pidhotovka – vysychyi navchalnyi zaklad : zb. nauk. prats materialiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 25 travnia 2016 r., m. Kyiv, Natsionalnyi aviatychnyi universytet / nauk. red. N. P. Muranova. Kyiv: NAU. 296 c. S. 180-182. URL: <http://idp.nau.edu.ua/conference.html> (data zvernennia: 15.05.2021) [in Ukrainian].
10. Savina, A.K. (2015) Nepreryvnoe obrazovanye za rubezhom: ot ydey k kontseptsyy [Continuing Education Abroad: from Idea to Concept]. Otechestvennaia y zarubezhnaia pedahohyka : FHBNU “Ynstytut stratehyi razvytyia obrazovanyia Rossyiskoi akademyy obrazovanyia”, № 3 (24). S. 49-64. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-obrazovanie-za-rubezhom-ot-idei-k-kontseptsii> (data zvernennia: 16.04.2021) [in Russian].
11. Sharlovych, Z. P. (2016) Poshuk shliakhiv rozvytku profesiinoi maisternosti molodshykh medychnykh spetsialistiv u pisladyplomnii osviti [Search for Ways to Develop the Professional Skills of Junior Medical Professionals in Postgraduate Education]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky. Vyp. 3. S. 157-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUP_2016_3_30 (data zvernennia: 26.05.2021) [in Ukrainian].

Radziivska I. V. Continuing education as a component of the training system for medical and pharmaceutical specialists

The paper presents the analysis of the legislative framework and scientific sources on the interpretation of the concept of “continuing education” as a component of the conceptual and explanatory apparatus for studying the foundations of the development of medical and pharmaceutical education. On the basis of a system-generalizing approach, the study of scientific and pedagogical developments of scientists and the legislative and regulatory framework was carried out. The sequence of introduction of the term “continuing education” in the education system is considered. It is emphasized that in the context of the development of medical and pharmaceutical education, the functioning of the system of continuing professional education becomes an objective need and guideline of state policy in the field of education. Continuing professional education is designed to provide flexibility and diversity of professional training to meet the needs of a society. The system of medical and pharmaceutical education, as a structural unit of a step-by-step education system, has its own specific goals. The basis of the system of continuous professional training of specialists is state legislative and regulatory documents. The review of works on continuing education of medical and pharmaceutical specialists proved that currently there is no generally accepted approach to continuing medical (pharmaceutical) education. However, there is a general opinion that the quality of services in the industry depends on the constant support of specialists for their competencies during continuous improvement and evaluation of their qualifications. At the same time, it is noted that it is of great importance to ensure the quality of education and increase the requirements for the academic level of educational service providers or training programs, on the basis of which medical (pharmaceutical) specialists coordinate their own plans for educational activities. The most important prerequisite for ensuring the mandatory continuous professional development is the creation of a unified system of accreditation of service providers and programs, as well as the “collective responsibility” of all participants in the health training system.

Key words: *continuing education, medical and pharmaceutical specialists, education system, quality of education.*

УДК 378.14:355.23-796.8.012.6(075.8)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.37>

Рибалко П. Ф., Васецький Ю. В., Солодка О. В., Крasiлов А. Д., Хоменко О. С.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ЯКІ СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ НА ОДНОБОРСТВАХ, ДО ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Характеризуючи рухову діяльність одноборців, зокрема здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (спортивний розділ), необхідними компонентами успішної змагальної діяльності є: активне самовдосконалення, постійне розширення світогляду, практичних навичок та опанування нових прикладних компетентностей. Ураховуючи вищезазначене, прослідковується важливість відповідних форм організації системи багаторічної підготовки (професійної підготовки) самбістів різної спортивної кваліфікації, які б забезпечували неперервний процес саморозвитку. Однією з найважливіших форм, безсумнівно, є науково-дослідницька діяльність, яка спрямовує індивіда на пошук оптимальних інноваційних засобів підвищення ефективності його спортивних показників (професійної діяльності), що підкреслює актуальність обраного напрямку дослідження.

Головною метою роботи є апробація педагогічних умов розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються в боротьбі самбо у річному циклі їх багаторічної підготовки.

Із метою визначення ефективності змодельованих нами педагогічних умов організовано педагогічний експеримент, у якому взяли участь здобувачі вищої освіти, члени збірної команди Харківського національного університету внутрішніх справ із боротьби самбо (ХНУВС, $n=18$ чол.). Учасників педагогічного експерименту за методом випадкової вибірки було розподілено на такі дві групи, як контрольна (K_2 , $n=9$ чол.) та експериментальна (E_2 , $n=9$ чол.), що були репрезентативними за антропометричними показниками та обсягом. До початку педагогічного експерименту досліджувані спортсмени K_2 та E_2 за рівнем розвитку швидкісно-силових якостей та технічної підготовленості з боротьби самбо (спортивний розділ) значно не відрізнялися ($P \geq 0,05$).

Для розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей, які забезпечують формування готовності самбістів до змагальної діяльності, представники K_2 під час навчально-тренувальних занять у річному циклі підготовки використовували чинну програму. Одноборці E_2 у системі річного циклу підготовки додатково використовували змодельовані нами педагогічні умови з технічними засобами навчання та відповідним тренажерним обладнанням. Під час порівняння показників до та після використання змодельованих членами науково-дослідної групи педагогічних умов установлено, що результати, отримані наприкінці педагогічного експерименту в досліджуваних групах, зрости щодо вихідних та проміжних показників, ці відмінності є достовірними (E_2 , $P \leq 0,05$).

Ключові слова: боротьба самбо, гумовий амортизатор, засоби фізичної підготовки, макроцикли, навчально-тренувальний процес, педагогічні умови, рукав-канат, технічні засоби, технічна підготовка, швидкісно-силові якості.

Сучасний рівень розвитку неолімпійських та службово-прикладних видів спорту, зокрема боротьби самбо, вимагає від одноборців високих професійних компетентностей, які забезпечують стійкі та високі спортивні показники під час участі у змаганнях різних рангів, що забезпечує особистий високий рейтинг, загальний успіх команди та престиж України на міжнародній світовій арені. Характеризуючи рухову діяльність одноборців, зокрема здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (спортивний розділ), необхідними компонентами успішної змагальної діяльності є: активне самовдосконалення, постійне розширення світогляду (системи набутих прикладних знань), практичних навичок та опанування нових прикладних компетентностей.

Ураховуючи вищезазначене, прослідковується важливість відповідних форм організації системи багаторічної підготовки (професійної підготовки) самбістів різної спортивної кваліфікації, які б забезпечували неперервний процес саморозвитку. Однією з найважливіших форм, безсумнівно, є науково-дослідницька діяльність, яка спрямовує індивіда на пошук оптимальних інноваційних засобів підвищення ефективності його спортивних показників (професійної діяльності), що підкреслює актуальність обраного напрямку дослідження.

Дослідження здійснено відповідно до планів науково-дослідних робіт: кафедри теорії і методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка; кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 2 (кримінальної поліції) Харківського Національного університету внутрішніх справ «Шифр – САМБО» (2020–2021 рр.).

Моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури, а також інтернет-ресурсів (перший етап дослідження – січень-лютий 2020 р.) в обраному напрямі наукової розвідки дозволив нам визначити низку науковців (Н. Бойченко [1], О. Хацаюка, А. Корольова, С. Соломаху [2], К. Ананченка, О. Хацаюка, Ф. Загуру, Л. Огнюву [3], О. Хацаюка, К. Ананченка, О. Хуртенко, С. Дмитренко, Н. Бойченко [4]) та інших учених і практиків (А. Алексєєва, Г. Арзютова, О. Моргунова, В. Саснка, О. Ярещенка), які у своїх працях висвітлили основні складники організації системи багаторічної підготовки одноборців.

Подальший аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, привернув нашу увагу до наукових праць Н. Башавець, Б. Кіндзера, Ю. Таймасова, О. Зуб, В. Артеменка [5], Н. Височіної, А. Дьяченко, А. Антонюка, С. Власко, В. Байдали [6], В. Шемчука, Н. Вербіна, О. Нестерова, М. Василенка, Є. Малахова [7], О. Хуртенко, В. Білошицького, С. Власка, С. Партики, Д. Коновалова [8] та інших учених (С. Безкоро-

вайного, С. Кіприча, В. Мунтяна, Р. Троня, М. Хасанова), у яких розкриваються особливості алгоритмізації процесу моделювання педагогічних умов формування готовності одноборців різних категорій (спортивної кваліфікації) до змагальної діяльності.

Аналіз спеціальної науково-методичної літератури в обраному напрямі наукової розвідки дозволив визначити такі суперечності між:

- достатнім рівнем сформованості техніко-тактичної підготовленості та недостатнім рівнем розвитку спеціальної фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (спортивний розділ);

- стійкими сформованими знаннями методики організації системи багаторічної підготовки здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (самбістів різної спортивної кваліфікації), та недостатнім рівнем розвитку практичних навичок організації тренувального процесу у різних макроциклах їх річної підготовки;

- високим рівнем загальної фізичної підготовленості та потребою розвитку й удосконалення швидкісно-силових якостей (інтегрального показника успішної змагальної діяльності) здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (самбістів різних категорій та спортивної кваліфікації).

Відповідно до результатів аналізу науково-методичної та спеціальної літератури (інтернет-джерел) установлено, що питанням моделювання педагогічних умов, які забезпечують розвиток та вдосконалення швидкісно-силових якостей (прикладних компетентностей) здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються в одноборствах, зокрема в боротьбі самбо, присвячено недостатню кількість наукових праць, що потребує подальших наукових досліджень та підкреслює актуальність і практичний складник обраного напрямі наукової розвідки.

Метою статті є апробація педагогічних умов розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо у річному циклі їх багаторічної підготовки.

Під час дослідно-експериментальної роботи нами планувалося вирішити такі завдання:

- провести аналіз науково-методичної та спеціальної літератури (Інтернет-ресурсів) у напрямі організації системи багаторічної підготовки одноборців;

- здійснити моніторинг науково-методичної літератури у напрямі моделювання педагогічних умов формування готовності одноборців різних категорій (спортивної кваліфікації) до змагальної діяльності;

- змодельувати педагогічні умови розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на одноборствах;

- експериментально перевірити ефективність розроблених педагогічних умов розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на одноборствах.

Для досягнення головної мети та основних завдань дослідження було створено науково-дослідну групу (далі – НДГ) в складі: О. Хацаюка, П. Рибалки, Ю. Васецького, О. Солодкої, А. Красілова, О. Хоменка (провідні учені і практики обраного напрямі наукової розвідки). Під час емпіричного дослідження членами НДГ використані такі методи: абстрагування, аналізу та синтезу, індукції і дедукції, моделювання, математично-статистичні (кореляційного аналізу, факторного аналізу, шкалювання), власний досвід участі у змаганнях різних рангів із боротьби самбо (олімпійських, неолімпійських та службово-прикладних одноборств), досвід багаторічної підготовки одноборців до змагань вищих рангів з олімпійських, неолімпійських та службово-прикладних видів спорту тощо.

Емпіричне дослідження організовано у три етапи (січень 2020 р. – квітень 2021 р.). Упродовж першого етапу дослідження (січень-лютий 2020 р.) створено НДГ та проведено моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури, у яких розкриваються шляхи вирішення окресленої проблематики. Надалі членами НДГ сформульовано мету та визначено основні завдання дослідження, а також здійснено підбір сучасних наукових методів дослідження (наукового інструментарію).

Під час відпрацювання другого етапу (лютий-березень 2020 р.), відповідно до результатів попередніх досліджень у обраному напрямі [4; 6; 7], нами обґрунтовано доцільність та необхідність упровадження у систему багаторічної підготовки самбістів спеціалізованих засобів фізичної підготовки (технічних засобів), які забезпечують розвиток та вдосконалення швидкісно-силових якостей (формування прикладних компетентностей), а саме: тренажер із захватом для дзюдо, самбо (надалі гумовий амортизатор [9], рукав-канату [10], бойового молоту (далі – кувалди) [11] та відеокомп'ютерної системи експрес-аналізу біомеханічних рухів “Katsumoto” [12 с. 36–42] (далі – ВКС “Katsumoto”). Вибір функціональних та технічних засобів спеціальної фізичної підготовки зумовлений необхідністю підвищення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо, що забезпечить підвищення їх результативності під час участі у змаганнях різних рангів. Крім цього, впродовж зазначеного етапу членами НДГ розроблені високофункціональні тренувальні вправи й відповідні завдання, які імітують технічні дії боротьби самбо (у стійці та партері) з акцентованим використанням вищезазначених тренажерів та технічних засобів навчання [9–12]. Спираючись на результати моніторингу спеціальної літератури в обраному напрямі дослідження та вищезазначене науково-теоретичне обґрунтування необхідності впровадження у систему багаторічної підготовки самбістів досліджуваної категорії технічних засобів навчання (тренажерів), нами змодельовані педагогічні умови розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (табл. 1), з акцентованим використанням технічних засобів навчання та відповідного тренажерного обладнання [9–12].

Надалі у динаміці третього етапу емпіричного дослідження (квітень 2020 – квітень 2021 рр.) з метою визначення ефективності розроблених педагогічних умов (табл. 1) організовано педагогічний експеримент, у якому взяли участь здобувачі вищої освіти (далі – курсанти), члени збірної команди Харківського національного університету внутрішніх справ із боротьби самбо (ХНУВС, n=18 чол.). Середній вік досліджуваних склав 20,2±2,1 роки (чоловічої статті), із них майстрів спорту України – 1 ос., кандидатів у майстри спорту України – 1 ос., 1 спортивного розряду – 8 ос., 2 спортивного розряду – 8 ос., варто зауважити, що всі учасники педагогічного експерименту дали згоду на участь у дослідженні. Крім цього, на всіх етапах дослідно-експериментальної роботи здійснювався лікарський контроль.

Учасників педагогічного експерименту за методом випадкової вибірки було розподілено на такі дві групи, як контрольна (Кг, n=9 чол.) та експериментальна (Ег, n=9 чол.), що були репрезентативними за антропометричними показниками та обсягом. До початку педагогічного експерименту досліджували спортсмени Кг та Ег за рівнем розвитку швидко-силових якостей та технічної підготовленості з боротьби самбо (спортивний розділ) значно не відрізнялися ($P \geq 0,05$).

Із метою розвитку та вдосконалення швидко-силових якостей, які забезпечують формування готовності самбістів до змагальної діяльності, представники Кг під час навчально-тренувальних занять у річному циклі підготовки використовували чинну програму [13]. Одноборці Ег у системі річного циклу підготовки додатково використовували змодельовані членами НДГ педагогічні умови (табл. 1) з технічними засобами навчання та відповідним тренажерним обладнанням [9–12].

Таблиця 1

Педагогічні умови розвитку та вдосконалення швидко-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо (річний цикл підготовки)

Внесені зміни у програму багаторічної підготовки здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо [13] (спортивний розділ, чоловіки)	
Макроцикли	Педагогічні умови (зміст навчально-тренувальних занять)
І. Підготовчий	<p><u>понеділок</u> РФЗ (розминка; біг до 2-3 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи в русі та на місці; імітація технічних дій у стійці із використанням гумового амортизатору, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 1 (розминка; відпрацювання технічних дій боротьби самбо в русі; відпрацювання больових прийомів та способів утримання; навчально-тренувальні сутички в партері з різними партнерами; відпрацювання техніки виконання кидків у стійці з використанням гумового амортизатора; силовий блок (робота з кувалдою), заминка; розтягнення).</p>
	<p><u>вівторок</u> РФЗ (розминка; біг 2,5–3,5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи в русі та на місці, відпрацювання техніко-тактичних технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 2 (розминка, відпрацювання технічних дій у стійці; швидкісне відпрацювання кидків у стійці; навчально-тренувальні сутички в партері з різними партнерами; навчально-тренувальні сутички у стійці з різними партнерами; лазіння по рукав-канату; відпрацювання технічних дій боротьби самбо із використанням гумового амортизатору, загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); заминка; розтягнення).</p>
	<p><u>середа</u> РФЗ (розминка; біг 3–3,5 км; подолання коротких відрізків 25–30 м із максимальною швидкістю, лазіння по рукав-канату 3–5 разів, загальна фізична підготовка на гімнастичних снарядах, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 3 (розминка, регбол, відпрацювання технічних дій у стійці; швидкісне відпрацювання кидків у стійці; відпрацювання больових прийомів; відпрацювання техніко-тактичних дій у партері з використанням гумового амортизатору; лазіння по рукав-канату, загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); заминка; розтягнення).</p>
	<p><u>четвер</u> РФЗ (розминка; біг 3,5–4 км; імітація техніко-тактичних комбінацій із використанням гумового амортизатора, лазіння по рукав-канату 3–5 разів, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 4 (розминка; швидкісне відпрацювання техніко-тактичних дій у стійці та русі; відпрацювання способів утримання та уходів з утримання; навчально-тренувальні сутички в партері з різними партнерами; відпрацювання технічних дій у партері та стійці з використанням гумового амортизатора; лазіння по рукав-канату з обтяженнями; заминка; розтягнення).</p>
	<p><u>п'ятниця</u> РФЗ (розминка; біг 4,5–5 км, розвиток вибухової сили з використанням гумового амортизатора, подолання відрізків 25–30 м із максимальною швидкістю, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 5 (розминка; відпрацювання технічних дій у стійці та в русі; швидкісне відпрацювання «коронних кидків» у стійці; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами в партері; відпрацювання технічних дій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; навчально-тренувальні сутички у стійці з різними партнерами; лазіння по рукав-канату; (робота з кувалдою) заминка; розтягнення, відеоаналіз технічних дій (ВКС "Katsumoto").</p>

<p>I. Підготовчий</p>	<p><u>Навчально-тренувальне заняття № 5</u> (розминка; відпрацювання технічних дій у стійці та в русі; швидкісне відпрацювання «коронних кидків» у стійці; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами в партері; відпрацювання технічних дій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; навчально-тренувальні сутички у стійці з різними партнерами; лазіння по рукав-канату; (робота з кувалдою) заминка; розтягнення, відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”).</p> <p><u>субота</u> РФЗ (розминка; біг 2,5–3 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи на місці та в русі, відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора, розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 6</u> (розминка; регбол (міні-футбол); відпрацювання технічних дій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; функціональне тренування (крос-фіт); лазіння по рукав-канату; заминка; розтягнення; парна (лазня), підбиття підсумків, відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”); постановка завдань на наступний тиждень).</p> <p><u>неділя</u> Відпочинок.</p>
<p>II. Змагальний</p>	<p><u>понеділок</u> РФЗ (розминка; біг до 2-3 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи в русі та на місці; імітація технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатору). <u>Навчально-тренувальне заняття № 1</u> (ранок: розминка; відпрацювання технічних дій у партері; відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора; удосконалення способів утримання та больових прийомів; швидкісне відпрацювання коронних кидків; лазіння по рукав-канату; (робота з кувалдою) заминка; розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 2</u> (вечір: розминка; відпрацювання технічних та тактичних дій у стійці; відпрацювання техніко-тактичних комбінацій із використанням гумового амортизатора в партері; загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); лазіння по рукав-канату; заминка; розтягнення).</p> <p><u>вівторок</u> РФЗ (розминка; біг 2,5–3,5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи на місці та в русі; швидкісне подолання відрізків 25–30 м; відпрацювання техніко-тактичних дій у стійці з використанням гумового амортизатора; заминка; розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 3</u> (ранок: розминка; регбол; відпрацювання технічних дій у партері та стійці; відпрацювання техніко-тактичних дій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; удосконалення індивідуальної «коронної техніки та тактики», лазіння по рукав-канату на швидкість; заминка; розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 4</u> (вечір: розминка; відпрацювання техніко-тактичних комбінацій у стійці; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами у партері; відпрацювання технічних дій у партері та стійці з використанням гумового амортизатора; навчально-тренувальні сутички; загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); заминка; стречинг, відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”).</p> <p><u>Навчально-тренувальне заняття № 6</u> (вечір: розминка; відпрацювання технічних дій у партері; відпрацювання техніко-тактичних комбінацій у партері з використанням гумового амортизатора; удосконалення «коронної техніки»; швидкісне відпрацювання технічних дій у стійці; лазіння по рукав-канату; заминка; розтягнення; відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”), плавання в басейні до 1,8–2 км).</p> <p><u>четвер</u> РФЗ (розминка; крос до 3–3,5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи на місці та в русі; відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора; розтягнення; заминка). <u>Навчально-тренувальне заняття № 7</u> (ранок: розминка; регбол; відпрацювання технічних дій у партері; швидкісне відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора; удосконалення «коронної техніки»; моделювання нових техніко-тактичних комбінацій; швидкісне лазіння по рукав-канату; (робота з кувалдою) заминка; розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 8</u> (вечір: розминка; відпрацювання технічних дій у партері з використанням гумового амортизатора; відпрацювання нових кидків та техніко-тактичних комбінацій у стійці та партері; лазіння по рукав-канату на швидкість; загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); заминка; розтягнення).</p> <p><u>п'ятниця</u> РФЗ (розминка; біг 3–3,5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи на місці та в русі; відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора; силові вправи на гімнастичних снарядах; заминка; розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 9</u> (ранок: розминка; відпрацювання техніко-тактичних комбінацій у русі; відпрацювання технічних дій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; лазіння по рукав-канату на швидкість; швидкісне відпрацювання «коронних прийомів»; (робота з кувалдою) заминка; розтягнення). <u>Навчально-тренувальне заняття № 10</u> (вечір: розминка; відпрацювання технічних дій у стійці в русі; відпрацювання технічних дій у партері; відпрацювання техніко-тактичних комбінацій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами в партері; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами у стійці; лазіння по рукав-канату із обтяженнями; заминка; розтягнення); відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”).</p>

Продовження таблиці 1

II. Змагальний	<p><u>субота</u> РФЗ (біг до 3 км; розтягнення; відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатору; швидкісне подолання відрізків 25–30 м; швидкісно-силові вправи на гімнастичних снарядах; заминка). Навчально-тренувальне заняття № 11 (розминка; мініфутбол (регбол); відпрацювання технічних елементів боротьби у стійці з використанням гумового амортизатору; силова підготовка (кросфіт); розтягнення; лазня (парна); підведення підсумків, відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”); постановка завдань на наступний тиждень).</p> <p><u>неділя</u> Відпочинок.</p>
III. Перехідний	<p><u>понеділок</u> РФЗ (розминка; біг до 2,5–3,5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи в русі та на місці; імітація технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатору, лазіння по рукав-канату; розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 1 (розминка; регбол; відпрацювання техніко-тактичних дій у русі; відпрацювання больових прийомів та способів утримання; навчально-тренувальні сутички в партері з різними партнерами; відпрацювання імітаційних дій із використанням гумового амортизатору в партері; відпрацювання техніки виконання кидків у стійці з використанням гумового амортизатора; (робота з кувалдою), заминка; розтягнення).</p> <p><u>вівторок</u> РФЗ (розминка; біг 3–3,5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи в русі та на місці, відпрацювання техніко-тактичних технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатору; лазіння по рукав-канату на швидкість; розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 2 (розминка; регбол; відпрацювання швидкісне відпрацювання кидків у стійці; навчально-тренувальні сутички в партері з різними партнерами; навчально-лазіння по рукав-канату; відпрацювання технічних дій боротьби самбо з використанням гумового амортизатора, загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); заминка; розтягнення; відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”), басейн).</p> <p><u>середа</u> РФЗ (розминка; біг 3 км; подолання коротких відрізків 25–30 м із максимальною швидкістю, лазіння по рукав-канату 3–5 разів, загальна фізична підготовка на гімнастичних снарядах, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 3 (розминка, регбол, відпрацювання технічних дій у стійці; швидкісне відпрацювання кидків у стійці; відпрацювання техніко-тактичних дій в партері з використанням гумового амортизатору; лазіння по рукав-канату, загальна фізична підготовка; заминка; розтягнення).</p> <p><u>четвер</u> РФЗ (розминка; біг 3 км; імітація техніко-тактичних комбінацій із використанням гумового амортизатора; розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 4 (розминка; регбол; відпрацювання способів утримання та уходів з утримання; відпрацювання технічних дій у партері та стійці з використанням гумового амортизатора; лазіння по рукав канату з обтяженнями; загальна фізична підготовка (робота з кувалдою); заминка; розтягнення).</p> <p><u>п'ятниця</u> РФЗ (розминка; біг 3 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи на місці та в русі; відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора; силові вправи на гімнастичних снарядах (робота з кувалдою); заминка; розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 5 (розминка; регбол; відпрацювання технічних дій у стійці в русі; відпрацювання технічних дій у партері; відпрацювання техніко-тактичних комбінацій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами в партері; навчально-тренувальні сутички з різними партнерами у стійці; лазіння по рукав канату з обтяженнями; заминка; розтягнення, відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”).</p> <p><u>субота</u> РФЗ (розминка; біг 5 км; загальнорозвивальні та спеціальні вправи на місці та в русі, відпрацювання технічних дій у стійці з використанням гумового амортизатора, розтягнення). Навчально-тренувальне заняття № 6 (розминка; мініфутбол; відпрацювання технічних дій у стійці та партері з використанням гумового амортизатора; функціональне тренування (кросфіт); лазіння по рукав-канату; заминка; розтягнення; парна (лазня); підбиття підсумків; відеоаналіз технічних дій (ВКС “Katsumoto”), постановка завдань на наступний тиждень).</p> <p><u>неділя</u> Відпочинок.</p>

Упровадження у систему річного циклу підготовки досліджуваних Ег вищезазначених педагогічних умов передбачало здійснення відповідного контролю (вхідного, проміжного та підсумкового) щодо впливу етапного формування швидкісно-силових якостей та визначення їх впливу на технічну майстерність досліджуваних однокласників Ег порівняно з представниками Кг (рис. 1).

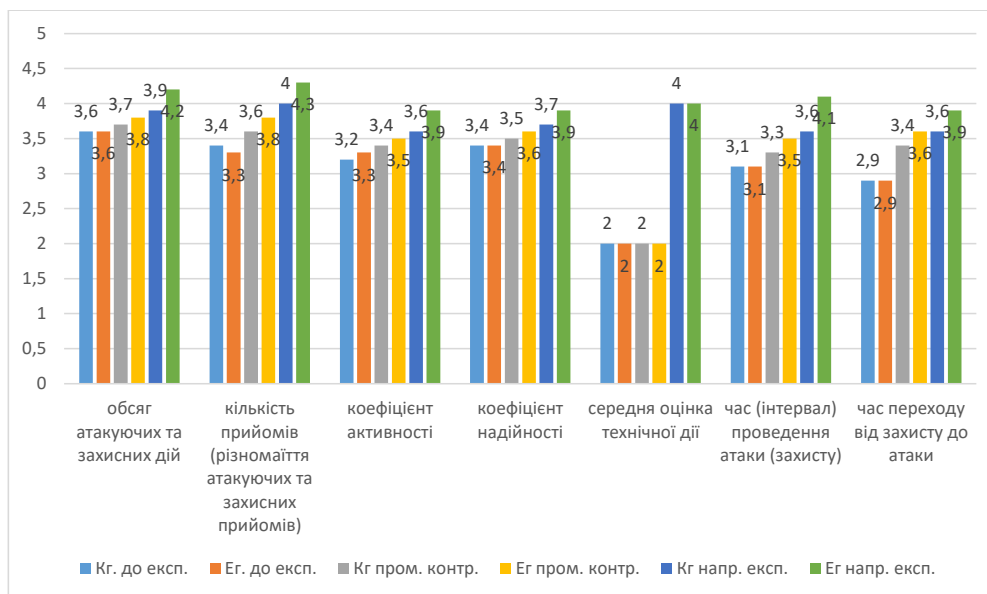

Рис. 1. Результати визначення параметрів активності та ефективності змагальних дій досліджуваних здобувачів вищої освіти Кг та Ег, які спеціалізуються на боротьбі самбо, упродовж педагогічного експерименту

Визначення рівня сформованості готовності (за досліджуваними показниками) представників Кг та Ег до змагальної діяльності здійснено відповідно до чинної нормативної бази [13; 14]. Крім цього, під час оцінювання було використано метод експертного оцінювання за 4- бальною шкалою, де “5” – максимальний бал, а “2” – мінімальний (використовувалася методика оцінки відеоматеріалу, що використовується під час підготовки одноборців [15]).

Під час порівняння показників до та після використання змодельованих членами НДГ педагогічних умов (табл. 1) встановлено, що результати (рис. 1), отримані наприкінці педагогічного експерименту, в досліджуваних групах зросли відносно вихідних та проміжних показників, ці відмінності є достовірними (Ег, $P \leq 0,05$).

Висновки. У результаті емпіричного дослідження змодельовано та апробовано педагогічні умови розвитку та вдосконалення швидкісно-силових якостей здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо, у річному циклі їх багаторічної підготовки. Членами науково-дослідної групи встановлено, що внесені зміни у програму підготовки самбістів у річному циклі їх підготовки сприяло розвитку та вдосконаленню їх швидкісно-силових якостей. Крім цього, акцентоване використання технічних засобів та спеціальних тренажерів сприяло підвищенню технічної майстерності досліджуваних самбістів експериментальної групи, що підтверджується позитивною динамікою підвищення їх спортивної кваліфікації та показників змагальної діяльності.

Результати дослідження впроваджені у практику багаторічної підготовки здобувачів вищої освіти (курсантів ХНУВС), які спеціалізуються на боротьбі самбо. Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі наукової розвідки передбачають конструювання педагогічної моделі формування готовності здобувачів вищої освіти, які спеціалізуються на боротьбі самбо, до змагань вищих рангів у системі їх багаторічної підготовки з акцентованим використанням технічних засобів навчання.

Використана література:

1. Бойченко Н. В. Вдосконалення техніко-тактичної майстерності та швидкісних можливостей каратистів стилю “Кіокушинкай”. *Збірник наукових праць “Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту”*. 2010. Вип. 2. С. 27–30.
2. Хацаюк О. В., Корольов А. І., Соломаха С. Ю. Удосконалення підготовки висококваліфікованих спортсменів-єдиноборців (на прикладі бойового самбо). *Збірник наукових праць “Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості”*. 2019. Вип. 6. С. 313–320.
3. Ананченко К. В., Хацаюк О. В., Загура Ф. І., Огньова Л. Ю. Вдосконалення техніко-тактичної підготовленості дзюдоїстів 17–18 років. *Науково-теоретичний журнал “Єдиноборства”*. 2020. Вип. 9 (10). С. 4–13.
4. Хацаюк О. В., Ананченко К. В., Хуртенко О. В., Дмитренко С. М., Бойченко Н. В. Дослідження технічного арсеналу бійців ММА високої кваліфікації. *Науково-теоретичний журнал “Єдиноборства”*. 2020. Вип. 6 (1). С. 92–105.
5. Башавець Н. А., Кіндзер Б. М., Таймасов Ю. С., Зуб О. В., Артеменко В. В. Удосконалення професійних компетентностей тренерів з одноборств. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”*. 2020. Вип. 73 (Т. 1). С. 47–53.
6. Височіна Н. Л., Дяченко А. А., Антонюк А. Е., Власко С. В., Байдала В. Р. Формування професійних компетентностей у самбістів високої кваліфікації з використанням засобів суміжного тренінгу. *Науково-теоретичний журнал “Інноваційна педагогіка”*. 2020. № 26. С. 37–41.

7. Шемчук В. А., Вербин Н. Б., Нестеров О. С., Василенко М. М., Малахов С. В. Педагогічна модель удосконалення спеціальної фізичної підготовленості майбутніх офіцерів засобами службово-прикладних єдиноборств. *Збірник наукових праць "Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах"*. 2020. Вип. 71 (Т. 2). С. 241–248.
8. Хуртенко О. В., Білошицький В. В., Власко С. В., Партика С. С., Коновалов Д. О. Педагогічні умови формування психологічного профілю жінок-єдиноборців високої кваліфікації. *Науково-теоретичний журнал "Інноваційна педагогіка"*. 2020. Вип. 24 (Т. 2). С. 197–200.
9. Тренажер із захватом для дзюдо (самбо). 2021. URL: <https://www.wr-wrest.com/espander-imitator-kimono> (дата звернення: 10.04.2021).
10. Тренажер канат-рукав для самбо. 2021. URL: <https://www.forbox.com.ua> (дата звернення: 12.04.2021).
11. Кувалди для кроссфіта (бойовий молот). 2021. URL: <https://wodshop.com.ua/uk/kuvaldy> (дата звернення: 12.04.2021).
12. Бизин В. П., Миргород Д. А., Хацаюк А. В. Технические средства обучения двигательным действиям : коллективная монография, 2014. 217 с.
13. Михайленко А. В., Наухатко О. К., Виноградов В. В., Кучеренко А. С. Навчальна програма для студентів НТУ "ХПІ", учнів фахових коледжів, ліцеїв, технікумів та спеціалізованих класів, які входять до комплексу НТУ "ХПІ", а також для груп з самбо СК "Політехнік" (інших закладів вищої освіти) : навч. програм, 2009. 120 с.
14. Про затвердження Положення про школу вищої спортивної майстерності (Наказ ММСУ від 17.07.2015 № 2581). 2015. URL: <https://zak-on.rada.gov.ua/la-ws/show/z0936-15#Text> (дата звернення: 10.04.2021).
15. Ананченко К. В., Хацаюк О. В. Новий методичний підхід для оцінки відеоматеріалу, що використовується при підготовці дзюдоїстів. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2016. № 4 (54). С. 11–16.

References:

1. Boichenko, N.V. (2010). Vdoskonalennia tekhniko-taktychnoi maisternosti ta shvydkisnykh mozhlyvostei karatystiv styliu «Kiokushinkai». [Improving technical and tactical skills and speed capabilities of Kyokushinkai-style karatekas]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports»*, 2, 27-30 [in Ukrainian].
2. Khatsaiuk, O.V., Korolov A.I., Solomakha S.Yu. (2019). Udokonalennia pidhotovky vysokokvalifikovanykh sportsmeniv-yedynoborstiv (na prykladi boiovoho sambo) [Improving the training of highly qualified wrestlers (on the example of combat sambo)]. *Zbirnyk naukovykh prats «Vzaïmodiia dukhovnoho u fizychnoho vykhovannia v stanovlenni harmoniino rozvynenoï osobystosti»*, 6, 313-320 [in Ukrainian].
3. Ananchenko, K.V., Khatsaiuk, O.V., Zahura, F.I., Ohnova, L.Iu. (2020). Vdoskonalennia tekhniko-taktychnoi pidhotovlenosti dziudoïstiv 17-18 rokiv [Improving the technical and tactical training of judokas aged 17-18]. *Naukovo-teoretychnyi zhurnal «Iedynoborstva»*, 9, 4-13 [in Ukrainian].
4. Khatsaiuk, O.V., Ananchenko, K.V., Khurtenko, O.V., Dmytrenko, S.M., Boichenko, N.V. (2020). Doslidzhennia tekhnichnoho arsenalu bitisiv MMA vysokoi kvalifikatsii [Research of the technical arsenal of highly qualified MMA fighters]. *Naukovo-teoretychnyi zhurnal «Iedynoborstva»*, 6 (1), 92-105 [in Ukrainian].
5. Bashavets, N.A., Kindzer, B.M., Taimasov, Yu.S., Zub, O.V., Artemenko, V.V. (2020). Udokonalennia profesiinykh kompetentnostei treneriv z odnoborstv [Improving the professional competencies of martial arts coaches]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedagogika formuvannia tvorchoï osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh»*, 73 (1), 47-53 [in Ukrainian].
6. Vysochina, N.L., Diachenko, A.A., Antoniuk, A.E., Vlasko, C.V., Baidala, V.R. (2020). Formuvannia profesiinykh kompetentnostei u sambistiv vysokoi kvalifikatsii z vykorystanniam zasobiv sumizhnoho treninhu [Formation of professional competencies in highly qualified Sambo wrestlers with the use of related training]. *Scientific and theoretical journal «Innovative pedagogy»*, 26, 37-41 [in Ukrainian].
7. Shemchuk, V.A., Verbyn, N.B., Nesterov, O.S., Vasylenko, M.M., Malakhov, Ye.V. (2020). Pedagogichna model udokonalennia spetsialnoi fizychnoi pidhotovlenosti maibutnikh ofitseriv zasobamy sluzhbovo-prykladnykh yedynoborstv [Pedagogical model of improving special physical fitness of future officers by means of service-applied martial arts]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedagogika formuvannia tvorchoï osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh»*, 71 (2), 241-248 [in Ukrainian].
8. Khurtenko, O.V., Biloshytskyi, V.V., Vlasko, C.V., Partyka, S.S., Konovalov, D.O. (2020). Pedagogichni umovy formuvannia psykholohichnoho profilu zhinok-yedynoborstiv vysokoi kvalifikatsii [Pedagogical conditions for the formation of the psychological profile of highly qualified single wrestlers]. *Scientific and theoretical journal «Innovative pedagogy»*, 24 (2), 197-200 [in Ukrainian].
9. Trenazher iz zakhvatom dlia dziudo (sambo) [The exercise machine with capture for Judo (Sambo)] (2021). URL: <https://www.wr-wrest.com/espander-imitator-kimono> (data zvernennia: 24.03.2021). [in Ukrainian].
10. Trenazher kanat-rukav dlia Sambo [Rope sleeve simulator for Sambo] (2021). URL: <https://www.forbox.com.ua> (data zvernennia: 24.03.2021). [in Ukrainian].
11. Kuvaldy dlia krossfita (boiovyi molot) [Sledge hammers for crossfit (battle hammer)] (2021). URL: <https://wodshop.com.ua/uk/kuvaldy> (data zvernennia: 24.03.2021). [in Ukrainian].
12. Byzyn, V.P., Myrhorod, D.A., Khatsaiuk, A.V. (2014). Tekhnicheskye sredstva obucheniya dvyhatelnym deistviyam [Technical means of learning motor actions]. Berlin : Lambert Pub., 217 p. [in Russian].
13. Mykhailenko, A.V., Naukhatko, O.K., Vynogradov, V.V., Kucherenko, A.S. (2009). Navchalna prohrama dlia studentiv NTU «KhPI», uchniv fakhovykh koledzhiv, litseiv, tekhnikumiv ta spetsializovanykh klasiv, yaki vkhodiat do kompleksu NTU «KhPI», a takozh dlia hrup z sambo SK «Politekhnik» (inshykh zakladiv vyshchoï osvity) [Curriculum for students of NTU «KhPI», students of vocational colleges, lyceums, technical schools and specialized classes, which are part of the complex of NTU «KhPI», as well as for sambo groups of IC «Polytechnic» (other institutions of higher education)]. Kharkiv: NTU «KhPI», 120 p. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro shkolu vyshchoï sportyvnoi maisternosti (Nakaz MMSU vid 17.07.2015 № 2581) [On approval of the Regulations on the school of higher sportsmanship (Order of the IASU of 17.07.2015 № 2581)] (2015). URL: <https://zak-on.rada.gov.ua/la-ws/show/z0936-15#Text> (data zvernennia: 10.04.2021). [in Ukrainian].
15. Ananchenko, K.V., Khatsaiuk, O.V. (2016). Novyi metodychnyi pidkhid dlia otsinky videomaterialu, shcho vykorystovuietsia pry pidhotovtsi dziudoïstiv [A new methodological approach for evaluating the video material used in the training of judokas]. *Slobozhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk*, 4 (54), 11-16 [in Ukrainian].

Rybalko P. F., Vasetsky Yu. V., Solodka O. V., Krasilov A. D., Khomenko O. S. Results of experimental verification of pedagogical conditions of formation of readiness of higher education graduates who specialize in Martial Arts to competitive activity

Characterizing the motor activity of wrestlers, in particular higher education students who specialize in Sambo (sports), the necessary components of successful competitive activities are: active self-improvement, constant expansion of worldview, practical skills and mastery of new applied competencies. Given the above, the importance of appropriate forms of organization of the system of long-term training (vocational training) of Sambo wrestlers of different sports qualifications, which would ensure a continuous process of self-development. One of the most important forms, of course, is research, which directs the individual to find optimal, innovative ways to improve the effectiveness of his sports performance (professional activity), which emphasizes the relevance of the chosen area of research.

The main purpose of the work is to test the pedagogical conditions of development and improvement of speed and strength qualities of higher education students who specialize in Sambo wrestling in the annual cycle of their long-term training.

In order to determine the effectiveness of our simulated pedagogical conditions, a pedagogical experiment was organized, which was attended by applicants for higher education, members of the national team of Kharkiv National University of Internal Affairs in Sambo (KNUIA, n=18 people). Participants of the pedagogical experiment by random sampling were divided into two groups: control (Kg, n=9 people) and experimental (Eg, n=9 people), which were representative in terms of anthropometric indicators and volume. Prior to the beginning of the pedagogical experiment, the studied athletes Kg and Eg did not differ significantly in the level of development of speed and strength qualities and technical training in Sambo (sports section) ($P \geq 0.05$).

In order to develop and improve the speed and strength qualities that ensure the formation of readiness of Sambo wrestlers for competitive activities, representatives of Kg during training sessions in the annual cycle of training used the current program. In turn, Eg wrestlers in the system of the annual cycle of training additionally used the pedagogical conditions simulated by us with technical means of training and the corresponding training equipment. When comparing the indicators before and after the use of the pedagogical conditions simulated by the NDG members, it was found that the results obtained at the end of the pedagogical experiment in the studied groups increased relative to baseline and intermediate indicators, and these differences are mostly significant (Eg, $P \leq 0.05$).

Key words: sambo wrestling, rubber shock absorber, means of physical training, macrocycles, educational and training process, pedagogical conditions, sleeve-rope, technical means, technical training, speed and power qualities.

УДК 378.018-796.015.134.315(075.8)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.38>*Рибалко П. Ф., Самсонов Ю. В., Марков О. В., Соколовський В. В., Безбородов Є. В.*

РОЗРОБЛЕННЯ ТА АПРОБАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНОЇ МЕТОДИКИ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ ВІЙСЬКОВОГО ПРОФІЛЮ

Статтю присвячено актуальним питанням удосконалення системи вогневої підготовки учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю. Упровадження в освітній процес учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю методик із технічними засобами навчання забезпечить у майбутньому вирішення практичного завдання – формування в учнівській молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту України та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину національно-патріотичного виховання.

Головною метою роботи є розроблення та апробація методики формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї під час вивчення предмета “Захист України” з акцентованим використанням мультимедійного лазерного тиру “Інгул-7”.

Під час емпіричного дослідження були використані такі методи, як абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, інструментальні методи, моделювання, математично-статистичні (кореляційного аналізу, факторного аналізу, шкалювання), досвід формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до застосування стрілецької зброї у різних умовах службово-бойової (оперативної) діяльності, досвід підготовки відомчих збірних команд із кульової (практичної) стрільби до змагань різних рангів, досвід бойових дій тощо.

Відповідно до результатів, отриманих наприкінці педагогічного експерименту у досліджуваних експериментальної групи, нами підтверджено високу ефективність сучасного наукового інструментарію (мультимедійного лазерного тиру “Інгул-7”). Крім цього, членами науково-дослідної групи встановлено, що включення у зміст практичних занять (досліджуваних експериментальної групи) з вогневої підготовки засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки сприяло підвищенню їх показників (формуванню професійних компетентностей ліцеїстів) метання гранат на дальність та влучність, а також влучного ведення вогню з різних зразків стрілецької зброї.

Порівнюючи показники до та після використання розробленої нами методики, встановлено, що результати, отримані наприкінці педагогічного експерименту, у досліджуваних групах суттєво підвищилися порівняно з вихідними даними, ці відмінності є достовірними ($Eg, P \leq 0,05$).

Ключові слова: *апробація, військово-прикладні навички, вогнева підготовка, прикладні компетентності, методика, стрілецькі тренування, технічні засоби, техніка стрільби, учні, функціональні вправи.*

Нині актуальною є проблема формування в учнів спеціалізованої освіти військового профілю готовності до захисту України. Про це свідчить підвищення злочинності, складне соціально-політичне та економічне становище, бойові дії на Сході України тощо. Ураховуючи вищезазначене, прослідковується нагальна потреба у призові на військову службу громадян із високим рівнем підготовленості (сформованості професійних компетентностей) в освітньому, фізичному, психологічному, соціальному та духовному аспектах для різних інституцій сектору безпеки й оборони України.

Актуальність дослідження проблеми формування готовності учнів спеціалізованої освіти військового профілю до захисту України також зумовлена низкою суперечностей між: суспільною значущістю формування готовності учнів спеціалізованої освіти військового профілю до її захисту і недостатнім практичним складником їх усебічної підготовки; значним потенціалом закладів спеціалізованої освіти військового профілю щодо всебічної підготовки учнів та низьким рівнем їх практичної підготовленості до захисту України; зростанням вимог до рівня професійної підготовки викладачів предмета “Захист України” [1] та недостатнім рівнем їх готовності до організації практичних занять із вогневої підготовки з використанням сучасних технічних засобів навчання (інтерактивних технологій) тощо.

Визначені суперечності та першочергова необхідність їх розв’язання стали підґрунтям для гіпотези дослідження, яка полягає в тому, що підготовка учнів спеціалізованої освіти військового профілю до військової служби (навчання у вищих військових навчальних закладах; закладах освіти зі специфічними умовами навчання, які готують кадри для різних інституцій сектору безпеки й оборони України), буде більш ефективною за умови реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів відповідно до положень Нової української школи.

Використання сучасних технічних засобів навчання (інтерактивних педагогічних технологій) під час практичних занять із вогневої підготовки в процесі вивчення предмета “Захист України” [1] учнями закладів спеціалізованої освіти військового профілю дозволить прискорити процес опанування теоретичного матеріалу та забезпечить формування у них військово-прикладних навичок стрільби з різних видів стрілецької зброї (у різних варіативних умовах).

Упровадження в освітній процес учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю методик із технічними засобами навчання забезпечить у майбутньому вирішення практичного завдання – формування в учнівській молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту України та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину

національно-патріотичного виховання [1 с. 4–5]. Зазначене вище підкреслює актуальність обраного напрямку дослідження та практичний його складник.

Дослідження здійснено відповідно до планів науково-дослідних робіт кафедри вогневої підготовки Національної академії Національної гвардії України та кафедри теорії і методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2020–2021 рр.).

Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури в обраному напрямі наукової розвідки дозволив нам визначити низку робіт провідних учених (М. Косила, С. Сабади, І. Мицкана, М. Ханенка [2], С. Мотики [3], Р. Берези, І. Тицького, О. Дундука, О. Назарійчука [4]) та інших фахівців (В. Волошина, Е. Ерьоменка, А. Полякова, Р. Проця, Т. Трегубенко), які у своїх працях розкрили актуальні питання організації системи вогневої підготовки учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю (закладів загальної середньої освіти).

Під час подальшого моніторингу спеціальної науково-методичної літератури нашу увагу привернули наукові праці О. Волкова, А. Кукси, В. Дрюкова, С. Старінського, В. Богіни, А. Петросюка [5], Ю. Користильової [6], В. Пяткова [7] та інших фахівців (Ю. Григодської, Г. Іваницького, А. Ковальчука, Т. Малихіної, М. Смовжа), які у своїх наукових дослідженнях розкрили актуальні питання формування навичок влучної стрільби учнів (прикладних компетентностей), які спеціалізуються в кульовій та практичній стрільбі в системі їх багаторічної підготовки.

Цікавими за своїм змістом та теоретико-методологічним підходом є наукові здобутки Л. Шевченка, А. Крижановського, Н. Кириленка, В. Кириленка [8], О. Маркова, Ю. Самсонова, С. Бородіна, В. Шемчука, І. Атаманенка [9], П. Рибалки, А. Леоненка, С. Бородіна, І. Атаманенка, К. Дяченка [10] та інших провідних учених і практиків (В. Грабчака, В. Дворецького, В. Євтушенка, В. Поливанюка, Д. Чопи), які деталізували особливості впровадження у систему вогневої підготовки учнів (систему багаторічної підготовки спортсменів, які спеціалізуються в кульовій та практичній стрільбі) сучасних технічних засобів навчання (інтерактивних технологій), педагогічних моделей (методик) та педагогічних умов.

Відповідно до результатів аналізу науково-методичної та спеціальної літератури (моніторингу інтернет-ресурсів) встановлено, що питанням розроблення та апробації інтерактивних методик (технологій) формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї в системі вогневої підготовки присвячено недостатню кількість науково-методичних (технічних) робіт, що потребує подальших наукових досліджень та підкреслює актуальність і практичний складник обраного напрямку наукової розвідки.

Метою статті є розроблення та апробація методики формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї під час вивчення предмета “Захист України” з акцентованим використанням мультимедійного лазерного тиру “Інгул-7”.

Під час дослідно-експериментальної роботи нами планувалося вирішити такі завдання:

- провести аналіз науково-методичної та спеціальної літератури (моніторинг інтернет-ресурсів) у напрямі організації системи вогневої підготовки учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю (закладів загальної середньої освіти);
- здійснити аналіз спеціальної науково-методичної літератури у напрямі формування навичок влучної стрільби учнів, які спеціалізуються в кульовій стрільбі (практичній стрільбі) в системі їх багаторічної підготовки;
- провести моніторинг науково-методичної літератури та інтернет-ресурсів у напрямі впровадження в систему вогневої підготовки учнів (систему багаторічної підготовки спортсменів, які спеціалізуються в кульовій та практичній стрільбі) сучасних технічних засобів навчання (інтерактивних технологій), педагогічних моделей (методик) та педагогічних умов;
- розробити та апробувати методику формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї в системі вогневої підготовки (під час вивчення предмета “Захист України”) з акцентованим використанням інтерактивних технологій (сучасних технічних засобів навчання).

Під час емпіричного дослідження використані такі методи, як абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, інструментальні методи, моделювання, математично-статистичні (кореляційного аналізу, факторного аналізу, шкалювання), досвід формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до застосування стрілецької зброї у різних умовах службово-бойової (оперативної) діяльності, досвід підготовки відомчих збірних команд із кульової (практичної стрільби) до змагань різних рангів, досвід бойових дій тощо.

Дослідження організовано у три етапи (травень 2020 – травень 2021 рр.). Упродовж першого етапу дослідження (травень-червень 2020 р.) створено науково-дослідну групу (провідні учені і практики П. Рибалко, Ю. Самсонов, О. Хацаюк, О. Марков, В. Соколовський, Є. Безбородов) та здійснено аналіз науково-методичної, спеціальної та технічної літератури (моніторинг інтернет-ресурсів), у яких розкриваються основні напрями вирішення окресленої проблематики. Нами встановлено, що нині вогнева підготовка є одним із складників військової підготовки, метою якої є навчання учнів умілого застосування стрілецької зброї, максимального використання її бойових можливостей, виховання почуття бережливості та відповідальності

під час користування зброєю тощо. Крім цього, під час першого етапу членами науково-дослідної групи (далі – НДГ) визначено мету та основні завдання дослідження.

Упродовж другого етапу дослідження (липень-серпень 2020 р.), враховуючи результати аналізу науково-методичної та спеціальної літератури, нами встановлено, що одним зі шляхів удосконалення системи вогневої підготовки учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю під час вивчення предмета “Захист України” можуть бути сучасні мультимедійні лазерні тири “Інгул-7” (із відповідним прикладним оснащенням та програмним забезпеченням [11]).

Основні техніко-тактичні характеристики мультимедійного інтерактивного тиру “Інгул-7” дозволяють:

використовувати весь наявний арсенал стрілецької зброї (особистої і групової), вести вогонь одночасно кількома учнями (курсантами, студентами, спортсменами тощо), корегувати кожний наступний постріл відповідно до індивідуально-типологічних особливостей тих, хто навчається, (учнів, курсантів, студентів, спортсменів та ін.);

– безпосередньо під час стрільби варіювати складність та динаміку тренувальних (контрольних) вправ, швидкість руху та розміри цілей;

– відпрацьовувати тренувальні та контрольні вправи змагальним методом;

– підвищити густоту та щільність тренувальних навантажень;

– відпрацьовувати тренувальні (контрольні) вправи в закритому тирі, які повинні проводитись на стрільбищі, самостійно розробляти сценарії тренувальних (контрольних) вправ із метою узгодження їх із змістом тактичної і вогневої підготовки (завданнями тренувального процесу спортсменів) та проведення стрільби у змодельованих умовах службово-бойової (оперативної) діяльності;

– зарахунок використання відеофільмів моделювати вправи тренувальних стрільб, під час яких імітуються ситуації вогневого контакту із супротивником у різних умовах службово-бойової (оперативної) діяльності;

– формувати практичні навички, необхідні для ведення влучного вогню зі стрілецької зброї у складних психофізичних умовах (екстремальних умовах) виконання завдань за призначенням;

– суміщати бойовий тир та лазерний (одночасно виконувати вправу тренувальних стрільб двома учнями (курсантами, студентами, спортсменами тощо);

– створити базу обліку результатів стрільби на кожного учня (курсанта, студента, спортсмена тощо) упродовж усього періоду навчання.

Надалі у динаміці другого етапу дослідження, відповідно до аналізу результатів попередніх досліджень [3; 6; 7; 10], членами НДГ розроблено інтерактивну методику формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї під час вивчення предмета “Захист України” (у системі вогневої підготовки) з акцентованим використанням можливостей мультимедійного лазерного тиру “Інгул-7” (див. табл. 1).

Необхідно зазначити, що як основні засоби вогневої підготовки нами використані окремі елементи техніки та тактики практичної стрільби, а також прикладні фізичні (спеціальні фізичні) вправи і функціональні комплекси, які забезпечують формування необхідного рівня фізичної готовності учнів до застосування ними вогнепальної зброї у різних умовах навколишнього середовища (майбутньої службово-бойової, оперативної діяльності). Вибір технічних та функціональних засобів навчання, зазначених вище (табл. 1), зумовлений необхідністю ефективного формування професійних компетентностей в учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю, що забезпечить досягнення ними основної мети вогневої підготовки в розрізі вивчення навчальної програми “Захист України” [1].

Із метою практичної перевірки ефективності розробленої нами методики (табл. 1) організовано педагогічний експеримент (третій етап дослідження, вересень 2020 – травень 2021 рр.), у якому взяли участь учні Харківського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою “Правоохоронець” Харківської обласної ради (n=42 особи). Досліджуваних учнів розподілено на контрольну (Кг, n=21 особа) та експериментальну (Ег, n=21 особа) групи.

Таблиця 1

Методика формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї під час вивчення предмету “Захист України” з акцентованим використанням мультимедійного лазерного тиру “Інгул-7” [11]

№ з/п	Зміст тренувальних завдань	Організаційно-методичні вказівки
I. Підготовчий блок		
1.1.	Вхідний контроль. Перевірка рівня сформованості теоретичних знань та практичних навичок.	Тестування рівня знань учнями заходів безпеки під час поводження зі зброєю та боєприпасами. Перевірка теоретичних знань (практичних умінь) учнями матеріальної частини зброї (АК-74 або аналогів; РКК; СГД; ПМ або аналогів, гранати Ф-1 або аналогів); РПГ. Наприкінці контрольного заняття здійснити перевірку наявності зброї та боєприпасів. Перевірити зброю на незарядженість.

1.2.	Заняття 1. Вивчення заходів безпеки під час поведження зі зброєю та боєприпасами. Навчальне питання 1. Вивчення заходів безпеки під час поведження з АК-74 (та різними його модифікаціями). Навчальне питання 2. Вивчення заходів безпеки під час поведження з РКК. Навчальне питання 3. Вивчення заходів безпеки під час поведження з РПГ.	<p>На початку практичного заняття провести інструктаж із дотримання заходів безпеки під час поведження зі зброєю та боєприпасами. Звернути увагу на особливості практичного використання стрілецької зброї (ПМ, АК, РКК, СГД), гранатометів (РПГ) та гранат (Ф-1, інших типів) в бойових умовах. Навести приклади з власного бойового (практичного) досвіду.</p> <p>Під час вивчення заходів безпеки під час поведження зі зброєю та боєприпасами використовувати навчально-методичні фільми.</p> <p>У процесі викладення теоретичного матеріалу використовувати можливості мультимедійного інтерактивного тирю “Інгул-7”.</p> <p>Слідкувати за часом відпрацювання тренувальних завдань.</p> <p>У заключній частині заняття визначити кращих (гірших), поставити завдання на самостійну роботу (з урахуванням рівня сформованості теоретичних знань учнів).</p> <p>Наприкінці заняття здійснити перевірку наявності зброї та боєприпасів.</p> <p>Перевірити зброю на незарядженість.</p>
1.3.	Заняття 2. Вивчення заходів безпеки під час поведження зі зброєю та боєприпасами. Навчальне питання 1. Вивчення заходів безпеки під час поведження із СГД. Навчальне питання 2. Вивчення заходів безпеки під час поведження з ПМ (іншими зразками пістолетів). Навчальне питання 3. Вивчення заходів безпеки під час поведження з гранатами (Ф-1 й інших зразків) та боєприпасами.	
1.4.	Заняття 3. Вивчення матеріальної частини зброї. Навчальне питання 1. Вивчення матеріальної частини АК-74 (та різних його модифікацій). Навчальне питання 2. Вивчення матеріальної частини РКК. Навчальне питання 3. Вивчення матеріальної частини РПГ.	
1.5.	Заняття 4. Вивчення матеріальної частини зброї. Навчальне питання 1. Вивчення матеріальної частини СГД. Навчальне питання 2. Вивчення матеріальної частини ПМ (інших зразків та типів пістолетів). Навчальне питання 3. Вивчення матеріальної частини гранати Ф-1 (інших зразків гранат).	
II. Основний блок		
2.1.	Заняття 5. Вивчення прийомів та правил стрільби з ПМ. Вивчення та тренування техніки і тактики стрільби з ПМ. Навчальне питання 1. Вивчення прийомів та правил стрільби з ПМ. Навчальне питання 2. Вивчення та тренування техніки і тактики стрільби з ПМ. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з ПМ.	<p>На початку практичного заняття провести інструктаж із дотримання заходів безпеки під час поведження зі зброєю та боєприпасами.</p> <p>Після вивчення прийомів та правил стрільби з: ПМ, АК, РКК, СГД, РПГ, правил метання гранат (Ф-1) на дальність та влучність організувати підготовчу частину (до 8–10 хв).</p> <p>У зміст підготовчої частини включити вправи на увагу, загальноорозвивальні та спеціальні вправи (функціональні комплекси) в русі та на місці. Дозування фізичного навантаження відповідно до індивідуально-типологічних особливостей учнів. Контролювати ЧСС учнів.</p> <p>Під час вивчення та тренування техніки стрільби з ПМ, АК, РКК, СГД та РПГ використовувати мультимедійний інтерактивний тир “Інгул-7”.</p> <p>Корегувати техніку та тактику ведення вогню (метання гранат на дальність та влучність).</p> <p>Під час комплексного тренування техніки та тактики стрільби з: ПМ, АК, РКК, СГД, РПГ моделювати умови вогневого контакту із супротивником у різних умовах службово-бойової (оперативної) діяльності з використанням засобів та інтерактивних можливостей мультимедійного тирю “Інгул-7”.</p> <p>Наприкінці тренування виконати замінку.</p> <p>Слідкувати за часом відпрацювання тренувальних завдань.</p> <p>У заключній частині заняття визначити кращих (гірших), поставити завдання на самостійну роботу (з урахуванням рівня сформованості теоретичних знань учнів).</p> <p>Наприкінці заняття здійснити перевірку наявності зброї та боєприпасів.</p> <p>Перевірити зброю на незарядженість.</p>
2.2.	Заняття 6. Вивчення прийомів та правил стрільби з АК. Вивчення та тренування техніки і тактики стрільби з АК. Навчальне питання 1. Вивчення прийомів та правил стрільби з АК. Навчальне питання 2. Вивчення та тренування техніки стрільби з АК. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з АК.	
2.3.	Заняття 7. Вивчення прийомів та правил стрільби з РКК. Вивчення та тренування техніки і тактики стрільби з РКК. Навчальне питання 1. Вивчення прийомів та правил стрільби з РКК. Навчальне питання 2. Вивчення та тренування техніки стрільби з РКК. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з РКК.	
2.4.	Заняття 8. Вивчення прийомів та правил стрільби із СГД. Вивчення та тренування техніки і тактики стрільби із СГД. Навчальне питання 1. Вивчення прийомів та правил стрільби із СГД. Навчальне питання 2. Вивчення та тренування техніки стрільби із СГД. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби із СГД.	

Продовження таблиці 1

2.5.	<p>Заняття 9. Вивчення прийомів та правил стрільби з РПГ. Вивчення та тренування техніки і тактики використання в бойових умовах РПГ. Навчальне питання 1. Вивчення прийомів та правил стрільби з РПГ. Навчальне питання 2. Вивчення та тренування техніки стрільби з РПГ. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з РПГ.</p>	
2.6.	<p>Заняття 10. Вивчення прийомів та правил стрільби з РПГ. Вивчення та тренування техніки і тактики використання в бойових умовах РПГ. Навчальне питання 1. Вивчення прийомів (способів) та правил метання гранат на дальність та влучність. Навчальне питання 2. Вивчення та тренування техніки метання гранат на дальність та влучність. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики метання гранат на дальність та влучність.</p>	
2.7.	<p>Поточний контроль сформованості в учнів практичних навичок стрільби з ПМ, АК, РКК, СГД, РПГ та метання гранат Ф-1 (на дальність та влучність).</p>	<p>На початку контрольного заняття провести інструктаж із дотримання заходів безпеки під час поводження зі зброєю та боеприпасами. Перевірити справність зброї, боеприпасів та екіпіровки. Організувати підготовчу частину (до 8–10 хв.). У зміст підготовчої частини включити вправи на увагу, загальнорозвивальні та спеціальні вправи (функціональні комплекси) в русі та на місці. Дозування фізичного навантаження відповідно до індивідуально-типологічних особливостей учнів. Контролювати ЧСС учнів. Слідкувати за технікою практичного відпрацювання учнями контрольних завдань. Контролювати дотримання учнями умов виконання стрільб. У разі неможливості організації контрольних стрільб на стрільбищі (спеціально обладнаних місцях) перевірку здійснити з використанням можливості мультимедійного інтерактивного тиру “Інгул-7”. Визначити кращих (гірших). Виставити оцінки.</p>
III. Константувальний блок		
3.1.	<p>Заняття 11. Тренування техніки та тактики стрільби з ПМ. Контрольні стрільби з ПМ. Навчальне питання 1. Тренування техніки та тактики стрільби з ПМ. Навчальне питання 2. Виконання контрольних нормативів стрільби з ПМ. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з ПМ.</p>	<p>На початку практичного заняття провести інструктаж із дотримання заходів безпеки під час поводження зі зброєю та боеприпасами. Перевірити зброю на незарядженість. Перевірити справність зброї, боеприпасів та екіпіровки. Організувати підготовчу частину (до 8–10 хв.). У зміст підготовчої частини включити вправи на увагу, загальнорозвивальні та спеціальні вправи (функціональні комплекси) в русі та на місці. Дозування фізичного навантаження відповідно до індивідуально-типологічних особливостей учнів. Контролювати ЧСС учнів. Тренування техніки та тактики стрільби з ПМ, АК, РКК, СГД, РПГ здійснювати у змодельованих умовах службово-бойової (оперативної) діяльності з використанням можливостей мультимедійного інтерактивного тиру “Інгул-7”.</p>
3.2.	<p>Заняття 12. Тренування техніки та тактики стрільби з АК. Контрольні стрільби з АК. Навчальне питання 1. Тренування техніки та тактики стрільби з АК. Навчальне питання 2. Виконання контрольних нормативів стрільби з АК. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з АК.</p>	<p>Слідкувати за технікою практичного відпрацювання учнями тренувальних (контрольних) завдань. Контролювати дотримання учнями умов виконання стрільб.</p>
3.3.	<p>Заняття 13. Тренування техніки та тактики стрільби з РКК. Контрольні стрільби з РКК. Навчальне питання 1. Тренування техніки та тактики стрільби з РКК. Навчальне питання 2. Виконання контрольних нормативів стрільби з РКК. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з РКК.</p>	<p>Слідкувати за технікою практичного відпрацювання учнями тренувальних (контрольних) завдань. Контролювати дотримання учнями умов виконання стрільб.</p>

3.4.	<p>Заняття 14. Тренування техніки та тактики стрільби з СГД. Контрольні стрільби з СГД. Навчальне питання 1. Тренування техніки та тактики стрільби з СГД. Навчальне питання 2. Виконання контрольних нормативів стрільби з СГД. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з СГД.</p>	<p>На початку практичного заняття провести інструктаж із дотримання заходів безпеки під час поводження зі зброєю та боеприпасами. Перевірити зброю на незарядженість. Перевірити справність зброї, боеприпасів та екіпіровки. Організувати підготовчу частину (до 8–10 хв.). У зміст підготовчої частини включити вправи на увагу, загальнорозвивальні та спеціальні вправи (функціональні комплекси) в русі та на місці. Дозування фізичного навантаження відповідно до індивідуально-типологічних особливостей учнів. Контролювати ЧСС учнів. Тренування техніки та тактики стрільби з ПМ, АК, РКК, СГД, РПГ здійснювати у змодельованих умовах службово-бойової (оперативної) діяльності з використанням можливостей мультимедійного інтерактивного тирю “Інгул-7”.</p>
3.5.	<p>Заняття 15. Тренування техніки та тактики стрільби з РПГ. Контрольні стрільби з РПГ. Навчальне питання 1. Тренування техніки та тактики стрільби з РПГ. Навчальне питання 2. Виконання контрольних нормативів стрільби з РПГ. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики стрільби з РПГ.</p>	<p>Слідкувати за технікою практичного відпрацювання учнями тренувальних (контрольних) завдань. Контролювати дотримання учнями умов виконання стрільб. У разі неможливості організації контрольних стрільб на стрільбищі (спеціально обладнаних місцях) контрольну перевірку здійснити з використанням можливості мультимедійного інтерактивного тирю “Інгул-7”.</p>
3.6.	<p>Заняття 16. Тренування техніки та тактики метання гранат на дальність та влучність. Контрольне виконання нормативів з метання гранати Ф-1. Навчальне питання 1. Тренування техніки та тактики метання гранат Ф-1 (на дальність та влучність). Навчальне питання 2. Виконання контрольних нормативів із метання гранат Ф-1. Навчальне питання 3. Комплексне тренування техніки та тактики метання гранат на дальність та влучність.</p>	<p>Визначити кращих (гірших). Виставити оцінки.</p>
3.7.	<p>Контроль рівня сформованості в учнів практичних навичок стрільби з ПМ, АК, РКК, СГД, РПГ та метання гранат Ф-1 (на дальність та влучність) за період навчання.</p>	<p>Наприкінці контрольного заняття здійснити перевірку наявності зброї та боеприпасів. Перевірити зброю на незарядженість.</p>

Примітка: 1) визначення тематики навчальних питань здійснено відповідно до чинної нормативно-правової бази [1]; 2) вхідний контроль здійснюється після вивчення матеріальної частини зброї та практичного виконання тренувальних вправ (контрольних нормативів); 3) означення скорочень: АК-74 – автомат Калашникова, РКК – ручний кулемет Калашникова, СГД – снайперська гвинтівка Драгунова, ПМ – пістолет Макарова, РПГ – ручний протитанковий гранатомет; 4) контрольні стрільби здійснювати з бойових зразків зброї; 5) метання гранат здійснювати з використанням навчальних (імітаційних) зразків зброї; 6) алгоритм відпрацювання практичних занять із вогневої підготовки наскрізний (від заняття № 1 до заняття № 16)

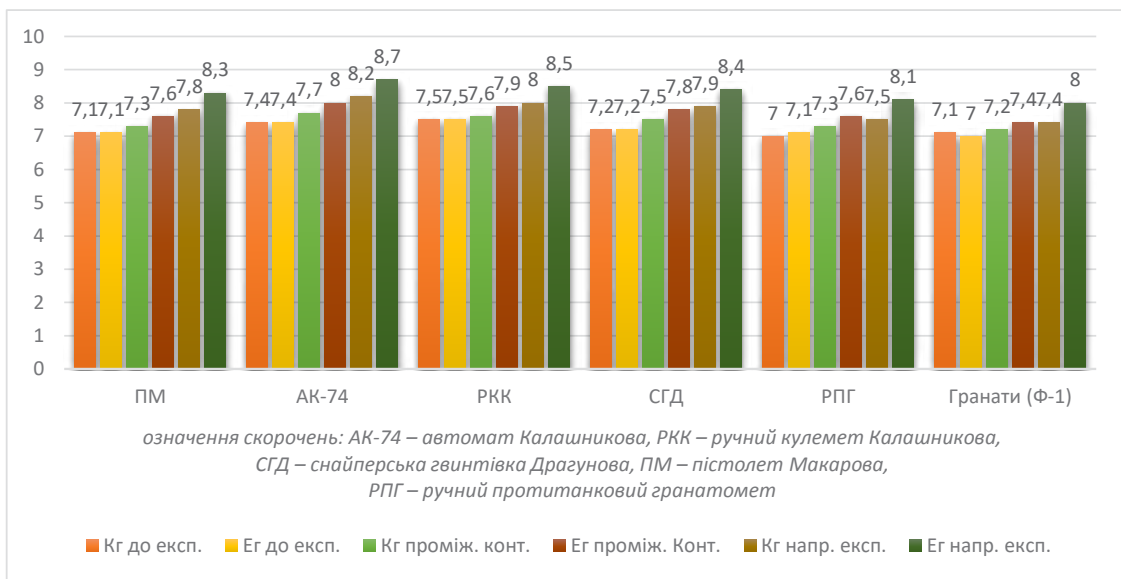

Рис. 1. Результати експертного оцінювання рівня сформованості готовності досліджуваних ліцеїстів Кг та Ег в системі вогневої підготовки до умілого застосування стрілецької зброї (метання гранат на дальність та влучність)

До початку педагогічного експерименту учні вищезазначеного ліцею (Кг та Ег) в системі вогневої підготовки за рівнем сформованості готовності (професійних компетентностей) до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї (метання гранат на дальність та влучність) під час вивчення предмету “Захист України” достовірно не відрізнялися ($P \geq 0,05$).

Під час педагогічного експерименту ліцеїсти Кг в системі «вогневої підготовки» використовували чинну нормативно-правову базу [1], а також методичні рекомендації (комплекс навчально-методичного забезпечення) з організації практичних занять із вогневої підготовки. Ліцеїсти Ег додатково використовували розроблену членами НДГ методику (табл. 1), яка передбачала акцентоване використання можливостей мультимедійного лазерного тирю “Інгул-7”. Розроблена нами методика використовувалася упродовж педагогічного експерименту (в освітньому процесі ліцеїстів згідно з розкладом занять, самостійної роботи та додаткових занять із вогневої підготовки).

Ефективність сформованості готовності (професійних компетентностей) досліджуваних учнів Кг та Ег у системі вогневої підготовки (освітньому процесі) до вмілого застосування стрілецької зброї (метання гранат на дальність та влучність), максимального використання її бойових можливостей, виховання почуття бережливості та відповідальності під час користування зброєю тощо здійснювалося шляхом експертної оцінки за 12-ти бальною шкалою оцінювання, де “12” – максимальний бал, а “1” – мінімальний (результати викладені на рис. 1; оцінювання здійснено відповідно до чинної нормативно-правової бази [1]).

Порівнюючи показники до та після використання розробленої нами методики (табл. 1), встановлено, що результати, отримані наприкінці педагогічного експерименту, у досліджуваних групах суттєво підвищилися у порівнянні з вихідними даними, ці відмінності є достовірними (Ег, $P \leq 0,05$).

Висновки. У результаті дослідно-аналітичної роботи членами науково-дослідної групи розроблено та апробовано методику формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю (на прикладі учнів Харківського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою “Правоохоронець” Харківської обласної ради) до влучної стрільби з різних зразків стрілецької зброї під час вивчення предмета “Захист України” з акцентованим використанням мультимедійного лазерного тирю “Інгул-7”.

Відповідно до результатів, отриманих наприкінці педагогічного експерименту у досліджуваних експериментальної групи, нами підтверджено високу ефективність сучасного наукового інструментарію (мультимедійного лазерного тирю “Інгул-7”). Крім цього, членами науково-дослідної групи встановлено, що включення у зміст практичних занять (досліджуваних експериментальної групи) із вогневої підготовки засобів фізичної та спеціальної фізичної підготовки сприяло підвищенню показників (формуванню професійних компетентностей ліцеїстів) метання гранат на дальність та влучність, а також влучного ведення вогню з різних зразків стрілецької зброї.

Результати дослідження впроваджені у систему вогневої підготовки Харківського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою “Правоохоронець” Харківської обласної ради. Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі дослідження передбачають розроблення педагогічних умов формування готовності учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю до “Домедичної допомоги” в системі вивчення предмету “Захист України”.

Використана література:

1. Навчальна програма «Захист України» для закладів спеціалізованої освіти військового профілю (військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою) : навч. прог., 2020. 130 с.
2. Косило М. Ю., Сабада С. Й., Мицкан І. Й., Ханенко М. М. (та інш.). Програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого та військово-патріотичного напрямів : збірн. прог., 2018. 540 с.
3. Мотика С. М. Виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Національна академія педагогічних наук України (інститут проблем виховання). Київ, 2019. 280 с.
4. Береза Р. П., Тицький І. А., Дундук О. І., Назарійчук О. В. Візуалізація навчального процесу як засіб ефективної підготовки сучасного воїна. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2020. Вип. 78. С. 24–29.
5. Волков О. І., Кукса А. П., Дрюков В. А., Старінський С. І., Богіно В. І., Петросюк А. М. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та навчальних закладів спортивного профілю : навч. прог., 2008. 65 с.
6. Користильова Ю. С. Удосконалення технічної підготовки стрільців з пневматичного пістолета : метод. посібн., 2011. 109 с.
7. Пятков В. Т. Теоретико-методичні основи техніко-тактичної підготовки спортсменів у стрілецьких олімпійських вправах : автореф. дис. ... докт. наук з фіз. вих. та спорту: 24.00.01 / Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського. Львів, 2019. 40 с.
8. Шевченко Л. С., Крижановський А. І., Кириленко Н. М., Кириленко В. В. Організація та особливості використання системи дистанційного навчання на базі LMS-платформи Collaborator. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2020. Вип. 77. С. 220–225.
9. Марков О. В., Самсонов Ю. В., Бородін С. В., Шемчук В. А., Атаманенко І. О. Формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки і оборони України в системі вогневої підготовки з використанням сучасних технічних засобів навчання. *Науково-теоретичний журнал “Інноваційна педагогіка”.* 2021. Вип. 32 (Т. 2). С. 194–198.
10. Рибалко П. Ф., Леоненко А. В., Бородін С. В., Атаманенко І. О., Дяченко К. Е. Модернізація системи вогневої підготовки учнів закладів спеціалізованої освіти військового профілю. *Збірник наукових праць “Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах”.* 2020. Вип. 76 (Т. 2). С. 149–152.
11. Мультимедійні інтерактивні тирі (“Інгул-7” ТОВ “Герц”), 2021. URL: <http://www.gerts.shtorm.com> (дата звернення: 17.05.2021).

References:

1. Navchalna prohrama «Zakhyst Ukrainy» dlia zakladiv spetsializovanoi osvity viiskovoho profilii (viiskovykh, viiskovomorskykh litseiv, litseiv z posylenoiu viiskovo-fizychnoiu pidhotovkoiu) [Training program «Defense of Ukraine» for institutions of specialized military education (military, naval lyceums, lyceums with enhanced military physical training)]. Kyiv: MONU, 130. [in Ukrainian].
2. Kosylo, M.Iu., Sabada, S.I., Mytskan, I.I., Khanenko, M.M. (2018). Prohramy z pozashkilnoi osvity turystsko-kraieznavchoho ta viiskovo-patriotychnoho napriamiv [Extracurricular education programs in tourism, local lore and military-patriotic areas]. Ivano-Frankivsk: Foliant, 540. [in Ukrainian].
3. Motyka, S.M. (2019). Vykhovannia patriotyzmu uchnivskoi molodi v umovakh viiskovoho litseiu [Education of patriotism of student youth in the conditions of military lyceum]. (Abstract of PhD thesis). Kyiv [in Ukrainian].
4. Bereza, R.P., Tytskyi, I.A., Dunduk, O.I., Nazariichuk, O.V. (2020). Vizualizatsiia navchalnogo protsesu yak zasib efektyvnoi pidhotovky suchasnoho voina [Visualization of the educational process as a means of effective training of a modern warrior]. Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 5: pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy, 78, 24-29 [in Ukrainian].
5. Volkov, O.I., Kuksa, A.P., Driukov, V.A., Starinskyi, S.I., Bohino, V.I., Petrosiuk, A.M. (2008). Navchalna prohrama dlia dytiachy-yunatskykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytiachy-yunatskykh shkil olimpiiskoho rezervu, shkil vyshchoi sportyvnoi maisternosti ta navchalnykh zakladiv sportyvnoho profilii [Curriculum for children's and youth sports schools, specialized children's and youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sportsmanship and educational institutions of sports profile]. Kyiv: Federatsiia strilby Ukrainy, 65. [in Ukrainian].
6. Korystylova, Yu.S. (2011). Udoshkonalennia tekhnichnoi pidhotovky striltsiv z pnevmatychnoho pistoleta [Improving the technical training of shooters with an air pistol]. Lviv : LDUFK, 109 p. [in Ukrainian].
7. Piatkov, V.T. (2019). Teoretyko-metodychni osnovy tekhniko-taktychnoi pidhotovky sportsmeniv u striletskykh olimpiiskykh vpravakh [Theoretical and methodological bases of technical and tactical training of athletes in Olympic shooting exercises]. (Abstract of PhD thesis). Lviv [in Ukrainian].
8. Shevchenko, L.S., Kryzhanovskiy, A.I., Kyrylenko, N.M., Kyrylenko, V.V. (2020). Orhanizatsiia ta osoblyvosti vykorystannia systemy dystantsiinoho navchannia na bazi LMS-platfomy Collaborator [Organization and features of using the distance learning system based on the LMS-platform Collaborator]. Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 5: pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy, 77, 220-225 [in Ukrainian].
9. Markov, O.V., Samsonov, Yu.V., Borodin, S.V., Shemchuk, V.A., Atamanenko, I.O. (2021). Formuvannia profesiinykh kompetentnosti maibutnikh ofitseriv riznykh instytutsii sektora bezpeky i oborony Ukrainy v systemi vohnevoi pidhotovky z vykorystanniam suchasnykh tekhnichnykh zasobiv navchannia [Formation of professional competencies of future officers of various institutions of the security and defense sector of Ukraine in the system of fire training with the use of modern technical means of training]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika», 32 (2), 194-198 [in Ukrainian].
10. Rybalko, P.F., Leonenko, A.V., Borodin, S.V., Atamanenko, I.O., Diachenko, K.E. (2021). Modernizatsiia systemy vohnevoi pidhotovky uchniv zakladiv spetsializovanoi osvity viiskovoho profilii [Modernization of the system of fire training of students of specialized military education institutions]. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh», 76 (2), 149-152 [in Ukrainian].
11. Multymediini interaktyvni tyry («Inhul-7» TOV «Herts») [Multimedia interactive shooting galleries («Ingul-7» LLC «Hertz»)] (2021). URL: <http://www.gerts.shtorm.com> (data zvernennia: 17.05.2021). [in Ukrainian].

Rybalko P. F., Samsonov Yu. V., Markov O. V., Sokolovskiy V. V., Bezborodov Ye. V. Development and testing of interactive methods of fire training of students of specialized military education

The article is devoted to topical issues of improving the system of “fire training” of students of specialized military education. The introduction into the educational process of students of specialized military education methods with technical means of training will provide in the future the solution of a practical task – the formation of students’ vital knowledge, skills and abilities to protect Ukraine and action in emergencies, as well as a systematic understanding of military patriotic education as an integral part of national-patriotic education.

The main purpose of the work is to develop and test the method of forming the readiness of students of specialized military education to shoot accurately from different types of small arms while studying the subject “Defense of Ukraine” with emphasis on multimedia laser shooting range “Ingul-7”.

The following methods were used in the empirical study: abstraction, analysis and synthesis, induction and deduction, instrumental methods, modeling, mathematical and statistical (correlation analysis, factor analysis, scaling), experience in forming the readiness of future officers of the National Guard of Ukraine to use small arms in various conditions of service and combat (operational) activities, experience in training departmental national teams in shooting (practical shooting) for competitions of various ranks, experience in combat operations, etc.

According to the results obtained at the end of the pedagogical experiment in the subjects of the experimental group, we confirmed the high efficiency of modern scientific tools (multimedia laser shooting range “Ingul-7”). In addition, members of the research group found that the inclusion in the content of practical classes (subjects of the experimental group (Eg)) on «fire training» of means of physical and special physical training promoted increase of their indicators (formation of professional competencies of lyceum students) throwing grenades at range and accuracy, as well as accurate firing from various samples of small arms.

Comparing the indicators before and after using the methodology developed by us, it was found that the results obtained at the end of the pedagogical experiment in the studied groups significantly increased compared to the initial data and these differences are mostly significant (Eg, $P \leq 0,05$).

Key words: approbation, military-applied skills, fire training, applied competencies, methods, shooting training, technical means, shooting technique, students, functional exercises.

УДК 378.015

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.39>

Слободянюк О. М.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТАХ США: ВИВЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ

У статті для формування політики, ефективних механізмів та вивчення позитивних практик формування системи забезпечення академічної доброчесності проаналізовано інформацію з офіційних сайтів 20 університетів США, які займають провідні позиції у світових освітніх рейтингах. З'ясовано, що в американських університетах для створення середовища, що сприяє дотриманню етичних академічних стандартів усіма учасниками освітнього процесу, наявні такі структурні компоненти системи забезпечення академічної доброчесності, як: наявність офіційної сторінки, де представлена загальна інформація, присвячена питанням академічної доброчесності; кодифіковані офіційні документи, в яких задекларована політика закладу щодо академічної доброчесності; структурні підрозділи, уповноважені комісії, особи, які виконують наглядову та контролюючу функції; ресурси для запровадження, підтримки та розвитку академічної доброчесності; стандартизовані процедури: виявлення порушень академічної доброчесності, надання матеріалів уповноваженій особі, структурі, розгляд справи та винесення рішення, оголошення рішення та можливість апеляції; програмне забезпечення для перевірки письмових робіт на наявність ознак академічного плагіату; залученість учасників освітнього процесу та стейкхолдерів до активної підтримки інституційної стратегії академічної доброчесності; публічні звіти, постійний моніторинг та оцінка сформованості культури академічної доброчесності.

Проаналізована інформація уможливує формування рекомендації для ЗВО України щодо забезпечення академічної доброчесності, а саме: акцентувати увагу на тому, що ціннісною складовою частиною корпоративної культури університету мають стати принципи академічної доброчесності; передбачити в освітньому процесі можливість ознайомлення здобувачами вищої освіти з поняттям “академічна доброчесність”, видами її порушень та відповідальністю у разі їх виявлення.

Ключові слова: вища освіта, академічна доброчесність, політика та процедури забезпечення академічної доброчесності.

В умовах масовізації та глобалізації вищої освіти питання якості є першорядним. Про вагомість цього питання свідчить створена мережа міжнародних інституцій, які покликані надати допомогу і визначити орієнтири як для закладів вищої освіти під час розроблення своїх власних систем забезпечення якості, так і для агенцій, які здійснюють незалежні перевірки. Серед інституцій: INQAANE – Міжнародна мережа агентств із забезпечення якості у вищій освіті; GIQAC – Глобальна ініціатива із забезпечення якості; ENQA – Європейська мережа гарантії якості вищої освіти; ECA – Європейський консорціум з акредитації; EQAR – європейський реєстр агентств із забезпечення якості; CHEA – Рада з акредитації ЗВО; NOQA – Скандинавська асоціація із забезпечення якості вищої освіти.

Необхідність підвищення якості освіти в Україні обґрунтована очікуванням, яке покладає держава, а саме Законом України “Про вищу освіту”, до підготовки “конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях” [1]. Натомість у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [4] під час ідентифікації проблем розвитку вищої освіти відзначено “відставання українських ЗВО від світових університетських лідерів у питанні забезпечення якості освітнього процесу” та “недостатню розвиненість культури академічної доброчесності” [4].

Як ефективний інструмент підвищення якості академічна доброчесність потребує розроблення, імплементації та розвитку стабільної, нормативно фіксованої та визнаної політики і процедур її впровадження. На нашу думку, доцільним є вивчення та запозичення вітчизняного та зарубіжного позитивного досвіду системного підходу до забезпечення академічної доброчесності.

Метою статті – виокремити, порівняти та систематизувати процес інституалізації академічної доброчесності в університетах США.

Для нашого дослідження важливими є проекти, які ініціювала Австралійська рада з питань навчання та викладання (англ. Australian Learning & Teaching Council, далі – ALTC) та над якими працювала міжнародна команда науковців: Проект стандартів академічної доброчесності: узгодження політики і практики в австралійських університетах (Academic integrity standards: Aligning policy and practice in Australian universities, 2010–2012, далі – AISP) [5], Проект Імплементації та розширення зразкової політики академічної доброчесності та систем підтримки в секторі вищої освіти (або Зразковий проект академічної доброчесності) (англ. Embedding and extending exemplary academic integrity policy and support frameworks across the higher education sector (Exemplary Academic Integrity Project, 2012–2013) [7].

Завдяки міжнародній співпраці представників наукової спільноти США, Великої Британії, Австралії, Канади, Нової Зеландії, їх послідовній узгодженій позиції розроблено та запроваджено стандарти політики та процедур академічної доброчесності. Визначено, що для сталості результатів запровадженої політики вона має відповідати принципам доступності, освітнього підходу та зворотного зв'язку; дотри-

мання політики контролює особа/структурний підрозділ; усі процедури детально прописані; усі учасники освітнього процесу розуміють необхідність та транслюють відданість принципам і цінностям академічної доброчесності [7].

Для з'ясування особливості процесів, тенденцій, закономірностей формування академічної доброчесності скористаємося контентом 10 офіційних веб-сайтів університетів США. Серед них 5 університетів, які входять у топ-10 університетів світу (World University Rankings, 2019): Каліфорнійський технологічний інститут (California Institute of Technology), Стенфордський університет (Stanford University), Массачусетський технологічний інститут (Massachusetts Institute of Technology), Єльський університет (Yale University), Чиказький університет (University of Chicago) Принстонський університет (Princeton University), Гарвардський університет (Harvard University) та п'ять, які не тільки займають лідерські позиції, а й є найстаршими за роком створенням, відомі своїми традиціями, високою репутацією. Серед них – Гарвардський університет (засновано у 1636 р.) у Кембриджі (Бостон), Пенсильванський університет (1740 р.) у Філадельфії, Принстонський університет (1746 р.) у Принстоні, Колумбійський університет (1754 р.), Нью-Йоркський університет (1831 р.) у Нью-Йорку. Вагомим є внесок університетів США і в розвиток світової науки, з огляду на найбільшу кількість Нобелівських лауреатів (Universities Producing The Most Nobel Prize Winners, 2019).

Опрацювання наукових досліджень (Т. Bretag, Т. Gallant, І. Glendinning, Е. Morris, J. Carroll, Р. Drinan, J. Orr, Th. Tomasi та ін.) щодо впровадження системи забезпечення академічної доброчесності, оцінки ефективності розроблених політик, використання освітнього підходу та сучасних стратегій управління змінами, що стимулюють впровадження та розвиток політики; довгострокові, стійкі і практичні механізми імплементації та підтримки політики академічної доброчесності дозволили визначити структурні елементи політики, за якими доцільно проаналізувати офіційні сторінки визначених університетів:

1. Наявність офіційної сторінки, де представлена загальна інформація, присвячена питанням академічної доброчесності.

У всіх проаналізованих університетах наявна спеціалізована сторінка, присвячена академічній доброчесності. Такі сторінки мають логічну структуру, про що свідчать назви розділів, як-то: “Що таке академічна доброчесність?”, “Що є порушенням академічної доброчесності”, “Наслідки порушень академічної доброчесності”, “Що таке плагіат?”, “Як правильно цитувати?” тощо [10].

2. Кодифіковані документи (Кодекси честі, Політики з наукової та академічної та дослідницької доброчесності, Настанови до іспитів та оцінювання, Статути для студентів та співробітників, Положення академічної ради, Правила поведінки для студентів, Студентський дисциплінарний статут та ін.), які мають нормативно-регулюючу силу, підтверджують чіткість та послідовність застосування політики та процедур, визначають базову термінологію та узгоджені з положеннями Стратегії розвитку університету.

Відзначимо, що філософією проаналізованих кодексів честі є створення освітнього середовища, де пропагуються високі етичні академічні стандарти, дотримання яких є гарантією довіри до освітніх та наукових результатів. Документи демонструють про наміри долучитися до глобального тренду, за яким засадничою в освітньо-науковій сфері є аксіологічна складова частина.

3. Структурні підрозділи, уповноважені комісії, особи, які виконують наглядову та контролюючу функції.

У процесі аналізу сайтів університетів встановлено, що функція підтримки, нагляду та контролю за імплементацією політики академічної доброчесності делегована структурним підрозділам, таким як:

- Офіс/Рада академічної доброчесності та поведінки студентів (університети: Гарвардський, Пенсильванський, Нью-Йоркський, Каліфорнійський Єльський);
- Офіс із питань поведінки, до складу якого входить Робоча група з питань академічної доброчесності (Массачусетський технологічний інститут, Чиказький університет);
- Правління із судових питань (Стенфордський університет);
- Комітет честі (Принстонський університет);
- Консультативна група з питань професійної етики (CC-SEAS) для студентів (Колумбійський університет).

У більшості університетів, сформовані структурні підрозділи розглядають порушення академічної доброчесності як проблему не тільки освітнього, а й дисциплінарного характеру. Тобто порушення норми академічної освітньої практики в такий спосіб прирівнюється до порушення морально-етичної норми співжиття в університетському кампусі.

4. Ресурси для запровадження, підтримки, розвитку академічної доброчесності (навчальні курси, модулі, тренінги, семінари та заходи щодо підвищення кваліфікації – все це сприяє обізнаності і розумінню політики учасниками освітнього процесу; заходи щодо запобігання порушень – навчання студентів академічному письму і цитуванню) та удосконалення процесу викладання.

Особливої уваги як освітній ресурс заслуговують Центри письма (англ. Writing Center). Університетський Центр письма є найбільш поширеною в світовій освітній практиці інституційною моделлю, що забезпечує індивідуальну підтримку студентам, викладачам і співробітникам університету. Навчання академічному письму пов'язане з виконанням трьох місій сучасного глобального університету – науково-дослідницької, освітньої та громадсько-політичної. Підготовка майбутнього фахівця-професіонала, науковця-дослідника передбачає виховання незалежно мислячої особи із принциповою громадянською позицією. Роль академічного письма в університетській освіті США І. Короткіна оцінює як “дисципліну, яка допомагає викладачам

всіх інших дисциплін розвивати у студентів здатність генерувати власні думки і вибудовувати власну аргументацію, організовуючи все це в гранично точній і ясній текстовій формі” [2].

Центри письма постійно розширюють освітні пропозиції для студентів та удосконалюють методи викладання. В Центрі письма Хіксона Каліфорнійського технологічного інституту вважають, що основний спосіб, який дозволяє удосконалювати тексти, – це рецензування досвідченими педагогами незавершених академічних робіт та уміння студентів вносити зміни у відповідь на зауваження [7]. Центр пропонує модулі: “Ключові елементи академічного письма”, “Цитування, системи стилів і плагіат”, “Жанри академічного спілкування”, “Лист для академічних дисциплін”. Студенти отримують можливість навчитися реалізовувати власні ідеї в якісному тексті.

5. Стандартизовані процедури перегляду порушень.

Проаналізувавши процедури розгляду справ щодо порушень академічної доброчесності, узагальнимо: у зв'язку з децентралізованою системою управління університетами у США кожен із них укладає внутрішню систему правил і процедур розгляду заяв про неправомірну академічну поведінку та формує структуру, призначає осіб, відповідальних за додержання правил/процедур та справедливості рішень. Однак варто відзначити, що, незважаючи на автономність внутрішніх процедур, існують загальні підходи до послідовності розгляду справ, а саме: повідомлення про факт неправомірної поведінки, підготовка до слухань (розслідування), слухання та оприлюднення рішення, можливість апеляції (щодо рішення чи санкцій) та остаточний висновок. Рішення розгляду справи фіксується та зберігається в особовій справі студента.

6. Програмне забезпечення для перевірки навчальних, кваліфікаційних, науково-методичних та наукових робіт на наявність ознак академічного плагіату.

В більшості американських університетів, що нами проаналізовані, для перевірки на наявність ознак академічного плагіату використовується програма Turnitin.

7. Залученість учасників освітнього процесу та стейкхолдерів до активної підтримки інституційної стратегії академічної доброчесності.

Значною мірою досягненню успішності (академічної, професійної) сприяє всебічна підтримка здобувача вищої освіти. Як зазначено членами Ради честі Гарвардського коледжу: “У студентів є багато людей, які можуть підтримати їх і направити їх через процес... Особистим радником може бути співробітник Університету, інспектор або наставник, науковий співробітник, інструктор або викладач” [9]. Формат підтримки та супроводу здобувачів вищої освіти є реалізований в освітній процес концепт “етики турботи” (ethics of care), сформульованої Дж. Гансеном [8].

Етика турботи, супроводу, підтримки, зокрема і політики академічної доброчесності, реалізується через залучення студентів-волонтерів –прихильників етичних академічних стандартів – до просвітницької роботи щодо питань академічної доброчесності. Наприклад, SAIF (Student Academic Integrity Fellow) в Гарвардському університеті, куди входять студенти бакалаврату, які пройшли навчання із процедур і політики академічної доброчесності при Раді доброчесності та надають підтримку студентам, які проходять в ній перевірку через підозру порушення [11].

8. Публічні звіти, постійний моніторинг та оцінка сформованості культури академічної доброчесності.

Розвиток будь-якої системи (у нашому разі системи забезпечення політики академічної доброчесності) неможливий без отримання актуальних і достовірних даних щодо її стану та ефективності механізмів запровадження, схвалення, поширення, стабільного розвитку. Системна та систематична оцінка ризиків, можливостей, слабих і сильних сторін політики є гарантією не опинитися в стані кризи [3]. Академічні спільноти усіх досліджуваних університетів щорічно отримують публічні звіти щодо порушень та рішень стосовно порушників академічної доброчесності.

Висновки. Аналіз практик кращих університетів США дав змогу запропонувати такі рекомендації ЗВО України:

– передбачити в освітньому процесі можливість ознайомлення здобувачами вищої освіти з поняттям “академічна доброчесність”, видами її порушень та відповідальністю у разі їх виявлення. Враховувати, що формування системи забезпечення академічної доброчесності – процес довготривалий, який передбачає не лише окреслення, фіксацію, але й свідоме та вільне прийняття її принципів усіма членами освітнього процесу. Академічні норми та принципи (через процес інтеріоризації) повинні стати частиною внутрішньої структури свідомості кожного учасника освітнього процесу внаслідок освоєння особистістю того, що спочатку було для неї зовнішньою вимогою;

– акцентувати увагу на тому, що ціннісною складовою частиною корпоративної культури університету мають стати принципи академічної доброчесності (справедливість, довіра, повага, чесність, відповідальність, мужність), які забезпечують високі моральні стандарти та є гарантом якісної освіти в ЗВО. Ключові цінності, переконання та норми поведінки, що сприймаються як обов’язкові для осмислення та прийняття усіма членами університетської спільноти, створюють відчуття єдності та відданості спільній місії підготовки висококваліфікованих фахівців;

– враховувати, що процес формування системи забезпечення академічної доброчесності має циклічний характер, потребує системного впровадження, нормативно регулюється і забезпечується постійним моніторингом результатів. Для прозорого і відкритого оцінювання стану сформованості культури академічної

добросовісності доцільно заслуховувати на Вченій раді університету щорічний звіт та публікувати його на сайті ЗВО;

– акцентувати увагу на тому, що важливою умовою запровадження принципів академічної добросовісності є залученість всіх учасників освітнього процесу. Особливу роль у процесі розвитку академічної добросовісності має відігравати студентське самоврядування, яке би просувало ідею, що академічна добросовісність є інструментом якості вищої освіти, а в подальшому – успіху в професійній діяльності та відповідальній громадянській позиції.

Предметом подальших досліджень має стати практика запровадження політики та механізмів забезпечення академічної добросовісності в університетах Великої Британії.

Використана література:

1. Закон України “Про вищу освіту”. URL: <https://bit.ly/3i4rUdZ>.
2. Короткіна І.Б. Академическое письмо: процесс, продукт и практика Учебное пособие для вузов. Москва : Юрайт, 2015. 295 с.
3. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире (системный анализ) /Пер. с англ. С.Л. Володиной и др. / Под ред. Г.Е. Егорова. М. : Прогресс, 1970. 261с.
4. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <http://surl.li/mphq>.
5. Academic integrity standards: Aligning policy and practice in Australian universities, 2010–2012.
6. Bretag T. & Muhmud Exemplary Academic Integrity Project, Academic Integrity Toolkit. 2014. URL: <https://bit.ly/3p6Ys8t/>.
7. Caltech. Nixon Writing Center. URL: <http://www.writing.caltech.edu/>.
8. Glendinning I. Scorecard for Academic Integrity Development: Benchmarking and evaluating institutional strategies and programs on academic integrity. URL: <https://bit.ly/y4UW14>.
9. Hansen James E. Humanism as Moral Imperative: Comments on the Role of Knowing in the Helping Encounter. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*. 2006. Volume45, Issue2. Pages 115–125. URL: <https://bit.ly/zwRD1wA9>.
10. Harvard College Honor Council. URL: <https://honorcouncil.fas.harvard.edu/your-support>.
11. Massachusetts Institute of Technology (MIT): Academic Integrity. URL: <https://bit.ly/rnCkPR>.
12. Student Academic Integrity Fellows (SAIFs). URL: <https://honorcouncil.fas.harvard.edu/saifs>.

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro vyshchu osvitu” (2014). [Law of Ukraine “On higher education”]. Retrieved from <https://bit.ly/3yZLkH5> [in Ukrainian].
2. Korotkina Y. B. (2015). Korotkina I. B. Akademicheskoe pismo: protsess, produkt i praktika Uchebnoe posobie dlya vuzov [Academic Writing: Process, Product and Practice Textbook for Universities]. Moskva: Yurait/ 295 s. [in Russian].
3. Kumbas F.H. (1970). Krizis obrazovaniya v sovremennom mire (sistemnyy analiz) [The crisis of education in the modern world (systems analysis)]. Moskva: Prohress. 261 s. [in Russian].
4. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031]. Retrieved from <http://surl.li/mphq> [in Ukrainian].
5. Bretag T. & Muhmud S. (2014) Exemplary Academic Integrity Project, Academic Integrity Toolkit. Retrieved from <https://bit.ly/34yOqDH> [in English].
6. Caltech. Nixon Writing Center. Retrieved from <http://www.writing.caltech.edu/> [in English].
7. Glendinning I. Scorecard for Academic Integrity Development: Benchmarking and evaluating institutional strategies and programs on academic integrity. Retrieved from <https://bit.ly/3uLX3FT> [in English].
8. Hansen James E. (2006). Humanism as Moral Imperative: Comments on the Role of Knowing in the Helping Encounter. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*. V. 45, Issue 2. P. 115–125. Retrieved from <https://bit.ly/34wDZRd/> [in English].
9. Harvard College Honor Council. Retrieved from <https://bit.ly/2RSa6rU> [in English].
10. Massachusetts Institute of Technology (MIT): Academic Integrity. Retrieved from <https://bit.ly/3yZMkLl>.
11. Student Academic Integrity Fellows (SAIFs). Retrieved from <https://bit.ly/3fZru5L>.

Slobodianiuk O. M. Formation of the system of academic integrity in USA universities: study of positive experience

The article analyzes the information from the official websites of 20 US universities, which occupy leading positions in the world educational rankings, for the formation of policies, effective mechanisms and the study of positive practices in the formation of the system of ensuring academic integrity.

It was found that in American universities to create an environment conducive to the observance of ethical academic standards by all participants in the educational process, there are the following structural components of the system of academic integrity: the presence of an official page with general information on academic integrity; codified official documents declaring the institution's policy on academic integrity; structural subdivisions / authorized commissions / persons performing supervisory and controlling functions; resources for the introduction, support and development of academic integrity; standardized procedures: detection of violations of academic integrity, provision of materials to the authorized person / structure, consideration of the case and decision-making, announcement of the decision and the possibility of appeal; software for checking written works for signs of academic plagiarism; involvement of participants in the educational process and stakeholders in active support of the institutional strategy of academic integrity; public reports, constant monitoring and evaluation of the formation of a culture of academic integrity.

The analyzed information on ensuring academic integrity makes it possible to form recommendations for the Free Economic Zone of Ukraine, namely: to emphasize that the principles of academic integrity should become a valuable component of the university's corporate culture; to provide in the educational process the possibility of acquainting higher education students with the concept of “academic integrity”, the types of its violations and responsibility in case of their detection

Key words: higher education, academic integrity, policy and procedures for ensuring academic integrity.

УДК 378:780.8

DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.40

Сологуб В. Д.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ЗА ОПП “ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ОРКЕСТРОВЕ МИСТЕЦТВО”

Процес підготовки музикантів-виконавців за освітньо-професійною програмою “Інструментально-оркестрове мистецтво” на здобуття освітньо-професійного ступеня бакалавр за спеціальністю 025 “Музичне мистецтво” галузі знань 02 “Культура і мистецтво” потребує залучення системного підходу. Методика викладання фахових дисциплін, до яких можна віднести фах, диригування та читання партитур, оркестр, ансамбль, інструментознавство, історію виконавства, передбачає узгодження їх змістовного рівня, орієнтування на певний напрям підготовки (естрадне, народне чи академічне інструментальне виконавство). Залежності від обраного напрямку підготовки має підбиратися навчальний матеріал, а також репертуар, який становитиме основу концертних та навчальних програм студентів. Відповідно до напрямку, за яким здійснюється підготовка виконавців, має акцентуватися увага на розвитку навичок імпровізації, відтворення народної манери виконання чи використання сучасних прийомів гри і композиторських технік. Опанування фахових дисциплін дає змогу кристалізувати виконавські (сольні, ансамблеві та оркестрові) якості музикантів. Серед вибіркового дисциплін, що мають безпосередній стосунок до процесу становлення професійних музичних ознак, варто виділити сольно-ансамблевий та диригентський практикум, інструментування та аранжування, сучасні музичні технології. Ці дисципліни доповнюють масив теоретичних знань та практичних навичок, що є необхідними для професійної діяльності музиканта-інструменталіста. Здійснення власних аранжувань та інструментувань творів, які здобувають сценічне звукове втілення, покращує результати та сприяє опануванню комплексними навичками, які стануть у нагоді у професійній діяльності. Спільність стратегії під час викладання фахових дисциплін досягається у разі, коли один викладач проводить заняття з фаху та ансамблю (оркестру). Це дає змогу комплексно вирішувати творчі завдання, що мають практичне значення.

Ключові слова: методика, виконавець, інструментально-оркестрове мистецтво, музичне мистецтво.

Розвиток майстерності музикантів-інструменталістів знаходиться у прямій залежності від того комплексу дисциплін, що викладаються у навчальних закладах. Внаслідок трансформаційних процесів, що спостерігаються у сфері сучасної освіти, вкрай важливим є акцентування на тих особливостях, на які треба звертати увагу під час викладання фахових дисциплін. Актуальним завданням є висвітлення методики викладання та специфіки підготовки в ЗВО України за спеціальністю 025 “Музичне мистецтво” для здобувачів освіти за освітньо-професійною програмою “Інструментально-оркестрове мистецтво”.

У сучасному педагогічному дискурсі наявна низка робіт, у яких розкриваються актуальні питання, що стосуються підготовки кадрів у ЗВО. Водночас мало уваги приділено специфіці викладання фахових дисциплін за ОПП “Інструментально-оркестрове мистецтво” в музично-педагогічній літературі. Під час опрацювання цієї теми було розглянуто низку публікацій вітчизняних авторів, які стосуються широкого кола питань, що актуальні під час навчання. Зокрема, в роботі Л. Корміної “Методика викладання дисциплін за фахом у вищих навчальних закладах” наводиться низка положень, які стосуються загальних принципів викладання. У роботах С. Гриненко та В. Тормахової окреслено актуальні питання, що стосуються музичного мистецтва сьогодення. У роботі Д. Кученьова досліджено специфіку здійснення аранжування для інструментальної групи народних колективів, а у статті Г. Гаценко, А. Поліщук та С. Сабрі визначається алгоритм читання партитур.

Специфіку викладання за спеціальністю “Музичне мистецтво” буде розглянуто на прикладі реалізації ОПП, яка здійснюється у Відокремленому підрозділі “Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв”. Зокрема, основна мета статті передбачає окреслення теоретичних, практичних і технологічних основ викладання фахових навчальних дисциплін за спеціальністю “Інструментально-оркестрове мистецтво”.

Метою статті є розгляд процесу підготовки музикантів-виконавців за освітньо-професійною програмою “Інструментально-оркестрове мистецтво”.

Формування фахівців за освітньо-професійною програмою “Інструментально-оркестрове мистецтво” у МФ ВП КНУКіМ відбувається завдяки комплексному цілісному підходу. Метою ОПП є становлення “висококваліфікованих, конкурентноздатних фахівців інструментально-оркестрового мистецтва відповідно до вимог державного стандарту вищої освіти України в галузі музичного мистецтва із широким доступом до працевлаштування у виконавській, музично-педагогічній, організаційно-управлінській, просвітницькій сферах культурного життя” [1, с. 6]. Задля реалізації цієї мети студенти мають опанувати різні дисципліни, як фахові, так і вибіркові. Внаслідок системної діяльності виникає можливість формувати комплекс інтелектуальних, творчих та соціально-особистісних якостей, які у подальшому будуть сприяти фаховому зростанню у творчій, науковій та соціокультурній діяльності. Ефективна робота під час опанування ОПП здійснюється у разі чіткої кореляції між завданнями навчання, програмними результатами та шляхами їх досягнення. “Функціонування навчального процесу можливе лише за умови поєднання змісту і методів навчання, яке

здійснюється у формах організації навчання. Отже, працюючи над змістом заняття, необхідно ознайомитися з різними формами організації навчання у вищій школі, їх особливостями та функціями” [4, с. 17].

Серед фахових дисциплін, які має опанувати студент, навчаючись за освітньо-професійною програмою “Інструментально-оркестрове мистецтво”, є такі, як: фах, диригування та читання партитур, оркестр, ансамбль, інструментознавство, історія виконавства. Саме їх опанування дає змогу кристалізувати виконавські (сольні, ансамблеві та оркестрові) якості музикантів. Серед вибіркових дисциплін, що мають безпосередній стосунок до процесу становлення професійних музичних ознак, варто виділити сольно-ансамблевий та диригентський практикум, інструментування та аранжування, сучасні музичні технології.

Доречно відзначити, що в межах програми здійснюється підготовка за трьома напрямками навчання, такими як: естрадне виконавство, народне виконавство та академічної музики і сучасних музичних форм. Попри єдність програми, необхідне диференціювання змісту курсів залежності від обраного студентом напрямку. Сутнісні відмінності вкорінені і у типі ансамблевих та оркестрових форм, у яких беруть участь студенти, і у характері та стилістиці музичного матеріалу, що використовується у більшості фахових дисциплін. Так, до прикладу, студенти, які здобувають освіту за естрадним напрямом, можуть залежно від обраного інструменту брати участь у біг-бенді та естрадно-симфонічному оркестрі, квартеті саксофоністів. У разі вибору народно-інструментального напрямку підготовки ансамблево/оркестрове виконавство може здійснюватися у оркестрі народної та популярної музики, у дуєті “баян-акордеон”, ансамблі “Бандура+”. Навчаючись за напрямом “академічна музика та сучасні музичні форми”, музиканти беруть участь у гітарному оркестрі, гітарному квартеті, квартеті контрабасів, а також у різноманітних малих ансамблевих формах за участю гітари.

Розглянемо, які методичні принципи мають застосовуватися під час викладання дисциплін, що є обов’язковими та становлять основу професійних компетентностей: фах, диригування та читання партитур, оркестр, ансамбль, інструментознавство та історія виконавства. Залежно від обраного напрямку підготовки відбувається вибір специфічного музичного матеріалу. У разі вибору естрадного напрямку весь цикл фахових дисциплін має опановуватися на базі естрадних творів, композицій, що виникли в джазовій та поп-музиці. Однією з основних навичок є розвиток вміння імпровізувати, грати свінг, а також інтонувати згідно з традиціями, що сформувались в джазі. Формування навичок імпровізації передбачає опанування специфіки стилів джазової та естрадної музики, вивчення технології побудови музичної імпровізації як цілісної структури. Ці навички застосовуються і у ансамблевій, і у сольній, і у оркестровій формі виконання естрадними музикантами, а отже, потребують особливої уваги. До того ж музичне мислення в ХХІ столітті вимагає використання складних моделей, на які здійснюється імпровізація. Доволі влучно специфіку сучасних тенденцій в імпровізуванні окреслено в дослідженні В. Тормахової: “Ступінь виконавської свободи під час відтворення джазового стандарту найбільш яскраво проявляється у музичній імпровізації. Імпровізація на квадрат, лад, стиль (окрім більш традиційної імпровізації) сприяє появі численних інтерпретаційних версій джазових творів” [6, с. 62]. Цей ракурс має зберігатися під час викладання дисциплін “Історія виконавства”, під час аналізу партитур, які створюються для біг-бендів та естрадно-симфонічних оркестрів, під час опанування студентами майстерності гри на інструменті.

Навчання за напрямом “народне виконавство” передбачає звернення до іншого типу репертуару. Спектр творів, які мають використовуватися під час навчання, охоплює і класичні опуси, й обробки фольклорних творів, і оригінальні твори українських композиторів, призначені для народно-інструментальних складів. Увага має приділятися питанню відтворення народної манери виконавства, застосуванню типових прийомів та манери гри. Ансамблеве музикування потребує дотримання узгодженості та гармонічності звучання. У тому числі має акцентуватися потреба використовувати різного типу камерні ансамблеві поєднання. Історія виконавства має охоплювати етапи появи народного інструментарію і типових народних колективів, в тому числі українських. Приділяється увага відтворенню традиційних складів та наслідування тих принципів, що притаманні народному виконавству.

Під час підготовки студентів за напрямом академічної музики та сучасних музичних форм акцентовано увагу на розвитку історії класичної музичної спадщини, становленні стилевих напрямів у межах європейської традиції, формуванні інструментарію та новітніх технік та прийомів звуковидобування. Опановуючи специфіку різних інструментів, доречно аналізувати вплив конструктивних змін на художньо-образну сферу, яка проявляється у процесі їх безпосереднього застосування у композиторській та виконавській практиці. Так, наприклад, існує чимало різновидів акустичних гітар, які відрізняються за матеріалом вироблення корпусу, грифу, струн. Використання майстрами різних порід дерев під час майстрування інструменту дає змогу дещо змінювати акустичні особливості гітари – може подовжуватися тривалість звуку чи, навпаки, скорочуватися. Конструктивні особливості впливають на впровадження тих чи інших прийомів гри, на полегшення застосування різних принципів видобування звуку. Все це поступово впроваджується у виконавську практику та використовується у композиторських творах. Вплив конструктивних змін інструментарію на мистецький процес простіше досягнути, коли у студентів є можливість порівняти технічні якості сучасних фабричних музичних інструментів та вироблених у ХІХ столітті чи навіть раніше. На базі ВП МФ КНУКіМ є науково-творча лабораторія гітарного мистецтва. Її діяльність спрямована на поглиблення практичних умінь, теоретичних знань та навичок у сфері гітарного виконав-

ства. У ній якраз й міститься низка інструментів, у тому числі й старовинний інструмент XIX століття”. Студенти мають можливість “побачити цей витвір мистецтва, роздивитися деревину, чудову інкрустацію перламутром, власноруч спробувати виконати деякі твори і почути звучання, характерне для гітар того часу” [3, с. 124].

Отже, основою методики виступає формування уявлення про нерозривний зв'язок між різними аспектами музичного життя – виконавськими школами, композиторською творчістю, закладами освіти тощо. Зокрема, таке поняття, як “виконавська школа”, передбачає у сфері музичного мистецтва “взаємодію “вчитель – учень” з набуттям компетенцій: професійного мислення і навичок, розшифрування авторського тексту, його відтворення відповідно до установлених виконавських наративів” [3, с. 3]. Доречно вказати, що під час формування музикантів-виконавців головний акцент має робитися на розвиток їх практики у сфері мистецтва. Мистецтво постає як “цілісне явище, в якому органічно взаємодіють різні компоненти: композиторська творчість – виконавство – інструментарій – викладання гри на гітарі – музикознавча рефлексія – концертно-фестивальна проєктна діяльність” [3, с. 3]. Відповідно, участь у різних виконавських колективах, опрацювання здобутків інших шкіл, в тому числі західноєвропейських, дає змогу сформувати артистів, які мають високий рівень теоретичної та практичної підготовки.

Активна увага має приділятися стимулюванню виконавської концертної діяльності студентів, яка має виходити за межі випробовувань із фаху, що відбуваються у стінах навчальних закладів. Задля цього і солісти, і студентські колективи – камерні та великі ансамблі, оркестри – повинні брати участь у різноманітних заходах, орієнтованих на широку слухацьку аудиторію. Гарним стимулом для студентів виступає спільне виконавство з викладачами. Таким чином не лише краще засвоюються базові принципи виконавства, а й посилюється відчуття психологічного комфорту та зв'язку з викладачем. Для студентів надзвичайно важливо усвідомлювати, що викладач із фахових дисциплін є не лише гарним педагогом, а й професійним артистом, який може виступати прикладом для наслідування. Подібна практика успішно впроваджується викладачами ВП МФ КНУКіМ. Гарні результати виступів миколаївських студентських колективів підтверджуються й високою фаховою думкою компонентного журі на різноманітних конкурсах, і схвальними відгуками широкої слухацької аудиторії.

Хоча під час підготовки кадрів і здійснюється опора на різний матеріал, проте методи є спільними, адже вони є важливою складовою частиною викладання навчальних дисциплін. “Від методів навчання значною мірою залежить реалізація змісту, цілей, завдань вивчення конкретних навчальних предметів, формування у студентів глибоких знань, професійних умінь і навичок, розвиток критичного, творчого мислення особистості” [4, с. 15]. Так, під час викладання фахових дисциплін доречно звертати увагу на використання інноваційних технологій, які дозволяють здійснювати навчальний процес у різних форматах – як офлайн, так і онлайн, що вкрай важливо в умовах можливостей впровадження дистанційної освіти. Окрему увагу треба приділяти взаємозв'язку між такими фаховими дисциплінами, як “Інструментознавство”, та вибірковими курсами (“Інструментування та аранжування”, “Сучасні музичні технології”). Студенти мають застосовувати теоретичні знання про технічні та виразні можливості різних інструментів, про специфіку різних музичних стилів та техніки композиції в історичній ретроспективі, визначати зміст та форму музичних творів на основі компаративного зіставлення з творами минулого. Навички аналізу музичних творів та виразових якостей тембрових барв стануть у нагоді під час створення аранжувань творів. Цей вид діяльності можливий за умови знань можливостей інструментів, здатності додати певні лінії, а часом і зовсім по-іншому проінтерпретувати твір. Д. Кученьов вірно відзначає, що “аранжування передбачає можливість не лише призначати твір для виконання різними інструментами, а й додавати електронну обробку звуку, його перетворення тощо” [5, с. 20]. Доцільно поєднувати теоретичні завдання (як-от інструментування твору чи його аранжування) із можливістю їх практичного застосування. За умови, що найкращі студентські роботи будуть включені до репертуару навчальних ансамблів та оркестрів, зростає мотивація та якість виконаних завдань, адже вони здобувають звукового втілення. Таким чином краще усвідомлюються певні помилки чи недоречні елементи, які застосовуються в аранжуваннях.

Робота студентів із різними виконавськими колективами в межах курсу “Диригування” дає змогу здобути навички керівництва ансамблем чи оркестром, унаочнити проблеми, що стосуються взаємодії між учасниками, як суто технічні, так і психологічні. Вивчення цієї дисципліни здійснюється у нерозривній єдності з курсом “Читання партитур”, який так само готує студентів до майбутньої професійної діяльності. У межах цієї дисципліни впроваджується системна аналітична та практична робота, яка визначає здатність до осягнення усього музичного цілого. “Це аналіз музичного твору, виділення основних ліній фактури, звернення уваги на зони виразного звучання голосів та інструментів. Читання партитури передбачає вибір матеріалу, який має відтворюватися та виключення другорядного матеріалу” [2, с. 88].

Вкрай важливим елементом підготовки студентів за ОПП “Інструментально-оркестрове мистецтво” є участь їх у майстер-класах, де здійснюється ознайомлення з різними методичними підходами, які пропонуються провідними виконавцями та педагогами. Подібні форми інтенсифікують навчальний процес, а також дозволяють розширити світогляд студентів. Необхідною умовою для успішного викладання є кореляція між змістом фахових дисциплін, дотримання єдиних принципів у навчанні та слідування єдиній стратегії. Насамперед у практичному вимірі доречним є здійснення керівництва ансамблем одним викладачем. Таким

чином покращується ефективність відпрацювання навичок сольної та ансамблевої гри, адже вирішення проблемних моментів можливе як на заняттях з фаху, так і на камерному ансамблі.

Висновки. Отже, у процесі дослідження визначено, що під час викладання фахових дисциплін за ОПП “Інструментально-оркестрове мистецтво” домінуюче значення має системний та комплексний підхід. Хоча музичний матеріал повинен корелювати з обраним напрямом підготовки (естрадне, народне, академічне музикування), проте базові принципи є спільними під час реалізації навчання за програмою. Велика увага має приділятися концертній виконавській діяльності студентів, як сольній, так і ансамблевій (оркестровій). Бажаною є участь викладача у виконавському процесі, що сприяє психологічному комфорту студентів та створенню відчуття довіри до нього як до професіонального артиста. Чимала роль відводиться взаємозгодженню змісту фахових дисциплін, проведенню занять із фаху та ансамблю одним викладачем. Поєднання теоретичних знань та практичних умінь дає змогу сформуувати компетентних виконавців, які здатні вільно оперувати музичним матеріалом, керувати колективом та створювати для нього репертуар шляхом здійснення інструментувань, аранжувань та перекладень.

Використана література:

1. Гарбар Г.А., Іванова В.Л., Сологуб В.Д. Освітньо-професійна програма “Інструментально-оркестрове мистецтво”. Рівень вищої освіти: перший бакалаврський на здобуття освітньо-професійного ступеня бакалавр за спеціальністю 025 “Музичне мистецтво” галузі знань 02 “Культура і мистецтво”. Миколаїв, 2020. 20 с.
2. Гаценко Г., Поліщук А., Сабрі С. Особливості читання партитур вокально-інструментальних творів доби бароко. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 5 (194). С. 85–88.
3. Гриненко С.М. Гітарне мистецтво Миколаївщини в культурному просторі України кінця ХХ – початку ХХІ століття: дис... доктора філософії за спец. 025 – Музичне мистецтво; Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2021. 223 с.
4. Корміна Л.І. Методика викладання дисциплін за фахом у вищих навчальних закладах. Методичні рекомендації до курсу. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 52 с.
5. Кученьов Д.В. Аранжування для інструментальної групи народних колективів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 13. Т. 2. С. 19–23.
6. Тормахова В.М. Особливості інтерпретації в джазі. *Мистецтвознавчі записки*. 2017. Вип. 31. С. 57–63.

References:

1. Harbar H.A., Ivanova V.L., Sologub V.D. (2020). *Osvitno-profesiina prohrama "Instrumentalno-orkestruve mystetstvo"*. Riven vyshchoi osvity: pershyi bakalavrskyi na zdobuttia osvitno-profesiinoho stupenia bakalavr za spetsialnistiu 025 "Muzychne mystetstvo" haluzi znan 02 "Kultura i mystetstvo" [Educational and professional program "Instrumental and orchestral art". Level of higher education: first bachelor's degree) for a bachelor's degree in specialty 025 "Musical Art" in the field of knowledge 02 "Culture and Art"]. Mykolaiv, 2020. 20 s. [in Ukrainian].
2. Hatsenko H., Polishchuk A., Sabri S. Osoblyvosti chytannia partytur vokalno-instrumentalnykh tvoriv doby baroko [Features of reading scores of vocal and instrumental works of the Baroque period]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 2020. № 5 (194). S. 85-88. [in Ukrainian].
3. Hrynenko S. M. Hitarne mystetstvo Mykolaivshchyny v kulturnomu prostori Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Guitar art of Mykolayiv region in the cultural space of Ukraine at the end of XX – beginning of XXI century]: dys. doct. philos: 025 – Muzychne mystetstvo; Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. Kyiv, 2021. 223 s. [in Ukrainian].
4. Kormina L.I. Metodyka vykladannia dystsyplin za fakhom u vyshchykh navchalnykh zakladakh. *Metodychni rekomendatsii do kursu* [Methods of teaching disciplines in the specialty in higher education. Methodical recommendations for the course]. Lutsk: Vezha-Druk, 2016. 52 s. [in Ukrainian].
5. Kuchenov D.V. Aranzhuvannia dlia instrumentalnoi hrupy narodnykh kolektyviv [Arrangement for instrumental group of folk groups]. *Innovatsiina pedahohika*, 2019. Vyp. 13. T. 2. S. 19–23. [in Ukrainian].
6. Tormakhova V.M. Osoblyvosti interpretatsii v dzhazi [Features of interpretation in jazz]. *Mystetstvoznavchi zapysky*, 2017. Vyp. 31. S. 57–63. [in Ukrainian].

Solohub V. D. Methodology of teaching professional disciplines for EPP “Instrumental and orchestra art”

The process of training musicians-performers in the educational-professional program "Instrumental and Orchestral Art" for the bachelor's degree in 025 "Musical Art" in the field of knowledge 02 "Culture and Art" requires a systematic approach. Methods of teaching professional disciplines, which include specialty, conducting and reading scores, orchestra, ensemble, instrumentation, history of performance involves the coordination of their content level, focusing on a particular area of training (pop, folk or academic instrumental performance). Depending on the chosen direction of training, educational material should be selected, as well as the repertoire, which will form the basis of concert and educational programs of students. In accordance with the direction in which the training of performers is carried out, attention should be paid to the development of improvisation skills, reproduction of folk style of performance or use of modern techniques and compositional techniques. Mastering professional disciplines allows to crystallize the performing (solo, ensemble and orchestral) qualities of musicians. Among the elective disciplines that are directly related to the process of formation of professional musical characteristics, it is worth highlighting the solo ensemble and conducting workshop, instrumentation and arrangement, modern music technology. These disciplines complement the array of theoretical knowledge and practical skills necessary for the professional activity of a musician-instrumentalist. Making own arrangements and instrumentation of works that acquire the stage sound embodiment, improves the results and promotes the acquisition of complex skills that will be useful in professional activities. The commonality of strategy in the teaching of professional disciplines is achieved in the case when one teacher conducts classes in the specialty and ensemble (orchestra). This allows you to comprehensively solve creative problems that have practical significance.

Key words: technique, performer, instrumental and orchestral art, musical art.

УДК 378/373.2:37.018.262

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.41>

Стаднік Н. В., Панченко Т. Л., Волинець Ю. О., Панченко М. Г.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку пов'язане зі створенням відповідних педагогічних умов у процесі їх підготовки у закладі вищої освіти. У статті здійснено аналіз напрямів та підходів до загального розуміння поняття педагогічних умов ефективної професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти, а також викладено власне бачення основних педагогічних умов формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку. Встановлено, що у науковій літературі відсутнє єдине визначення змісту поняття "педагогічні умови". Узагальнено сутність поняття "педагогічні умови", яке розуміємо як сукупність певних обставин, які забезпечують ефективність відповідного педагогічного процесу; вирізняють зовнішні та внутрішні педагогічні умови. До основних педагогічних умов формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку відносять: формування позитивної мотивації щодо вивчення актуальних проблем сім'ї, в якій виховується дитина раннього віку; забезпечення підготовки до самоаналізу професійно-особистісних якостей; професійну спрямованість змісту освітнього процесу з урахуванням особливостей роботи з батьками дітей раннього віку; формування вмінь моделювання майбутньої професійної діяльності. Розглянуто та обґрунтовано на основі наявних наукових досліджень зміст і основні напрями реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками, які виховують дітей раннього віку. Зазначено, що відповідні педагогічні умови спрямовуються і на вирішення суперечностей, які існують у підготовці майбутніх фахівців та можуть виникати у процесі професійної діяльності дошкільного педагога, у тому числі під час взаємодії з батьками дітей раннього віку.

Ключові слова: майбутні дошкільні педагоги, батьки дітей раннього віку, педагогічні умови, освітній процес, педагогічна діяльність, просвітницька діяльність, педагогічна взаємодія, позитивна мотивація, професійна готовність.

Формування умінь і навичок майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку є важливою складовою частиною їхньої професійної підготовки і передбачає визначення та обґрунтування педагогічних умов, які базуються на дидактичних принципах, містять певні вимоги до освітнього процесу в ЗВО, спрямованого на формування професійної готовності майбутніх фахівців дошкільної освіти до означеного виду діяльності.

Обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батькам дітей раннього віку здійснено нами з урахуванням низки факторів, а саме: суперечностей, які існують у професійній підготовці майбутніх дошкільних педагогів; принципів освітнього процесу в ЗВО; особливостей роботи вихователів закладів дошкільної освіти з батьками дітей раннього віку.

Метою статті є розгляд педагогічних умов формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку.

Результати аналізу наукової літератури свідчать про відсутність єдиного визначення змісту поняття "педагогічні умови". Зокрема, у Великому тлумачному словнику зазначено, що "умова" є сукупністю положень, які перебувають в основі чого-небудь [3]. В. Іванова у своїх роботах визначає педагогічні умови як сукупність певних обставин забезпечення ефективності педагогічного процесу (організаційних форм, методів, засобів), що сприяють виникненню і цілеспрямованому розвитку певного явища та забезпечують успішне розв'язання поставленої проблеми [7].

Ми розглядаємо педагогічні умови як можливості та обставини у реальному освітньому процесі закладу вищої освіти, що сприяють ефективному досягненню мети, забезпечують розвиток пізнавальних інтересів, формування умінь і навичок майбутніх фахівців, активізують самостійну діяльність студентів [16].

Традиційно у педагогіці вирізняють зовнішні та внутрішні педагогічні умови [1; 2; 9; 12; 14]. Під зовнішніми умовами розуміють сукупність обставин щодо організації освітнього процесу. Внутрішні умови науковці розглядають як сукупність обставин особистісного й індивідуального змісту, у тому числі: спрямованість особистості, її психологічний стан і позитивна мотивація; особистісні якості, пізнавальні можливості, рівень рефлексії; постійне спонукування до особистісного і професійного самоаналізу, саморозвитку тощо.

На нашу думку, одним із пріоритетних завдань закладів вищої освіти є забезпечення таких педагогічних умов, які би сприяли формуванню у студентів позитивної мотивації, інтересу до педагогічної діяльності, завдяки яким майбутні дошкільні педагоги могли б набувати необхідні знання, уміння і навички, розвивати бажані професійно-особистісні якості. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку охоплює зовнішні педагогічні умови і враховує особистісний чинник: внутрішньо-мотиваційну та ціннісно-орієнтаційну готовність майбутнього педагога до професійної діяльності загалом і до роботи з батьками зокрема.

Отже, до основних педагогічних умов формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку відносимо: 1) формування позитивної мотивації щодо вивчення актуальних

проблем сім'ї, в якій виховується дитина раннього віку; 2) забезпечення підготовки до самоаналізу професійно-особистісних якостей; 3) професійну спрямованість змісту освітнього процесу з урахуванням особливостей роботи з батьками дітей раннього віку; 4) формування вмінь моделювання майбутньої професійної діяльності [1].

Обґрунтування першої педагогічної умови – формування позитивної мотивації щодо вивчення актуальних проблем сім'ї, в якій виховується дитина раннього віку, базується на положеннях робіт науковців Г. Борин, О. Бугаєць, А. Реана про те, що однією із сучасних проблем вищої освіти є зниження пізнавальних потреб майбутніх дошкільних педагогів.

Поняття мотивації є комплексним і поєднує мотиви, ціннісні орієнтації, ставлення й інтереси [5]. Проведені дослідження у вищих навчальних закладах вказують на те, що для студентів характерні прояви як внутрішньої мотивації до навчання (засвоєння необхідних професійних знань і практичних умінь на високому рівні), так і зовнішньої, ситуативної мотивації (уникнення осудження, покарання за погане навчання тощо), котрі залежать від рівня успішності їхнього навчання. Мотиви визначають спрямованість студентів на самостійну навчальну діяльність, надають їй цілеспрямованого характеру, сприяють усвідомленню мети і результатів роботи [10]. Позитивна мотивація до навчання забезпечує успішне оволодіння знаннями та вміннями. Навчально-пізнавальні мотиви продовжують формуватися у процесі самостійної діяльності із здобуття знань [6].

У процесі проєктування педагогічних технологій у ЗВО варто враховувати те, що на мотивацію навчання майбутніх дошкільних педагогів впливають зміст навчального матеріалу, організація навчально-пізнавальної діяльності, методи оцінювання діяльності майбутніх дошкільних педагогів. Для підвищення якості підготовки фахівців до професійної педагогічної діяльності необхідно забезпечити відповідні умови для розвитку мотивації студентів до продуктивної індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності, вивчення та усвідомлення актуальних проблем батьків, які виховують дитину раннього віку, до здійснення належної просвітницької діяльності.

Отже, реалізація першої педагогічної умови забезпечує формування відповідального ставлення майбутніх дошкільних педагогів до мети та змісту просвітницької діяльності, а також сприяє вирішенню суперечності між завданнями просвітницької діяльності та відсутністю позитивної мотивації в налагодженні взаємодії з батьками дітей раннього віку.

З метою обґрунтування другої педагогічної умови – забезпечення підготовки до самоаналізу особистісно-професійних якостей – акцентуємо увагу на твердженнях науковців Г. Борин, О. Пехоти, Р. Скульського, М. Ярмаченка та інших про те, що готовність до педагогічної професії передбачає формування таких якостей особистості, які забезпечать майбутньому педагогу можливість усвідомлено і компетентно здійснювати професійну діяльність.

У контексті нашого дослідження освіту педагога розглядаємо у загально-професійному та особистісному значеннях. Загально-професійне значення – це освітній процес у ЗВО, що визначає можливості розвитку та межі діяльності майбутнього дошкільного педагога, його ініціативність, компетентність, творчість, спроможність орієнтуватись у мінливій ситуації, ефективно розв'язувати практичні завдання та досягати запланованих результатів. Особистісне значення – це здатність до самовдосконалення і вміння послуговуватися відповідними засобами для забезпечення ціннісно-особистісного професійного розвитку. У професійній підготовці майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку необхідно створити такі педагогічні умови, які б забезпечували переведення навчально-пізнавальної діяльності студентів у пізнавально-професійну діяльність під керівництвом викладача ЗВО [8].

Слід враховувати під час організації освітнього процесу й те, що до майбутніх вихователів висуваються високі вимоги щодо розвитку необхідних професійних та особистісних якостей. На думку М. Ярмаченка [11], інтегративна сукупність фізичних, інтелектуальних, загальнокультурних і моральних якостей функціонують як складові частини педагогічної культури педагога. Відповідно, учений виділяє і такі професійні якості, як: любов до дітей, професійна компетентність, знання педагогіки, психології, методичні уміння (педагогічна техніка; знання досягнень педагогічної науки і практики; тактовність, прагнення до самоудосконалення), вміння організувати самоосвіту тощо. У дослідженнях із проблем гуманізації освіти наголошено на якостях педагогів, які необхідно розвивати у процесі їх професійно-педагогічної підготовки, таких як: емпатія, толерантність, здатність розуміти і приймати унікальність особистості; прагнення до емоційної підтримки іншого; здатність обґрунтовувати свої вчинки і виділяти мотиви діяльності; рефлексія [13].

Однією з найважливіших професійно-особистісних якостей вихователя закладу дошкільної освіти вважається відповідальність, яка в контексті формування професійних умінь і навичок майбутніх дошкільних педагогів розглядається у таких аспектах, як: відповідальність педагога перед дитиною за її повноцінний морально-психологічний, фізичний, розумовий розвиток, за підвищення педагогічної культури молодих батьків, дотримання морально-етичних норм і цінностей, що випливають із суспільних і громадських вимог до особистості педагога-професіонала, здатного впливати на суб'єктів просвітницької взаємодії (батьків, дітей). Професійна етика педагога передбачає не лише засвоєння і дотримання професійних вимог просвітницької діяльності, а й прищеплення почуття обов'язку й відповідальності батькам вихованців. Це вимагає від педагога удосконалення та розвитку відповідних професійно-особистісних якостей, належного рівня сформованості знань і вмінь [4].

Реалізацію означеної другої педагогічної умови спрямовано на вирішення суперечностей між спонтанними поведінковими діями майбутніх дошкільних педагогів і своєрідним статусом педагога як морального взірця.

Обґрунтування третьої умови – професійної спрямованості змісту освітнього процесу з урахуванням особливостей роботи з батьками дітей раннього віку – базується на положеннях праць учених І. Беха, О. Карпенко, О. Пехоти, С. Харченка та інших щодо оптимального вибору форм і методів навчання, а також шляхів інтегрування змісту освітнього процесу.

Традиційна модель освіти, спрямована на передачу майбутньому фахівцю знань, умінь, навичок, втрачає свою актуальність. Постає необхідність заміни стратегічних цілей освіти, зміщення акцентів зі знань, якими володіє фахівець, на його особистісні якості, які одночасно стають метою і засобом підготовки до майбутньої професійної діяльності. У сучасній вищій школі студент виступає суб'єктом освітнього процесу, який усвідомлює цінність просвітницького досвіду та результати його реалізації на практиці. Включення майбутнього педагога в освітню діяльність супроводжується співвіднесенням його індивідуальних можливостей, здібностей з вимогами змісту і умов успішного виконання навчальної і професійної діяльності. Забезпечення викладачем характеру суб'єкт-суб'єктних відносин вбачаємо у створенні умов для реалізації потенційних можливостей студента, у допомозі в його становленні як активного учасника педагогічного процесу, формуванні творчої індивідуальності майбутнього педагога, його особистісного розвитку [1]. Діяльнісний підхід у процесі підготовки фахівців спрямовується на таку організацію діяльності суб'єкта, яка забезпечувала б його активність у пізнанні, праці, саморозвитку [8].

Важливого значення надаємо створенню креативного середовища у процесі підготовки майбутніх дошкільних педагогів до творчої взаємодії з батьками [15; 17]. Цьому сприятиме забезпечення постійної активності майбутніх дошкільних педагогів на основі включення у зміст їхньої підготовки завдань, адекватних завданням формування творчого мислення.

Таким чином, реалізація третьої педагогічної умови передбачає оптимальний вибір форм, методів навчання; систематизацію та професійну спрямованість змісту освітнього процесу як основи теоретичної і практичної підготовки майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку; урахування особливостей роботи з батьками дітей раннього віку під час викладання навчальних дисциплін; активізацію навчально-пізнавальної та навчально-дослідницької діяльності студентів; співтворчу суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладача з майбутніми дошкільними педагогами; урахування індивідуальних особливостей та можливостей студентів; створення креативного середовища для розвитку творчості майбутніх дошкільних педагогів у самостійній та колективній діяльності.

Реалізацію третьої педагогічної умови слід спрямовувати на вирішення суперечностей між потребою оновлення змісту освітнього процесу щодо актуальних проблем сім'ї й раннього дитинства та недостатнім науково-методичним забезпеченням їх викладання у ЗВО.

Обґрунтування четвертої умови – моделювання майбутньої професійної діяльності – базується на дослідженнях учених О. Пехоти, В. Серікова, С. Харченка, М. Чобітька та інших щодо формування умінь і навичок майбутньої професійної діяльності майбутніх дошкільних педагогів в умовах закладу вищої освіти.

З метою перенесення реальних ситуацій освітнього процесу ЗВО в професійну діяльність майбутніх педагогів вважаємо за необхідне навчально-пізнавальну діяльність студентів організувати з урахуванням поєднання особистісно зорієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів, що спрямовує майбутніх фахівців на впровадження вищезазначених підходів у процесі взаємодії педагогів і батьків. У такий спосіб забезпечується формування майбутніми дошкільними педагогами знань і вмінь, розвиток особистісних якостей, прагнення до саморозвитку, самоосвіти, самовдосконалення батьків дітей раннього віку.

Значна роль у підготовці майбутніх дошкільних педагогів належить формуванню умінь педагогічної взаємодії з дітьми раннього віку та їхніми батьками [17]. Отже, важливим є формування комунікативних умінь фахівців. Володіння культурою емоцій, зовнішнього вигляду, інтелекту та їх прояву в поведінці та мовленні під час спілкування з батьками є однією з найвагоміших ознак сформованості комунікативних умінь педагогів, від якої істотно залежить якість роботи з батьками дітей, її рівень, характер і кінцеві результати.

На думку О. Пехоти, цілеспрямований професійний саморозвиток майбутнього педагога є випереджаючою формою особистісно-професійної саморегуляції, що забезпечує ефективну адаптацію до умов професійної діяльності [12]. У своїх роботах М. Чобітько зазначає, що професійний розвиток є невіддільною частиною особистісного розвитку майбутнього педагога, в основі якого лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення та приводить до творчої самореалізації [18].

Створенню означеної четвертої педагогічної умови сприяють моделювання форм роботи з батьками під час занять, навчально-педагогічні ігри (ділові та рольові), аналіз педагогічних ситуацій майбутньої професійної діяльності; залучення майбутніх фахівців до просвітницької діяльності; контроль якості навчально-пізнавальної діяльності з подальшим корегувальним впливом; визнання за кожним права на помилку з обов'язковим аналізом її причин, визначенням шляхів її подолання; налаштування майбутніх дошкільних педагогів на саморозвиток, самовдосконалення, самореалізацію [1].

Реалізація четвертої умови забезпечує перенесення реальних ситуацій освітнього процесу ЗВО у професійну діяльність майбутніх педагогів та сприяє вирішенню суперечностей: між ускладненням професійно-педагогічної діяльності в роботі із сучасною сім'єю і формуванням умінь взаємодії з батьками дітей раннього віку.

Висновки. Таким чином, виокремлені нами педагогічні умови сприяють формуванню готовності майбутніх дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку і потребують перевірки у процесі проведення формувального етапу експерименту.

Використана література:

1. Борин Г.В. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2009. 251 с.
2. Бугаєць Н.А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2002. 259 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад і голов. ред. В.П. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
4. Гуряєва Т.Г. Діагностика та корекція відповідальності у підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 5. С. 5–11.
5. Дошкільна освіта в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/doshkilna-osvita>.
6. Занюк С. Психологія мотивації. Київ : Ника-Центр; Єльга-Н, 2001. 352 с.
7. Іванова В.В. Педагогічні умови ефективності формування готовності студентів для творчої професійної діяльності. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*: зб. наук пр. Вип. 4. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ : НПУ, 2000. С. 138–142.
8. Карпенко О.Г. Соціальний працівник: деякі аспекти професійної підготовки: навч.-метод. посібн. Київ : Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2007. 144 с.
9. Манько В.М. Психолого-педагогічні умови підготовки студентів до засвоєння нових знань. *Наукові записки*: зб. наукових статей НПУ ППУ імені М.П. Драгоманова. Київ : Вид. НПУ, 2000. Ч. 4. С. 53–60.
10. Панченко Т.Л. Психологічні особливості мотивації самостійної роботи студентів з інвалідністю. *Теоретичні питання освіти, культури і виховання* : зб. наук. пр. Вип. 36. Київ : Вид. центр КДЛУ. 2008. С. 154–158.
11. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М.Д. Київ : Педагогічна думка, 2001. 514 с.
12. Пехота Е.Н. Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки учителя: монографія / под общ. ред. И.А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 281 с.
13. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / [О.М. Пехота, В.Д. Будак, А.М. Старєва та ін.; за ред. І.А. Зязюна, О.М. Пехоти]. Київ : Вид. А.С.К. 2003. 240 с.
14. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посібн. Одеса : Букаєв В.В., 2009. 575 с.
15. Скульський Р.П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості. Київ : Вища шк., 1992. 135 с.
16. Стаднік Н.В., Матушевська О.В. Формування готовності дошкільних педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку : науково-методичний посібник. Біла Церква: КНЗ КОР "КОПОПК", 2019. Частина 3. 101 с.
17. Харченко С.Я. Дидактичні основи підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності. Луганськ: Альмамагер, 1999. 138 с.
18. Чобітько М.Г. Самовдосконалення студентів – майбутніх учителів у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 1. С. 57–70.

References:

1. Boryn H.V. (2009). Organizational and pedagogical conditions for preparing future educators to work with parents of young children. *Dissertation of candidate pedagogical Sciences*. Ternopil, p. 251 [in Ukrainian].
2. Buhaiets N.A. (2002). Professional and pedagogical preparation of future teachers to work with the student's family. *Dissertation of candidate pedagogical Sciences*. Kharkiv, p. 259 [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / V.P. Busel (Ed.). Kyiv : Irpin : VTF "Perun", p. 1728 [in Ukrainian].
4. Huriaieva T.H. (1999). Diahnostyka ta korektsiia vidpovidalnosti u pidlitkiv [Diagnosis and correction of responsibility in teenagers]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. 5, pp. 5–11 [in Ukrainian].
5. Doshkilna osvita v Ukraini [Preschool education in Ukraine]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/doshkilna-osvita> [in Ukrainian].
6. Zanyuk S. (2001). Psihologiya motivatsii [Psychology of motivation]. Kyiv : Nyka-Tsent; Yelha-N, p. 352 [in Ukrainian].
7. Ivanova V.V. (2000). Pedagogical conditions of formation of readiness of students for creative professional activity. *Tvorcha osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky*: zб. nauk pr. Kyiv : NPU. 4, pp. 138–142 [in Ukrainian].
8. Karpenko O.H. (2007). Sotsialnyi pratsivnyk: deiakі aspekty profesiinoi pidhotovky [Social worker: some aspects of professional training]. Kyiv : Derzh. in-t rozvytku simi ta molodi, p. 144 [in Ukrainian].
9. Manko V.M. (2000). Psykholoho-pedahohichni umovy pidhotovky studentiv do zasvoiennia novykh znan [Psychological and pedagogical conditions of preparing students for the acquisition of new knowledge]. *Naukovi zapysky: zб. naukovykh statei NPU PPU imeni M.P. Dragomanova*. Kyiv : Yyd. NPU. 4, pp. 53–60 [in Ukrainian].
10. Panchenko T.L. (2008). Psykholohichni osoblyvosti motyvatsii samostiinoi roboty studentiv z invalidnistiu [Psychological features of motivation of independent work of students with disabilities]. *Teoretychni pytannia osvity, kultury i vykhovannia* : zб. nauk. pr. Kyiv : KDLU. 36, pp. 154–158 [in Ukrainian].
11. Pedagogichnyi slovnyk (2001) [Pedagogical dictionary] / Yarmachenko M.D. (Ed.). Kyiv : Pedagogichna dumka, p. 514 [in Ukrainian].

12. Pehota E.N. (1997). Individualizatsiya professionalno-pedagogicheskoy podgotovki uchitelya [Individualization of professional and pedagogical training of a teacher] / Y.A. Ziaziun (Ed.). Kyiv : Vyshcha shkola, p. 281 [in Ukrainian].
13. Piekhota O.M., Budak V.D., Stareva A.M. et al (2003). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vprovadzhennia pedahohichnykh tekhnolohii [Preparation of the future teacher for implementation of pedagogical technologies] / I.A. Ziaziun, O.M. Piekhota (Ed.). Kyiv : A.S.K, p. 240 [in Ukrainian].
14. Rybalka V.V. (2009). Teorii osobystosti u vitchyzniani psykholohii ta pedahohitsi [Theories of personality in domestic psychology and pedagogy]. Odesa : Bukaiev V.V., p. 575 [in Ukrainian].
15. Skulskyi R.P. (1992). Pidhotovka maibutnykh uchyteliv do pedahohichnoi tvorchosti [Preparation of future teachers for pedagogical creativity]. Kyiv : Vyshcha shkola, p.135 [in Ukrainian].
16. Stadnik N.V., Matushevska O.V. (2019). Formuvannia hotovnosti doshkilnykh pedahohiv do roboty z batkamy ditei rannoho viku [Formation of readiness of preschool pedagogues to work with parents of children of early age]. Bila Tserkva: KNZ KOR "KOIPOPK", 3, p. 101 [in Ukrainian].
17. Kharchenko S.Ia. (1999). Dydaktychni osnovy pidhotovky studentiv do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Didactic bases of preparation of students for social and pedagogical activity]. Luhansk: Almamater, p.138 [in Ukrainian].
18. Chobitko M.H. (2004). Samovdoskonalennia studentiv – maibutnykh uchyteliv u protsesi osobystisno orientoivanoi profesiinoi pidhotovky [Self-improvement of students – future teachers in the process of personality-oriented professional training]. *Pedahohika i psykholohiia*. 1, pp. 57–70 [in Ukrainian].

Stadnik N. V., Panchenko T. L., Volynets Yu. O., Panchenko M. G. Pedagogical conditions for the formation of readiness of future preschool teachers to work with parents of young children

The formation of the readiness of future preschool teachers to work with parents of young children is associated with the creation of appropriate pedagogical conditions in the process of their preparation for higher education.

The article analyzes the directions and approaches to the general understanding of the concept of pedagogical conditions of effective professional training in a higher educational institution, as well as setting out their own vision of the basic pedagogical conditions for the forming of readiness of future preschool teachers to work with parents of young children.

It is established that in the scientific literature there is no single definition of the meaning of the term "pedagogical conditions". The essence of the concept of "pedagogical conditions" is generalized, which is understood as a set of certain circumstances that ensure the effectiveness of the relevant pedagogical process; distinguish between external and internal pedagogical conditions.

The main pedagogical conditions for the formation of the readiness of future preschool teachers to work with parents of young children include the formation of positive motivation to study the current problems of the family in which the child is brought up at an early age; providing preparation for self-analysis of professional and personal qualities; professional orientation of the content of the educational process taking into account the peculiarities of working with parents of young children; formation of skills of modeling of future professional activity.

The content and main directions of realization of pedagogical conditions of formation of readiness of future preschool teachers to work with parents who bring up children of early age are considered and substantiated based on existing scientific researches. It is noted that the relevant pedagogical conditions are aimed at resolving the contradictions that exist in the training of future professionals and may arise in the professional activities of preschool teachers, including in interaction with the parents of young children.

Key words: *future preschool teachers, parents of young children, pedagogical conditions, educational process, pedagogical activity, educational activity, pedagogical interaction, positive motivation, professional readiness.*

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ БРЕНДУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА ВИШУ В СОЦМЕРЕЖАХ

У статті розглянуто особливості презентації бренду науково-педагогічного працівника вишу в соцмережах. Акцентовано увагу на тому, що ігнорування викладачем можливості самопрезентації в соцмережах ставить під загрозу виконання бренд-комунікацією щонайменше однієї з трьох покладених на неї цілей – конвенційної, антиконфліктної та маніпулятивної. Автором окреслено умови застосування у бренд-комунікації технологій ATL, BTL та iBTL. Аргументовано доцільність використання соцмереж як ефективного інструменту iBTL-комунікації. Наведено класифікацію соцмереж на функціональні групи. Проаналізовано аватар як важливий засіб ідентифікації та самопозиціонування науково-педагогічного працівника вишу в соцмережах. Доведено, що аватар повинен за змістово-формотворчими характеристиками узгоджуватись із презентованими студентській цільовій аудиторії автентичними конструктами бренду фахівця. Обґрунтовано основні детермінанти вибору аватара як елемента габітарного іміджу фахівця, презентованого цільовій аудиторії в соцмережах, а також рівні усвідомлення змісту аватара цільовою аудиторією. Висвітлено специфіку неймінгу викладача закладу вищої освіти та неймінгу вишу в соцмережах. Уточнено, що більшість українських закладів вищої освіти використовують традиційний марочний підхід до неймінгу, неефективність якого в сучасному інформаційному просторі додатково доводиться генерацією представниками студентської цільової аудиторії ендонімів вишів. На основі критеріїв “формулювання” та “релевантність” виділено чотири групи продуктів неймінгу: девіантні, описові, неологізми та асоціативні. Зазначено, що перспективним методом удосконалення презентативності бренду науково-педагогічного працівника вишу постає визначення оптимальної для вимови комбінації атрибутів його нікнейма. Наголошено на необхідності досягнення зручності вимови нікнейма викладача вишу в соцмережах для оптимізації його субвокалізації студентською цільовою аудиторією при “мовчазному” візуальному сприйнятті.

Ключові слова: бренд, науково-педагогічний працівник, заклад вищої освіти, самопрезентація, бренд-комунікація, соціальна мережа, аватар, неймінг.

У сучасних соціокультурних умовах максимальна ефективність бренд-комунікації можлива лише при досягненні релевантності бренду інформаційним запитам студентської цільової аудиторії за змістово-формотворчими ознаками, серед яких чільне місце належить вибору доцільного каналу комунікації. Саме тому ігнорування науково-педагогічним працівником вишу можливості самопрезентації в соцмережах ставить під загрозу виконання бренд-комунікацією щонайменше однієї з трьох покладених на неї цілей – конвенційної (забезпечення умов для схвалення цільовою аудиторією позиціонування бренду), антиконфліктної (недопущення/усунення суперечностей між цільовою аудиторією і брендом) та маніпуляційної (“завоювання” інформаційного простору з метою цілеспрямованого комунікативного впливу на цільову аудиторію). Окрім того, відсутність акаунта викладача у соцмережах упереджено розцінюється студентською цільовою аудиторією в якості одного із доказів несучасності фахівця як джерела навчальної інформації, що закономірно може призвести до втрати довіри на когнітивному, емоційному або навіть діяльнісному рівні. Недовіра студентської цільової аудиторії до науково-педагогічного працівника вишу на когнітивному рівні призводить до зменшення “кредиту довіри”, який вона готова протиставляти потенційним ризикам – передусім невпевненості в актуальності отриманих від викладача знань. Зникнення довіри до фахівця вишу на емоційному рівні загрожувє деструктивним домінуванням у бренд-комунікації негативного емоційного фону. Насамкінець, втрата довіри до викладача на діяльнісному рівні має найбільш негативні наслідки, оскільки знижує ефективність комунікації зі студентською цільовою аудиторією не тільки окремо взятого фахівця, а й інших працівників означеного закладу вищої освіти як презентаторів потенційно застарілої навчальної інформації. Саме тому проблема віднайдення перспективних шляхів удосконалення презентативності бренду науково-педагогічного працівника вишу в соцмережах актуальна в аспекті підвищення ефективності як персонального, так і корпоративного брендингу в освітній сфері – при формуванні брендів закладів вищої освіти.

Проблематика брендингу всебічно розглянута в роботах І. Грошева, О. Зозульова, А. Краснослободцева, І. Максименко, Т. Ged, J.-N. Karferer та інших науковців. На необхідності формування викладачем вишу власного бренду наголошено А. Коркішком, І. Кучерак, М. Поплавським, Г. Почепцовим, Н. Хонгом та іншими. Бренд-комунікацію вивчали Н. Балук, Л. Бук, О. Вовчанська, С. Скибінський, Г. Студінська, D. Schultz, Н. Schultz та інші. Специфіка самопрезентації фахівця як стратегії ставала об’єктом наукових досліджень S.-J. Lee, B. Quigley, M. Nesler, A. Corbett, J. Tedeschi та інших, як тактики – Ю. Агеєвої, О. Паршиної, Е. Jones, Т. Pittman та низки інших авторів. Водночас особливості презентації в інтернет-просторі інформації про бренд науково-педагогічного працівника поки що недостатньо розглянуті у психолого-педагогічній літературі.

Мета статті полягає у висвітленні інноваційних методів удосконалення презентативності бренду науково-педагогічного працівника вишу в соцмережах.

Характерною особливістю бренд-комунікації є потреба у підтримці постійного зворотного зв'язку із цільовою аудиторією, зокрема завдяки цілеспрямованій презентації її інформаційних конструктів бренду науково-педагогічного працівника. Для брендингу вишу як виду корпоративного брендингу загальнонавчальною, хоч і недостатньо поширеною, стала пряма рекламна презентація освітніх пропозицій, підсиленіх пріоритизацією власних переваг над конкурентами (ATL) – за допомогою листівок, вивісок, лайтбоксів, маркізів, білбордів, через оптимізований сайт ЗВО, контекстною та банерною рекламою тощо. Можливість використання брендом науково-педагогічного працівника вишу інструментів ATL-реклами є обмеженою (передусім через відсутність матеріальних ресурсів) і простежується виключно за умови збігання або максимального наближення його цілей і цінностей цілям та цінностям бренду закладу вищої освіти. У цьому разі бренд фахівця виступає “амбасадором” бренду вишу і безкоштовно бере участь у профінансованих закладах рекламних заходах. Проте, максимально використавши позитивний синергійний ефект від такої “синхронізованості”, важливо не втратити орієнтувальну функцію бренду фахівця, адже саме вона відрізняє брендинг від рекламного просування: бренд прагне до максимізації кількості не будь-яких, а саме “своїх” клієнтів [6, с. 142]. Навіть найдосконаліше налаштована таргетована реклама все ж поступається брендингу у здатності завчасно відсіювати потенційних представників цільової аудиторії, чії ціннісні орієнтири не збігаються з “ядром” бренду, що не заважає йому “опосередковано впливати на лідерів думок і референтні групи “своїї нецільової аудиторії”, тим самим посилюючи загальний комунікативний вплив на цільову аудиторію без докладання додаткових зусиль” [9, с. 152].

Опозиційними до ATL і оптимальними для персонального брендингу викладача вишу постають інструменти непрямой реклами (BTL), які не входять до складу традиційних технологій прямої реклами і зорієнтовані на пряму комунікацію з потенційним споживачем запропонованих освітніх послуг. У сучасних соціо-економічних умовах значення і доля методів BTL-просування брендів невпинно зростають, задовольняючи потребу цільової аудиторії в попередньому всебічному ознайомленні зі специфікою бренду перед схваленням остаточного рішення щодо його вибору з-поміж конкурентів. Яскравим прикладом наведеної вище тези виступає притаманна для багатьох українських вишів тенденція презентації викладачами студентській аудиторії вибіркових дисциплін – у межах навчального процесу відбувається донесення інформації самопрезентаційного характеру до таргетованої за спеціальностями цільової аудиторії.

Всебічний розвиток глобального інформаційного простору та невпинне зростання ролі віртуальних комунікативних технологій посприяли появі iBTL – поняття, яке вже використовується в рекламній та брендинговій практиці, однак поки не увійшло в широкий науковий обіг, являючи собою синтез BTL-комунікацій з сучасним digital-інструментарієм. Одним із найефективніших каналів iBTL-комунікації бренду науково-педагогічного працівника вишу зі студентською цільовою аудиторією закономірно є соцмережі. Студентська цільова аудиторія бренду викладача вишу схильна до активного ознайомлення з інформаційним наповненням його сторінок у соцмережах, оскільки це дозволяє швидко ліквідувати дефіцит інформації щодо “сучасності” фахівця, його пріоритетних ціннісних орієнтирів, стилю і дистанції спілкування тощо. Таким чином, соціальні мережі реалізують відносно персонального бренду не тільки суто комунікативну, а й ідентифікаційну, самопрезентаційну, соціалізуючу, оцінну та ряд інших важливих функцій. Ще до початку безпосередньої комунікації з ним цільова аудиторія отримує змогу сформулювати певні очікування відносно фахівця, згодом використовуючи їх з метою співставлення з презентованими самим фахівцем (цілеспрямовано чи опосередковано) атрибутами власного бренду [2, с. 10; 7, с. 116].

Вибір соціальної мережі повинен одночасно задовольняти потреби і викладача вишу, і його цільової аудиторії. За призначенням соціальні мережі можна умовно розподілити на декілька груп:

- соцмережі для особистого спілкування (Telegram, Facebook, Tagged, MeetUp та ін.);
- соцмережі для професійного спілкування (LinkedIn, Academia.edu, ResearchGate, Mendeley, Scientific Social Community та ін.);
- соцмережі для обміну медіаконтентом (YouTube, Instagram, Vimeo, Snapchat, Flickr, Vine, MySpace, Figshare, Scribd та ін.);
- соцмережі для розміщення оглядів і відгуків (TripAdvisor, Urbanspoon, Yelp, Delicious та ін.);
- соцмережі для дискусій та обговорень, форуми (Reddit, Quora, Digg та ін.);
- соцмережі для авторських записів та блогінгу (Twitter, Tumblr, Medium та ін.);
- соцмережі для формування соціальних “закладок” вподобаного контенту (Pinterest, Flipboard, StumbleUpon та ін.);
- соцмережі за інтересами (IMDb, Last.fm, Goodreads та ін.) [8, с. 55].

Презентація конструктів бренду науково-педагогічного працівника вишу в соцмережах передбачає використання аватара (графічного зображення) та нікнейма (інтернет-імені) як важливих атрибутів інтернет-образу, що виступають засобами ідентифікації і, водночас, самопозиціонування особи. Зміст аватара може не тільки доповнювати чи підсилювати, а й заперечувати зміст нікнейма, що доцільно трактувати в контексті “Я”-концепції його власника, зокрема самопрезентації через архетипи. До основних детермінант вибору аватара як елемента габітарного іміджу фахівця, презентованого цільовій аудиторії в соцмережі, доцільно віднести:

– потребу в “перевтіленні” особистості в один чи декілька образів, задоволення якої в реальному житті перешкоджають соціальне становище, стереотипність основної цільової аудиторії, аксіоматичний характер вимог до професії, ризик “втрати” репутації та ряд інших об’єктивних і суб’єктивних причин;

– потребу особистості у приверненні уваги та “завоюванні” лояльного ставлення з боку інших користувачів соцмережі;

– потребу у створенні “віртуальних” передумов культивуваці особистісно важливих якостей, не притаманних особистості в реальному житті;

– потребу у трансформації в іншу ідентичність (вікову, гендерну) з метою підвищення ефективності комунікації з певною особою чи соціальною групою [3, с. 15, 17; 4, с. 90].

Використання науково-педагогічним працівником вишу аватара у віртуальному комунікативному просторі є атрибутом як дистанційно-традиційного виду інтернет-комунікації (для якого соцмережі виступають “технічним додатком” до домінуючої офлайн-комунікації попередньо знайомих осіб), так і дистанційно-елітного та дистанційно-номінального видів інтернет-комунікації (для яких характерна заміна реальних образів комунікаторів репрезентованими віртуальними образами через відсутність реального міжособистісного контакту між ними). Процес усвідомлення одним комунікатором змісту аватара іншого комунікатора умовно поділяється на два рівні: на першому з них відбувається попередній поділ зображення (аватара) на змістоутворюючі конструкти, які на другому рівні співставляються з реальними особистісними рисами його власника, і ступінь їх відповідності чи невідповідності лягає в основу висунення гіпотези про причини вибору саме означеного аватара з-поміж інших варіантів. Дистанційно-елітний та дистанційно-номінальний види інтернет-комунікації передбачають відсутність офлайн-комунікації з особою-власником аватара, тому на другому рівні роль реальних характеристик особистості бере на себе весь обсяг відомої інформації про неї, репутація і власні оціночні судження щодо цієї особистості [4, с. 89].

Якщо специфіка використання науково-педагогічним працівником вишу аватара у соцмережах практично не має відмінностей відносно фахівців інших професій, неймінг в освітній сфері є дещо спрощеним у порівнянні зі сферою бізнесу, адже для викладачів не характерне використання псевдонімів, а переважна більшість закладів вищої освіти послуговується історично усталеними назвами (ренеймінг спостерігається лише за умови істотного розширення профілю вишу чи його об’єднання з іншим закладом). На теренах України назви більшості закладів вищої освіти традиційно складаються з елементів, які несуть інформацію про географічне розташування, тип, статус, організаційно-правову форму закладу (державний, національний, муніципальний тощо), галузеву приналежність (педагогічний, економічний, гуманітарний тощо), а також містять епонім (словосполучку “імені когось” зі значенням присвяти й пошани). Важливо уточнити, що в ряді випадків епонім не передбачає отождолення вишу з певним визначним діячем за географічним, галузевим чи будь-яким іншим принципом, а інколи навіть використовується одразу декількома “різнопрофільними” закладами вищої освіти в межах однієї країни. Так, серед українських вишів одразу три заклади використовують у своїй назві епонім “імені Богдана Хмельницького”: Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького та Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького. На висококонкурентному ринку освітніх послуг окреслений підхід має обмежену ефективність, оскільки формотворчий аспект назви закладу вищої освіти позбавлений унікальності, практично дублюючи його основні “характеристики”, але залишивши поза увагою індивідуальність, цінності, перспективи та іншу важливу для цільової аудиторії інформацію. З метою спрощення назви та надання їй унікальності цільова аудиторія вишу часто вдається до створення на основі його офіційної назви “неформального” неологізму (наприклад, НаУКМА – “Могилянка”, КНУКіМ – “Кульок”, НМАУ ім. П. І. Чайковського – “Конса” та ін.), що свідчить про потребу принаймні в усному мовленні послуговуватися менш формалізованими інформаційними одиницями. З одного боку, виникнення подібних “ендонімів закладів вищої освіти” (внутрішніх назв) свідчить про частоту їх вживання як передумову популяризації, з іншого – через прямі чи опосередковані асоціації здатне негативно впливати на імідж закладу. Окрім того, багато назв українських вишів не є “інтернаціональними”, що ускладнює їх використання в усному і письмовому вигляді на інших мовах, тим самим знижуючи конкурентоздатність вишу на міжнародному ринку.

Часткова відмова від “традиціоналістсько-консервативного” (марочного) підходу спостерігається лише у деяких приватних закладів вищої освіти, які в умовах ринкової економіки надали перевагу маркетинговому підходу для досягнення одразу декількох комерційних цілей, а саме:

– значного полегшення ідентифікації організації та її освітніх послуг;

– зменшення витрат на рекламне просування бренду вишу;

– спрощення процедури виведення на ринок нових освітніх послуг (напрямів підготовки, спеціальностей, кваліфікацій) тощо [1, с. 21–26; 5, с. 259; 6, с. 146; 13, с. 118, 142–143].

Процес неймінгу науково-педагогічного працівника вишу теж відрізняється від персонального неймінгу у сфері бізнесу, оскільки для вищої освіти не характерне використання псевдонімів. Разом з тим, комунікація в соцмережах уможливило не тільки вибір фахівцем унікального нікнейма, а й неймінг його авторських проєктів (в тому числі очолюваних ним структурних підрозділів вишу чи закладу вищої освіти загалом). Таким чином, навіть викладач, який презентує себе у виші виключно за допомогою прізвища, імені та по

батькові, все ж має змогу використати інструменти неймінгу в цілому ряді інтернет-каналів комунікації з цільовою аудиторією, тим самим підсиливши впізнаваність власного бренду і навіть скоригувавши його позиціонування.

N. Kolenda наголошує на пріоритетності двох критеріїв, за якими доцільно класифікувати продукти неймінгу, – формулювання (вираження назви вже існуючим словом або спеціально створеною комбінацією літер) та релевантності [11, с. 8–9]. Таким чином, простежується доцільність виділення чотирьох основних груп продуктів неймінгу:

1) девіантні (нерелевантні слова) – відомі цільовій аудиторії слова/фрази, які не мають відношення до товару чи послуги;

2) описові (релевантні слова) – відомі цільовій аудиторії слова/фрази, які описують товар чи послугу;

3) неологізми (нерелевантні не-слова) – авторські слова/фрази, які не мають відношення до товару чи послуги;

4) асоціативні (релевантні не-слова) – не існуючі в мові “псевдослова” чи навіть набори літер, які певним чином описують цільовій аудиторії товар чи послугу.

Основними показниками ефективності всіх чотирьох вищевикладених груп назв доречно виділити здатність легко запам'ятатись, відмінність від інших назв, переконливість, конгруентність (відповідність названому товару або послугі), емоційність, здатність до масштабування, юридичний захист, придатність до SEO-просування [1, с. 23; 5, с. 259; 12, с. 87]. Окрім того, на особливу увагу заслуговують лінгвістичні концепції довільності та звукосимволізму, вихідні положення яких обґрунтовують відносну довільність лексико-семантичної будови мови, оскільки деякі фонемні з “самостійним значенням” мають властивість однаково інтерпретуватися носіями відмінних мов. Наприклад, в англійській мові фонестема “cl” несе значення “звук лягання, дзвону тощо” (наприклад, “clamour” – гамір; “clang” – дзвін; “clank” – дзенькіт; “clap” – плескати, хлопок; “clash” – брязкання, зіткнення; “click” – заціпка, клацати; “clutter” – шум, галас; “clump” – звук важких кроків; “clip” – затискати тощо), в українській мові фонестема “кл” теж має значення передачі певного звуку чи пристрою/суб'єкта, який його створює “зближенням” елементів (наприклад, клавесин, клавіатура, клапан, клацати, клеїти, клейтух, клекотіти, клепати, клешня, кликати тощо) [10, с. 61–62, 74–75; 14, с. 240–241; 16, с. 43].

З огляду на диференціацію всіх можливих продуктів неймінгу на чотири групи (девіантні, описові, неологізми та асоціативні) простежується доцільність у застосуванні унікальних методів створення кожного з видів назв з урахуванням їх специфіки – на противагу універсальним або інтуїтивним методам неймінгу. Процес девіантного неймінгу передбачає визначення емоцій, які необхідно викликати у цільовій аудиторії в ході бренд-комунікації; візуальну “матеріалізацію” віднайдених емоцій з метою побудови семантичної карти понять навколо “центрального” символу (конкретного іменника) з його подальшими видозмінами методами омофонів, змішування, додавання суфіксів тощо. Для описового неймінгу доцільним видається алгоритм “побудова семантичної карти освітньої послуги → генерування синонімів основної переваги цієї послуги → використання методів алітерації, римування, зазначення імені власника чи географічного розташування тощо”. Асоціативному неймінгу підходить алгоритм “побудова семантичної карти освітньої послуги → генерування синонімів основної переваги цієї послуги → використання методів змішування, додавання префіксів та суфіксів, видалення та заміщення літер, метод омофонів, створення аббревіатури тощо”. Насамкінець, для створення неологізмів важливим є правильний підбір префіксу з урахуванням психосемантики фонем/фонестем, оптимальна послідовність приголосних, вибір складу для наголошення і останньої літери – для окреслення “гендерності” назви тощо [1, с. 25–26; 5, с. 259; 11, с. 51–78; 15, с. 7–8].

Таким чином, фонемні і фонестемні, з яких складається назва закладу вищої освіти, нікнейм та навіть прізвище, ім'я й по батькові науково-педагогічного працівника вишу, “автономно” несуть інформацію про бренд, яка може бути узгодженою чи суперечити атрибутам самого бренду. Відповідно, візуальне або зорове сприйняття продукту неймінгу здатне сформулювати попередні очікування цільовій аудиторії щодо наявності у бренду певних характеристик. Це має вкрай важливе значення для неологічного неймінгу, коли створення у соцмережі нікнейма викладача або структурного підрозділу закладу вищої освіти уможливорює творчий підхід.

Висновки. Соцмережі реалізують щодо бренду науково-педагогічного працівника вишу комунікативну, ідентифікаційну, самопрезентаційну, соціалізуючу, оцінну та прогностичну функції, забезпечуючи можливість студентській цільовій аудиторії до початку офлайн-комунікації з фахівцем сформулювати суб'єктивні очікування на основі презентованої в його акаунті інформації.

Аватар як важливий засіб ідентифікації та самопозиціонування науково-педагогічного працівника вишу в соцмережі повинен за змістово-формотворчими характеристиками узгоджуватись із презентованими студентській цільовій аудиторії автентичними конструктами бренду фахівця. Випадкова (не передбачена стратегією просування бренду в інтернет-просторі) невідповідність аватара викладача в соцмережі образу його бренду або сформованим відносно нього очікуванням може стати причиною втрати довіри цільовій аудиторії.

Врахування вихідних положень концепцій довільності та звукосимволізму у процесі неймінгу науково-педагогічного працівника вишу в соцмережах є вкрай ускладненим через “традиційну природу” успадкування відповідних атрибутів персонального бренду фахівця (прізвища, імені й по батькові) як заздалегідь сформованих і тих, що не підлягають суттєвій корекції.

Методом удосконалення презентативності бренду науково-педагогічного працівника вишу постає визначення оптимальної для вимови комбінації атрибутів його нікнейма, адже алгоритми “ім’я → по батькові → прізвище” та “прізвище → ім’я → по батькові” мають різні фоносемантичні характеристики.

Необхідність досягнення зручності вимови нікнейма, застосованого брендом науково-педагогічного працівника вишу в соцмережі, детермінується субвокалізацією – промовлянням подумки нікнейма при його “мовчазному” візуальному сприйнятті.

Використана література:

1. Аликперов И. Брендинг образовательной организации: состояние, возможности, этапы развития. Управленец. 2017. № 2(66). С. 21–27.
2. Бахметьева А.М. Використання вітчизняними університетами соціальних мереж у PR-комунікаціях. *Communications and Communicative Technologies*. 2018. Вип. 18. С. 4–12.
3. Кіпень С. Прагматика аватар у кіберпросторі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. 2010. Вип. 89(2). С. 14–18.
4. Максименко И.В. Информационная культура: персональный бренд в контексте формирования личностной идентичности. *Научно-теоретический журнал “Общество. Среда. Развитие”*. 2018. № 1. С. 88–92.
5. Марочкина С.С., Вегенер Ю.С. Разработка атрибутов бренда. *Омский научный вестник*. 2013. № 5(122). С. 258–261.
6. Нечаева Е., Туркина В. Брендинг в системе высшего образования. *Известия. Тульский Государственный университет экономики и юридических наук*. 2013. Вып. 3–1. С. 141–149.
7. Пінчук Д.М. Брендинг викладача в Інтернет-мережі як засіб глобальної комунікації. *Формування сучасних педагогічних технологій та освітніх систем : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 06–07 грудня 2019 р. : Одеса, 2019*. С. 114–118.
8. Ушакова І.О. Соціальні мережі як засіб впливу на взаємовідносини з клієнтами. *Системи обробки інформації*. 2012. Вип. 8(106). С. 54–58.
9. Юник І.Д. Унікальність педагогічного бренду в соціоекономічних умовах сучасності. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 150–153.
10. Iwasaki N., Vinson D. P., Vigliocco G. What do English Speakers Know about gera-gera and yota-yota? A Cross-linguistic Investigation of Mimetic Words for Laughing and Walking. *Japanese-Language Education around the Globe*. 2007. № 17. P. 53–78.
11. Kolenda N. The psychology of product names. Boston : Kolenda Entertainment LLC, 2016. 95 p.
12. Miller E.G., Kahn B.E. Shades of Meaning: The Effect of Color and Flavor Names on Consumer Choice. *Journal of Consumer Research*. 2005. June. Vol. 32. P. 86–92.
13. Moorer C.A University Name Change: Significance of Faculty Involvement. *Journal of Marketing for Higher Education*. 2007. Vol. 17(1). P. 117–145.
14. Spector F., Maurer D. Early sound symbolism for vowel sounds. *i-Perception*. 2013. Vol. 4. P. 239–241.
15. Topolinski S., Zürn M., Schneider I. K. What's In and What's Out in Branding? A Novel Articulation Effect for Brand Names. *Frontiers in Psychology*. 2015. May. Vol. 6. Art. 585. DOI: 10.3389/fpsyg.2015.00585.
16. Yorkston E., Menon G. A Sound Idea: Phonetic Effects of Brand Names on Consumer Judgments. *Journal of consumer research*. 2004. June. Vol. 31. P. 43–51.

References:

1. Alikperov I. (2017). Branding obrazovatel'noi organizatsii: sostoyanie, vozmozhnosti, etapy razvitiya [Branding of an educational organization: state, opportunities, stages of development]. *Upravlenets*. 2017. № 2(66). S. 21–27. [in Russian]
2. Bakhmetieva A.M. (2018). Vykorystannia vitchyznianymy universytetamy sotsialnykh merezh u PR-komunikatsiiakh [Use of social networks by domestic universities in PR-communications]. *Communications and Communicative Technologies*. Vyp. 18. S. 4–12. [in Ukrainian]
3. Kipen S. (2010). Prahmatyka avatar u kiberprostorii [Pragmatics avatar in cyberspace]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriiia : Filolohichni nauky*. Vyp. 89(2). S. 14–18. [in Ukrainian]
4. Maksimenko I.V. (2018). Informatsionnaya kul'tura: personal'nyi brend v kontekste formirovaniya lichnostnoi identichnosti [Information culture: personal brand in the context of the formation of personal identity]. *Nauchno-teoreticheskii zhurnal “Obshchestvo. Sreda. Razvitie”*. № 1. S. 88–92. [in Russian]
5. Marochkina S.S., Vegener Yu.S. (2013). Razrabotka atributov Brenda [Development of brand attributes]. *Omskii nauchnyi vestnik*. № 5(122). S. 258–261. [in Russian]
6. Nechaeva E., Turkina V. (2013). Branding v sisteme vysshego obrazovaniya [Branding in the higher education system]. *Izvestiya. Tul'skii Gosudarstvennyi universitet ekonomiki i yuridicheskikh nauk*. Vyp. 3–1. S. 141–149. [in Russian]
7. Pinchuk D.M. (2019). Brendynh vykladacha v Internet-prostorii yak zasib hlobalnoi komunikatsii [Teacher branding on the Internet as a means of global communication]. *Formuvannia suchasnykh pedahohichnykh tekhnologii ta osvithnikh system : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 06–07 hrudnia 2019 r. : Odesa*. S. 114–118. [in Ukrainian]
8. Ushakova I.O. (2012). Sotsialni merezhi yak zasib vplyvu na vzaiemovidnosyny z klientamy [Social networks as a means of influencing customer relationships]. *Systemy obrobky informatsii*. Vyp. 8(106). S. 54–58. [in Ukrainian]
9. Yunyk I.D. (2020). Unikalnist pedahohichnoho brendu v sotsioekonomichnykh umovakh suchasnosti [The uniqueness of pedagogical brand in today socio-economic conditions]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 21. T. 3. S. 150–153. [in Ukrainian]
10. Iwasaki N., Vinson D.P., Vigliocco G. (2007). What do English Speakers Know about gera-gera and yota-yota? A Cross-linguistic Investigation of Mimetic Words for Laughing and Walking. *Japanese-Language Education around the Globe*. № 17. P. 53–78.
11. Kolenda N. (2016). The psychology of product names. Boston : Kolenda Entertainment LLC. 95 p.
12. Miller E.G., Kahn B.E. (2005). Shades of Meaning: The Effect of Color and Flavor Names on Consumer Choice. *Journal of Consumer Research*. June. Vol. 32. P. 86–92.
13. Moorer C. (2007). A University Name Change: Significance of Faculty Involvement. *Journal of Marketing for Higher Education*. Vol. 17(1). P. 117–145.
14. Spector F., Maurer D. (2013). Early sound symbolism for vowel sounds. *i-Perception*. Vol. 4. P. 239–241.

15. Topolinski S., Zürn M., Schneider I. K. (2015). What's In and What's Out in Branding? A Novel Articulation Effect for Brand Names. *Frontiers in Psychology*. Vol. 6. Art. 585. DOI: 10.3389/fpsyg.2015.00585.
16. Yorkston E., Menon G. (2004). A Sound Idea: Phonetic Effects of Brand Names on Consumer Judgments. *Journal of consumer research*. Vol. 31. P. 43–51.

Yunyk I. D. Innovative methods of improving of professor's brand presentation in social networks

The article considers the peculiarities of presentation of the professor's brand in social networks. The emphasis is placed on the fact that ignoring the ability to self-present on social networks by professor threatens the implementation at least one of the three goals of brand communication – conventional, anti-conflict and manipulative. The author outlines the conditions of application technologies ATL, BTL and iBTL in brand communication. The expediency of using social networks as an effective tool of iBTL-communication is argued. Avatar as an important means of identification and self-positioning of university professor in social networks is analyzed in the article. It is proved that the avatar must be agreed on the content and form-making characteristics with the authentic constructs of the professor's brand. The main determinants of choosing an avatar as an element of the overall image of a specialist, presented to the target audience on social networks, as well as the levels of awareness of the content of the avatar by the target audience are substantiated. The specifics of naming a university professor and naming a university in social networks are highlighted. It is clarified that most Ukrainian higher education institutions use the traditional approach to naming, the inefficiency of which in modern information space is further proved by generation of endonyms of universities by student audience. Based on the criteria of "formulation" and "relevance", four groups of naming products are distinguished: deviant, descriptive, neologisms and associative. It is noted that a promising method of improving the presentation of a professor's brand is to determine the optimal combination of attributes of his nickname for pronunciation. Emphasis is placed on the need to achieve the convenience of pronouncing the nickname of a university professor on social networks to optimize his subvocalization by the target student audience during "silent" visual perception.

Key words: brand, professor, university, self-presentation, brand communication, social network, avatar, naming.

НАШІ АВТОРИ

АДАМЮК НАТАЛІЯ БОРИСІВНА	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання жестової мови Інституту спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України <i>natbor07@gmail.com</i>
АНАЦЬКА НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА	кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» <i>Anat_ska@ukr.net</i>
АНДРЕЄВ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та прикладної фізики Запорізького національного університету <i>andreevandrijn@gmail.com</i>
АНДРІЙЧУК ЮЛІАНА МИКОЛАЇВНА	кандидат наук з фізичного виховання і спорту, завідувачка кафедри фізичної культури Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради <i>j.andryychuk@gmail.com</i>
АНТОНЕНКО ІННА ІВАНІВНА	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського» <i>discussion17@ukr.net</i>
БАЙДАК ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА	старший викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету <i>baili@ukr.net</i>
БЕЗБОРОДОВ ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ	старший викладач кафедри вогневої підготовки Національної академії Національної гвардії України <i>bezba@gmail.com</i>
БЕРЕЗЯК КСЕНІЯ МИХАЙЛІВНА	викладач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності <i>xmber@meta.ua</i>
БЄЛОВА ОЛЕНА БОРИСІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільський національного університету імені Івана Огієнка <i>alena.bielova77@gmail.com</i>
БИСТРА ІРИНА ІГОРІВНА	старший викладач кафедри фізичної культури Київського національного торговельно-економічного університету <i>i_bystra@ukr.net</i>
БЛИК ЛЮБОВ ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи та післядипломної освіти Черкаської медичної академії <i>luba_medcol@ukr.net</i>
БЛОБРОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ	старший викладач кафедри спеціальної фізичної та домедичної підготовки Донецького юридичного інституту МВС України <i>kuratoros196@gmail.com</i>
БІРЮК ЛЮДМИЛА ЯКІВНА	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка <i>kafpipo@gmail.com</i>
БУТИЛІНА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА	кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна <i>elena_butylina@ukr.net</i>
ВАСЕЦЬКИЙ ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ	магістр «Олімпійський та професійний спорт», Президент ГО «Дніпровська федерація Хортингу» <i>vases_78@ukr.net</i>
ВОЛИНЕЦЬ ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти, Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка <i>y.volynets@kubg.edu.ua</i>
ВРУБЕЛЬ ГАННА ФЕДОРІВНА	концертмейстер кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Хмельницького <i>annavrubel2018@gmail.com</i>
ГАВРИШКІВ ОКСАНА БОГДАНІВНА	викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного <i>oksana589@ukr.net</i>
ГЛАДУН ТЕТЯНА СТАНІСЛАВІВНА	докторантка кафедри теорії та методики навчання фізики та астрономії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова <i>RV_221a@meta.ua</i>
ГОГОВСЬКИЙ ЄДУАРД ВОЛОДИМИРОВИЧ	викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ <i>ed2310vdv@gmail.com</i>
ГОЛОВІНА СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА	старший викладач кафедри фізичної культури Київського національного торговельно-економічного університету <i>s.holovina@knu.edu.ua</i>

ГОЛУБЕНКО СНІЖАНА МИХАЙЛІВНА	аспірантка кафедри педагогіки і психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка <i>snizokua46@gmail.com</i>
ГОЛУБОВА ГАННА ВАСИЛІВНА	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Одеського державного аграрного університету <i>aa8nn.gg@gmail.com</i>
ГОРДІЙЧУК ВІКТОР ІВАНОВИЧ	кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної реабілітації та соціального забезпечення Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна» <i>Vigor1959@ukr.net</i>
ГРИЦКОВА ЮЛІЯ ВАЛЕРІЙВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і фахових методик Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. <i>gritskovay@gmail.com</i>
ГУЗЬ ІННА БОРИСІВНА	аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Сумська спеціальна початкова школа № 31 Сумської міської ради <i>inna_huz@ukr.net</i>
ДИШКО ОЛЕСЯ ЛЕОНІДІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної культури Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради <i>olesyadyshko@ukr.net</i>
ДУБОВІК РІМА ГАСИМОВНА	старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету біоресурсів і природокористування України <i>rimadubovik55@gmail.com</i>
ДУБРОВСЬКА ЛАРИСА ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя <i>dubrovsky@ex.ua</i>
ДУБРОВСЬКИЙ ВАЛЕРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ	старший викладач кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя <i>dubrovsky@ex.ua</i>
ДЯЧЕНКО АЛЛА ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри промислового дизайну і комп'ютерних технологій Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука <i>diachenko.alla@ya.ru</i>
ДЯЧЕНКО МАРІЯ ДМИТРІВНА	доктор педагогічних наук, професор кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету <i>m.d.dyachenko@gmail.com</i>
ЄВДОКИМОВА ІРИНА АНАТОЛІЙВНА	кандидат соціологічних наук, доцент, виконуюча обов'язки завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна <i>i.yevdokimova@karazin.ua</i>
ЗАЙЦЕВА ВІКТОРІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА	кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови Дніпровського національного університету <i>nataliyaremchuk7@ukr.net</i>
ІЛЬЧЕНКО ОЛЕНА АНАТОЛІЙВНА	кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України <i>O.ilchenko@ukr.net</i>
КАНАРОВА ОЛЬГА ВІКТОРІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького <i>olga_mdpu@ukr.net</i>
КИРИЧОК ІННА ІВАНІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя <i>innakiricek700@gmail.com</i>
КЛИМЕНКО ГАННА ВАЛЕРІЙВНА	кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної культури Київського національного торговельно-економічного університету <i>nusyaa@ukr.net</i>
КОВАЛЬОВ ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ	кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ <i>hatsa@ukr.net</i>
КОВАЛЬОВА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	старший викладач кафедри фізичної культури Київського національного торговельно-економічного університету <i>a.kovalova@knu.edu.ua</i>
КОРНІЄНКО ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ	старший викладач кафедри теорії, методики та організації фізичної підготовки навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського <i>1968kod8691@ukr.net</i>
КОСТЕНКО ЛАРИСА ДАВИДІВНА	кандидат педагогічних наук, начальник Управління освіти Кропивницької міської ради. <i>shkoda44@ukr.net</i>

КОСТЕНКО МИКОЛА ПЕТРОВИЧ	завідувач кафедри фізичного виховання Національного університету біоресурсів і природо-користування України <i>futbol.kostenko@gmail.com</i>
КРАВЧЕНКО ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії та методики її навчання Криворізького державного педагогічного університету <i>gluschenkoo@ukr.net</i>
КРАСІЛОВ АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ	кандидат педагогічних наук, заслужений тренер України, старший викладач кафедри теорії і методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка <i>alexustas@gmail.com</i>
КРЕКОТЕНЬ ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА	старший викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету <i>zhouravliova66@ukr.net</i>
КУДРЯВЦЕВА ОЛЕНА АЛЬБЕРТІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» <i>elenakudryavitseva@ukr.net</i>
КУКОВА АНАСТАСІЯ СЕРГІЙВНА	старший викладач кафедри фізичної культури Київського національного торговельно-економічного університету <i>nastjajwork@ukr.net</i>
ЛИХОДІД ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ	кандидат технічних наук, доцент кафедри садово-паркового господарства Комунального закладу вищої освіти «Хортицької національної-навчально реабілітаційної академії» Запорізької обласної ради <i>lihoded.v@gmail.com</i>
ЛЮТИЙ ВАДИМ ПЕТРОВИЧ	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка <i>v.liutyi@kubg.edu.ua</i>
МАЗУРЕНКО ЮЛІЯ АНАТОЛІЙВНА	аспірант кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету <i>mazurenko84@bigmir.net</i>
МАЛАХОВ ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ	викладач кафедри теорії, методики та організації фізичної підготовки навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняховського <i>jekanuch@i.ua</i>
МАРКОВ ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ	кандидат технічних наук, заступник начальника кафедри вогневої підготовки Національної академії Національної гвардії України <i>markovalex1982@gmail.com</i>
МІТЕВА АРИНА МИКОЛАЇВНА	концертмейстер кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Хмельницького <i>arina.miteva.2014@gmail.com</i>
МОЛОДИЧЕНКО ВАЛЕНТИН ВІКТОРОВИЧ	доктор філософських наук, професор кафедри початкової освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького <i>molodychenko@gmail.com</i>
МОЛОДИЧЕНКО НАТАЛІЯ АЛІМДЖАНІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького <i>molodychenko.natali@gmail.com</i>
МОРГУНОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ	доктор юридичних наук, доцент, заслужений тренер України, декан факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ <i>hatsa@ukr.net</i>
НОВИКОВ БОРИС ВОЛОДИМИРОВИЧ	доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» <i>1948novikov@gmail.com</i>
ОБЕРЕМОК АННА МИКОЛАЇВНА	співзасновниця Благодійної організації «Благодійний фонд «Матері проти наркотиків», психолог, аспірантка кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради <i>oberemokanna@gmail.com</i>
ОТРОШКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА	старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету біоресурсів і природокористування України <i>roliklena@gmail.com</i>
ПАНЧЕНКО МАРИНА ГРИГОРІВНА	викладач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж» <i>bakalavry@ukr.net</i>
ПАНЧЕНКО ТЕТЯНА ЛЕОНІДІВНА	кандидат психологічних наук, завідувач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж» <i>panchtanya@ukr.net</i>

ПЕТРОВИЧ ВАЛЕРІЙ СТЕПАНОВИЧ	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки <i>petrovichv@ukr.net</i>
ПОГРЕБНЯК ДМИТРО ВІТАЛІЙОВИЧ	доцент кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту Навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського <i>dimanyou@ukr.net</i>
РАДЗИЄВСЬКА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат педагогічних наук, проректор з навчальної роботи Черкаської медичної академії <i>raisin03@ukr.net</i>
РИБАЛКО ПЕТРО ФЕДОРОВИЧ	доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка <i>hatsa@ukr.net</i>
САМСОНОВ ЮРІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ	кандидат технічних наук, доцент кафедри вогневої підготовки Національної академії Національної гвардії України <i>samsonov1978yuri@gmail.com</i>
СВІДЛО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА	кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» <i>t.svidlo@meta.ua</i>
СЛОБОДЯНЮК ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА	кандидат педагогічних наук, докторант Інституту вищої освіти НАПН України <i>lenaslobodianuk1970@gmail.com</i>
СОКОЛОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри вогневої підготовки Національної академії Національної гвардії України <i>sww300779@gmail.com</i>
СОЛОГУБ ВІКТОРІЯ ДАРІЇВНА	кандидат педагогічних наук, доцент за наказом кафедри музичного мистецтва Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» <i>victoriya12ds@gmail.com</i>
СОЛОДКА ОКСАНА ВАСИЛІВНА	кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри боксу, боротьби і важкої атлетики Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту <i>solodkaov@ukr.net</i>
СТАДНИК НАДІЯ ВІКТОРІВНА	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж» <i>n.stadnik72@ukr.net</i>
ТИХОНСЬКА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної фізики Запорізького національного університету <i>ntikhonskaya@gmail.com</i>
ТКАЧ ПОЛІНА БОРИСІВНА	кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України <i>rudy_w@ukr.net</i>
ХОМЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ	кандидат наук з фізичного виховання і спорту, заслужений тренер України, старший викладач кафедри фізичного виховання Сумського національного аграрного університету <i>homnko@ukr.net</i>
ЧАЙЧЕНКО НАТАЛІЯ ЛЕОНІДІВНА	доцент кафедри фізичної культури Київського національного торговельно-економічного університету <i>chaika2007@ukr.net</i>
ЧЖОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА	викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» <i>nats7234@gmail.com</i>
ЧУДИК АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної підготовки та особистої безпеки Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького <i>chudykandriy@ukr.net</i>
ШНАЙДЕР ГАННА ВІКТОРІВНА	магістрантка факультету дошкільної педагогіки та психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» <i>anna11411anna@gmail.com</i>
ЮНИК ІВАН ДМИТРОВИЧ	докторант кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова <i>idyunyk@gmail.com</i>
ЯРЕМЧУК НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА	кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара <i>nataliyaremchuk7@ukr.net</i>

OUR AUTHORS

ADAMIUK NATALIIA BORYSIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Research Fellow of Sign Language Education Division, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine <i>natbor07@gmail.com</i>
ANATSKA NATALIIA VASYLIVNA	Doctor of Philosophy, Senior Teacher at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» <i>Anat_ska@ukr.net</i>
ANDREEV ANDREY MYKOLAYOVYCH	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head at the Department of General and Applied Physics, Zaporizhzhia National University <i>andreevandrijn@gmail.com</i>
ANDRIYCHUK YULIANA MYKOLAYIVNA	Candidate of Science in Physical Education and Sport, Head of the Department of Physical Culture, Municipal Institution of Higher Education «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council <i>j.andrychuk@gmail.com</i>
ANTONENKO INNA IVANIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of English Language for Humanities, Faculty of Linguistics, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” <i>discussion17@ukr.net</i>
BAIDAK LIUDMYLA IVANIVNA	Senior Lecturer at the Foreign Language Department, Sumy National Agrarian University <i>baili@ukr.net</i>
BEZBORODOV YEVHEN VOLODYMYROVYCH	Senior Lecturer at the Department of Fire Training, National Academy of the National Guard of Ukraine <i>bezba@gmail.com</i>
BEREZYAK KSENIA MYKHAILIVNA	Lecturer at the Department of Practical Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety <i>xmber@meta.ua</i>
BIELOVA OLENA BORYSIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Speech Therapy and Special Techniques, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University <i>alena.bielova77@gmail.com</i>
BUSTRA IRYNA IGORIVNA	Senior Lecturer at the Department of Physical Culture, Kyiv National University of Trade and Economics <i>i_bystra@ukr.net</i>
BILYK LIUBOV VOLODYMYRIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Vice-Rector for Scientific-Pedagogical Work and Postgraduate Education, Cherkasy Medical Academy <i>luba_medcol@ukr.net</i>
BILOBROV VOLODYMYR YKOLAYOVYCH	Senior Lecturer at the Department of Special Physical and Home Medical Training, Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine <i>kuratoros196@gmail.com</i>
BIRIUK LIUDMYLA YAKIVNA	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Primary Education Pedagogy and Psychology Department, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University <i>kafpipo@gmail.com</i>
BUTYLINA OLENA VIKTORIVNA	Candidate of Sociological Science, Associate Professor, Associate Professor at the Sociology of Management and Social Work Department, V. N. Karazin Kharkiv National University <i>elena_butyлина@ukr.net</i>
VASETSKY YURIY VALERIYOVYCH	Master of Olympic and Professional Sports, President of the «Dnipro Horting Federation» <i>vasec_78@ukr.net</i>
VOLYNETS YULIYA OLEKSANDRIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Preschool Education Department, Pedagogical Institute of the Borys Grinchenko Kyiv University <i>y.volynets@kubg.edu.ua</i>
VRUBEL ANNA FYODOROVNA,	Concertmaster at the Department of Theory and Methods of Music Education and Choreography, Melitopol State Pedagogical University, B. Khmelnytsky <i>annavrubel2018@gmail.com</i>
HAVRYSHKIV OKSANA BOHDANIVNA	Lecturer at the Department of Foreign Languages and Military Translation, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy <i>oksana589@ukr.net</i>
HLADUN TETIANA STANISLAVIVNA	Doctoral Student at the Department of Theory and Methods of Teaching Physics and Astronomy, National Pedagogical Dragomanov University <i>RV_221a@meta.ua</i>
HAVRYSHKIV OKSANA BOHDANIVNA	Lecturer at the Department of Tactical Special Training, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs <i>ed2310vdv@gmail.com</i>

GOLOVINA SVETLANA SERGEEVNA	Senior Lecturer at the Department of Physical Culture, Kyiv National University of Trade and Economics <i>s.holovina@knu.edu.ua</i>
HOLUBENKO SNIZHANA MYKHAILIVNA	Post-graduate Student of Primary Education Pedagogy and Psychology Department of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University <i>snizokua46@gmail.com</i>
HOLUBOVA HANNA VASYLIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Odesa State Agrarian University <i>aa8nn.gg@gmail.com</i>
GORDIYCHUK VICTOR IVANOVICH	Candidate of Science in Physical Education and Sport, Associate Professor of Physical Rehabilitation and Social Security, Lutsk Institute of Human Development, University «Ukraine» <i>Vigor1959@ukr.net</i>
HUZ INNA BORISOVNA	Graduate Student at the Department of Special and Inclusive Education, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy special primary school №31 Sumy city council <i>inna_huz@ukr.net</i>
HRYTSKOVA YULIIA VALERIEVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Preschool Pedagogy and Professional Methods, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University <i>gritskovay@gmail.com</i>
DYSHKO OLESYA LEONIDOVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Physical Culture, Municipal Institution of Higher Education «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council <i>olesyadyshko@ukr.net</i>
DUBOVIK RIMA GASIMOVNA	Senior Lecturer at the Department of Physical Education, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine <i>rimadubovik55@gmail.com</i>
DUBROVSKA LARYSA OLEKSANDRIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management, Mykola Gogol Nizhyn State University <i>dubrovsky@ex.ua</i>
DUBROVSKY VALERIY LEONIDOVYCH	Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management, Mykola Gogol Nizhyn State University <i>dubrovsky@ex.ua</i>
DYACHENKO ALLA VOLODYMYRIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Industrial Design and Computer Technologies, Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named Mikhail Boichuk <i>diachenko.alla@ya.ru</i>
DIACHENKO MARIIA DMITRIIEVNA	Doctor of Pedagogics, Professor at the Department of Education and Management of the Educational Institution, Classical Private University <i>m.d.dyachenko@gmail.com</i>
YEVDOKIMOVA IRYNA ANATOLIEVNA	Candidate of Sociological Science, Associate Professor, Acting Head of Sociology of Management and Social Work Department, Sociology of Management and Social Work Department, V. N. Karazin Kharkiv National University <i>i.yevdokimova@karazin.ua</i>
ZAITSEVA VIKTORIA VIACHESLAVIVNA	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Ukrainian Language Department, Assistant Dean in Scientific Studies, Faculty of Ukrainian and Foreign Philology and Study of Art, Oles Honchar Dnipro National University <i>nataliyaremchuk7@ukr.net</i>
ILCHENKO OLENA ANATOLIIVNA	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Philology, Translation and Strategic Communications, National Academy of the National Guard of Ukraine <i>O.ilchenko@ukr.net</i>
KANAROVA OLGA VIKTOROVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Preschool Education and Social Work, Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky <i>olga_mdpu@ukr.net</i>
KYRYCHOK INNA IVANIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management, Mykola Gogol Nizhyn State University <i>innakiricek700@gmail.com</i>
KLYMENKO ANNA VALERIEVNA	Candidate of Science in Physical Education and Sports, Associate Professor Department of Physical Culture, Kyiv National University of Trade and Economics <i>nusyaa@ukr.net</i>
KOVALOV IGOR MUKOLAYOVYCH	Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Tactical and Special Physical Training, Faculty № 2, Kharkiv National University of Internal Affairs <i>hatsa@ukr.net</i>
KOVALOVA ANASTASIIA OLEKSANDRIVNA	Senior Lecturer at the Department of Physical Culture, Kyiv National University of Trade and Economics <i>a.kovalova@knu.edu.ua</i>
KORNIENKO OLEKSANDR DMYTROVYCH	Senior Lecturer at the Department of Theory, Methods and Organization of Physical Training, Primary Scientific Institute of Physical Culture and Sports and Health Technologies of the National University of Defense of Ukraine Ivan Chernyakhovsky <i>1968kod8691@ukr.net</i>

KOSTENKO LARYSA DAVYDIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Education Department of Kropyvnytskyi City Council <i>shkoda44@ukr.net</i>
KOSTENKO MYKOLA PETROVUCH	Head of the Department of Physical Education, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine <i>futbol.kostenko@gmail.com</i>
KRAVCHENKO OLGA LEONIDIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Chemistry and Methods of Teaching, Kryvyi Rih State Pedagogical University <i>gluschenkoo@ukr.net</i>
KRASILOV ANDRIY DMYTROVYCH	Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Coach of Ukraine, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Physical Culture, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko <i>alexustas@gmail.com</i>
KREKOTEN OLENA VALEN- TYNIVNA	Senior Lecturer at the Foreign Language Department, Sumy National Agrarian University <i>zhouravliova66@ukr.net</i>
KUDRIAVTSEVA OLENA ALBERTIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Preschool Pedagogy of the State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky" <i>elenakudryavtseva@ukr.net</i>
KUKSOVA ANASTASIA SERGEEVNA	Senior Lecturer at the Department of Physical Culture, Kyiv National University of Trade and Economics <i>nastjamework@ukr.net</i>
LYKHODID VIKTOR VIKTOROVYCH	Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Garden and Park Design Department, Municipal Higher Educational Institution «Khortytsya National Educational and Rehabilitation Academy» of Zaporozhzhia Regional Council <i>lihoded.v@gmail.com</i>
LIUTYI VADYM PETROVYCH	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University <i>v.liutyi@kubg.edu.ua</i>
MAZURENKO YULIIA ANATOLIIVNA	Graduate Student at the Department of Professional Pedagogy and Social Sciences and Humanities, Flight Academy of National Aviation University <i>mazurenko84@bigmir.net</i>
MALAKHOV YEVHEN VIKTOROVYCH	Lecturer at the Department of Theory, Methods and Organization of Physical Training, Primary and Scientific Institute of Physical Culture and Sports and Health Technologies of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovsky <i>jekanuch@i.ua</i>
MARKOV OLEKSANDR VIKTOROVYCH	Candidate of Technical Sciences, Deputy Head of the Department of Fire Training, National Academy of the National Guard of Ukraine <i>markovalex1982@gmail.com</i>
MITEVA ARINA MYKOLAYIVNA	Concertmaster at the Department of Theory and Methods of Music Education and Choreography, Melitopol State Pedagogical University <i>arina.miteva.2014@gmail.com</i>
MOLODYCHENKO VALENTIN VIKTOROVICH	Doctor of Philosophy, Professor at the Department of Primary Education, Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky <i>molodychenko@gmail.com</i>
MOLODYCHENKO NATALIA ALIMDZHANIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky <i>molodychenko.natali@gmail.com</i>
MORHUNOV OLEKSANDR ANATOLIYOVYCH	Doctor of Law, Associate Professor, Honored Coach of Ukraine, Head of the Faculty № 3, Kharkiv National University of Internal Affairs <i>hatsa@ukr.net</i>
NOVIKOV BORYS VOLODYMYROVYCH	Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» <i>1948novikov@gmail.com</i>
OBEREMOK ANNA MYKOLAIVNA	Co-founder of the «Mothers Against Drugs» Charitable Foundation, Psychologist, Graduate Student at the Department of Social Work, Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council <i>oberemokanna@gmail.com</i>
OTROSHKO OLENA VOLODUMURIVNA	Senior Lecturer at the Department of Physical Education, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine <i>roliklena@gmail.com</i>
PANCHENKO MARYNA HRYHORIVNA	Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education Municipal Institution of Kyiv Regional Council «Bila Tserkva Humanitarian and Pedagogical Professional College» <i>bakalavry@ukr.net</i>
PANCHENKO TETYANA LEONIDIVNA	Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education Municipal Institution of Kyiv Regional Council «Bila Tserkva Humanitarian and Pedagogical Professional College» <i>panchtanya@ukr.net</i>

PETROVYCH VALERII STEPANOVYCH	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Social Work and High School Pedagogy Department, Lesia Ukrainka Volyn National University <i>petrovichv@ukr.net</i>
POHREBNIAK DMYTRO VITALIIOVYCH	Associate Professor at the Department of Physical Education, Special Physical Training and Sports, Primary and Scientific Institute of Physical Culture and Sports and Health Technologies of the National University of Defense of Ukraine Ivan Chernyakhovsky <i>dimanyoy@ukr.net</i>
RADZHEVSKA IRYNA VOLODYMYRIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Academic Vice-President of Cherkasy Medical Academy <i>raisin03@ukr.net</i>
RYBALKO PETRO FEDOROVYCH	Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Physical Culture, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko <i>hatsa@ukr.net</i>
SAMSONOV YURII VITALIIOVYCH	Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Fire Training, National Academy of the National Guard of Ukraine <i>samsonov1978yuri@gmail.com</i>
SVIDLO TETIANA MYKOLAIVNA	Doctor of Philosophy, Assistant Professor at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» <i>t.svidlo@meta.ua</i>
SLOBODIANIUK OLENA MYKHAILIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Doctoral Candidate, Institute of Higher Education NAPS of Ukraine <i>lenaslobodianuk1970@gmail.com</i>
SOKOLOVSKYI VOLODYMYR VASYLOVYCH	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Fire Training of the National Academy of the National Guard of Ukraine <i>sww300779@gmail.com</i>
SOLOGUB VICTORIA DARIYVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, on the Post of Assistant Professor at the Department of Musical Art, Separated Subdivision "Mykolayiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts" <i>victoriya12ds@gmail.com</i>
SOLODKA OKSANA VASYLIVNA	Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor at the Department of Boxing, Wrestling and Weightlifting, Prydniprovsk State Academy of Physical Culture and Sports <i>solodkaov@ukr.net</i>
STADNIK NADIYA VIKTORIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education Municipal Institution of Kyiv Regional Council «Bila Tserkva Humanitarian and Pedagogical Professional College» <i>n.stadnik72@ukr.net</i>
TIKHONSKAYA NATALIA IVANOVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General and Applied Physics, Zaporizhzhia National University <i>ntikhonskaya@gmail.com</i>
TKACH POLINA BORYSIVNA	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Philology, Translation and Strategic Communications, National Academy of the National Guard of Ukraine <i>rudy_w@ukr.net</i>
KHOMENKO OLEKSANDR SERHIIOVYCH	Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Honored Coach of Ukraine, Senior Lecturer at the Department of Physical Education, Sumy National Agrarian University <i>homnko@ukr.net</i>
CHAICHENKO NATALIYA LEONIDIVNA	Assistant Professor at the Department of Physical Culture, Kyiv National University of Trade and Economics <i>chaika2007@ukr.net</i>
CHIZHOVA NATALIYA VOLODYMYRIVNA	Lecturer at the Department of English Language for Humanities, Faculty of Linguistics, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" <i>nats7234@gmail.com</i>
CHUDYK ANDRII VASYLIOVYCH	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Physical Training and Personal Security, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky <i>chudykandriy@ukr.net</i>
SHNAIDER HANNA VIKTORIVNA	Master's student at the Faculty of Preschool Pedagogy and Psychology of the State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky" <i>anna114111anna@gmail.com</i>
YUNYK IVAN DMYTROVYCH	Doctoral Student at the Department of Theory and Methods of Music Education, Choral Singing and Conducting of National Pedagogical Dragomanov University <i>idyunyk@gmail.com</i>
YAREMCHUK NATALIYA SERHIIVNA	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Ukrainian Language Department, Oles Honchar Dnipro National University <i>nataliyaremchuk7@ukr.net</i>

ЗМІСТ

<i>Адамюк Н. Б.</i> ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДОСТУПНОСТІ В СУЧАСНІЙ СУРДОПЕДАГОГІЦІ.....	5
<i>Анацька Н. В., Новіков Б. В., Свідло Т. М.</i> ЕТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПЕРВИННИЙ ЕТАП.....	9
<i>Андрєєв А. М., Тихонська Н. І.</i> КВАЗІПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ В УНІВЕРСИТЕТІ.....	14
<i>Андрійчук Ю. М., Гордійчук В. І., Дишко О. Л.</i> ВПЛИВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ СЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ ВОЛЕЙБОЛОМ НА РУХОВИЙ РОЗВИТОК ВИСОКОРОСЛИХ ПІДЛІТКІВ.....	18
<i>Антоненко І. І., Чижова Н. В.</i> РОЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В АКАДЕМІЧНІЙ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	22
<i>Бєлова О. Б.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА.....	26
<i>Бистра І. І., Чайченко Н. Л., Клименко Г. В., Ковальова А. О.</i> АНАЛІЗ РИНКУ ФІТНЕС-ПОСЛУГ В ОЗДОРОВЧО-СПОРТИВНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ КАРАНТИНУ.....	30
<i>Білик Л. В.</i> КЛЮЧОВІ СКЛАДНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕДИЧНОГО ФАХІВЦЯ.....	34
<i>Бірюк Л. Я., Голубенко С. М.</i> СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНІХ ФОРМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	38
<i>Врубель Г. Ф., Мітєва А. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-МУЗИКАНТА.....	42
<i>Гавришків О. Б.</i> ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ.....	46
<i>Гладун Т. С.</i> НАВЧАЛЬНО- ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА МАГІСТРАНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МЕТОДИК НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН.....	51
<i>Нолібова Н. V.</i> PHD STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE STUDIES IN THE EDUCATIONAL SPACE OF HIGHER SCHOOL.....	55
<i>Грицькова Ю. В.</i> ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТВАРИН ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	59
<i>Гузь І. Б.</i> ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ.....	63
<i>Дубровська Л. О., Дубровський В. Л.</i> ВИКОРИСТАННЯ ЛЕГО-ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	67
<i>Дяченко А. В.</i> ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ В МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ.....	73
<i>Дяченко М. Д.</i> ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ.....	77
<i>Євдокимова І. А., Бутіліна О. В.</i> СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УКРАЇНІ: СПРОБА ПРОГНОЗУВАННЯ.....	82

<i>Зайцева В. В., Яремчук Н. С.</i> ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	87
<i>Ільченко О. А., Ткач П. Б.</i> ІНТЕГРУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕДІАГРАМОТНОСТІ В КУРС ЛІДЕРСТВА ДЛЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦГВАРДІІ.....	93
<i>Канарова О. В.</i> ПРИНЦИПИ Й ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ ВЗАЄМИН ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ДОРОСЛИМИ ТА ОДНОЛІТКАМИ.....	98
<i>Киричок І. І.</i> ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	103
<i>Ковальов І. М., Погребняк Д. В., Березяк К. М., Корнієнко О. Д., Малахов Є. В.</i> РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ.....	109
<i>Костенко Л. Д.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У 1994–2014 РР.....	116
<i>Костенко М. П., Дубовік Р. Г., Отрошко О. В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19.....	120
<i>Кравченко О. Л.</i> МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ІЗ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗА ДУАЛЬНОЮ ФОРМОЮ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ.....	124
<i>Крекотень О. В., Байдак Л. І.</i> СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ ХАРИЗМИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	130
<i>Кудрявцева О. А., Шнайдер А. В.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	136
<i>Куксова А. С., Ковальова А. О., Головіна С. С.</i> СПОРТИВНІ ІГРИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СЕРЕД СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	141
<i>Лиходід В. В.</i> МЕТОД ПРОСКТІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПЕРІОД ПРАКТИКИ З МЕХАНІЗАЦІЇ САДОВО-ПАРКОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	144
<i>Лютій В. П., Петрович В. С.</i> ПРОФІЛАКТИЧНА “ПРОГРАМА 15”: ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ.....	148
<i>Мазуренко Ю. А.</i> СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ІНЖЕНЕРІВ-МЕХАНІКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	155
<i>Молодиченко В. В., Молодиченко Н. А.</i> ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	161
<i>Моргунов О. А., Чудик А. В., Березяк К. М., Білобров В. М., Гоговський Є. В.</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРІВ З ОДНОБОРСТВ У СИСТЕМІ САМООСВІТИ.....	166
<i>Оберемок А. М.</i> ФОРМУВАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКІВ У ДИСФУНКЦІЙНИХ СІМ'ЯХ.....	172
<i>Радзієвська І. В.</i> НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК СКЛАДНИК СИСТЕМИ НАВЧАННЯ МЕДИЧНИХ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ФАХІВЦІВ.....	176

<i>Рибалко П. Ф., Васецький Ю. В., Солодка О. В., Красілов А. Д., Хоменко О. С.</i> РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ЯКІ СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ НА ОДНОБОРСТВАХ, ДО ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	181
<i>Рибалко П. Ф., Самсонов Ю. В., Марков О. В., Соколовський В. В., Безбородов С. В.</i> РОЗРОБЛЕННЯ ТА АПРОБАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНОЇ МЕТОДИКИ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ ВІЙСЬКОВОГО ПРОФІЛЮ.....	189
<i>Слободянюк О. М.</i> ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТАХ США: ВИВЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ.....	197
<i>Сологуб В. Д.</i> МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ЗА ОПП “ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ОРКЕСТРОВЕ МИСТЕЦТВО”.....	201
<i>Стаднік Н. В., Панченко Т. Л., Волинець Ю. О., Панченко М. Г.</i> ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ.....	205
<i>Юник І. Д.</i> ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ БРЕНДУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА ВИШУ В СОЦМЕРЕЖАХ.....	210

CONTENTS

Adamiuk N. B. The communicative accessibility as a problem of modern deaf education science.....	5
Anatska N. V., Novikov B. V., Svidlo T. M. Social work ethics: primary stage.....	9
Andreev A. M., Tikhonskaya N. I. Quasi-professional activity as an important component of training a future teacher of physics at the university.....	14
Andriychuk Yu. M., Gordiychuk V. S., Dyshko O. L. Influence of experimental program of sectional engaging in volley-ball is on motive development of tall adolescents.....	18
Antonenko I. I., Chizhova N. V. The role of English language in the academic mobility of students.....	22
Bielova O. B. Features of speech development in children with autistic spectrum disorders.....	26
Bustra I. I., Chaichenko N. L., Klumenko G. V., Kovalova A. O. Analysis of the market of fitness services in the health and sports sphere in quarantine conditions.....	30
Bilyk L. V. Key components of a medical specialist's professional competence.....	34
Biriuk L. Ya., Holubenko S. M. The essence and structure or readiness of future primary school teachers to apply integrated forms of the educational process.....	38
Vrubel H. F., Mitieva A. M. Features of use information technologies in the professional activity of the music-teacher.....	42
Havryshkiv O. B. Formation of readiness for professional activity in future officers on the basis of the acmeological approach.....	46
Gladun T. S. Educational research and research work of undergraduates in the process of studying methods of teaching natural disciplines.....	51
Holubova H. V. PHD students' foreign language studies in the educational space of higher school.....	55
Hrytskova Yu. V. Education of human attitude towards animals in senior preschoolers by means of works of literature.....	59
Huz I. B. Artistic and productive activities of senior preschoolers with reduced vision.....	63
Dubrovskaya L. O., Dubrovsky V. L. Use of LEGO-technologies in mathematics lessons in primary school.....	67
Dyachenko A. V. Prospects for the development of the system of Ukrainian national design in artistic institutions.....	73
Diachenko M. D. Professional responsibility in the context of forming the professionalism of future journalists.....	77
Yevdokymova I. A., Butylina O. V. Social work in Ukraine: an attempt to forecast.....	82
Zaitseva V. V., Yaremchuk N. S. Technical means of teaching the Ukrainian language.....	87
Ichenko O. A., Tkach P. B. Integration of media literacy elements into the leadership course for future National Guard officers.....	93
Kanarova O. V. Principles and regularities of formation of collective relationships of preschool children with adults and peers.....	98
Kyrychok I. I. Pedagogical conditions of formation of linguistic competence of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons.....	103
Kovalov I. M., Malakhov Ye. V., Korniienko O. D., Bereziak K. M., Pohrebniak D. V. The results of experimental testing of Pedagogical conditions for the formation of the readiness of future law enforcement officers to perform the professional tasks by appointment.....	109
Kostenko L. D. Activities of the Small Academy of Sciences in 1994–2014.....	116
Kostenko M. P., Dubovik R. G., Otroshko O. V. Application of modern information technologies in physical education classes for students in conditions of coronavirus pandemic.....	120

Kravchenko O. L. The model of professional activity of a food technology specialist and the model of his personality in the dual form of education.....	124
Krekoten O. V., Baidak L. I. Strategies for personal charisma development in the process of building foreign language competence.....	130
Kudriavtseva O. A., Shnaider H. V. Theoretical and practical aspects of formation of the basis of economic culture of senior preschoolers.....	136
Kuksova A. S., Koval'ova A. O., Holovina S. S. Sports games as one of the means of physical education among students in higher education institutions.....	141
Lykhodid V. V. Project method as a means of the professional competencies formation during the garden and park design mechanization practice.....	144
Liutyi V. P., Petrovych V. S. Preventive “Program 15”: implementation and evaluation experience.....	148
Mazurenko Yu. A. Structural and functional model of training future aviation mechanical engineers for professional communication.....	155
Molodychenko V. V., Molodychenko N. A. Future teachers’ preparation to work in a policultural educational environment.....	161
Morhunov O. A., Chudyk A. V., Berezyak K. M., Bilobrov V. M., Gogovsky E. V. Improving the professional training of Martial Arts trainers in the system of self-education.....	166
Oberemok A. M. The formation of teenagers addictive behavior in disfunctional families.....	172
Radziivska I. V. Continuing education as a component of the training system for medical and pharmaceutical specialists.....	176
Rybalko P. F., Vasetsky Yu. V., Solodka O. V., Krasilov A. D., Khomenko O. S. Results of experimental verification of pedagogical conditions of formation of readiness of higher education gradulators who specialize in Martial Arts to competitive activity.....	181
Rybalko P. F., Samsonov Yu. V., Markov O. V., Sokolovskyi V. V., Bezborodov Ye. V. Development and testing of interactive methods of fire training of students of specialized military education.....	189
Slobodianiuk O. M. Formation of the system of academic integrity in USA universities: study of positive experience.....	197
Solohub V. D. Methodology of teaching professional disciplines for EPP “Instrumental and orchestra art”.....	201
Stadnik N. V., Panchenko T. L., Volynets Yu. O., Panchenko M. G. Pedagogical conditions for the formation of readiness of future preschool teachers to work with parents of young children.....	205
Yunyk I. D. Innovative methods of improving of professor's brand presentation in social networks.....	210

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи

Випуск 81

Матеріали подані мовою оригіналу

Шеф-редактор – В. П. Андрущенко

Головний редактор серії – В. М. Слабко

Відповідальний секретар – Л. Л. Макаренко

Технічний редактор – Т. С. Меркулова

Верстка – С. Ю. Калабухова

Підписано до друку 27.04.2021.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 26,73. Обл.-вид. арк. 30,09.

Замов. № 0821/309. Наклад 300 прим.

Віддруковано з оригіналів

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони +38 (048) 709 38 69

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific edition

**NAUKOWYI CHASOPYS
NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY**

Series 5. Pedagogical sciences: reality and perspectives

Issue 81

Materials submitted in the original language

Editorial Director – V. P. Andrushchenko

Editor-in-chief of series – V. M. Slabko

Executive secretary of series – L. L. Makarenko

Technical editor – T. S. Merkulova

Layout designer – S. Yu. Kalabukhova

Signed for publication 27.04.2021.

Format 60×84/8. Headset Times New Roman.

Offset paper. Digital printing. Probation print sheet. 26,73. Published sheets. 30,09.

Order No. 0821/309. Circulation 300.

Printed on the basis of originals

Printing House – Publishing House «Helvetica»

6/1 Inglezi, Odessa, 65101

Phone +38 (048) 709 38 69

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Certificate of the subject of publishing business

DK No 6424 dated October 04, 2018